Hunyadi Mátyás és kora

Debrecen
2019

Hunyadi Mátyás és kora

Debrecen

2019

Hunyadi Mátyás és kora

Szerkesztette

Bárány Attila – Kavecsánszki Máté –
Pósán László – Takács Levente

Debrecen
2019

MEMORIA HUNGARIAE 12

Studia Folkloristica et Ethnographica 75

Sorozatszerkesztő: Bárány Attila (Memoria Hungariae)
Bartha Elek (Studia Folkloristica et Ethnographica)

Az MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport
(MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, LP2014-13/2014.) kiadványa

Támogatta a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja
(NKFIH-1150-6/2019).

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

Kutatócsoport-vezető: Bárány Attila

http://memhung.unideb.hu/

Együttműködő partner:
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Műszaki szerkesztő: M. Szabó Monika
A borítót tervezte: Szakács János
A szerkesztő munkatársa: Jakab Melinda

ISBN 978-963-508-916-1
ISSN 2498-7794

© 2019, MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport
© Szerzők

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

A borítón:
Mátyás első cseh királyi titkos pecsétje, 1464. Archív mesta Košice Archivum secretum fasc. F (Telonium) Nr. 64.

TARTALOM

Előszó 7

IRODALOMTUDOMÁNY
Bitskey István: Mátyás király, mint irodalmi emlékezethely a kora újkorban 10

ÓKORTUDOMÁNY – KLASSZIKA-FILOLÓGIA
Takács Levente: A magyar földmérés(i irodalom)
kezdetei és az ókori hagyomány 24
Gradvohl Edina: Mátyás király gyógyszerkönyve – Biblioteca Casanatense
Ms. 459. 34
Bajnok Dániel: Aischinés a Bibliotheca Corvinianában 41
Lázár István Dávid: Bonfini Mátyás dicsőítései 57
Takács László: Mátyás tréfás mondása 65
Németh György: Mátyás király álruhája 71

NÉPRAJZ
Voigt Vilmos: Mátyás király a magyar és az európai folklórban 81
Magyar Zoltán: A Mátyás-hagyománykör tematikai tagolódása –
Narratívtípusok és jellemző motívumok. 92
Bálint Zsuzsa: A cinkotai kántor meséje. Az ATU 922-es mese cigány
és magyar változatainak szöveghermeneutikai vizsgálata 107

TÖRTÉNELEM
C. Tóth Norbert: Szilágyi Erzsébet debreceni uradalmának ispánjai
és leveleik 120
Kordé Zoltán: Adalékok Dengelegi Pongrác János pályafutásának
kezdetéhez – Vázlat 136
B. Szabó János: Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában
fekvő Földvár falu „rejtélye” (Egy évszázados kirakós játék új darabjai). . . . 143
Gyöngyössy Márton: Mátyás nagy pénzreformja, avagy két pénzreform
a középkor végi Magyarországon 160
Tózsa-Rigó Attila: A Fugger–Thurzó együttműködés első szakasza
az 1490-es években 169
Draskóczy István: A Mátyás-kori peregrináció: bécsi és krakkói diákok 179
Fedeles Tamás: „si sint bene litterati” – Adalékok a Mátyás-kori klérus
műveltségéhez 197
Petrovics István: A csanádi püspökség a középkorban különös tekintettel
Hunyadi Mátyás uralkodásának időszakára 220

Kiss Gergely: Juan de Carvajal, egy pápai legátus Mátyás idejében. Életrajzi vázlat 248
Pósán László: A Német Lovagrend szerepe Hunyadi Mátyás lengyel politikájában 282
Bárány Attila: Mátyás nyugat-európai diplomáciája: Burgundia 299
Györkös Attila: Mátyás francia kapcsolatai az 1480-as években: a Dzsem-ügy 346
Hélène Huszti: A francia–magyar kulturális kapcsolatok egy epizódja: az 1487-es magyar követség 361
Sebők Ferenc: Tóth Zoltán és a fekete sereg kutatása 378
Péterfi Bence: Háború és béke, avagy Kőszeg ostromai (1477–1478, 1483) . . 383
E. Kovács Péter: A köpönyeg. Mátyás király és a nők 400
Barta Róbert: A Hunyadiak a Magyarországról szóló angol nyelvű történetírásban – Carlile Aylmer Macartney és Brian Cartledge 443

ELŐSZÓ

Születésének 575., trónra lépésének 560. évfordulója alkalmából Magyarország kormánya az 2018. évet Hunyadi Mátyás király évének nyilvánította, folytatva ezzel az előző esztendő hagyományát, amely a magyar történelem kiemelkedő alakjai közül Szent László királynak volt hivatva méltó emléket állítani, s ezzel együtt erősíteni a nemzeti identitást. Az emlékév számos rendezvénye sorában a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és az MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában kutatócsoportja" „Hunyadi Mátyás és kora" címmel 2018. szeptember 20–21-én tudományos konferenciát szervezett a Debreceni Egyetemen, amely a hazai pedagógus képzés egyik fontos intézménye. A nemzeti történelem és identitás megismertetésében, átörökítésében kulcsfontosságú az oktatás, a nevelés, így szinte magától értetődő kötelességként vállalkoztunk a magyar történelem egyik legnagyobb formátumú uralkodójával, Hunyadi Mátyással foglalkozó tudományos konferencia szervezésére. Ezen a konferencián a hazai egyetemek – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Miskolci Egyetem kutatói mellett az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, az MTA-MNL-HIM-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum középkorral foglalkozó munkatársai vettek részt, illetve a párizsi École National des Chartes egy kutatója. A tanácskozás a történettudomány mellett a néprajzot, az ókortudományt és az irodalomtudományt is érintve, interdiszciplináris megközelítéssel idézte fel a reneszánsz király korát, személyiségét, hatását kortársaira, valamint megítélését a mai magyar tudományos életben.

Ennek megfelelően a konferencia történeti, néprajzi, irodalomtudományi és ókortudományi-klasszika filológiai szekciókra bomlott.

A konferencia több plenáris előadással indult és zárult. Bitskey István akadémikus például Mátyás királyról, mint egy koraújkori irodalmi emlékezethelyről beszélt. A további előadások ezekhez a plenáris előadásokhoz kapcsolódtak, azok különböző aspektusait igyekeztek megvilágítani, illetve bemutatni a kutatás aktuális állása szerinti legújabb eredményeket. Elgondolkodtató, és eddigi ismereteinket alaposan felforgató felvetésként hangzott el például Mátyás ifjúkorát illetően az a vélemény, hogy az ország akkori leghatalmasabb főura, Hunyadi János kisebbik fiát már tudatosan a trón leendő várományosaként nevelte.

Jelen kötetünk a konferencián elhangzott előadások többségének írott változatát tartalmazza, mert ahogyan a tudományos konferenciáknál általában lenni szokott, a kéziratok leadásának határidejét – többszöri hosszabbítás ellenére – nem mindegyik résztvevő tudta betartani. Emiatt sajnos a kötet nem teljes, de megjelentetésével tovább várni már nem lehetett.

Szerkesztők

IRODALOMTUDOMÁNY

Bitskey István

MÁTYÁS KIRÁLY, MINT IRODALMI EMLÉKEZETHELY A KORA ÚJKORBAN

Az emlékezethely (lieu de mémoire, Erinnerungsort) mint kutatási téma, az utóbbi évtizedek történelemértelmező eljárásaiban közismerten előtérbe került.[1] Egyik típusa az emlékezethelyeknek a kiemelkedő történelmi személyiségek – többnyire eszményített vagy aktualizált – képének megalkotása, a megörökítés időpontjának megfelelő kontextualizálása. Ilyen példákat mutatott be a nemrég megjelent nagyszabású német enciklopédia, amelynek kelet–közép–európai „Top 100"-as listáján többek között Szent István, Szent Gellért, Husz János, Bocskai István, Comenius vagy éppen II. János Pál pápa alakjáról, mint regionális vallásos emlékezethelyről értekezett a neves nemzetközi szerzői kollektíva.[2] Az ábrázolt személy emlékének szimbolikus reprezentációja érthető módon függvénye az őt tematizáló irodalmi műfajnak, a róla szóló szerző műveltségi horizontjának, társadalmi és politikai pozíciójának, egzisztenciális céljainak, esetleges megbízói elvárásainak, s annak az eszmei, vallási közegnek, amelyben alkotását létrehozza. Az irodalmi szövegekben alkalmazott emlékezethelyek működésének mindenkori alapkérdése, hogy milyen funkciót töltenek be a megjelenésük idején a tágabb művelődéstörténeti környezetben s milyen hatékonysággal tudják azt formálni, szerzőjük jövőbeli céljaihoz alakítani.[3]

Ennek megfelelően ezúttal a Mátyás király alakjáról szóló magyar irodalomtörténeti emlékezethelyek áttekintését kíséreljük meg, az anyag bősége miatt most csak a kora újkort véve górcső alá. A sort akár a kortárs költő Janus Pannonius latin Mátyás-epigrammáival is kezdhetnénk, ezeket azonban nem tekintjük szorosabb értelemben emlékezethelyeknek, mivel csupán az élő uralkodóhoz

---

[1] *Pierre Nora:* Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok. Szerk. K. Horváth Zsolt. Bp. 2010.; *Aleida Assmann:* Az emlékezet átalakító ereje. Ford. Máté Éva Gyöngy. Studia Litteraria 51. (2012) 1–2 sz. 9–23.

[2] Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff. Hgg. Joachim Bahlcke – Stefan Rohdewald – Thomas Wünsch. Berlin 2013. 534–553., 637–649., 693–716.

[3] *S. Varga Pál:* Kollektív emlékezet és történeti tudományok. Studia Litteraria 51. (2012) 1–2. sz. 32.; A téma tágabb összefüggéseiről és eredményeiről vö. A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai (Loci Memoriae Hungaricae II.) Szerk. S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós. Debrecen 2013. 2–8.

címzett, aktuális közéleti *ad personam* megszólalások, többnyire a személynek vagy éppen napirenden lévő tetteinek laudációi, nem a visszaemlékezés termékei, más műfajt képviselnek, róluk már eddig is többször értekezett a szakirodalom.

Szemlénket a történeti jellegű szövegek emlékezetállító ábrázolásaival célszerű kezdenünk, az általuk kialakított Mátyás-portré évszázadokra meghatározónak bizonyult a magyar múltról szóló közgondolkodásban. Értékszempontokat érvényesítő bemutatásokat kísérelünk meg sorra venni, olyanokat, amelyek az emlékezetállítás révén és ürügyén saját koruknak és az utánuk következő nemzedékeknek szánt tanulságokat, intelmeket, útmutatásokat kívántak közvetíteni.

1. „Attila secundus" vagy Corvinus-ivadék?

Ez az alternatíva már Mátyás uralkodásának utolsó éveiben felmerült a történetírók szövegeiben. A még középkorias stílusú Thuróczy János 1488-ban Mátyás háborús győzelmeit méltatva jelentette ki, hogy „még nagy Mahomet sem mert nyílt csatában szembeszállni e király erejével, pedig az ő szablyája senkit sem kímélt", majd második Attilának tünteti fel Mátyást, idézve a kortársaitól származó verssorokat: „Feltámasztja a sors a hunoknak hajdani fényét,/ Mely ragyogott egykor, Attila hős idején".[4]

A merész párhuzam előzménye a „diplomáciailag felhasznált Attila", a Janus Pannonius római követi orációjába iktatott utalás a hun vezér tiszteletére Leó pápa iránt.[5] Egy újabb megfigyelés szerint a Janus és Thuróczy által képviselt hun-toposz ellensúlyozni kívánta az Enea Silvio Piccolomini műveiben *(Cosmographia, Commentarii)* kifejtett kritikus álláspontot, amely tagadta Attilának és népének rokonságát a magyarokkal.[6]

Thuróczy a külföldi források közül csak azokra támaszkodott, amelyek Attilát kedvező módon ábrázolták, s így a hadvezéri és uralkodói erények ősi megtestesítőjeként lehetett őt feltüntetni, Mátyás egyik előzményévé tenni, ezt már Szabados György bőséges idézetanyag révén bemutatta.[7] Az Attila-kép alakulá-

---

[4] „Sorte nova rediit hunorum maxima quondam / Tempore quae fuerat atile victoriam regis". *Thuróczi János:* Chronica Hungarorum. Brünn 1488. V. könyv, 67. fejezet. Magyar fordítása: Humanista történetírók. Kiad. Kulcsár Péter, ford. Geréb László. (Magyar Remekírók) Bp. 1977. 121.

[5] *Szörényi László:* Harmóniára teremtve. Tanulmányok Mátyás királyról. Bp. 2009. 80.

[6] *Tubay Tiziano:* Adalékok a Mátyás-kori Attila-kultuszhoz és a hun-toposz hátteréhez. In: Scientiarum Miscellanea. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században. Szerk. Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid. Szeged 2017. 17–27.

[7] *György Szabados:* Attila and Mátyás – parallels and contemplations. In: Matthias and his Legacy. Cultural and political encounters between East and West. Eds. Attila Bárány – Attila Györkös. (Speculum Historiae Debreceniense 1.) Debrecen 2009. 55–62.;

sának egy további kutatója úgy fogalmazott, hogy Thuróczy szerint a hun vezér olyan „bátor uralkodó, aki egyszersmind éles eszű, állhatatos, hadi tudományokban jártas, és mind a négy égtáj felé kiterjesztette birodalmát. Leírásában benne van a 15. századi uralkodóideál…", ha pedig ez így van, akkor ezek a tulajdonságok Mátyásra is jellemzőek, kifinomultabb formában ugyanezek vannak jelen az ő személyiségében. Végső soron Thuróczy szerint valóban két fénykora van a magyar történelemnek: Attila ideje az egyik, és „az Attila vadságát meghaladó eszményi reneszánsz király, Mátyás kora" a másik.[8]

A világhódító hun vezérrel vont párhuzam némileg ellenkező előjellel mutatkozik meg a Budán is többször megfordult olasz/lengyel humanista Callimachus Experiens (Filippo Buonaccorsi) 1486–1489 között megírt Attila-életrajzában, amelyben a kortársak egy része (és nyomukban a modern szakirodalom néhány képviselője, így pl. Kardos Tibor is) Mátyás éles kritikáját vélte felfedezni. Úgy vélték, hogy a szerző a hun vezér emlékképének torz vonásai mögött az aktuális uralkodó alakját villantja fel. Mint köztudott, a nyugat-európai közvélemény többségében Attila a gátlástalan és barbár hódítót testesítette meg, olykor egyenesen Antikrisztusnak vagy éppen a patás ördögnek mondták,[9] tehát egy ilyenfajta megbélyegző attitűdöt is át lehetett vinni Mátyásra, ha politikai ellenfelei így akarták. Viszont sok igazság van Jászay Magda figyelmeztetésében, amely szerint a Hunyadi-házzal diplomáciai megbízatásai révén valóban szembenálló szerző Mátyás-képe ennél árnyaltabb olvasatot kíván. A győztes hadjárataival erőt sugárzó hun uralkodó alakja ugyanis a reneszánsz heroizmusának is reprezentánsa lett, s a figyelmes olvasó Callimachus Experiens szövegében elismerést és csodálatot egyaránt felfedezhet a nagy király iránt.[10] Jól példázza ez az eset az emlékezethely működését, a kontextus és a funkció meghatározó szerepét: a Krakkóból irányított diplomata politikai pozíciója határozta meg a magyar királyról kialakított képének ambivalenciáját. Mind az Attila-életrajzban, mind egyéb írásaiban egyfelől a hatalomvágy, a Mátyás-féle centralizációs kormányzás szigorú elítélése jelent meg, másfelől viszont a diadalmas *rex invictissimus* nagy-

Ugyanerről tágabb kontextusban *Uő.:* Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról: „a dicső kezdet és az újra dicső jelen". Aetas 19 (2004) 2. sz. 132.

[8] *Ábrahám Ádám:* Az Attila-kép alakulása történetírásunkban a 17–18. században. In: Classica – Mediaevalia – Neolatina. V. Szerk. Havas László – Tegyey Imre. (Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis) Debrecen 2010. 9.; valamint: http://www.belvedere-meridionale.hu/lapszamok/archive/2009_1.pdf, letöltés 2018. szept. 20.

[9] *Lőkös Péter:* A hunokról és Attiláról alkotott kép német nyelvterületen a középkorban. In: Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemről. Szerk. Sudár Balázs. (Források és tanulmányok 2.) Bp. 2017. 11–32.

[10] *Magda Jászay:* Callimaco Esperiente e il parallelo Mattia Corvino – Attila. In: Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe. Ed. †Tibor Klaniczay – József Jankovics. (Studia Humanitatis 10.) Bp. 1994. 151.; *Uő.:* Egy humanista szemben Mátyás királlyal: Callimachus Experiens. Levéltári Közlemények 61. (1990) 1–2. sz. 23–41.

ságának elismerése – vagy legalább is ennek kényszere, kikerülhetetlensége, meg természetesen megbízóinak elvárása – rajzolta ki ábrázolt hősének vonásait.

Az 1488-ban Beatrix királyné trónigényének támogatására Budára érkezett domonkos rendi történész, Petrus Ransanus ugyancsak arra vállalkozott, hogy megírja a magyarok történelmét *(Epithoma rerum Hungaricarum),* az ő sajátos nézőpontjából kellett kialakítania Mátyás-képét. Noha ismerte és sok tekintetben követte is Thuróczy művét, annak Attila-reminiszcenciáival nem érthetett egyet. Ransanus a hun- és Attila-ellenességben odáig ment, hogy a magyar hagyománnyal dacolva nem tartja rokonnépnek a hunt és a magyart, Mátyás király családfáját pedig a római Corvinus-nemzetségből vezeti le.[11] Ez a megoldás Mátyásnak annyiban jöhetett kapóra, hogy ekképp valamivel távolabb kerülve Attilától – és igen messze Thuróczy történelmi párhuzamától – erősítette „római" kötődését.

Ehhez a genealógiai narrációhoz csatlakozott Bonfini, aki ugyancsak célszerűnek és méltónak látta a Hunyadi-család római ősöktől való származását hangoztatni, mivel a reneszánsz uralkodóeszménynek fontos komponense volt az ősi (s ha lehet minél előkelőbb) származás illusztrálása. Ő csupán pletykának minősítette azt a történetet, amely szerint Hunyadi János Zsigmond királynak törvénytelen fia lett volna, ehelyett a római Valerius nemzetségből *(gens Valeria),* annak Corvinus ágából származtatta a Hunyadi-családot.[12] Sajnálatos, hogy az olasz humanistának *De Corvinianae domus origine libellus* című genealógiai munkája elveszett, alapötlete viszont a történeti szintézisben helyet kapva tovább élt. Az európai uralkodók között „homo novus"-nak számító király esetében ez különösen jelentősnek mutatkozott, Corvin Jánosnak pedig trónigénye indoklására fokozottan is fontos lett volna a római eredet nemzetközi elismertetése.

A szakirodalom már bőségesen méltatta Bonfini történeti művét és benne a Mátyásról szóló részleteket,[13] most csak annak megemlítésére szorítkozunk, hogy az olasz humanista tollán az emlékezésnek két pillére látszik kimagasodni: egyfelől a győzhetetlen hadvezér eszményének toposzokból építkező ábrázolása, másfelől a humanista műveltség párját ritkító patrónusának megjelenítése kap kiemelt szerepet, s ez a két alapmotívum együtt jelenítette meg a király egyéniségét és alkotását, az uralkodó és a Regnum Hungariae reneszánsz kori idealizált

[11] *Kulcsár Péter:* A Corvinus-legenda. In: Mátyás király 1458–1490. Szerk. Barta Gábor. Bp. 1990. 17–40.

[12] *E. Kovács Péter:* A Hunyadi-család. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 32–33.

[13] *Kulcsár Péter:* Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Bp. 1973. 108–109., 129–131.; *Jászay Magda:* A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról (Italianistica Debreceniensis 3.) Bp. 1996. 55–66.

képét. Egyfelől a Nagy Sándorral párhuzamba állított „rex invictissimus", másfelől a „fautor ingeniorum": ezek a kulcsszavai az olasz történész Mátyás-ábrázolásának. Miként Kulcsár Péter fogalmazott, Bonfini műve „ma már nem forrás. De a tényekkel együtt informátorainak eszmevilágát is őrzi".[14] Mostani terminológiánkkal szólva: éppen ezek az „informátori eszmevilágok" alkotják azokat a képzeteket, amelyeket ma emlékezethelyekként tart számon a Pierre Nora által kezdeményezett kutatási program.

A Bonfini nyomán járó Heltai Gáspár Magyar Krónikájában közismerten átalakította és színezte a Mátyás-képet, regényes életrajzzá alakítva a humanista históriát.[15] A kolozsvári protestáns polgár nézőpontjából elevenítette fel a származás kérdését, elvetette a Corvinus-vonalat, beiktatta helyette Morzsinai Katalin és Zsigmond király kapcsolatának történetét, ezzel erdélyivé avatva az eszményi uralkodó alakját. Bonfinivel szemben ő károsnak ábrázolja Beatrix hatását, mivel szerinte „az olasz menyecske megváltoztatja az hatalmas királyt", mégpedig nem előnyére, mert ő „hojszogatja a királyt mindenre", és „eképpen akara Magyarországból Olaszországot csinálni". Némi ellentmondás, hogy Heltai egyfelől a hatalmas költekezést elítélő, takarékosságot hiányoló kritikus hangot szólaltatja meg, másfelől viszont elragadtatással ecseteli a budai vár és Visegrád pompás építkezéseit, a műveszetpártolást, a sziléziai hadjárat sikereit, a bécsi diadalmas bevonulást. Ez a kettősség végül a fejezet zárásában látszik feloldódni: eszerint életében ugyan „az egész ország reá kiált vala Mátyás királyra", de halála után „minden ember ottan dicsérni kezdé". Ekkor derült ki ugyanis, hogy uralma alatt minden pénzügyi megszorításaival (és hozzátehetjük: ellenkezést kiváltó uralmi törekvéseivel) együtt is sokkal elviselhetőbb volt az ország sorsa, mint a halálát követő belső egyenetlenség és külső fenyegetettség idején, amikor „az ország egyik nyavalyából a másikba esék".

A történetíróktól megalapozott, majd Heltai által regényesített Mátyás-kép azután tovább árnyalódott a históriás énekszerzők előadásaiban.

2. A históriás énekek Mátyása

Ismert tény, hogy Görcsöni Ambrus és énekének folytatója, Bogáti Fazakas Miklós, valamint tőlük függetlenül Ilosvai Selymes Péter örökítette meg a nagy király emlékét a kor népszerű műfajában, az ő szerzeményeik járultak hozzá leghatásosabban Mátyás mitikussá növelt személyiségének irodalmi emlékezethellyé formálásához.[16] Rajtuk kívül még Valkai András *Genealogia historica*

[14] *Kulcsár P.:* Bonfini i. m. 212.

[15] *Szörényi László:* A magyarországi latin humanista történetírás és népnyelvű átalakítása: Antonio Bonfini és Heltai Gáspár. In: *Uő.:* Harmóniára teremtve, 131–140.

[16] A szövegek közlése: *Lévay Edit:* Ilosvai Selymes Péter ismeretlen históriás éneke Mátyás királyról. Irodalomtörténeti Közlemények 82. (1978) 5–6. sz. 668.; Kritikai kiadá-

(Kolozsvár, 1576) című terjedelmes leszármazási története emlékezik meg Mátyásról, de ő csak egy vázlatos eseménysort rögzített, éneke egészen más célból készült, miként azt Varjas Béla kifejtette.[17] Görcsöni szerint ő előtte, azaz 1567 előtt nem volt méltó megéneklője a nagy királynak, ezt azonban az újabb kutatás kétségbe vonta.[18] Az 1567-ben lezárt Kovacsóczy-feljegyzéseket nemrég részletesen elemző Petneházi Gábor a jeles humanista két megörökített története mögött korábbi szóbeli forrásokat tételez fel. Ilyenek léte valószínűsíthető, de a 16. századból szövegszerűen fennmaradt verses históriákat Mátyásról jelenleg csak az említett három szerzőtől ismerünk. Ők formálták ki azt az irodalmi emlékezethelyet, amely az énekek népszerűsége révén (az olvasni nem tudó társadalmi rétegek számára is elérhetően) a későbbi korszakokra áthagyományozódott. Formuláris stílusuk nem jelentett akadályt az egyéni költői invenció megjelenése és fokozatos térnyerése előtt.[19]

A históriás énekmondók Mátyást testi megjelenésében is vonzó külsejű férfinek mutatták be. Bonfini jól ismert részletes leírása nyomán járt Ilosvai, aki szerint a király

> Termete szép vitézi módra vala,
> magyar módra vállas és vastag vala
> arany színő haja, piros orcája
> két szeme neki szép világos vala.
> Teste neki mint Nagy Sándoré vala,
> kinek éltiben követője vala
> gyors és okos, serény dolgában vala
> minden dolgot ő előb meglát vala.[20]

---

suk: Régi Magyar Költők Tára (a továbbiakban RMKT). XVI/9. Szerk. Horváth Iván et al. Bp. 1990. 219–360.

[17] RMKT XVI/9. i. m. 545–546.

[18] *Petneházi Gábor:* Kovacsóczy Farkas feljegyzései és a 16. századi Mátyás-hagyomány. Elveszett históriás énekeink nyomában. Irodalomtörténeti Közlemények 116. (2012) 3. sz. 281–298.

[19] *Amedeo di Francesco:* A históriás ének mint formulaköltészet. In: *Uő.:* Kölcsönhatás, újraírás, formula a magyar irodalomban. (Historia Litteraria 19.) Bp. 2005. 147–171., itt: 147.; Ennek bővebb olasz változata: *Uő.:* Il mito di Mattia Corvino nei canti storici ungheresi del XVI secolo. In: Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe. Ed. Tibor Klaniczay – József Jankovics. (Studia Humanitatis 10.) Bp. 1994. 95–108.

[20] *Lévay E.:* Ilosvai i. m. 668.; Mátyás külsejére nézve: vö. *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum decades libri XLV. Tomi I–IV. Lipsiae–Bp. 1936–1976., itt: dec. IV. lib. VIII.; *Balogh Jolán:* Mátyás király arcképei. In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. I. 437–438.

A testi és a szellemi kiválóság együttes méltatása Bonfinitől ered, a Nagy Sándor-párhuzam is, a magyar szöveg a „szép vitézi mód" említésével toldja meg a leírást.

Ami pedig belső tulajdonságait illeti, az énekszerzők csakis kedvező vonásait örökítették meg a nagy uralkodónak. Görcsöni szerint a vitézség volt egyik legfőbb jellemzője, minthogy a harcokban tevékenyen részt vett. Legkorábbi hadi sikeréről, az 1458 őszén a Szerémségben lezajló, Szávaszentdemeter és Szávakölpény bevételét eredményező csatájáról írja, hogy itt a király „Czoda hangos szava mint egy trombita,/ Az urakat igen nogattya vala,/ Bátor szive vérontásra jó vala,/ Sörény, erős az Pogánt vághya vala/".[21]

Uralkodóként legfőbb tulajdonságát az igazságosságban jelölik meg az énekmondók. Budai tanácskozásait hosszasan méltatja Görcsöni:

Ímé Törvént, nagy oktávát indíta,
Őmaga is az Törvénben ül vala,
Hamisnac haladéc nem lészen vala,
Aszt mingyarást kapyák, büntetic vala.
Igaz ítiletöt tétet mindennec,
Nincz válogatássa semmi személynec,
Nagy szép móddal mindenec megbékélnec,
Soc háborúc mind le czendeszedénec.[22]

Eszerint ellenfeleivel ugyan mindig keményen leszámolt, de ugyanakkor kegyelmet is gyakorolt, ha ezt indokolta a helyzet. Ilosvai elbeszélésében Bécsújhely bevétele után a király „mint egy kegyelmes atya,/ mindeneket békességgel bocsáta/ Újhelben sok épületeket raka,/ most is fennáll annak bizonsága".[23] Ismeretes, hogy a meghódított városok (Bécsújhely, Klosterneuburg, Bécs) számára privilégiumlevelet adott ki Mátyás, s rövid alsó-ausztriai regnálásáról sem a kortársaknak nem volt, s az újabb osztrák történetírásnak sincs kedvezőtlen véleménye.[24]

---

[21] RMKT XVI/9. i. m. 269.

[22] RMKT XVI/9. i. m. 276.; Ezt az összbenyomást a bécsi egyetem korabeli jegyzőkönyveinek tanulsága is megerősíti, erről szólt Bradács Gábor jelen konferencián tartott előadása.

[23] *Lévay E.:* Ilosvai i. m. 662.

[24] *Gertrud Gerhartl:* Wiener Neustadt: Geschichte, Kunst, Kultur, Wirtschaft. Wien 1978. 175–181.; *Gottfried Stangler:* Matthias Corvinus und Niederösterreich. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 1. November 1982. Hgg. Tibor Klaniczay – Gyöngyi Török – Gottfried Stangler. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums NF 118.) Wien 1982. 257–261.

Az erélyesség és a nagylelkűség együttesét ábrázolják a király személyében az énekesek, végső soron ez az alig túldicsérhető kettősség teremtette meg világhírnevét, amiről Bogáti így ír: „Jó híre vagyon egész Európában,/ királyt rettegic nem czac szomszedságban,/ Tengeren túl nagy híre Assíriában,/ Minden akar lenni baratsagában./ Lőnec szembe velle minden követec,/ Assíriából, Jerusalemi Pispec,/ Rátzac, Görögec, Olasz, Velentzésec,/ Ki frigyet kér tölle, ki segítséget".[25]

Arra is kitér Bogáti, hogy a magyar országnagyok részéről sok kritika érte a királyt az olasz módi követése és a mérték nélküli költekezés miatt, s hogy a „felesége szavára sok encsem-bencsem apróságra" adott ki nagy összegeket. De azt is hozzáteszi, hogy a király erre bölcsen megfelelt, mondván, hogy a „magyarok vad erkölcsét" kívánta pallérozni, s minden rendet a „friss életre" kívánt inteni. A szerző vulgarizáló megfogalmazása valós konfliktusra, ismert tényre utalt: Mátyás az all'italiana berendezendő udvari kultúra meghonosításával kora nemzetközi reprezentációs szokásaihoz kívánt csatlakozni, Beatrixnek ebben játszott szerepéről már többször értekezett a szakirodalom.[26]

Egy alkalommal Balassi Bálint is megemlíti, hogy „atyánk Mátyás király" azon uralkodók és hadvezérek közé tartozott, akiknek „nem volt kárára, sőt nagy hasznára az diákság, asztrológia", ezért példát vehetne tőle a szellemi élet, a literatúra és a tudomány támogatása terén az utókor.[27]

Az énekszerzők alapjában véve két típusú forrásból merítették ismereteiket. Ismerték egyrészt egyik vagy másik történetíró művét, Görcsöni Thuróczy krónikáját, Bogáti és Ilosvai főleg a Sambucus-féle 1568-as Bonfini-kiadást használta, másrészt a szájhagyományban keringő, majd sok esetben folklórelemekké váló anekdotákat szőtték be szövegeikbe, s ezeket a történetírók adataival és narratív részleteivel vegyítve hoztak létre egy eszményített uralkodóképet. Olyan emlékképet, amely egyrészt az oszmán hódítástól elszenvedett katasztrofális vereségek után a régi dicsőséget idézhette fel, másrészt a háborús viszontagságoktól és ebből eredő törvénytelenségektől szenvedő ország lakosai elé az igazságos, a törvényeket érvényesítő király vágyott ideálját idézte fel. Mintegy vigasztaló ellenképe lett így Mátyás ideje és uralkodása a 16. század végi sanyarú viszonyoknak, a vezér nélkül, igazságosztó hatalom nélkül maradt, szétszabdalt ország siralmas helyzetének. Ez a Mátyás-kép azután tovább árnyalódott egyrészt a folklórban, másrészt a reformáció előtérbe kerülése során, amikor a hitviták argumentációs rendszerének egyik komponenseként tűnt fel. Az emlékezethely a

[25] RMKT XVI/9. i. m. 310.

[26] *Pajorin Klára:* Mátyás és Beatrix. Hatalom és házasság. Tiszatáj 63. (2009) 2. sz. 68–77.

[27] *Balassi Bálint:* Szép magyar komédia. Sajtó alá rend. Kőszeghy Péter – Szabó Géza. Bp. 1990. 11–12.

konstans tényező (Mátyás tisztelete) mellett ismét újabb színekben, újabb funkcióban, megváltoztatott hangsúlyokkal jelent meg az egymással feleselő konfesszionális szövegekben.

3. A hitviták Mátyás-képe

A reformáció térhódítása nyomán szükségképpen fel kellett merülnie a kérdésnek, miképpen egyeztethető össze a wittenbergi történelemszemlélet és a magyar történeti hagyomány. A korai protestáns szerzők saját koruk biblikus alapú társadalomkritikája mellé a régi jó királyok példáját állították: Farkas András 1538-ban az Attilától „ifjú Lajos király"-ig ívelő „jámbor királyok" sorában említi Mátyást, Nagybáncsai Mátyás 1560-ban Hunyadi Jánost méltatva jegyzi meg, hogy fia „nagyokat szolgála végre Magyarországnak". A protestantizmus Mátyás-képe a maga teljességében Szikszai Fabricius Vazul szövegében jelenik meg, abban az előszóban, amit Heltai Gáspár 1565-ös Bonfini-kiadásához készített.[28] Ebben Európa legnagyobb fejedelmei közé sorolja a királyt, s minden létező erénnyel és kedvező tulajdonsággal felvértezettnek mutatja be őt. Az egész kontinens neki köszönheti, hogy megvédte a kereszténységet az iszlám hódításával szemben, bár „a római pápa áskálódása és egyes szomszéd népek mesterkedése" ellene dolgozott, ő mégis történelmének csúcsára juttatta az országot. Szikszai szerint Heltai kiadványa Bonfiniből válogatva „az emlékezetre legméltóbb eseményekből csokorba kötött történet", modern terminológiával szólva, a reformáció ízléséhez igazított narratív konstrukció, azaz hagyományt teremtő irodalmi emlékezethely.

A továbbiakban viszont a humanista szemlélettől való lassú távolodás és a reformáció céljaihoz történő erősebb közelítés figyelhető meg a Mátyás-kép alakulásában. Bornemisza Péter (1584) például a hadakozásnak keresztényi módozatairól és morális lehetőségeiről szólva említi meg Hunyadi Jánost és Mátyás királyt: „A mi nemzetünk között Hunyadi János és az fia, Mathias király, kiket az Isten ornált volt *heroicis virtutibus,* azaz megékesített volt vitézlő természettel, arra való észvel, szívvel, erővel, és azokat bírta az ő szent lelke által, kik sem félelmesek, sem vakmerők nem voltak, féltekben országok és tisztek mellől el nem szöktek, vakmerőségekben semmit méltatlan és ok nélkül való hadakat nem indítottak, dolgokra Istentől segítséget kértek és vártak. Jóllehet elég nagy homály alatt voltak, mindaz által Isten mint ő tőle választatott hadnagyokat bírta azban a tisztben, azkire őket rendelte volt, azmint most Török Császárt is az mi ostorozásunkra".[29]

---

[28] *Antonio Bonfini:* Historia inclyti Matthiae Hunyadis. Disposita a Caspare Heltai. Claudiopoli 1565. In: Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600. (a továbbiakban RMNy). Szerk. Borsa Gedeon et al. Bp. 1971. 209.

[29] *Bornemisza Péter:* Predikatioc egesz esztendö által minden vasárnapra rendeltetet evangeliumbol. Detrekő 1584. 684 verso. In: RMNy 541.

Első pillantásra meglepő itt Mátyás és a török szultán közötti párhuzam, ezt már Borzsák István is szóvá tette.[30] Az evangélikus lelkész azonban azt kívánja sugalmazni, hogy mindkét uralkodó az isteni providencia értelmében került hatalmi pozícióba, az egyiket igaz hadakozásra, a másikat büntető vesszőként szemelte ki a felsőbbség. Már korábban Görcsöni is utalt arra, hogy „Pogány bottyát Isten kezében atta", vagyis Mátyásnak a *virga Dei* szerepét is kiosztja.[31] A Hunyadiak vitézségének és erkölcsös hadviselésének hangoztatása mellé társul itt tehát a wittenbergi történetszemlélet *flagellum Dei* gondolata, így a tradicionális magyarországi vitézségkultusz a reformáció eszmevilágának kontextusába integrálódik. Az emlékezethely komponensei így átrendeződnek, aktualizálódnak, újabb színeket adnak az összképhez.

Meglehetősen ambivalens Magyari István sárvári prédikátor Mátyás-interpretációja is. Pázmánnyal folytatott jól ismert interkonfesszionális vitája arról szólt, hogy vajon mi idézte elő a tragédiát, az oszmán birodalom európai térhódítását, mik voltak „az országokban való sok romlásoknak okai". Az egyik fél szerint a kereszténység (főként a pápaság) bűnei – különösen a „bálványozások" – váltották ki az Úr haragját, a másik fél szerint viszont éppen Luther fellépése, az *univesitas christiana* megosztottságát eredményező hitszakadás (más szóval: eretnekség) okozta a tragédiát, s váltotta ki az isteni ostorozást. Magyarinak tehát azzal kellett érvelnie, hogy már jóval Luther előtt is verte Isten büntető vesszeje a vétkes kereszténységet, amire a nikápolyi és a várnai vereséget hozza példának, noha elismeri, hogy néhány „aprólék nyereséggel járának" ugyan a magyarok (erre példája Nándorfehérvár megvédése), de ez nem változtatott sokat a helyzeten. Szerinte „Luther előtt még szinte Magyarországot is pusztította legyen az pogánság", Mátyás király halála után pedig az ország nagy része áldozatául esett a hódításnak.[32] Ebben az argumentációs szövegtérben így csak korlátozott mértékben kaphatott hangot Mátyás hadi sikereinek méltatása, Magyari túlnyomórészt bibliai és antik történelmi példákra hivatkozott.

Ezzel szemben katolikus vitapartnere azzal érvel, hogy a két Hunyadi példája és győzelmeiknek sorozata a pápasághoz hű hatalom erejét és igaz vallásosságának sikerét példázza, mert Mátyás király nem „Luther lova farkát tartotta", s az ország ekkor volt boldog. Hunyadi János sem volt „Luther katonája, hanem Boldogasszonyé", Mátyás pedig „minemű hiten való ember volt, csak abból is megtetszik, hogy mihelyt királlyá tövék, mindjárt Johannes Pannoniust Pécsi Püspököt az Pápához küldé".[33] Pázmány végig Bonfinire hivatkozva adja elő a

[30] *Borzsák István:* Az antikvitás XVI. századi képe. Bornemisza tanulmányok. Bp. 1960. 461.

[31] RMKT XVI/9. i. m. 275.

[32] *Magyari István:* Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sajtó alá rend. Katona Tamás, utószó: Makkai László. Bp. 1979. 114., 177.

[33] *Pázmány Péter:* Felelet (1603). Kritikai kiadás. Sajtó alá rend. Hargittay Emil. Bp. 2000. 240., 241., 243.

magyar történelmi eseményeket, ennek révén mutatja be diadalmasnak a Hunyadi-kort, amelyben a keresztény egységet és a római religióhoz való hűséget tünteti fel a sikeres országlás zálogaként. A korábbi vereségeket természetesen ő sem tagadhatja, de ezekkel szerinte csak „tisztította Isten az ő szolgáit", nem akarta megsemmisíteni őket, most viszont a vallási „tévelygések" miatt ez következhet be. A menekvést csak „az igaz keresztyéni egyesség" helyreállítása jelentheti, ezzel háríthatjuk el az Úr „reánk fel gerjedet haragját, az ő éles és megh köszörült kardját"[34] – fejti ki a jezsuita hitvitázó az evangélikus prédikátornak, Magyarinak címzett feleletében.

A protestáns Mátyás-képnek azonban a felekezeti szempontokon túl egyéb aspektusai is megjelentek a továbbiakban, ilyennek mutatkozott többek között a tudománypártoló uralkodó példaként állítása az erdélyi fejedelmek elé.

Szenci Molnár Albert ismert szótárának 1621-es kiadásában, a Bethlen Gábornak címzett ajánlásban párhuzamba állítja a két uralkodó mecénási tevékenységét, a Budán könyvtárat alapító királyét és a Gyulafehérvárott bibliotékát létesítő fejedelemét.[35] Erdély kegyes mecénás Mátyás-királyának ábrázolja a szótárszerző a fejedelmet, aki nagy példaképéhez hasonlóan támogatja a tudósokat. Számos egyéb helyen is alkalmazza a párhuzamot Szenci, így többek között a patrónusához, Darholtz Ferenchez címzett levelében, ahol az iskolaalapítók sorát vázolja fel, kezdve Mátyással, „aki Budán az királyi Collegiumnak már fundamentumát is felrakatta volt: és az ackor romlani kezdett Görög országból és egyébünnet számtalan szép drága könyveket hordatott az ot való Bibliotékába 1480 esztendőben".[36] Szenci a sort a Petrus Ramust is Erdélybe invitáló János Zsigmonddal, majd Báthory Istvánnal folytatja, hogy végül kimondja: Bethlen Gábor volt az, aki „igaz religióval és az jó könyveknek szeretetivel" írta be nevét a történelembe. Mátyás tehát ebben a kontextusban nem hadi vagy politikai erényeivel jelenik meg, hanem a magyarországi szellemi élet patrónusaként, kulturális intézmények alapítójaként, a Bonfini által megrajzolt összképből itt ezek a vonások aktualizálódtak és váltak retorikai argumentummá. Úgy is fogalmazhatunk: az irodalmi emlékezethely ezúttal a Bethlen-féle református kultúrpolitika eszmevilágába illeszkedett a tudós filológus Szenci Molnár szemléletében. Ezt a képet erősíti meg Prágay András szerencsi prédikátor is, aki művének I. Rákóczi Györgyhöz intézett ajánlásában „Hunyadi hollós Mátyás királyt" úgy említi,

[34] *Pázmány P.:* Felelet i. m. 247–248.

[35] „Ille Bibliothecam Budae construxit, et viros doctos in pretio habuit: et Tu Albae Juliae insignem Bibliothecam colligere coepisti, Gymnasium ibidem aperuisti, cui viros doctos praefecisti, ubi me quoque cum adessem, honestissimo salario conduxisti, et etiamnum illic foveres benignissimé, si meae familiae rationes illinc alió non traxissent". – RMKT XVII/6. Szenci Molnár Albert költői művei. Sajtó alá rend. Stoll Béla. Bp. 1971. 494.

[36] RMKT XVII/6. i. m. 503.

mint aki a török és görög kivételével minden európai nyelven tudott beszélni, tehát a műveltség terén is példaadó személyiségként állítja a nagy uralkodót kortársai elé.[37] Amikor viszont a református egyháztörténet szemszögéből kellett mérlegelni Mátyás uralkodását, akkor nem lehetett figyelmen kívül hagyni a husziták elleni fellépését. Erről Debreceni Ember Pál úgy vélekedik, hogy „Mátyás király alatt először keményebben bánnak velük, később szelídebben üldözik őket".[38] Szerinte a husziták „hozzákezdtek a tisztább vallásuk magvait hintegetni. Simán ment ez mindaddig, amíg a klérusnak irigysége és vádaskodása a királynál, valamint az ország legelőkelőbb embereinél be nem feketítette őket".[39] Mint látható, a konfesszionális szempontú történész nem vádolta ugyan személyében a királyt, azt viszont nem kerülhette meg, hogy legalább egy óvatoskodó ítéletet ne mondjon a reformáció előzményének tekintett mozgalom elleni fellépéséről. Nem kívánta a király „dicső emlékezetét" kétségbe vonni, ehelyett környezetét és a klérust tette bűnbakká, így alakította ki az összkép komplexitását.

4. Mátyás, mint királytükör

A legteljesebb, sok szempontból átgondolt, a leginkább koherens Mátyás-emlékezethely köztudottan Zrínyi Miklós műve, a jól ismert *Mátyás király életéről való elmélkedések* (1656–1657).

A szakirodalom által sokszor és alaposan elemzett királytükör több kutató véleménye szerint a 17. század legszínvonalasabb magyar nyelvű prózai alkotása mind kifejtett koncepciója, választékos forráshasználata, mind pedig retorikai felépítése szerint. Klaniczay Tibortól Kulcsár Péteren át R. Várkonyi Ágnesig sokan méltatták ezt a művet, a szakma egyetértett abban, hogy Zrínyi Mátyás-képe az ideális uralkodó eszményének megfogalmazása.[40] Ezúttal csupán egyetlen észrevétellel járulhatunk hozzá a szakirodalomban felvázolt összképhez, jelen áttekintésünk szempontjából ugyanis a Mátyás-kép komplexitásának méltatása mutatkozik célszerűnek. Zrínyi láthatóan az addig kialakult hagyomány valamennyi elemét számításba vette: az ország határait védelmező hadvezér, a hadseregszervező, a körültekintő, európai szemhatárú politikus, a taktikus diplomata, az emberséges, de mégis tekintélyt parancsoló uralkodó, a tudományt tisztelő és pártoló mecénás tulajdonságait egyaránt megjeleníti az ő Mátyás-ábrázolása. S még az olykor felmerült kritikákat sem hagyja említetlenül, a vitatott költe-

[37] *Prágay András:* Fejedelmeknek serkentő órája. Bártfa 1628. Epistola dedicatoria. In: RMKT XVII/8. Sajtó alá rend. Komlovszki Tibor – Stoll Béla. Bp. 1976. 473.

[38] *Debreceni Ember Pál:* A magyarországi és erdélyi református egyház története. Ford. Botos Péter. Sárospatak 2009. 32.

[39] *Debreceni Ember P.:* A magyarországi i. m. 37–38.

[40] *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. Bp. 1964. 551.; *R. Várkonyi Ágnes*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Bp. 2010. 342–343.

kezést, túlzottnak vélt pompakedvelést is beilleszti az összképbe. Nem véletlen, hogy a „magyar romlásnak századában", ennek is a legkritikusabb időszakában, a 17. század közepén Zrínyi a tettrekészséget, a gyors cselekvést, a törvények érvényre juttatását, a hadi és politikai tudás fontosságát különösen is hangsúlyozza, éppen ezeknek hiányában látta az ország siralmas helyzetének okait. További kutatások dönthetik majd el, hogy milyen mértékben váltak ismertekké és hatékonyakká Zrínyi Mátyás-képének intelmei a kortársak és a későbbi politikusnemzedékek körében.

A következő években az irodalmi igényű szövegek leginkább a törvényességet betartó, igazságos uralkodó alakját örökítették meg. Jellegzetes motívuma a Mátyás-emlékezethelynek, amit az ismeretlen költő, 1666 körül megpendített:

> Most mondhatjuk bízvást, elfordult az ország,
> Megholt Mátyás király, elkölt az igazság.[41]

Ugyanezt a hangot szólaltatja meg Szentpáli N. Ferenc 1672-ben, amikor az Apafi-udvarban tapasztalható visszaélésekről fogalmazza meg kritikáját, s az igazságos uralkodó példájaként idézi Mátyást:

> Minden rend suhaytya, iffiuságh és aghságh,
> Meg holt Mattyas király, el költ az igasságh,
> Uraktol jobbagyon van nagy nyomorusagh,
> Ugyan el áradott a sok iszonyuságh.[42]

Ebből a válságos helyzetből Mátyás példájának követését jelöli meg a versszerző a kivezető útként, ennek követését javasolja Erdély fejedelmének.

További hasonló példák még hosszan sorakoztathatók lennének, ám e néhány szöveg is kellő illusztrációja lehet összegzésünknek, amely szerint a királyt az igazságossággal azonosító toposz nagy karriert futott be a későbbiekben, mind az irodalom egyes műfajaiban, még inkább a népi emlékezetben, a köztudatban, s olykor még a politikai viták különböző fórumain is. Találóan fogalmazott Pálosfalvi Tamás, aki szerint „népszerű és széles körben elterjedt népmesei toposz rögzült a személye körül, minden bizonnyal azért, mert ő volt az utolsó erre alkalmas uralkodó a magyarság viharos történelmében".[43] De ennek a sztereotípiának az újabb korszakokat érintő további vizsgálata már a Mátyás-emlékezet egy következő fejezetének lehet témája.

---

[41] RMKT XVII/10. Sajtó alá rend. Varga Imre. Bp. 1981. 301.
[42] RMKT XVII/13. Sajtó alá rend. Varga Imre. Bp. 1988. 35.
[43] *Pálosfalvi Tamás:* Igazságos volt-e Mátyás király? Korunk 23. (2012) 3. sz. 26.

ÓKORTUDOMÁNY – KLASSZIKA-FILOLÓGIA

Takács Levente

A MAGYAR FÖLDMÉRÉS(I IRODALOM) KEZDETEI ÉS AZ ÓKORI HAGYOMÁNY

A Pécsi Geodéziai és Térképészeti Vállalat 1969-ben megjelentetett egy általában 15. század végére datált kódexet. A kódex hasonmásának színes leközlése mellett a kiadás tartalmazta a latin nyelvű szöveget, annak magyar fordítását, valamint bevezetőt és jegyzeteket. Az előszót Nagy Pál Jenő főmérnök és Boday Lajos igazgató jegyezte. Fél évtizeddel később ugyanez a vállalat megjelentette Pühler Kristóf 1563-as Geometria practicáját. Ez utóbbi munka megjelentetése aligha független attól a hirtelen felélénkülő tudományos diskurzustól, amelyet az elsőként említett kódex kiadása gerjesztett. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött rövid kéziratról, amely a Cod. Lat. 197-es jelzetet viseli, az 1970-es évek első felében jó néhány tanulmány jelent meg Poronyi Zoltán, Regőczi Emil, Reuter Camillo és a magyarországi földmérés történetével már korábban is foglalkozó Bendefy László tollából a Geodézia és Kartográfia című szaklap hasábjain. A hetvenes évek közepét követően az érdeklődés alábbhagyott, hogy mintegy két évtizeddel később Boreczky Anna szóljon hozzá a kódexszel kapcsolatos problémákhoz. A következőkben az említett tudósok munkáira támaszkodva foglaljuk össze az általuk felvetett kérdéseket, amelyek biztos megválaszolását ugyanaz az akadály teszi mondhatni kilátástalanná.

A kézirat Széchenyi Ferenc könyvtárának darabja volt, amelynek azonban elveszett az eredeti címlapja, sőt vélhetően szövegének jelentős része is, ugyanis a fennmaradt szöveg az ötvennyolcadik tétellel *(propositio quinquagesima octava)* indul. A kutatók számára így csupán két kiindulási pont maradt ahhoz, hogy meghatározzák a szerzőt, a keletkezés idejét és a mű helyét a földmérési szakirodalom történetében. Egyrészt maga a szöveg és a hozzá kapcsolt illusztrációk, másrészt az a címlap, amelyet Miller Jakab Ferdinánd a könyvtár igazgatója (1803–1808) illesztett a kézirat elejére. Az íráskép alapján megállapították, hogy a szöveget a 15. végén vagy a 16. század elején jegyezték le. Az illusztrációk az itáliai reneszánsz művészet hatásáról tanúskodnak, s az iniciálékkal együtt inkább a 16. század első évtizedeit teszik valószínűbbé.[1] Érdekes módon a kutatás

[1] *Boreczky Anna:* Mikor és hol készült Lossai Péter kódexe? Magyar Könyvszemle 113. (1997) 3. sz. 250., 255. skk.

figyelmét sokkal inkább felkeltette a Miller-féle előlap, holott a benne foglalt információk forrásáról semmilyen adatunk nincs, így azok hitelességének ellenőrzése lehetetlen. Kissé rövidítve fordításban így hangzik: „Lossai Péter óvári magyar embernek a Litvániában működő földmérőnek jegyzetei és ábrái, amelyeket Bolognában tanulva az 1498. évben szerzett."

Ezek alapján próbálták meg azonosítani a szerző rokonságát, származását.[2] Volt olyan kísérlet, amely az 1523-ban elhunyt Lászai János erdélyi főesperes rokonának tartotta Lossai Pétert, s a rokonságot az Abaúj megyei Lazó/Lászipuszta településig vezette vissza.[3] Bendefy László ezzel szemben úgy vélte, hogy a Sopron megyei Lózs községgel kapcsolható össze Lossai neve és származása.[4] Még Litvánia szerepeltetésére is születtek magyarázatok. Lossai Bolognában együtt tanult Kopernikusszal, s ez a magyarázata baltikumi tevékenységének. A litvániai munkavállalás II. Ulászló udvarával is összefüggésbe hozható, például úgy, hogy Zsigmond lengyel király személyéhez köthető, aki korábban a budai udvarban tartózkodott. Elképzelhető az is, hogy Lossai II. Ulászló 1500-as Velencével, Franciaországgal és a lengyel királlyal kötött szövetségével kapcsolatban került valahogyan északra.[5] Boreczky Anna legutóbb lényegében elvitatott mindenféle hitelességet a Miller-féle adatoktól. A művészettörténész a kódex lapjainak vízjelei, valamint a padovai Torre dell'Orologio a műben látható képe alapján mindenképpen 1532 utánra, de legvalószínűbben az 1550-es évekre teszi a szöveg keletkezését.[6]

A fent említett kísérletek mind Miller ellenőrizhetetlen közléseire épített kombinációk. Ígéretesebb iránya volt a kutatásnak a szöveg vizsgálata a korabeli, hasonló tárgyú művekkel összevetve. A közép- és koraújkori földmérési és földrajzi szakirodalom kutatóinak sikerült megállapítani, hogy Lossai szövege nagy mértékben hasonlít Johannes Stöffler (1452–1531) tübingeni professzor *Elucidatio fabricae ususque astrolabii* című művére, amely az asztrolábium készítéséről és használatáról jelent meg 1512-ben. A szövegegyezések több módon képzelhetők el. Lossai ismerte Stöffler munkáját, amiből következik, hogy az ő szövege 1512 után íródott. Amennyiben a Miller-féle 1498-as dátum helytálló,

---

[2] Vö. összefoglalóan *Boreczky A.:* Mikor és hol i. m. 251–252.

[3] *Reuter Camillo:* Petrus Lossai. Geodézia és Kartográfia 24. (1972) 2. sz. 135.

[4] *Bendefy László:* Lossai Péter 1498. évi Geometria Practicájával kapcsolatban felvetődő kérdések. Geodézia és Kartográfia 25. (1973) 4. sz. 291.

[5] *Poronyi Zoltán:* A Lossai-kódex szövege egy XVI. századi könyvben. Geodézia és Kartográfia 26. (1974) 6. sz. 443.; *Bendefy L.:* Lossai Péter i. m. 291.; *Reuter C.:* Petrus Lossai i. m. 136.

[6] *Boreczky Anna:* Miller Jakab Ferdinándtól a padovai óratoronyig, avagy hogyan született az első magyar földmérő: A „Lossai-kódex" (OSZK, Cod. Lat. 197.) tanulságai. In: Interpretációk interpretációja. Tudós bibliothecariusok, tudós elődök. Szerk. Zsupán Edina. Bp. 2015. 24–27.

Lossai esetleg kéziratban fért hozzá Stöffler szövegéhez. Ennél minden bizonnyal valószínűbb az a lehetőség, hogy közös forrásra vezethető vissza mindkét textus. Boreczky Anna – Zsoldos Endre vizsgálataira hivatkozva – megállapította továbbá, hogy Juan Martinez Poblacion (1486–1557) párizsi matematikaprofesszor asztrolábiumról szóló munkája vagy annak forrása is mintája lehetett Lossai szövege egy részének.[7]

A kortárs szakirodalmat a kutatás bizonyos mértékig figyelembe vette a Lossai-kódex elemzésekor, de egyáltalán nem szentelt figyelmet az ókori hagyománynak. Pedig a 15–16. század fordulóján, a reneszánsz korában felvetni az ókori előképek kérdését aligha lenne indokolatlan vagy meglepő, tudvalevő ugyanis, hogy az egész korszak szellemi életének meghatározó vonulata volt az ókori művek újrafelfedezése, illetve az első nyomtatott kiadások megjelentetése.

Mátyás király leveleiből V. Kovács Sándor már öt évtizede kimutatta Horatius és Ovidius hatását, ismeretét.[8] Ám a földrajzhoz és geodéziához közelebbi adatokat is sorjázhatunk. Janus Pannonius például levélben fordult Gazulus raguzai csillagászhoz, hogy tőle Ptolemaiosz-gyűrűket és más műszereket rendeljen.[9] Mátyás udvarában a kor híres csillagászai és földrajztudósai is megfordultak. Járt Magyarországon az a Francesco Roselli, aki Közép-Európa térképet készített, Pozsonyban pedig Johannes Regiomontanus tevékenykedett.[10] Utóbbi személye nem csupán az ún. budai délkör miatt érdekes, hanem ismeretes, hogy az egyik fordítója volt Ptolemaiosz munkájának, vagyis jól ismerte az ókori csillagászati-földrajzi hagyományt. Klaudiosz Ptolemaiosz a Kr. u. 2. századi Alexandriában működő görög csillagász híresebb művei a *Megalé Szüntaxisz,* vagy közismertebb arab nevén az *Almageszt,* ami egy asztronómiai munka, és ennek kiegészítője a *Geographia* című matematikai földrajz.[11] Vitéz János birtokában volt egy Ptolemaiosz kódexnek, és a görög csillagász fő művének latin fordítása, valamint Regiomontanus ebből készített epitoméja Mátyás könyvtárában is megtalálható volt Sztrabón, valamint az idősebb Plinius munkái mellett. [12]

---

[7] *Poronyi Z.:* A Lossai-kódex szövege i. m. 444., 448–449.; Vö. *Boreczky A.:* Mikor és hol i. m. 252.; *Boreczky A.:* Miller Jakab Ferdinándtól i. m. 25–27.

[8] *V. Kovács Sándor:* Az antik források kérdése Mátyás király leveleiben. Irodalomtörténeti közlemények 70. **(**1966) 1–2. sz. 154.

[9] *Fleck Alajos:* Janus Pannonius, Gazulus és a gyűrűs asztrolábium. Geodézia és Kartográfia 36. (1984) 6. sz. 446.

[10] *E. Kovács Péter:* Hétköznapi élet Mátyás király korában. Bp. 2008. 10–11.; *Papp-Váry Árpád:* Térképtudomány. A pálcikatérképtől az űrtérképig. Bp. 2007. 52.; *Kubinyi András:* Mátyás király. Bp. 2001. 136.; További adatokat vö. *Poronyi Zoltán – Fleck Alajos:* Pühler Geometria practicája 1563-ból. Pécs 1974. 41–43.

[11] *Szabó Árpád:* Antik csillagászati világkép. Bp. 1998. 34. skk.; *Papp-Váry Á.:* Térképtudomány i. m. 27–29.

[12] *Csukovits Enikő:* Változó földrajzi gondolkodás Mátyás király udvarában. Korunk III/19. (2008) 7. sz. július; *Poronyi Z. – Fleck A.:* Pühler Geometria i. m. 40.

Ptolemaiosz munkája a magyarországi adatokon túl európai kitekintésben is érdekes. 15. századi újrafelfedezése, amely időben egybeesett a könyvnyomtatás feltalálásával, nagy hatásúvá tette Európában. Latin fordítása már 1409-ben elkészült Jacobus Angelus jóvoltából. Már kéziratos formában is rendkívül népszerű volt, talán a konstanzi zsinatnak köszönhetően, majd nyomtatott kiadásai szinte elárasztották Európát: 1477 és 1570 között 24 kiadásban jelent meg, hozzájárulva a földrajzi felfedezések megindulásához, kibontakozásához.[13]

A korabeli földrajzi érdeklődés szimptómájaként értékelhető Lázár deák térképe, amelyet végül 1528-ban tettek közzé Ingolstadtban. A térkép nagy területre kiterjedő, szakemberek által végzett felmérés alapján készült, s a korabeli lehetőségekhez képest meglehetősen pontos.[14] A térkép készítésének alapját az útvonalleírások képezték, de a keretet az egyik ptolemaioszi vetület adta. Készítője minden bizonnyal ismerte Ptolemaiosz koordinátapárjait.[15]

Lossai írása tehát jól illeszkedett saját korának földtudományi érdeklődésébe, és az antikvitás, mint hivatkozási pont megjelenik a kódex szövegének elején. Lossai szerint a geometria feltalálói az ókori egyiptomiak, akik a Nílus áradása után minden évben kénytelenek voltak újramérni szántóföldjeik határvonalát. E nézetet egy bizonyos Alphorabiusra vezeti vissza, akit a kiadás jegyzeteinek készítői Al Farabi, egy 10. századi arab filozófus és csillagász, személyével azonosítanak. A földmérés egyiptomi eredeztetése azonban jóval korábbi előzményekre nyúlik vissza. Hérodotosz (2.109) szerint Egyiptom egyik uralkodója, Szeszósztrisz felosztotta országa területét úgy, hogy mindenkinek egyforma nagyságú, négyzet alakú terület jusson. A Nílus áradása viszont évenként elmosta, bizonytalanná tette a telekhatárokat, ezért vált szükségessé azok újramérése. Jóllehet Farabi – más arab bölcselőkhöz hasonlóan – nagy hatást gyakorolt a középkorban azzal, hogy közvetítette a keresztény nyugat felé Arisztotelész tanait, továbbá fontos szerepet tulajdonított a tudományok között a geometriának, mégis különös, hogy Lossai (vagy forrása) nem a jól ismert Hérodotoszra hivatkozik,[16] hanem egy középkori arab szerzőre.

---

[13] *Csukovits E.:* Változó i. m.; *Papp-Váry Á.:* Térképtudomány i. m. 49–52., 54–55.

[14] *Poronyi Z. – Fleck A.:* Pühler Geometria i. m. 43–44.; *Papp-Váry Á.:* Térképtudomány i. m. 52–53.; *Fehrentheil-Gruppenberg László:* Régi magyar földmérők. Térképészeti Közlöny 4. (1937) 3–4. sz. 246.

[15] *Timár Gábor – Molnár Gábor – Székely Balázs – Plihál Katalin:* Lázár térképe és a ptolemaioszi vetület. Geodézia és Kartográfia 60. (2008) 7. sz. 21.; Vö. még *Plihál Katalin:* A Magyarországot ábrázoló első ismert részletes térkép készítője a források tükrében. Geodézia és Kartográfia 42. (1990) 3. sz. 217–221.

[16] A történetírás atyjának szövegét több középkori kódex tartotta fenn. A Lossai-kódexhez időben közelieket említve: egy párizsi kézirat a 15. század közepén, egy modenai pedig a 16. század elején íródott. Az *editio princeps* 1502-ben látott napvilágot Velencében, Aldus nyomdájában.; Vö. *H. B. Rosén* Hérodotosz kiadásának előszavával (Lipcse 1987. pp. XXV–XXXI.)

Még különösebb Lossai hallgatása a történetírás atyjáról, ha figyelembe vesszük, hogy a következő sorokban megemlíti Thalész, Amerisztosz, Anaxagorasz, a kürénéi Theodórosz, Hippokratész, Platón és Euklidész nevét. Az elsőt és utolsót aligha szükséges magyarázni. A filozófus Platón (Kr. e. 427–347) szerepeltetését jól magyarázza Timaiosz című dialógusának egy helye (63 A), ahol az ún. ellenlábasokról szólva a Föld gömb alakjáról beszél.[17] Hippokratész nem az orvostudomány atyja, hanem a Kr. e. 5. században tevékenykedő khioszi Hippokratész, aki matematikával és asztronómiával foglalkozott. Mindössze egyetlen töredéke maradt fenn Simplicius művében. Anaxagorasz (kb. Kr. e. 500–427), aki Periklész és Euripidész barátja volt, egy nevezetes per után kénytelen volt elhagyni Athént. A későbbi hagyomány művei között tartott számon egy értekezést a perspektíváról és egyet a kör négyszögesítéséről, de igen valószínűnek tűnik, hogy mindössze egyetlen nem túl terjedelmes könyvet írt. Fennmaradt töredékei alapján ebben szólt a csillagászat, meteorológia, fiziológia és az érzéki észlelés kérdéseiről. A ma ismert töredékeinek terjedelme hozzávetőleg ezer szó.[18] A kürénéi Theodórosz (kb. Kr. e. 335–260), aki a gyönyörrel és annak elérésével foglalkozó ún. kürénéi iskola egyik tagja, töredékekből ismert munkájában kétségbe vonta az istenek létezését.[19] Amerisztosz személyéről nevén kívül – mondhatni – semmit sem tudunk. Ma már csak a legrészletesebb ókortudományi lexikonok tartják számon, de ezek is voltaképpen két adatot közölnek róla: a lírikus Sztészikhorosz testvére, aki a Kr. e. 6. század közepén élt és alkotott. Aligha valószínű, hogy a 15–16. század fordulóján a Lossai-kódex leírója több szöveget ismert volna az általa említett szerzőktől, mint a mai kutatók, olvasók. A „hét görög bölcs" felsorolása vélhetően műveltségének, olvasottságának kissé álságos fitogtatására szolgált, amivel pozícionálhatta magát a korabeli művelt világban. Másfelől a Lossai-kódex szerzője ebben is egy, az ókori irodalomra visszanyúló hagyományt követett. Cicero például A jóslásról szóló műve elején szemlézi azokat a görög filozófusokat, akik a jóslásról elismerőleg vagy elutasítólag nyilatkoztak (Cic. *div*. I. 3.5–4.7). A Kr. e. első században sokoldalú tudományos tevékenységéről ismert M. Terentius Varro mezőgazdaságról írott értekezésének elején több mint 30 görög szerzőt nevez meg forrásaként. (*r*. 1.1.8–10) E felsorolásban római elődeit, például Catót vagy a Saserna fivéreket, nem említi, jóllehet munkájának szövegében kimondva is felhasználja írásaikat.

[17] *Szabó Á.:* Antik csillagászati i. m. 73.

[18] *Geoffrey Stephan Kirk – John Earle Raven – Malcolm Schofield:* A preszókratikus filozófusok. Bp. 1998. 503–545.

[19] *Marek Winiarczyk:* Theodoros Ho Atheosz. Philologus 125. (1981) 64–94. Érdekes egybeesés, hogy Lossai két olyan görög filozófust említ, akinek problémái adódtak az istenek létezésével: Anaxagorasz pere is istentagadás vádjával indult.; Vö. *Marek Winiarczyk:* Methodisches zum antiken Atheismus. Rheinisches Museum für Philologie 133. (1990) No. 1. 1–15.

Bevezetőjében Lossai kizárólag görög neveket említ, viszont egy szót sem ejt a rómaiakról, holott ezt akár a nyelvi azonosság okán is elvárnók. Nem is beszélve arról a körülményről, hogy Csukovits Enikő megállapítása szerint Magyarországon – legalábbis Mátyás alatt – nincs nyoma a korabeli útleírásoknak, földrajzi műveknek. Akár azért, mert nem másolták és olvasták őket, akár azért, mert időközben elvesztek. Ez a körülmény még inkább indokolja a hasonló tárgyú antik munkák esetleges hatásának vizsgálatát. A görög földtudomány és geometria eredményeit Ptolemaiosz munkájából ismerhették meg a korabeli világban, ám a szűkebben vett földmérés tudományának jelentős római irodalma volt.[20]

A római földmérésről sok forrás áll rendelkezésünkre a légifényképezés, a tájrégészet és a feliratok jóvoltából is, de legterjedelmesebb forrásunk a modern kifejezéssel *Corpus Agrimensorum Romanorum* néven emlegetett gyűjtemény, amelyet vélhetően a 4. században állítottak össze római földmérési szakírók munkáiból. A korpusz törvényekből, geometriai munkákból tartalmaz kivonatokat, vannak benne felsorolások a földek kategóriáiról, mértékegységekről, a határjelölés módjairól, továbbá megtalálhatók benne hosszabb munkák római földmérési szakíróktól. Utóbbiak java része máshonnan nem ismert, az egyik kivétel Sextus Iulius Frontinus, aki háromszor volt consul a Kr. u. 1. században (73, 98, 100), s 97-ben a Róma vízellátásáért felelős tisztviselő *(curator aquarum)* hivatalát látta el. A hadicselekről és a vízvezetékekről írt munkái ismertebbek, mint a földmérésről szólók.

A gyűjtemény legkorábbi kódexe az ún. *codex Arcerianus*, amely két egybetartozó (A és B) kézirat. Az A kézirat illusztrációkat is tartalmaz, amelyek azután a későbbi kéziratokba is átkerültek, például az 1554-es *editio princeps* (kiadta Adrianus Turnebus) alapjául szolgáló 9. századi Gudianus kódexbe. Az Arcerianus A és B a 6. században keletkeztek, ma Wolfenbüttelben találhatók. A Lossai-kódex szempontjából megemlíthető adat, hogy a kötet 1493-ban Bobbioban található, sőt valószínűsíthetően az ezredforduló óta folyamatosan a kolostor könyvtárának állományában szerepelt. A gyűjtemény különféle kéziratai megfordultak Poggio Bracciolini (1380–1459), Nicolaus Cusanus (1401–1464), Angelo Ambrogini Politianus (1454–1494) és a rotterdami Erasmus (1466–1536) kezén, vagyis Lossai korában ismerték és másolták e műveket.[21]

A kéziratokban fennmaradt gyűjtemény meglehetősén változatos összetételű és tartalmú. Nem csak a kódexekre igaz ez, hanem a három, mérvadó mo-

[20] Vö. *Evgeny A. Zaitsev:* The Meaning of Early Medieval Geometry: From Euclid and Surveyors' Manual to Christian Philosophy. Isis 90. (1999) No. 3. 527.

[21] *Oswald A. W. Dilke:* The Roman Land Surveyors. Newton Abbot 1971. 128.; *Michael D. Reeve:* Agrimensores. In: Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics. Ed. Leighton D. Reynolds. Oxford 1984. 5–6.; Vö. további irodalommal *Takács Levente:* A római földmérés. Máriabesnyő 2014. 21–22.

dern kiadásra is. Példaként elegendő arra utalni, hogy a Boethiusnak tulajdonított *Geometria* kivonatát a Blume – Rudorff – Lachmann által jegyzett 1848-as berlini kiadás tartalmazza, ellenben Brian Campbell 2000-ben megjelent editiója nem. Boethius (megh. 524) neve alatt számos munka maradt fenn, köztük a legismertebb a *De consolatione philosophiae*, de ezen kívül az utolsó rómainak is nevezett szerző írt a zenéről, a számtanról, a szillogizmusokról és a teológiáról. A neve alatt két, biztosan nem tőle származó kompiláció maradt fenn a geometriáról, amely meglehetősen népszerű volt a középkorban Az egyiket a nyolcadik, a másik összeállítását pedig a tizenegyedik századra teszik a kutatók.[22] Mindkét értekezés tartalmaz töredékeket a földmérési szakirodalom köréből, s egyes részletek hasonlóságot mutatnak Lossai szövegével.

Lossai az antik auktorok már említett felsorolása után azzal folytatja szövegét, hogy

> „A gyakorlatban általában három fajta mérést végzünk: magasságmérést, síkmérést és térfogatmérést. A magasságmérés a nagyságnak csak egyetlen kiterjedésében, éspedig a hosszúságában végzett mérése. A síkmérés az alakzatnak hosszúsága és szélessége szerint mérése. A térfogatmérés a testnek hossza, szélessége és mélysége szerinti mérése."

Az általa használt szakkifejezések latinul: *altimetria, planimetria, stereometria, longitudo, latitudo, longus, latus, profundus.* E szavak egy része megtalálható a pszeudo-boethiusi Geometriának a földmérési szakírók gyűjteményében fennmaradt hasonló tartalmú részében.

A Blume – Lachmann – Rudorff által jegyzett kiadásban a 415. lapon a Boethiusnak tulajdonított Geometria második könyvéből származó kivonatban az található, hogy a geometriai mérések három részre oszthatók. Ezeket a szerző a *longitudo, latitudo* és *crassitudo* szavakkal fémjelzi, magyarázatként pedig a *rectum, planum, solidum* mellékneveket hozza. Később megjegyzi, hogy a harmadik kategóriát *(crassitudo, solidum)* a görögök *stereon* névvel illetik. Lossaihoz hasonlóan elmagyarázza, hogy egy-, két- és háromdimenziós mérésekről van szó. A felosztás mikéntje, az egyes kifejezések, valamint a magyarázat hasonló volta arra utal, hogy Lossai egy olyan hagyományt követett e szövegrészben, amelynek nyomai – vélhetően több közvetítőn keresztül – egészen az ókorig nyúlnak vissza.

A kétes szerzőségű szövegeken túl jól bizonyítja ezt Balbus munkája *(Expositio et ratio omnium formarum),* amelyet egy bizonyos Celsusnak címzett. A szerző és a címzett kiléte egyaránt vitatott, viszont a szöveg a császár győztes

[22] *Christoph J. Scriba – Peter Schreiber:* 5000 Years of Geometry. Mathematics in History and Culture. Basel 2015. 228.; *Reeve, M. D.*: Agrimensores i. m. 4.; *Zaitsev, E. A.:* The Meaning i. m. 524.

daciai hadjáratáról tesz említést (204,29C), amelyben a szerző maga is részt vett. A szöveget így nagy valószínűséggel Domitianus és Traianus korára datálhatjuk.[23] Balbus szövege, amely a pszeudo-boethiusi mű összeállítóját és közvetve, áttételesen Lossait is inspirálhatta, így kezdődik: *Mensurae aguntur generibus tribus, per lonigtudinem et latitudinem et altitudinem. Hoc est rectum planum solidum* (206, 34–42C). A folytatás sem tér el lényegében a két későbbi szövegtől. Rövidebb formában ugyanez található abban az ugyancsak a földmérési szakírók gyűjteményében fennmaradt töredékben, amely Campbell kiadásában a *Centuriarum quadratarum deformatio, sive mensurarum diversarum ritus* címet viseli (240, 23–25C).

Mindezekből az tűnik ki, hogy Lossai egy olyan hagyomány örököse, amely végső soron az antikvitásig vezethető vissza, és egyes darabjai megtalálhatók a római földmérési szakírók korpuszában. Annak ellenére igazolható ez a megállapítás, hogy Lossai és a római földmérők bizonyos értelemben egészen más tárgyról írtak. Lossai rövid munkájában háromféle mérési problémát tárgyal, közülük az elsőt részletesen. Először a terepen függőlegesen álló tárgyak megmérését veszi sorra a mérési módszer szerint két részre osztva (árnyékkal, más módon). Ezután a nem hozzáférhető tárgyak magasságának meghatározása következik. A síkon végzett asztrolábiumos hosszúságmérést követi a kút vagy ciszterna mélységének meghatározása, majd zárásképpen a magasság megállapítása asztrolábium nélkül. Lossainál tehát a magasságmérés a központi probléma, miközben a római földmérők főként területek, síkok felmérését tekintették alapvető feladatuknak.

A következő kapcsolódási pontot a mértékegységek jelentik. Lossai, mielőtt a mérési feladatok ismertetésébe vágna, felsorolja a használatos mértékegységeket. Ide tartozik az ujj, a tenyér, a láb, a könyök, a lépés, a mérföld és a gall mérföld *(leuca)*. Az ujj kapcsán megjegyzi, „az a legkisebb mérték, amelyet a régiek *(antiqui)* a földek méréséhez használtak." A régiek kifejezés olvastán kézenfekvő az ókorra gondolni, ám a római földmérők Lossai megállapításától eltérően inkább a lábat *(pes),* valamint az ún. *actus*t használták a területek felmérésére. Az ujj a nagyobb terjedelmű földmérési munkákban elő sem kerül, viszont a már említett Balbus-féle *Expositio* használja,[24] több olyan mértékegységgel együtt, amely szintén előfordul Lossainál, ám a római szakírók korpuszában nem találni.[25] Szintén említi az ujjat, 11 más mértékegységgel együtt a *De mensuris agrorum* címen fennmaradt rövid munka (270, 15C), valamint a már említett *Centuriarum quadratarum deformatio* című írás is (240, 19C).

---

[23] Vö. *Takács L.* A római földmérés i. m. 24.

[24] Balbus 206, 8–10C.

[25] Ilyen például a *miliarium,* amely a *Liber Coloniarum*ban még mérföldkőként értelmezhető (174,29C), de Balbusnál már a *stadium* többszörösét jelentő hosszmérték.

A szövegekkel kapcsolatban a mértékegységek szempontjából még annyi állapítható meg, hogy Balbus és többi szöveg a mértékegységek részletesebb jegyzékét közli. Az *actus*, a *porca,* az *acnua* és a *clymmata* nem szerepelnek Lossai listájában.[26] Igaz, az első kivételével a rómaiak sem emlegetik gyakran őket. Az egyetlen mértékegység, ami Balbusnál nem található, Lossainál viszont igen: a *leuca,* ami a *miliarium* másfélszerese. Az ókori hagyomány viszont ismeri ezt a mértékegységet is. A *de agris* címen fennmaradt munka szerzője felsorolva az utak méréséhez a különböző népeknél használt mértékegységeket, a galloknál a *lewa* használatát említi, ami 1500 *passus,* vagyis másfél *miliarium* (272, 22C).

A római földmérési szakírók többnyire arra a feladatra koncentráltak műveikben, amelyek az *agrimensor*ok előtt álltak, vagyis a területek felmérésére, felparcellázására és kataszteri rögzítésére, a Lossai-kódex ellenben inkább magasságmérésről szól. A rómaiak számára ez a feladat tudományos kuriózumként vagy katonai célok megvalósítása érdekében jelentkezett. Előbbire jó példa az a Plutarkhosznál fennmaradt közlés, miszerint egy bizonyos Xenagorész megmérte az Olümposz magasságát, s eme tettét feliratos táblán örökítette meg.[27] Az Olümposz, a görög istenvilág mitológiai lakhelyének magassága érthető módon foglalkoztatta a görög tudósokat, ám a hegyek magasságának ismerete katonai szempontból sem volt felesleges. Erről árulkodik Balbus szóhasználata (*expugnandorum deinde montium* 204,25C), aki nyilván a hegyeket támaszpontként használó ellenség megostromlására, kifüstölésére gondolt.

A megoldandó feladaton túl az alkalmazott eljárásokban is volt különbség. Az árnyékot *(umbra)* mind Lossai, mind a római földmérők használták a maguk mérései során. Utóbbiak az észak-déli irány kijelölésében alkalmazták, illetve megemlítették, hogy az árnyékok földrajzi szélességenként eltérő alakulásával mérhető meg a világmindenség.[28] Ehhez a gnomón/groma nevű eszközt használták. Lossai viszont az asztrolábium segítségével magasságmérésre használta az árnyékot bizonyos esetekben.

A Lossai-kódex, amely a szerzőjét illető bizonytalanságok ellenére is a reneszánsz terméke, egy az antikvitásig visszakövethető hagyomány folytatója. Ez a tradíció javarészt közvetítőkön keresztül kerülhetett a Lossai-kódexbe, bár nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a szerző közvetlenül ismert egyes ókori vagy annak tartott műveket. Nem azokat azonban, amelyeket maga is megemlít, hiszen aligha valószínű, hogy Thalész, Anaxagorasz vagy Amerisztosz méréssel, geometriával foglalkozó művei – ha voltak egyáltalán – a rendelke-

[26] Vö. még Varro *r.* 1.10. és Columella 5.1.4–8.; *Dilke, O. A. W.*: The Roman i. m. 82 skk.

[27] Plutarkhosz *Aem. Paul.* 13.

[28] Agennius Urbicus 18,25C.; Hyginus Gromaticus 146,9C és 150,3C.

zésére álltak.[29] Egyes római szerzőkkel és munkákkal kimutathatók párhuzamok, hasonlóságok, amelyeket eddig a Lossaival foglalkozó kutatás figyelmen kívül hagyott. A római földmérési szakírók munkáit ismerték, forgatták és másolták, nyomtatták a kézirat keletkezésének korában, így elképzelhető, hogy a Lossai-kódex szerzője is hozzáfért ezekhez. Mindezek arra mutatnak, hogy érdemes alaposabban figyelembe venni az antikvitás – hacsak közvetett – hatását a magyar mérnöki irodalom kezdeteinél. A római földmérési, geometriai írók vagy éppen Vitruvius építészeti művének vizsgálata tovább árnyalhatja a szakirodalomban eddig kialakult nézeteket.

[29] A felsorolt ókori tudósok neveit nyilván forrásából merítette, ami azt mutatja, hogy régóta rögzült listáról lehet szó: vélhetően egy olyan időszakból (pl. az ókor), amikor még ismerhették e szerzők geometriai munkáit. Később – a művek elfeledése után – már csak kötelező referenciaként illesztették be a listát a geometriai munkák elejére.

Gradvohl Edina

MÁTYÁS KIRÁLY GYÓGYSZERKÖNYVE – BIBLIOTECA CASANATENSE MS. 459.

A hiteles fönnmaradt corvinák számát ma 216-ra teszik. Ebből 194 Mátyás király könyve, 4-et készíttetett másoknak ajándékul, 9 Beatrix királyné személyes tulajdonába tartozott, 9 pedig Ulászló könyve volt.[1] Ez a szám azonban változó, mert még ma is szinte évről évre találnak a kutatók újabb, eddig ismeretlen corvinákat. Ez a 216 kötet 16 ország 43 városának 47 könyvtárában található, 2 korábban ismert kötet jelenlegi őrzőhelyét ma nem tudjuk. Magyarországon 52 vagy 53 corvinát őriznek.

A gyűjtemény legnagyobb része történelmi és szépirodalmi munkákból áll. Az orvosi könyvek közül csak kevés maradt fenn, ezek közé tartozik Csapodi Csaba kutatása szerint az Encyclopaedia Medica, Celsus a De Medicina-jának két példánya,[2] Serenus Sammonicus könyve a Praecepta de Medicina Parvo Pretio Parabili egybekötve Benedictus Crispus Medicinalis Liber-ével.[3]

A lappangó orvosi könyvek között szerepel Galénosz és Oribasziosz egy-egy könyve, valamint feltehetőleg Avecinna Cantica de Medicinája. Ezek közül azzal a kötettel szeretnék foglalkozni, amelyet a magyarországi szakirodalom többek között Encyclopaedia Medicának nevez. Eddig három magyar szerző írt erről a kódexről. Csapodi Csaba mindössze néhány sort összefoglaló munkáiban, és Kádár Zoltán egy rövid tanulmányt a kódexben található állatábrázolásról.[4] Nem jelent meg Zergi Nóra 2012-ben írt MA szakdolgozata, aminek csak a kéziratába lehet bepillantani.[5] Ha egy internetes keresőbe beírjuk az Encyclopaedia Medica szavakat, akkor összesen 57 találat jön ki, ezek legnagyobb része egyszerű említés a Gyógyszerészet című könyvben.

---

[1] *Földesi Ferenc:* Mátyás budai könyvtára. In: A Corvina könyvtár budai műhelye. Szerk. Zsupán Edina. Bp. 2018. 59–73.

[2] Biblioteca Medicea-Laurenziana Plut. 73. 4.; Bayerische Staatsbibliothek Cod. Lat. 69.

[3] *Csapodi Csaba:* Medical and scientific manuscripts of the Corvinian library. Orvostörténeti közlemények 31. (1985) 37–45.

[4] *Kádár Zoltán:* A római Casanatense-Könyvtár Corvina-kódexének állatábrázolásairól. Orvostörténeti Közlemények 31. (1985) 31–36.

[5] *Zergi Nóra:* Historia Plantarum. Biblioteca Casanatense Ms. 459. Kézirat. Bp. 2012.

Kádár Zoltán ezt a kódexet cikkében Materia Medica és Historia Plantarum néven is említi.[6] Ez utóbbi címen meg is találjuk a római Biblioteca Casanatense vatikáni könyvtárában Ms. 459. szám alatt, mint Mátyás egykori kódexét. Itt viszont egy újabb címváltozatba futunk bele: Tacuinum Sanitatis. Az eredeti Tacuinum Sanitatis egy keresztény orvos és filozófus, Abu al-Hasan al-Mukhtar ibn al-Hasan ibn 'Abdun ibn Sa'dun Ibn Butlan, röviden Ibn Buṭlān 11. századi bagdadi orvos Taqwim al-Sihhah c. könyvének latin fordítása volt.[7] Ibn Buṭlān a korábbi arab szerzők műveiből alkotta meg kompilációját. Ennek latin fordítását a 13. században készítették el Manfréd szicíliai király megrendelésére. A fordítás másolata a 14. század végén (1395–1400) keletkezett Milánóban. A Tacuinum Sanitatisnak ma 6 eredeti példánya ismert.

Szöveg referencia	Katalógusszám	Lelőhely	Datálás
Paris 1673	Nouv. Acq. Lat. 1673	Bibliothèque Nationale de France, Paris	1380–1390
Liège 1041	Ms. 1041	Bibliothèque de l'Université de Liège	1380–1400
Vienna 2644	Cod. Ser. N. 2644	Österreichische Nationalbibliothek, Vienna	1390–1400
Rome 4182	Ms. 4182	Biblioteca Casanatense, Rome	1390–1400
Paris 9333	Latin 9333	Bibliothèque Nationale de France, Paris	1445–1451
Rouen 3054 és Liechtenstein	Ms. 3054 [Leber 1088]	Bibliothèque Municipale, Rouen, és magángyűjtemény	1450

A kódex alapvetően növények és más élelmiszerek jó és ártó hatásaival foglalkozik, de az Ibn Buṭlān által tárgyalt élelmiszerek legnagyobb része növény. A bagdadi orvos az egészség megőrzésének hat módszerét sorolja fel:

1. elegendő, de mértékletes étel- és italfogyasztás
2. a friss levegő
3. az aktivitás és pihenés váltakozása

[6] *Kádár Z.:* A római Casanatense-Könyvtár i. m. 31.

[7] *Vera Segre Rutz:* L'Historia Plantarum e la tradizione dei Tacuinum sanitatis. In: Historia plantarum: Ms 459 Biblioteca Casanatense: L'Enciclopedia medica dell'imperatore Venceslao. Ed. Silvia Panini – Vera Segre Rutz. Modena 2004. 123.

4. az alvás és ébrenlét váltakozása
5. a testnedvek egyensúlya és kiválasztása
6. a lelkiállapot egyensúlya.[8]

A Tacuinum gyakorlatilag összefoglalja a görög orvosi irodalom legfontosabb eredményeit Hippokratésztől (humorális patológia) Dioszkoridészig (Materia Medica = mindent, amit a növényekről ír). A növények, zöldségek, gyümölcsök leírásaiban ez utóbbira támaszkodik. A növénytan és a mezőgazdaság mellett a szakácsmesterségnek is érdekes forrása. Sok konyhai zöldségnek és növénynek a felhasználását, jótékony hatását is leírja, emellett beszámol az öltözködésről, az emberi aktivitásról, az időjárási körülményekről stb.

A római 459-es Mátyás kódex, a Tacuinum Sanitatisból és Dioszkoridészból (Materia Magica) kiinduló, ábécérendbe szedett gyógyszerkönyv. A recepteket a legfontosabb összetevő (pl. növény, ásvány) nevének betűrendi sorrendjében közli. A betűrendet azonban megtöri, hogy az első oldal az aurum (arany) címszóval kezdődik, fölötte Vencel trónuson ülő ábrázolásával. A keresztutalásokkal és a szinonimákkal együtt mintegy négy és félezer címszót tartalmaz a 295 folióból álló kódex.

A kódex története meglehetősen hányatott volt és sorsának egyes állomásairól nem is tudunk. Az biztos, hogy IV. Vencel cseh király megrendelésére másolták le a minden oldalon Giovannino és Salomone de'Grassi által illusztrált kódexet, ezért látható a kezdőlapon maga Vencel király.[9] A 21 recto oldalon az aquila (sas) címszó felett nagyméretű, majdnem az egész lapot betöltő koronás, heraldikus sast ábrázoltak, ami Vencel címerállata volt. Vencel halála után feltehetőleg V. László könyvgyűjteményébe került, onnan pedig a Corvinák közé. Vencel címerét átfestették Mátyásával, majd Budán újrakötötték a kódexek jellegzetes corvinakötésével.[10] A kódex a királyi udvarból a budaszentlőrinci pálos kolostorba került, hogy a barátok gyógynövénygyűjtő munkáját segítse. A szerzetesek több bejegyzést írtak a kódexbe, amelyekben összesen 106 magyar szó szerepel, köztük 89 növénynév.[11] Ezek egy részét ma már nem használjuk, vagy ha igen, eltérő jelentésben: paprag, cirok, peszerce, zobragbors, gezemice, papmonya, bazár, bervéng, náthafű, istenlovafarka, nyúlárnyék, pálmamag, sárkerep, vadkék, bajfűfája, métely, süly.[12] A pálos kolostor ugyanakkor 1526-ban megszűnt. Ez után már nem ismerjük pontosan a kódex további sorsát, de a 295. oldal verso-ján az 1546. március 13-i dátumot olvassuk, és helymeghatározás-

[8] *Segre Rutz, V.:* L'Historia Plantarum i. m. 124.

[9] *Segre Rutz, V.:* L'Historia Plantarum i. m. 69.

[10] *Mikó Árpád:* A Bibliotheca Corviniana és az aranyozott Corvina-kötések. In: MONOKgráfia. Szerk. Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina. Bp. 2016. 510–514.

[11] *Zergi N.:* Historia Plantarum i. m. 1.

[12] *Zergi N.:* Historia Plantarum i. m. 10.

ként annyit, hogy Krenin nagy „K”-val.[13] A dátumot mindenesetre olaszul írták be, vagyis a kódex ekkor már biztos, hogy olasz tulajdonban volt. Egy bejegyzés szerint a 16–17. század fordulóján Roderico Fonseca tulajdonában állt, aki Pisában, majd később Padovában orvostudományt oktatott. Ezután 1733-ig újból semmit sem tudunk róla, amikor valószínűleg Hieronymus Casanate kardinális könyvtárába kerül. Az első leltári említése 1744-ből származik. Azóta a vatikáni Biblioteca Casanatense őrzi a kódexet.

2002-ben Modenában megjelent a kódex hasonmás kiadása és kísérő kötetként részletes olasznyelvű kommentárja.[14] Ez a tanulmány sokat köszönhet az itáliai kiadványnak.

A gyógyszerészet kezdettől fogva a természetből merítette alapanyagait, vagyis az állatok, a növények és az ásványok világából. Az állati eredetű orvosságok származhattak a halott állatból, ám a gyógyszerek eredhettek eleven állatoktól, sőt emberektől is. Az eleven állatoktól-emberektől nyert szerek közé tartoztak azok az orvosságok is, amelyek ürülékből vagy vizeletből készültek. Az ezekkel végzett gyógyítást szkatoterápiának vagy uroterápiának nevezik.

A Mátyás corvina a növényeken (zöldségek, gyümölcsök, fűszerek) kívül állatokkal, és biológiai eredetű anyagokkal is foglalkozik. Azt lehet mondani, hogy tartalmát tekintve forrásától sokmindenben eltér. A forrásban (Tacuinum Sanitatis) még rajzok sem voltak, vagyis a latin fordító és kódexkészítő fantáziáján múlott, hogy miket vesz át, honnan veszi át (pl. illusztrált Dioszkoridész kódexből) és mindezeket hogyan interpretálja, illetve egészíti ki.

Nézzünk egy-két példát a Biblioteca Casanatense Ms. 459-ből:

Ásványok: Aurum (arany), borban oldott aranylemez a lép fájdalmait enyhíti, ételbe vagy italba keverve enyhíti a gyomor hidegségét, cauterizációnál jobb más fémeknél; Argentum (ezüst), Avicenna hideg és száraz természetűnek nevezi, salakja erősen összehúzó hatású, porítva jó a rüh és a viszketés ellen, keverékben a szívritmuszavar ellen hatásos.

Növények: Aurum romanum (nyárfa), Avicenna is így nevezi, Serapión szerint haureonn. Növény, az araboknál kadi, lásd ott!; Zinziber (gyömbér), harmadfokúan meleg és másodfokúan nedves. Borban oldva enyhíti a gyomor- és bélpanaszokat, segíti az emésztést, porrá őrölve és pamutba tekerve kúpként jó a heves székelési inger ellen.; Zurunib vagy zurinib, egyfajta illatos, aromás növény, a fahéjra emlékeztet, citromillatú.[15] Enyhíti a gyomor feszültségét. Hatása a szerecsendióéra emlékeztet, de sokkal enyhébb. Ibolyaolajban oldva enyhíti a fejfájást. Nyugtatja a gyomrot és a májat.

---

[13] Az internetes keresés szerint a Krenin és a Crenin mai napig létező családnév, de nem Itáliában.

[14] Historia Plantarum: Ms 459 Biblioteca Casanatense**:** L’Enciclopedia medica dell’imperatore Venceslao. Ed. Silvia Panini – Vera Segre Rutz**.** Modena 2004.

[15] A növényhez nem ad illusztrációt a kódex, azonosítására az olasz kiadás nem ad javaslatot.

Állatok: Cancer marinus (tengeri rák), a belőle készült gyógyszer a sebek és fekélyek kezelésére alkalmas; Cattus (kandúr), amelynek ürüléke gyógyhatású; Corvus (holló), ürüléke foggyulladás esetén használatos; Draco magnus sive marinus (nagy vagy tengeri sárkány), Avicennára és Galénoszra hivatkozva összehúzó hatást tulajdonít a sárkányfalatkáknak; Elefans (elefánt), széklete borba keverve teherbe esés ellen használatos; Equus (ló), őrölt patája a nőknél abortív hatású; Ericius terrenus (sündisznó), szárított és őrölt húsa gyomorbántalmak, vizelési nehézségek, sőt lepra kezelésére alkalmas; Gallina et gallo (tyúk és kakas), a kakashere az emésztést segíti, a tyúkleves jó a daganatok ellen; Lacerta (gyík), amelynek ürülékét szemgyógyszerként ajánlja; Margaritus sive perle (igazgyöngy), megőrölve és cukorral keverve szívgyengeség és láz okozta szívpanaszok kezelésére szolgál; Stuccio avis (strucc madár), „a zsírja, testre kenve minden idegfájdalom ellen ugyanolyan módon hat, mint a kacsazsír, mondja Avicenna. Sok orvos igencsak dicsérte a húsát és azt mondták, hogy a húsa meleg, hízlaló és szárító étel, és erősíti a testet. Akkor tesz jót, ha megemészti az ember, csakhogy igen szívós és zsíros és nem egykönnyen emészthető";[16] Talpa (vakond), heréje növeli a férfiak potenciáját; Vulpes (róka), olajban megfőzve hatásos az ízületi bántalmak ellen.

Biológiai eredetű anyagok: széklet (az állatoknál láttunk ilyen recepteket), cukor.

„ZUCHARUM

A cukor, amit az arabok zuchurának neveznek, második fokozatúan meleg és száraz. A cukor nádmézből készül, amely Kilikia és Spanyolország tengerparti részén található, ott termesztik és aratják. Ha már rendelkezünk cannamelával, ami majdnem azonos más nádfélékkel, olyat kell kiválasztani, amelyik belül szilárd és édes, félbe kell vágni, kis darabokra kell aprítani, a darabokat üstbe kell tenni, alacsony lángon kell főzni, kavargatva és lehabozva. Ebből a habból készül a legfinomabb cukor, ami könnyebb a többinél…

A cukrot hosszú főzéssel és forrázással állítják elő, ahogyan azt a Salerno városában élő tudósok alátámasztják, akik jótékony hatásait bizonyítják műveikben."

A cukornádból készített cukrot a Kr. u. 4–7. században fedezték fel Indiában, ott már készítettek kemény cukorkristályokat. A nádcukrot az arabok hozták be Európába, Magyarországon 1419-ből van az első feljegyzés a cukorról Zsigmond király udvarában. Mátyás esküvőjén 1476-ban cukorból készült farag-

[16] Magyar László András fordítása. A szerző a kódexből négy receptet fordított le, a struccon kívül a tevét, a kutyát és a szarvast. In: Isten állatkertje. Válogatás a középkor és a reneszánsz állatleírásaiból. Szerk. Kádár Zoltán – Ladányi-Turóczy Csilla. Bp. 2001.; A MEK felületén Bp. 2004. – http://mek.oszk.hu/04600/04623/html/istenallatkertje0004.html, letöltés 2018. jan. 6.

ványok (angyal, mókus) díszítették az asztalt.[17] Vagyis a kódex úttörő módon, viszonylag hosszan ismerteti ezt az Európában még csak rövid ideje ismert édességet és készítési módját. A cukorszirup jótékony hatásait is felsorolja: vizelethajtó, a gyulladásra kenve csökkenti azt, tüdőbajra és asztmára is használható. Ételbe keverve gyógyítja ezeket a betegségeket, és enyhíti a szárazságot.[18]

Végezetül érdemes néhány szót szólni a miniatúrák minőségéről. A strucc vagy a medve ábrázolása majdnem tökéletesen megfelel a Giovannini de'Grassi által illusztrált bergamói kódex (Cassaf. 1. 21.) miniaturáinak. Ezek jó megfigyelőképességről és nagyszerű rajzkészségről tanúskodnak. Ráadásul a strucc nem lehetett mindennapos látványosság a korabeli Itáliában. Vannak azonban kevésbé sikerült ábrázolások is. A Scorpiones (skorpió) és a Talpa (vakond) képét aligha ismernénk fel, ha nevük nem volna a rajz mellé írva. A Margaritu sive perle (igazgyöngy) azonban olyan távol esik egy gyöngykagylótól, hogy azt még a felirat sem teszi könnyen felismerhetővé (1. kép). A Grassik nyilvánvalóan sohasem láttak gyöngykagylót, ezért kitalálták, milyen lehet. A rajzon egy kúp alakú fúrócsiga látható, aminek a belsejéből kikandikál egy hegyes orrú, menyéthez hasonló fejű állatka (maga a kagyló?), akit nyakáig beborítanak a fúrócsigát megtöltő gyöngyszemek. Ez az ábrázolás teljesen egyedülálló, és híven tanúskodik a rajzoló nehézségeiről, ha olyasmit kell ábrázolnia, aminek a kinézetéről valójában sejtelme sincs. Ez történt a gyöngykagyló esetében is. A másik Grassi féle csodalény a Draco marinus, vagyis tengeri kígyó, amit egy egyfejű, két szárnyú, zöld mesebeli sárkány képében ábrázoltak (2. kép). A draco valóban jelent sárkányt is, de ebben az esetben meg kellett volna elégedni egy tengeri kígyóval, aminek a lerajzolása egy hajós nép fia számára talán nem lett volna lehetetlen feladat. Ebből is látszik, hogy a legmegbízhatóbb forrásból származó, drága és aranyozott kódexek is csak olyan információkat tudtak hordozni, mint amilyenekkel a szerzők és illusztrátoraik rendelkeztek. Ezen túl, nincs más – mint ahogy Plutarkhosz fogalmaz –, „csak víztelen sivatag, vadállatok tanyája".[19]

[17] A Pallas Nagylexikonának cukor címszava idézi egy forrás leírását a faragványokról, de nem adja meg magát a forrást. Azóta minden cukorral foglalkozó szerző innen idézi a mondatot. Az eredeti forrásnak nem leltem nyomára – http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/024/pc002428.html, letöltés 2018. jan. 6.

[18] Ti. a beteg testének a szárazságát.

[19] *Plutarkhosz:* Párhuzamos életrajzok. I–II. Bp. 1978. I. Thészeusz. 1. – http://mek.oszk.hu/03800/03892/html/, letöltés 2019. jan. 6.

1. kép: Margaritu sive perle

2. kép: Draco marinus

Bajnok Dániel

AISCHINÉS A BIBLIOTHECA CORVINIANÁBAN

A kiváló bécsi humanista, Johann Alexander Brassicanus egy 1530-ban megjelent írásában beszámol róla, hogy öt évvel korábban Budán járt, ahol megtekintette Mátyás Corvina Könyvtárát. A gyűjteményről túláradó lelkesedéssel és egyben keserű nosztalgiával tudósít: „Átnézegettem valamennyi könyvét. De mit mondok? Könyvét? Ahányat csak átböngésztem, mindmegannyi egy-egy valóságos kincs volt! […] Annyi, de annyi klasszikus volt ott, görög meg héber. Mátyás, az a híres király vásárolta össze őket Hellasból. […] Láttam ott, már amennyire jegyzeteim után írhatom, nem esküszöm meg, láttam Hypereidésnek nagyon gazdagon magyarázott valamennyi művét, igen értékeset. […] Nem szólok a költői, szónoki, bölcseleti, történeti munkákról, amelyeknek roppant tömegét lehetett itt szemlélni. […] Láttuk őket! Mert nem hiába tartok tőle, sohasem lesz alkalmunk, hogy még egyszer láthassuk őket, vagy hozzájuk juthassunk."[1]

Noha Brassicanus tudósításának bizonyos elemeit vonakodva fogadja a modern kutatás, például sokan kétségbe vonják, hogy a tudós valóban találkozhatott-e Hypereidés összes műveit tartalmazó kódexszel,[2] azt azonban kár volna tagadni, hogy a Corvina Könyvtár valóban tartalmazhatta egyes görög szónokok műveit is.[3] A fennmaradt nagyjából 220 corvinából kettőben ugyanis attikai szónokok munkái olvashatók latin fordításban. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában őrzött Cod. Lat. 430. Isokratés három beszédét tartalmazza (Démonikoshoz [1], Helené dicsérete [10], Euagoras [9]),[4] a müncheni Bayerische

---

[1] Brassicanus írása bevezetőül szolgált Salvianusnak, Marseille püspökének *De Vero Iudicio et Providentia Dei* (Az igaz ítélet és az isteni gondviselés) címen 1530-ban Baselben megjelent munkájához. A magyar fordítás az alábbi munkán alapul (módosításokkal): *Fógel József:* II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp. 1917. 90–91.

[2] Az állítólagos budai Hypereidés-kódexről szóló vitához lásd *Németh András:* Egy bécsi bibliofil 1525-ös látogatása a budai királyi könyvtárban: Johannes Alexander Brassicanus hagyatéki leltára (1539). Magyar Könyvszemle 129. (2013) 293.; *Horváth László:* Az új Hypereidés. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok. Bp. 2015. 239–250.

[3] A könyvtárhoz általában lásd *Csapodi Csaba:* Bibliotheca Corviniana. Bp. 1990.; Napjaink corvina-kutatásának naprakész leltára az alábbi honlapon követhető nyomon: http://corvina.hu, letöltés 2019. január 31.

[4] Lásd https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codlat430-hu/, letöltés 2019. január 31.

Staatsbibliothek BSB Clm 310. jelzet alatt nyilvántartott kódexe pedig már aranyozott díszítésű borítóján is hirdeti, hogy Démosthenés szónoklatait *(Orationes Demostenis)* rejti.[5] A továbbiakban e kötetről szólok, amely, mint látni fogjuk, nemcsak Démosthenés beszédeit tartalmazza.

1. kép: A BSB Clm 310. hátsó borítója
(A kódex képeinek forrása: http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0003/bsb00034496/images/)

[5] A borítóhoz és a helyesírási hibához lásd *Rozsondai Marianne:* Über die Einbände der in München aufbewahrten Corvinen. In: Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus. (Supplementum Corvinianum I., Bavaria et Hungarica I.) Hrsg. Claudia Fabian – Edina Zsupán. Bp. 2008. 147., 151.

2. kép: Mátyás címere az előszó első oldalán
(BSB Clm 310 1r.)

A müncheni Démosthenés-kódexről (BSB Clm 310.) Zsupán Edina készített mintaszerű leírást.[6] Az eredeti corvina-kötésben fennmaradt, 26,8 × 18,4 cm-es, 110 számozott folióból álló pergamenkódexet 1465 körül készítették Firenzében. Az előszó első oldalának (f. 1r.) miniatúráján Mátyás címere látható. A kódexben elszórtan található lapszéli jegyzetek alapján szinte bizonyos, hogy a kötet eredetileg Vitéz János esztergomi érsek gyűjteményébe tartozhatott, akinek 1472-ben bekövetkezett halála után kerülhetett Budára a király könyvtárába, és ekkor készülhetett az említett miniatúra is. A kötet később ismeretlen körülmények között Hartmann Schedel (1440–1514) nürnbergi, majd Johann Jakob Fugger (1516–1575) augsburgi gyűjteményébe került, amelyet 1571-ben egészében megvásárolt V. Albert bajor herceg (1550–1579). A kódex hét másik corvinával együtt azóta is a Münchener Hofbibliothek (mai nevén Bayerische Staatsbibliothek) tulajdonában van.

[6] *Zsupán Edina:* Die Bibliotheca Corviniana im Kleinen. Beschreibung der lateinischen Corvinen der Bayerischen Staatsbibliothek. In: Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus. (Supplementum Corvinianum I., Bavaria et Hungarica I.) Hrsg. Claudia Fabian und Edina Zsupán. Bp. 2008. 85–87.

A kódex I^{v} lapján halvány tintával lajstromba szedve áll a kötet tartalma: a szónok Démosthenés hat beszéde, a szónok Aischinés egy beszéde, Aischinés egy levele, és II. Philippos makedón király levele az athéniakhoz. A ma elfogadott számozás alapján tehát a démosthenési és az aischinési corpus alábbi elemeit tartalmazza a corvina:

- Démosthenés, *Első olynthosi beszéd* (Dém. 1.): ff. 7^{v}–11^{r}.
- Démosthenés, *Második olynthosi beszéd* (Dém. 2.): ff. 11^{r}–15^{v}.
- Démosthenés, *A békéről* (Dém. 5.): ff. 15^{v}–18^{r}.
- Démosthenés, *Harmadik olynthosi beszéd* (Dém. 3.): ff. 18^{v}–23^{r}.
- Démosthenés, *A Chersonésosról* (Dém. 8.): ff. 23^{r}–31^{r}.
- Aischinés, *Ktésiphón ellen* (Aisch. 3.): ff. 31^{v}–65^{v}.
- Démosthenés, *A koszorú* (Dém. 18.): ff. 65^{v}–104^{v}.
- *Aischinés levele az athéniakhoz* (Aisch. Ep. 12.): ff. 104^{v}–106^{v}.[7]
- *Philippos levele az athéniakhoz* (Dém. 12.): ff. 106^{v}–109^{v}.[8]

A kódex a fentieken kívül tartalmazza a fordító előszavát (ff. 1^{r}–3^{v}.), valamint az egyes szónoklatok *argumentum*ait, azaz rövid tartalmi összefoglalásait (ff. 3^{v}–7^{r}.), amelyek szintén a fordítótól származnak, tehát nem a beszédekkel hagyományozott antik *scholion*ok *hypothesis*eiről van szó. Érdemes megjegyezni, hogy terjedelmi és hatástörténeti szempontból egyaránt két beszéd mutatkozik a legfontosabbnak (Aisch. 3. és Dém. 18.), amelyek önmagukban a kódex bő kétharmadát adják (74 foliumot a 110-ből). A kötetben őrzött szövegek eredeti történeti kontextusa a Kr. e. 340-es és 330-as évek athéni politikai életéhez kötődik, azon belül két meghatározó szónokhoz, Démosthenéshez és Aischinéshez, akik homlokegyenest eltérő választ adtak a városukat érintő kihívásra, azaz a makedón királyság agresszív terjeszkedésére. II. Philippos vezetése mellett a makedónok nemcsak Hellas északi területeinek jelentős részét kaparintották meg – ideértve számos független államot (például Olynthost), illetve olyan stratégiai támaszpontokat, amelyek az athéniak számára is jelentőséggel bírtak (például a Chersonésos-félszigeten) –, hanem beavatkoztak Hellas középső vi-

[7] Az antik életrajzírói hagyomány Aischinés kilenc leveléről tud, de az Aischinés neve alatt hagyományozott levelek száma tizenkettő. Az itt szereplő levelet (az összes többi Aischinés-levéllel együtt) a modern filológia egyhangúan hamisítványnak tekinti, lásd *José Miguel García Ruiz – Felipe G. Hernández Muñoz:* Critical edition of the Letters attributed to Aeschines. In: La tradición y la transmisión de los oradores y rétores griegos – Tradition and Transmission of Greek Orators and Rhetors. Berlin 2012. 67–92.

[8] Bár nyilvánvalóan nem Démosthenés írta, e levél a *Corpus Demosthenicum* részeként hagyományozódott. A modern kutatás bizonytalan abban a kérdésben, hogy a levelet valóban II. Philippos makedón király írta-e, vagy esetleg valaki más, például Anaximenés, lásd *Douglas M. MacDowell:* Demosthenes the Orator. Oxford 2009. 362–366.

dékének háborúiba is, például Phókis és Thébai viszályába, és végül a 338-as chairóneiai csatában legyőzték Thébai és Athén koalícióját. A makedón dominancia nem enyhült II. Philippos 336-ban bekövetkezett erőszakos halála után és fia, Nagy Sándor perzsa hadjárata idején sem. Bár a két említett athéni politikus álláspontja nem volt állandó ebben az időszakban, a történeti köztudatban Démosthenés vált a markánsan makedónellenes politika megtestesítőjévé, míg Aischinést a makedónbarát irányzat képviselőjének tartják.[9] Kettőjük évtizedes közéleti viszályát végül a 330-ban bíróság elé került úgynevezett *Koszorú-per* döntötte el Démosthenés javára.

A *Koszorú-per* Aischinés feljelentése nyomán indult el 336-ban. Tárgya egy Ktésiphón nevű athéni polgár javaslata volt, amely indítványozta, hogy az athéniak koszorúzzák meg Démosthenést Dionysos színházában arany koszorúval az államnak tett szolgálatainak elismeréseképpen. Bár Aischinés technikailag Ktésiphón javaslatát támadta meg, mivel az szerinte törvénytelen volt, a per *de facto* Démosthenés egész addigi politikai működéséről szólt.[10] A bíróság előtt elhangzó perbeszédek – azaz Aischinés *Ktésiphón ellen* (valójában Démosthenés ellen) mondott szónoklata, valamint Démosthenésnek *A koszorúról* mondott védőbeszéde – vitathatatlanul az attikai törvényszéki szónoklás legnagyszerűbb darabjai közé tartoznak. Nem csoda, hogy maga M. Tullius Cicero készítette el a két beszéd latin fordítását, és írt hozzá bevezetést *De optimo genere oratorum* (magyarul: *A legkiválóbb szónok*) címen. Sajnos azonban Cicero fordítása elveszett, és csak (egyébként vitatott hitelességű) bevezetője maradt ránk.[11]

A BSB Clm 310 Démosthenés- és Aischinés-beszédeinek fordításait tehát nem Cicerónak, hanem Leonardo Bruninak (1370k.–1444) köszönhetjük, aki a fordításokon túl előszót is írt, és a beszédek rövid összefoglalásait is megalkotta. Az Arezzóban (latin nevén Arretiumban) született Bruni korának egyik legnagyszerűbb humanistája volt, akinek *A firenzei nép történetéről* írott tizenkét kötetes művét *(Historiarum Florentini populi libri XII.)* az első modern történetírói alkotásnak tartják, mivel ebben jelenik meg először a történelem hármas felosztása, amit ma ókor–középkor–újkor formában ismerünk.[12]

---

[9] Lásd *Bajnok Dániel:* Démoszthenész és Aiszkhinész. A hazafi és a hazaáruló? Élet és Tudomány. 70. (2015) 1. sz. 22–24.

[10] Lásd pl. *Edward M. Harris:* Aeschines and Athenian Politics. Oxford 1995. 142–148.

[11] Lásd Cicero összes retorikaelméleti művei. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony 2012. 723–730.

[12] *Leonardo Bruni:* History of the Florentine People. Volume I. Books I–IV. Ed. James Hankins. Cambridge (Massachusetts) 2001. xvii–xviii.; A Bruni-féle hármas felosztást ma már természetesen más időhatárok mentén értelmezzük. Leonardo Bruni történetírói működéséhez lásd még *Gary Ianziti:* Writing History in Renaissance Italy. Leonardo Bruni and the Uses of the Past. Cambridge (Massachusetts) 2012.

Bruni a bizánci Manuél Chrysolórastól (1355–1415) tanult ógörögül, aki 1397 és 1400 között tartózkodott Firenzében, és aki a maga összeállította nyelvtankönyv *(Erótémata)* alapján tanította görög nyelvre hallgatóit, köztük Ambrogio Traversarit, illetve a veronai Guarinót, aki később a mi Janus Pannoniusunk mestere lett. Chrysolóras arra biztatta tanítványait, hogy fordítsanak sokat ógörögről latinra, és e téren jó példával elöljárva maga is számos antik görög irodalmi alkotást ültetett át latin nyelvre, például Homéros eposzait és Platón *Lakomá*ját. Leonardo Bruni rengeteg görög szerzőt olvasott, és első megjelent fordítását, Nagy Szent Vazul *Buzdítás az ifjakhoz* című munkáját a firenzei kancellárnak, a szintén humanista érdeklődésű Coluccio Salutatinak ajánlotta (1403).[13] Később lefordította egyebek mellett Xenophón *Hierón*ját, Philostratos *Héróikos*át, a szicíliai Diodóros történeti művének számos részletét, és Platón néhány dialógusát is *(Phaidón*, *Timaios*, *Gorgias)*.[14]

Még Chrysolórastól kapta meg Firenzében Démosthenés beszédeit is, amelyeknek fordításához (leveleinek tanúsága szerint) 1406-ban fogott hozzá, és 1407-ben Rómában bizonyosan elkészült nemcsak a *Chersonésosról* mondott beszéd (Dém. 8., latinul: *Pro Diopithe*), hanem *A koszorú* (Dém. 18.) latinra ültetésével is.[15] Ugyancsak a leveleiből tudható, hogy 1412. szeptember 1-jén már készen állt Aischinés *Ktésiphón ellen* elmondott beszédének (Aisch. 3.) fordításával is. Bruni bizonyosan ismerte Cicero fent említett *De optimo genere oratorum*-át, mert egyik barátjának, Niccolò Niccolinak címzett levelében azt kéri, hogy ha teheti, küldje el neki Cicero eme művét.[16] Ráadásul az 1430-as évektől kezdve Bruni Aischinés- és Démosthenés-fordítása fölbukkan Cicero 'előszavával', és nem kizárt, hogy maga Bruni állította össze így a kiadványt. Bruni mindenesetre bevallja a Ciceróról írott életrajzában, hogy a két attikai szónok első modern fordítójaként Cicero nyomában kíván járni.[17]

A müncheni kódex beszédfordításait azonban nem Cicero műve vezeti be, hanem Leonardo Bruni *Praefatió*ja (ff. 1r–3v.), amelyet barátjának, Nicola di

[13] Lásd *Saint Basil:* The Letters. Address to Young Men on Reading Greek Literature. IV. Loeb Classical Library 270. Cambridge (Massachusetts) 1934. 371.; A pogány görög irodalom hasznosításáról szóló rövid írás Nádasy Alfonz magyar fordításában olvasható: A kappadókiai atyák. Szerk. Vanyó László. Ókeresztény írók VI/1. Bp. 1983. 213–229.

[14] *Paul Botley:* Latin Translation in the Renaissance. The Theory and Practice of Leonardo Bruni, Giannozzo Manetti and Desiderius Erasmus. Cambridge 2004. 7–13.

[15] *Maria Accame Lanzillotta:* Leonardo Bruni traduttore di Demostene, la *Pro Ctesiphonte*. Genova 1986. 14–15.; Sajnos a Bruni által használt görög szöveg eredetéről, jellegzetességeiről ennél többet nem tudunk.

[16] *Botley, P.:* Latin Translation i. m. 20.

[17] *Botley, P.:* Latin Translation i. m. 21.

Vieri de' Medicinek (1384–1455) ajánlott.[18] Nicola a Firenzét később irányító Cosimo de' Medici unokatestvére volt, aki szintén kapcsolatban állt Brunival.[19] Egyes kutatók azt is feltételezik, hogy Nicola de' Medicinek maga Bruni volt a tanára.[20] Az előszó hangneme alátámasztani látszik ezt a feltételezést, mert valóban úgy elemzi az ékesszóláshoz szükséges készségeket, ahogyan egy oktató magyarázza tárgyának főbb elemeit a hallgatóinak. „Hogy milyen a szónoklás legjobb és leginkább bevált fajtája, kedves Nicola, azt véleményem szerint csak azok tudják elmésen eldönteni és hamisítatlanul megítélni, akik sok fáradsággal és alapos oktatással felvértezve megismerik e művészet minden művelőjét és minden erényét" – írja előszavának első mondatában,[21] majd a továbbiakban arról igyekszik meggyőzni címzettjét, hogy a szónokláshoz nem elég a tehetség, hanem el kell sajátítani e mesterség művészi fogásait is. „A mesterségbeli tudás a legbiztosabb vezető, és aki ezt követi, sosem téved el. Akik azonban e vezető nélkül, pusztán a maguk tehetségében bizakodnak, azok ostobán önhittnek és végül nevetségesnek bizonyulnak."[22] Arra pedig, hogy a tehetségen túl is menynyire fontos a gyakorlás, nincs is nagyszerűbb példa, mint Démosthenés esete, aki hajának lenyírásával csúfította el magát, hogy amíg ki nem nő, el ne hagyja otthonát, és csakis a szónoki művészet gyakorlásának szentelje magát.[23] Bruni tehát azért készítette el Démosthenés és Aischinés beszédeinek latin fordítását, hogy kortársai is megismerhessék és élvezhessék az antik szónoki művészet legnagyszerűbb alkotásait.

---

[18] Az előszó szövegének kritikai kiadásához lásd *Hans Baron:* Leonardo Bruni Aretino. Humanistisch-philosophische Schriften. Lipcse–Berlin 1928. 128–132.

[19] *James Hankins:* Humanism and Platonism in the Italian Renaissance. I. Humanism. Róma 2003. 123.

[20] *Brian Jeffrey Maxson:* The Humanist World of Renaissance Florence. Cambridge 2014. 55.

[21] „Quod sit optimum ac probatissimum dicendi genus, ii solum, o Nichola, mihi videntur & argute discernere & incorrupte iudicare posse, qui longa opera exquisitaq(ue) disciplina instructi om(ne)s eius artis vires virtutesq(ue) intelligu(n)t." (BSB Clm 310., f. 1^{r}.3–7.) – Ahol nincs fordító föltüntetve, ott a fordítás a szerző munkája.

[22] „Ars v(er)o dux certissima est, quam qui sectantur, numq(uam) aberrant. Qui v(er)o absq(ue) ea duce suo ip(s)i ingenio fidunt, stolide arrogantes & ridiculi tandem reperiunt(ur)." (BSB Clm 310., f. 1^{v}.20–23.) – E sorokat aláhúzással, a bal margón elhelyezett jelekkel, és „Ars" lapszéli megjegyzéssel emelte ki a kódex egyik olvasója, a tinta színe alapján alighanem Vitéz János.

[23] Lásd BSB Clm 310., f. 2^{r}.3–13.; A történet forrása *Plutarchos:* Démosthenés 7.

3. kép: Leonardo Bruni előszavának első sorai
(BSB Clm 310 1r.)

Mindezek után érdemes szemügyre venni, hogy miként fordította latinra a görög szónokokat Leonardo Bruni. Már sokan vizsgálták korábban fordítói működését általában,[24] és született kritikai kiadást is tartalmazó összefoglalás a démosthenési *Koszorú* (Dém. 18.) Bruni által készített latin szövegéről.[25] Aischinés magyar fordítójaként elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy a *Ktésiphón ellen* mondott beszéd (Aisch. 3.) latin nyelvű szövegének megalkotásakor milyen megoldásokkal élt. Ehhez érdemes összevetni Aischinés ránk maradt ógörög szövegét[26] Bruni 1412-ben elkészült fordításával, amely összesen 56 kéziratos kódexben és 10 ősnyomtatványban maradt fönn.[27] Az alábbiakban sorra veszek néhány szöveghelyet – az átláthatóság érdekében kisebb egységekre tagolva –, amelyek révén bepillantást nyerünk Bruni fordítói eszköztárába. Az első szemelvény a beszéd bevezetésének azon szakaszából való, amely a különböző államberendezkedéseket (tyrannis, oligarchia és demokrácia) tárgyalja.

---

[24] *Ludwig Bertalot:* Zur Bibliographie der Übersetzungen des Leonardus Brunus Aretinus. In: Studien zum italienischen und deutschen Humanismus. Szerk. Paul Oskar Kristeller. II. Róma 1975. 265–283.; *Botley, P.:* Latin Translation i. m. 5–62.; *Ekler Péter:* Die Bibliotheca Corviniana. Lateinische Übersetzungen griechischer Autoren. In: Matthias Corvin. Les bibliothèques princières et la genèse de l'État moderne. Edd. Jean-François Maillard – István Monok – Donatella Nebbiai. Bp. 2009. 240–243.

[25] *Accame Lanzillotta, M.:* Leonardo Bruni i. m. 71–180.; Démosthenés Koszorú-beszédét Brunin kívül a 15. században még legalább öten fordították latinra (köztük Lorenzo Valla és Georgius Trapezuntius is); lásd *John Monfasani:* George of Trebizond. A Biography and a Study of His Rhetoric and Logic. Leiden 1976. 61–68.

[26] A görög szöveg ma mértékadó kritikai kiadása: Aeschinis orationes. Szerk. Mervin R. Dilts. Stuttgart–Lipcse 1997. 188–189.

[27] *Hankins, J.:* Humanism and Platonism i. m. 191.

Locus	Ógörög (Aisch. 3.)	Bruni latin fordítása (BSB Clm 310.)	Locus
6.1	Εὖ γὰρ ἴστε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι τρεῖς εἰσὶ πολιτεῖαι παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις,	Scitis enim viri athenienses administrandarum civitatum tres e(ss)e modos:	32r.9
6.2	τυραννὶς καὶ ὀλιγαρχία καὶ δημοκρατία,	nam aut tyrannus civitatem occupat, aut potentes aliqui, aut populus eam obtin(et).	32r.10
6.3	διοικοῦνται δ’ αἱ μὲν τυραννίδες καὶ ὀλιγαρχίαι τοῖς τρόποις τῶν ἐφεστηκότων,	Cum tyrannus aut potens dominatur: cuncta ex eoru(m) arbitrio voluntateq(ue) geruntur.	32r.12
6.4	αἱ δὲ πόλεις αἱ δημοκρατούμεναι τοῖς νόμοις τοῖς κειμένοις.	Cum v(er)o populus obtinet, tunc leges valent.	32r.13
6.5	μηδεὶς οὖν ὑμῶν τοῦτ’ ἀγνοείτω, ἀλλὰ σαφῶς ἕκαστος ἐπιστάσθω ὅτι ὅταν εἰσίῃ εἰς δικαστήριον γραφὴν παρανόμων δικάσων, ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ μέλλει τὴν ψῆφον φέρειν περὶ τῆς ἑαυτοῦ παρρησίας.	Nullus ergo vestrum ignor(et) quotiens de iis qui contra leges scribunt iudicatur, totiens de libertate vestra iudicari.	32r.14
6.6	διόπερ καὶ ὁ νομοθέτης τοῦτο πρῶτον ἔταξεν ἐν τῷ τῶν δικαστῶν ὅρκῳ, ‘ψηφιοῦμαι κατὰ τοὺς νόμους’,	Quamobrem in eo iureiurando quod iudices pr(a)estant primo loco positum est, secundum leges sententiam dicturos.	32r.16
6.7	ἐκεῖνό γε εὖ εἰδὼς ὅτι ὅταν διατηρηθῶσιν οἱ νόμοι τῇ πόλει, σῴζεται καὶ ἡ δημοκρατία.[28]	Vidit enim legum lator quotiens leges in civitate servantur: totiens et libertatem servari.	32r.18

A fenti szövegeket alaposan megvizsgálva különböző típusú eltéréseket figyelhetünk meg. Vannak szavak, szókapcsolatok, amelyek egyszerűen nem szerepelnek a másik nyelvű részletben, azaz Bruni vagy kihagyott a szövegből, vagy hozzátoldott ahhoz néhány szót, kifejezést. Ilyen a παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις (6.1), „minden ember körében”, vagyis „az egész világon”, ami a latin szövegből hiányzik. Hasonló a helyzet az 5. szakaszban, ahol a görögben ἀλλὰ σαφῶς ἕκαστος ἐπιστάσθω ὅτι ὅταν εἰσίῃ εἰς δικαστήριον… áll („hanem ki-ki tartsa jól eszében, hogy

[28] Saját fordításom (az ógörög alapján): „Hiszen jól tudjátok, athéni férfiak, hogy három államforma van a világon: a tyrannis, az oligarchia és a demokrácia. A tyrannis és az oligarchia működése olyan, amilyen a vezetőik jelleme, a demokratikus berendezkedésű polisokat viszont a hatályos törvények irányítják. Egyikőtök se feledkezzen meg róla, hanem ki-ki tartsa jól eszében, hogy amikor belép a bíróságra, hogy egy törvényellenes javaslat ügyében ítélkezzék, akkor azon a napon a saját szólásszabadsága érdekében fogja meg a szavazókorongot. Éppen ezért rendelte a törvényhozó a bírák esküjének első pontjául, hogy »a törvények szerint fogok szavazni«, mert bizony pontosan tudta, hogy amíg betartják a város törvényeit, addig nincs veszélyben a demokrácia sem.” (Aisch. 3.6.)

amikor belép a bíróságra…"), ám ennek nyoma sincs a latinban. A 2. szakaszban azonban jól látszik, hogy néhány rövid görög szót – a három államformát – terjedelmes körülírással magyaráz meg Bruni: „ugyanis vagy egy zsarnok veszi birtokba a várost, vagy valamely hatalmasok, vagy pedig a nép bírja azt." Ez utóbbi megoldást azonban más motiválhatta, mint az előbbieket. Az 1. és 5. szakaszokban ugyanis lényegtelennek ítélt – netán a fordító figyelmét valamiképp elkerülő – részletek maradtak ki a latinból, a 2. szakaszban viszont azt látjuk, hogy Bruni nem lefordítja az elvont fogalmakat, hanem körülírja azokat igei szerkezetek segítségével, azaz a tyrannis egy olyan államforma, amelyben egy zsarnok birtokolja a várost, stb. Ennek minden bizonnyal az lehet az oka, hogy a latin nyelvben nem vert gyökeret számos görög politikai terminus, például az oligarchia és a demokrácia, ezért itt feltétlenül valamilyen körülírással kellett élnie a fordítónak.[29] Ezt erősíti meg a 3. szakasz is, amelyben a τυραννίδες és az ὀλιγαρχίαι elvont főneveket az adott rendszer élén álló vezető megnevezésével helyettesíti: *tyrannus* és *potens*. (Az utóbbi esetében talán szerencsésebb lett volna a többesszám, hiszen a 'kevesek uralma' is egynél több vezetőt feltételez.) E megoldás azonban szinte észrevétlenül simul bele a latin szövegbe, mivel a továbbiakban a görög is „az élen állók jelleméről" (τοῖς τρόποις τῶν ἐφεστηκότων) szól. E jellemet viszont Bruni két latin szóval (*arbitrium* és *voluntas*) adja vissza, amit nem tekinthetünk igazán elegáns megoldásnak. Hasonlóképpen kevéssé szerencsés a bírák esküjéből vett egyenes idézetet (ψηφιοῦμαι κατὰ τοὺς νόμους) kissé hiányos szerkezetű függő idézetté *(secundum leges sententiam dicturos [esse iudices])* alakítani a 6. szakaszban.

Mint az imént láttuk, a görög δημοκρατία-t körülírással adja vissza latinul Bruni *(populus eam [sc. civitatem] obtinet)* a 2. szakaszban, azonban a 7-ikben mégis rátalál a *libertas*ra, amelyet 'demokrácia' értelemben használ. Mégsem azt találjuk, hogy a továbbiakban következetesen ragaszkodna e fordításhoz, mert a *libertas*on kívül még legalább kétféle módon fordítja a δημοκρατία-t: használja a *res publica* és a *popularis status* (időnként: *popularis status civitatis*) kifejezéseket is.[30] Ráadásul az említett *libertas* a δημοκρατία-n kívül még néhány más görög terminus latin megfelelőjeként is fölbukkan. A fent idézett részlet 5. szakaszában például az egyenlő szóláshoz való jog, a παρρησία fordítása *libertas,* majd később ugyanezzel a szóval fordítja Bruni a πολιτεία-t is (Aisch. 3.85 = 43r.7.).

---

[29] A tyrannis természetesen már a klasszikus latinban is használt kifejezés volt (vö. pl. *Cicero:* Levelek Atticushoz, 14.9.2.), ezért itt inkább azért kerülhette el a használatát Bruni, mert hasonló módon akarta ezt is átültetni, mint a latinban valóban nem használatos oligarchiát és demokráciát. A tyrannis szó egy ízben elő is fordul Bruni Aischinés-fordításában: „sibi autem tyrannidem paravit." (BSB Clm 310. 43^{v}.3., vö. Aisch. 3.89.)

[30] Néhány példa a teljesség igénye nélkül a δημοκρατία fordítására: *libertas* (Aisch. 3.8. = 32^{v}.7.; Aisch. 3.145. = 50^{v}.14.; Aisch. 3.249. = 64^{r}.16.); *res publica* (Aisch 3.7. = 32^{r}.38.); *popularis status (civitatis)* (Aisch. 3.23. = 34^{v}.12.; Aisch. 3.169. = 54^{v}.2.; Aisch. 3.196. = 58^{r}.8.).

Számos egyéb helyen is kitűnik, hogy Bruni számára nagy nehézséget okoz a sokféle jelentésréteget magukba sűrítő görög politikai értékfogalmak latinra ültetése, de talán az alábbi szakasz vizsgálata mutatja be ezt a legtömörebben. Itt szónoklatának végéhez közelítve arról beszél Aischinés, hogy miként kerülhetnék el az athéniak azt a szégyent, hogy ezután nem dicső őseik példája alapján ítélik meg őket a többi hellének, hanem Démosthenés férfiatlan és gyáva viselkedése alapján.

Locus	Ógörög (Aisch. 3.)	Bruni latin fordítása (BSB Clm 310.)	Locus
247.4	Πῶς οὖν ἄν τις τὴν τοιαύτην αἰσχύνην ἐκφύγοι;	Quomodo igitur ha(n)c infamiam quis aufugiat.	64^{r}.8
248.1	ἐὰν τοὺς προκαταλαμβάνοντας τὰ κοινὰ καὶ φιλάνθρωπα τῶν ὀνομάτων, ἀπίστους ὄντας τοῖς ἤθεσι, φυλάξησθε.	Si homines suspectis moribus humanis verbis caveatis.	64^{r}.9
248.2	ἡ γὰρ εὔνοια καὶ τὸ τῆς δημοκρατίας ὄνομα κεῖται μὲν ἐν μέσῳ,	Nam bonitas & populare nomen in medio iacent.	64^{r}.10
248.3	φθάνουσι δ' ἐπ' αὐτὰ καταφεύγοντες τῷ λόγῳ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ τοῖς ἔργοις πλεῖστον ἀπέχοντες.[31]	Ad ea confugiunt quidam v(er)bis, qui factis longe absunt.	64^{r}.11

A 248.1. szakasz latin fordításából kimaradt szinte a teljes participiumos szerkezet, ezért Bruninál csak annyit tudunk meg Aischinés javaslatáról, hogy úgy lehet megmenekülni e szégyentől, „ha óvakodtok a gyanús erkölcsű, barátságos szavú emberektől." A latinban tehát nem esik szó a szavak kisajátításáról, amely olyan politikai értékfogalmak terén jelenik meg a szónokok küzdelmében, mint a κοινά vagy a φιλανθρωπία.[32] A következő mondat (248.2) szerkezete már hűen követi a görög eredetit, de az értékfogalmak latinra való átültetése ismét vitatható eredménnyel járt: az εὔνοια-t a *bonitas*, a τῆς δημοκρατίας ὄνομα-t a *populare nomen* hivatott visszaadni. Nem világos, hogy az előbbit itt miért nem a *benevolentia* szóval adja vissza, holott másutt már használta ezt a megoldást.[33] Az sem tudható, hogy az utóbbihoz miért nem használja fel a δημοκρατία termi-

[31] Saját fordításom (az ógörög alapján): „Hogyan lehet elkerülni az efféle szégyent? Úgy, hogy gyanakvással figyelitek mindazokat, akiknek bár jelleme nem megbízható, mégis kisajátítják a közösség és a barátságosság nyelvezetét. Hiszen közösek az olyan szavaink mint a »hűség« és a »demokrácia«, mégis legtöbbször azok sietnek először érvként segítségül hívni ezeket, akiknek tettei a legtávolabb vannak tőlük." (Aisch. 3.247–248.)

[32] Lásd *Bajnok Dániel:* Appropriation of Language. Some Value-terms in the Oratory of Aeschines. (Istvan Hahn Lecturers 6.) Bp. 2019. 9–29.

[33] Az εὔνοια *benevolentia* alakkal történő fordításához lásd pl. Aisch. 3.46. = 37^{r}.28.; Aisch. 3.116. = 46^{v}.24.; Bruni mindkét esetben a ritkább *benivolentia* formát használja.

nusának fordításához korábban sűrűn alkalmazott szavak vagy szószerkezetek valamelyikét. Az utolsó szakasz (248.3) fordítása szintén tömörít és egyszerűsít a valóban kissé nyakatekert eredeti görög mondaton, ám hűen tükrözi is annak tartalmát, és megőrzi a görögben megjelenő *szavak vs. tettek* ellentétpárt.

A kihagyott szavak, mondatrészek, valamint a fent tárgyalt egyéb vitatható megoldások dacára Leonardo Bruni fordítása csak ritkán torzítja el az eredeti szöveg tartalmát, és durva félreértésre utaló helyet egyáltalán nem találtam a kódex tanulmányozása során. A görögben is nehezen érthető szakaszok néha kifogni látszanak rajta,[34] de összességében megbízhatóan, elegáns latinsággal tolmácsolja az attikai szónok vádbeszédét. Ami viszont a beszédbe illesztett versrészleteket illeti,[35] azoknak fordításától Bruni éppúgy eltekintett, ahogyan Démosthenés védőbeszédéből is kihagyta nemcsak a versek, hanem az egyéb dokumentumok (törvények, határozatok, levelek, stb.) fordítását is. Emiatt joggal kritizálhatta őt Georgius Trapezuntius (1395–1486), aki szintén elkészítette a démosthenési *Koszorú* latin fordítását.[36] A sors különös fintora azonban, hogy a 15. század során készített, Bruniét túlszárnyalni vágyó *Koszorú*-fordítások helyett az első nyomdászok Bruni munkáját részesítették előnyben, ezért viszonylag sok nyomtatvány őrizte meg azt, míg Georgius Trapezuntius, Lorenzo Valla, Nicolaus Secundinus és két ismeretlen nevű szerző Démosthenés-fordításai csak egy-két kéziratban maradtak fönn.[37]

Ami a Münchenben őrzött kódex (BSB Clm 310.) szövegét illeti, lehetőségem volt összevetni azt egy Vatikánban őrzött kézirattal (Pal. Lat. 1745.), amely ugyanazokat a textusokat tartalmazza, mint a Bibliotheca Corviniana egykori darabja.[38] Az 1440 körül, szintén Itáliában készült vatikáni kódexben a beszédek sorrendje is azonos a müncheni kéziratban látottal, azonban a fordító Nicola de' Medicinek címzett előszava nem a kódex elején, hanem az argumentumok után

---

[34] További magyarázatok nélkül lásd pl. Aisch. 3.146. (διαδικασίαν ἔφη γράψειν τῷ βήματι πρὸς τὸ στρατήγιον – 50ᵛ.21.: cedere inquit debere arma suggesto), Aisch 3.166. ('ἀμπελουργοῦσί τινες τὴν πόλιν, ὑποτέτμηται τὰ νεῦρα τοῦ δήμου, φορμορραφούμεθα, ἐπὶ τὰ στενά τινες ὥσπερ τὰς βελόνας διείρουσι.' Ταῦτα δὲ τί ἐστιν, ὦ κίναδος; ῥήματα ἢ θαύματα; – 54ʳ.4.: Quando assurgens Demosthenes inquit Vincant q(ui)da(m) civitatem, amputarunt scalas populi: ceciderunt rerum nervos, propellimur in arcta tanq(uam) acus nos diligunt. H(a) ec impudentissime cuius sunt verba: immo cuius monstra.)

[35] Aisch. 3.135., 184–185., 190.

[36] *Monfasani, J.:* George of Trebizond i. m. 65.; *Ekler P.:* Die Bibliotheca Corviniana i. m. 243.

[37] *Monfasani, J.:* George of Trebizond i. m. 68.; Arról nem tudni, hogy az említettek közül bárki lefordította volna Aischinés *Ktésiphón ellen* mondott beszédét is.

[38] A Pal. Lat. 1745. leírásához lásd *Wolfgang Metzger:* Die humanistischen Triviums- und Reformationshandschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek (Cod. Pal. Lat. 1461–1914.). Wiesbaden 2002. 95–97.; A kódex elérhető itt: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bav_pal_lat_1745, letöltés 2019. január 31.

és a beszédek előtt áll. A vatikáni kézirattal összehasonlítva megállapítható továbbá, hogy a müncheni corvina viszonylag sok másolói hibát tartalmaz, amelyek különösen feltűnők a tartalomjegyzékben, illetve az egyes beszédek címsoraiban. Például a tartalomjegyzék így utal Aischinés és Démosthenés egymás ellen mondott beszédeire (f. I^{v}.12–13.): „Eschinis oratio contra ‹c›Thesiphontem", illetve „Demosthenis or(ati)o pr(o) thesiphonte in eschinem", azaz mindkét alkalommal elrontotta Ktésiphón (Ctesiphon) nevének leírását – jóllehet, gondos kezek a 12. sorban egy C betű beszúrásával javították a hiba egy részét.[39] A beszéd címsorában (f. 31v.) megismétlődik ugyanez a hiba (ugyanezzel a javítási kísérlettel), majd a beszéd végén – a hiperkorrekció mintapéldájaként – ezt találjuk (f. 65v.): „Explicit oratio Heschinis. Oratio Demosthenis pro Thesiphonte in Heschinem incipit." A vatikáni kéziratban mindeme helyeken a normatív alakokkal (Ctesiphon, Aeschines) találkozunk.[40]

A müncheni kódexben szereplő Ktésiphón-beszédben előfordulnak a kötet egykori olvasójától származó, vörösesbarna tintával írt javítások, amelyek kiváló felkészültségű, jó szemű és remek kritikai érzékkel megáldott korrektorra utalnak. Első találata a *nec oblius gratiam* (32r.22.), amelyet helyesen *nec ob illius gratiam*-ra javított. A továbbiakban pedig például az *eiusmodi decretis* alakot korrigálta *huiusmodi decretis*-re (34r.5.), majd a *decretum* mellett álló *illum* alakot javította *illud*-ra (48r.12.). E korrekciói kivétel nélkül helyesnek tekinthetők, amint azt – a nyelvérzék mellett – a vatikáni kódex szövegváltozata is bizonyítja.[41]

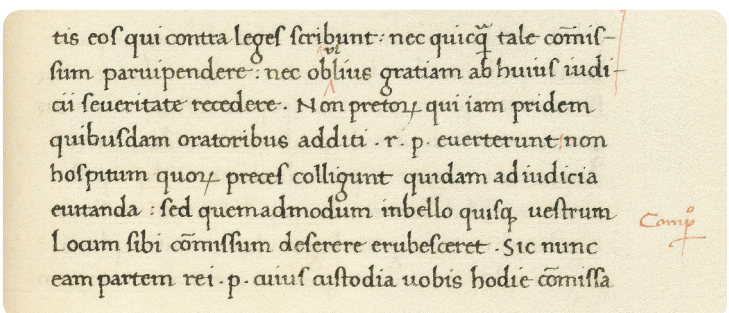
tis eos qui contra leges scribunt: nec quicq̃ tale cõmis-
sum paruipendere: nec oblius gratiam ab huius iudi-
cii seueritate recedere. Non pretor, qui iam pridem
quibusdam oratoribus additi. r. p. euerterunt non
hospitum quor, preces colligunt quidam ad iudicia
euitanda: sed quemadmodum in bello quisq. uestrum
locum sibi cõmissum deserere erubesceret. Sic nunc
eam partem rei. p. aliis custodia uobis hodie cõmissa

4. kép: Vitéz János széljegyzete és szövegjavítása
(BSB Clm 310. 32r.)

[39] Ktésiphón (Ctesiphon) nevét a müncheni kódex szövege hol Thesiphon, hol Cthesiphon alakban hozza, ami újfent a másolói következetlenséget jelzi.

[40] Az előszó *(Praefatio)* végén akad olyan mondatrész, ami hiányzik a müncheni kódexből (BSB Clm 310. 3^{v}.8.), ám szerepel a vatikániban (Pal. Lat. 1745. 7^{r}.3–4.): „Una mixta pro Diopythe. Quattuor deliberationis."

[41] Akad azért téves javítás is: a *meam*-ot kár volna *tuam*-ra javítani az 53^{v}.14-ben.

A javító színt azonban nem csak erre használta alapos olvasónk: aláhúzott minden egyes tulajdonnevet a kódexben található beszédekben (nagyjából a kötet feléig), a recto oldalak fejlécébe följegyezte a szónoklat címét (Ctesiphon – helyesen!), és számos helyen rövid széljegyzeteket fűzött Aischinés szövegéhez. E vörösesbarna színnel írt, gondos kiegészítések a 109v alján látható ceruzás bejegyzés tanúsága szerint Vitéz Jánostól származnak: „Die Randnoten von Joh. Vitéz, wie Joh. Csontosi 1879 mir sagte. W. M." A müncheni Staatsbibliothek titkári feladatait 1872-től kezdve hosszú időn keresztül a speyeri születésű Wilhelm Meyer (1845–1917) látta el: tőle való a ceruzás megjegyzés, amely a magyar corvinakutatót, Csontosi Jánost (1846–1818) jelöli meg forrásként. Ha hitelt adunk ennek az értesülésnek – és nincs rá okunk, hogy ne tegyük, hiszen Vitéz János más kódexekhez is írt glosszákat[42] –, akkor biztosak lehetünk benne, hogy a müncheni corvina bepillantást enged az egykori bíboros, esztergomi érsek filológiai felkészültségébe.

A margináliák és az egyéb jelzések (aláhúzások, lapszéli kiemelések) minden bizonnyal a kézirat folyamatos olvasása folyamán keletkeztek: az első oldalaktól kezdve találkozunk velünk, aztán a 58v oldal aljánál találjuk az utolsót, és az 59r alján hirtelen véget ér a tulajdonnevek aláhúzása is. Ez a hely az Aischinés-beszéd végéhez van közel (Aisch. 3.214.), ezért aligha túlzás azt állítani, hogy Vitéz János alaposan áttanulmányozta, 'kijegyzetelte' szinte a teljes a Ktésiphón-beszédet. Ugyanezen jelekből ítélve viszont Démosthenés védőbeszédére már nemigen jutott ideje: itt egyetlen vörösesbarna tintával írott bejegyzést, javítást, aláhúzást sem találunk. A széljegyzetek legnagyobb része kétségkívül az Aischinés-beszédre vonatkozik, és ez összesen 27 darab glosszát tesz ki.

A legtöbb széljegyzet nagyon rövid, mindössze néhány betűs. 13 alkalommal ezt a jegyzetet találjuk: Nõ, ami alighanem a *nota* ('jegyzet', esetleg 'jegyezd meg') rövidítése.[43] Elképzelhetőnek tűnik, hogy Vitéz azokat a pontokat jelölte meg így, amelyek számára izgalmas, ám a beszéd tárgyához szorosan nem tartozó megjegyzéseket tartalmaznak. 5 ízben találkozunk a másik leggyakoribb széljegyzettel: Compo , ami feltehetőleg a *comparatio* ('hasonlat') jelzésére szolgál, legalábbis minden alkalommal egy összehasonlítást kifejező mondat mellett szerepel. A további margináliák között négy olyan van, amely egy-egy érdekes fordulatot emel ki: a törvényhozó Solón említésekor a *Solon* név szerepel a margón (Aisch. 3.108. = 46r.6.); ugyanitt a *no(ta) execratio(nis)* (Aisch. 3.110. = 46r.20.) az amphiktyónok itt leírt különös átokformulájára utal. A margóra írt *cede(re) arma suggesto* (50v.21., 'átengedni a fegyvereket a szószéknek') alighanem azt

[42] *Borzsák István:* A Corvin-könyvtár Tacitusai. Antik Tanulmányok 8. (1961) 183–197.

[43] A rövidítések feloldásában az alábbi munka volt segítségemre: *Adriano Cappelli:* Dizionario di Abbreviature Latine ed Italiani. Milano 1912.

igazolja, hogy a modern filológushoz hasonlóan Vitéz is eltöprengett, vajon jól fordította-e Leonardo Bruni ezt a mondatot,[44] a *v(ir)tus cruo(r)e acq(ui)rit(ur)* (53r.4., 'vér árán szerzik az erényt') pedig talán egyszerűen megtetszett Vitéznek, mert a rövidített széljegyzet mellett a szövegben alá is húzta e szavakat.

Akadnak olyan széljegyzetek is, amelyek a beszéd tagolására vonatkozó észrevételeket tartalmaznak. Aischinés négy korszakra osztva vizsgálta Démosthenés politikai pályáját (Aisch. 3.58–167.), és minden újabb korszak tárgyalását világosan jelezte szövegében. Vitéz széljegyzetei kiemelik a második, harmadik és negyedik korszak kezdetét: *s(ecundu)m t(em)pus* (42r.11.), *(tertium) t(em)pus* (45v.17.), *d(e) (quar)to t(em)p(or)e tu(n)c p(raese)nti* (52v.15.); és jelzik azt a pontot is, ahol a szónoklat zárszava kezdődik: *epilogus* (58v.26.).

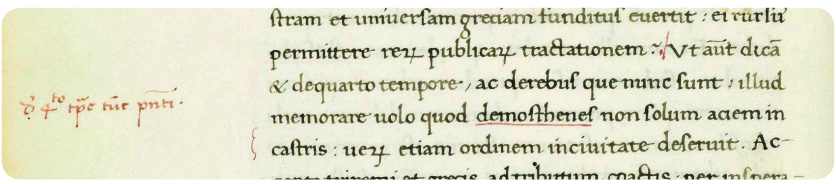

5. kép: Vitéz széljegyzete (*d(e) (quar)to t(em)p(or)e tu(n)c p(raese)nti*, BSB Clm 310. 52v.15.)

A leghosszabb széljegyzet ahhoz a szöveghelyhez kapcsolódik, ahol Aischinés azzal ostorozza Démosthenést, hogy bár ő okozta a Chairóneiánál (Kr. e. 338.) elesettek végzetét, mégis vállalkozott rá, hogy ő mondja el a hősök temetésén az ilyen ünnepi alkalmakkor szokásos halotti beszédet (Aisch. 3.152.). Vitéz számos rövidítést tartalmazó jegyzete – ha jól olvasom – ezt tartalmazza: *No(ta) d(e) or(ati)o(n)e Demost(heni)s funebri, d(e) q(ua) a(li)q(ui) dubita(n)t* (51v.13.), azaz „Jegyzet: Démosthenés halotti beszédéről (van szó), amelyet illetően egyesek kételkednek." Vitéz arra céloz megjegyzésével, hogy a *Corpus Demosthenicum*ban fönnmaradt a chairóneiai hősök fölött elmondott Halotti Beszéd (Dém. 60.), ám meglehet, hogy e beszédet nem Démosthenés írta. Valóban, ezt a szónoklatot az ókorban a halikarnassosi Dionysios értékelése nyomán hamisítványnak tekintették, és csak a 20. században jutottak arra a kutatók, hogy nem szabad elvitatni azt Démosthenéstől.[45]

[44] Lásd 34. jegyz.

[45] *MacDowell, D.:* Demosthenes i. m. 376–377.

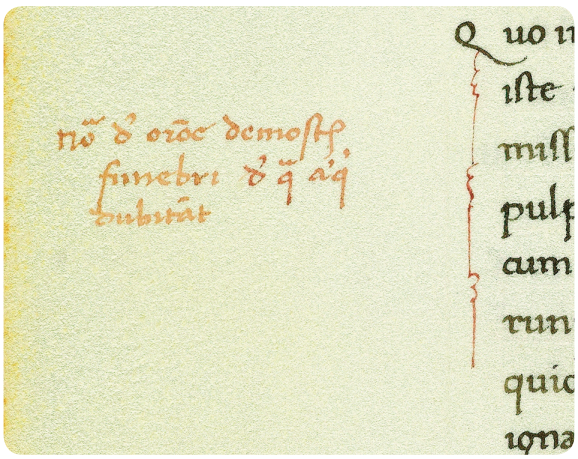

6. kép: Vitéz János leghosszabb széljegyzete
(BSB Clm 310. 51v.13.)

Minden bizonnyal akadnak, akik keveslik vagy lekicsinylik Vitéz János széljegyzeteit, hiszen a müncheni Démosthenés-kódexben írott margináliák valóban nem sok új ismeretet rejtenek Démosthenésre és Aischinésre vonatkozóan. Mégsem szabad lebecsülnünk e vörösesbarna tintával írott bejegyzéseket, mert nemcsak azt bizonyítják, hogy egykor Vitéz birtokában volt e díszes corvina, amely a legnagyobb attikai szónokok néhány művének Leonardo Bruni által készített, tehát első ismert humanista fordítását tartalmazta, hanem azt is, hogy Mátyás király főpapja alaposan tanulmányozta is e munkát. Azt talán sosem fogjuk kideríteni, miért nem volt módja Démosthenés védőbeszédét (Dém. 18.) is ugyanolyan alaposan elolvasni és glosszázni, mint Aischinés vádbeszédét, de azt már tudjuk, hogy Vitéz Jánosnak hívták az első embert Magyarországon, aki a klasszikus attikai ékesszólás ránk maradt emlékeivel foglalkozott.

Lázár István Dávid

BONFINI MÁTYÁS DICSŐÍTÉSEI*

Az antikvitástól kezdve napjainkig csaknem minden műfajban szinte megszámlálhatatlanul sok alkotás keletkezett, amelyek kiemelkedő személyiségeket dicsőítenek. A hozzájuk kapcsolódó szakirodalom is meglehetősen bőséges. Jelen írás tárgyát illetően kiemelkedő fontossággal bír a humanista dicsőítő irodalom áttekintését, sajátosságait összefoglaló alapvető tanulmány Klaniczay Tibor tollából, amely *A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században*[1] címmel jelent meg. Szerinte a humanista irodalomban a korábbiakhoz képest új elemként tűnik fel, hogy a dicsőség – és az ezt követő hírnév – megszerzéséhez már nemcsak kiemelkedő tettek végrehajtása szükséges, hanem elvárható a *studia humanitatis*ban való jártasság is. A dicsőítésre pedig a kifejezetten erre a célra szolgáló *panegyricus* mellett szinte minden műfaj alkalmas: életrajz, beszéd (különösen a köszöntő és gyászbeszédek), levél, dialógus, epigramma, de még paratextus is (leginkább irodalmi művek ajánlása), valamint természetesen az eposz.

A humanista dicsőítésnek kialakultak jellegzetes sablonjai, toposzai: a dicsőítettnek meg kell állnia az összehasonlítást az antik elődökkel, sőt inkább felül kell múlnia őket. Külső megjelenésének is figyelemre méltónak kell lennie, még ha nem is kiemelkedően szép, belső értékeinek tükröződniük kell külsejének méltóságteljességében, eleganciájában. A *humanitas* is fontos eleme a dicsőítésnek: a dicsőítésre méltó személynek jártasnak kell lennie a korábbi korok kultúrájában, illik támogatnia a tudományokat és a műveltséget, illetve ehhez kapcsolódóan *liberalitas*szal kell bánnia a kultúra és a tudományok művelőivel, ami természetesen anyagi támogatást is jelent.

A sablonok alapján, néhány toposz felhasználásával, némi retorikai ismeret birtokában nem jelenthetett nehézséget egyetlen humanistának sem egy dicsőítő beszéd megírása olyan személyről, akit közelről egyáltalán nem ismert, amint arra számos példát találhatunk.

---

* A tanulmány az MTA-SZTE Antikvitás és reneszánsz: források és recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jött létre.

[1] *Klaniczay Tibor:* A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században. In. Klaniczy Tibor: Pallas magyar ivadékai. Bp. 1985. 41–58.

Mátyás király személye a fentieket figyelembe véve különösen alkalmas volt arra, hogy dicsőítő alkotások címzettje legyen, s ezt az ilyen jellegű művek sokasága igazolja is. A XIX. század végén Ábel Jenő összeállított egy gyűjteményt *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei* címmel, amely posztumusz jelent meg 1890-ben Fraknói Vilmos előszavával.[2] A válogatás a fentebb említett műfaji sokszínűséget mutatja: szerepelnek benne prózai és verses művek egyaránt, dialógusok, anekdoták, dicsőítő versek, sőt még egy *epithalamium* is, amely Bianca Sforza és Corvin János menyegzőjére íródott, de alkalmat adott a szerzőnek (Joannes Marlianus) Mátyás dicsőítésére.

1990-ben, a Mátyás király halálának 500. évfordulójára kiadott emlékkönyvben jelent meg Pajorin Klára összefoglaló tanulmánya, amelyben a Mátyást dicsőítő humanista irodalmi műveket veszi számba és elemzi.[3]

A dicsőítésre alkalmas és arra használt műfajok áttekintése során mind Klaniczay Tibor, mind Pajorin Klára megemlíti a *dedicatió*kat, a különböző művek ajánlásait. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy Antonio Bonfini fennmaradt művei elé illesztett ajánlásai szövegében hogyan jelenik meg Mátyás dicsőítése.[4]

Bonfini már Magyarországra érkezése előtt, abban az időszakban, amikor Recanatiban tanított, s később az iskola rektora lett, jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. Ismertek ebből az időszakból *oratió*i, fordításai, valamint a feltehetően az Aragóniai ház „megrendelésére" készült *Symposion de virginitate et de pudicitia coniugali* c. műve,[5] amely egy fiktív, három napon át tartó beszélgetést ír le, amely Mátyás udvarában zajlott volna le a szüzesség és a házasélet tisztaságának kérdéséről, s melynek főszereplői Mátyás és Beatrix. A *Symposion* megírásakor Bonfini már minden bizonnyal komoly tervekkel (és talán ígéretekkel) rendelkezett Magyarországi utazására vonatkozóan. Nem tudjuk azonban pontosan, hogy milyen szándékkal és reményekkel érkezett Mátyás udvarába, viszont állását Recanatiban nem adta fel, csupán három hónapos szabadságot és útiköltséget kért és kapott a várostól.[6] Ez a tény mindenesetre arra utal, hogy hosszas magyarországi tartózkodás nem szerepelt eredetileg tervei között.

---

[2] *Ábel Jenő:* Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Bp. 1890.

[3] *Pajorin Klára:* Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére. In. Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 333–361.

[4] Az ajánlások szövegét a következő kötet tartalmazza: Ábel Jenő*:* Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Academiae scientiae hungaricae et scriptis ab E. A relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Bp. 1903.

[5] Magyar fordítása: *Antonio Bonfini:* Beszélgetés a szüzességről és a házasélet tisztaságáról. I–II. Ford., bev. tanulmány, jegyzetek, Muraközy Gyula. (Magyar Ritkaságok) Bp. 1985.

[6] Bonfini életrajzának rövid, ám informatív ismertetését lásd *Kulcsár Péter:* Antonio Bonfini és műve. In. Kulcsár Péter: Humanista történetírás Magyarországon. Bp. 2008. 94–107.

1486. október 22. és 27. között érkezett meg Mátyás udvarába, amely ekkor Ausztriában, Retzben időzött. Bonfini elbeszéléséből tudjuk, hogy a királyi családnak milyen ajándékokkal kedveskedett:

> *„…[Bonfini] a király és Beatrix elé járult, és átadta akkoriban kiadott különböző könyveinek példányait. Hármat a királynak ajánlott, Hermogenest és Herodianust, amelyeket ő fordított görögből latinra, valamint egy kurta könyvecskét a Corvinus-ház eredetéről. Kettőt a királynénak, egyet a szüzességről és a házastársi szerelemről, egyet Ascoli történetéről. Egy epigrammáskönyvecskét pedig Corvinus Jánosnak dedikált…”*[7] (Kulcsár Péter fordítása)

Elbeszélése szerint „a király mohón belevetette magát a könyvek olvasásába” *(volumina rex avide lectitasset),* s ennek nyomán felkérte Bonfinit újév alkalmából Bécsben az udvar előtt egy beszéd megtartására, majd a királyné mellé rendelte felolvasónak, továbbá megbízta Philosztratosz műveinek görögről latinra történő fordításával, később pedig Antonio Averulino (humanista nevén Filarete) olaszul írott építészeti traktátusát fordíttatta vele latinra. A következő évben, 1488-ban pedig Mátyástól megbízást kap az olasz humanista egy korszerű magyar történet megírására.

Köztudomású, hogy a felsorolt művek egy része elveszett. Fennmaradt műveinek ajánlásai – mint fentebb említettem – Ábel Jenő jóvoltából viszonylag könnyen hozzáférhetőek. Ezek közül a *Symposium*ot Beatrixnek, a *Rerum Ungaricarum decades*t II. Ulászlónak dedikálta, Mátyáshoz pedig a *Hermogenész-,* a *Philosztratosz-,* valamint az *Averulino-fordítás* ajánlása szól. Habár a Mátyás dicsőítés szempontjából egyáltalán nem érdektelenek a Beatrixhez, illetve II. Ulászlóhoz szóló ajánlások sem, itt ezeket nem vizsgálom.

A két utóbbi (vagyis a *Philosztratosz-* és az *Averulino-fordítás*) ajánlása Bonfini magyarországi tartózkodásának idején íródott, amikor már személyes ismeretségük révén közvetlen tapasztalatokkal is rendelkezett az uralkodóról, a *Hermogenész-fordítás* (és dedikációjának) elkészítésekor azonban még csak közvetett – ám úgy tűnik, pontos és részletes – értesülésekkel rendelkezett Mátyásról.

A *Hermogenész-fordítás* ajánlásának szövegében Bonfini többször utal arra, hogy nem ismeri személyesen az uralkodót, azonban ez a tény is eszközül szolgál arra, hogy magasztalja Mátyást.

---

[7] …regem et Beatricem adivisset, varia librorum, que nuper ediderat, volumina detulit. Tria regi dedicaverat Hermogenem et Herodianum, quos e Greco in Latinum ipse traduxerat, atque brevem de Corvine domus origine libellum. Regine duo alterum de virginitate et pudicitia coniugali, de historia Asculana alterum. Unum autem epigrammaton libellum Ioanni Corvino inscripserat… – *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum decades. I–IV. Ed. I[osephus] Fógel – B[ela] Iványi – L[adislaus] Juhász. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum) Lipsiae–Budapest 1936–1941. IV. 143.

„…gyakran érkeznek hozzánk hírek északról, amelyek hírt adnak Felséged kedvező kimenetellel véghezvitt tetteiről."[8]

Mátyás hírneve tehát bejárja az egész világot, s nem telik el úgy nap, hogy valamely ragyogó tette révén ne kerülne szóba még a távoli Itáliában is. De nemcsak kiváló hadvezér, hanem bőkezű mecénás is, a művészek és tudósok pártfogója, akihez, bár távoli országban él, mégis csődülnek a humanisták.

„Ragyogó elmék gyűlnek össze a távoli vidékre hozzád, a szépművészetek egyetlen atyjához és biztos menedékéhez."[9]

Bonfini ezzel a kijelentésével nem túloz (még ha elképzelhető is, hogy Mátyásnak az előző mondatokban említett bőkezűségére utalva anyagi támogatást is remélt), hiszen valóban biztos menedéket jelentett a király udvara például Galeotto Marziónak, akit ő szabadított ki az inkvizíció börtönéből, valamint a kor számos kiváló humanistája érkezett hozzá.

A dedikációt Bonfini egy Nagy Sándorról szóló anekdotával indítja, majd egy sallustiusi allúzióval *(caeteris animalibus praestare),* szójátékot is alkalmazva rátér annak tárgyalására, hogy mi emeli ki az embert az állatok közül; ez nem más, mint az értelem és a beszéd *(ratio et oratio).* Az uralkodóknak mindkettővel rendelkezniük kell, Mátyás pedig kiemelkedő szinten műveli is őket. Bonfini nem véletlenül kezdte az ajánlást Nagy Sándorral. A következőkben Mátyás külső megjelenését hasonlítja a híres ókori elődhöz, majd (folytatva a Nagy Sándor párhuzamot) rátér egyéb jellemzőire. Legyen bár háborús időszak, nyomasszák bár a kormányzás gondjai, mégsem hanyagolja el a művelődést: olvas, foglalkozik a művészetekkel, tudományokkal, vagyis eleget tesz a művelt uralkodóval szemben támasztott humanista elvárásoknak. A dicsőítés következő elemeként az uralkodó viselkedéséről szól. Mátyás nem gőggel és elzárkózással igyekszik tiszteletre és méltóságra szert tenni, hanem épp ellenkezőleg: könnyen színe elé lehet járulni, mindenkivel kedves és jóindulatú, közvetlen, szívesen támogatja a hozzá sereglő művészeket.

A következőkben kiemeli az uralkodó vallásosságát *(pietas, religio et divini solicitudo cultus),* majd ehhez kapcsolódóan isteni küldetéséről szól. Maga az Úr hívta el, hogy a kereszténységet megmentse.[10] Ehhez az eszközöket is megadta neki: megfontoltságot *(consilium),* serénységet és bátorságot *(industriam auda-*

[8] …creberrimi rumores qui in dies quaeque faustissima et felicissima de maisetate tua e Septentrione ad nos deferunt. – *Ábel J.:* Analecta i. m. 47.

[9] Ad te praeclarissima quaeque in remotissimas terras ingenia confluunt tanquam ad unicum optimarum artium parentem tutumque praesidium. – *Ábel J.:* Analecta i. m. 49.

[10] …ad Christianae reipublicae salutem revocasset. – *Ábel J.:* Analecta i. m. 49.

ciamque). Isteni adomány tehát mindazon tulajdonság, amely szükséges a megfontolt, ám gyors és határozott cselekvéshez, ami olyannyira jellemző Mátyásra. Mindezen kiemelkedő tulajdonságai ellenére azonban – a többi királlyal ellentétben – teljességgel mentes a kevélységtől, egyszerű, mindennapi emberként viselkedik. Ennek kapcsán Bonfini ismét kiemeli közvetlenségét, egyszerűségét, valamint humorát, amelyet a mindennapi társalgásban gyakran megcsillogtat. Sikereitől nem részegül meg, inkább Istennek ad hálát.[11] Ez a „visszafogottság" jellemzi ítélkezésében is: magánemberek botlásait könnyen megbocsátja, azonban az uralkodók hibáit nem tűri el, mivel

> *„az ő* [ti. a magánemberek] *hibáikból kevés, az utóbbiak* [ti. királyok] *vétkeiből sok kár származik."*[12]

Ennek kapcsán ismét dicséri Mátyás jártasságát a hadművészetben, majd egy felsorolásban összegzi az előzőekben részletesen kifejtett jellemvonásait. Ezzel a dedikáció elején megfogalmazott tételének – miszerint az embert a *ratio* és az *oratio* emeli az állatok fölé – első elemét kibontotta, amit jelez is, kibővítve és pontosítva definiálja a fogalmat: *„sapientia … ex animi ratione profecta"*.

A tétel második elemét, az *oratiót* sokkal rövidebben fejti ki. Az *oratio* maguknak a tetteknek, illetve a ragyogó tettek véghezvivőinek ékesítésére, díszítésére szolgál, vagyis a hírnév megszerzéséhez szükséges. Mivel Bonfini tudja, hogy Mátyás maga is kiváló szónok, illetve örömét leli a tökéletesen kidolgozott szónoklatokban, jó szívvel ajánlja neki Hermogenész művének latin fordítását.

A *dedicatio* felhasználja a dicsőítés sablonjait, eleget tesz a műfajjal szemben támasztott retorikai követelményeknek, azonban nem pusztán retorikai gyakorlat: ha az uralkodó nevét kicserélnénk, mással helyettesítenénk, nem állná meg a helyét. *Ad hominem* szól, Mátyás egyedi jellemvonásait, tulajdonságait is a dicséret tárgyává teszi (például a humorát), valamint hangsúlyozza isteni küldetését, a *propugnaculum totius Christianitatis* toposznak megfelelően.

Bonfini bemutatkozása a királyi udvarban sikeres volt, mint említettem, további megbízásokat is kapott az uralkodótól. Bár időrendben a *Philosztratosz-fordítás* megelőzi az *Averulino-fordítás*t, először mégis az utóbbi ajánlását ismertetem.

A munka elkészítésének idején Bonfini már személyesen ismerte Mátyást, a megbízás kapcsán feltehetőleg szóba került az is, miért kívánja az uralkodó a művet latinra fordíttatni, így az ajánlás – amellett, hogy alkalmazza a műfajra általánosan jellemző retorikai kliséket – több konkrétumot tartalmaz, a szerző

---

[11] In secunda fortuna non efferri, sed deo gratias agere. – *Ábel J.:* Analecta i. m. 50.

[12] …ex illorum peccatis pauca ex horum erratis multa mala provenire. – *Ábel J.:* Analecta i. m. 51.

már saját tapasztalatait, benyomásait, élményeit is beépíti. A tudós humanista hatásosan kezdi mondandóját, nem fukarkodik a magasztaló jelzőkkel, s mindjárt a megszólításban *invictissimus*nak, *divus*nak nevezi Mátyást. Gondolatmenetének kiindulópontja, hogy az elődök teljesítményének felülmúlásához, és a halhatatlanságot biztosító dicsőség megszerzéséhez egy uralkodónak két dologban kell jeleskednie: a hadművészetben *(ars bellica)* és a bölcsességben *(sapientia)*. Mivel Mátyás már mindkettőt teljesítette, tulajdonképpen nem is kellene többre törekednie. Általánosságban beszél a király hadisikereiről, jámborságáról, az ország bölcs kormányzásáról, igazságosságáról, továbbá jóindulatáról és nagylelkűségéről. Kiemeli, hogy cselekedeteiben nem csupán a hírhedt rómaiak (például Sulla) viselkedésétől tért el, hanem messze felülmúlta a dicső elődök tetteit is:

> *„…a te nemzetségedbeli Valerius Corvinus bátorságát, Metellus jámborságát, Antoninus becsületességét, Marcus bölcsességét és Caesar nyájasságát naponként nemcsak versenyre hívod, hanem felül is múlod."*[13] (Csonka Ferenc fordítása)

Ezt követően elbeszéli Mátyás trónra lépésének előzményeit, körülményeit. A gondviselés rendezte úgy (amit egyedül egy szent, Kapisztrán János ismert fel),[14] hogy Mátyás, aki szinte gyermekként, fogságból került az uralkodói méltóságra, az ország fenyegetett helyzetében, rögtön határozottan és sikeresen fogott feladatai teljesítéséhez, ami végső soron az egész keresztény világ megvédését eredményezi, tehát ismét előkerül a *propugnaculum totius Christianitatis* toposz.

> *„…felséged trónját maga az Isten helyezte el… hogy jobbod alatt a keresztények köztársasága nyugalomra leljen."*[15]

Ennek kapcsán alkalma nyílik Bonfininek, hogy részletesen szóljon a Mátyás által sikeresen megvívott háborúkról, az általa vezetett hadjáratokról. Hatásos retorikával ecseteli a sikerek nagyságát: mind a négy égtájon diadalmaskodott Mátyás, és előfordult, hogy egy év leforgása alatt két császárt is legyőzött.

---

[13] …fortitudinem Valerii Corvini congentilis tui, Metelli pietatem, probitatem Antonini, Marci sapientiam clementiamque Caesaris te non solum quottidie aemulari, verum etiam superare conspicamur. – Az *Averulino-fordítás* szövegét az alábbi kiadásból idézem: *Antonio Bonfini:* La latinizzazione del Trattato d'architettura di Filarete (1488–1489). A cura di Maria Beltramini. Pisa 2000. 3.

[14] Kapisztrán jövendöléséről lásd *Kulcsár Péter:* Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. (Humanizmus és reformáció 1.) Bp. 1973. 100.

[15] …Maiestatis Tuae solium Deus ipse constituit … ut …sub tuaque dextera Christiana res Publica conquiescat. – *Bonfini, A.:* La latinizzazione i. m. 3–4.

A katonai-politikai sikerek felsorolását egy szónoki kérdéssel zárja *(Quorsum igitur haec?),* amit meg is válaszol: Bemutatta tudniillik, hogy hadművészetben és bölcsességben Mátyás felülmúlta a római elődöket, most a lefordított mű tematikájához illeszkedve az építkezések, a művészetek kerülnek sorra, s ebben is a királynak jut az elsőbbség az antikokkal szemben.

A hadisikereket követően, a rövid békeidőben sem tétlenkedik Mátyás, hanem a többi uralkodótól eltérően, akik ilyen időszakokban hiábavaló szórakozással töltik idejüket, minden energiáját az építkezéseknek szenteli. Különféle mestereket, művészeket hív a világ minden tájáról, s országszerte számos építkezést indít.

Itt nyílik alkalma Bonfininek, hogy a már megvalósult építkezéseket bemutassa. Részletes leírást ad a visegrádi királyi palotáról, továbbá Mátyás nagyszabású budai és bécsi építkezéseiről. Előadásmódja lelkes, az épületegyüttesek nagyszerűségéről rajongva, felsőfokban beszél olyannyira, hogy a retorika eszköztárából a *praeteritió*t alkalmazza állításai alátámasztására:

> *„Ha mindezeket előszámlálnám, esetleg olyan színben tűnnék fel, mint aki Felségednek hízeleg s inkább az antikvitást idézi, mint az igazat írja meg."*[16] (Koltay-Kastner Jenő és Merényi László fordítása)

E nagyszabású építkezések megvalósulása után akár feleslegesnek is tűnhetne a traktátus lefordíttatása, azonban Mátyásnak a korábbiaknál még inkább nagyratörő tervei vannak, amelyek kivitelezését elősegítheti, hogy a többség által érthető nyelven – latinul – is olvashatóvá válik a szöveg.

Az előzőekben felvázoltaktól teljesen eltérő módon dicsőíti Mátyást a *Philosztratosz-fordítás* ajánlásában. Itt is megtalálhatjuk ugyan a szokásos kliséket (összehasonlítás az antikvitással, *pietas, clementia* stb.), azonban egyrészt ezeket is invenciózusan alkalmazza, másrészt viszont többször hangsúlyozza saját tapasztalatait, valamint hogy egy-egy említett eseménynek szemtanúja volt, így személyes hangvételűvé válik a szöveg. Már az indítás is személyes élményein alapul. Amikor ugyanis Mátyás udvarába igyekezett, látta az ausztriai hadjárat nyomait, s már ezekből felismerte, milyen nagyszabású eseménysorról van szó. Mindjárt adódik az antikvitással való összehasonlítás lehetősége, s annak megállapítása, hogy Mátyás ebben egyáltalán nem marad alul.

> *„Isteni Mátyás! Jóvoltodból ezután már nem kell pirulnia az utókornak… mivel győzelmednek olyan jeleit és örök időkig fennmaradó emlékműveit láttam, amelyek*

[16] …quae [sc. aedificia] si prosequerer, viderer fortasse potius Maiestati Vestrae blandiri et detrahere vetustati, quam vera scribere. – *Bonfini, A.:* La latinizzazione i. m. 6.

inkább Julius Caesar és Augustus, valamint a régi idők fejedelmeihez illenének, mint a mi korunkhoz."[17]

A továbbiakban a hadjárat korábbi, valamint az 1487. évi eseményeit beszéli el részletesen: Hainburg, Bécs, valamint Bécsújhely elfoglalását, végül az ezt követő diadalmenetet. Úgy tűnhet – még a megszokottnál jóval nagyobb terjedelem is erre utal –, hogy nem *dedicatió*t, hanem *historiá*t olvasunk, azonban az események, a nagyszerű tettek magukért beszélnek: mind Mátyás dicsőségét hirdetik. Hainburg várát Bonfini mint bevehetetlennek látszó erődöt írja le, Bécs polgárai örülnek, hogy megadhatják magukat Mátyásnak stb. Eközben az uralkodó többszörösen tanúbizonyságot tesz *clementiá*járól, a hadművészetben való jártasságát pedig seregének eredményessége, fegyelmezettsége bizonyítja, a diadalmenet pompája és nagyszerűsége pedig felülmúlhatatlan. Összegzésképpen pedig Mátyás győzelmét Trója bevételével hasonlítja össze:

„Felséged … könnyen beláthatja, hogy nagyobb hírnévre tett szert csupán Ausztria elfoglalásával, mint ők [ti. az antik hősök] *a trójai háborúval."*[18]

Bonfini fentiekben tárgyalt Mátyás dicsőítései – mint láttuk – nem pusztán retorikai teljesítményként értékelhetők, annál sokkal jelentősebbek. Ezt jelzi az a tény is, hogy későbbi nagyszabású történeti művébe, a *Rerum Ungaricarum decades*be mindegyikből be tudott építeni több-kevesebb részletet,[19] legnagyobb arányban – szinte változtatás nélkül átvéve a szöveget – a *Philosztratosz-fordítás* dedicatióját.

Elképzelhetőnek tartom, hogy az előzőekben tárgyalt szövegek is hozzájárultak ahhoz, hogy amikor Mátyás egy korszerű, humanista szemléletű Magyarország történetet szándékozott megíratni, épp Bonfini jutott eszébe, s hívta ismét Magyarországra az időközben csalódottan hazatért humanistát, és bízta meg a nagyszabású mű elkészítésével.

---

[17] Non erubescat amplius ipsa posteritas beneficio tuo … nam …ea victoriae tuae signa et perpetua quidem monumenta vidimus, quae potius Julii Caesaris et Augusti, veterumque Principum, quam aetatis nostrae gloriam decuissent. – *Ábel J.:* Analecta i. m. 64–65.

[18] Vestra Maiestas … facile intelliget se plus nominis ex Austriae tantum, quam illos ex Troiano bello promeruisse. – *Ábel J.:* Analecta i. m. 75.

[19] Arról, hogyan használja fel Bonfini korábbi műveinek részleteit a *Rerum Ungaricarum decades*ben lásd *Kulcsár P.:* Bonfini i. m. passim.

Takács László

MÁTYÁS TRÉFÁS MONDÁSA*

Galeotto Marzio, a neves humanista, aki hosszabb időt töltött Mátyás budai udvarában, külön könyvecskében gyűjtötte össze a király szellemes és bölcs mondásait. Ezzel, ahogy műve bevezetőjében elárulja, nem tett egyebet, mint követte klasszikus elődei példáját, vagyis Plutarchosét, Valerius Maximusét és Macrobiusét, aki a *Saturnalia* című művének második könyvében viszonylag terjedelmes részt szentelt Augustus humoros riposztjainak. A tíz évvel ezelőtti Mátyás-évfordulóhoz kapcsolódva Békés Enikő alapos tanulmányt közölt a *rex facetus*-toposz ókori és humanista jelenségéről és előzményeiről,[1] így tanulmányom nem ezzel a kérdéssel foglalkozik, hanem kifejezetten Mátyás egyik tréfásnak szánt mondását állítja középpontba.

Galeotto Marzio említett művének a tizenhatodik fejezetében olvashatjuk a következőket: *Frequens sermo Mathiae regis erat tria inter caetera non esse oblectabilia: recoctum ius, amicum reconciliatum et barbatam mulierem. In recocto iure aliquid insipidum, in amico reconciliato quiddam veteris inimicitiae esse, in barbata autem muliere quis – non aliquid virilitatis esse diiudicat – est enim naturae contrarium audaciae virilis in scelere iniciens suspicionem*.[2]

Császár Mihály fordításában: *Mátyás királynak szavajárása volt, hogy egyebek között három dolog nem tetszik neki: a melegített leves, a megengesztelődött barát és a szakállas asszony. Nyilvánvaló dolog ugyanis, hogy a melegített levesben mindig van valami kellemetlen, a megengesztelődött barátban mindig marad valami a régi ellenségből, a szakállas asszonyban pedig van valami a férfiasságból. Már pedig ez ellenkezik a természettel és azt a gyanút kelti, hogy az ilyen asszony a vétekre is férfias bátorsággal bir*.[3]

---

* A tanulmány rövidített formában megjelent a Bácsország című folyóirat Mátyás-számában: *Takács László:* Mátyás király és a három legkellemetlenebb dolog. Bácsország (2018) 3. sz. 90–91.

[1] *Békés Enikő:* Mátyás, a rex facetus. A szellemes uralkodó ábrázolása Galeotto Marzio művében. Ókor 7. (2008) 4. sz. 52–55.

[2] *Galeottus Martius Narniensis:* De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Johannem eius filium liber. Kiad. Ladislaus Juhász. Leipzig 1934. (BSMRAe)

[3] *Galeotto Marzio* könyve Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Ford. bev. jegyz. Császár Mihály. (Magyar könyvtár 259.) Bp. 1901.; Közis-

Galeotto Marzio tehát három dologról tartotta úgy, hogy azoktól Mátyás tréfásan mindenkit óva intett: *recoctum ius, amicus reconciliatus és barbata mulier,* s ezekről állította azt, hogy gyakran elismételte *(frequens sermo)* a király, mint amelyekben nem leli gyönyörűségét: *non esse oblectabilia.*

Az ilyen típusú tréfás (vagy tréfásnak szánt) fölsorolások jól ismertek. Az efféle mondások eredete a múltba vész, talán nem tévedünk, ha eredetét a görög és római szónoki hagyományban keressük, hiszen struktúrája a klasszikus ókori retorika szabályait követi, amennyiben egyszerre figyelhető meg benne a hármasság, ami a beszédek felépítésében és a gondolatok tagolásában játszott fontos szerepet, valamint a fokozás vagy *gradatio,* és harmadik elemként a váratlan csattanó, a humoros zárlat. Mindezek a vonások legtisztábban az epigramma-költészetben fedezhetők föl, s elterjedtségét, széleskörű ismertségét mutatja az efféle hármas felsorolást tartalmazó epigrammáknak, hogy a római falfeliratok között is találunk néhány jellemző példát:

Balnea, vina, Venus corrumpunt corpora nostra.
Sed vitam faciunt: balnea, vina, Venus.[4]
Fürdők, bor, szerelem mind megrontják a mi testünk;
Ám mi az élet, ha nem fürdők, bor, szerelem?

vagy egy latin mondást:

Doctis vina, rudis zyrthum, pecus hauriat aquam.
(Bölcsnek a bor, balgának a sör, jószágnak a víz kell.)

Mátyás tehát a bölcselkedő proverbiumok egy meglehetősen régóta ismert formáját[5] ismételgette, amihez hozzá kell venni, hogy az általa emlegetett tréfás fölsorolás – más formában – egyáltalán nem volt ismeretlen, és Németországban és Magyarországon is több előfordulásával találkozunk, olykor kéziratos bejegy-

---

mertebb talán Kardos Tibor fordítása, ő azonban túlértelmezi a szöveget, hiszen az asszonyból (mulier) már eleve feleséget csinál, amiben alighanem az olasz feleség *(moglie)* szó jelentése játszhatott közre: *Gyakran mondogatta Mátyás király, hogy* – többek között – három olyan dolog van, ami nem kívánatos: a fölmelegített mártás, a kiengesztelődött barát és a szakállas feleség. A fölmelegített mártásban mindig van valami ízetlen, a kibékült barátban mindig marad valami a régi ellenséges indulatból, a szakállas asszonyban meg ki nem hiszi, hogy nincs valami férfias? Márpedig ellenkezik a természettel, ha valaki ilyen ármányosan kelti a vakmerő férfi látszatát.

[4] CIL 6.15258., 5–8.

[5] További példákat idéz egy ismeretlen szerző The number three című írásában: The Athenaeum 1877. dec. 29. 865.

zésként.[6] Más változatokban is ismert, de Luther Márton például a Mátyáséhoz nagyon hasonló módon, rövidítve idézi egyik művében, amely legelterjedtebb formájában így hangzik a szöveg:

A cibo bis cocto,
A medico indocto,
Ab amico reconciliato,
Et a mala muliere,
Libera nos, Domine![7]

Kétszer főtt ételtől,
Tudatlan orvostól,
Megengesztelt baráttól,
Gonosz asszonytól (más változatban: *szakállas asszonytól*)
Szabadíts meg bennünket, Uram.

Luther azt írja, hogy ez egy *Sprichwort,* a *mala mulier* helyett pedig az *a muliere barbata* jelzős szerkezet szerepel nála, de fordítani csak a barátra vonatkozó részt fordítja le, mivel azzal nem ért egyet, ezt ugyanis a felebaráti szeretet elvével ellentétesnek ítéli.[8]

Bár – ahogy azt az idézet mutatja – az eredetileg ima-formulaként megfogalmazott mondásnak az eredete homályba vész, általában késő-ókorinak vagy középkorinak tartják.

Mátyásnak tehát csak megtetszett ez a mondás, s ha nem tőle származott is, mindenképpen érdemes megkísérelni kideríteni, miért citálta, miért lelte örömét gyakori ismételgetésében.

Először is figyelemre méltó, hogy Galeotto Marzio szövege jelentősen eltér a közkeletűnek ítélt formától. Először is ő csak három eleműként idézi a szólást, nem említi meg ugyanis a *medicus indoctus*-t, (ebben talán szerepet játszhatott az, hogy el akarta kerülni a firenzei Medici-családra vonatkozó kellemetlen allúziót),[9] nem *cibus bis coctus*-ról beszél, hanem *recoctum ius*-ról, vagyis, ha latinul

[6] Lexikon der lateinischen Zitate: 3500 Originale mit Übersetzungen und Belegstellen. Hrsg. Kudla von Hubertus. München 2007[3]. 408. n. 2674.

[7] Hosszabb változata is ismert: *A cibo bis cocto, / A servo nimis docto, / A procuratore et advocato, / A amico reconciliato, / Ab auditore camere / Libera me, Domine.;* Vö. *Wolfgang Maaz:* „A dialectica libera nos, Domine". Beobachtungen zum Kommentar des Bernhard von Utrecht (1076–1099). Studi medievali 22. (1981) 792.

[8] Dr. Martin Luther's Hauspostille. IV. Hrsg. Johann Georg Plochmann. Erlangen 1826. 364.

[9] Vö. *Békés Enikő:* La metafora „medicus-Medici" nel De doctrina promiscua di Galeotto Marzio. Camoenae Hungaricae 3. (2006) 29–38.

idézte a szöveget Mátyás, akkor az *a iure recocto* kifejezést használhatta. Ez szintén nem lehetetlen, hiszen létezik egy olyan mondás is, hogy *Sumere non opto bucellam ex jure recocto.*

Mégis Galeotto Marzio vajon miért nem a közkeletű formát adta Mátyás szájába? Miután a mondás latinul is közismert volt, nem zárhatjuk ki, hogy Mátyás latinul használta, viszont ebben az esetben meg kellett volna tartania a rigmusszerű imaformát. Mivel Galeotto Marzio nem így idézi, több dolgot föltételezhetünk: (1) Mátyás nem a hagyományos formában idézte latinul; (2) nem latinul idézte, hanem más nyelven, esetleg olyan nyelven, amelyet Galeotto Marzio nem értett; (3) vagy Galeotto Marzio valamiért nem akarta ugyanabban a formában idézni. Mivel a művét Corvin Jánosnak ajánlotta 1485-ben, vagyis még Mátyás életében, aligha valószínű, hogy ő változtatta volna meg a szöveget, mert akkor se Mátyás, se a fia nem ismert volna rá. A *ius recoctum* ritka kifejezés, ami eleve problematikussá teszi a gyakori használatát, de Marzio, aki kiválóan tudott latinul, általa latin nyelvi műveltségét is fitogtathatta. Ezt abban az esetben tehette meg, ha Mátyás nem latinul idézte a szólást.

A megszerkesztett formán túl (csattanó a végén) ezek a mondások sokat elárulnak arról is, akik ezeket a kijelentéseket, fölsorolásokat teszik, hiszen a humor forrása éppen az, hogy ezekben a kijelentésekben ilyen vagy olyan, többnyire ironikus önreflexió is megragadható. A meg nem nevezett beszélő arcképe ugyanis jól kirajzolható, ahogy az idézett felirat szerzője vagy alkalmazója olyan valaki lehetett, aki csak az élvezeteknek él, noha pontosan tudja, ennek a nagy élvezethajhászásnak kurta élet lesz a jutalma. Persze, az élvezet fölülmúlja a bölcs belátást.

Milyen személy rajzolódik ki Mátyás kedvenc mondása beszélőjeként? A leves vagy mártás, a barát, az asszony az udvari élet kellékei. Magyarra fordítva: lakomák, hatalmi harcok és gáláns kalandok, de itt – a szakállas asszony révén – inkább intrikák, vagy valamiféle megfoghatatlan fenyegetés. Ha az étel szokatlan ízére gondolunk, akkor egyszerre gondolhatunk arra, hogy Mátyás szeretett mindig friss ételt fogyasztani, illetve hogy félt attól, hogy megpróbálják megmérgezni. A megbékélt barát, akiben igazából nem lehet megbízni, mert a jóindulata és hálája puszta alakoskodás is lehet, szintén rejtett fenyegetést jelent. És aztán ott van a fölsorolás legmeglepőbb eleme a szakállas asszony. Gondolhatnánk arra, hogy a szakállas nőkön nőies férfiakat értett Mátyás, Galeotto Marzio megjegyzése azonban a nő létükre bennük rejlő férfiasságról, ennek a magyarázatnak a lehetőségét valószerűtlenné teszi. Marad tehát, hogy a szakállas asszonyt úgy értsük, ahogy a legkézenfekvőbb: szakállas asszonyként, ami ugyan nem gyakori, mégsem ismeretlen jelenség, s a kíváncsi emlékezet több híres szakállas asszonyt is nyilván tart, még a legközelebbi múltból is. Ha azonban a klasszikus hagyományt nézzük: késő-császárkori latin szerzők emlékeznek meg arról, hogy Ciprus szigetén látható volt egy olyan Aphrodité szobor,

amely szakállal ábrázolta az istennőt, akit latinul *Venus Barbata*-nak neveztek. Aphroditos volt a neve, női alakja volt, de arcán szakállal ábrázolták. Servius tudósítása szerint kezében jogart tartott, s ünnepnapján a férfiak női, a nők férfi öltözetben áldoztak neki.[10] Nagyobb számban létezett a Hermaphroditos-szobortípus, amely női alakot ábrázolt hímvesszővel, de szakáll nélkül. Másodlagos női nemi jellegéről híres férfi volt a jós Teiresias, akit emlőkkel ábrázoltak. A szakállas nő-motívumának vagy jelenségének későbbi előfordulásai mindenesetre kettős irányt mutatnak: a szakáll lehet jó vagy rossz előjel is. Az előbbire a legjobb példa egy portugál szent, a 14. században élt Wilgefortis alakja. A hagyomány szerint Wilgefortis nem akart férjhez menni, és a házasság elhárítása végett könyörgött az Úrhoz, aki megkönyörült rajta, ezért szakálla nőtt, s emiatt a kérője elállt szándékától, hogy feleségül vegye. A 14. századot követő időszakban igen kedvelt szent volt Olaszországban, Franciaországban és Ausztriában is. Az olaszok Liberata-ként tisztelték, Ausztriában pedig Kümmernis néven vált ismertté, s számos helyen szobrok és festmények is megjelenítették alakját.[11] Ha tehát Mátyás korára gondolunk, nem zárhatjuk ki, hogy a király ismerte a népszerű szent kultuszát s látta a keresztre feszített, hosszú női ruhát viselő, szakállas Wilgefortis ábrázolását. De Nagy Szent Gergely pápa dialógusaiban is olvasunk egy bizonyos Galláról, akinek szakálla nőtt.[12] Ez a történet azért lehet érdekes, mert ez a mű megvolt a *Biblioteca Corviniana*-ban.[13]

A pozitív konnotációjú szakállas nő-motívumnál jóval gazdagabb a negatív vonatkozású értelmezési hagyomány. Az első szakállas nő-történetek már a 12. században fölbukkannak. Az *Expugnatio Hibernica* című műben szerepel egy szakállas nő.[14] Később a szakállas nők jellegzetesen valamiféle boszorkánysággal állnak kapcsolatban, s ennek a hatásával magyarázható, hogy Shakespeare *Macbeth*-jében is szakálluk van a boszorkányoknak.[15] Ugyanakkor a reneszánsz korában a szakáll mint a férfiak kifejezett attribútuma is fontos antropológiai problémává vált.[16] Pico della Mirandola például azt vetette föl, és ebben bőven

---

[10] Servius ad Vergilii Aeneidos lib. 2, 632: *est etiam in Cypro simulacrum barbatae Veneris, corpore et veste muliebri, cum sceptro et natura virili, quod 'Αφρόδιτον vocant, cui viri in veste muliebri, mulieres in virili veste sacrificant.*

[11] *Ilse E. Friesen*: The Female Crucifix. Images of St. Wilgefortis since the Middle Ages. Waterloo 2001.

[12] *Gregorius Magnus:* Dialogi. 4., 13.

[13] Jelenleg Modenában, a Biblioteca Estense-ben őrzik. Jelzete: Cod. Lat. 449.

[14] *Giraldus Cambrensis:* Topographia Hibernica, Et, Expugnatio Hibernica. London 2018. 1., 11.

[15] Vö. *Dömötör Edit:* A 'Macbeth' boszorkányai. Iskolakultúra (2001) 6–7. sz. 54–61.; *Pikli Natália:* „Nőknek mondanálak". A Macbeth furcsa nővérei és a boszorkányság korabeli kontextusa. Filológiai Közlöny 54. (2018) 3. sz. 18–31.

[16] *Békés Enikő:* Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben. (Humanizmus és reformáció 35.) Bp. 2014.

akadtak követői is, hogy valójában csak a férfi tekinthető Isten képmásának, mert neki van szakálla, a nőnek pedig nincsen, vagyis ő nem Isten képmására teremtetett, és amúgy is Ádám oldalbordájából teremtetett Éva.[17]

Ha tehát Mátyás előszeretettel idézte ezt a közkeletű szólást, akkor főképp a csattanója, a szakállas asszony miatt idézhette, mert ez volt a csattanója a fölsorolásnak. Amint láttuk, többféle magyarázata is lehetséges, hogy miért kedvelte a király ezt a mondást, és azt sem zárhatjuk ki, hogy valamilyen egészen konkrét dologra utalt vele, vagyis hogy a királyi udvarban volt olyan asszony, akinek férfias szakálla nőtt, amihez némileg erőszakos természet társult.

De térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy milyen nyelven idézte rendszerint Mátyás ezt a mondást. Az alapján, hogy Marzio nem a bevett és ismert formájában idézi, azt föltételezhetjük, hogy nem latinul, hanem valamely más nyelven emlegette. Verses német fordítása van, így nem elképzelhetetlen, hogy németül, ám az *amicus reconciliatus* alapján azt valószínűsíthetjük, hogy Mátyás olaszul ismételgette azt a mondást, amely szerint a három legkellemetlenebb dolog a következő:

zuppa riscaldata/ribollita, amico riconciliato e donna barbuta.

Persze, ha olaszul mondta, azzal csak újabb fejtörést okoz, hogy vajon hogyan kitől tanulhatta, főleg amiatt, hogy Toscanában létezik a *la ribollita,* vagyis a kétszer forralt leves, s egy toszkán közmondás szerint *Né amico riconciliato, né pietanza due volte cucinata,* illetve *la donna barbuta con pietre la saluta,* vagy *coi sassi si saluta.* Ráadásul az orvosi irodalom is élénken foglalkozott a szakállas nőkkel. Egy 16. századi, de korábbi forrásokra támaszkodó szakkönyv szerint a szakállat a nőknél a férfias testhőmérséklet okozza, és ráadásul: *la donna barbuta come presaga d'un gran male da avvenire deve esser tenuta,* vagyis a szakállas nőt baljós előjelként kell számontartani.[18]

Azt nem tudjuk, maga Mátyás adott-e magyarázatot a félelmeire, vagy Marzio volt az, aki magyarázatot fűzött hozzájuk, mindenesetre az értelmezésnél mindenképpen figyelembe kell vennünk azt is, hogy Mátyás – véleményem szerint – nagy valószínűséggel olaszul, és bizonyos szándékolt áthallások végett jelentette ki, hogy ezt a három dolgot tartja mind közül a legkellemetlenebbnek.

---

[17] *Giovanni Pico della Mirandola:* Über die Würde des Menschen. De hominis dignitate. Meiner 1990.

[18] *Giovan Battista Della Porta Napolitano:* Della Fisonomia dell' Huomo. Napoli 1598. 115.

*Németh György**

MÁTYÁS KIRÁLY ÁLRUHÁJA

Benczédi Székely István reformátor világkrónikája mindössze 69 esztendővel Mátyás király halála után jelent meg, de a szerző, bár csak egy tréfáját idézi az álruhás Mátyásnak, megjegyzi, hogy sok ilyen történetet mesélnek.[1] Vagyis az álruhában a nép egyszerű gyermekeivel szóba elegyedő, és velük jót tevő király a halála utáni évtizedekben gyorsan az anekdoták és a népmesék ismert szereplője lett. A Székely által leírt történet felidézése után azt vizsgálom meg, kiknek az írásai és mikor alapozták meg Mátyás ilyen ábrázolását.

„Mathias királynak egy trufája

Mathias király egy üdőbe mene ki az urakkal az mezőre mulatni, és meglátván egy embert, hogy Budára méne, szágulda hozzá csak ő maga, monda: Bátya, hova mígy? Monda az: Budára. Monda esmét neki: Hova viszed a ludat? Monda erre az ember: A szekszárdi apátúr házasult, a kurva anyádot vötte, és ím oda, a menyegzőbe viszem a ludat. Maga az ember nem viszen vala ludat, hanem csak megőszült vala. A király ezt hallván monda esmét neki: Efféle aggebet[2] nálunk holddal vetnek. Monda erre az ember: Nálunk is vetettek vala, de több ki nem kele benne az aggeb atyjánál. A király ezt hallván nagy örömmel az urakhoz folytatta, és megbeszélé nekik, mint járt volna a szegíny emberrel.

Azonba hogy mulattak volna, megtérének Budába, és a király nem nyughaték addig, mígnem a piacon megkeresé a szegíny embert, akivel az úton beszéllett vala, és megtapogatván a lónak a farát, akin az ember ül vala, mondta neki: Bátya, hogy

* ELTE BTK Ókortörténeti Tanszék. ORCID 0000-0001-8708-8102.

[1] *Székely István:* Chronica ez vilagnac yeles dolgairol. Krakkó, 1559. A krónika magyar fejezeteit újra kiadta Toldy Ferenc: Székely István Magyar Krónikája 1558. CCCLVII–MDLVII. Kivonva Világ Krónikájából. Pest, 1854. Ujabb Nemzeti Könyvtár III. Folyam XVI. századbeli magyar történetírók c. 1–66. l.)

[2] Aggeb: hitvány, alávaló férfi. Mátyás szerint annyi van belőlük, mintha egy holdnyit vetettek volna belőlük.

adod e tarka kamukának[3] singjét?[4] (Vala pedig az ember lova üsti.)[5] Az szegíny ember, mihelt ezt hallá, ottan hátrafordula, és felfogván a lónak a farkát, mondá a királynak: Jer be atyám fia a boltba, megárulok veled. Kit hogy hallá a király, bevivé a szegíny embert a várba, és örök szabadságot ada neki, megajándékozván ennek felette őtet.
E' féle trufái sokak vadnak a Matthias királynak, kikről most többet nem írok."[6]

A trufa nem mondja ki, hogy Mátyás álruhában volt, de a szegény ember nem mert volna ilyen válaszokat adni, ha sejtette volna, hogy a királlyal beszél. Az uralkodó viszont a történet végén leleplezi magát, és humoráért, egyenességéért felszabadítja (feltehetőleg a jobbágysorból) és gazdaggá teszi.

Mennyire valószínű, hogy egy 15. századbeli uralkodó álruhában kóborolt népe körében? Van, aki ebben nem látott semmi lehetetlent:

„A néphagyományban fennmaradt álruhás látogatások sem tartoznak a lehetetlenség birodalmába. Sokszor persze a király által kiküldött királyi emberek, adókezelők, tisztviselők képében őt magát sejtették. Megvolt a hitele az ilyen mendemondának. Nagy nyelvtudása és vakmerő bátorsága például lehetővé tette, hogy személyesen kémkedjék. Ahogy a maga tapasztalatára adott a legtöbbet otthon, éppen úgy az ellenség megítélésében is. A krónikaíró Székely István 1558-ban említ egy esetet, hogy Mátyás király álruhában belopózott az ostromlott Bécsbe, és csaknem fölismerték."[7]

Székely István krónikájában nem találtam meg a Bécsbe lopózó álruhás Mátyás történetét. A Mátyás mondák terjedésének nagy lendületet adó Heltai Gáspárnál azonban, aki a kolozsvári bíró történetét is először örökítette meg, elolvashatjuk ezt az esetet is:

„Bécset hogy vítatta, ő maga vött vajat és kosár tikmonyat a hátára, és úgy árolta ezeket a bécsi vásáron üdegen rossz ruházatokban, és úgy hallotta ott benn Bécsben, mit szólnak az emberek és mire ügyeköznek, és mindenképpen meglátta az hadakozóknak az ő tartásokat, és minémű renddel őrüznének."[8]

---

[3] Kamuka (vagy pamuka): Hosszú szőrű kelme selyemből vagy gyapotból; damasztszövet.

[4] Sing: magyar rőf, 62,2 cm.

[5] Üsti: világosbarna, gesztenyebarna lószín.

[6] *Székely I.:* Chronica i. m. 219–220. Az eredeti helyesírást a közérthetőség kedvéért közelítettem a maihoz, de a nyelvjárási vagy nyelvtörténetileg érdekes alakokat megtartottam.

[7] *Kardos Tibor:* Ki volt Mátyás király? http://mek.oszk.hu/05900/05982/html/index.htm, 2019. január 1. Eredetileg megjelent Bp. [1940]; újra kiadták Bp. 1983.

[8] *Heltai Gáspár:* Chronica az magyaroknac dolgairol, mint iöttec ki a nagy Scythiaból Pánnoniában, es mint foglaltác magoknac az országot, es mint birtác aszt hertzegröl

Heltai művének már alcímében is jelzi, hogy azt „Heltai Gaspar meg irta magyar nyeluen, es ez rendre hoszta az Bonfinius Antalnac nagy könyuéből és egyéb historias könyuekből nem kiczin munkáual". Heltainál közvetlenül a bécsi kaland után szerepel annak a leírása, hogy Mátyás álruhában belopózik a török táborába. Ez a történet – ellentétben a kolozsvári bíró vagy a bécsi kémkedés meséjével – valóban Bonfinitől származik:

> *„Egyszer a törökök közelében ütött tábort, és az ellenfél erejét így kémlelte ki: Parasztruhát húzott, és egy szál kísérővel meg egy ökörrel belopta magát azok közé, akik az ellenséges táborba élést szállítottak; ahogy bejutott, napestig árpát árult a török sátra előtt; az éj leszálltával sértetlenül tért vissza a táborába. Megírta az ellenfélnek, hogy az előző napon tőből kikémlelte a táborát, paraszti álruhában árpát árult a sátra mellett, és hogy az szavainak nagyobb hitelt adjon, a fogások számát és az egész menüt felsorolta. Mikor az ellen ezt megtudta, ijedtében másnap fölszedte a tábort, attól tartva, hogy Corvinus király nemcsak a cövekig hatol, hanem a sátra közepébe is betör."*[9]

Bonfini hitelessége az ilyen anekdoták esetén meglehetősen bizonytalan, de azt a kérdést érdemes felvetni, hogy ha Mátyás valójában sehová sem lopózott be álruhában, milyen forrást használhatott fel a művelt itáliai szerző e hőstettek megkonstruálására?

Munkahipotézisként feltételeztem, hogy a kiváló humanista antik forrásokból merített, és hogy lehatároljam a túlságosan is bőséges választékot, abból indultam ki, hogy melyik forrásokat kellett a mesternek feltétlenül ismernie. A Bibliotheca Corviniana anyagát vettem figyelembe a források keresésénél, hiszen Bonfini ebben a könyvtárban otthonosan mozgott. És valóban, Plutarkhosz Sertorius-életrajzában megtaláljuk az ellenséget kikémlelő, bátor (későbbi) vezér motívumát:

> *„A vezér Marius volt, és Sertorius arra vállalkozott, hogy kikémlelje az ellenség helyzetét. Gall ruhát öltött, és a gallok nyelvéből megtanult néhány gyakrabban használt szót, ami a velük való beszélgetéshez elég volt, majd elvegyült a barbárok között. Miután mindent megnézett és meghallgatott, amit csak fontosnak tartott, visszatért Mariushoz, s ezért kitüntetést kapott tőle."*[10]

---

hertzegre es királyról királyra, nagy soc tusakodássockal és szántalan soc viadallyockal. Kolozsvár 1575. Az általam használt kiadás: Háló. Válogatás Heltai Gáspár műveiből. Sajtó alá rendezte Kőszeghy Péter. Bp. 1979. 381.

[9] *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Kulcsár Péter fordítása. 8. könyv 39. fejezet. 260. Idézet helye: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-tortenelem/adatok.html, 2019. január 1.

[10] *Plutarkhosz:* Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek. I–II. Bp. 2001. II.174–175. Sertorius 3.

Mátyás könyvtárában pedig megvolt a Párhuzamos életrajzok kézirata.[11] Plutarkhosz hatása több helyen is érezhető Bonfini művében. Mátyás ábrázolásakor különösen a Nagy Sándor hagyományra támaszkodott.

> *„[Mátyás] Lábikrái azonban némileg eltartóak, lovaglásra nagyon is alkalmasak, így hát teste formás volt, színe pirosas fehér, és – mint Sándorról mesélik – néha valami különös illat áradt belőle. De még szeme állása és élénksége is nagyon hasonlatos volt az övéhez, akit életvitelében mindig példaképének tekintett."*[12]

Álljon itt az a Plutarkhosz hely, ahonnan Bonfini ihletet merített:

> *„Mint mondják, Alexandrosz bőre világos színű volt, s ez a világos szín a mellén és az arcán vörösesbe ment át. Arisztoxenosz emlékirataiban azt olvassuk, hogy bőre kellemes illatot árasztott, s szájának és egész testének jó illata volt, amely ruháit is átjárta."*[13]

A Mátyás mondák nagy része azonban nem a hősiességre, hanem a király szociális érzékenységére, az igazságtalanság és a kapzsiság elleni küzdelmére helyezi a hangsúlyt. Álruhát ölt, felfedi a visszaélést, majd igazságot szolgáltat, büntet és jutalmaz. Kérdés, hogy Bonfininél egyáltalán megjelenik-e ez a szempont, és ha igen, hol? A válasz egyértelmű: megjelenik, de különös módon nem Mátyásnál, hanem egyik elődjénél, Nagy Lajos királynál.

> *„Hogy a népet és a paraszti tömeget az adószedők és az elöljárók ne terheljék a szokásosnál súlyosabb adóval és vámmal, ne nyúzzák hamis bírák, ne nyomorgassa kizsákmányolás, [Nagy Lajos] gyakran álöltözetben, mint valami ravaszdi kém végiglátogatta a tanyákat és községeket, hogy kifürkéssze a köztisztviselők és hivatalnokok erkölcseit, visszaéléseiket a nép panaszaiból megtudja, és azt mondják, a jóságos fejedelem azért cselekedett így, hogy ne csak a főrangúak, hanem a köznép gondját is viselni lássék. (475) Mi több, álruhában sokszor a király magatartása iránt is érdeklődött, és az együgyűek feleletei alapján olykor önmagát is megmegzabolázta."*[14]

Ez a leírás szolgált ihletőül Arany János számára is, amikor a Toldi estéjében így írt Nagy Lajosról egy hadjárata alkalmával:

---

[11] Mai őrzési helye Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 23.
[12] *Bonfini:* Magyar történelem i. m. 3. 8. 245.
[13] *Plutarkhosz:* Párhuzamos életrajzok. I.531. Alexandrosz 4.
[14] *Bonfini:* Magyar történelem i. m. 10. könyv 21. 474–475.

„Majd, a sereg elszórt tüzei láttára,
Nyakbavetőt, olcsót, teríte magára,
Lehaladt a lépcsőn, ki is a mezőre,
Közrendű vitéznek nézte saját őre:
Ottan egyik tűztől a másikhoz átcsap
Árnyékban, hol az éj összebuvik s bátrabb;
Itallal is olykor, tegezve, kínálják.
Senki nem ösmervén magyarok királyát."[15]

Mátyás Bonfininél többször is Nagy Lajos tetteinek, jellemének tükrözőjeként jelenik meg, például az asztronómiához fűződő viszonyukban:

„Továbbá semmit sem tartott fontosabbnak, mint az előrelátást, a nagylelkűséget meg az ország gyarapítását és a dicsőséget, minden tudománnyal mohón ismerkedett, főleg az asztronómiával, amelynek megkérdezése nélkül semmibe sem szeretett kezdeni."[16]

Nézzük meg ugyanezt a szenvedélyt Mátyás királyról szóló leírásában: *„Kérdéses, hogy egy-egy hadjárat megkezdésekor óvatos volt-e vagy vakmerő, noha a horoszkóp megtekintése nélkül semmibe sem fogott bele."*[17]

A Nagy Lajosnál szereplő igazságosság és szociális érzékenység azonban nem különösebben jellemző az antik forrásokra. Későbbi korok álruhás uralkodóira pedig még kevésbé. Az álruhás Caligula és Nero tivornyázott és utcai verekedéseket provokált ki.[18] Az egyik leggyakrabban álruhát öltő antik politikus és hadvezér, Marcus Antonius az egyszerű emberekkel is szóba állt szerepét játszva, de eszében sem volt bárkinek is segíteni:

„Éjszakánként, midőn Antonius megállt az egyszerű emberek ajtajában vagy ablakuk alatt, és tréfálkozott a bentlevőkkel, [Kleopatra] rabszolganő ruhájába öltözködve vele ment és vele tartott, mert Antonius maga is szeretett ilyenkor álruhát ölteni. Így aztán szidalmakban, sőt gyakran ütlegekben is volt része, mielőtt hazatért, bár a legtöbben megsejtették kilétét. Egyébként az alexandriaiak jól mulattak még durva tréfáin is, sőt viszonozták is azokat, de a maguk szellemes, jól nevelt modo-

[15] *Arany János:* Toldi szerelme. In: Arany János Összes költeményei I–III. Budapest, 1962. II.565. 12. ének, 32. szakasz.

[16] *Bonfini:* Magyar történelem i. m. 10. 21. 470.

[17] *Bonfini:* Magyar történelem i. m. 39. fejezet 8. 275.

[18] *Suetonius:* A caesarok élete. In: Összes művei. Fordította Kis Ferencné – Kopeczky Rita. Bp. 2004. 156. Caligula 11; 228. Nero 26. A Corvinák között volt Suetonius is, Suetonius, Tranquillus Caius: *Vitae Caesarum*. Őrzési helye Budapest, Egyetemi Könyvtár Corvina Cod. Lat. 13.

rában, és szerették azt mondani, hogy Antonius a rómaiakkal szemben tragikai, de velük szemben komikai álarcot visel."[19]

Ebben a történetben sokminden emlékeztet a bevezetőben idézett, Székely által megörökített anekdotákra: Antonius és Kleopatra álruhát öltenek, beszélgetnek az egyszerű emberekkel, és olykor durvább tréfákat is megengednek maguknak. A végén azonban elmarad a büntetés és a jutalmazás, ami a Mátyás mondák legfontosabb eleme. Ismerünk azonban ilyen történetet is. Az Arisztotelész neve alatt fennmaradt Athéni államban a későbbiekben zsarnokként ábrázolt athéni uralkodóról, Peiszisztratoszról olvassuk ezeket a sorokat.

„Ahogy beszélik, Peiszisztratosz egy ilyen útja alkalmával történt meg az eset azzal a földművessel, aki a Hüméttoszon művelte földjét, amelyet később adómentes földnek neveztek. Látott ugyanis egy embert, aki a teljesen sziklás földet kapálta és művelte, s elcsodálkozva ezen, megkérdeztette rabszolgája útján, hogy mit hoz neki az a föld. Az meg így szólt: Csupa bajt és keservet; és ezeknek a bajoknak és keserveknek kell, hogy Peiszisztratosz kapja a tizedét. Így válaszolt az ember, nem tudván, hogy kivel van dolga; Peiszisztratosznak azonban megtetszett szókimondása és szorgalma, és ezért minden beszolgáltatástól mentesítette őt."[20]

A forrás nem írja, hogy Peiszisztratosz szándékosan álöltözetet öltött volna, a paraszt mégsem ismerte meg egyszerű utazóruhája miatt. Ami azonban a számunkra a legfontosabb, az az, hogy az őszintén válaszoló szegény embert Peiszisztratosz nem bünteti meg, hanem megjutalmazza. Az egész történet nagyon emlékeztet egy Mátyás mondára, de ebben az esetben azzal kell szembesülnünk, hogy az Arisztotelész iskolájában keletkezett munka Bonfini idején ismeretlen volt, mivel egy papirusztekercsre írva felfedezetlenül hevert Egyiptom homokjában. Csak a 19. század végén találták meg és publikálták.[21]

Szerencsére a történet egyik változatát egy Corvina is megőrizte:

„Egyszer, amikor [Peiszisztratosz] éppen a vidéket járta, észrevett egy embert aki a Hüméttosz oldalában rendkívül silány és köves földet művelt. Csodálta munkaszeretetét, ezért odaküldte néhány emberét, hogy megkérdezzék, mit hoz az ilyen föld, ha megműveli. Azok megtették, amit kért, a paraszt pedig azt felelte, hogy csak jókora bajt és szenvedést, de nem törődik vele, mivel ennek egytizedét úgyis Peiszisztratosznak adja. Az uralkodó elnevette magát e szavak hallatán, és adómentessé tette a földet …"[22]

---

[19] *Plutarkhosz:* Párhuzamos II. i. m. 700. Antonius 29.

[20] Államéletrajzok. Összeállította Németh György. Bp. 2002. 16. Fordította Ritoók Zsigmond.

[21] A papirusz két nagy töredéke 1879-ben illetve 10 évvel később került Európába. *P. J. Rhodes:* A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia. Oxford 1993. 1–3.

[22] *Diodorus Siculus:* Books IX–XII. 40. Cambridge Massachusetts 1970. 50. 9. 37. Fordította Németh György.

A Diodórosz Corvinát ma Bécsben őrzik.[23] Bonfininek tehát lehetősége volt megismerkednie Budán ezzel a történettel is, amely inkább a Nagy Lajosról, mint a Mátyásról alkotott képét befolyásolta. Az álruhás Nagy Lajos ugyanis azzal a céllal járta a vidéket az itáliai humanista művében, hogy az igazságtalanságokat felderítse és kijavítsa azt, ami rosszul működik.[24]

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Mátyást nem a néphagyomány tette álruhás igazságosztóvá, hanem a humanista törleszkedés, ami aztán többek között Székely és Heltai munkássága nyomán elterjedt a nemesi udvarokban, a vándordeákok továbbszőtték a történeteket és az udvarházakban megforduló jobbágyok, katonák magukkal vitték és újabb elemekkel bővítették a színes mondákat. Így terjedt el ez a hagyomány népköltészetként a legszegényebbek közt is, akik biztosan nem olvastak Diodóroszt, de akik nagyon szerették volna, ha saját korukban is élt volna egy ilyen álruhás jótevő.[25]

Végezetül már csak egyetlen kérdésre szeretnék kitérni. Vajon gyakorolt-e bármilyen kimutatható hatást a Mátyás mondakörre a 8. századi Abásszida kalifa, Harún ar-Rasíd személye köré fonódó meseanyag? Az Ezeregyéjszaka tele van olyan történetekkel, amelyekben a kalifa álruhában járja Bagdad utcáit. Én most csak egyet idéznék fel A teherhordó és a három leány történetéből:

> *„Harún ar-Rasíd kalifa azon az éjjelen lement a városba, hogy lássa és hallja, mi történik odalenn. Vele volt vezírje, Dzsáfár, és bosszújának kardja, Maszrur. Szokása szerint kereskedőnek öltözött azon az éjjelen is…”*[26]

A mesebeli kalifa azonban nem az igazságtalanságokat akarta kijavítani, hanem egyszerűen csak kíváncsi volt alattvalóinak életére. Igaz, ennek a mesének a végén megjutalmazza a három lányt és a három koldust, sőt a háztartást vezető lányt feleségül is veszi, de csak azért, mert szánalmat keltettek benne történeteik. A különbség tehát az álruha felvételének okában rejlik. A kalifa meséje inkább emlékeztet Antonius és Kleopatra történetére, mintsem a Mátyás körül kialakult mondákra. Az is kérdéses, mennyire ismerhette a 15. századi itáliai humanista az Ezeregyéjszakát, és az mennyiben gyakorolhatott hatást a Nagy Lajosról és a Mátyásról írottakra. Azért is felesleges keresnünk ezt a hatást, mert a Bonfini történetek létrejöttének elegendő forrását ismerhetjük meg a Corvinákból.

Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy egy ismert Mátyás mese valóban az Ezeregyéjszaka világában gyökerezik, de hogy milyen úton és mikor került ez a vándormotívum a magyar népmondák körébe, további vizsgálódást igényel.[27]

---

[23] Österreichische Nationalbibliothek Suppl. Gr. 30.

[24] *Csukovits Enikő:* Az Anjouk birodalma: 131–1387. Bp. 2009. 75.

[25] *Kisfaludy Katalin:* Matthias Rex. Bp. 1983.198.

[26] Ezeregyéjszaka. Fordította Honti Dezső. Bp. 1963. 22.

[27] Ajándékba száz botütés. In: Mesék és mondák Mátyás királyról. A szöveget válogatta és az utószót írta Kríza Ildikó. https://anzdoc.com/mesek-es-mondak-matyas-kiralyrol-a-szveget-valogatta-es-az-u.html, 2019 január 1.

Az Ajándékba száz botütés története szerint egy Murány-völgyi szegény juhász elindul Budára, hogy két báránykát ajándékozzon Mátyás királynak. Csakhogy a kapuban a strázsa nem engedi be, amíg neki nem ígéri a várható jutalma felét. Aztán még két kapu és még két strázsa állta útját. Amire a királyhoz ért, már mindent elígért az őröknek. A király megörült az ajándéknak, és kérdezte a szegény pásztort, milyen jutalmat szeretne. Ő azonban csak száz botütést kért. De amikor már deresre húzták volna, elárulta a juhász, hogy ő már odaígérte az ajándékokat a három strázsának. Így aztán őket húzták deresre, a pásztor pedig kapott egy tarisznya aranyat. (Mikolcsány, Gömör megye)

A kapzsiság büntetése című Ezeregyéjszaka mesében a rossz kedvű Harún ar-Rasídot Ibn el-Káribi meg akarja nevettetni. A kalifa eunuchja, Maszrúr azonban csak úgy hajlandó ura elé engedni, ha a várható jutalom kétharmadát ő kapja meg. A kalifa kijelenti, ha nem tudja megnevettetni, egy bőrzacskóval háromszor fogja megütni a viccmesélőt.

> *„Ibn el-Káribi így szólt magában: »Három ütés ezzel a bőrzacskóval nem nagy dolog, ha ostorcsapás se szokott fájni nekem.« Mert azt hitte, hogy a kis zsák üres… Mesélt aztán olyan dolgokat, amelyek a feldühödtet is megnevettethették, mindenféle tréfát, mókát, de az igazhivők fejedelme nem nevetett, még csak el se mosolyodott. Ibn el-Káribi igen elcsodálkozott rajta, zavarba jött, szurkolt, az igazhivők fejedelme pedig azt mondta neki: »Most megérdemled a verést.« Elő is vette a bőrzacskót, de négy darab kő volt benne, mindegyik két fontot is nyomott. Az ütés Ibn el-Káribi nyakát érte; elordította magát, de eszébe jutott a Maszrúrral kötött egyezség, és azt mondta: »Bocsánat, ó, hivők fejedelme, engedj két szót szólnom!« – »Mondd, mit akarsz« – szólt a kalifa.*
>
> *»Maszrúr egy feltételt kötött ki – mondta –, és én megegyeztem vele abban, hogy akármit kapok a hivők fejedelmétől, egyharmadát megtarthatom, kétharmada az övé legyen. De csak hosszas alkudozás után érte be ennyivel. Most, hogy mást nem kaptam tőled, mint verést, és egy ütést már megkaptam, a másik kettő őt illeti meg. Nekem kijutott az én részem, itt van ő, igazhivők fejedelme, fizesd ki most, ami neki jár.«”*

A kalifa rávágott Maszrúrra, aki felkiáltott, hogy lemond a második egyharmadról. Erre aztán a kalifa is elnevette magát, és mindkettőt megajándékozta ezer-ezer arannyal.[28]

[28] Ezeregyéjszaka i. m. 85–86.

NÉPRAJZ

Voigt Vilmos

MÁTYÁS KIRÁLY A MAGYAR ÉS AZ EURÓPAI FOLKLÓRBAN

Mátyás király tevékenysége és korszaka parádés kutatási területe nemcsak a „nagy" történelemnek, hanem a magyar folklorisztikának és (jóval kisebb mértékben) a magyar néprajztudománynak is. Már a 18. századtól kezdve történelmi, noha még nem történettudományi tanulmányok jelentek meg, és ilyen értelemben, a számításba vehető régi forrásokat bemutatták és kommentálták is. Amikor a 19. században Magyarországon a folklorisztikai szöveggyűjtés és -kiadás rendszeressé válik, köztük ott vannak Mátyás-történetek is. Mondjuk Ipolyi Arnold számára egy pillanatig sem volt kétséges, hogy e hagyományt is kutatni kell.

És rögtön – előbb is, mint csakhamar – megindul a Mátyás-történetek népszerűsítése is: a nemzeti politika szózataiban, iskoláskönyvekben, kalendáriumokban, a ponyvanyomtatványokban, a szépirodalomban, a történeti festészetben stb. Hovatovább áttekinthetetlenül gazdaggá válik e tudományos és népszerűsítő adatanyag. A magyar történészek, irodalomtörténészek (jóval kisebb mértékben a zenetörténészek, művészettörténészek) a maguk kézikönyveiben és tanulmányaiban rendszerint foglalkoznak a folklór jellegűnek is nevezhető Mátyás-hagyománnyal. Az általuk használt elsődleges források nagyjából azonosak, következésképpen következtetéseik is. Ám, különösen az utóbbi évtizedekben, a magyar folkloristák újból áttekintették és összegezték a Mátyás királyhoz kapcsolható folklórt. Dávid András, Kriza Ildikó, Jung Károly, Magyar Zoltán és mások dolgozatai sok éven át húzódó szakmai kutatási érdeklődést tükröznek.

Már a 19. században nyilvánvalóvá vált, hogy Mátyás (a magyar király, vagy legalábbis egy annak nevezett hős) ismert a környező népek hagyományaiban is. Ezt az általánosító kijelentést azonban érdemes rögvest pontosítani. A török-ellenes szerb hagyományokban a Hunyadiak előtt és után is ismerünk magyar, vagy legalábbis magyarországinak nevezett hősöket. Köztük csak az egyik – nem is a leggazdagabb – a pontosan a Mátyás királyra vonatkozó. Ehhez képest sokkal csekélyebb a horvát Mátyás-hagyomány. Gazdag, de egészen más viszont a szlovén Mátyás-folklór. Magyar történeti forrásokkal azonosítható a szlovák, valamint az ehhez hasonló, ám inkább „népi" ruszin szöveganyag. És meglepő módon nincs gazdag román Mátyás-folklór – noha ehhez megvannak

a megfelelő műfajok –, és a Hunyadiak román eredete még sajátos motivációt is adhatna: mondjuk legalább a 19. század óta. Annál feltűnőbb ez a körülmény, mivel e korszak „európai" folklórjában volna helye ilyen szövegeknek. Amint köztudott, a nevezetes szadista román uralkodó, Dracula (Vlad Ţepeş) nemcsak rokona és foglya volt Mátyásnak, hanem a legrégibb európai Dracula-szövegek forrásai Mátyás korára és udvarába bízvást visszavezethetők. A cseh Mátyás-hagyományt sem volt szokásos megemlíteni. Noha bizonyára tanulságos lenne, albanológus sem foglalkozott részletesen a magyar király alakja körül kialakult folklórral.

A 19. század végének komparatív filológiája szerint a Mátyás királyt említő szövegek mintegy maguktól a történeti és társadalmi rendszerbe illeszkedtek. Ám minél több ilyen adat kerül szemügyre, annál inkább további, pontosítást igénylő feladat rajzolódott ki, és nem csak a magyar folklóron belül. Ezt láthatjuk például a Missovitz Mihály által színre vitt rozsnyói evangélikus ún. kuruc Mátyás-dráma (1707–1710), vagy a kolozsvári ún. jezsuita iskolai dráma (1702) esetében.[1] Mindkét esetben éppen arra a kérdésre nem tudunk pontost választ adni: a „folklórból" vagy a „folklórba" alakultak-e ki a szövegek?

Különösen a nemzetközi párhuzamok esetében a külföldi kutatók a maguk (szlovén, ruszin, szlovák stb.) szempontjait érvényesítették, a magyar publikációkban pedig a magyarok a magyar szempontokat. Ez ugyan érthető, mégis szükségesnek látszik az ilyen kétféle tárgyalás eredményeinek összekapcsolása. Ezen kívül a különböző nem-magyar Mátyás-hagyományokat is össze kellene vetnünk.

Szerencsére egy évtizeddel ezelőtt erre jó alkalom kínálkozott. 2008. májusában nagyszabású nemzetközi konferenciát tartottak Budapesten: „Matthias rex 1458–1490 – Hungary at the Dawn of the Renaissance" címmel. Ennek egyik önálló szekciója volt az általam szervezett „Mátyás remembered by Tradition" konferencia. Sajnos a kitűnő budapesti konferencia előadásai (végül is a szervezők ügyetlensége miatt) nyomtatott formában nem jelentek meg, és arról sincs egyértelmű ismeretünk, mi és hol látott végül is napvilágot a sok-sok előadás közül. Szerencsés kivételként épp az említett „folklór"-szekció anyaga viszont megjelent.[2]

Már a konferenciára való meghívás során arra törekedtem, hogy a környező országok kompetens kutatói jöjjenek el Budapestre, és éppen új eredményei-

[1] *Esze Tamás:* A kurucok Mátyás-drámája. Irodalomtörténeti Közlemények 62. (1958) 1–18.; *Kríza Ildikó:* A Mátyás-hagyomány évszázadai. Bp. 2007. 101–116.

[2] Matthias Rex 1458–1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance. Szerk. Voigt Vilmos. (Ethnographica et Folkloristica Carpathica 17.) Debrecen 2012.; Ezúttal is köszönöm debreceni kollégáim segítségét a megjelentetésben. Technikailag a budapesti Folklore Tanszék akkor még tanársegédje Vincze Kata Zsófia küzdött a megjelentetés bonyodalmaival. Gondolom, a szép és fontos kötet kárpótlást nyújt.

ket egymás számára ismertessék. Ugyanis mindmáig nem volt „komparatív" konferencia a Mátyás-hagyománynak szentelve. Azon kívül, több esetben is a nemzetközi figyelem évtizedekkel korábbi fokozaton maradt.

Mint ahogy ilyenkor mindig így történik, végül is több meghívott nem jött el Budapestre, mások nem készítették el dolgozataikat, és a kötet angol, francia, olasz nyelvei is elrettentettek néhány résztvevőt. A vártnál kevesebb magyar folklór-kutató volt jelen a konferencián. Magán a kongresszuson a zenetörténet, művészettörténet, művelődéstörténet egyébként is más szekciókba került. Ezen kívül a lezajlott fontos és eleven vitának sincs nyoma a kötetben.

Az alábbiakban tudom kommentálni azt, ami benne van a kötetben (olykor azt is, ami kimaradt). A rövid előszó után nyolc tanulmány következik.

Ezek közül az egyiknek csak közvetett folklór vonásai vannak: Hunyadi János származásának többszörös rétegben fejlődött állításairól szól (Ioan-Aurel *Pop* a 11–40. lapokon).[3] Minthogy magyar irodalomtörténész nem szerepel a kötetben, különös fontossága van, hogy a kiváló olasz hungarológus-irodalomtörténész, Amedeo *Di Francesco* terjedelmes (olasz nyelvű) áttekintésben (96–136) foglalkozik (San) *Giacomo della Marca*, *Görcsöni* Ambrus, *Bogáti Fazakas* Miklós és *Zrínyi* Miklós műveiben a Hunyadiakról adott képpel. Külön érdeme az áttekintésnek, hogy olyan olasz (és egyéb) szakirodalomra épít, amely távlatokban foglalkozik a témával. A szerző itt is, egyéb tanulmányaiban is foglalkozik az írásbeliség és szóbeliség, formulák és más formai elemek jelenségeivel.

A bukaresti folklór-professzor, Nicolae *Constantinescu* (41–49) három uralkodó (Vlad Ţepeş = Dracula, Moldva nagy uralkodója, Nagy István, és Mátyás király) alakjának sztereotipizálódásával foglalkozik. Idézi a 19. század közepén gyűjtött (azaz a legrégibb) bánáti román meseszövegeket is. A budapesti romanista művelődéstörténész, *Farkas* Jenő (50–60) az uralkodó és vazallusa közti viszonnyal foglalkozik, megint csak a Mátyás király és Dracula kapcsolatára vonatkozó adatok alapján. (Minthogy az utóbbi évtizedekben a román prózaepika szövegeinek áttekintése folytatódott, a román-magyar történeti folklorisztikát mindenképpen újra kellene áttekinteni, a megjelent műfaji katalógusaik alapján.)

A ruszin (kárpátukrán) Mátyás-történeteket ötnegyed évszázada különös figyelemmel kísérték a kutatók. Igor *Kercsa* rövid áttekintésében (61–66) az újabb közlemények alapján a 15. század második felében Kárpátaljára vonatkozó magyar politikát említi. Ettől kezdve alakult ki „a magyar király, mint a ruszinok védelmezője" felfogás. A 19. században ez a kibontakozó ruszin nemzeti felemelkedés egyik oszlopa volt. Viszont a 20. században, és különösen a szovjet államiság idején, Kárpátalján nem beszéltek jót a történeti Mátyás királyról,

[3] A következőkben nem a lábjegyzetekben, hanem dolgozatom főszövegében utalok erre, és zárójelben itt adom a lapszámokat is.

legfeljebb a ruszin népmesékben tűrték meg alakját. Az utóbbi évtizedekben szerencsére visszatért a történeti és folklór adatok objektív bemutatása.

Feltétlenül meg kell említenünk, hogy Igor *Kercsa* közvetlenül is foglalkozott a ruszin Mátyás-mesékkel. Mátyás, a ruszinok királya c. kötetében nemcsak ilyen mese- és mondaszövegeket közöl, hanem (*Udvari* Istvánnal közösen) bevezetőben és kommentárokban általában tekinti át ezt a hagyományt, utal a történeti háttérre, szójegyzéket, térképeket is ad.[4] Szövegválogatása több mint egy évszázad kiadványain alapul. Tudományos bibliográfiája a maga területén teljesnek mondható. Gondolom, nem kell külön kiemelni, hogy az irodalomjegyzékben *Pável* Ágostontól és *Ortutay* Gyulától *Ujváry* Zoltánig és *Lukács* Istvánig minden érdekelt magyar kutató szerepel.

A budapesti (dél)szlavista, *Lukács* István professzor már korábban (2001) monográfiát írt A megváltó Mátyás király színeváltozásai a szlovén néphagyományban címmel. Ezt fejleszti tovább a kötetünkben közölt áttekintésben (67–83), elsősorban a „közösségi emlékezet" korszerű módszerének bemutatásával. Hangoztatja, hogy a szlovén Mátyás-hagyomány milyen sokféle és változékony.

Kríza Ildikó a fentebb említett áttekintéséből főleg a 19 század elejének Mátyás-történeteit mutatja be (84–95), külön felhívva a figyelmet arra, milyen sok későbbi közlés végül is *Dugonics* András megfogalmazásait hasznosította. Ezekben először a felvilágosodás nyomait fedezhetjük fel, majd a magyarok megújulásának, saját történetük visszahódításának szándékát is.

A magam dolgozata (137–160) nemcsak szerénységből került a kötet végére. Ebben áttekintést kívántam adni és felsorolni a legfontosabb szakirodalmat is. Ami az említett szövegeket illeti, ezek filológiai datálását adtam, és nem éltem sem az „időtlen folklór", sem a csak tipológiai datálás megoldásaival. A „Mátyás-kori" folklórnak csak a lehetőségére próbáltam rámutatni – ám konkrét adatok nélkül mindez csak lehetőség. A valóban évszámhoz kötethető szövegek: között az első: Matija Majar *Ziljski* 1842–43-ban németül publikált szlovén Mátyás-dalokat. Az első részletes komparatív szemlét a galiciai szlavista, Zenon *Kuzelja* adta (1906). A magyar „történeti" folkloristák csak alkalmanként (és váratlanul keveset) foglalkoztak a Mátyás-történetekkel, és amikor igen, akkor is balkáni (főleg szerb) hősepikára figyelve. *Ortutay* Gyula volt az első, aki több cikkében az 1940-es évek elején e Mátyás- „folklórban" a „dunai népek" összefüggő hagyományát emelte ki. Néhány további témakört röviden, szinte tézisszerűen ismertettem. Volt-e olyan folklórunk Mátyás király előtt, amely később az ő alakjához kapcsolódott? Milyen új folklór műfajok jelennek meg nálunk ebben az időszakban? (Elsősorban a trufára gondolhatunk.) Van-e nyoma annak, hogy

[4] Lásd Matjas, korol' Ruszinuv. Material ybrav, usoriv, zasztacsiv vlasztnüma sztatjami, komentarijami i szlovnikom Igor Kercsa – Szperedszlovo napiszav i obsu redakciju mav Istvan Udvari. Edicija Pudkarpatija. Uzsgorod 2001.

a királyt pozitív módon bemutató történetek egy felülről irányított propaganda termékei lennének? Itt a királyi zsoldosok (az ún. „Fekete sereg") szerepére gondolhatunk, annál inkább mivel a régi szövegek generációkon át többször is azt állítják, az ilyen történeteket az obsitos katonáktól hallották. (Lásd 143–145. lapok.) Természetesen külön áttekintést kellene készíteni a téma[5] másik oldaláról: van-e nyoma annak, hogy „külföldi" folklór jelentkezett volna Mátyás birodalmában? Ám, ha gondolhatnánk is erre, mint például az álruhában az országát járó király (eredetileg már Harun al-Rasid) történetei), ezeknek olyan sok nyoma van az európai művelődéstörténetben,[6] hogy nehéz a közvetlen hatásokat feltérképezni.

Külön kis részben szerepelnek a Mátyásra vonatkozó nem-magyar folklór szövegek. Mint például cseh himnuszok 1564-ből és később is. Egy másik forrás (1561) szerint igen öreg cseh-morva katonák még tudták egy ilyen Mátyás-ének dallamát. 1550-ben az európai népmesekötetek nevezetes gyűjteménye (Straparola: „Le piacevoli notti") említi a Mattias magyar király Ersilia nevű leányát, ám e névnél többet nem tudunk meg. A friuli Cividale jegyzője 1589 előtt beszámol arról, hogy a szlovénok dalaikban megemlékeznek „Mattia, re d'Ungheria" tetteiről. A legrégibb román népballada, amely Mátyás királyt említi, viszont csak 1866-ból való közlés. Külön tanulmányt kellene készíteni a szerb Mátyás-hagyományok rétegződéséről. Végül az európai történetírás már a 18. század végétől kezdve ad némileg részletesebb Mátyás-képet.

„Meghalt Mátyás – oda az igazság" szól a ma is mindenki által idézett megállapítás. Azonban szorgos kutatók munkája után is még maradt feltárni való e szentencia elterjedésére vonatkozóan.

Az a körülmény, hogy végül is több további nép Mátyás-hagyományáról nem hangzott el előadás, nem jelent meg dolgozat, vagyis ezekről most nem tudtunk beszámolni, legfeljebb utalni.

Konferenciánkon a szerb adatok summázatát *Jung* Károly újvidéki professzortól vártuk. Ő végül is nem küldött ilyen tanulmányt. Szerencsére 2008-ban megjelent könyve több ilyen téma tüzetes áttekintését adta.[7]

---

[5] Megragadom az alkalmat, hogy felhívjam a figyelmet Németh Györgynek konferenciánkon elhangzott éles elméjű előadására, amely szerint ezt a történettípust nálunk Mátyás latinul író humanistái terjesztették. Ez lehet igaz, viszont nem ad magyarázatot arra, hogy Arthur király, Nagy Péter cár és mások hogyan jutottak ugyanehhez az elbeszéléshez?

[6] Komparatisztikai folklorisztikánk aktuális felkészültségét jelzi, hogy ezt a szöveghagyományt *Peter Burke* könyvéből (Popular Culture in Early Modern Europe. London 1978. Maurice Temple Smith) olvashatták a magyar folkloristák. Az 1991-es magyar fordítást Kríza Ildikó megkülönböztetett fontossággal idézi.

[7] *Jung Károly*: Tanulmányok a Mátyás-tradíció délszláv kapcsolatairól. Déli szláv Mátyás-énekek és Mátyás-mondák eredetiben és magyar fordításban. Újvidék 2008.

Több szerzőt is felkértünk a szlovák adatok áttekintésére, annál inkább, mivel korábban több szlovák szövegközlés és filológiai monográfia készült el a Mátyás-hagyományról. Azonban végül is a pozsonyi szövegfolklorista Hana *Hlôšková* csak az ún. Wollman-gyűjtemény fontosságát említette. Mára egyre inkább köztudott, hogy a pozsonyi egyetem iskolateremtő irodalomtörténész-filológusa, a cseh Frank *Wollman* (1888–1969) 1928-tól hosszú éveken át diákjaival nagyszabású mesegyűjtő akciót vezetett. Ennek alapján készült egy háromkötetes válogatás: „Slovenské l'udové rozprávky" (kiadva 1993–2001–2004. Bratislava, Veda). Ennek alapján lehetne újjáértékelni a szlovák mesék történeti rétegződését (az olyan fontos témákkal külön is, mint Mátyás vagy Janošík. (A gyűjtés archívumában néhány magyar nyelvű szöveg is található.).

A német mondakincs kiváló ismerőjét, Leander *Petzoldt* innsbrucki professzort kértem arra, nézzen utána, van-e Mátyás királynak nyoma a német mesék és mondák világában? Mindkettőnk számára meglepetés volt, hogy ilyen szövegeket szinte nem találtunk. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Karintia, Stájerország, Tirol, Alsó-Ausztria és a mai Burgenland történeti mondái és elbeszélései között még a török támadások tematikája is ismert. Helytörténeti kiadványokban bizonyára van további ilyen szöveganyag. Ezt is érdemes lenne összegyűjteni. Ugyanakkor jellemző, hogy az osztrák összesítő mondakiadványok nem fordítottak külön figyelmet rájuk. Újabban a magyar folklorisztikában is kiemelték a reformkori mondák irodalmias közlését, *Joseph Hormayr* és köre munkásságában. Sokszáz (!) ilyen szöveget közöltek. Ezek ritkábban merítenek a szóbeliségből, viszont az egyszer (folyóiratokban, almanachokban, szépirodalmi kiadványokban) már megjelent szövegek hatnak a későbbi népköltészetre is.[8] Közismert az is, hogy egyes kiadványok a korábbi kiadványokból merítenek: például tiroli „történeti mondát" később stájer, vagy éppen morva szövegként utánoznak és közölnek. Ezt a folyamatot végre magyar vonatkozásban külön kellene tárgyalni.

Ha végül is úgy tucatnyi témakörről volt szó a konferencián (és a kötetben), mindegyikről kiderült, hogy több pontos és apró tény vált ismertté, mint gondolhattuk volna. És mindegyik esetben további, precíz kutatásokra van szükségünk.

Ami az adatok térbeli elterjedését illeti, természetesen a magyar és a környező népek folklórját érdemes kutatni. És ha maga Mátyás uralma egyazon konkrét tény volt e népek számára, a fennmaradt folklór szövegek igazán el-

[8] Ezzel a témakörrel többször foglalkoztam, legutóbb: *Voigt Vilmos:* Reformkori mondák – Povesti z odobia národného obrodenia (1823–1848). In: Interetnické vzt'ahy v severnej časti Karpatskej kotlini = Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén. Szerk. Liszka József. Komárno–Komárom–Komorn–Dunaszerdahely é. n. 73–85., 85–97., 97–98.

térhetnek egymástól. Noha bizonyára az egyik folklórban már megformálódott szöveg hathatott egy másik folklórra, ezek meg is különböztethetők egymástól.

Ugyanilyen „reciprok" jellegű az írásbeliség és a szóbeliség kapcsolata, és ez is különbözik népenként és koronként.

Évekkel ezelőtt vetettem fel azt a gondolatot, hogy bizonyos Mátyás-történetek mögött tudatos propaganda lehetett. A 15. századtól kezdve Itáliában alakul ki az uralkodók dicséretének, és az ezt szolgáltató propaganda-szövegek újszerű használata. Nálunk elsősorban az olasz humanisták magasztalják a királyt, és műveik magyar követői ezt a megoldást veszik át. A népszerűsítés „természetes módon" jelenik meg a Fekete sereg katonái között. Köztudott, hogy évszázadokon át a katonaságban a „tábori lelkészek", „politikai tisztek" funkciói egymást váltják fel.[9] *Antonio Bonfini, Galeotto Marzio,* majd *Heltai Gáspár, Bencédi Székely István* és követőik arra hivatkoznak, hogy az általuk elbeszélteket a fekete sereg egykori katonáitól hallották. Ez persze szokott igazolási reflex, ám van benne ráció. Tudtommal az egyetlen szakember, aki felfigyelt erre az ötletre *(Magyar Zoltán)* „találó ám némileg eltúlzott megjegyzés"-nek minősíti.[10] Noha most sem adhatom e feltételezés tüzetes körbejárását, kissé pontosabban is megfogalmazhatom, mire gondoltam.

A fentiekből is látszik, milyen sokrétű is a teljes magyarországi Mátyás-tradíció. Ennek csak egyik „műfaja" a Mátyás királyt említő népmondák és népmesék világa. A 19. század óta már az iskolai oktatásban és a népszerű nyomtatványokban gyakori történettípus, hogy a király túljár mások eszén, leleplezi a társadalmi igazságtalanságot, kizsákmányolást. Ez önmagában még nem propaganda. Ám a népszerű szövegekben – nem is annyira rejtve – a szövegek egy másik, propagandisztikus kódot is tartalmaznak. A „Mátyás király és a kolozsvári bíró" szövegekben nem véletlen éppen Erdély fővárosának helyszínként feltüntetése. És cseppet sem véletlen, hogy Mátyás a fahasábokra felírja a nevét. A propaganda: íme, tud írni és olvasni. (Nem úgy, mint környezetében is oly sok analfabéta, ide számítva édesapját is.) Az „itt járt Mátyás király" feliratok nemcsak a világszerte és évezredeken (!) át népszerű, úgynevezett *„Here was Kilroy"*-szövegekhez tartoznak: hanem ez az írásbeliség kiemelése, olykor akár latinul is megjelenik: *Hic fuit Matthias rex – commedit ova sex* – a történetben nyilván nem a rántottafogyasztás a propaganda, hanem a latin szöveg. Ezt több változatban (közlésben) jónak is látták magyarra lefordítani, elveszítve ezzel az elegáns rímelést.

---

[9] Lásd például, és általában is utalva a magyar történeti hagyomány rekonstrukciójának nehézségeire: *Voigt Vilmos:* Nem vagyunk mink (rablók) Szent István szolgái. 2000 2. (2001) 49–61.

[10] *Magyar Zoltán:* Mátyás király narratív hagyományköre. Típus- és motívum-index. Bp. 2017. 32.

Az egyik kedvencem az ilyen szövegek közül a borsószemeket a kulcslukon át dobáló mutatványos esete, akinek a várt nagyszerű jutalomként további borsót ad a király, hogy a jövevény tudjon mivel gyakorolni.[11] Ebben azt elbeszélésben a hiábavaló mutatvány és annak a maga szintjére degradálása még nem is az igazi propagandisztikus mozzanat. Hanem – a kulcsluk! Mátyás korában ez még technikai újdonság volt a modern nyílászáró hangsúlyozása, hasonlóan ahhoz, mint mondjuk a 20. század végére egy magyar színházi potentát igénye, vehessen saját helikoptert! (A fennhéjázó ötletet a kádári puritanizmus nem is tűrte és nem engedélyezte. A rendszerváltozás után annál több magánhelikopter röpdösött a haza egén.) Sőt! *Jókai* nemes rablója (Sátán Laci) arra is kitanítja a *Névtelen vár* regényhősét: csak az az ajtó feltörhetetlen, amelyen nincs (!) kulcsluk. Európában is, a magyar királyságban is sok-sok vár- vagy városkapu-kulcsot őriznek mindmáig, nyilván a hatalom jelvényeként. Hogy Mátyás borsóhajigálójának ilyen propagandisztikus interpretálása nem merő tévelygés, tovább is bizonyíthatjuk. Máig közismert a „falrahányt borsó" ('hiábavaló tevékenység') proverbium. Megvan már a legrégibb magyar szólásgyűjteményben (*Baranyai Decsi János* „Adagia" – Bártfa, 1598) – és ennek csak kiszínezése, magasabb szinten újra fogalmazása a király udvarában játszódó történet.[12]

Természetesen itt is a komparatív szemlélet adhat eligazítást: noha olykor ez szó szerint is „falrahányt borsó". (Amiről én legalábbis nem tudom, eredetileg hogyan és miért fogalmazódott meg.).

Már annak idején kiemeltem, milyen sok közismert Mátyás-történettel filológusaink mindez ideig tüzetesen nem is foglalkoztak. Csak egy ilyen példát említek. *Mikszáth Kálmán* „A szelistyei asszonyok" c. kisregénye (megjelent: 1901) igazán bűbájos történet. Mátyás szakadatlan háborúiban elpusztulnak az erdélyi Szelistye faluból katonának vitt férfiak. A lázongó asszonyok követséget küldenek a királyhoz, pótlást kérvén. És kedvcsinálónak „mustrát" is küldenek, három szépséget (akik nem is a Hunyad megyei Szelistyébe valók): egy oláh fátát, egy szász gazdalányt meg egy tűzről pattant székely menyecskét. Irodalomtörténészek vagy folkloristák azonban nem keresték a történet forrását. Csak annyit tudhatunk, hogy egy időben ez a vidék volt *Mikszáth* képviselői kerülete, és az író így hallhatta a történetet.

---

[11] Lásd *Magyar Z.:* Mátyás király i.m. 124.; H 114.3. motívum. Megjegyzendő, hogy noha van népi változata is, a frappáns történetet *Gyulai Pál* verse, és ennek nyomán *Tóth Béla* anekdotája népszerűsítette a 19. század második felében.

[12] Két pontos megfelelés és egy közhasznú megjegyzés is ismert: Lásd *Baranyai* szólásgyűjteményében 3.1.6.4 „Mit hánsz falra borsót?" – 4.7.4.6. „Ne hány borsót az falra" – és az eltérő változat: 4.9.6.4. „Csak olyan, mintha borsót öntenének azt falra". A legegyszerűbben megkereshető: A magyar szólások és közmondások első gyűjteménye. Baranyai Decsi János Adagiorumának mutatója. Szerk. Kovács Gábor Krisztián. Bp. 2016.

Folklór és irodalom – a Mátyás király történetek közé jutva, vagy éppen onnan kisarjadva sokszorosan összefonódik, ám egyáltalán nem olyan egyszerűen, mint remélnénk.

Nemcsak a Mátyás-történetek között, hanem a magyar „történeti mondák" között is nemcsak tanulságos adat, hanem valóságos gyöngyszem az „aranyszőrű bárány" története. Érdemes lenne végre is feltárni e szöveg pontos történetét. Legelőször *Erdélyi János* Adony-vidékéről közölt egy stilizált szöveget („Mátyás király aranygyapjas báránya" – Népdalok és mondák III. 1846. 306–308.). Ezt veszi át, és többször is közli *Benedek Elek* (Magyar Népdalok és Mondák IV. 1896. 12–13.). Innen veszi át verses meséjébe *Móra Ferenc*. (Egyébként szépíróink máig is többször kiaknázták.).

***

A budapesti Mátyás-kongressszus óta sem állt meg a világ. Erre vonatkozólag most mégis csak két megjegyzést tennék.

Most veszem igazán észre, hogy már a kongresszus idején többször is felbukkant a mostanában *Assmann* népszerűsítette „történeti emlékezet" fogalma. Átnézve az újabb publikációkat, úgy látom, az egész Európában is egyedülállóan gazdag és sokrétű a magyar Mátyás-király hagyomány. És nemcsak a folklórban. Egész monográfiát kellene erről közzétenni!

Talán az érdeklődők számára tudott, hogy kezdetben nem úgy értékeltem *Magyar Zoltán*nak a közelmúltban kikérdezett monda-publikációit, mint a magyar történeti folklór sokszázados bizonyítékait. Most azonban, hihetetlenül gazdag és precíz könyvében[13] olyan szöveganyagra utal, amely, ha eredetében nem is folklór jellegű, ám az utóbbi két évszázadban ehhez a hagyományhoz kapcsolódott. Mindenkinek csak azt ajánlom, olvassa el e katalógust, és – ha tudja – keressen nemzetközi párhuzamokat is!

A történeti folklorisztika nem csak akkor nehéz kutatás, ha nincs rá adat – még inkább akkor –, ha felbukkannak ilyen adatok. Ilyen szempontból is tanulságosnak tartom, mikor és mit nevezhetünk „karneválnak"? Amikor a magyar „karnevál" régi adatait soroltam fel, hivatkoztam arra, hogy 1477-ben Mátyás felesége, Beatrix nővérétől, Eleonóra ferrarai hercegnőtől 56-féle farsangi álarcot kapott. Ez a hagyomány tovább folytatódott. 1525-ben az udvari farsangon II. Lajos király maga ökörszarvas, gólyacsőrös, kígyófarkas Lucifer-jelmezben jelent meg. Az „ördögfarsangos" még évszázadokkal később is ismert szokás volt, főként Erdélyben, sőt nyomai a folklórig is eljutottak.[14] Minderről akkor is

[13] *Magyar Z.:* Mátyás király i.m.

[14] Lásd erről tanulmányomat: „Karneválunk kérdései". Ez a legegyszerűbben hozzáférhető kötetemben: *Voigt Vilmos:* Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok. Bp. 2000. 289–290.

tudnunk kell, ha az átadást-átvételt, az uralkodói-népi összefüggést csak feltételezhetjük.

Csak ilyen módon teljesíthető a dolgozatom címében megfogalmazott igény.

Pótlás
Egy különös hagyomány: Hunyadi Mátyás a társadalmi alvilág fejedelme.

Törtem a fejem, idézzem-e ezt a motívumot? Végül és utólag döntöttem így. Kár lett volna egy áttekintésből kihagyni valamit, még akkor is, ha meglepő és furcsa.

A nagy romantikus író, Victor Hugo több évnyi forráskutatás után írta meg a középkori Párizs regényét (megjelent 1831.), főként a nagyszerű katedrális helyszíne körül bonyolítva a cselekményt. Magyarul 1913 óta olvasható *A párizsi Notre-Dame 1484.* második könyvének VI. fejezetében Pierre Gringoire eljut a párizsi alvilágba („A csodák udvarába"). Itt neveznek meg „három hatalmas uralkodót: *Clopin Touillefou Lóvéország hercegét, a Nagy Ordas (Grande Coësre) utódját, Koldusország legfőbb hűbérurát,* egy sárgabőrű vénséget, „Matthias Hungadi Spicali, Egyiptom és Bohémia hercege a feje ronggyal van körültekerve; és végül Guillaume Rousseau, Galilea császára (Antal László fordítása. Budapest, 1979. 125–126.) Hugo regényének francia, sőt magyar kiadásai olykor rövid történelmi magyarázatot is adnak. Így azonban a feltűnő Matthias Hungadi Spicali nevet nem magyarázzák. Ugyanez a név később is előkerül a regényben (magyar fordítás az 574 és 602. lapokon). A kolduskirály és a cigány koldusok történeti említését Hugo 1427-re teszi, és ő is a közismert „cigány = egyiptomi" névazonosítást említi. Mátyás király 1469-ben lett cseh király, vagyis a „bohemian" megnevezetés vele kapcsolatban a valóságban előfordul. Viszont a „Spicali" megnevezésről nem ismerek magyarázatot.

Azonban még ezzel sem ért véget a Mátyás királynak a társadalom alvilágával való kapcsolatának említése.

A prágai író és riporter, Ego Erwin Kisch (1885–1948) *Die Sieben Ghettos* c. riportkönyvében (Amsterdam, 1934.) egyik megragadó írása a prágai zsidó temető bizarr világát mutatja be. Ez a könyv a két világháború között már magyarul is megjelent, ám példányai alig jutottak be Magyarországra. Viszont 1993-ban megjelent *A Gólem ébredése* c. kis kötet, és ebben *A Gólem feltámasztása* c. írás. A kacskaringós történetben az író bejárja a prágai Óúj Zsinagógát és egyszer csak a prágai Gólemet Hugo regényhősével, Quasimodóval veti egybe. Kisch pogromnak tartja a párizsi „csodaudvar" zavargásait: „a hírhedt „Csodaudvar" népe rohamozza meg /a Párizsi Notre-Dame templomot/, amely népség törzsfőnöke „Mathias Hunyadi Spicali, Egyiptom és Csehország hercegének" nevezi magát." (A mostani magyar kiadás 162. lapján.)

Jellemzőnek tartjuk, hogy Kisch a három kolduskirály közül éppen az Egyiptom és Csehország uralkodójának nevét jegyezte meg. Itt a „Bohemia – Böhmen" azonosítás nyilvánvaló. Ha Victor Hugo talán nem is tudta, pontosan kinek a neve Matthias Hunyadi, és hogyan kell azt helyesen leírni, Kisch azonban biztosan tudta.

Azt, hogy miként és mikor került a párizsi társadalmi alvilágba a magyar király: nem tudom. Ám biztosan nem Hugo regénye volt a kiindulópont, és maguk a regényben elmondott események csakugyan a 15. század végéhez hasonlítanak. Ekkortájt nemcsak a feudális tagolódáson belüli népcsoportoknak voltak vezetőik („fejedelmeik"), hanem a zsidók, cigányok, sőt a bűnözők, koldusok is kialakították a maguk vezetőit. Még a *Koldusopera* (1728) is visszatükrözi e szerveződéseket. Sőt akár az Übü király (1896*)* uralkodópárja is megőrizte ezt a lumpen-világot.

Azt viszont feltehetjük, hogy nem valamely tudatos magyar szöveg áll a Hungadi név mögött.

Magyar Zoltán

A MÁTYÁS-HAGYOMÁNYKÖR TEMATIKAI TAGOLÓDÁSA – NARRATÍVTÍPUSOK ÉS JELLEMZŐ MOTÍVUMOK

Noha Janus Pannonius és Galeotto Marzio feljegyezte azt, hogy Mátyás király nevezetes hadi sikereiről dicsőítő énekek szóltak, és korabeli énekmondók tevékenységéről is vannak szórványos adatok, e 15. századi eredetű, magyar nyelvű hősepika csak töredékes nyomaiban maradt ránk, és azoknak a részleteknek sem az uralkodó az elsődleges hőse. A korabeli írott források nagyfokú pusztulásán kívül nyilván a kellő történelmi távlat hiánya játszott szerepet abban, hogy prózaepikai vonatkozásban a 15. század második feléből ilyen közvetett adatok sem ismertek. A folklorista Voigt Vilmos találó, ám némileg eltúlzott megjegyzése szerint már „a nagy király életében valóságos udvari propagandairoda népszerűsítette a hírnevére reneszánsz módon kényes, dölyfös uralkodót”,[1] azonban róla szóló mondát sem Galeotto Marzio, sem az udvari történetíró, Antonio Bonfini nem örökített meg. Sem az előbbi szerző műve – amely kalendáriumi olvasmányként a 18. századtól terjedt el széles körben, és amely főként „elmés mondásai” kapcsán rajzolta meg a kor humanista elvárásai szerint a király alakját –, sem a tudós történetíró nem tartotta szükségesnek, hogy túllépjen az uralkodói és hadvezéri erények részletezésén (jóllehet elejtett félmondatok alapján nyilvánvaló, hogy ha mondát nem is, a közbeszéd részét képező pletykát/helyi szóbeszédet a királyukról valószínűleg mindketten ismertek).

Mátyás folklórhőssé válása mindazonáltal bizonyára néhány évtized alatt végbement. Valószínűleg találó Heltai Gáspár megállapítása, aki három emberöltő múltán úgy tudta, úgy látta, hogy Mátyás emlékét a halálát követően nem sok idővel bekövetkező országos romlás szépítette meg a közrendű emberek számára. Mint azt Heltai a krónikájában feljegyezte:

> *„Életében mind az egész ország reá kiált vala Máttyás királyra, hogy igen kövély, nagyravágyó, hertelanharagó és felette igen telhetettlen vóna. Megnyúzná és megönné az országot a sok vámokkal és a nagy rovásokkal, mert négyszer rója vala minden esztendőben az országot, etc. De mihellyt meghala, minden ember ottan dicsíni*

[1] *Voigt Vilmos:* Nem vagyunk mink (rablók) Szent István szolgái. 2000 13. (2001) 53–54.

kezdé őtet, mert mindjárt kezde bomlani a békesség az országba. Ottan megelevenülének a törökek is, és az ország egyik nyavallyából a másikban esék. Akkoron kezdé minden ember megesmerni, micsoda jeles fejedelem vólt vólna az Máttyás király. És akkoron kezdének mind az emberek mondani: De csak élne Máttyás király, bátor minden esztendőben hétszer róná az országot, etc."[2]

Hogy a Mátyás-hagyományok kialakulása bizonyíthatóan már a 16. század első felében végbement, arról az is tanúskodik, hogy azok egyszersmind közép-európai kontextusban is megjelennek. Erre utal egy Mátyás-énekről szóló korabeli csehországi adat, amely az ének népszerűségéről is megemlékezik,[3] Marcantonio Nicoletti (1536–1596) híradása, mely szerint a szlovén nép körében Mátyás királyról szóló énekeket is hallani,[4] a Magyar Királyság területéről pedig Görcsöni Ambrus 1567–1568 táján szerzett éneke *(Mátyás király históriája),*[5] amely Thuróczy János krónikáján kívül a szájhagyományból is merített.

Görcsöni históriájában a gazdag urakat egyik udvari híve tanácsára csellel megkopasztó Mátyásról szóló derűs epizód[6] egyike a maga korában már a szájhagyományban is élő, közkeletű prózaepikának. „Eféle trufái sokak vadnak a Mátyás királynak, kikről én most többet nem írok" – zárja a maga anekdotikus Mátyás-történetét alig tíz évvel korábban kiadott krónikájában (Benczédi) Székely István,[7] és hogy – feltételezhető egyéb trufák mellett – valószínűleg milyenek, arra az 1575-ben kiadott Heltai Gáspár-féle krónika a legfőbb bizonyíték, amelyben a bátor, leleményes és igazságos királyról szóló mondák kisebb csokrát adta közre a tudós erdélyi humanista (Mátyás álruhás kémkedése, a király álruhás vendégeskedése, Mátyás és a kolozsvári bíró története stb.).

A következő századok fennmaradt adatai e folklórhagyományok folyamatos továbbélésére, térbeli kisugárzására és műfaji, tematikai kiteljesedésére utalnak. Mivel Kríza Ildikó nagy jelentőségű monográfiájában és több vonatkozó tanulmányában sorra számba vette, és folklorista szemszögből elemezte az elkö-

---

[2] *Heltai Gáspár:* Chronica az magyaroknac dolgairol. Coloswar 1575. 181–182.; *Uő:* Krónika az magyaroknak dolgairól. S.a.r. Kulcsár Margit. Bevez. Kulcsár Péter. Bp. 1981. 402.

[3] *Ján Komorovský:* Matej Korvin v l'udovej prozaickej Slovenosti. Bratislava 1957. 22–23.

[4] *Dávid András:* Mátyás király alakja a közép-európai folklórban. Helikon 17. (1971) 1. sz. 320.

[5] *Görcsöni Ambrus:* Mátyás király históriája. In: Régi Magyar Költők Tára. IX. Szerk. Horváth Iván et al. Bp. 1990. 217–359., 556–570.; Görcsöni históriájának folklór vonatkozásait részletesen elemzi: *Kríza Ildikó:* A Mátyás-hagyomány évszázadai. Bp. 2007. 36–54.

[6] *Görcsöni A.:* Mátyás király i. m. 266–267.

[7] *Benczédi Székely István:* Chronica ez vilagnac yeles dolgairol. Cracco 1559. 219.

vetkező két és félszáz évből ismert forrásműveket,[8] a továbbiakban csak néhány észrevételre szorítkozunk e hagyományokat illetően.

Az igazságos király közkeletű toposzát Mátyás király alakja kapcsán mindazok a 16. századi feljegyzések is igazolják, melyek a dési levéltár egy peres iratának széljegyzeteként, illetve egyéb korabeli forrásokban tűnnek fel („Meg holt matias király s el költ az Igassagh"; „Nem heába mongiak keoz példába, Meghalt Mattias kyral, el keolt az Igazzagh").[9] A következő két évszázad folklorisztikai látenciája korántsem jelenti azt, hogy a fent jelzett hagyományok kontinuitása megszakadt volna (példa rá Zrínyi Miklós 1656-ban írt műve, a *Mátyás király életéről való elmélkedések,* benne egy magyar nyelvű dicsőítő ének mutatványként közölt két beszédes sorával),[10] ellenben ez az az időszak, amikor a szóbeli és írott kultúra kölcsönös egymásra hatása kalendáriumok lapjain, iskoladrámák formájában mintegy intézményesült.[11] Így például a *Győri Kalendárium* 1749–1752 között megjelent évfolyamaiban, jórészt Galeotto művéből merítve, 28 Mátyás-anekdotát és -mondát adtak közre folytatásokban, köztük egy mindaddig ismeretlen szövegtípust is.[12] Jeles honismereti írók (Bél Mátyás, Fridvaldszky János) munkáiban szintén felbukkannak az országjáró, igazságos királyról szóló, korábban ismeretlen mondák.

A Mátyás-kultusz, a Mátyásról szóló narratívumok országos elterjedésében minőségi szintet jelentett, hogy e mesék, mondák, anekdoták a 18. század végétől irodalmi periodikákban *(Magyar Hírmondó, Mindenes Gyűjtemény),* valamint a kor jeles írói, költői általi feldolgozásokban is jelentkeztek. Utalhatunk itt Péczeli József *Mátyás regé*jére (1788), Pálóczi Horváth Ádám *A tétényi leány Mátyás királynál* című vígjátékára (1816), Kisfaludy Károly *Mátyás diák* című vígjátékára (1825), Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* című (1834), valamint Garay János *Mátyás király Gömörben* című (1840) verses mondafeldolgozására. Néprajzi tekintetben különösen Andrád Sámuel 1789-ben megjelent anekdotagyűjteménye *(Elmés és mulatságos rövid anekdoták),* Kis János 1806-ban kiadott anekdotagyűjteménye *(Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok, úgymint egynehány regék Mátyás királyról),* nem utolsósorban pedig a Dugonics András által évtizedeken át gyűjtött, de csak 1820-ban publikált *Példa beszédek és*

[8] *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 46–148.

[9] *Szabó T. Attila:* Meghalt Mátyás király. Magyar Nyelvőr 82. (1958) 2. sz. 235–236.

[10] *Zrínyi Miklós:* Mátyás király életéről való elmélkedések. A szöv. gond. Klaniczay Tibor. Bp. 1983.

[11] *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 50–136.

[12] *Kríza Ildikó:* A sokarcú Mátyás-hagyomány. Ismeretlen Mátyás-ének és monda a XVIII. századból. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Szerk. Halász Péter. Bp. 1991. 674–675.; *Uő:* A Mátyás-hagyomány a 18. században. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom. XVIII. Szerk. Szilágyi Miklós. Bp. 1995. 129–130.; *Uő:* A Mátyás-hagyomány i. m. 58–66.

jeles mondások című kötete, amely 28 Mátyás királlyal kapcsolatos történetet és proverbiumot tartalmaz, mondható jelentősnek, hiszen például filológiailag is kimutatható, hogy számos ilyen szólás Dugonics nyomán terjedt el a köztudatban.[13]

A magyarországi Mátyás-folklór terjedésében, széleskörű megismertetésében a 19. század második felétől a különféle honismereti kiadványok, folyóiratok (hírlapi tárcák, tájismertető cikkek) és különösen az iskolák szerepe vált meghatározóvá, elsődlegesen az elemi iskolai tankönyvekben feltűnő Mátyás-történetek révén. E források jelentőségét annyiban azért óvatosan érdemes kezelni, hogy e tankönyvek lapjairól rendszerint ugyanaz a tucatnyi narratívtípus köszön vissza (Mátyás és a kolozsvári bíró, az urakat megkapáltató Mátyás története stb.), azaz inkább e történetek s kivált a helyi néptanítók kultuszformáló szerepe volt jelentős, amely kihatott/kihathatott a vonatkozó lokális hagyományok feltárására, felfrissítésére, gyakran pedig az adaptáció által helyi variánsok kialakulására.

A 16. századot követően folklorisztikai értelemben minden bizonnyal a 19. század a leginkább izgalmas, „forrongó" periódusa a honi Mátyás-hagyományoknak. Hatás és kölcsönhatás, folklorizmus és folklorizáció, új hagyományok tömeges születése és régi, lappangó adatok felszínre kerülése egyaránt jellemzi ezt a történelmi időszakot. A fentiekkel szoros összefüggésben a tudatos folklórgyűjtések megindulása is erre az évszázadra tehető. Mint említettük, Kis János és Dugonics András már félig-meddig egy néprajzkutató tudatosságával vették számba, adták ki az általuk ismert, Mátyással kapcsolatos folklóremlékeket. A kordivatnak megfelelően a Jókai Mór, majd Tóth Béla és Benedek Elek által kiadott gyűjteményekben is zömmel a Mátyás királyról szóló ismertebb anekdotikus történetek kaptak helyet,[14] folklorisztikai értelemben gyűjtött és lejegyzett mesékre és mondákra azonban lényegében a *Magyar Nyelvőr* és az *Ethnographia* szakfolyóiratok indulásáig, valamint Kálmány Lajos gyűjteményeinek a megjelenéséig várni kellett. Az azt követő száz év nagyszabású adatközlései ellenére (vagy tán éppen azért) a legendás király narratív hagyománykörének gyűjteményes összeválogatására hosszú ideig nem történt számottevő kísérlet, ami pedig mégis napvilágot látott, az túlságosan is szelektív válogatás volt. Mátyás király halálának ötszázadik évfordulójára azonban mindjárt három ilyen gyűjteményes kötet is megjelent: az Ujváry Zoltán által közreadott korpusz folklorisztikailag már csak azért is jelentős, mert egy – a Mátyás-hagyományban

[13] Dugonics gyűjteményének szerepéről: *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány a 18. században i. m. 138–141.; *Uő:* A Mátyás-hagyomány i. m. 73–80.; Ugyanitt Kríza Dugonics *Toldi* című drámájának néprajzi vonatkozásairól is értekezik (i. m. 80–101.).

[14] *Jókai Mór:* A magyar nép élcze szép hegedűszóban. Pest 1854.; *Uő:* A magyar nép adomái. Pest 1856.; *Benedek Elek:* Magyar mese- és mondavilág. I–V. Bp. 1894–1896.; *Tóth Béla:* A magyar anekdotakincs. I–V. Bp. 1898–1903.

az országos átlagnál gazdagabb – néprajzi tájegységen, a történeti Gömörben a 20. század második felében a szerző által gyűjtött népi elbeszéléseket adta közre.[15] A mesemondó Kóka Rozália által összeállított válogatás a Mátyás-hagyománykör népszerűsítő célzatú, olvasmányos igényű keresztmetszete, bár hangsúlyozandó, hogy a bukovinai székely származású szerző feldolgozásaiban nagy számban támaszkodik a székely szájhagyományból általa ismert és gyűjtött folklórszövegekre.[16] Népszerűsítő jelleggel készült, tudományos igényű válogatás a Kríza Ildikó által gondozott Mátyás-antológia, amely az addig ismert narratívtípusok legteljesebb keresztmetszete.[17] Az 1990-es évektől új lendületet kapó magyar mondakutatás és a minden korábbinál intenzívebbé váló mondagyűjtés, valamint táji mondagyűjtemények egész sorának publikálása[18] révén mára sok

---

[15] *Ujváry Zoltán:* Mátyás király Gömörben. (Gömör néprajza XXIII.) Debrecen 1990.

[16] *Kóka Rozália:* Mátyás király rózsát nyitó ostornyele. Bp. 1990.; *Uő:* Mátyás király neve napja. Száz szép mese Mátyás királyról Gyulai Líviusz metszeteivel. Bp. 2014.

[17] Mesék és mondák Mátyás királyról. Szerk. Kríza Ildikó. Bp. 1999.; Továbbá: *Kríza Ildikó:* Rex iustus – rex clarus. (Mátyás király a néphagyományban.) In: Hunyadi Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990.; *Uő:* Narratívtípusok a Mátyás-hagyományban. Néprajz és Nyelvtudomány 36. (1995) 39–52.; Az utóbbi években jelent meg a vajdasági Mátyás-történek reprezentatív korpusza egy ottani mesekutató válogatásában (*Raffai Judit:* Vajdasági történetek Mátyás királyról. Újvidék 2008.).

[18] Bihari népmondák. Szerk. Faragó József – Fábián Imre. Nagyvárad 1995.; Bihari népmondák. Második, bővített kiadás. Szerk. Faragó József – Fábián Imre. Nagyvárad 2001.; *Magyar Zoltán:* Torna megyei népmondák. (Magyar Népköltészet Tára I.) Bp. 2001.; *Uő:* A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák. (Magyar Népköltészet Tára III.) Bp. 2003.; *Uő:* Kalotaszegi népmondák. (Magyar Népköltészet Tára V.) Bp. 2004.; *Uő:* Bucsek József mesél. Kiskovácsvágási mesék és mondák. (Gömör néprajza LIX.) Debrecen 2004.; *Uő:* Népmondák a Kis-Küküllő mentén. Marosvásárhely 2005.; *Uő:* Ésik István meséi. Mesék, mondák és tréfás elbeszélések Martonyiból. Perkupa 2005.; *Uő:* Népmondák a Medvesalján. Dunaszerdahely 2006.; *Uő:* A Szilágyság mondahagyománya. (Magyar Népköltészet Tára VII.) Bp. 2007.; *Uő:* Népmondák a Bekecsalján. Marosvásárhely 2007.; *Uő:* Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya. (Magyar Népköltészet Tára VIII.) Bp. 2008.; *Uő:* Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya. (Magyar Népköltészet Tára IX.) Bp. 2009.; *Uő:* A Rétiember. Bodrogközi népi elbeszélések. Dunaszerdahely 2009.; *Uő:* Hunyad megyei népmondák. Marosvásárhely 2009.; *Uő:* Muravidéki népmondák. Lendva 2010.; *Uő:* Erdélyi népmondák. I–II. Marosvásárhely 2011.; *Uő:* Erdővidéki népmondák. Barót 2011.; *Uő:* Bebek juhász kincse. Népmondák Rozsnyó vidékén. Dunaszerdahely 2011.; *Uő:* Népmondák a két Homoród mentén. Barót 2011.; *Uő:* Mezőségi népmondák. (Magyar Népköltészet Tára XIII.) Bp. 2012.; *Uő:* Mátyás király Körösréven. Géczi Hegedűs Sándor történetei. Rév 2012.; *Uő:* Érmelléki népmondák. Barót 2012.; *Uő:* Népmondák a Fekete-Körös völgyében. Barót 2013a.; *Uő:* Erdőháti népmondák. Marosvásárhely 2014.; *Magyar Zoltán – Varga Norbert*: Amikor még szűk vót a világ. Mondák és hiedelmek Fülek vidékén. Dunaszerdahely 2007.; Továbbá itt szükséges utalni Ferenczi Imre és Liszka József egy-egy, a téma szempontjából releváns munkájára: *Ferenczi Imre:* Adatok a Mátyás-mondakörhöz. Néprajz és

tekintetben a két-három évtizeddel ezelőttinél is tágabb horizonttal és rálátással tekinthetünk a magyar Mátyás-hagyományok „galaxisára", különösen érvényes a helyi mondák nagyszámú felszínre kerülésére, azokra a történetekre, melyekről korábban nem bírt tudomással a magyar néprajztudomány.[19]

A Mátyás-hagyomány más történeti hősökével össze nem vethető gazdagságát mindenekelőtt az adja, hogy az nem köthető egyetlen műfajhoz. Mint a téma legfőbb kutatója, Kríza Ildikó hangsúlyozta:

> „Az eddigi kutatások szerint a következő műfajokban jelent meg: történeti ének, ballada, iskolai színjáték, csúfoló ének, monda, mese, eredetmagyarázó, anekdota, közmondás. Ezenkívül a népi díszítőművészetben is megjelenik (applied art in folk tradition)."[20]

Ugyanő a Mátyás-hagyománykör narratívtípusainak a rendszerezésére vonatkozóan is iránymutató észrevételeket tett, azokat öt nagy témacsoportba sorolva.[21] Az általa meghatározott kategóriákat (okos király, igazságos király, beugratásos próbák, viselkedésmintákat kínáló anekdoták, helynévmagyarázók) magunk is felhasználtuk a Mátyás-narratívumok rendszerezése során.

A Mátyás királyról szóló történetek túlnyomó többsége történeti monda, de a korpusz számos darabja meseként, anekdotaként, trufaként is értelmezhető. Mint Ujváry Zoltán fogalmaz:

> „Gondos műfaji elemzéssel a monda, trufa, mese elkülöníthető, de éppen a Mátyás királyról szóló hagyománykör anyaga a legnehezebben osztályozható. Bizonyára ez is az oka, hogy kialakult egy külön kategória – a Mátyás-mese – az ide tartozó történetek összefoglaló elnevezésére. Lényegében önálló csoportba is lehetne sorolni a Mátyás-történeteket, mivel jellegükben, formájukban – voltaképpen – műfaji tekintetben is jól elkülöníthetők. A történeti személyekről szóló történeteket a népszerűsítő, de a tudományos szakirodalom is a legkülönbözőbb csoportokba sorolja. A műfaji megítélésben nagy a bizonytalanság és az ingadozás. A Mátyás király alakjához fűződő, zömmel tréfás jellegű történeteket a szépirodalom többnyire az anekdota fogalmával illeti. Az anekdotagyűjteményekben szép számmal találhatók Mátyás-történetek, így például Tóth Béla híres gyűjteményében mintegy

Nyelvtudomány 12. (1968) 11–27.; *Liszka József:* Mátyás király és a madiak. (Adalékok a néphagyomány működési mechanizmusához.) In: Kultúra és tradíció. I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Szerk. Viga Gyula. Miskolc 1992. 413–417.

[19] Már Kríza Ildikó is utalt arra, hogy a Mátyás-kutatásban főleg a különféle helyi mondák, helynévmagyarázók kapcsán létezhet a legtöbb feltáratlan narratívum, és e téren várhatók még számottevő eredmények (*Kríza I.:* Narratívtípusok i. m. 47–48).

[20] Mesék és mondák Mátyás királyról i. m. 228.

[21] *Kríza I.:* Narratívtípusok i. m. 44–48.

nyolcvan Mátyás-anekdota szerepel. Ezek egy része trufa néven is publikálásra került. Az idetartozó változatokat azonban megtaláljuk a mesegyűjteményekben is."[22]

Kríza Ildikó szerint a Mátyás-mondák többsége szerkezetét tekintve „műfaji szempontból közelebb áll a meséhez, mint a mondához, mert a mese törvényszerűsége szerint a különböző kalandok, próbák után a hős elnyeri, eléri a kitűzött célt". A Mátyás-hagyomány legtöbb alkotásában ugyanis „az eltérő eseménysort az igazságtétel zárja, ahol a jó elnyeri jutalmát, a rossz pedig a büntetését".[23]

A műfaji meghatározás sokszor alapvetően attól függ, hogy a gyűjtőt és rendszerezőt milyen szempontok irányítják. Így volt ez már a meseanyag tudományos rendszerezése esetében is, amikor a nemzetközi analógiákra tekintettel váltak a magyar mesekatalógus(ok) részévé az idehaza többnyire Mátyás-történetekként ismertté vált vándortörténetek (novellameseként, illetve tréfás meseként határozva meg azokat).[24] Annyiban majd' minden Mátyás-történet mondai jellegű, hogy egy történeti hős alakja köré építkezik, és ha a narratívtípusban az anekdotikus jelleg tűnik is meghatározónak, a cselekmény lokalizálása legalább annyira mondai árnyalatot is kölcsönöz a folklórszövegnek. A helyhez kötés Mátyás király kapcsán az eredendően mesei műfajúnak tartott népköltészeti alkotásokban sem ritka.

A sokszor kibogozhatatlannak tűnő műfaji háló kibogozása azonban tán még folklorisztikai szempontból sem a legfontosabb feladat, és ha egy átfogó igényű történeti mondakatalógus megalkotása a cél, kézenfekvő és releváns az a kutatói attitűd, hogy az összes olyan prózaepikai alkotás e tudományos rendszerezés részévé váljon, amely az idők folyamán organikusan vagy véletlenszerűen Mátyás király alakjához kapcsolódott. A műfaji kavalkád annyiban pedig még tovább is bővíthető, hogy a nevezetes proverbium kapcsán („Meghalt Mátyás király, oda az igazság!") többnyire igaz történetként elmondott adomák is a Mátyás-hagyománykör részévé váltak (MZ II. H 140.), a csak Moldvában honos Mátyás-ballada *(Talányfejtő lány)*[25] kapcsán pedig a prózává oldódás tendenciája is megfigyelhető.[26]

E ballada az archaikus, középkori rétegzettségű moldvai csángó folklórban nagy valószínűséggel a 15–17. században még létezett, Mátyásról szóló történe-

[22] *Ujváry Z.:* Mátyás király i. m. 8–9.

[23] *Kríza I.:* Rex iustus i. m. 370.

[24] Például: AaTh/ATU 921.; AaTh/ATU 922.; AaTh/ATU 1533.

[25] *Kallós Zoltán:* Ismeretlen balladák Moldvából. Néprajzi Közlemények 3. (1958) 1–2. sz. 52.; *Vargyas Lajos:* A magyar népballada és Európa. II. Bp. 1976. 528–531.

[26] E balladatípusról további adatok: *Kríza Ildikó:* Egy moldvai balladáról. Néprajzi Látóhatár 3. (1994) 1–2. sz. 245–252.; *Uő:* A Mátyás-hagyomány i. m. 148–158.

ti énekek, verses széphistóriák genetikus öröksége, annak ellenére is, hogy az egy mai terminológiával novellamesének mondott narratívtípus (*Az okos lány:* AaTH/ATU 875.) verses, énekelt változata. A valaha énekmondók által előadott Mátyás-epika másik ágát a király uralkodásával egykorú hősepika képezte (a Jajca ostromáról, Szabács viadaláról szóló énekek), mely Görcsöni Ambrus históriáján, Zrínyi Miklós történeti bölcseleti művén át az 1776-ban összeállított Veszelszki Antal-féle történeti énekbe is beszüremkedett.[27] Bár a hősköltészeti elemek a 19–20. századi folklóranyag ismeretében már messzemenően nem uralják a Mátyás király alakjához fűződő epikát, továbbélésük („alámerülésük"?) a mondahagyomány kapcsán is számos népköltészeti szövegben kimutatható, olyannyira, hogy ezek a folklórelemek a tudományos rendszerezés folyamán külön, önálló fejezetet igényeltek.

A már említett 16. századi feljegyzések ismeretében nyilvánvaló, hogy Mátyás király alakja (a neki tulajdonított emberi és uralkodói erények miatt) a magyar szólásoknak és közmondásoknak is szerves részévé vált. Dugonics András a 18–19. század fordulóján már nem csupán a közkeletű proverbiumról tudott, hanem több mint két tucat szólást, szófordulatot, közmondást regisztrált a nevezetes király neve, alakja kapcsán.[28] Ezek közül kivált az *Egyszer volt Budán kutyavásár* és a *Mátyás és a csukamáj* típusú történetekkel összefüggésben vált szállóigévé a monda konklúziójaként is szolgáló proverbium. Közköltészeti variánsként még a 20. században is születtek a hagyománykör proverbiumkészletét gazdagító szólások („Mátyás király Gömörbe' beleszart a gödörbe" stb.),[29] hasonlóképpen a gyerekfolklór egynémely újabb keletűnek tűnő alkotásához (a *Mátyás király mezítláb ment szántani* kezdetű gömöri dal stb.).[30] És ha már szó volt a népi díszítőművészetnek a Mátyás-kultusz részét képező voltáról, két nevezetes Mátyás-szobor kultuszformáló hatására is utalnunk szükséges: Fadrusz János 1902-ben felállított nevezetes kolozsvári lovas szobrára, valamint Holló Barnabás Fadruszéval egykorú, Sajógömörön álló alkotására, amely ismereteink szerint Európában az egyetlen olyan köztéri szobor, amely egy uralkodót kapával a kezében ábrázol.

A Mátyás-hagyománykör jelentős része internacionális, de legalábbis interkontinentális folklórelem, olyan vándortörténet, amelyben a történeti hős neve (lett légyen az mese-, monda- vagy anekdotahős) többnyire szimbolikus, és éppen ezért könnyen felcserélhető. Hasonlóképpen, mint számos más európai nemzet folklórja esetében, hiszen ama narratívumok némelyikének, melyeket a

[27] *Kríza I.:* Narrítívtípusok i. m. 40–43.; *Uő:* A Mátyás-hagyomány i. m. 117–137.

[28] *Dugonics András:* Magyar Példa-Beszédek és Jeles Mondások. I–II. Szeged 1820.; A művében szereplő proverbiumok listája: *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 74–75.

[29] Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma ltsz. 4094/299. – Katona Imre gyűjtése. 1949 (Tiszaigar).

[30] Magyarhegymeg – Magyar Zoltán és Varga Norbert kéziratos gyűjtése. 2001.

magyar szájhagyomány Mátyás királyhoz társít, az angol folklórban Földnélküli János, a franciában IV. Henrik, a németeknél Nagy Frigyes, az oroszoknál Nagy Péter, az osztrákoknál II. József, Itáliában Lorenzo de' Medici, a románoknál Drakula (Vlad Ţepeş) a hőse.[31] S ha nem is kizárólagos érvénnyel, de találónak tűnik Kríza Ildikó azon megjegyzése, mely szerint „sok nemzetközi prózaepikum alkalmi kapcsolódása adja a Mátyás-hagyomány egészét".[32]

A nemzetköziség, sőt nemzetekfelettiség amúgy is lényegi, generális vonása a Mátyás alakja körül sarjadt népi hagyománykörnek. A közép- és délkelet-európai népek egymással összefüggő, ám esetenként egymástól markánsan eltérő Mátyás-hagyományait felkészült kutatók sora tárta fel az utóbbi évtizedekben,[33] ezért azok részletes bemutatásától e lapokon eltekintünk, leginkább azért, mert e katalogizálás tárgyát csakis a Kárpát-medencei és moldvai hagyományok képezték, és annyiban azok sem teljes körűen, hogy nem magyar anyanyelvű adatközlőktől feljegyzett hagyomány az 1920 utáni időkből csak különösen indokolt esetben szerepel e regiszterben.

A Mátyás király korában, a Mátyás halálát követő évszázadokban még bizonyosan léteztek a magyar nyelvű (és tárgyú) hősi epika földrajzilag legközelebbi analógiái, azok a szerb (kisebb részt horvát) hősénekek, melyek több tucat darabjában Mátyás király a népköltészeti alkotás hőseként vagy epizódszereplőként tűnik fel, hasonlóképpen a törökellenes harcok több más nevezetes magyar alakjához (Hunyadi János, Kinizsi Pál stb.). E Vuk Karadžić által kiadott,[34] a 19. század első felében még a balkáni falvakban gyűjthető népköltészeti alkotások esetenként a több évszázaddal korábbi udvari, határvidéki magyar énekekből is merítettek.[35] Hasonló énekekre az albán és a bolgár folklórból[36] is ismert néhány

---

[31] *Holló Domokos:* Néhány Mátyás-anekdotánk forrása. Ethnographia 48. (1937) 4. sz. 406.

[32] *Kríza I.:* Rex iustus i. m. 370.

[33] E témakör áttekintő igénnyel szerepel Kríza Ildikó Mátyás-hagyományokról írt könyvében: *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 159–192.

[34] *Vuk Karadžić:* Srpske narodne pjeseme. I–II. (Serbian Folk Songs). Beograd 1964.

[35] A balkáni szláv verses epikáról a modern folklorisztika szellemében az utóbbi időben motívumindex is készült, amely mintegy negyvenre teszi az olyan epikus énekek számát, melyekben szerepel Mátyás vagy Mátyás neve – *Branisláv Kristić:* Indeks motiva narodnih pesama balkanskih slovena. (Motif Index of Folk Songs of Balkan Slavs.) Beograd 1984.; A szerb Mátyás-hagyomány magyar nyelvű szakirodalma: *Szegedy Rezső:* Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. Ethnographia 27. (1916) 47–60.; *Dávid A.:* Mátyás király alakja i. m. 308–321.; *Uő:* Délszláv epikus énekek – magyar történeti hősök. Újvidék 1978.; *Jung Károly:* Két Mátyás-monda regressziója idegen nyelvi közegben. (Délszláv egybevető adatok.) In: Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára. Szerk. Deáky Zita. Bp. 2002. 240–258.

[36] *L. Bogdanova – S. Bojadzijeva – N. Kaufman:* Blgarski narodni balladi. I–II. (Bulgarian Folk Ballads.) Sofija 1993.

szórványos példa. A szerbhez hasonlóan népes számú, Mátyásról szóló, szlovén epikus ének korai darabjaiban a tragikus elem az uralkodó, műfaji értelemben balladaszerűek,[37] s a szlovén folklór az egyedüli a magyaron kívül, amelyben Mátyás alakja körül komplex és földrajzilag is kiterjedt mondakör sarjadt a magyar király halála utáni évszázadokban. E szlovén prózaepikai tradíció[38] azonban karakteresen eltér a magyar hagyományanyagtól: míg a magyar népi elbeszélésekben kevés kivételtől eltekintve Mátyás pozitív hős, a szlovén mondákban ugyanő ambivalens személyiség, zsarnoki kényúr, aki önhittségében még az Isten ellen is harcba száll, és e nemzeti hagyománykör sarkalatos pontjaként mint Kyffhäuser-típusú halhatatlan hős valamely szlovén hegy mélyén várakozik fekete seregével együtt a visszatérésre. Faragó József kutatásaiból tudjuk,[39] hogy Mátyás királyról szóló történeti énekek a román folklórban is léteztek, az erdélyi román prózaepikának azonban – némiképp meglepő módon – csak vélet-

[37] Slovenske ljudske pesmi. I. Ed. Zmaga Kumer et al. Ljubljana 1970.

[38] A téma legfontosabb szlovén folklorisztikai feldolgozásai: *Anastasius Grün:* Gesammelte Werke. Berlin 1877. 115–128.; *Georg Graber:* Sagen und Märchen aus Kärnten. Wien 1935. 348–350.; *Ivan Grafenauer:* Slovenske pripovedke o kralju Matjažu. Ljubljana 1951.; *Milko Matičetov:* Kralj Matjaž v luci novega slovenskego gradiva in novih raziskavajn Razprave 2. Razreda IV. (1958) 101–155.; *Uő:* Niccolettijevo sporečieo o toéminich in kralju Matjažu. I dati di M. Nicoletti sugni Sloveni die Tolminese. Slovenski Etnograf (1958) 47–59.; A szlovén Mátyás-mondákról szóló magyar nyelvű híradások és elemzések: *Prém József:* Mátyás király és Marko Krajina népköltészetében. Fővárosi Lapok, 1868. január 28. 86–87.; *Vikár Béla:* Mátyás király emléke a szlovén népmondákban. Ethnographia 1. (1890) 306–307.; *Bellosich Bálint:* Mátyás király emléke a szlovén népmondákban. Ethnographia 2. (1891) 320–321.; *Scheinigg János:* A szlovének mythosai, mondái és népdalai. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. VI. (Karinthia és Krajna.) Bp. 1891. 158–160.; *Prém József:* Mátyás király a krajinai népköltészetben. In: Mátyás király emlékkönyv. Szerk. Márki Sándor. Bp. 1902. 236–241.; *Herrmann Antal:* Rudolf királyfi a mondában. Ethnographia 27. (1916) 3.; *Holló D.:* Néhány Mátyás-anekdotánk i. m.; *Paál Jób:* Mátyás legendák a szlovén hegyek között. Ellenzék (1938) 295. sz. 10.; *Relković Davorka:* Hun és magyar vonatkozású mondák nyugati szomszédainknál. Ethnographia 49. (1939) 61–62.; *Dávid A.:* Mátyás király alakja i. m. 318–319.; A szlovén irodalom kistükre. Szerk. Karig Sára. Bp. 1973.; *Kríza Ildikó:* A Mátyás-hagyomány szlovén és magyar kapcsolatai. Néprajzi Látóhatár 1. (1992) 3–4. sz. 64–71.; *Uő:* A szlovén és magyar Mátyás-hagyomány kapcsolatai. In: Folklór és Tradíció. VII. Szerk. Kiss Mária. Bp. 1994. 212–220.; *Uő:* A Mátyás-hagyomány i. m. 178–192.; *Lukács István:* A megváltó Mátyás király színeváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban. A világ archetipikus víziója. Bp. 2001.; *Margittai Gábor:* Mátyás és a barlangi báró. Magyar Nemzet, 2008. augusztus 30. 39.

[39] *Faragó József:* Két román népballada Mátyás királyról. Helikon 8. (1997) 4. sz. 234–236.; *Uő:* Két román népballada Mátyás királyról. In: Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében. Szerk. Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András. Békéscsaba–Debrecen 1998. 405–410.

lenszerű akkulturáció által vált részévé. Ellentétben a cseh,[40] a szlovák,[41] a horvát,[42] a cipszer[43] és a ruszin[44] mondákkal, melyek a cseh tradíció esetében közvetett módon, míg a többi nemzet, nemzetrész esetében közvetlenül a magyar hagyományok átvételéről tanúskodnak. Egy szlovák vagy szepességi német Mátyás-monda a Kárpát-medence más részein is honos népszerű narratívtípusok helyi, esetenként lokalizált, mindössze idegen nyelvű adaptációja, a ruszin folklór azonban néhány olyan különleges narratívtípust is tartalmaz, melyek csak a Kárpátok északkeleti, Galíciával határos völgyeiből kerültek elő, és a magyar folklórörökségtől sok tekintetben független, kistáji népköltészeti örökségnek tűnnek. Noha a magyar nyelvű Mátyás-tradíció önmagában is párját

---

[40] *Ernyey József:* Mátyás király a cseh néphagyományban. Ethnographia 32. (1921) 92–100.; *Dávid A.:* Mátyás király alakja i. m. 316., 320.; *Kríza I.:* Rex iustus i. m. 401.

[41] *Ján Komorovský:* Poznánky l'udovej tradícii o kráľovi Matejovi. Slovenskỳ Národopis (1954) 176–191.; *Uő:* Vunik ludovej tradície o královi matejovi Korvínovi. Slovenskỳ Národopis (1955) 309–316.; *Uő:* Matej Korvin i. m.; *Uő:* Kratochvíl ne príbehy kráľ a Mateja. Bratislava 1972.; Komorovský Mátyás-monográfiájának recenziója: *Ujváry Zoltán:* Ján Komorovsky: Kratochvil ne príbehy kráľ a Mateja. Herman Ottó Múzeum Közleményei 11. (1972) 20–21.; A 20. században napvilágot látott szlovák szövegfolklór-katalógusok is jelzik a Mátyás királyról szóló történetek ismeretét: *Jiři Polívka:* Súpis slovenskỳch rozprávok. V. Turčiansky Sväty Martin 1931. 228.; *Viera Gašparíková:* Katalóg slovenskej ľudovej prózy. Archiv Prof Franka Wollman. Catalogue of Slovak Folk Prose. From Prof. Frank Wollman's Archives. I–II. Bratislava 1991–1992. I. 25., 49., 127–129., 165–166., II. 336–337. – a Frank Wollman-féle kéziratos gyűjtemény adatai.; A Mátyás királyról szóló nyugati szláv dalokról: *Dávid A.:* Mátyás király alakja i. m. 320.; *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 170.

[42] *Balint Vujkov:* Do neba drvo. Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine. Subotica 1963.; *Djuro Franković:* Drvo nasred Podravine. Usmene pripovijetke. Bp. 1986.; *Jung Károly:* Királyválasztás feldobott koronával. (A horvát szájhagyomány Mátyás király alakjához – némi összehasonlító kitekintéssel.) Néprajzi Látóhatár 8. (1999) 1–4. sz. 282.; *Uő:* Két Mátyás-monda i. m. 254., 281–283.

[43] *Alfred Camman – Alfred Karasek:* Dunauschwaben Erzählen. I–II. Marburg 1981.; *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 170.

[44] *Zenon Kuzelya:* Uhorszkij korol Matvij Korvin v szlavjanszkij usztnij szlovesznoszti. Lvov 1906.; *Szémán István:* Kuzely, Zenon: Uhorszkij koroly Matvij Korvin z Szlavjanszkih szlovesznoszti. Századok 46. (1911) 138–194.; *Volodimir Gnatjuk:* Etnograficsni materiali z Ugorszkoi Ruszi. Ethnograficsnij zbirnik 6. (1911) 191–194.; *Eugen Perfeckij:* Podkarpatské a haličkoruske tradice o krali Mátyásovi Corvini. Sbornik Filozoficke Fakulty University Komenského Bratislava 4. (1926) 3–55.; *Ortutay Gyula:* Rákóczi két népe. Bp. 1939.; *Petro Lintur:* Legendi Karpat. Uzsgorod 1968.; *Nadija Varchol – Jozsif Varchol:* Korvin Mátyás és a Rossz Lány az ulics-ublyai völgy szájhagyomány útján terjedő népköltészetében. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Szerk. Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula. Miskolc 1984. 179–184.; *Leszja Musketik:* Magyar történeti hősök a kárpátukrán folklórban. In: Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében. Szerk. Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András. Békéscsaba–Debrecen 1998. 205–206.; *Uő:* Folklor ukrjnszko-ugorszkogo porubizzsja. Kijiv 2013. 281–325.; *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 170–177.

ritkító gazdagságú és változatosságú népköltészeti hagyománykomplexum, így együtt különösképpen európai jelentőségű, hiszen Kárpát-medencei eredettel, Kárpát-medencei kisugárzással a nemzeti kultúránál is többet, egy műfajilag, nyelvileg, tematikailag egyaránt sokszínű, ugyanakkor mégis koherens közép- és délkelet-európai hagyománykört, magyar dominanciájú internacionális kulturális örökséget eredményezett és éltetett évszázadokra kiható érvénnyel.

Mint azt korábban jeleztük, markáns regionális tagolódás Szent István király vagy Rózsa Sándor mondaköréhez hasonlóan a honi Mátyás-tradíciók esetében sem alakult ki, vagy ha esetenként mégis, a különféle műveltségi hatások, az írott források és az iskolai oktatás, a televízió és a rajzfilmek, legújabban pedig az elektronikus média jóvoltából Mátyás király a magyar ökumené egészén is mindenki által ismert történeti hőssé vált. A helyhez kötés ősi gyakorlata szellemében helyi és néhány településre kiterjedő lokális hagyománykörök természetesen tucatjával színezik a magyar nyelvterület egészére vetített képet (jellemzően egy-egy nevezetes földrajzi objektum – hegy, forrás, fa, építmény stb. – mondai helyszínként való szerepeltetésével), nagyobb regionális koncentrációra azonban viszonylag kevés esetben akad példa. Liszka József történeti és recens hagyományanyag felvonultatásával meggyőzően bizonyította, hogy mivel a Csallóközt „különösen szerette Mátyás király", és „örömmel mulatott benne"[45], a környékbeli nép is a szívébe zárta és szívesen mesélt róla.[46] Saját gyűjtési tapasztalataink szerint hasonlók mondhatók el a Csallóközzel északról határos Mátyusföldről is, mely vidék egyes helyi hagyományok szerint a nevét is az igazságos királyról kapta. A néveredet ihlette azt a kistáji hagyománykört és folklorisztikus öntudatot, amely egyes források szerint a Matyóföld népét is jellemezte.[47]

A Dunántúlon a Fejér és Veszprém megyék által határolt részeken (Székesfehérvár és Várpalota vidékén) körvonalazódik bizonyos mérvű táji Mátyás-mondakör, amely a történeti feljegyzések ismeretében akár két-három évszázadra is visszanyúlhat. Noha e zömmel várpalotai hagyományok az ottani királyi palota kapcsán valószínűleg a helyi értelmiségiek révén honosodtak meg, az idők folyamán organikus jelleget öltöttek, sőt olyan országos hírűvé vált folklórhagyományt is teremtettek, mint a Vörösmarty által feldolgozott, Szép Ilonkáról szóló helyi „rege", vagy az ugyancsak e tájhoz köthető csóri csukamáj története.[48]

---

[45] *Péczeli József:* Magyar Országnak négy nagyobb Folyó-Vizei. Mindenes Gyűjtemény (1790) 157.

[46] *Liszka József:* Mátyás király és a madiak i. m. 81–84.; *Uő:* Két Duna keríti. Tanulmányok a Csallóköz néprajzához. Bp.–Dunaszerdahely 2005. 225–237.

[47] *Kósa László:* Hagyomány és közösség. Bp. 1984. 33.; *Pető Margit:* Rozmaring ága, virágnak virága. Bp. 1984. 129.

[48] *Fakász Tibor:* Palotai Mátyás király. Fakász Tibor mondagyűjteménye. Új Horizont 34. (2006) 4. sz. 115–122.

A magyar nyelvterület északi sávja minden jel szerint a Kárpát-medencei Mátyás-hagyománykör egyik törzsterülete, ám az itt honos narratív tradíciók közül is kicsúcsosodik a különféle népköltészeti elemek nagy száma, változatgazdagsága, sőt esztétikai minősége folytán a történeti Gömör, valamint a Gömörrel keletről határos Tornai-karsztvidék vonatkozó népköltészeti öröksége.[49] E sűrű történelmi levegővel áthatott, történeti tudatú kisnemesi falvakkal tarkított mikrorégióban eredendően is létezhettek Mátyás-hagyományok, melyek a polgári fejlődés hatását is magukon viselve érték el ma ismert kiteljesedésüket. Az is jól látható, hogy egy lokális kötődésű, de országos hírre szert tett folklórelem (a gömöri szőlőkapálás története) más narratívtípusok környékbeli meggyökerezéséhez is elvezetett.

Kálmány Lajos, Penavin Olga, Ferenczi Imre, Raffai Judit és mások gyűjtései alapján a Szeged vidékén, a szegedi kirajzások által létesült települések kirajzolják a Mátyás-hagyományok egy lehetséges centrumát, ez azonban inkább a népköltészeti hagyományok táji „besűrűsödését" jelenti, ám helyhez kötött narratívumok ritkán fordulnak elő ezen a területen.[50] Ellentétben az Ung megyei (ruszin, szlovák és magyar) Mátyás-mondákkal, melyek néhány környékbeli vár/várrom köré szerveződnek, és a magyar király hősepikai karakterének egy lokális mondakörbe ágyazott markáns színfoltját örökítik meg.

Mi sem természetesebb, mint hogy az erdélyi származású és Kolozsváron született Mátyást nagyfokú tisztelet övezte a Királyhágón túli részeken, és szinte bizonyos, hogy a Heltai által 1575-ben közreadott mondacsokor is már az erdélyi folklór terméke, azaz zömében a korabeli erdélyi szájhagyományból vétetett. Az ezredforduló körüli években szisztematikussá vált erdélyi mondagyűjtések igazolják ezt a képet (több évszázados szájhagyományozó kontinuitást is kimutatva egyes helyeken), ami azonban igazán különös, hogy a történeti Erdélyben nem jött létre közel sem olyan tipológiai változatosság, mint a felföldi részeken: jóllehet a legtöbb erdélyi kistájnak Mátyás az első számú történeti hőse, az ott lakók mindössze néhány helyi mondát, valamint vándortörténetet ismernek, s e két réteg ötvözeteként minden más hagyományt felülíróan a kolozsvári bíró megbüntetésének a mondáját. Az erdélyi folklór sok tekintetben archaikus jellegére utal, hogy noha a különféle műveltségi rétegek e tájon is áthatják e nevezetes monda ismeretét, két évtizedes terepmunka tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvterület más részeinél intenzívebb

[49] *Ujváry Z.:* Mátyás király i. m.; *Magyar Z.:* Torna megyei népmondák i. m.; *Uő:* Bucsek József mesél i. m.; *Uő:* Bebek juhász kincse i. m.

[50] *Penavin Olga – Kovács Ágnes:* Mátyás-mondák a Vajdaságból. Néprajzi Közlemények 4. (1959) 4. sz. 107–115.; *Ferenczi I.:* Adatok i. m.; *Dobos Ilona:* Kyffhäuser-mondatípus. In: Magyar néprajzi lexikon. III. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1980. 377–380.; *Veselinović Šulc Magdolna – Matijevics Lajos:* Mátyás király és Márkó király a Vajdaságban. In: Jugoszláviai magyar népköltészet. III. Szerk. Bosnyák István. Újvidék 1995. 167–172.; *Raffai J.:* Vajdasági történetek i. m.

volt e monda hagyományozódásában a szóbeliség, a szájhagyományozás szerepe, így aztán az sem tűnik véletlennek, hogy e narratívtípus esztétikailag is figyelemre méltó darabjait túlnyomórészt erdélyi adatközlők mondták el.

A Mátyás-hagyományok táji elterjedésétől javarészt független, ám megőrzésük és továbbörökítésük szempontjából nem elhanyagolható körülmény a folklórspecialisták szerepe. A magyar folklórtörténet név szerint ismert kiemelkedő tudású mesemondóinak többsége (különösen a férfiak!) tudtak Mátyás-történeteket, azokat szívesen és többnyire alkotó módon mondták el. Veselinović Šulc Magdolna és Matijevics Lajos egy bácskai magyar mesemondó repertoárjában vizsgálta az annak hangsúlyos részét képező Mátyás-mondákat és -meséket,[51] és kivált felföldi folklórgyűjtései alkalmával e sorok írója is több olyan mesemondóra lelt, akiknek folklórrepertoárján belül a Mátyás királyról szóló történetek meghatározó részt képeztek.[52] A kiskovácsvágási mesemondó, Bucsek József kifejezetten legkedvesebb történeti hőseként aposztrofálta az igazságos királyt, és mint történetmondó különösen a róla szóló mondák és novellamesék elmondásakor volt igazán elemében; részben azért is, mert a Mátyást megidéző, lebilincselő stílusban előadott történetek Bucsek nemzeti identitásának is részét alkották.[53]

A mesekutató Kovács Ágnes a *Magyar Néprajzi Lexikon* lapjain Mátyás király narratív hagyománykörében 52 típust különített el,[54] azokat túlnyomórészt népmeseként értelmezve, noha maga is megjegyezte, hogy e folklórszövegek végső helye és klasszifikációja „csak a Magyar Népmese-katalógus, illetve Történeti Mondakatalógus elkészülte után dől el".[55] Szendrey Zsigmond vázlatos katalógustervezetében fél évszázaddal korábban az általa ismert írott források és származás alapján 72 típust azonosított be,[56] míg Kríza Ildikó egy közelmúltban készült kéziratos tipológiájában már mintegy másfél száz narratívtípust sorolt fel.[57] A jelzett több ezer tételes prózaepikai korpusz feldolgozását követően azonban e korábbi kutatói látleletnél is nagyságrendileg nagyobb tipológiai gazdagság tárult fel, háromszáznál is több (315) szuverén narratívtípust különítve el, és ha a különféle altípusokat és a szövegszerveződés alsóbb szintjein megjelenő egymotívumos narratívumokat is e körbe soroljuk, a Mátyás királyról szóló magyar történettípusok számát annak kétszeresében, mintegy 600, részben vagy egészben különálló szövegtípusban határozhatjuk meg.

---

[51] *Veselinović Šulc M. – Matijevics L.:* Mátyás király i. m. 167–172.

[52] *Magyar Z.:* Bucsek József mesél i. m. 70–92.; *Uő:* Ésik István meséi i. m. 118–125.

[53] *Magyar Z.:* Bucsek József mesél i. m. 22–23.

[54] *Kovács Ágnes:* Mátyás-mese. In: Magyar néprajzi lexikon. III. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1980. 533–534.

[55] *Kovács Á.:* Mátyás-mese i. m. 533.

[56] *Szendrey Zsigmond:* Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok. Ethnographia 33. (1922) 53–55.; *Uő:* Történeti népmondáink. Ethnographia 37. (1926) 81–86.; *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 36.

[57] Köszönettel tartozunk Kríza Ildikónak, hogy a Mátyás királyról szóló narratívtípusok általa készített felsorolását a rendelkezésünkre bocsátotta.

Mátyás király narratív hagyománykörének tematikai csoportosításakor igyekeztünk egyaránt figyelemmel lenni a személyes életút kronológiájára és a vonatkozó hagyományanyag belső logikájára. A rendelkezésre álló archivált anyag már mennyiségi okoknál fogva is szétfeszítette a Kríza Ildikó által javasolt öt fő témacsoportot,[58] másrészt a rendszerezés megkezdésekor nyilvánvalóvá vált, hogy számos egyéb olyan epikus egység is körvonalazódik a szövegkataszter alapján, amelyek további tagolást igényelnek. A rendszerezés során így kialakult-kialakított 22 fő tematikus egység a király életútját követve külön-külön fejezetben jeleníti meg Mátyás ifjúságát, királlyá választását, szerelmi kalandjait és házasságát, valamint halálának folklórhagyományait. Valamelyes életrajzi elemeket is hordoz, jellemzően azonban a Mátyás-hagyománykör archaikus rétegét képviselő hősepikai jellegű/eredetű hagyományokat foglalja össze a Mátyás háborúiról szóló, valamint az őt mint természetfeletti képességű hőst bemutató mondák csoportja. A helyi mondák népes csoportjában – azok nagy számára tekintettel – önálló egységbe soroltuk a Mátyással kapcsolatos különféle alapítási hagyományokat, a Mátyás király kútjával, fájával összefüggő, valamint a legendás uralkodó egyéb helyi emlékeit megörökítő mondákat.

Noha mint narratív motívum több témacsoportban is szerepel, az álruhában megjelenő Mátyásról szóló történetek szintén külön fejezetet alkotnak e rendszerezésben, szimbiózisban az előbbi egység alcsoportjaként is felfogható, esetünkben azonban külön fejezetbe sorolt (álruhás) királyi látogatások eseteivel. A Mátyás király fő népköltészeti attribútumaként használatos „igazságos" jelző – mint mondaképző relevanciával is bíró toposz – (több mint félszáz narratívtípus révén) ugyancsak külön egységet képez a teljes hagyományanyagon belül. Az eszes és leleményes uralkodó salamoni bölcsességét illusztráló mesék, mondák és példázatok, a fő motívum logikai szála mentén kiegészülnek a Mátyás okos bolondjáról és okos alattvalóiról szóló népi elbeszélések tematikus egységeivel. Részint a leleményesség is része a beugratásos próbák kisebb csoportjának és mindazon egyéb történeteknek, melyek a király vagy az uralkodó valamely emberének elmésségét hivatottak példává tenni.

A példaadás a lényege mindazoknak a narratívumoknak is, melyeknek Kríza Ildikó által javasolt tartalmi egységét a *Viselkedésminták* cím alatt rendeztük egybe, és a példázatokként is értelmezhető mondák, novellamesék ugyancsak egy további tematikus egységbe kerültek e rendszerezésben. Végül a többnyire Mátyás királynak tulajdonított, esetenként szállóigévé vált emlékezetes mondások témacsoportján kívül létrehoztunk még egy olyan vegyes csoportot is, amelybe mindazok a Mátyás-motívumok, Mátyás-történetek kerültek, melyek más fejezetekbe nem voltak organikus módon beilleszthetők (sokszor azért nem, mert a vonatkozó folklórszövegben, szövegtípusban Mátyás szerepeltetése is véletlenszerű).

[58] *Kríza I.:* Narratívtípusok i. m. 44–48.; *Uő:* A Mátyás-hagyomány i. m. 203.

Bálint Zsuzsa

A CINKOTAI KÁNTOR MESÉJE – AZ ATU 922-ES MESE CIGÁNY ÉS MAGYAR VÁLTOZATAINAK SZÖVEGHERMENEUTIKAI VIZSGÁLATA

I.

Jelen tanulmányban a Szuhay Péter gyűjtötte Babos István beás cigány mesemondó repertoárjából a „Mátyás király–Mátyás szakács”[1] című meséjét a Géczi Lajos *Ungi népmesék és mondák* repertoárban fellelhető Varga Gyuláné Sipos Erzsébet bési mesemondónő „Mátyás és az okos fűtő”[2] meséjével kívánom összevetni.[3] Választásom oka, hogy: (1) a két mesemondó ugyanazon mesetípus egy-egy sajátos interpretációját közli a hallgatóságával, (2) a mesenarratívákban oly nagyfokú az egyes meseelemek hasonlósága, hogy kézenfekvőnek tűnik a szövegkomparatisztikai vizsgálat, (3) a narratívák értelemösszefüggését vizsgálva nyomon követhetjük a cigány mesemondó egyéni meseszerkesztési, jelen esetben a kontaminációs eljárás, különbözőségét az ungi mesemondónő konfigurációs aktusától.

A Mátyás király alakja köré szőtt epikus történetek szakirodalma nemcsak a magyar folklorisztikában számottevő, ha körülnézünk a szomszédos népek folklórirodalmában nyilvánvalóvá válik, hogy fontos szerep illeti meg a reneszánsz uralkodót a szlovák, cseh és délszláv néphagyományban is,[4] ebből kifolyólag pedig számos elemzés született e narratívákról. Ha ezt a vizsgálódást még jobban kitágítjuk, és nemcsak a Közép- és Kelet-európai folklorisztika kutatásait vesszük szemügyre, az is világosan kirajzolódik, hogy azok az elbeszélések, amelyeket nálunk Mátyás-mesékként ismer a közönség, szinte mindenhol megjelennek, igaz nem Hunyadi szereplésével. Ennek az a magyarázata, hogy a nemzetközi mesekatalógusokban fellelhető bizonyos prózai alkotásokhoz a ma-

---

[1] Mátyás király–Mátyás szakács. In: A három muzsikus cigány. Babos István meséi. Szerk. Szuhay Péter. Bp. 2003. 123–129.

[2] Mátyás és az okos fűtő. In: Ungi népmesék és mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. XXIII. Szerk. Géczi Lajos. Bp. 1989. 382–384.

[3] A tanulmány megjelenését az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport támogatta.

[4] Lásd *Kríza Ildikó:* Mátyás király a szomszéd népek költészetében. In: Kríza Ildikó: A Mátyás-hagyomány évszázadai. Bp. 2007. 159–192.

gyar néphagyomány Mátyás király alakját kötötte, míg más népeknél ezt a szerepet saját történelmi uralkodóik, hőseik töltik be;[5] vagy egyszerűen csak, mint a mesebeli király bukkan fel[6]. Kríza Ildikó a *Mátyás-hagyomány évszázadai* című könyvében a következőképpen magyarázza ezt a jelenséget:

> „A történeti hősökről szóló alkotásokat két nagy csoportba sorolja a klasszikus folklorisztika. […] A másik nagy csoportban (ahová a trufák, tréfás mesék, anekdoták tartoznak) a történeti hős neve csak szimbolikus, éppen ezért könnyen felcserélődik. A nemzeti hősök neve etnikus hátterű, míg a narratívumok korokat, országokat átugorva azonosak lehetnek. A Mátyás-hagyomány legnagyobb része ez utóbbihoz kapcsolódik. A szakemberek több ízben szóltak arról, hogy Mátyás király neve a folklórban szimbolikus, és hasonló narratívumok kapcsolódnak a németeknél III. Frigyeshez, az angoloknál Földnélküli Jánoshoz, az oroszoknál Nagy Péterhez, a románoknál Drakulához."[7]

Amiként bármelyik típusszámmal ellátott szövegváltozatok esetében, a Mátyás-meséknél sem lehet kétségbe vonni azt az állítást, hogy a szövegkomparatisztika segítségével kirajzolódnak a változatok közötti megegyezések, illetve az egészen egyéni, egy-egy népcsoport vagy mesemondói közösség folklór alkotásaira jellemző sajátos vonások. A végeredmény, Magyar Zoltán szavaival élve, „bonyolult rétegzettségű kulturális örökség, amelyben az egyedi jellegzetességek és az internacionális jegyek többnyire egymást kiegészítve, egymással szimbiózisban találhatók meg"[8].

A Mátyásról szőtt elbeszélések az uralkodóhoz kapcsolt tulajdonságok, a történetek tematikája vagy az erkölcsi tanítás tekintetében igen széles skálán mozognak, ahogy Keszeg Vilmos említi. Ezekben a király úgy jelenik meg előttünk, mint

> „[…] a harcos vitézség, a leleményesség és az őszinteség tisztelője, a szegények pártfogója, segítőkész és jószívű, a dolgozó ember felkarolója és tisztelője, mind-

[5] Példa erre egy kasztíliai spanyol variáns, ahol a szóban forgó ATU 922-es mese így kezdődik: *„Egyszer Kasztíliai I. Péter király, akit úgy hívtak, hogy a Kegyetlen, látogatást tett a Szent Bernát kolostorban."* – Las tres preguntas. In: Cuentos populares de Castilla y León II. Szerk. Aurelio M. Espinosa. Madrid 2016. 78. – (A spanyol meseszövegeket eredetiből a tanulmány szerzője fordította.)

[6] Egy másik kasztíliai variánsa ennek a mesetípusnak pedig a következőképpen kezdődik: *„Amikor a király vadászatra ment, találkozott a villamedianai pappal […]."* – El rey y el cura de Villamediana. In: Cuentos populares de Castilla y León II. Szerk. Aurelio M. Espinosa. Madrid 2016. 82.; „Celebrando una cacería *un rey,* se encontró al cura del pueblo de Villamediana […]." – kiemelés tőlem: B. Zs.

[7] *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 10.

[8] *Magyar Zoltán:* Mátyás király narratív hagyományköre. Típus és motívumindex. Bp. 2017. 23.

eközben pedig erőskezű uralkodó is, aki az öntelt, hatalmával visszaélő hatóságot képes rendre utasítani, és igazságot szolgáltatni."[9]

Ujváry Zoltán pedig a műfaji kérdésről mondja azt, hogy

„Gondos műfaji elemzéssel a monda, trufa, mese elkülöníthető, de éppen a Mátyás királyról szóló hagyománykör anyaga a legnehezebben osztályozható. Bizonyára ez is az oka, hogy kialakult egy külön kategória – *a Mátyás-mese* – az idetartozó történetek összefoglaló elnevezésére."[10]

Jelen tanulmánynak nem célja sem a Mátyás-mesék szakirodalmának részletes bemutatása, sem pedig a Mátyás-mesék alcsoportjainak és előfordulásainak áttekintése,[11] hiszen nemcsak a terjedelmi és tematikai keretet feszítené teljes mértékben szét, hanem előttem már jó pár jeles folklórkutató megtette (hogy csak az említett Kriza- és Magyar-gyűjteményeket említsem). Választásom sokkal inkább egyetlen egy típus, az ATU 922 két változatának szövegher-meneutikai elemzésére esett a bevezetőben már említett okok miatt, és ennek keretében néhány nemzetközi példával is párhuzamba állítom ezeket az elbeszéléseket.[12]

---

[9] http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/print,PrintScreen.vm/id/3694/mainarticle/true, letöltés 2018. augusztus 30.

[10] *Ujváry Zoltán:* Bevezetés. In: Mátyás király Gömörben. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen 1990. 9.

[11] A Kárpát-medencei cigány mesemondók repertoárjában feltűnően kevesebb a Mátyás királyról szőtt történetek száma, mint a nem cigány mesemondók elmondásában. Néhány variánst találunk Faragó Jánosné gyűjtésében (Mese Mátyás királyról és Cudarrúl. In: Jászárokszállási cigány népmesék. Ciganisztikai tanulmányok II. Szerk. Faragó Jánosné. Bp. 1985. 38–42.; Mátyás kirájrú. In: Jászárokszállási cigány népmesék. Ciganisztikai tanulmányok II. Szerk. Faragó Jánosné. Bp. 1985. 42–45.; Mátyás kiráj meg a juhász. In: Jászárokszállási cigány népmesék. Ciganisztikai tanulmányok II. Szerk. Faragó Jánosné. Bp. 1985. 81–83.; és Mese Mátyás kirájrúl. In: Jászárokszállási cigány népmesék. Ciganisztikai tanulmányok II. Szerk. Faragó Jánosné. Bp. 1985. 91–93.; hármat olvashatunk Csenki Sándor püspökladányi cigány mesekötetében (Két koldus, meg Mátyás király igazsága, meg a felesége igazsága. In: A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék. Szerk. Csenki Sándor. Bp. 1974. 39–41.; A klozettben ölték meg Mátyás királyt. In: A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék. Szerk. Csenki Sándor. Bp. 1974. 42.; és Mátyás király a Hortobágyon. In: A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék. Szerk. Csenki Sándor. Bp. 1974. 241–256.); illetve Dobos Ilona Gyémántkígyó című kötetében egyet (Mátyást királlyá választják. In: Gyémántkígyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi. Szerk. Dobos Ilona. Bp. 1981. 421–422.).

[12] Las tres preguntas i. m. 78–80.; El rey y el cura de Villamediana i. m. 82–84.; Juan sin Cuidaos. In: Cuentos populares de Castilla y León II. Szerk. Aurelio M. Espinosa. Madrid 2016. 80–82.; Francis J. Child 45A és 45B jelölésű balladája: King John and the Bishop. http://www.sacred-texts.com/neu/eng/child/ch045.htm, letöltés 2018. augusztus 30.

A magyar folklórban ez a mesetípus leginkább, mint a *Cinkotai kántor meséje* ismeretes, melynek nemzetközi elterjedését számos kutató vizsgálta. Kiemelkedik ezek közül is Walter Anderson, aki a *Kaiser und Abt* (A császár és az apát) című művében a földrajzi iskola módszerére támaszkodva vizsgálta e típus lehetséges eredetét, elterjedési útvonalát és változatait. Az eredet kérdése körül kialakult vita máig lezáratlan, ezt bizonyítja többek között Kőrösi Sándor kijelentése is, mely szerint őt Anderson érvelése egyáltalán nem bírta meggyőzni arról, hogy „a legrégebbi változatban a 'tenger fövénye' kifejezés is előfordul, ótestamentumi időkből eredőnek tartja a mesét"[13]. Ugyanerre a vitára utal Dan Ben-Amos is, aki *Folktales of the Jews* című gyűjteményes kötetében megjegyzéseket fűz a szóban forgó mesetípushoz és Anderson hipotéziséhez, mely szerint a mese lehetséges keletkezési időpontja nem sokkal a zsidó közösségek arab megszállása előttre datálható.[14] Ebben a kérdésben sem célunk állást foglalni, hiszen a történelem során a népek és népcsoportok között olyan nagymértékű együttélések, kulturális egymásra hatások és a folklóralkotások átvétele vagy átadása valósult meg, mely a kutatót nagyfokú óvatosságra inti, amikor is a szinte teljesen összegabalyodott elterjedési útvonalakat szándékozik szétszálazni és az eredet kérdésére választ adni.[15] Az viszont minden kétséget kizáróan igaz, hogy e mesetípus világszerte elterjedt és megannyi szövegváltozat áll a mai mesekutatók rendelkezésére, sőt Francis J. Child gyűjtése azt is bizonyítja, hogy nemcsak a próza műfajában terjedt el, hanem ballada-formában is széles körben ismert. Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy „vándormotívumokról",[16] vándoranekdotáról van szó, „amelyeket évszázadok során más-más személyekhez kapcsolt a népi (és jelentős befogadóként s továbbadóként az irodalmi) hagyomány,

---

[13] *Kőrösi Sándor:* A „cinkotai kántor" meséjének ősei. Ethnographia. 34–35. (1923–1924) 150.

[14] *Dan Ben-Amos:* Folktales of the Jews III. Tales from Arab Land. Philadelphia 2011. 340.

[15] „Ezek a tömegméretű etnikai, sőt interetnikai mozgások és érintkezések egy évezreden át a kulturális kapcsolatoknak és kölcsönhatásoknak oly szövevényét eredményezték, amelyet a tudománynak ma már úgyszólván lehetetlen hitelesen és részletesen kibogoznia." – *Faragó József:* A hagyományos balladaéneklés a székelyeknél. In: Faragó József: Ismét a balladák földjén. Kolozsvár 2005. 535–536.

[16] „A történeti monda heterogén eredetű, rendkívül sokrétegű történeti tudatot tükröz, amelyben […] a műveltségi elemek rendszerint harmonikusan ötvöződnek a rurális alapréteggel. Az európai mondahagyományban különösen fontos szerep illeti meg azokat a vándortípusokat, vándormotívumokat, melyekből aztán az egyes népek, nemzetek szövegfolklórja építkezett – egy-egy internacionális elemet lokális vonássá téve. A rögzítés ősi gyakorlatának megfelelően a nemzetközi típusok és motívumok, mint idegenből érkezett szellemi javak, helyhez (természeti helyszínekhez, épületekhez, stb.), illetve személyhez (szentek, történeti hősök, betyárok) kötődnek, majd többnyire egy-két emberöltő alatt már a 'hitelesítésük' is végbement." – *Magyar Z.:* Mátyás király narratív i. m. 25.

s formálta alkotásokká”[17], valamint nálunk „Mátyás király nevéhez kapcsolódása a magyar folklór természetével függ össze”.[18]

II.

Jelen szövegelemzésnek az elméleti hátterét elsősorban az a hermeneutikai megközelítés adja, amelyet Paul Ricœur az írott szövegek értelmezésére vonatkozó általános és módszertani értékű eljárásként kidolgozott. Ricœur a hermeneutikai interpretációs folyamatot a következő módon definiálja:

> „Szimbólumnak nevezek minden olyan jelentésstruktúrát, amelyben a közvetlen, elsődleges, szó szerinti értelem még egy közvetett másodlagos, képes értelmet is jelez, melyet csak az elsőn keresztül foghatunk fel. A kétértelmű kifejezéseknek ez a körülhatárolása képezi voltaképpen a hermeneutikai mezőt. […] az interpretáció az a gondolati tevékenység, mely a látszólagos értelem mögötti, rejtett értelem megfejtésében és a szószerinti jelentésben foglalt jelentésszintek feltárásában áll. Szimbólum és értelmezés így válnak korrelatív fogalmakká: interpretáció ott van, ahol több értelem van, a többértelműség pedig az interpretáció során válik nyilvánvalóvá.”[19]

Az összehasonlító szövegelemzéshez a mese szerkezeti vázát, mint szövegkonstituáló elemet veszem alapul és a narratívában fellelhető három dramatikus fordulat szerint vizsgálom az eseményeket. Az első egység, mely a király elindulásától a próba kiszabásáig tart, mind az ungi, mind pedig a cigány változatban azzal kezdődik, hogy a mesélő Mátyás király uralkodásának idejébe helyezi a történetet – *„Mátyás király idejébe”,*[20] *„Mátyás kiráj amikor uralkodott”*[21] –, ám ez mégsem egy pontos történelmi meghatározásként tűnik fel, hanem sokkal inkább, mint egy távoli, mesei tér és idő kijelölése, ahol – akárcsak a *„Hát hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl volt, hogy hol volt, azt igazán nem tudom, csak hallottam én is, de hogy volt, az igaz.”*[22] kezdetű mesében – a hallgató/olvasó tisztában van azzal, hogy bármi megtörténhet, ami a mese

---

[17] *Ördögh Csilla:* Én is mesét mondok, ódjátok mesémet. Találós kérdéseken alapuló novellameséinkről, különös tekintettel azokra, amelyek Mátyás király nevéhez fűződnek. Artes populares 2–3. (1972–1973) 31.

[18] *Kríza Ildikó:* Utószó. In: Mesék és mondák Mátyás királyról. Szerk. Kríza Ildikó. Bp. 1999. http://mek.oszk.hu/06500/06599/06599.htm#42, 2018. augusztus 30.

[19] *Paul Ricœur:* Létezés és hermeneutika In: Ikonológia és Műértelmezés. A hermeneutika elmélete. Szerk. Fabiny Tibor. Szeged 1998. 158.

[20] A három muzsikus cigány i. m. 125.

[21] Ungi népmesék i. m. 382.

[22] Mátyást királlyá választják i. m. 47.

belső törvényszerűségének megfelel. Vagyis, ahogyan Ujváry fogalmaz: „A nép szeretetéről, rajongásáról tanúskodnak a Mátyás király cselekedeteiről, tetteiről szóló különböző epikus alkotások. […] Gyakran a mesék világába kerül, tér és idő nélkül száguldja be vele a nép képzelete a magyar múltat."[23] Majd ez a mesei világ még inkább fokozódik, amikor is elénk tárja a mesemondó a király elindulásának okát: Mátyás elment *„világot próbálni"*[24] és *„belátogatni",*[25] vagyis szétnézni a világban, mely teljesen megegyezik azzal a kíváncsisággal, útnak indulással, önmaga és mások próbára tevésével, ami a hagyományos paraszti elbeszélések főhősét szokta az otthon-elhagyásra késztetni. Viszont a kezdő motívum után a cigány változat egy rövid kitérőt tesz, egy közbeékelt epizódsornak lehetünk szem/fültanúi, amely most nem is igazán a jelentése miatt ragadta meg a figyelmünket, sokkal inkább Babos mesei szerkesztését, egyéni mesemondó technikáját emeli ki, ami az elbeszélés előrehaladtával csak fokozódik egészen odáig, hogy a kontamináció eszközével élve a mesélő a 922-es típushoz egy másikat is teljes egészében hozzásző, megteremtve ezáltal az egyedi variánst.[26] Miután tehát Mátyás király elindul a palotájából, egy kolostorhoz/kastélyhoz ér, melyben katolikus/jezsuita papok laknak és az épület oldalán a következő kiírás olvasható: *„Itt gond és bú nélkül élnek az emberek."*[27] Majd Babos rögtön hozzá is teszi, hogy *„éjjel-nappal felváltva szól a zene"*.[28] Mátyás király rettentően megharagszik és azt feleli erre: *„Az egész ország gonddal, bajjal küzd, még a kiráj is. Hát itt mijjen emberek vannak, akiknek semmi gondjok, semmi bajok nincs. No, hát majd én adok nekik gondot is, bajt is!"*[29] Vagyis, Mátyás királyt első sorban az emberi fennhéjázás és kérkedés, valamint a kivételesen magas életszínvonalból fakadó gondtalanság dühíti fel, amelyet e kiírással a ház lakói hirdetnek magukról. (Az angol változatban a király pontosan azért kéreti magához a Canterbury érseket, mert az a hír jutott a fülébe, hogy az fényűzőbben él, mint ő maga, már pedig az nem megengedett, hogy valaki gazdagabb legyen, mint az ország első embere.[30] Illetve az egyik spanyol változatban a pap kövérsége, ami szintén a jólétre, a gondtalanságra és a szegény emberek jogtalan kizsákmányolására

[23] Mátyás király Gömörben i. m. 5.

[24] A három muzsikus cigány i. m. 123.

[25] Ungi népmesék i. m. 382.

[26] „[…] még az azonos típuson belül sem találunk két azonos változatot; mindegyik mesemondó a maga ízlése, tehetsége, élettapasztalata, sajátos stílusa, erkölcsi nézete, világfelfogása szerint így vagy úgy tölti fel a szerkezetet. […] Ezeken lehet lemérni egy mesemondó lelki beállítottságát, hajlamát, improvizációs készségét, az egyéni invenciót, a tehetség fokát, az alkotókedvet." – *Nagy Olga – Vöő Gabriella:* Bevezető. In: Havasok mesemondója. Jakab István meséi. Szerk. Nagy Olga – Vöő Gabriella. Bp. 2002. 57.

[27] Ungi népmesék i. m. 382.

[28] A három muzsikus cigány i. m. 123.

[29] Ungi népmesék i. m. 382.

[30] *Child, F. J.:* No. 45. i. m.

utal, az, ami felbőszíti az uralkodót.[31]) Mátyás király azt az alapvetően egzisztenciális és ősi filozófiai kérdést bizonyítja be tehát ebben a történetben, mely szerint a boldogság és a boldogtalanság sohasem választhatók el egymástól. Odo Marquard német filozófus azt mondja:

> „A boldogság mibenlétét firtatnunk mindaddig absztrakt elfoglaltság, amíg elválasztjuk a boldogtalanság kérdésétől. Mert az embereknek nem adatott meg a felhőtlen boldogság. Hogy minden megvolna, mi szem-szájnak ingere, de híjával volnánk minden borzalomnak, az emberileg lehetetlen. […] E világon – az emberek életvilágában – a boldogság mindig boldogtalansággal párosul, vele dacol, vagy az ő nyomában jár: tulajdon szerencsétlenségünk nyomában vagy másokében, vagy mindkettejükében, mert összefüggenek. Az emberi boldogság – egyszerűen – mindig szerencse a szerencsétlenségben."[32]

A papok hivalkodása és meggondolatlansága arra sarkallja a királyt, hogy példásan megleckéztesse a kolostor lakóit és igazságot szolgáltasson; ez az a kezdeti feszültség és igazságtalanság, ami a Mátyás-mesék sajátossága. Próba elé állítja tehát a főpapot: három kérdésre kell rövid időn belül megfelelnie, különben *„ha nem tudjátok megfejteni, megnízhetitek magatokat"*[33] vagy Babosnál *„mind a tizenkettőtöket törvény nélkül felakasztalak"*.[34] Ám ezek a próbák nem a hagyományos mesei „erőpróbák", ezeknek az elbeszéléseknek a talányfejtés a lényege, ahol is „az okosságpróba szemben áll a hősköltészeti viadalokkal, annak helyettesítése poétikai értelemben. Tehát az okos király kvázi vetélkedésre hívja a másik szereplőt, és a kérdés-feleletek, feladványok, agyafúrt ötletek teszik evidenssé a hős értékeit".[35] A három kérdés Babosnál a következőképpen hangzik: *„Hány stáció az ég a földhöz? Hány csillag van az égen? Mit különbözik a szerencse a szerencsétlenségtől?",*[36] Vargánénál pedig *„Hány csillag van az égen? Hol van a világ közepe? Milyen messze van a boldogság a boldogtalanságtól?"*[37] Anderson nyomán Ben-Amos is megvizsgálja a rendelkezésére álló szövegváltozatokat és

---

[31] „Amikor a király vadászatra ment, találkozott a köpcös és pocakos villamedianai pappal. A királyt úgy meglepte ez a túlzott jó erőben lét – valószínű, mert oly kevés gondja van –, hogy rögtön megkérdezte tőle: – Úgy tűnik, tiszteletes úr, hogy maga jócskán termetes, bizonyára azért, mert semmire sincs gondja. Mondok én magának három kérdést, amire meg kell felelnie, így legalább lesz mivel eltöltenie a szabad idejét." – Cuentos populares i. m. 82.

[32] *Odo Marquard:* Szerencse a szerencsétlenségben. In: Odo Marquard: Az egyetemes történelem és más mesék. Bp. 2001. 129.

[33] Ungi népmesék i. m. 382.

[34] A három muzsikus cigány i. m. 124.

[35] *Kríza I.:* A Mátyás-hagyomány i. m. 12.

[36] A három muzsikus cigány i. m. 124.

[37] Ungi népmesék i. m. 382.

arra a következtetésre jut, hogy – kisebb-nagyobb módosításokkal – nagyjából tizenhat féle kérdés jelenik meg:[38] ezek vagy bonyolult földrajzi/csillagászati jelenségekre vonatkoznak, amelyekre feltételezhetően még a 21. századi modern technológia sem képes pontos választ adni, vagy pedig olyan morális, társadalmi és vallási témákat feszegetnek, amelyek még a legbölcsebb tudósnak is komoly fejtörést okoznának. Nem csoda tehát, hogy mindegyik variánsban kétségbeesik a főpap, miután végighallgatta a király kérdéseit.

A második dramatikus egységben a főpap vívódását és a szerepcsere nyélbeütését követhetjük végig:

> *Gondolkodik a főpap. Még csak álmodni se vót kípes, hogy tudi ű ezt megfejteni. Vót ott nekik egy fűtő, Jancsinak hijták. Hát jár a főpap igen-igen, összevissza az udvaron, nagy gonddal.*
> *– Mi baj, főtisztelendő atyám? – azt mondja neki a fűtő. – Valami igen nagy baj?*
> *– Jaj, Jancsi fiam, ne is kérdezd! Nagy bajba vagyunk.*
> *– Mijen bajba, főtisztelendő atyám?*
> *– Itt járt a kiráj, Mátyás. Hát ojan feladatot adott, hogy még csak meg sem tudom közeliteni, hogy hát mit is mondok én. Oszt harmadnapra gyön a válaszír. Nem is tudom még el se gondolni.*[39]

Sajátossága ezeknek a típusoknak, hogy a főpap először nem akarja megosztani a szegény kanásszal/fűtővel a gondját, hiszen, ha ő nem tud erre megfelelni, hogyan is lenne képes arra egy egyszerű parasztember, aki gyakran még írni és olvasni sem tud.[40] Ám egy dolgot nem vesznek figyelembe ezek az „urak", mégpedig azt, hogy a parasztember egyfelől rendelkezik azzal az évszázados bölcsességgel, aminek a segítségével képes a természettel szimbiózisban élni és a legsúlyosabb problémákat is átvészelni; másfelől hagyatkozik a furfangjára és az eszességére, ami szintén már nem egy nehéz helyzetből megmentette őt. Amint a fűtő/kanász végighallgatta a főpap aggodalmát, egyből felajánlja neki a segítségét, persze egy feltétellel:[41] ha ruhát cserélnek és amíg ő távol lesz, a tiszteletes úr végzi el helyette a feladatát; így válik a kanászból főpap, a főpapból pedig kanász.

---

[38] *Ben-Amos, D.:* Folktales i. m. 344.

[39] Ungi népmesék i. m. 382.

[40] „Úgy tűnik nekem, tisztelendő úr, hogy amikor találkozunk egyre rosszabb hangulatban van és úgy gondolom, hogy valami nagy bánata van. – Hagyjál engem békén! – mondja neki a pap. – Te túl ostoba vagy és úgy sem tudsz kihúzni a bajból." – Cuentos populares i. m. 83.

[41] Egy harmadik spanyol variáns még inkább kidomborítja a szolga agyafúrtságát, aki nem csak a ruhacserét szabja ki, mint feltételt, de az úr vagyonának a felét is kéri. – Cuentos populares i. m. 81.

A harmadik dramatikus egységben a papnak öltözött parasztember jelentkezik Mátyás királynál, hogy megérkezett feleletet adni a három kérdésre. Érdemes kiemelni az ungi változatban a pap aggodalmát arra nézve, hogy a király biztosan észre fogja venni a cserét, mire a fiú megnyugtatja: *„Nem lesz semmi baj. Én ebbe a ruhába leszek. Mit tudja ű, kivel beszélt meg hogy. Nem fog ű engemet megesmerni."*[42] Az egyik spanyol változatban viszont a királynak feltűnik valamilyen drasztikus változás a pap külsején, de azzal magyarázza meg a helyzetet, hogy bizonyára a feladat okozta rémület emésztette fel, ennek következtében fogyott le rettenetesen.[43] A király egyesével fel is teszi a kérdéseket, amire a fiú megfelel:

> *„Hány stáció az ég a fődhő? –Felséges királom, az egy se. Mer aki meghal, egyenesen fölszáll a mennyek országába. – Rendben van fiam! – No és a második? – Az, hogy hány csillag van az égen? – Hát a felséges királom se olvasta meg, meg én se, mint réten a fűszál. – Rendben van fiam. – És a harmadik, az mi is vót? – Az, hogy mi különbözik a szerencse a szerencsétlenségtül? – Hát az – aszongya – felséges királyom, hogy tegnap kanász vótam, máma meg pap vagyok!"*[44]

A másik változatban pedig:

> *„– Hány csillag van az égen? […] – Ahány szál szőr van ezen a szamáron […]. Ha nem hiszi felsíged, hát számolja meg. […] – Hol van a világ közepe? – […] húzott egy nagy kört az udvaron, belé egy keresztet, beállt a közepibe. […] Itt van […]. Ha nem hiszi felsíged, mérje körül a világot. […] – Milyen messze a szerencse a szerencsétlenséghez? –Hát, felsíges kirájom, az úgy van, hogy tegnapelőtt még én fűtő vótam. Máma meg pap vagyok. Ez a szerencse és a szerencsétlensíg."*[45]

Feltehetjük azt a kérdést, hogy mi is az okos feleletek lényege? Miben rejlik a válaszok kulcsa? Kríza Ildikó azt mondja, hogy „a kérdések zöme nonszensz kérdés, és csak emberi leleményességgel lehet azokra választ adni".[46]

---

[42] Ungi népmesék i. m. 383.; A spanyol változatokban a következő kérdés-felelet hangzik el: „– Mennyit érek én a trónomon? – Uram, […] ha az Egek Ura [Jézus Krisztus – B. Zs.] harminc pénzt ért, akkor Felségért, aki a Földről való, huszonkilencet adnának. […] – Mennyi idő alatt tudnám körbelovagolni a Földet? […] – Uram, ha a napfelkeltével jár, huszonnégy óra alatt. […] – Mire gondolok most, ami hazugság? – Hát, uram, Felséges Királyom azt gondolja, hogy én az apát úr vagyok, pedig én Pascualillo, a pásztor vagyok." – Cuentos populares i. m. 79–80.; Az angol ballada-változatban is ugyanezek a kérdések és feleletek hangzanak el: *Child, F. J.:* No. 45. i. m.

[43] Cuentos populares i. m. 79.

[44] A három muzsikus cigány i. m. 124.

[45] Ungi népmesék i. m. 384.

[46] *Kríza I.:* Utószó i. m.

Még ha nem is teljes mértékben értünk egyet a *nonszensz* szó használatával, hiszen az értelmetlenséget, badarságot jelent, miközben maga a feltett kérdés a való világ egy konkrét, létező jelenségére vonatkozik – az persze már más kérdés, hogy van-e valaki, aki meg tudja egyáltalán válaszolni –; az vitathatatlan Kríza megfogalmazásában, hogy egyedül leleményességgel lehet azokra megfelelni. Egyfelől tehát a kanász/fűtő egy összetett szituációban találja magát: uralkodója feltett neki egy kérdést, amire valószínűleg senkinek a világon nincsen pontos felelete, ám tisztában van azzal, hogy válasz nélkül nem maradhat és valahogyan reagálnia kell a király feladványára. Ekkor egyszerű, mondhatni józan paraszti eszére hagyatkozik és az őt körülvevő hétköznapi világból ismert „eszközökkel" felel a tudományos, filozófiai kérdésekre.[47] Azzal is tisztában van, hogy valószínűleg Mátyás király sem tudja a pontos választ, ezért ki is jelenti határozottan, hogy ha nem hiszi, hát mérje le saját maga: számolja meg a szamár szőrét vagy a csillagokat az égen, akkor megtudja, vajon igazat mondott-e a fiú. Mondhatjuk azt is, hogy tulajdonképpen a királynak nem is az a célja, hogy precíz választ kapjon a kérdéseire, sokkal inkább arra kíváncsi, van-e az előtte álló papnak (öltözött fiúban) annyi bátorság, hogy feleljen neki és elnyeri-e a tetszését a szellemes, frappáns válasz. Az pedig valóban igazi leleményességre vall, hogy az egyszerű kanász/fűtő gyorsan felismeri azt az élethelyzetet, amelybe az eddigi szerencsétlenségből/boldogtalanságból került, hiszen a szerepcsere nyélbeütésével tekintélyes rangra tett szert: egyszeriben főpappá lett; mi ez, ha nem szerencse/boldogság? Mátyásnak természetesen megtetszik a fiú felelete és nem marad el a jutalom, valamint az ítélet sem:[48] *„Élhetsz itt bú és bánat nélkül. A tizenkét papot meg felakasztatta.",*[49] *„Örökre az maradsz, fiam, mert te érdemled meg a főpapságot."*[50] Ezzel pedig Mátyás újból elnyeri az emberek tiszteletét és szeretetét, mert „együtt él az egyszerű emberrel, elfogadja azok bölcsességét, erkölcsi rendjét, emberi magatartását"[51].

---

[47] Ben-Amos is kitér a szolga leleményes válaszaira és megjegyzi, hogy a filozófiai, transzcendentális és mélyen vallási kérdéseket, a pap helyébe lépő fiú olyan természetes és világi eszközökkel egyszerűsíti le, melynek következtében az egész dialógus már-már komédiába hajlik. – *Ben-Amos, D.:* Folktales i. m. 342.

[48] Érdekes az egyik spanyol változat befejezése, amikor is a király felajánlja a juhásznak, hogy ezentúl ő fogja betölteni a pap helyét, a papot pedig börtönbe záratja. Erre azt feleli a fiú, hogy ez lehetetlen, hiszen ő nem tud sem írni, sem olvasni. Mikor pedig megkérdezi tőle a király, hogy mit szeretne a helyes válaszokért cserébe, ő megbocsájtást kért a főpap számára; az uralkodó nem tud mit mondani, teljesíti ígéretét és megmenekül a tiszteletes. – Cuentos populares i. m. 80.

[49] A három muzsikus cigány i. m. 125.

[50] Ungi népmesék i. m. 384.

[51] *Kríza I.:* Utószó i. m.

Ezek után a Babos-féle változatban bekövetkezik egy cezúra[52] és a mesélő nem mindennapi mesemondói tehetségéről tesz tanúbizonyságot: a kontamináció technikájával élve az előző teljes változathoz kapcsolja egy teljesen másik típus szintén egyedi variánsát. Nagy Olga és Vöő Gabriella a következőket mondja az alkotó típusú mesemondóról:

> „Az alkotó típusú mesemondó nem csupán elmesél, hanem a rendelkezésére álló motívumkincsből felépíti a mesét, a motívumokat művészi tehetségének megfelelően átdolgozva egyénisége szerint átformálja. A kompozíció, a mese összeállítása, a motívumok összeolvasztási technikája mind teret nyújtanak egyénisége megnyilvánulására."[53]

A két elbeszélést tehát a kontamináció módszerével fűzi össze, annak is azzal a fajtájával, amelyet az imént idézett két folklorista „mellérendelő" kapcsolatnak nevez: ebben a konfigurációs műveletben több mese „egyenlő mértékben, egymással *mellérendelt* kapcsolatban állva, szinte hiánytalanul tartalmazzák a típus epizódsorait".[54] Ami viszont újból Babos páratlan tehetségét bizonyítja az az, hogy szemben a kontaminált mesék nagy többségével, ahol a főhős kalandjait követjük az egymáshoz kötött variánsokban, vagy éppen az apa helyébe a fia lép és ezentúl ő éli át a legkülönbözőbb kalandokat, ebben a cigány variánsban Mátyás király az összekötő elem, aki viszont nem a történetek főszereplője a klasszikus értelemben: nem neki kell kiállnia a próbákat és nem neki kell megfelelnie a feladványokra.

Jelen tanulmány terjedelmi és tematikai keretei a második mese részletesebb elemzését nem teszik lehetővé; a vizsgálat egy önálló dolgozatot érdemelne. Azt viszont minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy Babos István egyedi variánsa tökéletesen illusztrálja azt a fajta bőbeszédűséget, mesélő kedvet, a kalandosság fokozását és a mesetípusok szabadabb szerkesztését, amelyre a folkloristák számos roma mesemondó közösségben felfigyeltek. Szintén Nagy Olgát és Vöő Gabriellát idézve: „Éppen a cigány közösségek meséi (amelyeket 1965–72 során öt faluban is tanulmányoztam) bátorítanak fel arra a feltevésre, hogy az érzékletes népi fantázia mindig így nyilatkozik meg: életteljesen, vérbően, mert ez *természetéhez* tartozik."[55]

---

[52] *„A tizenkét papot meg felakasztatta. Hát most megy. Hát most beér egy községbe. Hát őneki muszáj lehajtani ezt a falut, lekódulni. Hát végigment a falun, estefelé vót má az idő, szállást is kért egyet."* – A három muzsikus cigány i. m. 125.

[53] Havasok mesemondója i. m. 79.

[54] Havasok mesemondója i. m. 80.

[55] Havasok mesemondója i. m. 54.

TÖRTÉNELEM

*C. Tóth Norbert**

SZILÁGYI ERZSÉBET DEBRECENI URADALMÁNAK ISPÁNJAI ÉS LEVELEIK

Hunyadi János halálával birtokai fiaira szálltak, László kivégzése és Mátyás fogságba vetése után azonban a javak feletti rendelkezés a kormányzó özvegye, Szilágyi Erzsébet és testvére, Mihály kezébe került.[1] Ugyanerre a sorsra jutott a debrecen–böszörményi uradalom[2] is, amelynek szintén a Szilágyiak, illetve maga Erzsébet vette át a kormányzását. Mátyás királlyá választása, majd hazatérése után – közvetett adataink alapján – visszavette anyjától vagy legalábbis kettős kezelésben tartották az uradalmat. A király 1459–1461 között ugyanis több alkalommal adott ki a debreceni polgárok érdekében parancsleveleket,[3] illetve 1459-ben debreceni és böszörményi,[4] míg 1460-ban az előbbi,[5]

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa.

[1] Minderre részletesen *C. Tóth Norbert:* Szilágyi Erzsébet „udvara". In: Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp. 2019. 51–114.

[2] Az uradalom birtokállományának előzményeire lásd *Módy György:* A debreceni és a tokaji uradalom (régiókutatási kísérlet). Déri Múzeum Évkönyve 1989–1990. Szerk. Gazda László – Módy György. Debrecen 1992. 169–170.; a politikatörténeti eseményekre, amelyek révén Hunyadi János kezére került lásd *Engel Pál:* A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. In: Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerk., a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) Bp. 2003. 208–219.

[3] 1459. szept. 27-én kelt általános parancsa Debrecen mezővárosa környékén fekvő megyékhez (*Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon. X. Pest 1853. 633.); 1459. okt. 8-án kelt általános parancsa a Debrecen mezővárosában lévő vámhely ügyében (DF 278 814., Debrecen szabad királyi város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Összeáll. Herpay Gábor. Debrecen 1916. 151. sz.); 1461. szept. 6-án kelt parancsa a Debrecen mezővárosában lévő sókamara ügyében (DF 278 816.; Debrecen szabad királyi város i. m. 158. sz.)

[4] 1459. ápr. 16-án utasította ottani officiálisait, hogy mivel az általa eladományozott Süldőegyháza és Pródegyháza prédiumokra költözőknek vámmentességet biztosított, ne szedjenek tőlük vámot (DL 75 910.).

[5] 1460. márc. 29-én megparancsolta debreceni officiálisainak, Nádasdi Lászlónak és Laki Kacor Péternek, hogy tartsák tiszteletben a debreceniek erdő-őrzési jogait (DF 278 815.).

1462-ben pedig az utóbbi tiszttartóit utasította.[6] A tulajdoni viszonyokban a változás 1461 tavaszán következhetett be – talán összefüggésben Mátyás jövendőbelijének, Podjebrád Kunigundának, másik nevén Katalinnak a Magyarországra érkezésével[7] –, mivel ez év májusában már Szilágyi Erzsébet tiszttartóival találkozunk az uradalom élén. Debrecen és tartozékai ettől kezdve 1483 végéig az özvegy birtokában maradtak.

A kettős uradalom másik tagjának, Böszörmény mezővárosnak és tartozékainak birtoklástörténete ugyanakkor meglehetősen zavaros ebben az időszakban: 1456–1458 után szintén kikerültek Szilágyi Erzsébet kezéből. Előbb, mint láttuk, Mátyás király birtokában, majd egyes részei Hunyadi János korábbi familiárisai, a Parlagi és Szapolyai családok tagjainak kezén tűntek fel,[8] miközben – úgy tűnik – az özvegynek is maradt benne része.[9] 1476-ban aztán Szilágyi Erzsébet zálog címén iktattatta (volna) magát Böszörmény és tartozékai[10] birtokába, de a váradi káptalan 1477. január 2-i jelentése szerint Böszörmény iktatásának a Parlagiak, Szentpéterszegének pedig a Rozgonyiak mondtak ellent.[11] Az uradalom sorsának felderítése további aprólékos kutatások feladata lesz.

Debrecen mezőváros még Szilágyi Erzsébet életében, 1484. január legelején ismét királyi kezelésbe került,[12] hogy aztán az uralkodó édesanyja halála után hónapokkal, 1484. november 11-én fiának, Corvin Jánosnak adományozza

---

[6] 1462. febr. 16-án megparancsolta böszörményi néven nem nevezett officiálisainak és vámszedőinek, hogy mivel a kassaiak királyi és királynéi vámhelyeken vámmentességet élveztek *(a solutione tributi in locis tributorum nostrorum regalium et etiam reginalium de rebus et mercibus eorum facienda … exempti habeantur),* tartsák ezt tiszteletben (DF 269 356.). – Figyelemre méltó, hogy 1461. jún. 26-án már Erzsébet utasította debreceni officiálisát, hogy ne sértsék meg a kassaiak vámmentességét a debreceni és böszörményi vámokon (DF 269 355.); 1462. jan. 23-án ismét ugyanebben az ügyben intézkedett (DF 269 358.); 1462. márc. 11-én ismét Erzsébet utasította debreceni officiálisát és ottani meg böszörményi vámosát a bártfaiaik vámmentességének tiszteletben tartására (*Ányos Lajos:* Szilágyi Erzsébet oklevelei. I–II. Levéltári Közlemények 5–6. [1927–1928] [a továbbiakban: SZEL] II. 244.).

[7] Vö. *C. Tóth Norbert:* Mátyás király első felesége. S. a.

[8] Vö. *C. Tóth Norbert:* Egy szabolcsi összeírás margójára. Adatok az 1458–1459-es évek politikatörténetéhez. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 45. (2010) Melléklet, 1–16.

[9] Lásd a debreceni ispánok 1474. szept. 12-i (esetleg máj. 2-i) levelét, amely szerint egy hatházi jobbágy ügyében ott lesz a fogott bíráskodás (Függelék 9. sz.).

[10] Cégény, Szentdemeter, Papegyháza, Bagota, Nagynádfenék, Salamon, Zöldhalom, Móregyháza, Meggyesegyháza, Simonegyháza, Hetvenegyháza, Pródegyháza, Süldő, Kajánteleke, Videgyháza, Bedehalma, Úrkuta, Simonegyháza(!), Csőszegyháza, Kékesegyháza, Poroszló, Fövényes, Sárkuta, Háromághortobágy és Szentpéterszegе. – A prédiumok azonosítására lásd *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V. Bp. 1890–1941. I. 19., skk.

[11] DL 17 893.

[12] 1484. jan. 25-én Mátyás parancsot adott Tankházi Bálint budai udvarbírónak és Tharispan Albert debreceni officiálisnak, hogy tartsák tiszteletben a debreceniek szabadságait (DF 278 829.; Debrecen szabad királyi város i. m. 210. sz.).

(a munkácsival együtt) az uradalmat.[13] Az adománylevélből ismerjük tartozékait is, ezek szerint az uradalom központja a Bihar megyei Debrecen mezőváros az ottani kúriával és castellum-mal, amelyhez a Szabolcs megyei Újváros,[14] Máta,[15] Szentmargita, Szentmiklós, Polgár,[16] Pród, Vidmonostor, Hatház,[17] Téglás, Tetétlen, Kaba, Szoboszló, Sziget[18] és Érhegyes meg a Bihar megyei Sámson, Haláp,[19] Derecske, Tótfalu, Gáborján, Keresztúr és Szentpéterszeg,[20] valamint Borsod megyei Ároktő tartozott.

A birtoktest élén a Szilágyi Erzsébet által kinevezett tisztségviselők nem a megszokott officiálisok, hanem hasonlóképpen a munkácsi uradalomhoz, ahol a várnagyok egyúttal Bereg megye ispánjai is voltak,[21] a *comes* címet viselték. A bő két évtized alatt kilenc személy nevével találkozunk az uradalom élén, akik általában párban töltötték be a tisztséget. Sajnos többségükről egyelőre nevükön túl nem sokat tudunk: Lengyel Jakab, a Nógrád megyei[22] Mucsinyi László, Tót Imre és Földesi Imre deák nevével csak itt, debreceni ispáni tisztségükben találkozunk, korábbi, illetve későbbi pályafutásuk még felderítésre vár. Egy fokkal

[13] DL 19 003., kiadását lásd *Schönherr Gyula:* Hunyadi Corvin János 1473–1504. (Magyar történeti életrajzok.) Bp. 1894. 316. (20. jegyzet). – Az iktatóparancs ugyanerről a napról: DL 37 661.

[14] Lásd Erzsébet 1470. jan. 31-i parancsát a város hatóságához (SZEL II. 248.), a debreceni ispánok 1471. jún. 12-i levelét egy ottani lakos ügyében (DL 55 930.), Erzsébet 1473. márc. 10-én bizonyos szabadságokat biztosít nekik (DL 25 996., pag. 28.), Erzsébet 1476. ápr. 19-én parancsot adott Gúti Mártonnak és Keszi Orbánnak, Újváros mezőváros ispánjainak (SZEL II. 254.). – Vö. II. Pál pápa 1470. aug. 22-i bullájával, amely szerint az Újvárosban újonnan Erzsébet által alapított Szent Mátyás-plébánia ellátására rendelte az ottani tizedeket és a tizedszedési jogot a plébánosnak adta (Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab *Augustino Theiner*. Tom. II. Romae 1860. 414.).

[15] Lásd Erzsébet 1471. szept. 24-i levelét (SZEL II. 250.).

[16] Lásd Erzsébet levelét a debreceni ispánhoz bizonyos, Polgár és az egri káptalan Palkonya birtoka között elterülő föld ügyében (DF 210 502.).

[17] Erzsébet udvarmesterének 1474. jan. 30-i levelét egy ottani volt jobbágy ügyében (Függelék 6. sz.); a debreceni ispánok 1474. szept. 12-i (esetleg máj. 2-i) levelét, amely szerint egy hatházi jobbágy ügyében ott lesz a fogott bíráskodás (Függelék 9. sz.).

[18] Erzsébet 1480-ban a birtokból egy részt Muronyi Vér Andrásnak adományozott (DF 278 826.; Debrecen szabad királyi város i. m. 203. sz.).

[19] Lásd Erzsébet 1475. márc. 6-i levelét debreceni és halápi, illetve tamási és sámsoni jobbágyok közötti viszályban (SZEL II. 253.).

[20] Ez ekkor elvileg már nem volt az uradalom része, mivel a király, illetve Erzsébet 1469. nov. 27-én visszaadta a Rozgonyi Rénold abaúji és zempléni ispánnak (SZEL I. 70.).

[21] *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Bp. 2017. 62–63.

[22] *Csánki D.:* Magyarország történelmi i. m. I. 103.

jobb helyzetben vagyunk Mátai Tamás esetében, akiről feltételezhető, hogy a Debrecen közelében fekvő Mátáról vette nevét, illetve ispánságával közel párhuzamosan Hunyadi János özvegyének udvarmestere volt (1460–1462).[23]

A következő két személy, Dengelegi Miklós és Teleki Varjasi János az átmenetet képviseli. Az előbbinek az apja, Dengelegi Bernát Hunyadi János familiárisa és közép-szolnoki (al)ispánja (1446–1447) volt, majd halála után Szilágyi Mihály familiárisa (1457) lett.[24] Fia, Miklós folytatta az apja által kijelölt utat. Vele szemben Teleki Varjasi János már fiatalon Hunyadi János szolgálatába lépett és onnan került az özvegy familiájába, ahol minden uradalom élén eltöltött pár esztendőt.[25] Szilágyi Erzsébet utolsó debreceni ispánja már teljes egészében az ő „felfedezettje" volt: a Temes megyei Muronyt birtokló kisnemesek közül származó Vér András fiatal éveitől kezdve az özvegy familiárisa volt és hasonlóan mint Varjasi, ő is több birtoktest élén megfordult ispánként.[26]

Az alábbiakban az uradalom élén álló ispánok neveit és tisztségviselésük forrásokkal adatolható időszakát, az utána lévő részben pedig az általuk, illetve a debreceni bírók által kibocsátott leveleket közlöm.

debreceni ispánok

Mátai Tamás	1461. V. 11. (DL 88 366.)[27]
udvarmester (1460–1462)[28]	1462. III. 11. (SZEL II. 244.)
Mátai Tamás és Lengyel Jakab	1462. XII. 15. (SZEL II. 245.)

[23] SZEL II. 243. és Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeö. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván et al. Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) X. 21.

[24] *Engel Pál:* Magyar középkori adattár. Bp. 2001. (Arcanum Digitéka – CD-ROM); Káta nem 5. tábla: Dengelegi (Pongrác); Zichy XII. 250.; *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. II. 59.

[25] *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet „udvara" 93–96.

[26] Uo. 99–100.

[27] Az oklevél hiányos, a címzett „szolgálati helye" kiszakadt *(egregio Thome Mathay comiti et officiali […]);* a király meghagyta neki, hogy adja át Szentpéterszeg birtokot a Rozgonyiaknak, mivel a napokban nekik adományozta. – Köztes adatok: 1461. jún. 26. (DF 269 355.); 1462. jan. 23. (DF 269 358.).

[28] C. Tóth N.: Szilágyi Erzsébet „udvara" 101.

Lengyel Jakab	1465. VI. 29. (DL 16 234.)[29] 1471. első fele (DL 55 953.)[30]
Földesi Imre deák és Mucsinyi László	1471. VI. 8. (DL 55 946.)[31] 1471. IX. 24. (SZEL II. 250.)
(Teleki) Varjasi János és Mucsinyi László	1474. I. 30. (DL 45 555.)[32] 1474. IX. 12. (DL 55 985.)[33]
Teleki Varjas János, (Mucsinyi) László és Dengelegi Miklós (Bernát fia)	1474. [IX.] (DL 45 446.)[34]
Szentlászlói[35] Tamás és Tót Imre	1476. IX. 7. (DF 278 823.)
Szentlászlói Tamás[36]	1476. XI. 20. (DL 56 023.)
(Teleki) Varjasi János és Dengelegi Miklós (Bernát fia)	1477. (SZEL I. 76.)[37]
Muronyi Vér András	1481. IX. 29. k. (Zichy XI. 330.)[38] 1483. XII. 18. (DF 210 502.)

[29] Mátyás király parancsa „fideli nostro nobili Iacobo officiali de Debrechen" bizonyos birtokfoglalás miatt. – Köztes adatok: 1466. ápr. 16. (DL 16 210., Mátyás király parancsa anyja debreceni officiálisához); 1466. szept. 28. (SZEL II. 246.); 1467. jan. 8. (*Weisz Boglárka:* Debrecen kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. In: Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás. [Speculum Historiae Debreceniense 7.] Debrecen 2011. 146.).

[30] A keltezésből az ünnep kimaradt *(feria quarta proxima anno etc. 7 primo)*. 1471. jún. 9-én még él, de nem nevezik ispánnak (DL 55 947.); 1473. márc. 10-én már néhai (DL 25 996., pag. 28.).

[31] Köztes adatok: 1471. jún. 12. (DL 55 930.); 1471. júl. 14. (DL 55 950.).

[32] Köztes adat: 1474. aug. 10. (DL 55 982.).

[33] A dátum esetleg máj. 12. is lehet.

[34] Az általuk Kállói Lökös Jánoshoz írt levél kelte csupán „die Dominico etc. 74", a közelebbi keltezését azt teszi lehetővé, hogy ebben is, mint a szept. 12-i levélben, Szurok Demeter nevű jobbágy ügyéről van szó.

[35] *Csánki D.:* Magyarország történelmi i. m. I. 683.

[36] 1480-ban már Parlagi György királyi ajtónállómester familiárisa (DL 56 110.).

[37] A keltezésből csak a „die Dominico proximo ante" maradt meg.

[38] Köztes adatok: 1482. aug. 29. (*C. Tóth Norbert*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. [1387–1526]. [A nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 53.] Bp.–Nyíregyháza 2003. 650. sz.); 1483. máj. 8. (Zichy XI. 307.); 1483. aug. 11. (DL 56 123.).

A debreceni ispánok (és bírók) levelei

A levelek kiadása során az elfogadott forrásközlési szabályzatokat követtem. A szövegek központozását a mai helyesíráshoz igazítottam. A korban szokásos rövidítéseket külön jelölés nélkül feloldottam, ellenben az elsősorban levelekben található és felettébb gyakran szereplő megszólítások esetében jelöltem azokat: *v. d.* = *v(estra) d(ominatio), v. a.* = *v(estra) a(mititia), v. e.* = *v(estra) e(gregietas),* illetve ezek különböző variációi. A levelek „külzetén" szereplő címzések külön figyelmeztetés nélkül minden esetben megelőzik a levél szövegét. Filológiai és tárgyi jegyzeteket csak a legszükségesebb esetekben alkalmaztam éppen a források fajtájából adódóan, igyekeztem megőrizni a levélírók egyéni „stílusát" és csak a nyilvánvaló elírásokat – zárójelben felkiáltójellel – jelöltem a szövegben. A szövegekben az alábbi jelet alkalmaztam: r[egis] = a szövegkörnyezetből adódó pótlás. Végeredményben arra törekedtem, hogy a kiadott szöveg tükrözze az eredeti megjelenését: az aláírások ugyanúgy balra, középre vagy éppen jobbra zártak, egy vagy több soros szövegként jelennek meg, ahogy a levélen láthatók voltak.

1

1471. szerdán. Debrecen.

Lengyel Jakab debreceni ispán levele Semjéni (Kállói) Lökös Jánoshoz. Zeleméri Mihály bizonyos jobbágyának fogságba vetése, javainak elvétele és megverése ügyében – mert mint megtudták nemes familiárisuktól, Dénestől, nem hajlandó erről tárgyalni – adasson Sima birtokának bírája által elégtételt.

Hajtásánál szakadt papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecsét nyomával. DL 55 953. (Kállay cs.) – A levél hátlapján tollpróbák.

Egregio Iohanni Lewkews de Semien, domino et amico nobis dilecto!

Egregie domine et amice nobis dilecte. Exponitur nobis querulose, quod iobagionem nobilis Michaeli (!) de Zelemer, quos (!) illustrissima domina nostra gratiosa nobis protegendos[1] commisit, tamquam bona propria familiaris vestri in campo iudex possessionis v[est]re Syma vocata captivasset captumque super currum suum vinculasset resque et omnia bona sua, nescitur qua de causa, penitus anichilasset prefatumque exponentem usque ad effusionem sanguinis graviter verberasset, constitutionem inter nos dispositam non obstante taliter continentem, ut aliqua motio usque prefixum tempus inter partes non oriretur, tamen vos in nullo dietam dispositionem stetis et servastis, quod etiam per nobilem Dionisium familiarem nostrum nobis intimastis. Unde rogamus v(estram) a(mititiam) presentibus diligenter, quatenus prefato exponente de verberatione et effusione sui sanguinis ex parte familiari vestri plenam et condignam impendi

facere velitis satisfactionem resque et universa bona sua reddi facere, alioquin firmissime credatis, ut quamcitius poterimus mirabilimodo cum homini captivatione ac aliarum actionum prefatum exponentem volumus saturari, velitis nobis relationem dare, qua ratione hoc agitis. Ex opido Debreczen, feria quarta proxima, anno etc. 7° primo.

Iacobus Lengeyl (!)
comes de Debreczen

[1] Az eredetiben: *protengendos*, a „g" betű előtti „n" betű áthúzva.

2

1471. június 8. Debrecen.

Földesi Imre deák és Mucsinyi László debreceni ispánok levele Kállói Lökös Jánoshoz. Adassa vissza Parlagi László jobbágyainak azokat a javakat, amelyeket jobbágyfamiliárisai azzal vettek el tőlük, hogy úrnőjük jobbágyaitól elégtételt vegyenek, mivel az ügyben úrnőjük az illetékes.

Papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecsét nyomával. DL 55 946. (Kállay cs.)

Egregio Iohanni Lewkews de Kallo, domino nobis sincere dilecto!

Egregie domine nobis dilecte. Quia elapsis diebus proxime preteritis res et bona iobagionum egregii Ladislai de Parlagh, familiares et iobagiones via de via (!) publica induxissent iuxta commissionem vestram ratione qua, iobagioni illustris domine nostre gratiose ex parte iobagionis vestri iuxta contenta littere vestre iustum iudicium aministratum fuisset, res et bona ipsarum penitus auffererentur, quod cedit, in preiudicium dicte domine nostre gratiose. Unde rogamus vos presentibus diligenter, quatenus velitis causam[1] eorum concordare, res et bona iobagionum reddi facere, ne veniat in audientiam prefate domine nostre, alioquin in audentiam domine nostre gratiose dare oportebit. Ex Debreczen, in vigilia Sancte Trinitatis, anno etc. LXX° primo.

Emericus litteratus de Fewldes
Ladislaus de Mwchyn
comites de Debreczen

[1] A szövegben „ca" és felette nazális rövidítésjel.

3

1471. június 12.[1] Debrecen.

Földesi Imre deák és Mucsinyi László debreceni ispánok levele Kállói Lökös Jánoshoz. Újvárosi lakosuk, Csigeldi Balázs elmondása szerint ő és Rigó István Kálló mezővárosának lakosa tartoznak Balázsnak egy bizonyos összeggel, ezért

kérik őket, hogy mihamarabb fizessék vissza azt és ne kelljen arról beszámolniuk úrnőjüknek.

Papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecséttel, amely egy halmon álló kiterjesztett szárnyú jobbra néző madarat ábrázol. DL 55 930. (Kállay cs.)

Egregio Iohanni Lewkes de Kallo, domino nobis plurium honorando!

Egregie domine nobis plurium honorande. Dicit nobis circumspectus Blasius Chygeldy dictus inhabitator opidi Wywaras querulose, quod vestra egregietas et quidem Stephanus Rygo dictus in opido vestro Kallo commorans sibi certis debitis foretis obligati. Unde vestram rogamus egregietatem, quatenus dictum Blasium Chygeldy tam super illis debitis, quibus ipse vos, quam quibus et dictus iobagio v(estre) e(gregietatis) sibi obligamini, contentum reddatis, ne idem sed et nos ulterius pro hac re apud v(estra) e(gregietate) aut contra vos in presentie illustris domine nostre oporteat laborare. Ceterum quicquid in hac parte v(estra) e(gregietas) decreverit, literatenus velit nos certificare. Credimus quod, favore illustris domine nostre hac vice nobis bonam relationem faciet e(gregietas) v(estra) prenotata. Ex opido Debreczen, in profesto Beati Anthoni confessoris, anno Domini M° CCCC LXX primo.

Emericus literratus de Fewldes
Ladislaus de Mochyn comites de Debreczen

[1] A levél napi kelte a latin dátum alapján január 17-e is lehetne, de mivel Lengyel Jakab – mint láttuk – ebben az évben szintén debreceni ispánként szerepel, de az év során már nem mutatható ki, a jelen levelet kibocsátók viszont június elejétől igen, így a június időpont mellett döntöttem.

4

1471. július 14. Debrecen.

Földesi Imre deák és Mucsinyi László debreceni ispánok levele Kállói Lökös Jánoshoz. Elmondta nekik Czal Miklós vidi lakos, hogy többször felszólította Miklóst és jobbágyait, hogy adják meg adósságukat, de azt mindmáig nem tették meg. Adja és adassa meg, hogy ne kelljen ismételten felszólítaniuk őket erre.

Papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecsét nyomával. DL 55 950. (Kállay cs.)

Egregio Iohanni Lewkevs de Kallo, domino nobis honorando!

Egregie domine nobis honorande. Dicit nobis[1] Nicolaus Czal in Wyd commorans, quod vos a quodam debitore ipsius, qui iobagiones vestri fore dicuntur, quatuor florenos suos levassetis, que eidem hactenus reddere recusassetis, recusaretisque etiam depresenti similiter et vestri iobagiones eidem exponenti certis

suis debitis obligarentur, quos idem exponens vobis nominandos duxerit, qui ad plurimas suas petitiones certa sua debita reddere recusassent similiter et impresenti. Unde rogamus v(estram) e(gregietatem) presentibus diligenter, quatenus pretacto exponenti de predictis suis debitis per vos contentum reddatis et ex parte iobagionum vestrorum eidem exponenti plenam et condignam impendatis satisfactionem, ut ulterius fetigas (!) expensasque non patiatur. Ex Debreczen, die dominico proximo post festum Beate Margarethe, anno etc. LXX° primo.

Emericus de Fewldes et
Ladislaus de Mwchyn comites
de Debreczen

[1] Utána „C" betű áthúzva (valószínűleg először a jobbágy „vezetéknevét" akarta leírni).

5

1474. január 30. Debrecen.

Teleki Varjasi János és Mucsinyi László debreceni ispánok levele Kállói Lökös Jánoshoz. Korábbi levelükben már meghagyták neki, hogy engedje szabadon elköltözni jobbágyát, Pál kovácsot hozzájuk, mivel úrnőjük fia, a király levelében meghagyta, hogy egyetlen birtokos sem tarthatja vissza jobbágyait, mivel azok királyi védelem alatt mindenféle zaklatás nélkül elköltözhetnek. Ne okozzon csalódást úrnőjüknek.

Foltos papíron, záró gyűrűspecsét nyomával. DL 45 555. (Múz. törzsanyag, Szalay-gyűjt.) – Újkori egyszerű másolata: DL 56 656. (Kállay cs.)

Nobili ac egregio Iohanni Leukes in Semien commorante presentetur!
Iohannes Variasy de Thelek
Ladislaus de Muchiny comittes
de Debrechen

Nobilis nobis dilecte. Pridem scripseramus vobis in nostris litteris, quod providum Paulum fabrum, iobagionem illustris domine nostre gratiosissime libere ac pacifice huc ad possessionem eiusdem transmitteretis, que vos facere hattenus (!) recusastis, protunc recusatis depresenti, quare hortamur vos, quatenus ipsum Paulum libere permittatis, quia prefata domina nostra, genetrix domini nostri regis litteras dicti ipsius domini nostri regis, pro eo habet nullus possessionatus homo iobagiones suos, qui sub protectione ipsius r[egis] valunt, impedire ac molestare non possint, quoquomodo nisi libere permittere deberent et tenerent, ideo si indignationem dicte domine nostre remittere voluistis, ipsum Paulum libere permittatis, quare vobis preiudicium in premissis facere non postponimus voluntate dicte domine nostre, secus petimus non facturi. Ex Debrechen, die dominico ante purificationis, anno Domini etc. 1474.

6

1474. január 30. Debrecen.

Szepesi Péter, a király anyjának, Erzsébetnek az udvarmestere Semjéni (Kállói) Lökös Jánoshoz. A napokban megérkezve úrnőjétől elpanaszolták, hogy úrnője volt jobbágya, Pál kovács a földbér lefizetése után Hatház birtokra akart költözni, ám János a jobbágyot elfogta és bebörtönözte. Ezért kéri, engedje szabadon, mert különben úrnőjük neheztelését fogja magára vonni.

Papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecséttel. DL 55 974. (Kállay cs.)

Nobili ac egregio Iohanni Leukes in Semyen commoranti, nobis honorando!

Nobilis ac egregie nobis sincere grateque dilecte. Superiori die venimus de illustris domina nostra genetrice domini nostri regis et nobis ex parte vestri exponitur, quod quidem Paulus faber, qui alias etiam fuisset iobagio ipsius domine nostre gratiosissime et ad possessionem Hathaz deposito suo terragio moraturi venire pretendisset et vos, nescitur quibus respectibus, ipsum Paulum iobagionem iamfate domine nostre captivassetis captumque ac detentum acriter teneretis vinculam. Quare rogamus vos, quatenus ipsum Paulum libere ac pacifice permittatis, alias domine nostre perpallabimus ac dicemus speramusque, quod preiudicium ac derogamen de ipsa domina nostra valdemagnum patiamini et passi fueritis. Scriptis in Debrechen, die dominico proxime ante festum purificationis Marie, anno etc. 1474.

Petrus de Zepes senescalus
illustris domine Elizabet genetricis
domini regis

7

1474. augusztus 10. Debrecen.

Teleki Varjasi János és Mucsinyi László debreceni ispánok levele Kállói (Lökös) Jánoshoz. Engedje szabadon elköltözni úrnőjük Demeter nevű jobbágyát Hatház birtokra és ne akadályozza azt különféle módokon, mivel korábban már ő is hozzájárult elköltözéséhez. Ha a mondott Demeter idővel vissza szeretne költözni hozzá, ők minden ellenvetés nélkül megengedik majd. Az ügyben Mike Jánost küldik hozzá.

Szakadozott papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecsét nyomával. DL 55 982. (Kállay cs.)

Egregio domino Iohanni de Kallo, domino et patri nobis hon[ora]ndo!

Egregie domine et pater honorande. Iam sepemodo scripserimus vobis, ut Demetrium nomine iobagionem illustris domine nostre ad possessionem Hathaz venire volens cum suis rebus et bonis pacifice et indampniter permitteretis,

quod ad presens facere non curatis. Unde ipsam vestram egregietatem rogamus summe, quatinus prenominatum iobagionem dicte domine nostre ob respectum contemplationis prefate domine nostre cum[1] rebus et bonis nulla[2] calumpnia inventa pacifice et sine impedimento venire permittatis. Promittimus etiam vobis, ut dum idem Demetrius per(!) successu temporis cum suis rebus iterato ad vestra bona moraturi ire et ratire voluitur, sine omni contradictione permittemus, confidimus in vobis, ut petita nostra adimplebitis et exinde relationem bonam facere expitarimus, de et super quidquit is Iohannes Myke vobis dixerit, credere velitis. Ex Debreczen, feria quarta, in festo Beati Laurentii martiris, anno Domini etc. 1474.

Iohannes Varyas de Thelek et
Ladislaus de Mwchyn comites de Debreczen

[1] Utána kihúzva: *ipsius*. [2] Előtte kihúzva: *et*.

8

1474. (augusztus/szeptember)[1] vasárnap, Debrecen.

Teleki Varjas János, (Mucsinyi) László és Dengelegi Miklós debreceni ispánok levele Kállói Lökös Jánoshoz. Kérte őket, hogy értesítsék apjuk, Dengelegi Bernát érkezéséről: tehát pénteken találkoznak vele, hogy tárgyaljanak úrnőjük, Szurok Demeter és János famulusai közötti ügyről, ezért addig ne tegyen semmit.

Papíron, zöld viaszba nyomott zárópecsét nyomával. DL 45 446. (Múz. törzsanyag, Szalay-gyűjt.)

Egregio domino Iohanni Lewkes de Kallo, patri nobis honorando!

Egregie domine et pater honorande. Scripseritis nobis, ut adventum patris nostri Bernaldi de Dengeleg intimaremus, igitur feria sexta proxima in Dada unanobiscum constituebitur, ulterius dicitur nobis, ut res et bona Demetrii Zwrok iobagionis domine[2] nostre per vos et famulos vestros plurimum disciparetur. Rogamus v(estram) e(gregietatem) summe, quatinus quousque inter vos et iobagionem dicte domine nostre iudicium aministratur discipare et tandem exponere non permittatis. Ex Debreczen, die dominico etc. 74.

Iohannes Varyas de Thelek et
et Ladislaus et Nicolaus de Dengeleg
comites de Debreczen

[1] Vö. az előtte és utána lévő levelekkel, illetve Szilágyi Erzsébet 1474. aug. 31-i és okt. 5-i parancsaival ugyanezen ügyben (SZEL II. 251., 252.). [2] Előtte kihúzva: *dicte*.

9

1474. szeptember 12. Debrecen.

Teleki Varjas János és Mucsinyi László debreceni ispánok levele Kállói Lökös Jánoshoz. Úrnőjük megbízása értelmében értesítik, hogy a Hatházra költözött jobbágy ügyében a fogott bírák döntésének meghallgatására Böszörményben a következő vasárnap jelenjen meg.

Papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecsét nyomával. DL 55 985. (Kállay cs.)

Egregio domino Iohanni Lewkes de Kallo, domino honorando!

Egregie domine honorande. Mandavit nobis illustris domina nostra litteris suis mediantibus, ut factum inter v(estram) e(gregietatem) et iobagionem illustris domine nostre in Hathaz commorantem motum cum probis electis hominibus discuttere et revidere faceremus et si idem iobagio dicte domine nostre reus fuerit et exinde parebit, sibi quid sit faciendum, si non iustus sua bona per vos recepta reddere[1] deberetis. Igitur rogamus vestram egregietatem, quatinus die dominico proxime venturo[2] in opido Bezermen constitui et comparare velitis et nos cum electis hominibus illuc compararemus et constituemur factum prenotatum iudicare et discuttere, quod ne in tantum oriatur, potius ob respectum dicte domine nostre bona illata redideritis et ipsum iobagionem pacifice venire permitteretis et commiserit, efficere veliatis, nobis mota faciatis. Ex Debreczen, feria secunda ante festum Sancte crucis, anno Domini etc. 1474.

Iohannes Varyas de Thelek et
Ladislaus de Mwchyn comites de Debreczen

[1] Utána kihúzva: *liberatis*. [2] Szept. 18.

10

1475. február 24. Debrecen.

Nagy Mihály debreceni bíró és polgárok levele Kállói Lökös Jánoshoz. Megtudták polgártársuktól, Nagy Balázstól, hogy semjéni jobbágyát, Téglás Mártont az ottani tanács másfél forint megfizetésére kötelezte Balázs részére, ám azt többszöri kérésére mindezidáig nem fizette meg neki. Adasson elégtételt jobbágyával polgártársuknak.

Papíron, természetes színű viaszba nyomott zárópecsét nyomával. DL 55 992. (Kállay cs.)

Nobili ac egregio Iohanni Lewkes in Semyen commoranti, nobis sincere dilecto, absente autem ipso homine vice sue persone etc.

Nobilis ac egregie nobis sincere grateque honorande, salutem. Noveritis, quoniam referrente Blasio Magno concive nostro intelleximus, presentium scilicet ostensore, quod per Martinum Theglas dictum, iobagionem scilicet vestrum in Semyen commorantem, duos florenos minus medio coram iudice ac iuratis civibus in eadem Semyen iuridice reoptinuisset, quos florenos duos minus medio idem Martinus Theghlas prefato nostro concivi ad plurimas suas pettitiones reddere ac restituere hactenus recusasset recusaretque inpresentiarum. Quam ob rem rogamus e(gregiam) v(estram) e(gregietatem) diligenter per presentes, quatenus cum dicto vestro concivi de premissis rebus ipso concivi nostro omnimodam inpedere velitis satisfactionem, alioquin in dampno ipsum relinquem minime volumus. Datum in Debreczen, feria sexta, in festo Sancti Mathie apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo LXX^{mo} quinto. Presentes litteras nostras propter celerem recessum latoris minori sigillo nostro duximus transmittendas.

Michael Magnus iudex et iurati cives
in prefata Debreczen, v(ester) etc.

11

1475. április 16. Debrecen.

A debreceni tanács levele Kállói Lökös Jánoshoz. Értesítik, hogy az úrnőjük döntése értelmében a közöttük folyó ügyben a végső döntést a korábbi határozat ellenére nem György-nap nyolcadik, hanem az ünnep második napján fogják meghozni.

Foltos papíron, természetes színű viaszba nyomott zárópecsét töredékével. DL 55 996. (Kállay cs.)

Egregio Iohanni Lewkes de Kallo nobis sincere et grateque honorando!

Egregie nobis sincere grateque honorande, salutem. Noveritis, quia illustris domina nostra genetrix regie maiestatis factum inter nos ab una ac inter vos ab altera partibus determinationi et iudicatui finalique decisioni octavam diem festi Beati Georgii martiris proxime afuturi[1] commiserat, sed presentibus petimus v(estram) egregietatem, quatenus prescriptum factum et causam, ut prefertur inter nos et vos habitam et motam, ad secundum diem festi Beati Georgii martiris proxime venturi[2] deducamus et eodem secundo die ipsius festi Beati Georgii martiris omnibus modis eundem factum et negotium nostrum velitis et nos velimus determinare et finaliter determinare petimus facere, secus minime velitis. Datum in Debrechen, in dominica Iubilate Deo etc., anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto.

Iudex, iurati ceterique cives
de Debrechen

[1] Máj. 1. [2] Ápr. 25.

12

1476. szeptember 7. Debrecen.

Szentlászlói Tamás és Tót Imre debreceni ispánok bizonyítják, hogy úrnőjük, Erzsébet asszony parancsa értelmében a Szabó István fehérvári polgár borának elvétele ügyében közte és Porkoláb Bálint (bíró) meg a többi debreceni polgár között ítéletet akartak mondani, de Szabó István nem jelent meg.

Papíron, a szöveg alatt két gyűrűspecsét darabjával. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár 44. (DF 278 823.) – Regesztáját lásd Debrecen szabad királyi város i. m. 195. sz.

Nos Thomas de Zenthlaslo et Emericus Thot comites de Debreczen etc. memorie commendamus tenore presentium, significamus, quibus incumbit, universis, quod illustrissima domina Elizabet serenissimi principis domini Mathie Dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc., genetrix mediantibus litteris suis preceptoriis nobis precipuerit firmissime, ut quamprimum circumspectus Stephanus Zabo inhabitator civitatis Albensis cum dictis suis litteris preceptoriis nos requisitus fuerit, extunc pro parte circumspectorum Valentini Porkolab et aliorum quorumlibet concivium et inhabitatorum dicti opidi Debreczen ratione receptionis quatuor vasa vinorum suorum iudicium et iustitiam aministrare facere debuerimus, tunc prefatus Stephanus Zabo in vigilia vigilie nativitatis Beatissime Marie virginis[1] coram nobis legittime astitit petensque a nobis pro parte predictorum Valentini Porkolab et aliorum concivium iudicium et iustitiam aministrari facere. Prefatus vero Valentinus Porkolab in sua ac aliorum personis contra annotatum Stephanum Zabo rursum acctionem suam proposuit, ut ipsi super eo habent litteras privilegiales per serenissimos principes, ut puta Lodovicum ac Sigismundum et alios predecessores reges huius incliti reginalumque necnon per serenissimum principem dominum Mathiam Dei gratia regem Hungarie gratiose concessas ac confirmatas pro utilitate et libertate dicti opidi, quod nullus extraneus ipsorum in medio sine scitu et licentia iudicis ipsius opidi vina propinare valeret vigore et anticipatum litterarum privilegialium suarum prenotatam vasa vinorum Stephani Zabo occupassent et recepissent. Nos igitur audien(te)s ambarum partium propositiones commisimus annotato Valentino Porkolab, ut secundo die responsionis sue dictas litteras suas privilegiales super libertates eorum gratiose concessas et confirmatas nobis presentari debeat et teneatur. Unde ipso termino occurente idem Valentinus Porkolab in sua ac aliorum concivium personis cum dictis litteris ipsorum privilegialibus super libertates eorum emanatas, prout debebat, coram nobis comparuit, prelibatus vero Stephanus Zabo in presentiam nostri non venit neque misit pro se responsurum, sed tamen iudicium sedis nostre clandestine recessit causamque suam contra memoratos Valentinum Porkolab et alios concives coram nobis commotam vanam et cassam relinquat. Super quibus nos prefatis Valentino Porkolab ceterisque civibus et inhabitatoribus dicti opidi Debreczen litteras nostras

patentes concessum contra eundem Stephanum Zabo, ut ipsam causam ratione prima superinde moveri non valeat vigore et testimonio presentium litterarum nostrarum mediantibus sigillis nostris, quibus utimur solutus est, appenssis. Datum in Debreczen, in vigilia nativitatis Beatissime Marie virginis, anno Domini M° CCCC° septuagesimo sexto.

[1] Szept. 6.

13

1476. november 20.

Szentlászlói Tamás debreceni ispán levele Kállói (Lökös) Jánoshoz. Kéri, hogy úrnője jobbágyának jogtalanul elvett javait adja vissza és adasson neki elégtételt.

Papíron, zöld viaszba nyomott záró gyűrűspecséttel. DL 56 023. (Kállay cs.) – Hibás, 1376. évvel készült egyszerű másolata: DL 52 245. (Uo.); ennek regesztáját lásd A nagykállói Kállay-család levéltára. Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai. I–II. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság kiadványai 1–2.) Bp., 1943. II. 1737. sz.

Egregio Iohanni de Kallo, domino et fratri nostro dilecto!

Egregie domine et frater noster carissime. Quia universa bona iobagionis illustris domine nostre gratiose abstullistis absque omni via iuris in preiudicium dicte domine nostre gratiose et dampnum dicti exponentis valde magnum. Ideo petimus v(estram) e(gregietatem) diligenter, quatinus dicta bona ipsius exponentis reddere et restitui facere velitis, ex parte cuius nos omnimodam satisfactionem impendimus omni contra eum querulantem, alias, si feceritis ipsum iobagionem prefate domine nostre, in dampno non permittemus. Datum in feria quarta proxima post festum Beati Elizabeth vidue, anno Domini M° CCCC° septuagesimo sexto.

Thomas de Zenthlaslo
comes de Debreczen etc.

14

1482. július 9. Debrecen.

Porkoláb Bálint debreceni bíró levele Devecser tanácsához. Elmondta neki polgártársuk, Horvát Péter, hogy mikor bizonyos ügyét intézte volna, akkor bizonyos személyek közülük őt fogolyként Székely birtokról elvitték és javait elvették tőle. Ezért kéri a tanácsot, hogy adassanak elégtételt Péternek, másképp értesítik úrnőjüket, és bármit tesznek, tájékoztassák őket levelükben.

Papíron, természetes színű viaszba nyomott záró gyűrűspecsét töredékével. DL 56 122. (Kállay cs.)

Circumspectis iudici ac iuratis civibus de Deweczer, amicis nobis dilectis!

Salutationem debito cum honore. Amici nobis dilecti. Refert nobis providus Petrus Horwat noster consodalis, licet in sua erumpna fuisse divagus, quod quidam ex vobis ipsum captum de possessione Zekel importassent ab ipsoque novem florenos et alia bona recepissent. Quare amicitias vestras presentibus rogamus, quatinus eidem Petro Horwath ex parte vestrorum consociorum, qui eidem culpabiles sunt, meri iuris ac iustitiam et debite satisfactionem complementum exibeatis, alioquin ipsum transmitimus super vos imputandum ad dominam nostram gratiosam et quidquid in hiis feceretis vestris in litteris nobis intemetis. Datum in Debrecen, octo diei visitationis Marie, anno Domini 1482°.

Valentinus Porkolab
iudex de Debrecen

15

1483. augusztus 11. Debrecen.

Muronyi Vér András debreceni ispán levele Kállói Lökös Jánoshoz. Elmondták neki nagyfalui jobbágyai, hogy famulusa zaklatja őket szántóföldjeiken, sőt el akarja venni termésüket. Ezért kéri őt, hogy szólítsa fel famulusát a jogtalanságok abbahagyására.

Papíron, természetes színű viaszba nyomott záró gyűrűspecséttel. DL 56 123. (Kállay cs.)

Egregio domino Iohanni Lewkes de Kallo, domino nobis honorando!

Egregie domine nobis honorande. Dicunt nobis iobagiones nostri in Nagfalw commorantes, quomodo quidem famulus vester ipsos in terris ipsorum arabilibus multum inpediret et, ut deterius sit, semina ipsorum auferre nititur. Constat et tamen, quod nos vestri summus rogamus ergo v(estram) d(ominationem) presentibus diligenter, quatinus intuitu nostri dicto famulo vestro precipere velitis, ut idem nostros impedire non sis ausus in ipsorum iuribus. Ex Debreczen, secundo die festi Beatissimi Laurentii martiris, anno Domini M° quadragesimo octuagesimo tertio.

Andreas Weer de Mwron
comes de Debreczen, vester

Kordé Zoltán

ADALÉKOK DENGELEGI PONGRÁC JÁNOS PÁLYAFUTÁSÁNAK KEZDETÉHEZ – VÁZLAT

Történeti életrajz írása során számos nehézséggel szembesül a szerző. Például azzal a dilemmával, hogy „Az anyaggyűjtés minuciózus munkája révén feltárul-e egy-egy történelmi alak személyisége?" A kérdés bármely korszak szereplője kapcsán felmerülhetne, történetesen azonban Újlaki Miklós és Lőrinc – apa és fia – pályafutásának a felvázolása során fogalmazódott meg.[1] Ők ketten nem csak kortársai voltak Dengelegi Pongrác Jánosnak, de a személyes ismeretségen túlmenő családi kapcsolat is szövődött közöttük. A gyerekeik ugyanis, Lőrinc és Dengelegi Pongrác Katalin – igaz, atyáik halálát követően – házasságot kötöttek.[2] A kérdés formájába bújtatott kétely teljes mértékben érvényes Dengelegi Pongrác Jánosra is. Eleve a „minuciózus anyaggyűjtés" határai korszakunkban – miként az egész középkorban – meglehetősen szűkre szabottak. Ez sokszor még azt is megnehezíti, hogy az alapvető életrajzi adatokat (mint például a születés vagy az elhalálozás időpontja, gyerekek életkora stb.) legalább hozzávetőlegesen meghatározhassuk. Tisztségviselő bárókról lévén szó, archontológiai téren a források már többet segítenek nekünk, ami könnyebbséget jelent ugyan az életrajzi mozaikok helyrerakásában, sokkal korlátozottabb azonban ezeknek az adatoknak a felhasználási lehetősége a személyiségjegyek megrajzolása esetében.

Pongrác János Mátyás unokatestvéreként ura és rokona szolgálatában emelkedett az ország egyik leghatalmasabb bárójává. Az életéről rendelkezésre álló források szükségszerűen nagyon egyenetlen képet nyújtanak róla és pályafutásáról. Így például, míg halálának időpontjáról és körülményeiről napra pontos ismeretekkel rendelkezünk (1476. december 28.), addig az ő és családtagjainak a születéséről, életkoráról gyakorlatilag nincsenek adataink, legjobb esetben is csak hozzávetőleges becslésekkel próbálkozhatunk. Ennek az oka nyilvánvalóan

[1] *Fedeles Tamás:* Miklós király és Lőrinc herceg. Az utolsó két Újlaki vázlatos pályaképe. In: Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Pécs–Bp. 2017. 135.

[2] *Fedeles T.:* Miklós király i. m. 144–145.

az, hogy Pongrác János leginkább akkor szerepel a forrásokban, amikor hivatalviselőként az országos, illetve a külpolitika homlokterébe kerül vagy éppen az általa viselt méltósággal kapcsolatos tevékenységét végzi (például oklevelet bocsát ki), illetve birtokadományozások, esetleg királyi parancsok kapcsán. Ennek tudható be, hogy a történetírás sokat foglalkozott vele, de leginkább életének azokkal a mozzanataival, amelyeket a kútfők jól megvilágítanak, és mint fentebb utaltunk rá, kapcsolódnak a nagypolitikához. A kutatás a családi viszonyok lehetőség szerinti tisztázásán túl nem igen kísérletezett a pályafutás homályos vagy hiányzó részleteinek a felderítésével. Márpedig ilyen bizonytalan részlet a már említett születési időtől kezdve a családi élet egyéb vonatkozásain (például a gyerekek életkorán) keresztül a politikai pályafutás esetleges cikkcakkjainak a kérdéséig több is akad. A kutatás néha megpróbálkozott egy-két mozzanat (mint például egy lehetséges „családi stratégia") felvázolásával és mi magunk is kísérletet tettünk Dengelegi Pongrác János, valamint a testvérei életkorának a hozzávetőleges meghatározására, illetve harmadik vajdai ciklusa (1475–1476) kapcsán igyekeztünk következtetni egynémely emberi vonására.[3] Mindez azonban nem elegendő ahhoz, hogy a fehér foltokkal tarkított pályaképen minden mozaik a helyére kerüljön. Annál kevésbé várható ez el, mert Pongrác Jánosról egyelőre még nem készült tudományos igényű biográfia. Ennek hiányában pedig a tanulmány elején idézett kérdésre egyértelmű nemmel kell felelni: a lehetőségek szerinti teljességében még biztosan nem tárul fel előttünk a történelmi alak személyisége.

Jelen tanulmánynak természetesen nem lehet az a célja, hogy egy hiányzó életrajz részletét pótolja, sem a minuciózus adatgyűjtés, sem pedig a szubjektív jellegű következtetések terén. Amire pillanatnyilag vállalkozhatunk, az annyi, hogy egy–két ponton megpróbáljuk világosabbá tenni az életrajz vitás vagy hiányos részleteit. E korlátok miatt jeleztük a címben, hogy biográfiai vázlatnak tartjuk tanulmányunkat, amely előkészíti a későbbi, teljességre törő feldolgozást. Az időbeli határokat is pontosítani kell, így sietünk leszögezni, hogy a pályafutás kezdete, első szakasza alatt az első vajdai ciklus végéig, 1465-ig terjedő időszakot értjük. Ezt azzal indokoljuk, hogy a vajdai méltóság elnyerése emelte igazán a bárók első sorába a királyi rokont, ráadásul első vajdai tisztségvise-

[3] A feltételezett családi stratégiára: *Jakó Zsigmond:* A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig. In: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. (METEM könyvek 18.) Bp. 1997. 172.; Az életkor meghatározására és bizonyos személyiségvonások megrajzolására tett kísérletek: *Kordé Zoltán:* Az út kezdete: Dengelegi Pongrác János politikai felemelkedése. Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica. Tomus CXXXVII. Szeged 2015.; *Uő:* Dengelegi Pongrác János harmadik vajdai ciklusa Erdélyben (1475–1476). In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. II. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp. – Debrecen 2014. 567–582.

lésének az évei voltak azok (1462–1465), amelyek során bátyjának, Lászlónak és öccsének, Andrásnak a halálával romba dőltek a korábbi családi tervek, s Jánosnak immár egyedül kellett megvívnia a karrier-építéshez nélkülözhetetlen harcokat. A kezdeti periódus tehát a felemelkedésnek és a megpróbáltatásoknak az időszaka volt Dengelegi Pongrác János számára, amely rányomta bélyegét a későbbi pályafutására.

Ha most érintjük fentebb idézett tanulmányunk bizonyos témáit, akkor ezt nem az ismétlés szándékával tesszük, hanem azzal a céllal, hogy újabb szempontokkal bővítsük, ily módon mintegy „próbára" tegyük a problémás kérdés eldöntésére rendelkezésre álló szegényes eszköztárat. Korábbi írásunkban Dengelegi Pongrác János és testvérei születési idejét igyekeztünk meghatározni.[4] Közvetlen adatok híján, mint már utaltunk rá, ez meglehetősen nehéz vállalkozás, s bizonyos hibahatárok között lehetséges csak. Említett tanulmányunkban arra az eredményre jutottunk, hogy Pongrác János 1436 körül születhetett, esetleg egy-két évvel korábban, s Mátyás trónra kerülésekor, 1458-ban 22–24 éves lehetett. Bár perdöntő bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre ahhoz, hogy megerősítsük véleményünket (vagy hogy kénytelenek lennénk azt elvetni), az indirekt adatokra épülő feltevések lehetőségeit még nem merítettük ki. Márpedig biztosabb fogódzók híján nem mondhatunk le ezeknek az igénybevételéről, ha valamelyest közelebb akarunk jutni a célunkhoz.

A mostani alkalommal ebből a témakörből egy érvelést szeretnénk némileg tovább gondolni, mégpedig a Dengelegi Pongrác János gyermekeivel kapcsolatosat. Tanulmányunkban úgy vélekedtünk, hogy a báró két gyereke – Mátyás és Katalin – a királyi unokatestvérről és annak első feleségéről, Podjebrád Katalinról kapták a nevüket.[5] (Talán felesleges hosszasan bizonygatni, hogy nem csak az uralkodó dinasztiák, hanem a főúri családok esetében is mekkora szerepe volt a névadási gyakorlatban a vallási indítékok mellett az aktuálpolitikai körülményeknek – és persze a rokoni viszonyoknak.) A feltevéssel szemben megfogalmazódhat egy olyan ellenvetés, hogy Katalint eredetileg Kunigundának hívták, s csak Magyarországon kapta az „új" nevet. A kérdés eldöntéséhez nem szükséges most felgöngyölíteni a Kuniginda/Katalin kérdés minden szálát, elég, ha néhány, véleményünk szerint meggyőző pontra utalunk.

Mátyás még 1457–1458-as prágai fogsága alatt egyezett meg Podjebrád Györggyel arról, hogy leányát feleségül veszi. Az ifjú ara Magyarországra hozatalára 1461-ben került sor, udvartartását is ekkor szervezték meg; kancelláriájának a vezetője Janus Pannonius lett, akinek állítólag az is a feladatai közé tartozott, hogy magyarra tanítsa a leendő királynét. A szerződés többek között előírta, hogy Kunigunda/Katalin kiskorúsága miatt (1449 novemberében szüle-

[4] *Kordé Z.:* Az út kezdete i. m. 36–40.
[5] *Kordé Z.:* Az út kezdete i. m. 39–40.

tett), a házasságot két éven belül kell elhálni.[6] Janus Pannonius tehát nem pusztán költőként szemlélte az eseményeket, hanem az államügyek aktív szereplőjeként részese is volt azoknak. Szempontunkból két epigrammájának van most jelentősége. Az első akkor keletkezett, amikor Katalin Magyarországra érkezett: *„Mutasti patriam, mutare vocabula debes:/sis Katherina volo, quae Kunigundis eras”.* Költői fordításban: *„Régi hazáddal együtt illik neved is kicserélni:/Légy Kunigunda helyett már ezután Katalin”* (Kálnoky László fordítása). Nem sokkal később, Mátyás moldvai hadjáratának az elhúzódása kapcsán figyelmezteti uralkodóját a költő-államférfi: *„nubere parva viro iam Katharina potest”.* Azaz: *„Már kivirulva a nászt várja a kis Katalin!”* (Muraközy Gyula fordítása).[7] Világos mindebből, hogy Katalin (egyik?) magyar „névadója” Janus Pannonius volt, s hogy ez a névcsere hozzátartozott a magyarországi királynéi életre való felkészítéshez. Meglehetősen furcsa lenne ennek tükrében azt feltételezni, hogy a királlyal rokon és az udvarba bejáratos, sőt 1462-től vajdai méltóságot viselő Dengelegi Pongrác János két gyerekét véletlenül nevezték el úgy, mint az uralkodópárt. Megerősítve látjuk tehát azt a korábbi megállapításunkat, hogy a fiúgyerek a vér- és névrokon Mátyás 1458-as trónra lépése után született, míg Katalin esetében ezt az időhatárt – ha eddigi következtetéseink helyesek voltak – szűkíteni tudjuk, mégpedig a leendő királyné 1461. évi Magyarországra való érkezése és 1464 március elején bekövetkezett halála közti intervallumra.

Erre az időbeli skálára minden nehézség nélkül fel tudjuk fűzni a Dengelegi Pongrác leány és Újlaki Lőrinc házasságát, legalábbis abban a formában, ahogyan azt Fedeles Tamás rekonstruálta. Igaz, erről a házasságról csak egy 1486. április 9-i oklevél tesz először említést,[8] az előzmények azonban nagyjából úgy mehettek végbe, ahogyan azt Fedeles feltételezi. Eszerint a két atya – Újlaki Miklós és Pongrác János – Aragóniai Beatrix és Mátyás esküvői ünnepségsorozata (1476 decembere) alatt kezdhetett hozzá a házasság előkészítéséhez. Erre minden esély megvan, hiszen a forrásaink egyértelműen igazolják, hogy mindketten ott voltak a jeles eseményen, s azt sem lehet kizárni, hogy a gyerekek is találkoztak itt személyesen. Szinte biztosra vehetjük, hogy a két apa a kezdeti

---

[6] Magyarország történeti kronológiája. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Solymosi László. Bp. 1983. 278.; *Kubinyi András:* Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2001. 52–53.; *Réthelyi Orsolya*: Hunyadi Mátyás házasságai és házassági kísérletei. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Szerk. Farbaky Péter – Spekner Enikő – Végh András. Bp. 2008. 248.

[7] Iani Pannonii operaquae mansuerunt omnia. Volumen I. Epigrammata. Fasciculus 1. Textus. Ed. Iulius Mayer – Ladislaus Török. Bp. 2006. 220., 221.; Magyar ford.: Janus Pannonius versei. Szerk. Kardos Tibor. Bp. 1978. 169., 170.

[8] DL 19 129.; Lásd még: *Reiszig Ede:* Az Ujlaki-család. Turul 57. (1943) 61.; Reiszig Ede azonban az oklevelet félreértette, mert Katalint Dengelegi Pongrác Mátyás leányának hitte, nem pedig a testvérének.

megbeszéléseken nem jutott túl, mivel Dengelegi Pongrác János még az ünnepség alatt, Újlaki Miklós pedig a következő évben elhunyt. A házasság tényleges nyélbe ütése így tehát Lőrinc hercegre és Pongrác János özvegyére maradt, de bizonyára az uralkodó is kivette ebből a maga részét.[9] Ha tehát az ily módon rekonstruált eseményeket az általunk említett időskálán kívánjuk elhelyezni, akkor azt kapjuk, hogy az adott időpontban Katalin 13–14 éves lehetett, Lőrinc herceg pedig néhány évvel volt idősebb nála. Biztosra vehetjük, hogy a tárgyalások megkezdése és a tényleges házasságkötés között eltelt egy-két év, így a 15–17 éves leány és a 19–20 év körüli ifjú frigye a kor mércéjét tekintve teljesen normálisnak mondható.

Tisztában vagyunk vele, hogy ezekkel az adalékokkal nem lehet lezárni az életkor meghatározása során felmerülő problémákat, bízunk azonban benne, hogy hozzájárulnak a megoldásukhoz. Felmerülhet persze olyasfajta vélekedés is, minek egyáltalán ennyi erőt fecsérelni az életkor meghatározására. Úgy gondoljuk, hogy az ilyen megközelítés rossz úton jár. Ha olyan életrajzot szeretnénk írni (márpedig mi mást akarhatnánk?), amely a főszereplő történeti alakot valóban személyiségnek, hús-vér embernek tekinti, akkor nem mondhatunk le a többször emlegetett egyéni vonások megrajzolásáról, még akkor sem, ha ez olykor valóban sok és aprólékos munkát követel. Ebből a szempontból (is) alapvető, hogy legalább körülbelül tisztában legyünk az illető életkorával. Ennek fontosságát azonban a hosszas elmélkedés helyett egy konkrét példán keresztül szeretnénk bemutatni. Borsa Béla úgy vélte – nem tudni ugyan, mire alapozva – hogy János vajda a király esküvőjének az idején „már öreg ember volt", kimondatlanul is azt sugallva, hogy halála is korának tudható be.[10] Ezzel szemben számításaink szerint Dengelegi Pongrác János ekkoriban még csak a negyvenes éveinek az elején járhatott, vagyis a korabeli mérce szerint sem számított elaggottnak. Ráadásul harmadszorra viselte az erdélyi vajdai méltóságot, ami köztudottan együtt járt a megerőltető katonai feladatokkal. Hogy halálának mi volt a pontos oka, azt csak találgathatjuk, a számba vehető lehetőségek közül azonban bizton kizárhatjuk az időskori végelgyengülést. Talán sikerült érzékeltetnünk, hogy az önkényes életkor meghatározások egyéb téren is tévútra sodorhatják a kutatót.

A születési idővel kapcsolatos kérdéskörről a továbbiakban Dengelegi Pongrác János politikai pályafutására térünk át. Természetesen a politikai aspektus részletes elemzésre most sem vállalkozhatunk;[11] csupán egy olyan mozzanatra

[9] *Fedeles T.:* Miklós király i. m. 144–145.

[10] *Borsa Béla:* Reneszánszkori ünnepségek Budán. Tanulmányok Budapest múltjából 10. (1943) 26.

[11] Korábban az első vajdai ciklus főbb fejleményeit már röviden összefoglaltuk egy tanulmányunkban: *Kordé Zoltán:* Az erdélyi vajdaság Mátyás hatalomra kerülésétől az 1467. évi felkelésig. In: Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged 2013. 397–399.

fordítjuk a figyelmünket, amelyik szintén alkalmas arra, hogy következtetéseket vonjunk le a vajda jellemvonásaira. A kérdést, némi leegyszerűsítés árán úgy is meg lehet fogalmazni, hogy került-e valaha is szembe királyával az unokatestvér, a vajdaságot háromszor elnyerő báró? Hogy miért most kerítünk sort ennek a „problémának" a megvizsgálására, arra egyszerű a felelet: azért, mert csak az első ciklus kapcsán merült fel az ellentét lehetősége. Sem előtte, sem később nincs semmilyen jele annak, hogy „János úr" unokaöccse ellen fordult volna. Mielőtt a konkrét kérdésre válaszolnánk, röviden érdemes áttekinteni Dengelegi Pongrác János első vajdai ciklusának főbb történéseit.

Tanulmányunk főszereplője 1462-ben lett a vajdai méltóság birtokosa.[12] Mint fentebb már említettük, ennek révén került a bárók első sorába. A hivatalban egyébként azt a Rozgonyi Sebestyént követte, aki a sógora, nőtestvérének, Borbálának a férje volt, s nem sokkal korábban hunyt el.[13] A király szemmel láthatólag arra törekedett, hogy az erdélyi helyzetet rokonai segítségével normalizálja. Erre szükség is volt, mert a vajdai tisztségben Újlaki Miklós volt a társa, akit Mátyásnak – annak ellenére, hogy sok gondot okozott neki – korábban csak átmenetileg sikerült leváltania. Ennek ellenére Pongrác János szép eredményeket ért el az erdőntúli viszonyok javítása terén.[14] A hivatali életben sikeresen tevékenykedő Jánost azonban a magánéletben komoly veszteségek érték. 1463-ban László nevű bátyja, aki a kolozsmonostori konvent gubernátora volt, a kolozsvári polgárokkal való összetűzés során életét vesztette, 1464-ben pedig elesett a boszniai harcokban öccse, András is. A halálesetek véget vetettek azoknak a szépreményű elképzeléseknek, hogy a Dengelegi Pongrác fivérek az egyházi és a világi pályán a királyi rokonságra támaszkodva nagyívű családi karriert építsenek ki.[15] János tehát két egymást követő évben elvesztette fiútestvéreit, ami bizonyára emberileg is megviselte őt, s nem csak a családi tervek összeomlása miatt. (Tudjuk, hogy bátyja halálát Kolozsvár megostromlásával akarta megbosszulni, amitől csak a király felszólítására állt el.)

Mindezek tükrében meglepőnek tűnhet, hogy 1465 őszén az uralkodó leváltotta őt a vajdai tisztségből és csak csekélyebb értékű hivatallal (a Szörényi bánsággal) kellett beérnie egy ideig. A kutatás eltérőképpen értékelte ezt a fej-

---

[12] Tisztségviseléseinek a sorrendjére és dátumára: *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. (továbbiakban: Archontológia) I. Főpapok és bárók. Bp. 2016.; *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Bp. 2017.

[13] A családi viszonyokra: *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 10–11.; *Engel Pál:* Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001.

[14] Archontológia I. 83–85.; *Kordé Z.:* Az erdélyi vajdaság i. m. 397–399.

[15] A fejleményekre: *Jakó Zs.:* A kolozsmonostori i. m. 172–173.; *Kordé Z.:* Az út kezdete i. m. 567–568.

leményt. Fraknói Vilmos „a megelőző és következő eseményekről szóló adatok összevetésén" alapuló elmélete szerint a király külpolitikai irányvonalának a módosulása miatti politikai ellentétek vezettek el a leváltáshoz. Felfogása szerint „a főpapok és urak túlnyomó része hű maradt az exclusiv nemzeti irányhoz (…) mindent elleneztek, a mi a királyt főfeladatától, a törökök elleni háborútól, elvonhatta. Élükön állott: Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda (…) és Zápolyai Imre" horvát–szlavón bán és Bosznia kormányzója. A nyílt szakításra akkor került sor, amikor 1465-ben a pápa felszólítására Mátyás késznek mutatkozott a Podjebrád György elleni háborúra.[16] Kubinyi András ezzel szemben úgy látta, hogy a tisztségcserék elsődleges célja Újlaki meggyengítése és a királyt támogató bárói kör kiszélesítése volt.[17] Magunk is valószínűtlennek tartjuk, hogy Dengelegi Pongrác János politikai okokból szembefordult volna unokatestvérével. Soha nem volt rá példa, hogy az uralkodó iránti hűsége megingott volna, miként arra sem, hogy a király iránta tanúsított bizalma megrendült volna. A vajda akkor is teljesítette Mátyás kívánságát, amikor az eltiltotta őt bátyja halálának a megbosszulásától; nem keveredett bele sem az 1467-es, sem az 1471. évi Mátyás-ellenes felkelésekbe, sem bármilyen más megmozdulásba. 1465-ben tehát nem a politikai ellentétek miatt került sor János leváltására, hanem arról volt szó, hogy a király csak ilyen áron tudta megszilárdítani a saját helyzetét, s meggyengíteni, illetve leszerelni a vele szemben ellenséges érzületet tápláló bárókat. Erre utal az is, hogy az első adandó alkalommal, az 1467-es lázadás elfojtását követően Pongrác János visszakapta a vajdai méltóságot, amelyet azután még egy harmadik ciklusban is visel majd.

Tanulmányunkban néhány adalék erejéig foglalkoztunk Dengelegi Pongrác János pályafutásának a kezdetével. Szeretnénk remélni, hogy rövidsége ellenére írásunkban sikerült felvillantani egy-két olyan pontot, amelyek további, részletes vizsgálata hozzájárulhat a majdani életrajz pontosabb, valósághűbb voltához.

[16] *Fraknói Vilmos:* Hunyadi Mátyás király 1440–1490. Bp. 1890. 155., 159.
[17] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 63–64.

B. Szabó János

EGY MÁTYÁS-KORI OKLEVÉL ÉS A MOHÁCSI CSATA CENTRUMÁBAN FEKVŐ FÖLDVÁR FALU „REJTÉLYE” (EGY ÉVSZÁZADOS KIRAKÓS JÁTÉK ÚJ DARABJAI)*

Historiográfai előzmények

2015-ben megjelent könyvemben kénytelen voltam azt írni a mohácsi csatatér pontos lokalizációjáról, hogy „bár ez a téma hagyományosan a hazai szakírók kedvenc terepe, nem valószínű, hogy ebben a sajátos kirakós játékban teljes bizonyossággal lenne olyan megoldás, amibe a források minden puzzle darabkáját elhelyezhetjük.”[1] Az akkor már folyó műszeres-régészeti kutatások,[2] illetve a 2017-ben útjára induló „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című, az MTA BTK és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésében létrejött projekt egyik, a Pap Norbert vezetésével működő kutatócsoportja által a sajtóban és konferencia-előadások formájában közzétett hipotézise nyomán azonban ismét felélénkült az érdeklődés a lokalizációs kérdések iránt.[3]

Anélkül, hogy e helyen hosszas historiográfiai fejtegetésekben kívánnék bocsátkozni, érdemes jelezni, mindaddig, amíg nem merült fel kétely az iránt,

* E helyen szeretnék köszönetet mondani segítőkész kollégáimnak, Spekner Enikőnek, Nógrády Árpádnak, C. Tóth Norbertnek közlésre átengedett fordításaikért, Neumann Tibornak, Papp Adriennek, Sudár Balázsnak, Varga Szabolcsnak a tanácsaikért, Pénzes Szabolcsnak a térképvázlatért, a MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” kutatási projektnek pedig a munkámat inspiráló szellemi légkörért. (A cikk kéziratát 2019. március 4-én zártam le, ezért itt már nem áll módomban Pap Norbert és szerzőtársainak a Történelmi Szemle 2019. évi 2. számában megjelent cikkére reflektálni.)

[1] *B. Szabó János:* Mohács: régi kérdések – új válaszok. Bp. 2015. 119.

[2] *Bertók Gábor:* Nekünk Majs kell? A mohácsi csatatér kutatása. In: Régi idők – új módszerek. Szerk. Bertók Gábor – Gáti Csilla. Bp.–Pécs 2014. 161–170.

[3] https://www.mohacs.btk.mta.hu/hirek/military-landscape-baranyaban-konferencia, letöltés 2019. márc. 5.; https://www.mohacs.btk.mta.hu/hirek/a-mohacs-1526-2026-rekonstrukcio-es-emlekezet-projekt-eredmenyeinek-sajtovisszhangja; https://www.mohacs.btk.mta.hu/sajto/12-a-2018-evi-kutatasokkal-kapcsolatos-media-es-sajtomegjelenesek-2018; https://www.mohacs.btk.mta.hu/sajto/13-sajtomegjelenesek-a-magyar-tudomany-unnepet-2018-november-15-kovetoen

hogy a 18. századtól kezdve Földvárnak, illetve ezzel párhuzamosan Sátorhelynek nevezetett uradalmi központ azonos volt a középkori Földvár faluval – aminek Brodarics István kancellár, az 1526. évi csata magyar szemtanúja kitüntetett szerepet tulajdonított beszámolójában –, mégcsak valódi igény sem merült fel a pontosabb lokalizációra.

Érdemes tehát visszakanyarodni az újabb kori módszeres kutatás origójához, azaz a csata 400. évfordulójára megjelentetett művekhez, amelyek egyöntetűen egy, a mai Sátorhely községtől délebbi helyszín irányába terelték a figyelmet. A Történelmi Társulat – azaz Klebelsberg Kunó miniszter által – felkért hadtörténész, Gyalókay Jenő akadémikus a középkori oklevelek és publikálatlan újkori levéltári források egész sorát felvonultató írásban látott hozzá, hogy tisztázza a középkori Földvár fekvését. 1926-ban megjelent tanulmánya szerint

> „a földvári – egészen a mohácsi sziget keleti széléig nyúló – hatalmas birtoktest, 1327-ben Bechey Imréé volt. 1328-ban a pécsi káptalan azt állította, hogy ez a *Feuldwar* tulajdonképpen *Ipolthloka,* s nem is Bechey Imre adományos birtoka. Ebből hosszas birtokper támadt, amelynek során a szekszárdi apát azt vitatta, hogy ez a terület – II. András király adományából – a szekszárdi apátságot illeti. A per, 1338-ban azzal végződött, hogy Pál országbíró kettéosztotta a birtokot. Kimondotta, hogy annak a Borza-pataktól északra eső része – Laak – Bechey Tötösé és Vesszősé marad, a Borzától délre eső terület – *Ipolthloka nunc vero Feuldwar* – a szekszárdi apátot illeti, annak ellenére, hogy a Becheyiek már 1328-ban is azt állították, hogy Lakot voltaképpen *Wyfolou*-nak (Újfalunak) hívják, s hogy szorosan Földvárhoz tartozik.
>
> Ebből a felosztásból két fontos körülmény tűnik ki. Az első az, hogy *a mai Földvár-(Sátorhely)-major az 1338-ban a földváritól elszakított laki (újfalusi) területre esik*. A másik pedig az, hogy *az egykori Földvár falut csakis a Borza-pataktól délre kereshetjük*. Hogy csakugyan ott volt, azt a csatában részt vett Brodarics következő szavai bizonyítják: „Contra nos collis erat in longum protensus in theatri quodammodo forma… *In collis imo descensu pagus modicus cum templo – Feldwar ei pago est nomen…*
>
> Bizonyos, hogy a mohácsi csata színhelyén semmi más hosszan elnyúló emelkedés nincs, a Buziglicán, Majson, Nagynyárádon és Lánycsókon át húzódó ó-pleisztocén teraszon kívül, amelyet a hegyrajzi alapfogalmakban járatlan leíró északról nézve dombnak is, vagy inkább dombhátnak mondhatott… *„Az a község tehát, amelyet Brodarics Földvárnak mond, a felső terasz lábánál, a baranyavár-mohácsi országút és Majs között lehetett, talán 5 kilométernyire délre a mostani Földvár-(Sátorhely-)majortól.”*[4]

[4] *Gyalókay Jenő:* A mohácsi csata. In: Mohács. Emlékkönyv, 1526. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1926. 213–276.

Mindezen túl Gyalókay feltett egy igen fontos, máig aktuális kérdést is, miszerint „azt kell eldöntenünk, vajon csakugyan Földvár volt-e az a falu, amelyről Brodarics szólott?”[5] Ő 1926-ban igennel válaszolt erre a kérdésre, ám három évtizeddel később Papp László régész már gyökeresen másként vélekedett. Ő az 1950-es évek végétől foglalkozott intenzíven Földvár lokalizációjával, ám azt az okleveles forrást, amelyek alapján Gyalókay – látszólag – még egy Borzától délre fekvő Földvár mellett kardoskodhatott, egyszerűen elvetette, mivel szerinte „a Gyalókaytól említett XIV. sz-i birtokper nem jöhet itt figyelembe, mert az, következményeivel együtt, jóval a hódoltság előtt lezajlott.”[6] Úgy vélte, hogy a keresett falu inkább egy, a Törökdomb közelében feltárt település lehetett, amelyről nevét is vette, s Brodarics a csata előtt magával szemben az ettől jóval délebbre, közvetlenül tereplépcső előtt fekvő Merse falut látta.

Így épp Papp munkái voltak azok, amelyekre reagálva Földvár kapcsán ismét az okleveles forrásokhoz kanyarodott vissza Bende Lajos cikke 1966-ban.[7] Ennek szerzője a Zichy-okmánytában publikált számos középkori oklevél információinak felhasználásával próbálta Földvár lokalizációját pontosítani. Bár nem hivatkozott Gyalókayra, viszont részletesen leírta azt a birtokmegosztást, amit az már 1926-ban döntő fontosságúnak tartott a kérdés vizsgálatánál:

> „Kezdődött ez a vonal a Mohácsi-sziget keleti határán, a Nagy-Duna mellett álló két fűzfánál levő kettős határdombnál, amelyek közül az északi, illetve a külső a Becsey, a belső pedig a szekszárdi apát birtokának határát jelölte. Innen a határ végig egyenes irányban nyugat felé vágta át a szigetet, miközben néhány határdombot és fűzfát érintett, majd áthaladva a Kis-Duna ágon, egy újabb kettős határdombon túl, az ún. Danóci mocsáron ment keresztül. (Ez a mocsár a Dunának Kölked alatt levő árterülete lehetett), majd egy Öröm (Ewrem) nevű helyen át egy hegyhez ért. Nyilvánvaló, hogy ez a hegy csak a Törökdomb volt, amely – különösen az alatta mélyen elterülő mocsár felől – csakugyan hegynek tűnhetett föl, és hogy itt valóban a Törökdombról van szó, azt a vonal által a továbbiakban érintett Borza patak minden kétely nélkül bizonyítja. A hegyen ismét egy kettős határdomb állott, s onnan a határ tovább is egyenesen nyugat felé tartva, előbb újra egy kettős határdombhoz, ezen túl egy árokhoz (áruk), végül egy széles mezőn keresztülvágva a Borza patakhoz érkezett. A patakon túl ismét tovább nyugatra újra egy kettős határdombhoz ért. Itt a vonal derékszögben délnek elfordulván Nagymajsához, majd innen újra – még pedig kelet felé elfordulva – a nemesek által lakott Kismajsa mellett elhaladva, Ipoltlakához érkezett.”[8]

---

[5] *Gyalókay J.:* A mohácsi csata i. m. 214.

[6] *Papp László:* A mohácsi csatahely kutatása. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1960). Szerk. Dombay János. Pécs 1961. 219.

[7] *Bende Lajos:* A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények 13. (1966) 3. sz. 532–567.

[8] *Bende L.:* A mohácsi i. m. 540.

Bende megállapította azt is, hogy „mindezek, valamint az egyéb oklevelek minden kétség nélkül bizonyítják, hogy a Kneidinger-féle térképen, Papp László által a „Praedium Földvár"-nak mondott területen soha Földvár nevű falu nem volt, mert ha lett volna, akkor a sok határbejárási oklevél ezt föltétlenül megemlítette volna". Így elmondható, hogy ő is elsősorban a már említett 1338-as birtokmegosztás kapcsán született oklevél alapján határozta meg Földvár helyét az alábbi módon: „…Majsától, helyesebben Kismajsától keletre a domb alatt semmiféle más falu, csakis Földvár állhatott."[9]

Ugyanebben az évben jelent meg a Györffy György által készített Árpád-kori történeti földrajzi sorozat első kötete, benne Baranya megyével. Így tudtán kívül, de a középkori okleveles forrásanyag és településhálózat akkori legjobb ismerője is letette voksát a Mohácstól délre eső térség viszonyait illetően, s a 14. század első felének okleveleit használva, ezen a ponton az ő munkája is összeért a Mohács-kutatással. Györffy már bemutatta az 1338. évi oklevél keletkezésének előzményeit is:

> „Lak, teljesebb nevén Ipoltlaka falu Thabor fia Gergely birtoka volt, de mivel Gergely a szekszárdi apátság épületéből 274 márka kincset elrabolt, II. Endre 1223-ban a szekszárdi apátságnak adta 34 háznéppel. E birtok 1318 előtt, legalábbis részben a Vaszariak kezére került. 1318-ban a király Földvár néven a Becsei Imrének adta. …Utóbb a szekszárdi apát követeli Földvárat azon a címen, hogy ez az ő Ipoltlaka nevű birtokával azonos. 1331-ben úgy egyeznek meg, hogy az apát Földvár birtokot átengedi Becseiéknek, viszont az utóbbiak visszaadják az apátságnak a Földvár mellett délre fekvő földrészt, s az erdőt (silvam … Herman vocatam), mely egyedül az apátságé."[10]

A munkájához mellékelt térképen a Borza pataktól nyugatra jelöli Nyárád, Bátya, Nagymajsa és Kismajsa településeket, míg szerinte Ipoltlaka-Földvár a Borza északkeleti oldalán feküdt valamivel délre a Törökdombtól, azaz tulajdonképpen az okleveles forrásokat elvető Papp Lászlóhoz igen hasonló lokalizációt tételezett fel. Viszont a Baranya megye általa összeállított térképen jelölt határbejárások vonalai egyértelművé teszik, hogy a birtokmegosztást illetően, illetve Kerekegyház és Lak fekvését illetően is Bende olvasatához hasonló eredményre jutott. [11]

A kutatás meglepő érdekessége tehát, hogy bár Gyalókay, Bende és Györffy számos ponton eltérő következtetéseket fogalmazott meg a térség településhá-

[9] *Bende L.:* A mohácsi i. m. 540.

[10] *Győrffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1966–1998. I. 302.

[11] *Papp L.:* A mohácsi csatahely i. m. 219–220.

lózatát illetően – például arról, hogy a Borza-patak nyugati vagy keleti oldalán kell-e keresni Földvárt –, egy dologban mindannyian egyetértettek: a középkori falunak a sokat emlegetett 1338. évi birtokmegosztás kelet-nyugati irányú vonalától délre kellett feküdnie.

A középkori Földvár birtok fekvésének vizsgálata öt oklevél alapján

Gyalókay még a manapság már gyakran kritizált, úgynevezett vegyes érvelési technikát alkalmazta: a tereptani és hadtörténeti megfontolásokat ötvözte az írásos források vizsgálatával, s következtetései nem kis részben azon alapultak, hogy a térség 1696. évi összeírása alkalmával Földvárpuszta északon Kölkeddel, délen viszont Mersével, Bezedekkel, Géthtel és Danóccal volt határos. Ez alapján vélte úgy, hogy akármi is lett a 18. században Földvár prédium határa, az egykori Földvár falu határának messze délre túl kellett nyúlnia a Borzán.[12] Ezt a 17. század végi állapotot azonban mégsem lehet minden további nélkül azonosítani a korábbi helyzettel, lévén, hogy a településszerkezet már 1526 előtt is időről időre változhatott és változott is a térségben. Ha a mellékletben található öt különféle oklevélrészlet alapján próbáljuk meg felvázolni a Mohácstól délre eső térség településhálózatán belül az eltűnt Földvár helyzetét, akkor azonban szerencsés módon egy északról délre mutató „haladási irány” mentén el fogunk jutni a keresett falu északi és nyugati határaihoz.

A térség legkorábbi határjárást rögzítő dokumentuma Nyárád faluról maradt fenn a tatárjárás előttről. (Függelék 1.) Ez a sérült, sok helyen rosszul olvasható oklevél azért bír nagy jelentőséggel, mert szilárd kiindulópontot jelent a vizsgálódásokhoz, a mai Nagynyárád térségében fekvő egykori Nyárád ugyanis folytonosan máig létező település. Ennek keleti határában az oklevél három másik falut nevesített, Körtvélyest, Kerekegyházat és egy ma már olvashatatlan nevű W… falut. Ezek közül Körtvélyesnek legalább az emléke fennmaradt máig a nyárádi határban.[13] Megvan tehát az első fix reláció, míg Kerekegyházról egyelőre annyit lehet tudni, hogy a Körtvélyes melletti határszakaszon érintkezett Nyáráddal.

---

[12] *Gyalókay J.:* A mohácsi csata i. m. 214.; Ezt a megállapítást az eredeti levéltári forrás alapján (MNL OL, E156 – a. – Fasc. 061. – No. 046.) Varga Szabolcs ellenőrizte és megerősítette, amit ez úton is köszönök neki!

[13] Nagynyárád északkeleti határában – Baranya megye földrajzi nevei I–II. Szerk. Pesti János. (Baranya Monográfia Sorozat) Pécs 1982. II. 520.; Charten von Mayser District in der … Baranyer Gespanschafft zur Herrschafft Bellye gehörig. [Kneidinger, Andreas] 1767–1779. Jelzet: MNL OL S_11_-_No._830:41. – https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/2438/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNYWpzIn0, letöltés 2019. febr. 28.; Az oklevél alapján Kiss Attila próbálta rekonstruálni a 11. századi nyárádi birtok kiterjedését – *Kiss Attila:* Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Bp. 1983. 192–195.

1317-ből viszont fennmaradt Kerekegyház határbejárása is (Függelék 2.), amikor I. Károly király Becsei Töttösnek adományozta a birtokot, amely ekkor már puszta volt. Ez a szöveg a birtoknak az egykori Lajmér falu[14] felé eső északi határvonalával kezdődik, s nyugat felé haladva először Körtvélyest, majd Nyárádot érinti,[15] azaz ebből kiolvasható, ami a korai nyárádi oklevélből még nem feltétlenül egyértelmű, hogy ott északról délre írták le a határt a Körtvélyestől Kerekegyháza irányában.

Kerekegyháza nyugati szomszédja Nyárád volt, ám a kerekegyházi határ dél felé elért egészen a Nyárád és a tőle délre fekvő Nagymajsa közös határáig, ahol így egy hármas határ alakult ki. Onnan tovább haladva dél felé pedig arra a területre érkezett, ahol Nagymajsa és keleti szomszédja, Földvár által közösen használt erdő volt. Innen keletre fordulva egy réten át a Dunáig húzódott a déli, Földvár birtokkal érintkező határ. Mindebből kiviláglik, hogy a mai Nyárád-Sátorhely térségben a 14. században még számon tartották a zebegényi apátságnak[16] a szárazföld felé igen kiterjedt kerekegyházi birtokát, amelynek határa dél felé érintkezett ugyan Nagymajsa határával, de aminek mégis Földvár volt a legfontosabb déli szomszédja. E határjárás másik igen fontos tanulsága, hogy amíg például az északi irányban Kerekegyház határa érintette a Nyárádról Szekcsőre vezető fontos főutat, a déli irányban, azaz Földvár felé egyetlen említésre méltó út sincs az oklevélben.[17]

További igen fontos felvilágosításokkal szolgál az a már sokat emlegetett 1338. évi birtokmegosztó oklevél, amelyre eddig szinte mindegyik rekonstrukciós elképzelés nagyban támaszkodott. (Függelék 3.) Ez esetben magát Földvár birtokot osztották ketté: az északi része – ahol Újfalu és Lak néven is említett település állt –, maradt a Becsei család kezében, a déli rész pedig visszakerült a birtok tatárjárás előtti birtokosához, a szekszárdi apátsághoz. E birtokmegosztás az oklevél szerint kelet-nyugati irányban, a Dunától egészen a Borza-patak völgyéig egyszerű, egyenes vonal mentén történt, az oklevélben az ártéri mocsár partján álló hegynek nevezett mai Törökdomb magasságában. Ettől kezdve az egykori Földvár birtok északi és déli része külön „életet" élt, az északi rész Új-

[14] *Kiss A.:* Baranya megye i. m. 492.

[15] A Becseiek és a pécsi püspök birtokainak 1394. évi elhatárolásáról készült oklevél szerint ekkor Kerekegyházásnak Nyárád mellett közös határszakasza volt Bag faluval is: A szekszárdi konvent 1394. július 13-i oklevele – MNL OL, DL 78 127.; Kiadása: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IV. Bp. 1878. 560., 445. sz.

[16] A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs 2009. 356–357.

[17] A térség birtokviszonyairól az 1394. évben keletkezett oklevelek sem említenek Földvárra vezető utat, bár a nyárádi út mellett szerepel itt például a Csele-Majsa, és Mohács-Lajmér út említése is, lásd: a pécsváradi konvent 1394. október 21-i oklevele – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, DL 78 134.; Kiadása: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IV. Bp. 1878. 567–569., 451. sz.

fali-Lak településsel világi birtokosok kezén volt, a déli rész pedig – a tatárjárás előtti Ipoltlakával, a 14. századi – Földvárral ismét egyházi birtok lett.

Mivel ebben az időszakban Nagymajsa is a Becseiek birtoka volt, az említett oklevél szabályozta a korábban kijelöletlen Nagymajsa-Földvár határszakasz vonalát is dél felé a Borza völgyében, egészen addig a pontig, ahol a Nagy-Majsáról Földvárra vezető út keresztezte azt, és ahol az északi Nagymajsa, a déli Kismajsa és a keleti Földvár birtok érintkezésénél újabb hármas határpont jött létre. Nagyjából idáig jutottak el biztonsággal a korábbi kutatók is.[18]

Ám ugyanekkor született egy másik oklevél is, amiben a Becseiek kezén lévő Nagymajsa határait járták be (Függelék 4.), így az előző forrásban feltűnő Nagy- és Kismajsa közös határairól is viszonylag részletes képet alkothatunk, hiszen a két falu határának felosztása épp azon a ponton kezdődik, ahol az előző oklevél határleírása befejeződött. Onnan nyugat felé haladva előbb röviden a Nagymajsa Ipoltlaka út vonalát követte, majd a Danócra vezető „nagy utat”, végül pedig a Nagymajsáról Kismajsára vezető utat is keresztezte. Ez a két 1338. évi keletkezésű dokumentum tehát – melyek közül az utóbbit, az Esterházy levéltárban őrzött oklevelet Györffy 1966-ben még nem használta fel – tökéletesen kiegészíti egymást, s elég jól kijelöli Földvár fekvését a birtokmegosztás vonalától délre, a Borza-völgyétől pedig keletre, amely mentén határos volt mind az északabbra fekvő Nagy-Majsával, mind a délebbre fekvő Kis-Majsával is, de ezen belül még mindig tág tere lehet Földvár „elhelyezésének”.

---

[18] Engel Pál nagyszabású egyszemélyes vállalkozása, a késő középkori Magyarország birtoktérképe (*Engel Pál:* Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről, CD-ROM. Bp. 2001.) azonban mégis máshová lokalizálta Földvárt, mivel annak nála nincs kijárata a Dunához. Ebben a rekonstrukcióban a falu határait nyugatról Kerekegyház, Bátya, Majs, északról Lajmér, délről Dályok, keletről pedig Vizslak határolta, s ezen elgondolás egyes elemeihez is hozzárendelhetőek támogató forrásadatok. Ugyanakkor az Engel által megörökített topográfiai rekonstrukciónak nem feltétlenül feleltethető meg az a két megállapítás, amit egyrészt egy, a földvári birtokon elkövetett hatalmaskodásról szóló 1327. évi oklevél („Feldwar vocatam pertinentem iuxta Danubiam” – A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I. Bp. 1871. 302., 322. sz.), másrészt a Kerekegyház 1346. évi elzálogosításáról szóló oklevél foglalt magába. („quandam possessionem dicti sui Monastery Keregeghaz vocatam, in Comitatu de Baranya inter possessiones eiusdem magistri Tuteus Laymar et Maysa vocatas” – A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára II. Bp. 1872. 186., 127. sz.); Négyesi Lajos pedig úgy vélte, hogy a térségben nem egy, hanem két Földvár nevű település lehetett: „az említett birtokper megerősíti a feltételezést, hogy a dombsor lábánál létezett egy másik Földvár is. A Becseiek valószínűleg nem kitalálták a Földvár nevet, hanem egy olyan falu nevét használták fel, melynek birtokjogát bizonyítani tudták és amely Ipolthlaka közelében feküdt. Ezt a kettősséget bizonyítja a gyakran előforduló „Duna mellett fekvő” megjelölés, ami Ipolthlaka-Földvárt a dombsor közelében fekvő Brodarics féle Földvártól megkülönböztethette.” (*Négyesi Lajos:* A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények 107. (1994) 4. sz. 67.)

Ezért rendkívül figyelemre méltó az a Baranya megyei Merse nevű falu határjárásáról tudósító oklevél, amely 1478. március 29-én, azaz csupán fél évszázaddal a mohácsi csata előtt keletkezett, így rendkívül fontos segítséget nyújthat a lokalizáció pontosításhoz.[19] (Függelék 5.) A falut, amely 1425-ben bukkan fel először egy peres eljárás során a pécsi székeskáptalan birtokaként,[20] ekkor nyerte el ugyanis Handó György pécsi prépost, királyi kincstartó, Mátyás király bizalmi embere és diplomatája.[21] Később Merse ugyan elpusztult, ám a falu emléke a 20. századig fennmaradt a mai Majs határában,[22] és ezen terület peremén Papp László az 1960-as évek elején fel is tárt a mohácsi síkságot övező tereplépcső tövében egy középkori faluhelyet. Így az ő ásatása tulajdonképpen kijelöli a középkori Merse falu fekvésének lehetséges legészakibb helyét.[23] A falu földjeinek egyértelműen gátat szabott nyugat felé az ottani szomszéd, Ormánd – emléke szintén tovább élt a majsi határban[24] – délre pedig a ma is létező Bezedek. Északi szomszédja pedig teljes egészében Kismajsa volt, aminek a területe szintén beolvadt a későbbi egységes majsi határba. Így az 1478. évi teljes határjárás útvonala meglehetősen jól beazonosítható, csak azt nem lehetett korábban egyértelműen rekonstruálni a fennmaradt helynevekből, hogy a délkeleti irányban fekvő Géth mellett – aminek a földjét a falu pusztulása után legalább részben szintén Majs határához csatolták[25] – mi is lehetett Merse földjeinek másik keleti szomszédja a mai Udvar irányában.

---

[19] A pécsváradi konvent 1478. március 29-i oklevele II. (Jagelló) Lajos király 1520. május 23-i átiratában. MNL OL DL 89 144.; Regesztája: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szerk. Kőfalvi Tamás. Szeged 2006. 396., 813. sz.

[20] A Pécsi Egyházmegye i. m. Függelék kötetet, a székeskáptalan birtokainak adattára. 78. tétel.

[21] *Fedeles Tamás:* A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs 2005. 373–375.

[22] Majs déli része: Baranya megye földrajzi nevei i. m. 580.; Charten von Mayser District in der … Baranyer Gespanschafft zur Herrschafft Bellye gehörig. [Kneidinger, Andreas] 1767–1779. Jelzet: MNL OL, S_11_-_No._830:41. – https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/2438/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNYWpzIn0, letöltés 2019. febr. 28.

[23] *Papp László:* Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1962). Szerk. Papp László. Pécs 1963. 211–215.

[24] A mai Majstől délre: Baranya megye földrajzi nevei i. m. 580–581.; Az 1478. évi mersei határjárás épp attól a Ravaszlyuknak nevezett délnyugati ponttól indult, ahol 1330-ban a nyugati szomszéd Ormánd és déli szomszéd Bezedek közös határa véget ért: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára i. m. 102., 106. sz.

[25] Charten von der ka[mmer]al Ortschaft Mays in der … Baranyer Gespanschaft zur Herrschaft Bellye gehörig …, Kneidinger, Andreas, Kammeral Ingenieur, 1772. Jelzete: MNL OL, S_11_-_No._830:43. – https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/2440/view/?bbox=-347%2C-4213%2C3957%2C-1408, letöltés 2019. febr. 28.

Ezen oklevél alapján azonban ez az északkeleti szomszéd egyértelműen Földvár volt, hiszen a Merséről Földvárra keleti irányban vezető út képezte Merse földjének egyik északi határpontját. Fontos azt is kiemelni, hogy az út mentén már a Borza völgye előtt is állítottak fel Földvár birtokkal szemben határjelet, ami viszont arra utal, hogy ezen a szakaszon Földvár birtokai a patak nyugati partjára is kiterjedhettek. Ez az út „Borzathw [Borzató, vagy Borzató] nevű völgyben” haladt át Földvár területére, ami arra utal, hogy a Borza-völgy megnevezés esetében sem egyszerűen csak a Borza, mint patak vonala jöhet számításba. Ebben a völgyben dél felé haladva metszette a Danócra vezető „nagy utat” is, aminek egy északabbi szakaszával már találkozhattunk Nagymajsa 1338. évi határleírásában is.

Összességében tehát ezen okleveles források alapján a késő-középkori Földvár birtokot a Törökdomb magasságában húzódó 1338. évi birtokmegosztó határvonaltól délebbre, Nagymajsa, Kismajsa és Merse keleti szomszédjaként helyezhetjük el a térképen, magát a települést pedig a nyugatról Nagy-Majsáról és Merséről is Földvár-Ipoltalakára vezető utak nyomán a keleti irányban lehet majd keresni.[26] Ez által meglehetősen egyértelmű megerősítést nyert Gyalókay azon vélekedése is, hogy közvetlenül még a török kor után, 1696-ban keletkezett összeírás sem feltétlenül elvetendő annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy meddig is terjedhetett ki 1526 táján Földvár birtok határa.

Azt az állítást pedig, hogy ez a birtok déli irányban nem csak a török kori vagy az azt követő falupusztulások nyomán nyúlhatott túl a Mohácsi-teraszt övező tereplépcső peremén, az az 1341. március 9-én kelt oklevél is támogatja, ami Szécsényi Tamás erdélyi vajda géthmonostrori[27] birtokába való beiktatásáról tudósít. Ebben Géth északi szomszédaiként Mersét és Földvárt – pontosabban az akkor még világosan eltérő eredet miatt a szekszárdi apátság birtokában lévő délebbi Herman erdőt és az Ipoltlaka néven említett Földvár birtokot – végül pedig Dályokot jelölték meg, azaz ekkor Géth mellett Dályok lehetett Földvár/Ipoltlaka másik déli szomszédja. [28]

---

[26] Ilyesfajta Földvár lokalizációkra már korábban is voltak kísérletek, lásd *Halmay Barna:* Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Debrecen 1926. 59–61.; *Hummel Gyula:* Földvár. In: Dunántúl, 1926 július 23. 2–3.; *Bende L.:* A mohácsi i. m.; Marosi Endre: A mohácsi csatatér helymeghatározásához. Hadtörténelmi Közlemények 23. (1976) 4. sz. 631–652.; legújabban pedig: *Dénes József:* A mohácsi csata Földvár faluja – https://djnaploja.wordpress.com/2018/10/20/a-mohacsi-csata-foldvar-faluja/, letöltés 2019. febr. 28.

[27] A Pécsi Egyházmegye i. m. 342–343.

[28] Közlése: *Tóth Ildikó:* A boszniai káptalan kiadatlan oklevelei (1300–1353) Acta Historica 127. (2007) 29–31.; Regesztája: Anjou-kori oklevéltár XXV. 1341. Szerk. Sebők Ferenc. Bp.–Szeged 2004. 74., No. 151.

A kutatás további lehetőségei

Ebben a térségben a földrajzi vizsgálatok szerint is logikus lenne, ha Mersétől keletre akár a Mohácsi-terasz keleti szegélyén, az ártér fölé magasodó peremen ülő települést, akár a síkságra néző domboldalak lejtőin, a dombság völgyeinek szájában kialakult falut találnánk.[29] Sajnálatos módon azonban épp ez a térség az, ahol egy hosszú és széles sávban a leginkább sérült a középkori településszerkezet: a térség jó része Dályok községhez tartozott a 18. századtól, ahol – Nyáráddal és Majssal ellentétben – még dűlőnevek sem őrizték meg az elpusztult egykori települések nevét.[30] Így a délszláv alakban Buziglica néven emlegetett erdős terület helyén fekvő középkori település azonosítása is bizonytalanságokat hordoz magában.[31] De az 1696-ös összeírásban még Földvár déli szomszédjaként említett, egykor virágzó mezőváros, Danóc is szinte nyom nélkül eltűnt a 18. században.[32] Az 1763–1773 között érkező német telepesekkel létrehozott Udvar község esetében pedig úgy tűnik, hogy valójában nincs ilyen nevű középkori településre utaló biztos történeti adat.[33] A vizsgálandó térség Udvaron túli része pedig ma már Horvátország területén fekszik.[34] Ráadásul a látszólag biztos pontnak tekinthető Borza patak is változathatta a medrét az elmúlt év-

[29] *Gyenizse Péter:* A Mohácsi-terasz középkori településhálózatának vizsgálata. In: Földrajzi tanulmányok 2018. Szerk. Fazekas István – Kiss Emőke – Lázár István. Debrecen 2018. 307.

[30] Charten von denen ka[mmergal Dorfern Dalyok und Isép in der…Baranyer Gespanschafft zur Herrschafft Belye gehörig…, Kneidinger, Andreas, Kammeral Ingenieur, 1769. Jelzet: MNL OL, S_11_-_No._830:35. – https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/2432/?list=eyJxdWVyeSI6ICJEXHUwMGUxbHlvayJ9, letöltés 2019. febr. 28.

[31] Baranya megye földrajzi nevei i. m. 490.; Vö. Ibrahim Pecsevi leírása a mohácsi csatáról és II. Lajos király haláláról. Fodor Pál fordítása. In: „Nekünk mégis Mohács kell…" II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi *Zs*olt – Varga Bernadett. Bp. 2016. 242., 348. j.

[32] *Győrffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. 296.

[33] „Udvard. Wdwarth. (1448: br. Révay cs. llt. Gyulay. VIII. 32.) A Thyncz János Baranya megyei alispán előnevében fordul elő."; *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza Hunyadiak korában. I–IV. Bp. 1890–1913. II. – https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/ii-kotet-32A7/baranyavarmegye-4C9C/helysegei-4CF1/, letöltés: 2019. febr. 28.; Vö. Halmay kutatása szerint 1769-ben érkeztek: *Halmay B.:* Az 1526-iki mohácsi csata i. m. 20., 59.

[34] Ezen a területen már az 1920-as évek kutatása is legfeljebb mendemondákra tudott támaszkodni, a későbbi már ezekkel sem foglalkozott. (*Halmay B.:* Az 1526-iki mohácsi csata i. m. 63–65.; *Gergely Endre:* Ásatások a mohácsi csatatéren. In: Mohács emlékkönyv, 1526. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1926. 359.) Ráadásul a jugoszláv polgárháború „örökségeképpen" az egykor elaknásított határövezet nem csak tudományos „meglepetéseket" tartogathat a kutatóknak.

századok során.[35] (Vagyis a már korábbról bevált módszerekkel folytatott kutatás épp ebben a térségben igen nehezen a valósítható meg.)

Végezetül le kell szögeznünk azt is, hogy az okleveles források egyre tüzetesebb vizsgálata csupán az egyik szükséges, de nem elégséges feltétel a mohácsi csata lokalizációjához. Ám még ez a munka is épp csak megkezdődött, s valójában az összes szóba jöhető okleveles forrás minden adatára épülő teljes körű kistérségi település-, úthálózat- és határrekonstrukció még nem készült el. Ha pedig már ismernénk ennek eredményét, sőt ezt régészeti kontrollvizsgálatok is megtámogatnák, akkor lehetne ismét feltenni Gyalókay 1926. évi kérdését: „azt kell eldöntenünk, vajon csakugyan Földvár volt-e az a falu, amelyről Brodarics szólott?”

Függelék

1. Nyárád határjárása, +1093/1404

I. (Szent) László király 1093. évi, nem hiteles, de még a tatárjárás előtt hamisított, de a határjárást ellenőrizhetően közlő oklevele Szécsényi Frank országbíró 1404. június 27-i átiratában. Az erősen rongált, vízfoltos és hiányos oklevél egyes részei olvashatatlanok, a kihagyások jelzése: [---]. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: MNL OL DL) 78 592. Kiadása: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo (a továbbiakban Zichy-család okmánytára) I. Pest 1871. 1. 1. sz.

> …Nyárádról a határ nyugaton Ulkanus csűrjétől kezdődik és az udvarnokok földjével együtt a (pécs)váradi apát földjéig tart, ahol Szér falu mellett két patak határos. Innen [---]. Innen a [---] váradi népig, Körtvélyesig (megy), innen pedig a Kerekegyház melletti keresztútig. Innen a nagy út mentén a nagy határjelig tart és W[---] falu földjével határos, innen elfordulva határos a Kaza népeinek földjei közé helyezett nagy határjellel. Innen elfordulva a király szolgálóival határos. Innen felfelé megy egy esőtől töredezett úton, ahol egy domb felett van a határ tövisbokrok között. Innen délre a baranyai egyházzal határos, innen egy tölgyfánál van a határ. Innen egy [---] erdő mellett lemegy a patakig és a patak mentén felmegy egy másikig, ahol a határ van, és ahol szintén határos az áthaladó patak, majd elhaladva egy határjel mellett hármas hegyig ér el. Innen észak felé [---] határos

[35] A 18. század elején rögzített állapot szerint a Borza ekkor még a Karasicába (is?) torkollott. (A Duna Bécs és Giorgio közti szakaszának térképe. Marsigli, Luigi Ferdinando, Haag, 1726. Jelzete: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B IX b 112 – https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/2088/view/?pg=9&bbox=894%2C-3453%2C5088%2C513, letöltés 2019. febr. 28.); De még az első és második katonai felmérésen is eltérő a patak alsó szakaszának folyásiránya pl. Udvar térségében.

Bolok [Bóly?] falunál és átkelve a folyón [---]. Innen a nagy határjelhez ér. Innen egy völgybe tart, a völgy végében van a határjel. Innen nyugatra tart Örsiig [---]. Innen átkelve egy vízen Esztyénig megy. Innen a Pérára vezető nagy útig tart, a határjel [---] alatt van. Innen a király [---]. Innen az abonyi földekkel együtt [---] a bagfalvi udvarnokok földjéig tart és Ulkanus csűrjénél végződik a határ…

Spekner Enikő fordítása

2. Kerekegyháza határjárása, 1317

I. (Anjou) Károly király 1317. február 1-i oklevele Garai Miklós nádor 1413. május 2-i átiratában. MNL OL DL 79 134. Kiadása: Zichy-család okmánytára VI. Budapest, 1894, 242–245, 159. sz. és Garai Miklós nádor 1420. március 2-i átiratában. MNL OL DL 79 599. Kiadása: Zichy-család okmánytára VI. Budapest 1894. 587–592., 400. sz.

…a nevezett Kerekegyháza birtok határai pedig a következők: a határ a Kerekegyházát a Lajmér földtől elválasztó két földhatárjellel kezdődik. Innen nyugat felé halad előre négy népiesen *musdalnak* nevezett fáig és két földhatárjelig, ahonnan ugyanezen területtel átellenben halad tovább, majd kissé visszafordul nyugattal szemben egy bizonyos határfának/harasztfának nevezett tölgyfánál, ahonnan Körtvélyes faluval átellenben halad és megy tovább egy Szekcsőről Nyárádra vezető nagy úton keresztül, ahol két földhatárjel van, majd átmegy egy erdőn és Nyáráddal átellenben halad. Azután visszafordul déllel szemben és azon határjelekig megy, amelyeket népiesen Szilkerekének neveznek. Azután e [déli] területtel szemben halad, és ahol három földhatárjel van, amelyek az egyiknél Nyárád földet, a másiknál Majsa földet a harmadiknál Kerekegyháza földet választják el, ott megy be Földvár földre, amely határok nélkül kapcsolódik Majsa földhöz és megosztja vele az erdő és más dolgok használatát és hasznosítását. Dél felöl pedig Földvár földnek három földhatárjele van, amely a (pécs)váradi egyház földjétől választja el és a [határ] a réten át egészen a Dunáig vezet…

Spekner Enikő fordítása

3. Lak és Majsa birtokok határainak elválasztása Földvár (Ipoltlaka) birtoktól, 1338

Nagymartoni Pál országbíró 1338. január 24-i ítéletlevele. MNL OL DL 76 567. Kiadása: Zichy-család okmánytára I. Pest 1871. 524–530., 507. sz. Regesztája: Anjou-kori oklevéltár XXII. Budapest–Szeged 2012. 28–30., 33. sz.

…az egykor Ipoltlakának, most pedig Földvárnak nevezett birtokot határjelei az alábbiak szerint különítik el: az első és fő határjel a Nagy-Duna mellett nyugat felől kezdődik két fűzfa fölött, melyek alatt két földhalomból emelt határjel van, az egyik a szekszárdi egyház egykor Ipoltlaka, most Földvárnak nevezett birtokát

különíti el dél felől, a másik pedig észak felől a fentemlített Töttös és Vesszős mesterek Lak nevű birtokát határolja; innen a fentemlített határjelek érintésével a Duna-szigeten nyugati irányban haladva [a határ] két jegenyefához ér, melyek alatt két földhalom-határjel található, amelyek közül az egyik dél felől a szekszárdi egyház fentemlített birtokát [azaz Földvárt], a másik pedig észak felől a fenti Töttös és Vesszős mesterek előbbi birtokát [Lakot] határolja; ezután nyugatnak tartva két fűzfához megy, amelyek alatt két földhalom-határjel van, és ezek a fentemlített módon határolnak [azaz dél felől a szekszárdi egyház Földvár, észak felől pedig Töttösék Lak birtokát]; majd tovább egyenesen, a Kis-Dunát nyugati irányban átszelve [a határ] két fűzfához ér, ahol két földhalomból emelt határjel áll, s ezek a fentemlített módon határolnak; ezt követően [a határ] továbbra is egyenesen nyugatnak tart, és több földhalom-határjel érintésével a *Danoth*-mocsárhoz ér, amelyet más néven *Örvény*nek [Ewrem] mondanak, innen egyenesen nyugati irányban [egy] hegyre megy fel, ahol két földhalom-határjel található, melyek a fentemlített módon határolnak, [majd] tovább halad nyugat felé a nagy *Árok*hoz, ahol két földhalom-határjel található, egy igen régi dél felől, mely a szekszárdi egyház fentemlített birtokát választja el, a másik, új [határjel] pedig észak felől, mely a fentmondott Töttös és Vesszős mesterek már említett birtokát különíti el és határolja; innen [egy] nagy mezőn[36] haladva nyugat felé két földhalom-határjelhez ér, melyek a fent megismert módon határolnak. Tovább [haladva] e mezőn két földhalom-határjelhez megy, melyek [ugyancsak] a fent már említett módon határolnak, [innen] továbbra is nyugatnak tart s több föld-határjel érintésével e mezőn halad keresztül, majd elér egy *Barza* nevű völgybe, amelyben két földhalom-határjel található, melyek közül az egyik nyugat felől a fenti Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa nevű birtokát, a másik pedig kelet felől a szekszárdi egyház fenti birtokát [Földvár] különíti el; [innen] tovább e völgyben délnek fordul, és [abban] haladva[37] [ott], ahol a Majsa faluból az Ipoltlaka avagy Földvár nevű faluba tartó út megy keresztül három földhalom-határjelhez ér, melyek az útnál [a birtokokat] az alábbiak szerint különítik el, az első kelet felől a szekszárdi egyház fentemlített birtokát, a másik dél felől a kismajsai nemesek már említett birtokát [ti. Kismaj-

[36] Úgy is érthető, hogy a határ *a Nagymezőn* halad keresztül. Elképzelhető ti., hogy a magyar földrajzi nevet *(Nagymező)* a határjárás során egyszerűen latinul jegyezték fel, de az is lehet, hogy csak lemaradt a „quendam” vagy az „unum”.

[37] Mivel a határ *per eandem vallem* fordul délnek, ezért a *transeundo,* úgy gondolom, hosszában értendő, azaz magában a Borza medrében haladt a határ. Az, hogy magát a patakot a határjárás nem említi nem tesz semmit. Máshol is megfigyelhető, hogy így határozzák meg, nem hibás és nem különleges. Nem nekünk írták, ők pedig pontosan tudták, miről van szó. Ez annál is inkább valószínű, mert a Majsáról Ipoltlaka–Földvárra tartó út kapcsán is *transit* szerepel a szövegben, s az átmegy/keresztülhalad itt sokkal pontosabban írja le, hogy miről van szó, mintha az általában szokásos *ducit* vagy *venit* lenne helyette.

sa], a harmadik pedig észak felől, amely a fentemlített Imre-fiak, tudniillik Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa nevű birtokát választja el; a fentemlített, egykor Ipoltlaka, most pedig Földvár nevet viselő birtok határai így végződnek.

Nógrády Árpád fordítása

4. Nagymajsa határjárása, 1338

A kalocsai káptalan 1338. január 15-i eredeti oklevele. MNL OL DL 87 074. Regesztája: Anjou-kori oklevéltár XXII. Budapest–Szeged 2012. 19–20., 18. sz.

…a határjárás először és főképpen K-ről kezdődik a Borza-völgyi úton, ahol az útnál három földhatárjel van, amelyek sorrendben a következőképpen osztanak: az első [határjel] keletről a szekszárdi egyház egykor Ipoltlakának, most Földvárnak nevezett birtokát, a második északról Becsei Imre fiai, Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa birtokát, a harmadik pedig délről a mondott kismajsai nemesek mondott [Kismajsa] birtokát választja el. Innen egy kevés ideig nyugati irányba megy egy útnál lévő két földhatárjelig, amely út Nagymajsáról Ipoltlakára vezet, ennek az útnak a déli részén [lévő határjelektől] a délre eső rész a kismajsai nemesek birtoka, az észak felé eső rész pedig Töttös és Vesszős Nagymajsa birtoka. Innen egyenesen nyugati irányba halad egy nagy útig, amely Danóc városba vezet, ahol az út nyugati oldalánál két földhatárjel van, amelyből az északi Nagymajsa, a déli pedig Kismajsa birtoké. Innen nagy távolságra [haladva] egyenesen nyugat felé elér egy a határjelet magába foglaló utat, amely út Nagymajsáról megy Kismajsára az egyház felé, ahol az út keleti oldalán két földhatárjel van, amelyből az északi Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa, a déli pedig a mondott kismajsai nemesek birtokáé. Innen egyenesen nyugati irányba megy egy hegyig rajta két igen régi földhatárjelig, amelyből az északi Töttös és Vesszős mesterek, a déli határjel pedig a kismajsai nemesek birtokáé. Tovább egyenesen nyugati irányba megy egy völgyön keresztül és felmegy egy erdőbe, itt egy útba torkollik és az út mindkét oldalán egy-egy földhatárjel van, amelyből az északi Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa, a déli határjel pedig a kismajsai nemesek birtokáé. Ezután a mondott úton megy nyugati irányba két földhatárjelig, amelyek az út egy-egy oldalán vannak, amelyből az északi Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa, a déli határjel pedig a kismajsai nemesek birtokáé. Még tovább nyugati irányba határos Benedek fiainak, Jánosnak és Péternek a földjével és itt egyenesen észak felé kanyarodik egy *Faydaszeg* nevű erdőbe István, László és Gergely bátyai nemesek földjével érintkezve, majd még előre haladva északra két földhatárjelhez ér, amelyből a déli Nagymajsa birtoké, az északi határjel pedig a mondott László és István nemesek Bátya birtokáé. Innen északi irányba megy beletorkollva egy igen régi útba és az út mindkét oldalán egy-egy földhatárjel található, amelyből a déli Töttös és Vesszős mesterek, az északi határjel pedig a bátyai nemesek birtokáé. Innen ugyanezen az úton észak felé nem nagy távolságot haladva az út egy-egy oldalán

lévő két földhatárjelhez ér, majd még ugyanezen az úton északi irányba menve két földhatárjelhez ér, amelyek az út északi oldalán vannak. Ezután északi irányba egy földből emelt határjelig megy, majd még előre halad északi irányba két földhatárjelig, amelyből a déli Töttös és Vesszős Nagymajsa, az északi határjel pedig a bátyai nemesek birtokáé. És itt keleti irányba fordul, egy völgybe leszállva elér egy utat a mondott hegy alatt, ahol az útnál két földhatárjel van, amelyből a déli Töttös és Vesszős mesterek, az északi határjel pedig a bátyai nemesek birtokáé. Ezután egyesen kelet felé halad sok közbenső határjel mentén két földhatárjelig, amelyből a déli Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa földjéé *[itt kimaradt a szövegből, hogy az északi a bátyai nemesek birtokáé]*. Innen tovább megy és egyenesen észak felé fordul jókora távolságot [téve] két földhatárjelig. Ezután észak felé hosszan [haladva] elér két földhatárjelhez, amelyből a keleti Töttös és Vesszős mesterek Nagymajsa, a másik, északi határjel pedig a bátyai nemesek birtokáé; amely határjeleknél [a határ kijelölése] véget ér és [a határ] becsatlakozik a pécsi egyház [püspökség] Nyárád nevű földjének határaiba…

C. Tóth Norbert fordítása

5. Merse határjárása, 1478

A pécsváradi konvent 1478. március 29-i oklevele II. (Jagelló) Lajos király 1520. május 23-i átiratában. MNL OL DL 89 144. Regesztája: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szerk. Kőfalvi Tamás. Szeged 2006. 396., 813. sz.

…A határ a D-i részen, a Rawazlyuk nevű helynél kezdődik, ahol 3 régi földjelet találtak és megújítottak, de ennek Kyswarda-i Miklósnak Bwzwldek-i intézője (provisor curie): Litteratus Tamás, ura nevében ellentmondott. Innen É felé egy völgy bejárata (caput) következett, az ottani határjel megújításának azonban Maysa-i Balog Pál, urának, Maysa-i Gederfy Györgynek a nevében ellentmondott, miként a következő határpontoknál is: kissé K-re, egy dombnál, tovább K-re körtefák sűrűje (densitas) mellett, a Maysa-ra vivő út mellett, ahol egy Thwl fa állt, amelynek gyökere (radix) még mindig látszik, tovább K-re egy nagy erdő mellett, majd az erdő közepén, két út kereszteződésénél lévő Wadalmafa fánál, az erdő végénél és tovább K-re a Feldwar~Fewldwar-ra vivő út melletti berek mellett. Tovább K-re, ugyanezen út mentén, a Fewldwar birtokkal szemben lévő határjel megerősítésénél nem volt ellentmondás. Tovább a Borzathw nevű völgyben, az út mindkét oldalán – egy É és két D felé álló – földjelek következtek, ám a D-i oldalon lévők megújításának Feldwar-i Thewrek~Therek János, Debrenthe-i Tamás nyitrai püspöknek, a szekszárdi apátság gubernator-ának nevében, az É-i oldalon lévő megújításának pedig Balog Pál ellentmondtak. Innen D felé fordul a határ a Borzathw völgyben, de a következő határjelnél Therek János ismét ellentmondott, miként a következő határpontoknál is: D felé a Kaysa nevű erdő mellett, majd a Wanalygethe nevű

erdőben egy kétágú (bifurcatus) Thwl nevű fánál, majd az erdő végénél és a Kaysa nevű erdő felé, a Danocz-ra vivő nagy út mellett. Tovább D felé, a Kaysa nevű falu mellett ellentmondás nem merült fel. Innen Ny felé egy út melletti berekben az említett Litteratus Tamás mondott ellent, miként tovább Ny-ra, a Soklos-ra menő nagy út mellett is. Végül visszaértek a Rawazlyk nevű helyen lévő megújított földjelhez…

Kőfalvi Tamás közlése https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_PecsvaradiKonvent/?pg=0&layout=s

Jelmagyarázat a mellékelt vázlathoz:

T a *Danoth*-mocsár menti „hegy”, a későbbi Törökdomb

Hármashatár pontok:
1 Kerekegyház-Majsa-Nyárád (1317)
2 Nagymajsa-Kismajsa-Földvár (1338)
3 Nagymajsa-Bátya-Nyárád (1338)
4 Merse-Kismajsa-Földvár (1478)

Utak
A a Cseléről Nagymajsára vezető út (1394)
B a Nagymajsáról Földvárra vezető út (1338)
C a Merséről Földvárra vezető út (1478)

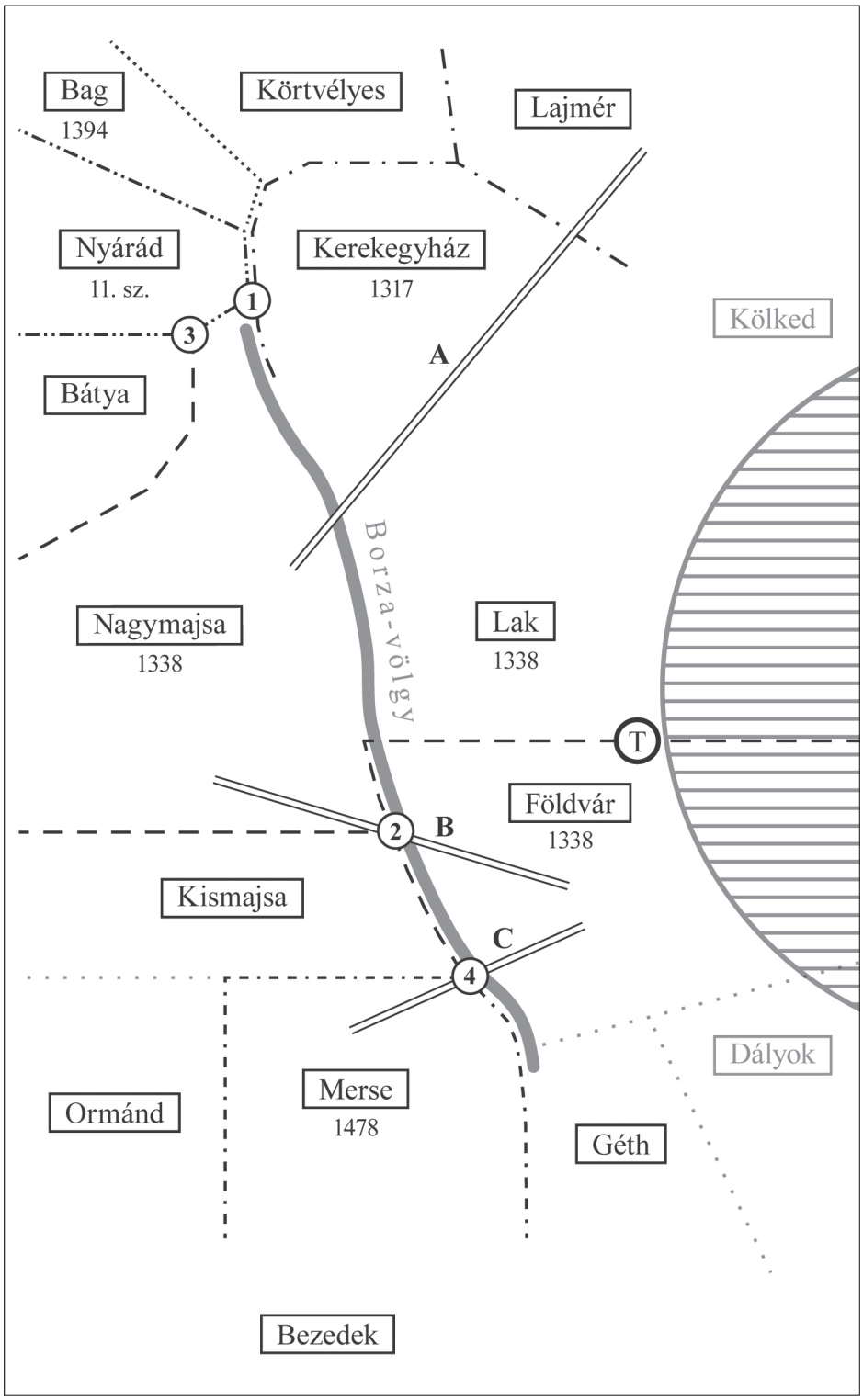
Bag
1394
Körtvélyes
Lajmér
Nyárád
11. sz.
Kerekegyház
1317
Kölked
1
3
A
Bátya
Borza-völgy
Nagymajsa
1338
Lak
1338
T
Földvár
1338
2
B
Kismajsa
C
4
Dályok
Merse
1478
Ormánd
Géth
Bezedek

Gyöngyössy Márton

MÁTYÁS NAGY PÉNZREFORMJA, AVAGY KÉT PÉNZREFORM A KÖZÉPKOR VÉGI MAGYARORSZÁGON

Középkori végi pénztörténetünk megértéséhez két pénzreform eseménysorát és hatását kell megismernünk. Annál is inkább szükséges ez, mert a reformok értékelése, jelentőségének felismerése eltérő korszakokban és máshogy történt. Hogy a gazdaságtörténet felől közelítsünk: Mátyás 1467–1470 között véghezvitt nagy pénzreformja érdekes módon még Thallóczy Lajosnál sem nyert érdemi említést: csak a nagy király rossz pénzeiről olvashatunk, míg az *„új veretű denár"* egyszer jelenik meg. Pedig a szerző részletesen ismerteti a király forrásokból megismerhető pénzügyigazgatási intézkedéseit, egyeseket *„ügyes operatió"*-nak nevezve, de a pénzverési reformról valójában nincs szó. Ennek oka abban keresendő, hogy érdemi írott forrással minderről nem rendelkezünk, elsődleges forrásaink ebben az esetben a kivert pénzérmék. Ezzel szemben, az írott forrásokkal jobban dokumentált 1521-es pénzreform már a 19. század végének jeles pénztörténészétől is részletes kifejtést kapott, mint a rossz gazdálkodás végső eszköze.[1] Az alábbiakban a két pénzreform főbb jellemzőit párhuzamosan szeretném ismertetni és az értékelés érdekében összevetni.

Az ötletadó: a zsidó pénzemberből lett (al)kincstartó

Hunyadi Mátyás (1458–1490) pénzreformjának ötletadója a Bécsből elszármazott, kikeresztelkedett budai zsidó pénzember, Ernuszt János volt. Ernuszt már 1458-ban kereskedőként működött Budán, 1462-ben udvari szállítóként és budai polgárként tűnt fel, majd 1464-ben a pénzügyigazgatás első centralizációs kísérletének részese lett, társaival ugyanis közösen igazgatták a harmincadokat és együttesen töltöttek be kamaraispáni megbízatást: Bajoni Lőrinc Nagyszebenben, Kovács István Budán, míg Ernuszt Körmöcbányán. Nyilvánvaló, hogy szerepe volt Mátyás 1467-ben kezdődő nagy pénzreformjában is, hiszen ekkor ő volt a kincstartó, ezt a tisztségét egészen haláláig (1476) folyamatosan töltötte be.

[1] *Thallóczy Lajos:* A Kamara Haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Bp. 1879. 92–95., 114–115.

Fontos azt kiemelni, hogy nem pusztán pénzverési reformról volt szó, hanem a teljes, centralizált pénzügyigazgatási szervezet kiépítéséről, adószedési és vámigazgatási változtatásokról stb. Közgazdasági zseni volt, aki tudását saját gyarapodására (is) használta: bányákat és uradalmakat szerzett a Felvidéken, majd két fontos délnyugat-magyarországi uradalom – a csáktornyai és a szentgyörgyi – birtokosa lett. 1473-tól haláláig szlavón bán volt, és bár egy rövid bizalomvesztés miatt Mátyás elkobozta felvidéki bányáit és uradalmait, ettől eltekintve hatalma és befolyása mindvégig töretlennek mondható.[2]

A magyar történetírásban évszázados vita folyik arról, ahogy ki volt a *moneta nova* ötletgazdája. Nézetem szerint az intézkedés kiötlője a szefárd származású alkincstartó, Szerencsés Imre volt. Szerencsés (eredeti nevén: Salomo Seneor ben Ephrajim) bátyjával ellentétben nem volt hajlandó kikeresztelkedni, ezért 1492-ben hazája elhagyására kényszerült. Valószínűleg Itáliába ment, és onnan jött családjával Magyarországra. Buda egyik leggazdagabb kereskedője lett, majd egy szerelmi viszony miatt elhagyta korábbi családját, és kikeresztelkedett. Feleségül vette egy kolozsvári német polgár leányát, Held Annát, aki egy Györgynek keresztelt fiút szült neki. Szerencsés ekkor már II. Lajos (1516–1526) pénzügyi tanácsadója volt, megítélésében a források megosztottak: keresztény kortársai rossz véleményével szemben egykori zsidó hittestvérei a zsidóság támogatóját látták benne, ezért nagyon kedvező képet festettek róla. Komoly itáliai kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett, miközben főurak tőkéjével üzletelt. A hazai kereskedelmi tőke képviselőjeként ugyanakkor arra törekedett, hogy az idegeneket (Fuggerek) kiszorítsa. Szalkai László emberének tartották: vélhetőleg a nagyhatalmú főpapnak és kancellárnak köszönhette többszöri alkincstartói megbízatását. Az 1525-ös rákosi országgyűlés megégetését követelte; bár fogságba vetették, rövidesen kiszabadult. Ekkor a Fuggerek (magyarországi képviselői) által feltüzelt budai csőcselék kifosztotta házát, Szerencsésnek menekülnie kellett. Ám a válaszcsapással sem várt sokáig: a király – többek között Szerencsés tanácsára – elvette a Fuggerektől a besztercebányai rézkereskedelmet. Ismét alkincstartó lett, több harmincad bérlője, aki kölcsönöket folyósíthatott a királynak. Már 1518-ban örökbe fogadta Haller Jánost, akinek révén gyümölcsöző nürnbergi és erdélyi kereskedelmi kapcsolatokra tett szert. Haller feladata lett a politikai ambíciókkal rendelkező Szerencsés vállalkozásainak irányítása, ráadásul jól jött a Hallerek bányavárosi érdekeltsége is. Szerencsés 1526 nyarának végén halt meg. A Szerencsés–Haller vállalkozás tönkrement,

[2] Ernuszt János életével *Kubinyi András* többször is foglalkozott, például: Zsidók a királyi kincstárban a középkori Magyarországon. In: 1100 éves együttélés. A magyar és a magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Püspöki Nagy Péter. Bp. 2010. 102–106. A régebbi irodalomból: *Madzsar Imre:* Ernuszt János és háza Budán. Századok 52. (1918) 56–71.

a Hallerek pedig kiszorultak Budáról. Szerencsés halála egyúttal a középkori Magyarország pénzügyi elitjének végét is jelenti.[3]

A magyar pénztörténetben nem először fordult elő, hogy a király pénzügyi tanácsadói és pénzverésének irányítói zsidók voltak.[4] Közgazdasági ismereteik és kereskedelmi tapasztalataik alkalmassá tették őket arra, hogy egy-egy pénzverési intézkedés gazdaságra gyakorolt hatásait felmérjék. Amint láttuk, a két középkor végi pénzreform esetében is egy-egy zsidó származású, de kikeresztelkedett – és a korabeli politikai elitbe betagozódott – pénzember dolgozta ki és vezényelte le a reform végrehajtását.

A végrehajtó uralkodó

Hunyadi Mátyás uralkodása vitathatatlanul a magyar történelem egyik csúcspontját jelenti. Egy tetterős, határozott vízióval rendelkező uralkodót láthatunk, aki a reformot megelőző döntéssorozat aktív részese volt. Ezzel magyarázhatjuk a király személyes vallásosságára visszavezethető éremképi változást: az aranypénzek előlapjára és az ezüstpénzek hátlapjára Szűz Mária, Magyarország védasszonya *(Patrona Hungariae)* került. A Hunyadiakra – és különösen Mátyásra – jellemző Mária-tisztelet régóta közismert. A magyar pénzverésben nincs közvetlen előkép, az ismert aquilejai ikonográfiai párhuzam önmagában pedig kevés indok az éremképi változáshoz, nyilvánvaló, hogy uralkodói elhatározásról volt szó.[5]

II. Lajos esetében egy ifjúval állunk szemben, tragikus sorsa miatt tényleges uralkodói képességeit – ha voltak ilyenek – már nem tudta kibontakoztatni. Az ország irányításában az uralkodó jelentős részben feleségére és tanácsadóira támaszkodott. A *moneta nova* verése során nem érzékelünk olyan, például az éremképi üzenetben megnyilvánuló uralkodói akaratot, mint Mátyás pénzei esetében, a kifejezetten rosszabb kivitelezésű pénzeken igyekeztek a korábbi motí-

---

[3] Szerencsés életéről és szerepéről részletesen írtam: *Gyöngyössy Márton:* II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a moneta nova. Századok 151. (2017) 607–644.

[4] Lásd erről például *Kubinyi A.:* Zsidók a királyi kincstárban i. m. 101–106.

[5] A mindmáig mértékadónak tekinthető Mátyás-életrajz: *Kubinyi András:* Mátyás király. (Tudomány–Egyetem) Bp. 2001.; Mátyás vallásosságához: *Uő:* Mátyás király tisztelete a „Patrona Hungariae" iránt. In: *Uő:* Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp. 1999. 335–339.; (eredetileg megjelent: Saxa loquuntur. Műhely és szentély – nem középiskolás fokon – a Lágymányoson. 1912–1997. Emlékezés és emlékeztetés a nyolcvanöt évvel ezelőtt alapított budai Szent Imre Gimnázium, és az épületben közel ötven évig működött József Attila Gimnázium történetére és legendájára. I. Szerk. Vasbányai Ferenc. Bp. 1997. 311–316.).; Az aquilejai pátriárkák pénzveréséhez és pénzeik hazai forgalmához: *Gyöngyössy, Márton:* Münzen des 15. Jahrhunderts aus Aquileia im mittelalterlichen ungarischen Geldumlauf. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 55. (2002) 137–159.

vumok megőrzésére törekedni – például az ismét vert, és a köriratban ténylegesen is új pénznek *(moneta nova)* nevezett garasok (CNH II. 299.) gyakorlatilag a Mátyás kori „fátylas" garasok (CNH II. 213 A–F) gyenge utánérzései.[6]

A politikai csúcsszereplő, a numizmatika által kibocsátó hatóságként meghatározott király személyisége és szerepe a két reformban eltérő: előbbi esetben egy kifejezetten (pro)aktív, a folyamatokban ténylegesen és érdemben részvevő (például éremképi elvárásokat megfogalmazó) uralkodó, míg az utóbbi esetében kényszerek fogságában vergődő, az eseményekkel sodródó, kármentésre kényszerült király képe bontakozik ki.

A reform lényege: fémérték, névérték, árfolyam

Mátyás király voltaképpen nem tett mást, mint a jó hírű Zsigmond-kori ezüstpénzt, a *moneta maior*t mintául véve értékálló és jó minőségű ezüstpénzt (500‰) veretett. Megszüntette a pénzrontást, és az ország valamennyi pénzverdéjében állandó értékű ezüstpénzt vertek, amelynek árfolyama 1 aranyforint = 100 dénár lett (egy jobbágyporta évi rendes adója ekkor 100 dénár volt). Újra verték a súlyosabb ezüstpénzt, a garast is, amelyből húsz darabot adtak egy aranyforintért. Az arany és az ezüst korabeli értékaránya 1:12 volt, a reform következtében viszont a pénzzé vert arany és a pénzzé vert ezüst értékaránya így – a pénzzé vert réz értékét nem számítva – 1:8,38 lett. Tehát a kincstár fölértékelte az ezüstdénárt, illetve leértékelte az aranyforintot. A monetáris politika eszközrendszerét használva Ernuszt János kincstartó és utódai a pénzkibocsátás mennyiségének szabályozásával igyekeztek elérni a gazdaság és a pénzviszonyok stabilitását: például az 1480-as évek elején tapasztalható válság (az értékviszonyok ingadozása) után megszüntették a nagybányai ezüstpénzverést. A kizárólag hazai forrásokból biztosítható nyersanyagból kivert denárok éves mennyiségét korábbi kutatásaink során, körmöci adatok alapján 10 millió darabban határoztuk meg. A sokszor idézett 1467-es dekrétum ránk maradt szövege viszont semmilyen, a pénzveréssel kapcsolatos rendelkezést nem tartalmaz (egy 1467-es adat a kassai pénzverdével kapcsolatban viszont egyértelműsíti a reform kezdőévét). A pénzverési reform lépéseinek keltezésében így inkább csak a veretekre tudunk támaszkodni, segítségükkel azonban teljesen egyértelműen meghatározható az időrend.[7]

---

[6] A királyi udvarban megfigyelhető döntéshozatali mechanizmusokról és benne az uralkodó – II. Lajos – szerepéről: *Kubinyi András:* A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt. Elhangzott 2001. november 22-én. In: Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. 2001. Társadalomtudományok. Főszerk. Vizi E. Szilveszter. Bp. 2002. 241–268.

[7] Mindezt igyekeztem részletesen, alátámasztva, a korábbi szakirodalomra támaszkodva, összefoglalni: *Gyöngyössy Márton:* Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. (Doktori mestermunkák) Bp. 2003. 46–119.

1521-ben II. Lajos rosszabb minőségű ezüstpénzeket bocsátott ki. Az ezüstpénzek finomságát jelentősen csökkentették, háromnegyed rész rezet és mindössze negyedrész ezüstöt tartalmaztak (finomságuk: 250‰). A veretek alapján 1521-ben csak két pénzverde működése mutatható ki, Budáé és Körmöcbányáé. 1523-ban viszont az udvar már azzal szembesült: a pénzreform kifulladása, bukása fenyeget. Ez pedig mindenképpen újabb beavatkozásokat kívánt meg. Egyrészt az 1523-as országgyűlésen átfogóan rendezték a pénzverés ügyét: törvénycikkek sorát fogadták el a szükséges nyersanyag és az új pénz forgalmának biztosítása, valamint a pénzérték-viszonyok szabályozása érdekében. Másrészt a főurak és a főpapok nagy mennyiségű ezüstöt ajánlottak fel a királynak, bár ennek a felajánlásnak a teljesítése elhúzódott. Harmadrészt újabb pénzverdéket helyeztek üzembe, illetve a régebbiek működését megújították, sőt magánosok is sorra nyertek engedélyt pénzverésre. A *moneta nova* bevezetése idején az ország már ezüstbehozatalra szorult. A hazai bányaezüst mellett ezért tiroli ezüstöt is vásároltak. Korábbi és korabeli okleveles adatok alapján a lehetséges denáremisszió felső határát mintegy 33 millió darabban határozhatjuk meg az 1522-es év vonatkozásában, a későbbiek során pedig legalább 20 millióval számolhatunk. A reform kronológiája világosan nyomon követhető a veretek alapján, de ebben az esetben már a bevezetésről és a későbbi korrekciókról is bőségesen elegendő írott forrással rendelkezünk.[8]

Míg Ernuszt óvatosan, hosszabb gazdasági folyamatok ismeretében térítette el a pénzekben található nemesfém értékét az arany és az ezüst világpiaci árfolyamától (felértékelte az ezüstpénzt, de a korábbiakhoz képest az ezüstpénzek nemesfémtartalmát egyúttal megnövelte!), addig Szerencsés drasztikusan csökkentette az ezüstpénzek nemesfémtartalmát, de eleinte nem tervez(het)te az árfolyam újraszabályozását. Egy ilyen erőteljes lépésre a gazdaság mindig idegesen és gyorsan reagál, ezt Szerencsésnek előre tudnia kellett: tehát csak nagyon rövid távú haszonnal számolhatott.

A reform hatása

Mátyás pénzreformja több mint ötven évre állandóvá tette a pénzérték-viszonyokat, stabilizálta az aranyforint–ezüstdénár árfolyamot. Mindez jótékony hatást gyakorolt a korabeli magyar gazdaságra: 1470 után csökkentek a kamatok (10%-ról 4–5%-ra) és élesen elváltak egymástól az importtal és az exporttal foglalkozó tőkéscsoportok: míg az előbbiek külföldiek voltak, addig az utóbbiak belföldiek, akik a magyar állatkivitel révén jelentős vagyonokhoz jutottak, és ennek révén kialakult a jellegzetesen magyar mezővárosi polgárság. A külföldiek is eredményesen kereskedhettek, hiszen árujukat csengő, külföldön jó ázsiójú

[8] Minderről részletesen írtam: *Gyöngyössy M.:* II. Lajos legendás alkincstartója i. m.

aranyforintokra cserélhették, s hazatérve a magyar aranyforintokat jelentős haszonnal válthatták be. A reform hatásait nem közvetlenül és nem azonnal érezte meg a korabeli államháztartás: Mátyás rendes jövedelmeinek (500 ezer–750 ezer aranyforint évente) csak kicsi – de növekvő – hányadát tette ki a pénzverésből származó nyereség (az 1470-es évek közepén kb. 34 ezer aranyforint évente és kb. 43 ezer aranyforint az 1480-as években).[9]

A *moneta nova* reform lényegének megértéséhez a *névérték* és a *fémérték* közgazdasági problémakörére kell felhívnunk a figyelmet. Közismert tény ugyanis, hogy a *moneta nova* reform azzal járt együtt, hogy az aranyforint és a számítási forint értéke elvált egymástól: hiszen az új denárok fele annyi ezüstöt tartalmaztak, mint a korábbiak, ezáltal elvileg értékük is a felére csökkent. A folyamat nyomon követhető az aranyforint értékváltozásaiban. 1521-ben még a 100 denáros árfolyamra van adatunk, de 1522-ben már két és fél számítási forintnyi denárt kértek el egy aranyforintért, 1524-ben viszont komoly eltérésekkel szembesülhetünk: van adatunk 110-es, de van 160-as árfolyamra is, 1525-ben pedig 150–250 denár közötti ingadozást tapasztalhatunk. A *moneta nova* árfolyamával kapcsolatos gondokat jelzi az is, hogy az 1523-as országgyűlés szükségesnek tartotta az árfolyam rögzítését, amely szerint beváltáskor 100 régi denárért 110 újat kell adni, illetve az új pénzt minden pénzügyletnél a régi értékében kell elfogadni. A fémérték csökkenése óhatatlanul a névérték csökkenését eredményezte. Az árfolyam-változás egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy milyen hatást gyakorolt az új pénz az ország pénzügyi helyzetére. Egy azonban biztos: a reform azon túl, hogy alapvető célkitűzését – az államháztartás hiányának és a törökellenes harcok kiadásainak fedezését (hiába a tízszeres haszonkulcs: a rossz pénzből származó haszon a kivert pénz hányadaként szintén rossz pénzben keletkezett, és kérdéses, hogy ebből a királyi kincstár mennyit profitált!) – nem érte el, a magyar gazdaságot is szétzilálta.[10]

Mátyás pénzreformja hosszú időre stabilitást hozott, II. Lajos pénzrontása szétzilálta a stabil pénzérték-viszonyokat, ráadásul a kincstárnak láthatóan nem volt előre megfogalmazott, „jó" válasza az árfolyam-ingadozásra. A *moneta nova* visszavonása után nem véletlenül tértek vissza az *antiqua moneta* jól bevált rendszerére.

---

[9] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i. m. 53–62.

[10] *Gyöngyössy M.:* II. Lajos legendás alkincstartója i. m. 620–621., 625–628.; Hogy kinek higgyünk a pénzverés hasznáról – Thurzó Eleknek, Várdai Pálnak vagy Krzysztof Szydłowieckinek – lehet vita kérdése, bár az eltérő számok egyaránt tükrözik az irreális várakozást és a kiábrándító valóságot. A számokhoz lásd: *Gyöngyössy Márton:* Magyar pénztörténet. 1000–1540. Bp. 2012. 72.

A reform utóélete

Mátyás nagy pénzreformja – elsősorban éremképi változásai okán – a magyar numizmatikában már régóta közismert volt. A 20. században két fontos összefoglalás is született: Huszár Lajos és Pohl Artúr egyaránt foglakozott Mátyás pénzeivel és reformjával.[11] A gazdaságtörténeti megközelítésre viszont sokáig várni kellett: Kubinyi András ismerte fel ugyanis, hogy a reform érdemi monetáris változásokat hozott a stabil árfolyam és az emisszió nagyon tudatosnak tűnő szabályozása révén.[12] További kutatások után aztán – Kubinyi professzor úr iránymutatása mellett – megszületett a szintézis, a reform *Münzgeschichte* és *Geldgeschichte* értelemben vett elemzése és összefoglalása.[13]

Az 1521-es pénztörténeti eseményeket és azok közgazdasági hatását már Thallóczy Lajos is ismertette a kamara hasznáról írott művében.[14] A *moneta nova* reformmal kapcsolatos adatokat viszont először nagyobb részletességgel – elsősorban numizmatikai szempontból – csak Jeszenszky Géza foglalta össze a II. Lajos denárairól írt cikkében.[15] Pontatlanságait Hermann Zsuzsanna korrigálta nagy hatású és máig megkerülhetetlen gazdaságtörténeti tanulmányában.[16] Kubinyi András saját nézeteit jórészt kettejük adataira alapozta, azonban egyes részletkérdéseket másképp látott: például Szerencsés Imre szerepét.[17] Mai

---

[11] *Huszár Lajos:* Mátyás király pénzei. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II. Szerk. Lukinich Imre. Bp. [1940.] I. 549–574.; *Pohl Artúr:* Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei. 1458–1490. (Az Éremgyűjtők kiadványsorozata, 2. csoport, Középkori pénzek, 8. szám.) Bp. 1972.

[12] Lásd például: *Kubinyi András:* Változások a középkor végi Magyarországon. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 2.) Bp. 1993. 18–19. vagy *Kubinyi A.:* Zsidók a királyi kincstárban i. m. 103–105.

[13] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i. m.

[14] *Thallóczy L.:* A Kamara Haszna i. m. 114–115.

[15] *Jeszenszky Géza:* II. Lajos denárai. Numizmatikai Közlöny 26–27. (1927–1928) 127–143.

[16] *Hermann Zsuzsanna:* Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához. Századok 109. (1975) 2. sz. 301–336.

[17] Lásd például: *Kubinyi András:* A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: *Uő:* Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. (Várostörténeti tanulmányok 10.) Szerk. Kenyeres István – Kis Péter – Sasfi Csaba. Bp. 2009. II. 718–720. (eredetileg megjelent: Die Nürnberger Haller in Ofen. Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg 52. (1963–1964) 80–128.); *Uő:* Zsidók a királyi kincstárban i. m. 106.; Mivel az alkincstartó szerepének megítélésében Kubinyi professzor úr is ingadozott, egy másfél évtizede tett felelőtlen ígéretem vezetett arra, hogy a korábbi állításokat felülvizsgáljam, újra értelmezzem és a numizmatikai anyag elemzéséből következő eredményekkel kiegészítsem, így született meg összefoglaló cikkem: *Gyöngyössy M.:* II. Lajos legendás alkincstartója i. m.

tudásunkat értékes adatokkal egészítették ki Simon Zsolt és C. Tóth Norbert tárgyban született, adatgazdag tanulmányai.[18]

Az előbbiekből könnyen belátható, hogy a numizmatikai, pénztörténeti és gazdaságtörténeti kutatás egyaránt nagyra értékeli Mátyás pénzreformját, amelyet méltán nevezhetünk „nagy"-nak. A magyar pénztörténet első fél évezredén belüli kiemelkedő voltát csak a honi pénzverés beindításának jelentőségéhez hasonlíthatjuk. Mindez nem mondható el az 1521-es pénzrontásról, amelyet sokkal inkább a negatív rekordok közé sorolhatunk.

Napjainkban – a mohácsi csatatér kutatása kapcsán – újra terítékre kerültek a középkor végi Magyarország politikai-társadalmi-gazdasági viszonyai. Az újonnan alakult Mohács-kutatócsoport sajtóhíradások szerint másképp értékeli a Jagellók és a Hunyadiak szerepét a korábbi kutatókhoz képest: az előbbieket felül, az utóbbiakat alul.[19] Nem vitatva a kutatási projekt hiánypótló jellegét, nemzeti történetírásunk szempontjából kiemelkedő jelentőségét, a részben a korszakon is túlmutató messzemenő következtetések levonásában óvatosságra intenék, legalábbis a pénztörténet vonatkozásában. Arra gondolok, hogy a kutatócsoport egyik tagja (a „Jagelló-kori pénzügyek" kutatója) néhány éve már publikált egy tanulmányt az 1521-es pénzreform sikerességéről;[20] innen már csak egy lépés a nagy pénzreform „újraértékelése": jelentőségének kisebbítése. Legyen szabad megjegyeznem, hogy az említett tanulmány szerzője mindmáig adósunk egy egyszerű kérdésre adható egyszerű válasszal. Nevezetesen: az 1522. évben beszedett extra mennyiségű adót milyen pénzben fizették be? Újban vagy régiben, esetleg mindkettőben? Ezen alapvető jelentőségű tény ismerete nélkül ugyanis nem beszélhetünk az adószedők és a pénzreform sikereiről, ahogyan sikertelenségéről sem. Elég csak azt a hétköznapi jelenséget felemlíteni, hogy az adófizető szívesebben szabadul meg olyan fizetőeszköztől, amely „egy kalap szamócát sem ér", mint a jó pénztől, amelyet eltehet „jobb időkre". A forgó pénz minősége bizony hat(hat) az adófizetési morálra. Természetesen a *florenus* és a *denarius* szavak korabeli jelentésváltozásai is megérnének egy hosszabb eszmefuttatást. Nem teljesen járatlan út ez sem, hiszen rendelkezésre állnak Horváth Tibor Antal előtanulmányai.[21]

---

[18] *Simon Zsolt:* A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. Századok 144. (2010) 433–464.; *C. Tóth Norbert:* A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes / Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2016. 83–148.

[19] Lásd: https://index.hu/techtud/tortenelem/2018/08/29/mohacsi_csata_csele_patak_hol_volt_torokdomb_mta_jagello_ii._ulaszlo_hunyadi_habsburg_nemeskurty_istvan_fodor_pa/, letöltés 2018. szept. 3.

[20] *C. Tóth N.:* A Magyar Királyság i. m.

[21] Például: *Horváth Tibor Antal:* Régi magyar pénznevek. Numizmatikai Közlöny 52–53. (1953–1954) 14–21.; *Uő:* A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. Numizmatikai Közlöny 58–59. (1959–1960) 33–50.

Végezetül: a numizmatikai kutatás elsődleges forrásai maguk a kivert pénzek. A ránk maradt tárgyanyagot értékeljük, és ehhez vesszük igénybe a további – történeti, régészeti, művészettörténeti – forráscsoportok segítségét. Láthattuk, hogy a nagy pénzreformot és annak szakaszait pénzek segítségével keltezhetjük, mert az írott források a pénzverési reform bevezetéséről, az intézkedések érdemi tartalmáról gyakorlatilag hallgatnak. Mindez arra serkent mindannyiunkat: numizmatákat és történészeket, régészeket és művészettörténészeket, hogy a vizsgált jelenségek kutatása során nagyobb teret engedjünk az interdiszciplináris megközelítésnek. Bízom abban, hogy végre megkezdődhet a kívánt párbeszéd az említett jelenségek értékelése során. A magyar numizmatika minden bizonnyal készen áll erre.

1./a Hunyadi Mátyás (1458–1490) ezüstgarasa
CNH II. 213A Körmöcbánya, Mühlstein Vid kamaraispán, 1472/1478

2./a II. Lajos (1516–1526) moneta nova garasa
CNH II. 299. Buda, 1522

Tózsa-Rigó Attila

A FUGGER–THURZÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS ELSŐ SZAKASZA AZ 1490-ES ÉVEKBEN

Jelen munka előzményének tekinthető egy, a közelmúltban a Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyvben megjelent tanulmány, amelyben azt vizsgáltam, hogyan kapott az augsburgi Paller–Weis társaság kiviteli koncessziót a besztercebányai rézkitermelésre. Az elemzés során bebizonyosodott, hogy az általánosan elterjedt felfogással ellentétben, az 1560-as években már közel sem kecsegtetett nagy haszonnal egy ilyen üzlet, s valójában az augsburgi Wolfgang Paller és Leonhard Weis eleinte mintegy kényszermegoldásként választotta az udvar által felkínált lehetőséget, hogy így lehetőség nyíljon arra, hogy legalább részben törlesztésre kerülhessenek azok a nagy összegű hitelek, amelyeket korábban több szakaszban a Habsburgok rendelkezésére bocsátottak.[1]

Mindennek fényében joggal merül(t) fel a kérdés, hogy milyen körülmények játszottak szerepet abban, hogy a Fugger–Thurzó társulás az 1490-es években bekapcsolódott az akkor rendkívül ígéretesnek tűnő alsó-magyarországi réz értékesítésébe.

Ennek keretében több fontos témakört vizsgálhatunk. Egyrészt a vállalatok stratégiai építkezése szempontjából központi kérdésként merül fel, hogy az augsburgi bankház és a krakkói kereskedő-vállalkozó család milyen üzleti hálózatokon keresztül talált kapcsolatot egymáshoz. Továbbá a korban jellemző vállalati struktúrák, valamint a korai kapitalista vállalkozások egyik kiemelt invesztíciós területének, a bányászati üzleteknek a fényében elemezhető, hogy a Fugger- és a Thurzó-háznak a rézüzlet kiaknázását célzó társulása milyen tipikus, vagy esetleg atipikus vonásokat mutatott. Vizsgálható még, hogy a két üzleti szereplő milyen kapcsolatban volt a magyarországi Jagelló-udvarral. Ebben a tekintetben a Thurzók pozíciója bírt nagyobb jelentőséggel, hiszen ekkor a birodalmi Fugger család még úgymond „kívülállóként" közelített a közép-európai

[1] *Tózsa-Rigó Attila:* A nagy túlélők. A Paller–Weis társaság (1569–1582) hiteltevékenysége és a besztercebányai rézüzlet kapcsolata. In: Hitel – Bank – Piac. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2. (2017–2018). Főszerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka. Bp. 2018. 67–99.; Mindazonáltal a fent említett kockázati tényezők mellett a források arról tanúskodnak, hogy a többször is megújított rézkitermelési koncesszió végül jelentős profitot generált a cég számára.

térséghez, de legalábbis semmi esetre sem volt olyan szoros kapcsolatuk a Jagellókkal, mint később a Habsburgokkal. Végül, de nem utolsósorban – mintegy visszautalva a bevezetőben említett 16. századi kiviteli koncesszió kockázatára – kitérek még arra is, hogy a Fugger–Thurzó konzorcium számára milyen mértékű profitot termelt a tárgyalt Besztercebánya-projekt, illetve hosszú távon mi volt a stratégiai jelentősége a magyarországi rézüzletnek.

Az első sikerek helyszíne: a Thurzók Krakkóban

A társulást alkotó üzleti szereplők közül a Thurzóknak a gazdasági értelemben vett „fénykora" időben egybeesett azzal az időszakkal, amelyben a Jagelló dinasztia hatalmi bázisa a legnagyobb területi kiterjedéssel bírt és magába foglalta a lengyel–litván térség mellett a Cseh–Morva Korona országait, valamint a Magyar Királyságot. Az erősödő rendi hatalom gazdasági szinten azzal a jelenséggel járt együtt, amelynek keretében a nemesség egyre nagyobb mértékben tudta megszerezni ezekben az országokban a királyi birtokokat. A nem nemesi származású üzleti szereplők aktivitását a nemességnek ez a birtokszerző tevékenysége azonban nem lehetetlenítette el, sőt éppen ellenkezőleg a klasszikusan polgárinak tekinthető üzleti ágakban – így ezek között hangsúlyozottan a hitelezés terén – a vagyonosabb polgárok számára jelentős mozgástér nyílt meg, amely többek között a gyakran pénzszűkében lévő központi hatalomnak juttatott kölcsönökben jutott érvényre.[2]

A kereskedő-polgárság felemelkedési lehetőségének szép példáját testesíti meg a Jagelló-korban a Magyar Királyság országos elitjébe kerülő, majd a Habsburg időszakban pozícióit a birodalmi elitben is stabilizáló Thurzó család. Teljes mértékben egyet kell értenünk Gecsényi Lajos azon kijelentésével is, miszerint aligha találunk a 15–16. század fordulóján Közép-Európában olyan családot, amely jobban reprezentálta volna a Jagelló, majd később a Habsburg uralom alatti államkonglomerátumok nemzetek felettiségét.[3]

A 15. század második felében Krakkó városa vált a fent említett térségek egyik gazdasági központjává. Érdemes röviden kitérni Thurzó János, vagy másként Johann (/Jan) Thurzó sikereinek a színhelyére. Krakkó gazdasági pozíciói rohamosan javultak a század derekán. A pozíció-erősödés már a negyvenes–ötvenes években azt eredményezte, hogy számos, a térségben tevékenykedő, vagy oda betörni próbáló üzleti szereplő települt át a városba, többek között délnémet

[2] *Karen Lambrecht:* Aufstiegschancen und Handlungsräume in ostmitteleuropäischen Zentren um 1500. Das Beispiel der Unternehmerfamilie Thurzó. Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung 47. (1998) 3. sz. 317.

[3] *Gecsényi Lajos:* A rejtélyes Thurzó. Thurzó Elek kamarai elnök (1549–1563). Levéltári Közlemények 81. (2010) 4.

üzletemberek, így például a Betmann, vagy a későbbiekben még érintett Boner család.[4] A Lengyel Királyságnak a Danzig utáni második legnagyobb városa már csak magas lakosságszáma és rezidenciális funkciói miatt is kiemelkedően jó értékesítési lehetőségekkel szolgált.[5]

A felső-magyarországi Thurzó család tagja, Thurzó János, vagy másként Johann Thurzó (1437–1508) éppen ebben az időszakban, 1463-ban költözött Krakkóba.[6] Thurzó viszonylag gyorsan bekerült a krakkói politikai és gazdasági elitbe, sőt kiterjedt tevékenységi körének köszönhetően a család egy generáción belül a kelet-közép-európai szinten is meghatározó családok körébe emelkedett. Ezzel olyanokkal került egy szintre, mint a csehországi Pernstein, a Žerotin és a Rosenberg család, vagy éppen a nagyhatalmú krakkói bankárklán, a Bonerek. A Thurzók üzleti tevékenysége – köszönhetően a hatékony kapcsolati hálózatuknak – kiterjedt Felső-Magyarországra, Sziléziára, Kis-Lengyelországra, valamint a morva és részben a cseh régiókra egyaránt. A századfordulótól pedig megkezdődött az üzleti behatolásuk a birodalmi területeken, így pozíciókat építettek ki Alsó-Ausztriában, Nürnbergben és Augsburgban is. Hangsúlyozandó, hogy ennek az üzleti terjeszkedésnek a hátterében már szerepe volt az éppen formálódó Fugger-kapcsolatnak. Johann Thurzó, gazdasági tevékenységének köszönhetően felhalmozott társadalmi tőkéje olyan jelentős volt, hogy gond nélkül bekerült a német patríciátus körébe, s amikor 1465-ben polgárjogért folyamodott, nem kellett tanúként, vagy „kezesként" a krakkói városi szabályozás szerint kötelezően előírt, két polgárt felkérnie. A polgárságon belüli intragenerációs mobilitás eredményeként Johann Thurzó hamar bekerült a városi tanácsba, 1477 és 1507 között volt krakkói esküdt tanácsos.[7]

Thurzó tekintélynövekedését kiterjedt reprezentációs tevékenységével is hathatósan igyekezett alátámasztani, így többek között ő volt a legfőbb finanszírozója annak a Mária-templomban felállított oltárnak, amelyet a város német patrícius családjai alapítottak. Nem sokkal később, 1491-ben – nem véletlenül –

---

[4] *Lambrecht, K.:* Aufstiegschancen und Handlungsräume i. m. 328.

[5] A lengyel városok lakosságszámához bővebben: *Maria Bogucka:* Die Städte Polens an der Schwelle zur Neuzeit. Abriss der soziotopographischen Entwicklung. In: Die Städte an der Schwelle der Neuzeit. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz–Donau 1980. 275.; A klasszikus rezidenciális városoknál kimutatható, hogy a nagylétszámú hivatalnoki kar fogyasztása – direkt vagy indirekt módon – hatással volt a városi középréteg és kisebb részben az alsó réteg egzisztenciális körülményeire is.; *Andreas Weigl:* Frühneuzeitliches Bevölkerungswachstum. In: Wien. Geschichte einer Stadt. Hrsg. Peter Csendes – Ferdinand Opll. Band. 2. Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). Hrsg. Karl Vocelka – Anita Traninger. Wien–Köln–Weimar 122–124.

[6] Johann apja, Georg Thurzó, vagy másként Thurzó György pedig még a század első harmadában nagy valószínűséggel Ausztriából telepedett át Felső-Magyarországra.; *Lambrecht, K.:* Aufstiegschancen und Handlungsräume i. m. 326., 328.

[7] *Lambrecht, K.:* Aufstiegschancen und Handlungsräume i. m. 318–321., 328–329.

éppen azt a kápolnát vásárolta meg a Mária-templomban, amely a Boner-kápolna mellett állt.[8] Gazdagságának, politikai befolyásának, valamint kiterjedt mecénási tevékenységének köszönhetően egyes szerzők szerint a 15. század végi Krakkót – a Fugger-Augsburg analógiájára – akár a Thurzók városaként, vagy a „Thurzók Krakkójaként" is lehetne aposztrofálni. A vizsgált térség interkulturális viszonyaihoz érdekességképpen megemlíthető, hogy a családot Krakkóban németnek tekintették, míg Breslauban lengyelnek, a Birodalomban pedig magyarnak. A krakkói városkönyv a polgárjog megszerzésekor lőcseiként tüntette fel Thurzót, a szepességi forrásokban viszont ekkor már krakkói polgárként szerepelt.

A későbbi Beszterce-projekt szempontjából kiemelt figyelmet érdemel egy másik szál is, nevezetesen az udvarral kiépített kontaktus. A magyar királyi udvarban már az 1490-es éveket megelőzően is sikerült Thurzónak jelentős kapcsolatokat kiépítenie. Ezt a komplex kapcsolati tőkét a kilencvenes évek elejétől egyértelműen annak érdekében mozgósította, hogy megszerezhesse a besztercei rézkitermelési koncessziót. A Thurzó-ház 1494 és 1500 között mintegy 10 000 forint értékben juttatott ajándékokat az udvarhoz kötődő arisztokrácia egyes tagjainak. Ezek között a célzott ajándékok között találunk készpénzt, drága ruhaneműket és egyéb más vagyontárgyakat.[9] A későbbiekben az udvari körökben kiépített kapcsolati hálózatnak köszönhetően, Thurzó 1505-ben megkapta a nemesi címet is. Persze megkockáztatható, hogy ebben egyúttal már szerepe lehetett az akkor már jövedelmező besztercei üzletnek is. Bár a magas egyházi hivatalokat viselő fiai, Stanisław (másként Szaniszló) későbbi olmützi püspök, vagy Johann nevű fia, Breslau püspöke jó kapcsolatokat építettek ki a lengyel udvari körökkel, maga a krakkói patrícius üzletember jóval kevésbé ágyazódott be a lengyel országos politikába. Bonyolított ugyan kisebb hitelügyleteket a lengyel királyi udvarral, de nem töltött be jelentősebb pozíciókat és az udvari arisztokráciával sem épített ki olyan erős kapcsolati hálózatot, mint a magyar udvari személyekkel.[10]

A Fugger–Thurzó társaság létrejötte, fontosabb jellemzői

Amint azt a bevezetőben már érintettem, érdemes megvizsgálnunk, hogy a Fugger–Thurzó társaság mennyiben tükrözi a korai kapitalista vállalkozói

[8] Veit Stoß 1477-ben, abban az évben kezdett dolgozni a Szent Mária templom oltárán, amikortól Thurzó viselte a krakkói tanácsosi tisztséget.; *Lambrecht, K.:* Aufstiegschancen und Handlungsräume i. m. 329.

[9] *Mark Häberlein:* Geschenke und Geschäfte: Die Fugger und die Praxis des Schenkens im 16. Jahrhundert. In: Faszinierende Frühneuzeit. Reich, Frieden, Kultur und Kommunikation. 1500–1800. Festschrift für Johannes Burkhardt zum 65. Geburtstag. Hrsg. Wolfgang E. J. Weber – Regina Dauser. Berlin 2008. 138.

[10] *Lambrecht, K.:* Aufstiegschancen und Handlungsräume i. m. 329.

társaságok működési mechanizmusát. Mielőtt ezt a kérdést részletesen elemeznénk, fontos előzményként érdemes megvilágítani, hogy milyen motivációs faktorok működtek közre abban, hogy Thurzó János áttelepedett Krakkóba. Ezek a tényezők már jóval az áttelepedés előtt is szerepet játszottak a Thurzó által követett üzleti stratégiában, azonban – amint azt látni fogjuk – a vizsgált motivációs faktorok nagyban kijelölték azt a hálózatépítő tevékenységet, amelyet Thurzó a 15. század utolsó harmadában követett.

A dél-lengyel város ekkoriban már fontos tranzitközpontja volt a térségben zajló érckereskedelemnek. A város kiváló terepként szolgált Thurzónak ahhoz, hogy a Magyarországon kitermelt érceket értékesítse. Az üzleti és a rokonsági hálózat összekapcsolása nagy szerepet játszott abban, hogy át tudta helyezni székhelyét. Thurzó testvére, Martha a jelentős krakkói érdekeltségekkel rendelkező kereskedő-vállalkozóhoz, Johann Teschnarhoz ment feleségül. Nem véletlen, hogy Thurzó éppen abban az évben, 1463-ban települt át a dél-lengyel városba, amikor a frigy megköttetett. Thurzó sógorával, Teschnarral közösen már 1469-ben egy vasolvasztót üzemeltetett Krakkó közelében, Mogiłában. A késztermék értékesítésében pedig egy nürnbergi társuk, Hans Koler működött közre.[11]

Az itt kifejlesztett technikai eljárásokat egy Mátyással kötött, 1475-ös szerződés értelmében, magyarországi bányákban is alkalmazták.[12] A krakkói források szerint a Mogiłában alkalmazott, majd a magyarországi bányákban is adaptált technikai újításokat mintegy ipari titokként kezelték. A Mátyással kötött szerződés értelmében Thurzó a kitermelt érc arányában részesedett azoknak a bányáknak a hozamából, amelyekben az átültetett technikai újításoknak köszönhetően újra tudták indítani a kitermelést, vagy növelni tudták a hozamot. Kezdetben Körmöc, Beszterce, Selmec, Újbánya, Bakabánya, Béla- és Libetbánya ígért Thurzónak ilyen részesedést, a Mátyással kötött szerződés azonban már kiterjedt az összes olyan magyarországi bányára, amelyből a vízkerekes eljárással ki tudták emelni a vizet.[13]

Erre az időszakra tehát Thurzónak előnyös pozíciókat sikerült kiépítenie a magyar királyi hatalommal. Közép-európai színtéren a legközelebbi célja az volt, hogy kitágítsa üzleti tevékenységének a térbeli rádiuszát. Első körben érdekes

---

[11] *Hans-Joachim Kraschewski:* Wirtschaftliche Wechsellagen, ihre Einwirkungen auf den Bergbau des 16. und 17. Jahrhunderts und die bergbauliche Arbeitsverfassung. In: Konjunkturen im europäischen Bergbau in vorindustrieller Zeit. Festschrift für Ekkehard Westermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. Christoph Bartels – Markus A. Denzel. Stuttgart 2000. 215–216.

[12] *Paulinyi Oszkár:* A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. In: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából. Szerk. Paulinyi Oszkár. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 3.) Bp. 2005. 53.

[13] *Götz Freiherr von Pölnitz:* Jakob Fugger: Quellen und Erläuterungen. Tübingen 1953. II. 19–20.

módon nem a már meglévő magyar királyságbeli kapcsolatai felé fordult (vissza), hanem birodalmi színtéren igyekezett új pozíciókat kiépíteni. Még 1473-ban Kuttenbergben próbált bányászati érdekeltségeket megalapozni, kevés sikerrel, illetve viszonylag hosszabb időszakban, 1466 és 1496 között Goslarban igyekezett hasonló gazdasági pozíciókat szerezni, illetve megtartani. A magyar udvari kapcsolatai, valamint a dél-lengyel tranzitközpontot és a magyarországi, valamint részben lengyel bányaérdekeltségeket is magába foglaló, fokozatosan kiépülő, interregionális üzleti hálózata ellenére azonban volt egy alapvető hátránya, amely nagyban megakadályozta Thurzót abban, hogy magasabb szintre lépjen a lebonyolított üzletek volumenét illetően. Ezt a hátrányát úgy lehet röviden összefoglalni, hogy korlátozott volt a Thurzó által mobilizálható tőketartalék.

A probléma kiküszöbölésére Thurzó folyamatosan próbált társulni más vállalkozókkal. Már az 1475-ös körmöci szerződés is számos krakkói polgárt említ Thurzó üzleti partnereként. Ilyen volt Seyfried Betmann, Hans Schütz, Paul Beer, vagy Johann Tegel. A krakkóiakon túl részt vett ebben a társaságban a toruńi (/thorni) Heinrich Schellenberg, illetve a későbbi rézkereskedelem szempontjából fontos, hogy Thurzó már ekkor rendelkezett danzigi kontakttal, nevezetesen az 1475-ös társaságban a danzigi bányamérnök-vállalkozó Peter van Felsan mester is társult Thurzóékkal.[14]

Thurzó 1491-ben vásárolt jelentősebb részesedést a besztercei bányákban és 1493-ban királyi engedélyt kapott további bányaművek létesítésére.[15] Ugyanebben az évben fiával, Györggyel (/Georggal) hozott létre egy kereskedőtársaságot, ennek a tőkéje azonban nem volt elégséges a bányászati üzlet kiaknázásához. Az igazi nagy váltás két évvel később, 1495-ben következett be, amikor is létrejött a Fugger–Thurzó társaság. A tárgyalások a két alapító között már bizonyíthatóan 1494-ben megkezdődtek. Nagy valószínűséggel közvetítők útján már korábban történtek egyeztetések. Ezt az is alátámasztja, hogy a Fugger Levéltár dokumentumai szerint már 1491-től kimutatható, hogy Jakob Fugger egyre intenzívebben kezdett érdeklődni a magyarországi rézbányászati lehetőségek iránt.[16]

Összességében végül is Thurzó tőkeigénye szerencsésen találkozott Jakob Fugger azon törekvésével, melynek köszönhetően ebben az időszakban próbált megfelelő kapcsolatokat keresni a közép-európai bányászati szférába történő be-

[14] *Peter Fischer:* Der Fall Neusohl (Banská Bystrica) gegen Bergbauunternehmen der Thurzo 1519. In: Grundlagen der österreichischen Rechtskultur. Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag. Hrsg. Thomas Olechowski – Christian Neschwara – Alina Lengauer. Wien–Köln–Weimar 2010. 142.

[15] *Mark Häberlein:* Die Fugger. Geschichte einer Augsburger Familie (1367–1650). Stuttgart 2006. 64.

[16] *Gerhard Seibold:* Die Manlich. Geschichte einer Augsburger Kaufmannsfamilie. Sigmaringen 1995. 74.

hatoláshoz. Valójában Jakob Fugger már a késő Mátyás-korban, azaz a nyolcvanas években egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a térség ezüst- és rézbányászatában rejlő lehetőségek felé.[17] A Thurzóval gründolt társulás nem csak a kezdeti sikeres lépést jelentette ebben az irányban, hanem a Fugger-ház részéről egy olyan nyitásként interpretálható, amely a későbbiekben egészen a 16. század közepéig nagyban befolyásolta a közép-európai pozícióikat.

A két család kapcsolatfelvételében szépen kirajzolódnak a korabeli európai üzleti hálózat és a rokoni összefonódások érintkezési pontjai. A két család nagy valószínűséggel egy breslaui közvetítő segítségével talált kapcsolatot egymással. Breslau a krakkóiak számára fontos szerepet játszott a délnémet térséggel fenntartott kapcsolatokban, s amint az közismert a Thurzó család későbbi történetében is fontos szerepet játszott, Johann azonos nevű fia ugyanis 1503-tól breslaui püspök volt.[18] A kapocslatfelvételben személyi szinten a breslaui Fugger-faktor, Kilian Auer volt a kulcsfigura. Auer a lányát egy bizonyos Hans Metzlerhez adta nőül, akinek az apja történetesen Johann Thurzó veje volt.[19]

Amennyiben a társulás célkitűzését vizsgáljuk, úgy ha nem is kizárólagos, de gyakori jelenségként értékelhető, hogy egy-egy társaság egy konkrét üzleti célra jött létre. A kora újkori vállalkozói társaságok általános jellemzői alapján tehát megállapítható, hogy a Fugger–Thurzó társaság kifejezetten tipikusnak tekinthető abban a tekintetben, hogy eleve egy bányászati üzlet kiaknázására jött létre. Ebben az esetben értelemszerűen a besztercei rézbányászat haszna állt a fókuszban.

Az alsó-magyarországi rézkészletek kiaknázására korábban is alakultak különböző társulások. Thurzónak a térségben végzett pozíció-szerzése szempontjából érdemes közelebbről is megvizsgálni a korábban meghatározó besztercei bányászati vállalkozásokat. Már a 14. század derekáról is van adatunk ilyen jellegű, korai invesztíciós tevékenységre.[20] A 15. század folyamán Kolman János bányászati vállalkozó kezében – a korabeli Európa-szerte egyre inkább elterjedő befektetési stratégiának megfelelően – már több, jelentős bányatest összpontosult. Kolman halála után örököseinek az jelentette a legnagyobb problémát, hogy nem tudtak megfelelő nagyságú tőkét összpontosítani annak érdekében, hogy fenntartsák, illetve modernizálják a bányaműveket. A tőkehiány kiküszöbölése végett először 1491-ben kényszerültek nagyobb összegű hitel felvételére, s a hitelező nem volt más, mint Thurzó János. A törlesztéshez biztosítékul kénytelenek voltak lekötni magukat a bányákat, illetve arra is kötelezettséget

[17] *Häberlein, M.:* Die Fugger i. m. 45., 86.

[18] *Grzegorz Myśliwski:* Wirtschaftsleben an der hohen Strasse. In: Breslau und Krakau im Hoch- und Spätmittelalter. Stadtgestalt – Wohnraum – Lebensstil. Hrsg. Eduard Mühle. (Städteforschung 87.) Wien – Köln – Weimar 2014. 216.

[19] *Lambrecht, K.:* Aufstiegschancen und Handlungsräume i. m. 333.

[20] *Paulinyi O.:* A középkori magyar réztermelés i. m. 40.

vállaltak az adósok, hogy a hitelösszeg teljes törlesztéséig Thurzónak adják át a kitermelt érceket. Ez az eljárás megfelelt az általánosan követett üzleti gyakorlatnak. A Kolman-örökösök azonban még így sem tudtak megfelelő mennyiségű jövedelmet felhalmozni a jelentős adóssággal terhelt bányákból, s az adósságok átvállalása fejében 1492 elején átadták azokat Besztercebánya városának. A korábbi években a tőkehiány miatt elhanyagolt bányák fellendítésére azonban a Waldereknek sem volt elég pénzük, s a polgárok is kénytelenek voltak Thurzóhoz fordulni hitelért. Ez a lépés sem hozott azonban sikert, s a polgárok végül a tovább növelt hitelek fejében már egyébként is lekötött bányák tulajdonjogát átruházták Thurzóra.[21]

Korábban már tapasztalhattuk, hogy a bányászati üzleteknek minél nagyobb profittal történő kiaknázása érdekében, jelentős befektetéseket kellett eszközölni a bányaművelés fellendítésére. A fentiekben azt is említettem, hogy magának a Thurzó családnak sem állt rendelkezésre a megfelelő mennyiségű, mobilizálható tőketartalék. Többek között ezért kellett Thurzónak bevonnia a Fuggereket. A Fugger–Thurzó társulás során a két fél részesedését 50–50%-ban határozták meg. Ez a kiegyenlített arány azonban más-más tőketípusban nyilvánult meg. Míg ugyanis a korszak legjelentősebb európai bankháza, a Fuggerek döntően pénzügyi eszközökkel alapozták meg a cég számára célként kitűzött invesztíciós lehetőségeket, addig Thurzó másféle tőkével szállt be. Így a társaság jól ki tudta használni az 1475-ös, Mátyással kötött szerződésre visszavezethető bányászati jogosítványokat, mindezen túl – szellemi tőkeként – fontos szerepet játszottak Thurzó technikai ismeretei, valamint anyagi javakként a rendelkezésre álló bányaberendezései. Végül, de nem utolsó sorban a réz északi irányú transzportjában kiemelt jelentőséggel bírt Thurzó krakkói polgárjoga. Az északi irányba a Balti-tengerig, azaz Danzigig futó útvonalakon bonyolította a társaság a rézkivitel mintegy felét. Ezek a szállítmányok pedig kivétel nélkül Thurzó neve alatt futottak.[22]

Az 1495-ös szerződést itt nem részletezem, az év márciusában Ulászlóval megkötött szerződés értelmében a besztercei tárnákból nyert rézércet a Thurzó által létesített nagyolvasztóban dolgozták fel, azaz itt történt meg az ezüst és a réz szétválasztása. Egy évvel később Thurzó nemcsak új olvasztók felállítására kapott engedélyt, hanem a kinyert ezüsttel is szabadon kereskedhettek.[23]

Érdemes röviden kitérni arra, hogy a besztercei réz esetében miért is volt szükség erre a jelentős „tőkeinjekcióra". Jelen tanulmánynak nem célja a tech-

[21] *Paulinyi O.:* A középkori magyar réztermelés i. m. 47–50.

[22] *Lambrecht, K.:* Aufstiegschancen und Handlungsräume i. m. 333.; A magyar királyi udvarral fenntartott kapcsolatok is erősödtek az elkövetkező években. Ennek egyik eredménye volt, hogy Thurzó Jánost kinevezték körmöci főkamaragrófnak (1496–1507). Magyar Életrajzi Lexikon. http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/15712.htm, letöltés 2019. febr. 19.

[23] *Häberlein, M.:* Die Fugger i. m. 46.

nikai részletek kifejtése, annyi azonban megemlíthető, hogy a mély fekvésű, s ebből következően hosszú vonulatú tárnák fenntartásában központi jelentősége volt a bányavíz leküzdésének. Az erre megoldást kínáló, nagyszabású technikai megoldáshoz – amint azt láthattuk – nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű „helyi" tőke. A Fugger–Thurzó cég létrejöttében speciális helyzetként értékelhetjük, hogy az egyik társult fél, Thurzó kimagasló technikai szakértelmével is jelentős szerepet játszott az alsó- és a felső-magyarországi bányaművelésben.[24] Ennek azért is volt kiemelt jelentősége, mert magában az udvarral kötött szerződésben is lefektették, hogy a társaság nem csak a kivitelre és az értékesítésre kapta meg a jogot, hanem egyúttal biztosítania kellett a kitermelés folyamatosságát, valamint gondoskodniuk kellett a feldolgozás első szakaszáról, amelynek eredményeként tulajdonképpen szállítható állapotba került a nyers érc.[25]

Visszatérve a korai kapitalista vállalkozói társulások működési mechanizmusára, nagy általánosságban megjegyezhető, hogy ez a cégtípus nem csak a megfelelő mértékű tőkekoncentrációra kínált megoldást. Ezek a kora újkori cégtípusok az invesztíciós lehetőségeit növelésén túl egyben a rizikófaktort és a költségeket is csökkentették. Utóbbiban szerepet játszott a munkaerő közös felhasználása, azaz egymás kölcsönös képviselete, valamint az információáramlás megkönnyítése is. A jól kiépített információs, vezetési és szállítási struktúrával dolgozó cégeknek volt a legjobb rálátásuk arra, hogy az adott térségben melyik áru hogyan értékesíthető a legkedvezőbb kondíciók mellett. A Fugger–Thurzó konzorcium klasszikus példaként szolgál a több gazdasági régiót lefedő, kölcsönös üzleti képviseletre. Amíg a Thurzók képviselték a délnémet bankház érdekeit a lengyel és a magyar térségben, addig ugyanezt fordítva a Fuggerek tették meg a magyar réz másik fontos kiviteli irányában, Velencében, valamint Rómában. Valójában, a jelen tanulmányban vizsgált társulás – az eddig említett jelenségeken túl – leginkább abban tükrözi vissza a korszakban jellemző, sikeres vállalati formát, hogy egy európai hatalmi központnak juttatott hiteleken keresztül és ezzel szoros összefüggésben, kihasználva az erre épülő kapcsolati hálózatot, első lépcsőben kieszközöltek egy jelentős állami koncessziót. Majd az ily módon megszerzett árumennyiségre, jelen esetben kedvező kondíciókkal értékesíthető bányászati termékekre egy szinte egész Európára kiterjedő értékesítési hálózatot építettek ki.

Ugyancsak tipikusnak tekinthető, hogy a több évtizedes együttműködést rokoni szálakon is megerősítették. Jakob Fugger testvérének, id. Ulrich Fuggernek (1441–1510) Anna nevű lányát 1497-ben id. Thurzó János fia, Thurzó György (/Georg Thurzó) vette feleségül, míg az ő féltestvére, Katharina, Jakob Fugger unokaöccsével, Raimund Fuggerrel házasodott össze 1513-ban.[26] Thurzó

[24] *Paulinyi O.:* A középkori magyar réztermelés i. m. 53.
[25] *Seibold, G.:* Die Manlich i. m. 74.
[26] *Häberlein, M.:* Die Fugger i. m. 65.; Az Augsburg Városi Levéltár anyagai között

György, házassága után megszerezte az augsburgi polgárjogot és át is telepedett a délnémet üzleti központba.

A bevezető fényében további kérdésként merül fel a Beszterce-projekt profitabilitása. Egy 1510-ből fennmaradt elszámolás szerint a Fugger–Thurzó társaság vagyona (tőke és a megelőző időszakban felhalmozott profit) összességében 534 690 forintra rúgott.[27] Egy 1519-es forrás szerint mintegy 143 000 forintot tett ki a tőke, s az ezévi kimutatás szerint 138 816 forint volt a haszon, amelyből 69 900 forint jutott id. Thurzó János három fiára.[28] Amint az közismert a Thurzók 1525-ben kiléptek a társaságból. A tárgyalások eltartottak egészen 1528-ig. Mindettől függetlenül Thurzó Elek egészen 1543-as haláláig hatékonyan képviselte a Fuggerek érdekeit a magyar udvarban, s ezért évi járandóságot kapott.[29]

A Beszterce-projektből származó profit mértékét és a Fugger-ház történetében kifejtett, hosszú távú jelentőségét már önmagában az a tény is mutatja, hogy a Fuggerek – leszámítva az 1525-ös intermezzot – egészen a negyvenes évekig stabilan a kezükben tartották a rézkitermelést. Valójában Anton Fuggernek az 1546-os kivonulása sem kizárólag csak a rézkitermelésnek akkoriban már jelentkező nehézségeivel magyarázható, hanem inkább azzal az általános törekvéssel, amit üzleti stratégiája szempontjából profiltisztításként értelmezhetünk. A rendkívül szerteágazó kereskedelmi és hitelezési tevékenység ilyen jellegű szűkítése során már jelentősen súllyal estek latba a Magyar Királyság bizonytalan politikai és katonai viszonyai.[30]

A jelentős haszon mellett fontos kiemelnünk, hogy a Fugger–Thurzó társulás eredményeként a délnémet bankház megvalósította a nyolcvanas évektől fókuszba került stratégiai célt, a közép-európai behatolást, s mindezt úgy, hogy közben sikerrel aknázták ki a térség egyik legnagyobb bányakincsét. A Fuggerek szempontjából talán a téma egyik legnagyobb szakértője, Mark Häberlein fogalmazta meg legtömörebben a vizsgált társaság jelentőségét: Eszerint a korabeli üzleti élet egyik, ha nem a legjelentősebb szereplőjének, Jakob Fuggernek kétségkívül Johann Thurzó, vagy másként Thurzó János volt a legfontosabb üzleti partnere.[31]

---

megtalálható Thurzó Györgynek a polgárjogért folyamodó kérelme, amelyben Thurzó jövőbeni adóját 150 rajnai forintban állapítják meg, illetve a védelmi költségekhez történő hozzájárulásképpen további 50 forintot kellett befizetnie.; Stadtarchiv Augsburg, Kaufmannschaft und Handel I. Literalien 2. Geleitsbriefe und sonstige Missive und Urkunden ca. 1500–1533 f. 83r–84r.

[27] *Pölnitz, G. F.:* Jakob Fugger i. m. 456.

[28] *Pölnitz, G. F.:* Jakob Fugger i. m. 457.

[29] *Häberlein, M.:* Die Fugger i. m. 86.

[30] *Seibold, G.:* Die Manlich i. m. 75.

[31] *Häberlein, M.:* Die Fugger i. m. 64.

*Draskóczy István**

A MÁTYÁS-KORI PEREGRINÁCIÓ: BÉCSI ÉS KRAKKÓI DIÁKOK

Jól ismert, hogy Hunyadi Mátyás uralkodásának évei milyen jelentősek voltak a hazai kultúra történetében. Tudjuk, hogy uralkodása idején Magyarországon (Pozsonyban) csak rövid ideig működött egyetem.[1] Így azok, akik magasabb szintű tudásra vágytak, külföldön bővítették ismereteiket, ami nem kis költséggel járt.[2] Nem csoda, hogy a legtöbben, az egyetemi tanulmányokat folytató hazai értelmiség 90%-a Bécs és Krakkó oktatási intézményét választotta a középkorban. Utánuk a sorban az olasz egyetemek következtek, míg a Francia Királyság, illetve a Német Birodalom egyetemein kevesen tanultak.[3] A szomszédságunkban található két felsőoktatási intézmény tehát nem elhanyagolható hatást gyakorolt a hazai művelődés fejlődésére. Ezért érdemes áttekinteni, hogy hányan is jártak az osztrák, illetve a lengyel egyetemre.

A nemzetközi és a hazai szakirodalom sokat foglalkozik a hallgatói létszám változásával, von le belőle következtetéseket.[4] Tanulmányunk az egyetem-

* A szerző munkáját az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (213TKI738) támogatta.

[1] *Klaniczay Tibor:* Egyetem Magyarországon Mátyás korában. Irodalomtörténeti Közlemények 94. (1990) 5–6. füzet. 575–612.

[2] *Kelényi Borbála:* Magyarországi diákok mindennapjai a középkori Krakkói Egyetemen. In: Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Szerk. Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos et al. Bp. 2018. 85–93.

[3] *Szögi László:* Az egyetem nélküli ország egyetemistái Mohács előtt. A középkori Magyarország peregrinusai. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIV–XV. (2011) 19.; *Jacques Verger:* Les étudiants slaves et hongrois dans les universités occidentales (XIII^{e}–XV^{e} siècles). In: L' église et le peuple chrétien dans les pays d l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIV^{e}–XV^{e} siècles). (Publications de l' École Française de Rome 128.) Rome 1990. 89–90.

[4] *Franz Eulenburg:* Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, photomechanischer Nachdruck der Ausgabe von 1904, mit einem Nachwort von Elisabeth Lea und Gerald Wiemers. Berlin 1994.; *Rainer Christoph Schwinges:* Deutsche Universitätsbesucher in 14. und 15. Jahrhundert. In: *Uő:* Studien zur Sozialgeschichte des alten Reiches. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universitätgeschichte 123./ Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches 6.) Stuttgart 1986.; *Szögi L.:* Az egyetem nélküli i. m. passim.

történetírás ezen munkáihoz csatlakozik, és a beiratkozásra, egy-egy hallgató első feltűnésére vonatkozó számadatok áttekintésére vállalkozunk. Így nem foglalkozunk azzal, hogy a beiratkozók milyen arányban szereztek fokozatot, mely karokon vagy egyetemeken tanultak tovább,[5] vagy éppen melyik nyelvet tartották anyanyelvüknek. A középkori Magyar Királyság a magyar mellett különböző nemzetiségek otthona volt. Mivel a nemzetiség megállapítása sokszor nehézségbe ütközik, így munkánkban alkalmanként magyarnak fogunk nevezni mindenkit, aki Magyarországból, a Magyar Királyságból indult el, hogy tudását külföldön gyarapítsa.[6]

Ahol a főanyakönyvek vagy egyéb más egyetemi anyakönyvek rendelkezésre állnak, belőlük kísérli meg a szakirodalom az egyetemek látogatottságát meghatározni, és összehasonlítani. A kutatás a beiratkozás szót használja.[7] Tanulmányunk a bécsi főanyakönyveken és a megmaradt krakkói anyakönyveken alapul.[8] A tanulásra jelentkezett diáknak Bécsben a főanyakönyvben kellett először regisztráltatnia magát, majd be kellett íratnia magát annak a karnak a matrikulájába is, amelyikre járt.[9] Ugyan olyan személlyel is lehet találkozni, akinek a neve csak a fokozatszerzési eljárás során bukkan fel, ám a hallgatók többségének a nevét az osztrák főváros egyetemének főanyakönyve megőrizte a számunkra.[10]

---

[5] *Borbála Kelényi:* Students from the Medieval Hungarian Kingdom at the University of Vienna. Additional Data to Their Studies: Faculties and Graduation. In: University and Universality. The Place and the Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day. (Publications of the University Library of Pécs vol. 16.). Ed. Ágnes Fischer-Dárdai – István Lengvári – Éva Schmelzer-Pohánka. Pécs 2017. 199.

[6] Az anyanyelv megállapításával kísérletezett: *Krzysztof Baczkowski:* Die ungarischen Studenten an der Krakauer Akademie im 15. Jahrhundert. In: Universitas Budensis 1395–1995. Hrsg. László Szögi – Júlia Varga. Bp. 1997. 117–128.

[7] A forrásra vonatkozó kritikai észrevételek: *Schwinges, R. C.:* Deutsche Universitätsbesucher i. m. 96–97.; Arra, hogy a szakirodalom a *beiratkozás* szót használja vö. pl. *Szögi L.:* Az egyetem nélküli i. m., illetve Schwinges írásait.

[8] Die Matrikel der Universität Wien. I–III. Bearb. Franz Gall – Willy Szaivert. Wien–Graz–Köln 1956–1971.; Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508. I–II. Wydali Antoni Gąsiorowski – Tomasz Jurek – Izabela Skierska. Przy współpracy Ryszard Grzesik. Kraków 2004.; Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551. Wydali Antoni Gąsiorowski – Tomasz Jurek – Izabela Skierska. Przy współpracy Ryszard Grzesik. Warszawa 2010.

[9] Az anyakönyvbe természetesen nem csupán a tanulókat, hanem a tanárokat is beírták. A középkorból fennmaradt a Jogi Kar anyakönyve (1402-től), míg az *Artes* fakultás matrikulája első kötete csak 16. századi.; *Thomas Maisel:* „Die Stadt in der Stadt". Struktur und Organisation im Wandel. In: Die Anfänge der Universität Wien. Sonderausstellung im Senatssaal der Universität Wien 7–18. Mai 1990. Wien 1990. 27–28.

[10] *Schrauf Károly:* Magyarországi tanulók a Bécsi Egyetemen. (Magyarországi tanulók külföldön 2.) Bp. 1892. II–III., VII.; Bécsben a Magyar Nemzet anyakönyvébe nem

Krakkó esetében szintén az anyakönyvekre tudunk támaszkodni. A fennmaradt kötetek, miként Bécsben, azoknak a rektor előtt esküt tett személyeknek a nevét tartalmazza, akik az egyetemen akartak tanulni. A lengyel szakirodalomban felmerült, hogy csak az *Artes* fakultásra beiratkozott tanulókról szól a forrás. A kutatók más része főanyakönyvnek tartja, arra hivatkozva, hogy a jogi, teológiai és orvosi fakultáson nem vezettek ilyen típusú forrást.[11] Nem teljes a névsor, hisz ismert az, hogy az *Artes* karon kik szereztek fokozatot, ám egy részüket hiába keressük ebben az általános anyakönyvben.[12]

Mint ismeretes, a legtöbb hallgatót Európa szerte az *Artes* kar vonzotta. Az egyetemi tanulmányokat ezen a karon kellett megkezdeni, és az itt szerzett fokozat birtokában lehetett csak a Jogi, Orvosi vagy a Teológiai fakultáson tovább tanulni. A Német Birodalomban a diákság 80–90%-a, Bécsben a hallgatók 85%-a tanult a bölcsészeti karon.[13] Nagy részük sosem jutott el a fokozatig.[14] Azok közül a magyarországiak közül, akik a Bécsi Egyetemen fokozatot szereztek, 1921 fő (83%) az *Artes* karon jutott egyetemi grádushoz a középkorban. Figyelemre méltó, hogy a bécsi főanyakönyvben szereplő magyarországiaknak épp úgy mintegy negyede (26,6%) jutott baccalaureatushoz ezen a fakultáson, miként a krakkói matrikulában található hazánkfiai (24,1%).[15] Ezek az arányszámok,

---

minden magyarországi hallgató iratkozott be.; *Schrauf Károly:* A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyvei 1453–1630. (Magyarországi tanulók külföldön 4.) Bp. 1902. X.

[11] *Antoni Gąsiorowski:* Nad najstarszą Metryką najstarszego polskiego uniwersytetu. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400–1508. Roczniki Historyczne 66. (2000) 135.; *Krzysztof Ożóg – Maciej Zdanek:* Forschungsstand der Prosopographie zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Krakauer Universität. In: Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert. Hrsg. Krzysztof Ożóg – Maciej Zdanek. Kraków 2017. 67–74.; Köszönöm Maciej Zdaneknek, a Jagelló Egyetem levéltárosának szíves felvilágosítását.

[12] Metryka Uniwersytetu i. m. I. XLV–XLIX.

[13] *Rainer Christoph Schwinges:* Resultate und Stand der Universitätsgeschichte des Mittelalters, vornehmlich im deutschen Sprachraum – einigegänzlich subjektive Bemerkungen. In: *Uő:* Studenten und Gelehrte / Students and Scholars. Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter / A Social and Cultural History of German Medieval Universities. (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 32.) Leiden–Boston 2008. 79.; Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät. Matricula Facultatis Juristarum Studii Wiennensis. Hrsg. Thomas Maisel – Johannes Seidle. Bearb. und eingeleitet Severin Matiasovits. Wien–Köln–Weimar 2016. XXV.; 1442 – 1557 között a Jogi Fakultás hallgatóinak 9,1%-a volt magyarországi. (Uo. XXXVII.)

[14] *Klaus Wriedt:* Studium und Tätigkeitsfelder der Artisten im späten Mittelalter. In: Artisten und Philosophen. Wissenschafts- und Wirkungsgeschichte einer Fakultät vom 13. bis zum 19. Jahrhundert. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 1.) Hrsg. Rainer Christoph Schwinges. Basel 1999. 15.

[15] *Kelényi B.:* Students i. m. 199., 211.

illetve a már említett lengyel kutatói vélemény feljogosít bennünket arra, hogy a két anyakönyv adatait összehasonlítsuk. Már csak azért is, mert azonos típusú forrásról van szó. Másrészt óvatosan arra következtethetünk, hogy Krakkóban a különböző karokra beiratkozott magyarországiak többen lehetettek (10%-kal?), mint amennyi név az anyakönyv lapjain fellelhető.

Kutatásaink során azokat az adattárakat dolgoztuk fel, amelyek a Bécsben és Krakkóban tanuló magyarországiakról megjelentek. A számszerű adatok elemzésekor ezen írásunkban nem vesszük azonban figyelembe azokat az egyéb információkat, amelyek alapján a hallgatók listáját az utóbbi időben a hazai kutatás teljessé tette, hisz csak az anyakönyvek információit, a beiratkozások számát kívánjuk összevetni. Továbbá azon krakkói diákokat sem vontunk be a vizsgálódásunkba, akikről ugyan jórészt gyanítható, ám nem bizonyítható teljes biztonsággal, hogy magyarországiak lettek volna (85 fő, 5%). Velük nagyobb lenne a lengyel főváros egyetemén tanuló hazánkfiai száma.[16]

A diákok beiratkozását nyári és téli szemeszterenként tartották nyilván. Bécsben április 14-én, Krakkóban április 23–24-én kezdődött a nyári félév, míg a téli szemesztert az osztrák fővárosban október 14-től, a lengyel egyetemen pedig október 16-tól számították általában.[17] Mivel a váltásra áprilisban, illetve októberben került sor, egy-egy esztendő téli szemesztere átnyúlt a következő év első 3–4 hónapjára is. Így az 1457. téli félév 1458. év eleje bejegyzéseit is tartalmazza, miként az 1489. esztendei téli szemeszterbe 1490 első hónapjai is beleszámítottak. Figyelembe véve azt, hogy az egyes félévek mikor kezdődtek és végződtek, tanulmányunkban a Mátyás-kor egyetemjárásakor az 1458 és 1489 közötti beiratkozásokat vettük számításba.[18]

Az osztrák főhercegi székhelyen működött a Német Birodalom legjelentősebb felsőoktatási intézménye. A 15. század első felében minden negyedik diák ebben az intézményben tanult. 1451-ben különösen sok, 700 személy iratkozott be. 1453-ban ugyan pestis dúlt az osztrák fővárosban, azonban a járvány sem tudta elvenni a diákok tanulási kedvét, noha kevesebben járultak a rektor elé, mint korábban. Különösen szembeszökő az, hogy mily kevés magyar regisztráltatta magát ekkor.

---

[16] *Tüskés Anna:* Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.) Bp. 2008.; *Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László:* Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525. I–II. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.) Szerk. Draskóczy István. Bp. 2016–2017.

[17] Die Matrikel der Wiener i. m. I. XVI.; Metryka czyli album i. m. 158., 164., 168., 238., 244., 298–299., 354., 356., stb.; A bécsi főanyakönyvben ritkán jegyezték fel a hónapot. Krakkóban a 15. század végén és a 16. század elején többször (de nem rendszeresen) a beiratkozás napi dátumáról sem feledkeztek meg.

[18] 1490-ben kevesen vállalták a külföldi tanulmányokat, ami a Mátyás halála (1490. április 6.) utáni bizonytalan politikai helyzetben leli magyarázatát.

A kutatás szerint 1451 és 1460 közötti időszak az egyetem 15. századi virágkora, noha a legtöbb hallgatót 1446–1450 közötti 5 esztendőben vették fel, s a jelentkezők száma 1460-ig lassan csökkent. Ebben a 10 esztendőben az *Artes* fakultáson több mint 2 000 diák szerzett baccalaureusi fokozatot, akik közül 350 fő jutott el a licenciátusig, illetve a magister cím elnyeréséig. 1456 áprilisa és 1458 júliusa között 510 diák érdemelte ki baccalaureusi címet. 1452-ben 103 magister tanított itt, 1458-ra a számuk 88-ra csökkent.[19]

Az egyetemen ugyan még nem a humanista képzés szerint tanítottak, de neves tanárok oktattak, és elhangzottak olyan előadások, amelyek a klasszikus latin irodalom szerzőiről szóltak. A tény jelzi, hogy megkezdődött a humanizmus lassú térhódítása. A kor három neves matematikusa, Johannes von Gmunden (1385–1442), Georg Peuerbach (1423–1461), majd Johannes Regiomontanus (1436–1476) oktatott Bécsben. Utóbbi ugyan tanulmányait Lipcsében kezdte, de igen fiatalon már Bécsben szerezte meg a baccalaureusi és a magisteri címet. Nem az volt az elsődleges feladatuk, hogy matematikát, illetve asztrológiát tanítsanak, és ezért a két tudományterületet magánemberként művelték. Regiomontanus például Vergiliusról tartott előadásokat. Peuerbach 1461-ben halt meg, Regiomontanus pedig ugyanebben az évben Bessarion bíboros szolgálatába állt, és Itáliába távozott. Az 1490-es évekig az egyetem konzervatív oktatási intézmény maradt.[20]

A bécsi intézmény hanyatlása az 1460-as években kezdődött el. Amíg az 1441–1457 közötti időszakban mintegy 8 500, addig az 1458 és 1489 közötti 32 évben összesen 10 és félezer hallgató iratkozott be. Az előző öt esztendőhöz képest 1461–1465 között 40 százalékkal zuhant a beiratkozások száma. Ugyan a következő években többen választották Bécset, de az egyetem régi népszerűsége nem tért vissza. Nem csoda, hogy Erfurt és Lipcse már az 1460-as években megelőzte a birodalomban, és az 1480-as években pedig Köln és Ingolstadt is már több diákot vonzott, mint Bécs. A hanyatlást tükrözi, hogy 1463-ban már csak 47

[19] *Paul Uiblein:* Die Wiener Universität, ihre Magister und Studenten zur Zeit Regiomontans. In: *Uő:* Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen. (Schriftenreihe des Universitätsarchiv, Universität Wien 11.) Hrsg. Kurt Mühlberger – Karl Kadletz. Wien 1999. 409–410., 427.; *Christian Hesse:* Der Blick von außen. Die Anziehungskraft der Spätmittelalterlichen Universität Wien auf Studenten und Gelehrte. In: Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren. 14–16. Jahrhundert. Hrsg. Kurt Mühlberger – Meta Niederkorn-Bruck. Wien–München 2010. 103.

[20] *Helmuth Grössing:* Die Wiener Universität im Zeitalter des Humanismus von der Mitte des 15. bis zur Mitte des 16. Jahunderts. In: Das alte Universitätsviertel in Wien 1385–1985. (Schriftenreihe des Universitätsarchiv, Universität Wien 2.) Hrsg. Günther Hamann – Kurt Mühlberger – Franz Skacel. Wien 1985. 38–40.; *Uiblein, P.:* Die Wiener Universität i. m. 411–415.; Kurt Mühlberger: Das Wiener Studium zur Zeit des Königs Matthias Corvinus. In: Universitas Budensis 1395–1995. Hrsg. László Szögi – Júlia Varga. Bp. 1997. 91.

magister, 1485-ben pedig mindössze 27 magister oktatott az *Artes* karon. Igaz, 1476-ban a számuk 106-ra szökött fel.[21]

Midőn arra vagyunk kíváncsiak, hogy miért tanultak kevesebben Bécsben az 1460-as évek első felében, önként Peuerbach halálára, Regiomontanus távozására gondolunk. Eszünkbe juthat, hogy 1456 és 1459 közötti évek rossz termést hoztak.[22] Ám nem feledkezhetünk meg a politikai viszonyokról sem.

1457 végén meghalt V. László, és a két testvér, III. Frigyes császár is és fivére, Albert is magának akarta megszerezni a család kihalt osztrák ága örökségét. Hogy pénzhez jussanak, a felek radikálisan csökkentették a dénárok ezüsttartalmát, úgyhogy 1460 végén egy magyar aranyforint 3 686 dénárt ért. A pénzrontás gazdasági hanyatlást okozott.

1461 és 1464 között Bécsben bizonytalan politikai viszonyok alakultak ki, hisz a város lakosainak egy része a császár, más része Albert főherceg pártján állt. 1461-ben VI. Albert főherceg fegyverrel támadt a Frigyes párti fővárosra. A gazdasági nehézségek megerősítették a császár ellenes pártot (vezetője Johannes Kirchheim orvos, egyetemi tanár). Frigyes ugyan visszavette a várost, de 1462 októberében az elégedetlen bécsiek ostrom alá vették az uralkodót és családját a *Burg*ban, Albert visszatért a fővárosba. 1463 végén azonban hirtelen elhunyt a főherceg, ami az ellenségeskedések végét jelentette.[23]

Mint ismeretes, Habsburg Albert halála után kettős királyválasztásra került sor Magyarországon, majd polgárháborús időszak következett. Miközben az utolsó békés 1435–39. közötti időszakban évente átlagosan 74 magyarországi jelentkezett Bécsben és Krakkóban a rektornál, addig 1441–1445 közötti időszakban éves átlagban mindössze 58 fő (háromnegyedük Bécsben) kezdte meg a tanulmányait a két felsőoktatási intézményben. 1440-ben és 1441-ben kevesen iratkoztak be a két szomszéd ország egyetemére, és a beiratkozók száma csupán 1442-ben kezdett lassan növekedni.[24]

Látványos emelkedés következett be az 1446. évvel kezdődő öt éves periódusban, ugyanis kiugróan magas lett azon magyarok száma, akik évente a rektorok előtt letették az esküt. Az évi 95 fő oly magas érték, amit később csak egyetlen időszakban (1476–1480) lehetett ismét elérni, és csupán az 1480-as évek második felében lehetett túlszárnyalni. Ez a körülmény arra mutat, hogy

---

[21] *Uiblein, P.:* Die Universität Wien i. m. 87., 90., 94.

[22] *Felix Czeike:* Geschichte der Stadt Wien. Wien–München–Zürich 1981.; *Uiblein, P.:* Die Wiener Universität i. m. 433.

[23] *Czeike, F.:* Geschichte der Stadt Wien i. m. 53–55.; *Alois Niederstätter:* Das Jahrhundert der Mitte. An der Welle vom Mittelalter zur Neuzeit. (Österreichische Geschichte 1400–1522.). Wien 1996. 250–255.

[24] 1440: 22 (Bécs: 12, Krakkó: 10). 1441: 37 (Bécs: 22, Krakkó: 15), 1442: 53 (Bécs: 37, Krakkó: 16), 1443: 60 (Bécs: 45, Krakkó: 15), 1444: 63 (Bécs: 42, Krakkó: 21), 1445: 68 (Bécs: 54, Krakkó: 14).

a tanulni vágyók az 1440-es évek első felében csak halasztották tanulmányaikat, de a magasabb szintű képzettség megszerzéséről nem mondtak le, és az ország politikai megosztottsága nem szegte a hazai fiatalok kedvét. Az 1450-es évek első felében ugyan kevesebben iratkoztak be Bécsben és Krakkóban, ám az éves átlag még így is magas lett (87 fő). Összességében az 1441–1457 közötti 17 esztendőben átlagosan évi 80 (1440–1457 közötti időszakot alapul véve 77) beiratkozással számolhatunk.[25]

Visszatérve a bécsi intézményre, 1451 és 1455 között jóval kevesebb magyar kérte a felvételét, mint az előző öt esztendőben. A következő öt esztendős periódusban az egyetemre beiratkozni szándékozók létszáma kisebb mértékben esett, mint a magyarországiak száma (utóbbi az előző év 79%-t tette ki). Az adatok azt mutatják, hogy nem csupán a bécsi változások, hanem a hazai politikai viszonyok is befolyásolták a tanulni vágyók döntését. Az 1460-as évek első felében ismét kevesebben iratkoztak be a Bécsi Egyetemre, ám a magyarországiak létszáma ebben a periódusban nem változott.

Mátyás király korában nőtt az egyetemi tanulmányok iránti igény, hisz éves átlagban 89 fős (az 1490. esztendőt is figyelembe véve 87) magyar beiratkozással számolhatunk a két egyetemen.[26] Ám az 1458–1489 közötti periódus nem tekinthető egységes korszaknak, hisz évről évre hullámzott a felsőfokú tanulmányokat megkezdő személyek száma.

Királyunk uralkodása kezdetén kevesen vállalkoztak peregrinációra, és különösen Bécs iránt csappant meg az érdeklődés, hisz 1458 és 1460 között mindössze 67 magyarországi iratkozott ide be. Az osztrák egyetem hallgatói között így csökkent a magyarok aránya. Ellenben a Krakkóba igyekvő magyarok viszonylag magas száma (112 fő, évi 37) jelezte, hogy nem a tanulási kedvvel volt baj. Az alacsony szám magyarázható a bizonytalan magyarországi viszonyokkal, ám az említett bécsi eseményekről sem feledkezhetünk meg. A két intézmény adatait összeadva azt látjuk, hogy lassú emelkedés következett be 1461 után, ám csak az 1465 utáni korszakban beszélhetünk a hallgatói létszám jelentős növekedéséről az osztrák fővárosban. A legtöbb hallgató, köztük magyar az 1471 és 1475 közötti korszakban iratkozott be erre az egyetemre.

A tény annál is inkább figyelemre méltó, hisz 1467-ben kezdte meg a működését az 1465-ben alapított pozsonyi egyetem. 1469 és 1475 között tartósan

---

[25] Annak ellenére magas a szám, hogy 1452-ben Krakkóban, 1453-ban Magyarországon és Bécsben súlyos pestis járvány dúlt.; *Kelényi Borbála:* Magyarországi diákok a Krakkói Egyetemen a középkorban. In: Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László: Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348–1525. I–II. Bp. 2016–2017. I. 64.; *Réthly Antal:* Időjárási események és elemi csapások 1700-ig. Bp. 1963. 50–51.; *Uiblein, P.:* Die Wiener Universität i. m. 409.

[26] Már az 1456–1460 közötti rossz évek 69 fős évi átlaga is felülmúlta az 1430-as évek második fele beiratkozásaira kiszámolt évenkénti 67 átlagértéket.

50-nél több magyarországi iratkozott be Bécsben, és Krakkóban sem jegyeztették be magukat kevesen az anyakönyvbe. Az sem szegte a tanulni vágyók kedvét, hogy 1471-ben megromlott a viszony III. Frigyes császár és Mátyás között. Úgy tűnik, hogy a peregrináció alakulására csekély hatást tudott gyakorolni az újonnan alakult magyarországi felsőoktatási intézmény, amely legkésőbb az 1470-es évek közepén meg is szűnt.[27]

Az 1470-es évek második felében ismét kevesebben iratkoztak be Bécsben. A magyarok létszáma nagyobb mértékben csökkent, mint azt a beiratkozók összlétszámának a változása indokolta volna. Az 1480-as évek első felében szinte alig jelentkezett magyarországi az osztrák főváros egyetemére. 1484-ben egyetlen magyar nevét sem jegyezték be a főanyakönyvbe. A tény a magyar–osztrák viszony megromlásával magyarázható. 1477-ben háború tört ki a két ország uralkodója között. Az év végén ugyan a felek békét kötöttek egymással, de 1479-ben a harcok kiújultak. 1482-ben a magyar király hivatalosan is hadat üzent. Súlyosbította a helyzetet az 1480–1482 közötti pestisjárvány. 1483-tól kezdve Mátyás blokád alá vonta Bécset, és hosszú ostrom után, 1485. június 1-én bevonult az éhező osztrák hercegi székhelybe.[28]

A régebbi osztrák történetírás siralmas képet festett arról, hogy Mátyás uralma idején milyen sors jutott a bécsi felsőoktatási intézménynek. Ám ennek a véleménynek épp az ellenkezője igaz. Mátyás már a táborban barátságosan fogadta az egyetem küldöttségét, megígérte az intézmény kiváltságainak a megerősítését. 1486-ban kifizette a professzorok három éve elmaradt bérét. Élete utolsó éveiben a király nagyvonalúan viselkedett. 1488-ban 1 000 font dénárt, 1489-ben 500 forintot adott a tanárok fizetésére.

Így nem csupán az a körülmény, hogy ismét visszatért a békés élet az osztrák fővárosba, hanem a király magatartása is magyarázza, hogy hirtelen megugrott ismét az érdeklődés a bécsi egyetem iránt.[29] 1711 új hallgató, köztük 258 magyarországi kezdte meg a tanulmányait 1486 és 1490 közötti öt esztendőben. Két és félszeresére emelkedett a jelentkezők száma, ám a magyarok létszáma ennél jobban gyarapodott. Ötször annyian érkeztek ugyanis az osztrák egyetemre, mint a nyolcvanas évek első felében, és 1456 óta ez tekinthető a második legjobb időszaknak. A magyarok aránya soha nem emelkedett ilyen magasra,

---

[27] *Klaniczay T.:* Egyetem Magyarországon i. m. 590., 603.; Bécs egyetemén a következőképpen alakult a magyarországiak beiratkozása: 1464: 46, 1465: 33, 1466: 39, 1467: 27, 1468: 40, 1469: 57, 1470: 52, 1471: 64, 1472: 58, 1473: 54, 1474: 67, 1475: 59, 1476: 40, 1477: 10, 1478: 79, 1479: 65.; A krakkói anyakönyv alapján a következő számok állapíthatók meg: 1464: 38, 1465: 55, 1466: 33, 1467: 56, 1468: 61, 1469: 34, 1470: 56, 1471: 24, 1472: 6, 1473: 26, 1474: 46, 1475: 40, 1476: 43, 1477: 45, 1478: 29, 1479: 95.

[28] *Kubinyi András:* Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2001. 73–78.; *Mühlberger K.:* Das Wiener Studium i. m. 96–100.

[29] *Mühlberger K.:* Das Wiener Studium i. m. 99–115.

hisz 15%-t ért el. Évi átlagban 52 magyarral számolhatunk. Ám ha leszámítjuk a különösen gyenge 1490. év hét beiratkozott hallgatóját, akkor a négy esztendő éves átlaga 63-ra szökik fel.

Az adatok arra utalnak, hogy Mátyás nem csupán pártolta birodalma egyetlen egyetemét, hanem támogatta, hogy mind több magyarországi jöjjön ide tanulni. Noha nem mondott le végleg arról, hogy Budán is alapítson egyetemet, úgy tűnik, hogy 1485 után a bécsi egyetemmel próbálta pótolni a legmagasabb képzést nyújtó hazai felsőoktatási intézmény hiányát.[30]

Ha a hallgatók összlétszámát elemezzük, akkor azt látjuk, hogy korszakunkban a Bécsi Egyetem népszerűbbnek bizonyult, mint krakkói vetélytársa. A tanulni vágyók 65%-a ugyanis Bécs mellett döntött. Ám amíg az 1441–1455 közötti időszakban az összes jelentkező háromnegyede Bécset választotta, addig 1456–1490 között több mint egyharmaduk (37%) inkább a lengyel főváros oktatási intézményét részesítette előnyben. A Mátyás-korban (1458–1489) a beiratkozók 41%-a már nem a bécsi, hanem a krakkói matrikulában található. Amíg 1440 előtt gyakran előfordult, hogy a Krakkói Egyetemen száznál is kevesebb fiatal kezdett el tanulni, addig ettől kezdve sosem ment a számuk ez alá az érték alá. 1473-ban és 1474-ben, valamint 1483-ban, 1484-ben, 1487-ben 300-nál is többen jelentkeztek a rektornál.[31]

A lengyelországi felsőoktatási intézmény népszerűségnek örvendett a Magyar Királyságban is. A 15. század első felében jóval több magyar hallgatót vonzott az osztrák főváros egyeteme, mint lengyel vetélytársa. Ám korántsem jellemző ez a kép az egész, 1490-ig terjedő korszakra.[32]

A beiratkozási statisztikák arra mutatnak, hogy Krakkóba sokszor akkor ment több magyarországi, amikor Bécsben kedvezőtlenre fordultak a körülmények. Ilyen lehetett az ötvenes évek második fele, a hatvanas évek első öt esztendeje vagy a nyolcvanas évek első fele.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy fokozatosan nőtt azok száma hazánkban, akik a lengyel egyetemen kívántak tanulni. Így történt, hogy Mátyás uralkodása idején összességében többen iratkoztak be Krakkóban, mint Bécsben. 1458 után azon magyarok aránya, akik a lengyel fővárosban szándékoztak tanulni – egy időszakot leszámítva (1471–1475) – mindig felülmúlta a Bécsben beiratkozó hazánkfiai számát. Érdemes felfigyelni arra is, hogy a diákság összlétszámát tekintve a krakkói egyetem csak az 1481 és 1490 közötti időszakban tudott bécsi vetélytársa fölé kerekedni. Nagy királyunk uralkodása idején az

---

[30] *Klaniczay T.:* Egyetem Magyarországon i. m. 604–606.

[31] *Krzysztof Boroda:* Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w póznym średniowieczu. Kraków 2010. 325–329.

[32] *Draskóczy István:* Magyarországi hallgatók a bécsi és a krakkói egyetemen a Jagellókorban (1490–1525). Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények 8. (2017) 1. sz. 20.

1470 előtti is és 1470 utáni időszakban is átlagosan több magyart regisztráltak a krakkói anyakönyvben, mint a bécsiben. Nem csoda, hogy a lengyelek után a legtöbb hallgató az egyetemen a Magyar Királyságból származott.

Az egyetem népszerűségét az oktatás magas színvonala magyarázza. Aeneas Sylvius Piccolomini azt jegyezte fel, hogy a lengyel fővárosban virágzik a szabad művészetek oktatása. Sokszor idézi a kutatás a Schedel-féle világkrónikát (1493), amely az itteni stúdiumok közül a poeticát, a filozófiát, a fizikát és az asztronómiát emelte ki.

1449-ben korszerűsítették a tananyagot az *Artes* karon, több figyelem jutott az antik szerzőknek. Számos tanárra hatott a humanista műveltség. Így például az egyetem kiemelkedő professzorának, nyolcszoros rektorának, Jan z Dąbrówkinak (1400–1472) a könyvtára több klasszikus szerző és itáliai humanista művét tartalmazta. Az asztrológus Andrzej Grzymała (meghalt 1466) Senecát, Terentiust, Vergiliust, Petrarcát, Boccacciót olvasott. A szintén asztrológus Piotr Gaszowiec (1425–1474) beszédei humanista műveltségéről tanúskodnak.

1472-ben telepedett le Krakkóban a neves humanista, Filippo Buonaccorsi (Callimachus Experiens), akinek a megérkezésével új korszak kezdődött a lengyelországi humanizmus történetében. Kázmér lengyel király titkára lett, és körülötte költőkből, egyetemi tanárokból, udvari tisztségviselőkből humanista baráti kör alakult ki. Callimachus szoros kapcsolatot alakított ki az egyetemi emberekkel, és ez a tény elősegítette a *studia humanitatis* erősödését a krakkói oktatásban. 1489-ben érkezett a lengyel fővárosba a neves vándorhumanista, Conrad Celtis, aki 1489. július 23-án épp a Magyar Bursában tartott előadást az *ars epistolandi*ról.[33]

A matematika és az asztrológia magas szintű oktatása növelte az egyetem vonzerejét. Johann Stobner krakkói polgár alapította meg 1405-ben a matematikai tanszéket az *Artes* karon, ahol ettől kezdve folyamatosan tanították az asztronómiát és az asztrológiát. A tanárok közül megemlíthető Martin Rex z Żurawica, aki 1445-ben szerezte meg a magisteri fokozatot, és kezdett tanítani Stobner tanszékén. 1459-ben alapította meg az asztronómia és az asztrológia tanszékét, amin keresztül iskolát teremtett. A neves csillagász kapcsolatban állt Peuerbach-hal is. Tanítványai között tarthatta számon a már említett Andrzej Grzymałát, Piotr Gaszowiecet. A Krakkói Egyetemen tanult többek között

[33] Nem feladatunk a Krakkói Egyetem és a *studia humanitatis* ottani térnyerésének a tárgyalása.; Vö. *Kovács Endre:* A Krakkói Egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Bp. 1964. 69–115.; *Paul W. Knoll:* „A Pearl of Powerful Learning." The University of Cracow in the Fifteenth Century. (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 52.) Leiden–Boston 2016. 547–581.; Knoll ezt írja a magyar Bursáról: *„… this building served as an unofficial, quasi-academic center, particularly in relation to the development of humanism at the university." – Knoll, P. W.:* „A Pearl of Powerful Learning" i. m. 129.

Martin Bylica z Olkusza (Ilkusi Márton), és nyerte el 1459-ben a magisteri címet. Az itteni matematikai és asztrológia oktatás híressé vált, ugyanis a tanszék több olyan neves csillagászt nevelt, akik tudásukat itáliai egyetemen, fejedelmi udvarokban kamatoztatták. Figyelemre méltó, hogy több krakkói asztrológus szerzett orvos doktori fokozatot (Itáliában). Celtis épp azért jött Krakkóba, hogy matematikai és asztrológiai tanulmányokat folytasson.[34]

Noha a Mátyás korban fokozatosan emelkedett a magyarországi hallgatók száma a lengyel fővárosban, a fejlődés korántsem volt egyenletes, visszaesések is tapasztalhatók. Nem csak arról van szó, hogy az utazás olykor cseppet sem volt veszélytelen. A Kárpátok hegyvidéke, a lengyel–magyar határvidék nem szűkölködött útonállókban.[35]

Előfordult, hogy a két ország politikai kapcsolatai nehezítették meg a krakkói peregrinációt. A lengyel királyi székhely egyeteme iránti érdeklődés 1471 után hirtelen megváltozott, ugyanis néhány évig csak kevés új magyarországi hallgató nevére akadunk az anyakönyvben. Ezt a tényt az 1471–1472. évi Vitéz-féle összeesküvéssel és azzal magyarázhatjuk, hogy Kázmér lengyel herceg 1471 októberében haddal támadt Magyarországra. A lengyelek ugyan hamarosan kivonultak az országból, de ebben az évben az egy évvel korábbi értéknek még a felét sem érte el a lengyel fővárosban tanulmányaikat megkezdő magyarországiak száma, 1472-ben pedig mindössze hat hazánkfia jelentkezett a krakkói rektornál. Míg Krakkóban kevés magyar tanult, ugyanekkor mind több magyarországi kezdte meg a tanulmányait az osztrák egyetemen.

Nem segítette elő a hazaiak krakkói peregrinációját az a tény sem, hogy 1474 márciusában a csehek, III. Frigyes császár, majd Kázmér lengyel király szövetséget kötött Mátyás ellen, és a lengyel uralkodó októberben megtámadta Sziléziát. Miközben a cseh–lengyel sereg Boroszlót ostromolta, a magyar katonák Lengyelországban pusztítottak. Mint ismeretes, a lengyel király vereséget szenvedett, és 1477 májusáig fegyverszünetet kötöttek. Ám még évekig tartott, amíg az éves beiratkozások száma ismét 50 fölé emelkedett. Erre 1480-ban került csak sor.[36]

---

[34] *Mieczysław Markowski:* Asgtronomie an der Krakauer Universität im XV. Jahrhundert. In: Les universités à la fin du Moyen Age. Actes du Congrès International de Louvain 26–30 mai 1975. Ed. Jacques Paquet – Jozef Ijsewijn. Louvain 1978. 256–275.; *Krzysztof Ożog:* The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages. (Kraków Historical Monographs 1.) Krakow 2009. 134–190.; *Knoll, P. W.:* „A Pearl of Powerful Learning" i. m. 373–401.

[35] *Stanisław A. Sroka:* A középkori Bártfa és kapcsolatai Kis-Lengyelországgal. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Bp. 2016. 84–94.; 1439-ben mindössze nyolcan iratkoztak be, amit a pestis magyaráz.; Vö. *Knoll, P. W.:* „A Pearl of Powerful Learning" i. m. 567.

[36] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 73–75.; Arra, hogy az 1470-es években hány magyart jegyeztek be a krakkói anyakönyvbe lásd 27. jegyz.

Láttuk, hogy 1481–1485 között milyen kevés magyar tűnt fel a Bécsi Egyetemen. Azok a magyarok, akik a magyar–osztrák háború miatt nem tudtak Bécsben tanulni, Krakkó felé vették az irányt. Az előző öt esztendőhöz képest Krakkó egyetemén jelentős mértékben emelkedett a magyarok létszáma. A tényt különösképpen azért kell értékelnünk, ugyanis Magyarországon 1479-ben, 1480-ban, 1482-ben dúlt pestis járvány, míg a lengyel fővárosban 1481–1482-ben pusztított nagy pestis, és a járvány a következő évben is felütötte a fejét Lengyelországban.[37] A krakkói peregrinusok magas száma ellenére összességében kevesebb magyar indult el a szomszédságban található két felsőoktatási intézménybe ebben az öt esztendőben.

A következő öt éves periódusban megcsappant a krakkói magyarok létszáma, ám Bécsben annál többen jelentkeztek a rektornál. Az utóbbi időszakban az éves beiratkozás átlaga a két egyetemen, együttesen 105 fő lett, ám ha az 1490. évet leszámítjuk, még ennél is magasabb átlagértéket kapunk. Ugyanis 1486–1489 négy esztendejében átlagosan évi 122 új hallgató kezdte meg a tanulmányait. Ebben a periódusban vállalkozott a legtöbb hallgató egyetemi tanulmányokra, és ezért a Mátyás-kori bécsi és a krakkói peregrináció csúcspontjának tekinthetjük ezt a négy esztendőt.[38]

Négy fontos magyarországi egyházi intézmény, az esztergomi, a pécsi, az erdélyi és a váradi káptalan tagjainak a tanultságát vizsgálva jutott arra a következtetésre az újabb szakirodalom, hogy 1470, illetve Erdélyben 1475 után nagymértékben csökkent azon kanonok száma, akik külföldön tanultak.[39] Általános következtetésként merült fel, hogy 1470 után drasztikusan visszaesett az egyetemet járt klerikusok létszáma. A tényt a Vitéz összeesküvés utáni új mátyási politikával magyarázza a kutatás.[40]

---

[37] *Kelényi B.:* Magyarországi diákok i. m. 65.; *Antoni Walawender:* Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586. Lwów 1932. 77., 180–181. (a mű ismeretét Stanisław Srokának, a Jagelló Egyetem professzorának köszönöm); *Réthly A.:* Időjárási események i. m. 55.; *Magyary-Kossa Gyula:* Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I–IV. Bp. 1929–1940. III. 101., 103.

[38] 1490-ben Bécsben 7, Krakkóban 28 magyarországi iratkozott be. 1486–1489 között Krakkóban évente 59 fő, Bécsben valamivel több, 63 személy jelentkezett a rektornál.

[39] *C. Tóth Norbert:* Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A kanonoki testület és egyetemjárás. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7.) Bp. 2015. 101–104.; Az esztergomi káptalan esetében ellentétes vélemény: *Körmendy Kinga:* Studentes extra regnum 1183–1543. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 9.) Bp. 2007. 83.

[40] *C. Tóth N:* Az esztergomi székeskáptalan i. m. 104–108.; Arra vonatkozóan, hogy miért oly kevés 1470 után az esztergomi káptalanban az egyetemet járt kanonok, további szempontokat is felvetett a szerző.

Az általunk kiszámított értékek szerint 1441 és 1457 közötti időszakban évente átlagosan 80 fő iratkozott be a két egyetemre, míg 1458 és 1470 közötti 13 évben 81 fős évenként átlag számolható ki. A két periódus között nincs számottevő különbség. Az 1451–1470 közötti évi 83 beiratkozással szemben (összesen 1653 diák) a következő 19 esztendőre, az 1471–1489 közötti időszakra az érték 94-re emelkedett (1471–1490 között 91 fő/év). Tetemes a változás. Vagyis a tanulási kedv nem csökkent az országban 1470 után. A peregrinációra vonatkozó számok emelkedése a Krakkó iránti érdeklődés élénkülésével magyarázható.[41]

Szórványos adatokkal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy Mátyás támogatta az egyetemjárást. Kérésére 1484-től például Páviában, a Collegio Castiglioneban tartottak fent helyet két magyar számára. 1484-ben egy Krakkóban tanulni vágyó udvari nemesnek utaltatott ki 40 aranyforintot. 1485-ben utasította az erdélyi püspököt, hogy Illyésházi Mátyás erdélyi prépostnak, ki Itáliában tanul, a jövedelmeit biztosítsa.[42] Talán reá vonatkozik egy Jagelló-kori formuláskönyvbe felvett Mátyás oklevél, amely egy káptalant szólít fel arra, hogy a király akaratából Itáliában tanuló prépostjuknak a jövedelmeket adják ki távolléte idejére is. Az a tény, hogy ilyen típusú parancslevél formuláskönyvbe került, „…azt sejteti, hogy nem ritka esetről lehetett szó a 15. század utolsó évtizedeiben és a 16. század elején".[43] Az 1471 utáni időszak uralkodói kultúrpolitikája, mecenatúrája további vizsgálatokat érdemel,[44] az itáliai peregrináció részletes vizsgálata árnyalhatja a képet.

Ha a Jagelló korra tekintünk, az 1490-es évek elejének háborús időszakát leszámítva, a két szomszédos ország egyeteme iránti érdeklődés folytatódott. A Jagelló-kor fejlődésének közvetlen előzménye az 1486–1490 közötti periódus, amikor 521 magyarországi hallgatót regisztráltak az anyakönyvekben. 1521-ig sosem csökkent az öt éves periódusokban 400 alá a két egyetemre beiratkozó magyarok száma. Amíg a Mátyás kor átlaga évi 89 beiratkozás, addig a Jagelló-kor 1490-től 1520-ig terjedő 31 esztendejére magasabb, 92 fős éves átlagot kapunk.[45]

---

[41] A beiratkozások száma így alakul: 1441–1470: 2417 (81/év), 1451–1470: 1653, 1458–1470: 1056, 1471–1489: 1791, 1471–1490: 1826. Az 1471–1490 közötti korszak ketté bontható. Az éves átlagok a következőképpen változtak: 1471–1480: 92, 1481–1490: 91, 1481–1489: 97.

[42] DF 257 597.; *Balogh Jolán:* A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp. 1964. I. 691–692.; Illyésházi Mátyásra újabban: *Haraszti Szabó P. – Kelényi B. – Szögi L.:* Magyarországi diákok i. m. II. 2113. sz.

[43] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Cod. Lat. 321. (MNL OL DF 252 474.). 31v-32r.

[44] *Jankovits László:* A Mohács előtti humanista költészet szakaszai. In: A magyar irodalom története. I. A kezdetektől 1800-ig. Második, javított kiadás. Szerk. Jankovits László – Orlovszky Géza. Bp. 2008. 150.

[45] *Draskóczy I.:* Magyarországi hallgatók i. m. 21.

A krakkói egyetemen tanuló magyarok arányára különböző számítások léteznek. Kovács szerint a csúcspont 1463, amikor a hallgatók negyede Magyarországról származott. Kelényi Borbála becslése szerint 1463-ban, 1465-ben és 1483-ban, 1485-ben a diákok egyharmada lehetett magyarországi.[46] Számításaink szerint a magyarországiak aránya 1479-ben volt a legmagasabb az anyakönyvben, ugyanis 47%-t ért el (204-ból 95). A Mátyás-korban átlagosan minden ötödik hallgató Magyarországról érkezett Krakkóba, ám valóban akadtak olyan időszakok, amikor ennél magasabb arányt képviseltek hazánk fiai. A Bécsi Egyetemen alacsonyabb a magyarok aránya, hisz csupán 12%-t tett ki.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Mátyás király uralkodása idején emelkedett a Bécsben és Krakkóban tanuló magyarok száma, vagyis nagy királyunk uralkodása nem törte meg a korábbi fejlődést. A növekedés az 1470-es évek elején és az 1480-as évek első éveiben ugyan megtorpant, ám a tényt a kedvezőtlen politikai események, járványok magyarázzák. Számításaink azt mutatják, hogy a Bécsi Egyetem 1458 után vesztett népszerűségéből, és fokozatosan Krakkó egyébként kisebb egyeteme vette át a vezető szerepet. A politikai viszonyok mellett a konzervatív oktatás a felelős az osztrák intézmény hanyatlásáért. Krakkóban viszont korszerűsödött a tananyag.

A két intézmény anyakönyvébe összesen 2847 hazánkfia nevét jegyezték be 1458 és 1489 között, ami nem magas érték. A Magyar Királysághoz hasonló fejlődésű Lengyel Királyság törzsterületeiről (Kis- és Nagy-Lengyelország, Mazóvia, Vörös Oroszország) összesen 3453 fő (108/év) iratkozott be ugyanebben az időszakban a Krakkói Egyetemre. A különbség 20%. Ha arra gondolunk, hogy a szomszédos királyság rendelkezett egyetemmel, míg hazánk nem, a lemaradást nem tarthatjuk jelentősnek. A Magyar Királyság lélekszáma 1495-ben mintegy 3,3 millióra tehető, míg a négy lengyel országrész lakosságának a száma 1500 táján 3 millió alatt maradt (2,9 millió?), ami a hazai érték 88%-a lenne. Sajnos a középkori népesség fejlődésének a vizsgálata nagyon nehéz, ám elemzésünk során számításba vehetjük azt a körülményt is, hogy a négy lengyel országrész területe jóval kisebb volt, mint Magyarország. Ha ezeket a körülményeket sem hagyjuk figyelmen kívül, a lemaradásunk tetemesebb lesz, mint 20%. A különbség jelzi, hogy mennyivel könnyebben szerezhettek magasabb ismereteket azok, akiknek a hazájában egyetem működött.[47]

---

[46] *Kelényi B.:* Magyarországi diákok i. m. 62.

[47] Boroda csak Kis- és Nagy-Lengyelországot, Mazoviát és a rutén területeket (Vörös Oroszország) tekintette Lengyel Királyságnak. Vagyis, azokat a részeket (pl. Királyi Proszország), amelyek a 15. század folyamán kerültek a Koronához, külföldnek fogta fel.; *Boroda K.:* Studenci Uniwersytetu i. m. 56–66., 326–328.; Lengyelország középkori népességére vonatkozó kutatói nézetekre vö. *F. Romhányi Beatrix:* Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. Történelmi Szemle 57. (2015) 29–30.; illetve *Draskóczy István:* Statisztika és egyetemtörténet (Magyar peregrinusok a középkorban). In: Statisztika a tudományok,

Hogy miképpen változott a műveltség, mennyire fejlődött a humanista irodalom hazánkban a peregrinusok révén, attól is függött, hogy mit tanultak a magyar diákok a két egyetemen. A Mátyás-korban a krakkói *Artes* fakultáson korszerűbb ismereteket lehetett szerezni, mint Bécsben, ám természetesen a lengyel intézmény sem vetekedhetett az olasz egyetemekkel.[48]

Táblázatok[49]

1. Bécs és Krakkó egyetemére beiratkozók száma, 1446–1455

Időszak	Bécs összes	Bécs magyar	Krakkó összes	Krakkó magyar	Összesen	Magyarok
1441–1445	1 855	210	735	81	2 590	291
1446–1450	2 753	348	840	125	3 593	473
1451–1455	2 696	274	835	158	3 531	432
1441–1455	7 304	832	2 410	364	9 714	1 196
1441–1457	8 503	940	2 759	421	11 262	1 361

2. Bécs és Krakkó egyetemére beiratkozók száma 1456–1490

Időszak	Bécs	Bécs	Krakkó	Krakkó	Bécs és Krakkó	Bécs és Krakkó
	Összes beiratkozás	Magyar-országi	Összes beiratkozás	Magyar-országi	Összes	Magyar-országi
1456–1460	2 339	175	1 001	169	3 340	344
1461–1465	1 385	175	953	246	2 338	421
1466–1470	2 096	216	1 072	240	3 168	456
1471–1475	2 111	302	1 194	140	3 305	442
1476–1480	1 690	216	1 050	262	2 740	478
1481–1485	606	52	1 312	333	1 918	385
1486–1490	1 711	258	1 369	263	3 080	521

a technika és az orvoslás körében (A Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti kötetei 2.) Szerk. Forrai Judit – Pók Andrea. Bp. 2018. 32–33. Lengyelországban néhány fontos káptalan kanonokjai számára elvben kötelező volt az egyetemi fokozat: *Fedeles Tamás:* A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs 2005. 102–103.

[48] „Itália jelentőségére ld. legújabban: Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.) Szerk. Szögi László. Bp. 2019."

[49] Táblázatok a következő műveken alapulnak: Die Matrikel der Universität Wien i. m. I.; Metryka Uniwersytetu i. m. I.; *Tüskés Anna:* Magyarországi diákok i. m.; *Haraszti Szabó P. – Kelényi B. – Szögi L.:* Magyarországi diákok i. m. II.; *Boroda K.:* Studenci Uniwersytetu i. m.

Időszak	Bécs	Bécs	Krakkó	Krakkó	Bécs és Krakkó	Bécs és Krakkó
	Összes beiratkozás	Magyarországi	Összes beiratkozás	Magyarországi	Összes	Magyarországi
1456–1490	11 938	1 394	7 951	1 653	19 889	3 047
Mátyás kora (1458–1489)	10 426	1 279	7 346	1 568	17 772	2 847

3. A beiratkozók számának alakulása 1441–1490

Időszak	Összes beiratkozás: Bécs	Ebből magyarországi	Összes beiratkozás: Krakkó	Ebből magyarországi	Beiratkozások száma a két egyetemen	Ebből magyarországiak	Krakkói Egyetem diákjai a Lengyel királyságból
1441–1490	19 242	2 226	10 361	2 017	29 603	4 243	5 215
1441–1457	8 503	940	2 759	421	11 262	1 361	1 655
1458–1489	10 426	1 279	7 346	1 568	17 772	2 847	3 453
1441–1489	18 929	2 219	10 105	1 989	29 034	4 208	5 108

4. Az egyetemre beiratkozók számának változása (1441–1445 = 100)

Időszak	Bécs: összes beiratkozás	Bécs: magyarországiak	Krakkó: összes beiratkozás	Krakkó: magyarországiak	Két egyetemen összes beiratkozás	Két egyetemen magyarországiak
1441–1445	100	100	100	100	100	100
1446–1450	148	166	114	154	139	163
1451–1455	145	131	114	195	136	148
1456–1460	126	83	136	209	129	118
1461–1465	75	83	130	304	90	142
1466–1470	113	103	146	296	122	157
1471–1475	114	144	162	173	128	152
1476–1480	91	103	143	323	106	164
1481–1485	33	25	179	411	74	132
1486–1490	92	123	186	325	119	179

5. Az egyetemre beiratkozók számának változása az előző ciklushoz képest (előző ciklus=100)

Időszak	Bécs: összes beiratkozás	Bécs: magyarországiak	Krakkó: összes beiratkozás	Krakkó: magyarországiak	Két egyetemen összes beiratkozás	Két egyetemen magyarországiak
1441–1445	100	100	100	100	100	100
1446–1450	148	166	114	154	139	163
1451–1455	98	79	99	126	98	91
1456–1460	87	64	120	107	95	80
1461–1465	59	100	95	146	70	122
1466–1470	151	123	112	98	136	108
1471–1475	101	140	111	58	104	97
1476–1480	80	72	88	187	83	108
1481–1485	36	24	125	127	70	81
1486–1490	282	496	104	79	161	135

6. A két egyetemre beiratkozó magyarországiak aránya, évi átlaga

Időszak	Összes beiratkozás: Bécs és Krakkó aránya	Magyarországi beiratkozás: Bécs és Krakkó aránya	Magyarországi beiratkozások évi átlaga: Bécs	Magyarországi beiratkozások évi átlaga: Krakkó	Magyarországi beiratkozások évi átlaga: mind a két egyetem
1441–1445	72:28	72:28	42	16	58
1446–1450	77:23	74:26	70	25	95
1451–1455	76:24	63:37	55	32	87
1456–1460	70:30	51:49	35	34	69
1461–1465	59:41	42:58	35	52	85
1466–1470	66:34	47:53	43	48	91
1471–1475	64:36	68:32	60	28	88
1476–1480	62:38	45:55	43	52	95
1481–1485	32:68	14:86	10	67	77
1486–1490	56:44	49:51	52	53	105
1441–1490	65:35	53:47	45	40	85
1441–1457	76:24	69:31	55	25	80
1458–1489	59:41	45:55	40	49	89

7. Magyarországi származású hallgatók éves átlaga

Időszak	Beiratkozások száma: Bécs	Éves átlag: Bécs	Beiratkozások száma: Krakkó	Éves átlag	Összes beiratkozás	Éves átlag
1441–1457	940	55	421	25	1 361	80
1458–1470	458	35	598	46	1 056	81
1471–1489	821	43	970	51	1 791	94

8. Magyarországiak százalékaránya a két egyetemen (1441–1490)

Időszak	Bécsi Egyetem	Krakkói Egyetem	Együtt
1441–1445	11	11	11
1446–1450	12,6	14,9	13,2
1451–1455	10,2	18,9	12,2
1456–1460	7,5	16,9	10,3
1461–1465	12,6	25,8	18
1466–1470	10,3	22,4	14,4
1471–1475	14,3	11,7	13,4
1476–1480	12,8	25	17,4
1481–1485	8,6	25,4	20
1486–1490	15	19,2	17
1441–1490	11,6	19,5	14
1441–1457	11	15	12
1458–1489	12,3	21,3	16

9. Magyarországiak a két egyetemen (1441–1490), öt éves bontásban
(4. táblázat grafikonja)

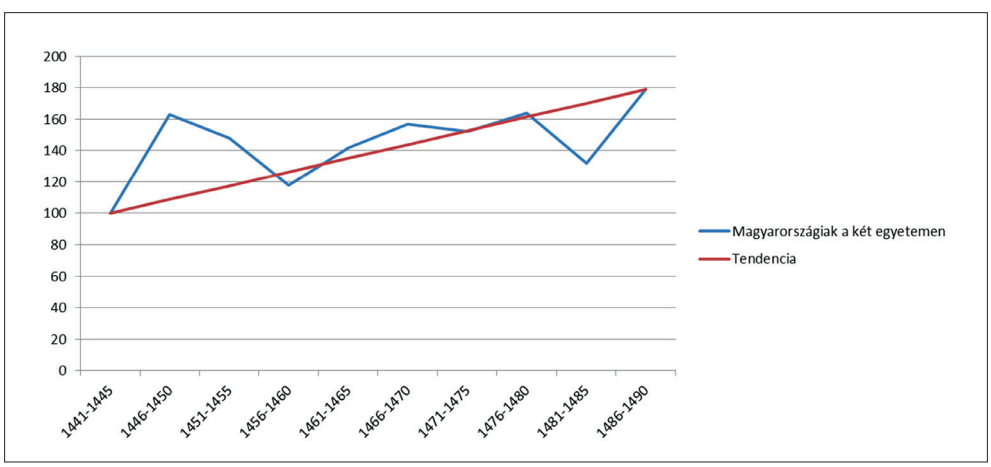

Fedeles Tamás

„SI SINT BENE LITTERATI" – ADALÉKOK A MÁTYÁS-KORI KLÉRUS MŰVELTSÉGÉHEZ*

1425. december 19-én Miklós kanonok, kánonjogi doktor, Rozgonyi Péter egri püspök lelki ügyekben általános helynöke egy oklevelet állított ki, amelyet minden bizonnyal a székesegyház kapujára függesztettek ki. A diplomában a vikárius arról tájékoztatta a három nappal később sorra kerülő általános papszentelésre *(sacri clericorum ordines celebrabuntur)* készülőket, hogy a promóció feltételeként valamennyi szentelendő *(volentes igitur promovere)* jelenjen meg még aznap, a nagyharang jelzését követően, a székesegyház Szent Mihály-kápolnájában, ahol a kötelező vizsgát le kell tenniük. Az egzámen komolyságát jelzi, hogy összesen hat személyt jelöltek ki a vizsgálatok lefolytatására. Az említett Miklós vikárius mellett a bizottság tagjai között a székeskáptalan tudós javadalmasait találjuk: a lektort, a *sublector*t, a *succentor*t, valamint két további kanonokot.[1] Sem a számonkérés eredményéről, sem a kandidálókról, sem pedig a szentelés eseményéről nem rendelkezünk további adatokkal, azonban az utasítás egyértelművé teszi, hogy az egyházi rend fokozatainak felvételét bizonyos kritériumokhoz kötötték, s ezeket az eseményt megelőzően számon is kérték a kandidálóktól. A szentelendőkkel támasztott elvárásokkal kapcsolatosan Johannes Gratianus 12. század derekén összeállított kánonjogi gyűjteményében – egyebek mellett – azt olvashatjuk, hogy az ordinációt megelőzően az illetékes püspök székhelyén tanult egyháziaknak alaposan meg kell vizsgálnia a jelöltek származását, életmódját, életkorát, felkészültségét, tanulmányaik helyét, továbbá, hogy jól tudnak-e olvasni, ismerik-e az egyházi előírásokat, katolikus hitük

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-ÚNKP-18-4 Bolyai+kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának, valamint az MTA TKI támogatásával készült. A szerző a PTE BTK Történettudományi Intézet egyetemi tanára, valamint az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.

[1] *Iványi Béla:* Bártfa szabad királyi város levéltára. I. 1319–1526. Bp. 1910. 150. sz. – Regesztája: Zsigmondkori oklevéltár. I–XIII. (1387–1426). Szerk. Mályusz Elemér et al. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.) Bp. 1951–2017. XII. 1311. sz.

kellőképpen szilárd-e, s azt egyszerű szavakkal elő tudják-e adni.[2] A klérus tagjává tehát azok válhattak, akik megfelelő kvalitással rendelkeztek, amelynek részét képezte az általános elméleti felkészültség, többek között a latin nyelv olvasási szintű ismerete. Jelen tanulmányban a Mátyás-kori magyar egyháziak műveltségéhez kívánok adalékokkal szolgálni egy vatikáni forráscsoport, a római Kúriában sorra került szenteléseket dokumentáló *Libri formatarum* sorozat adataira támaszkodva.

A kúriai promóciók és az Apostoli Kamara

A keresztény szerzetesség térhódítása az egyházi renden belül is kifejezésre jutott, ugyanis ennek következtében a klérus két nagy csoportra tagolódott: a világi papságra *(clerus saecularis)*, valamint a szerzetességre *(clerus regularis)*. Az egyházi társadalom különböző rétegeit azonos státusuk kapcsolta összse, amely markánsan megkülönböztette annak tagjait a világi személyektől.[3] A klérus tagjává az egyházi rend *(ordo)* szentségének felvétele által válhatott valaki, amely két nagyobb csoportból, az úgynevezett négy kisebb *(ordines minores),* valamint a három nagyobb rendből *(ordines maiores, ordines sacri)* állt. A klérushoz tartozás – a hajkorona közepének kör alakú leborotválása révén – külsőleg is látható jelét az első tonzúra *(prima tonsura)* jelentette. A helyi *ordinarius* által kiszolgáltatható rendek alsó grádusai a *hostiarius*, *lector*, *exorcista* voltak, végül pedig az *acolitatus* következett. Ezek birtokában az illető már az egyháziak kiváltságait élvezte, azonban a későbbiekben még visszatérhetett a laikus állapotba (házasodhatott, világi foglalkozást űzhetett). Az említett négy kisebb rendet *(quatuor minores)* a legtöbbször egy időpontban vették fel a jelöltek. A három magasabb ordó sorrendben a következő volt: *subdiaconatus*, *diaconatus* és *presbiteratus*. Az alszerpapi fokozat képezte a valódi választóvonalat a cölibátus megtartása és az imaórákon (zsolozsmán) történő részvétel követelménye által, egyértelművé téve, miszerint az illető további életét immár kizárólag az egyháznak szenteli. Természetesen csak a presbiteri ordó felvételét követően vált áldozópappá *(presbiter, sacerdos)* az illető, amely lehetővé tette a szentmise celebrálást, valamint a szentségek kiszolgáltatását. Az egyházi rendek legmaga-

[2] „Quando episcopus ordinationes facere disponit, omnes, qui ad sacrum ministerium accedere volunt, feria quarta ante ipsam ordinationem evocandi sunt ad civitatem, una cum presbiteris, qui eos representare debent; et tunc episcopus a latere suo eligere debet sacerdotes et alios prudentes viros, gnaros divinae legis et exercitatos in ecclesiasticis sanctionibus, qui ordinandum genus, vitam patriam, etatem, institucionem, locum, ubi educati sunt, si sint bene litterati, si in lege Domini instructi, ante omnia diligenter investigent; si fidem catholicam firmiter teneant et verbis simplicibus assere queant." – Corpus Iuris Canonici. I–II. Ed. Aemilius Friedberg. Graz 1959. I. 88–89.

[3] *Gárdonyi Máté:* Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. Bp. 2006. 103.; Az egyes rétegek magyar vonatkozásaira lásd *Mályusz Elemér:* Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 2007.

sabb fokozatát pedig a püspökség *(episcopatus)* jelentette. Ez utóbbi grádusokat a kisebb ordóktól markánsan megkülönböztetve szent rendeknek nevezték.[4]

A hivatalos szóhasználat szerint az egyházi rend egyes grádusaira a jelölteket előmozdították, amelyet a latin *promovere* igével jelöltek. A promócióra normál esetben az adott egyházmegye székesegyházában – alkalmanként más szakrális helyen – került sor, amelyet a helyi püspök, illetve akadályoztatása, széküresedés esetén a segédpüspök végzett.[5] Természetesen a kandidálókat idegen egyházmegyékben is felszentelhették, ami például a külföldi egyetemi tanulmányokat folytatók esetében megfigyelhető.[6] A *Respublica Christiana* központja, Róma a korai időszaktól kezdve fontos szerepet játszott a klerikusszentelések kapcsán, ugyanis a keresztény Európa valamennyi szegletéből, így a Kárpát-medence területéről is érkeztek olyanok, akik az Örök Városban kívánták az egyházi rend szentségének egyes fokozatait felvenni.[7] A 15. század folyamán a külföldi klerikusok római szentelésének egyetlen hivatalos orgánuma az Apostoli Kamara hivatala volt.[8] Jóllehet a *Camera Apostolica* élén álló kamarás *(came-*

---

[4] *Willibald Plöchl:* Geschichte des Kirchenrechts. II. Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517. Wien–München 1962. 289.; *Ludwig Ott:* Das Weihesakrament. (Handbuch der Dogmengeschichte 4.) Freiburg–Basel–Wien 1969.; *Kirsi Salonen – Jussi Hanska:* Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471. (Church, Faith and Culture in the Medieval West) London–New York 2016. 6–8.

[5] *Bruno Kleinheyer:* Die Priesterweihe im römischen Ritus. Eine liturgiehistorische Studie. (Trierer theologischen Studien 12.) Trier 1962.

[6] Erre lásd *Fedeles Tamás:* Mátyás seregéből az Úr Szolgálatába. Esettanulmány az Apostoli Penitenciária klerikusszentelésekben játszott szerepéhez Mátyás király korában. Pontes 1. (2018) 95–114.

[7] *Andreas Rehberg:* Deutsche Weihekandidaten in Rom am Vorabend der Reformation. In: Kurie und Region. Festschrift Brigide Schwarz zum 65. Geburtstag. Hgg. Brigitte Flug – Michael Matheus – Andreas Rehberg. Stuttgart 2005. 277–305.; *Andreas Rehberg:* L'affluenza di ordinandi a Roma alla vigilia della riforma luterana. In: La papauté à la Renaissance. Eds. Florence Alazard – Frank la Brasca. Paris. 2007. 167–249.; *Ludwig Schmugge:* Zum römischen „Weihetourismus" unter Papst Alexander VI. (1492–1503). In: Europa e Italia. Studi in onore di Giorgio Chittolini. (Reti medievali e-book 15.) Firenze 2011. 417–436.; A magyar vonatkozásokra lásd *Fedeles Tamás:* Magyar klerikusszentelések Rómában a hitújítás kezdetén. In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században. Szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. *(*Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.) Pécs 2017. 51–104.

[8] A kamarára alapvetően lásd *Adolf Gottlob:* Aus der Camera Apostolica des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens und des endenden Mittelalters. Innsbruck 1889.; *William Edward Lunt:* Papal Revenues in the Middle Ages. I–II. New York 1934. I. 3–56.; *Guglielmo Felici:* La Reverenda Camera Apostolica. Studio Storico-Giuridico. Roma 1940.; *Niccolò Del Re:* La Curia Romana. Lineamenti Storico-Giuridici. (Sussidi Eruditi 23.) Roma 1970[3]. 295–309. – Magyarul: Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536). I. Obligationes, Solutiones. Feltárta, szerkesztette és közreadja: Lukcsics József – Tusor Péter – Fedeles Tamás – Nemes Gábor. (Collectanea Vaticana Hungariae vol. I/9.) Bp.–Róma 2014. XXV–XXXIX.

rarius domini nostre papae, camerlengo) a papszentelések terén ad hoc pápai felhatalmazással a korábbi időszakban is eljárhatott, az ordinációkra vonatkozó állandó joghatóságot azonban V. Márton pápa (1417–1431) kúriai reformjai során nyerte el. Ezt egyértelműen jelzi, hogy az Apostoli Kamara felügyelete alatt történt klerikusszentelésekre vonatkozó adatokat 1425-től kezdve szisztematikusan dokumentálták, majd egy újonnan létesített regisztersorozat, a *Libri formatarum* egyes köteteibe illesztették.[9]

Magyarok kúriai promóciói

A vizsgált korszakban, tehát Hunyadi Mátyás 1458. január 24-i királlyá választásától az uralkodó 1490. április 6-án bekövetkezett haláláig,[10] összesen 174, a Kárpát-medence területéről származó személy vette fel az egyházi rend szentségének alacsonyabb-magasabb fokozatait a *Camera Apostolica* által szervezett kúriai promóciókon az Örök Városban.[11] Pontosabban fogalmazva ekkora létszámról maradtak fent adatok a kamarai regiszterkönyvekben. Ennél bizonyosan több magyart szenteltek fel a Kúriában tartózkodó püspökök, ugyanis a vizsgált korszak több regiszterkötete is elkallódott az idők során. A 3. és a 4., valamint a 6. és a 7. volumenek között pedig jelentős hiátus található, így teljesen hiányzik III. Kallixtus (1455–1458) és II. Pius (1458–1466), valamint részben IV. Sixtus (1471–1484) pápaságának időszaka. E sorozat kötetei ezektől eltekintve sem tartalmazzák a jelzett időszakban, a Kúriában sorra került valamennyi ordinációt.[12] Jól szemlélteti a hiátust az első Mátyás korabeli magyar vonatkozású bejegyzés, amely egy 1466. március 22-i eseményt rögzít.[13] Az utolsó magyar adat kelte pedig 1490. április 13.,[14] amely jóllehet az uralkodó halálát követően megtörtént szentelésre vonatkozik, a Magyar Királyság és Róma

[9] Archivio Segreto Vaticano Camera Apostolica Libri formatarum (a továbbiakban ASV Cam. Ap. Libr. fomat.) vol. 1–14. – A széria részletes leírását lásd *Ludwig Schmitz:* Die Libri Formatarum der Camera Apostolica. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte 8. (1894) 451–472.

[10] *Kubinyi András:* Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2001.

[11] Az adatokat lásd ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 4., 6–10.; A regisztersorozat magyar vonatkozású forrásainak sajtó alá rendezése az utolsó fázisban van. Magyar klerikusszentelések a római Kúriában. A Libri formatarum köteteinek magyar vonatkozású bejegyzései (1426–1523). Feltárta és közreadja: Fedeles Tamás. Pécs 2019. (kézirat).; A mai Szlovákia területére vonatkozó források, számos, esetenként tendenciózus tévedést tartalmazó edíciója néhány éve látott napvilágot. – Camera apostolica 1. (Libri formatarum 1425–1524). Ed. Vladimír Rábik. (Monumenta Vaticana Slovaciae IV.) Trnavae–Romae 2014.

[12] *Schmitz, L.:* Die Libri Formatarum i. m. 451–457.

[13] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 4., fol. 38r.

[14] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 10., fol. 120v., 124v., 125r.

földrajzi távolságát tekintve az ekkor pappá szentelt négy magyar akolitus még bizonyosan Mátyás életében kelt útra. Amennyiben az 1426 és 1523 között dokumentált kamarai szentelésekhez viszonyítjuk a Mátyás-kori adatokat, a következőket tapasztaljuk. A teljes korszakban összesen 787 magyar személy fordult promócióval kapcsolatos ügyekben a hivatalhoz, közülük 783 fő neve található meg a *Libri formatarum* köteteiben, további három illetőnek a szentelésről kiállított eredeti tanúsítványa,[15] míg egy fő esetében a *formata* másolata maradt korunkra.[16] Az említett személyek közül 50 fő számára szentelési engedélyt *(littera dimissoralia/dimissoria)* állítottak ki a kamara munkatársai, következésképpen összesen 737 magyar promóciójára került sor a korszakban. Mátyás regnálása idején az Apostoli Kamara ellenőrzése alatt megvalósuló ordinációk a teljes magyar anyag közel negyed részét (23,6%) alkotják.

A vizsgált személyek túlnyomó többsége, összesen 169 fő (97%) a szekuláris klérus, míg a fennmaradó öt fő (3%) egy-egy szerzetesrend tagja volt. Utóbbiak közül hárman a domonkosok, míg ketten a ferencesek habitusát viselték.

A promóciók időbeli megoszlását szemlélve, Mátyás uralkodásának utolsó éveiben rohamos növekedést tapasztalunk. Vélhetőleg e folyamat hátterében – egyebek mellett – az osztrák hadjáratok Bécs (1485), majd Bécsújhely (1487) bevételét követő befejezését, valamint a déli végeken az 1483-as magyar–török békekötést követően kialakult nyugodtabb időszakot sejthetjük.[17] E tendencia minden bizonnyal 1490-ben is folytatódott volna, hiszen március és április folyamán 22 főt (3%) szenteltek Rómában. Ezzel szemben egy közel tíz hónapos periódust követően, 1491 tavaszán került ismét sor magyarok promóciójára Róma templomaiban (7 fő – 0,9%). E jelenség nyilvánvalóan összefüggésben áll a Mátyás király halála nyomán kialakult belpolitikai instabilitással. 1486 és 1490 között összesen 143 magyart szenteltek a Kúriában, amely a teljes korszakra vetítve összesen 82%-os arányt mutat.

Az egyházmegyés megoszlás tekintetében Esztergom, Erdély és Eger mutat kiemelkedő értéket. A felsoroltakon kívül még Zágráb esetében konstatálhatunk 10%-ot meghaladó arányt, a további egyházmegyék megoszlása azonban jelentősen elmarad az említettektől. A déli egyházmegyék közül a boszniai és a szerémi egyáltalán nem szerepel a *Libri formatarum* köteteiben, csanádi egyházmegyés klerikus szentelésére pedig Mátyás uralkodása idejéből egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal.[18] Az egyházmegyék egymáshoz viszonyított arányaiban mutatkozó eltérés minden bizonnyal szoros összefüggést mutat az

[15] DF 209 059., 257 534., Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Familenarchiv Erdődy, Urkunden 101 75.

[16] ASV Cam. Ap. Diversa Cameralia vol. 52., fol. 63r.

[17] A külpolitikai háttér részleteire lásd: *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 75–95.

[18] Erre részletesen lásd *Fedeles Tamás:* A Délvidékről az Örök Városba. Csanádi egyházmegyések kúriai szentelései ügyei (1442–1517). In: Urbs, Civitas, Universitas. Ünnepi

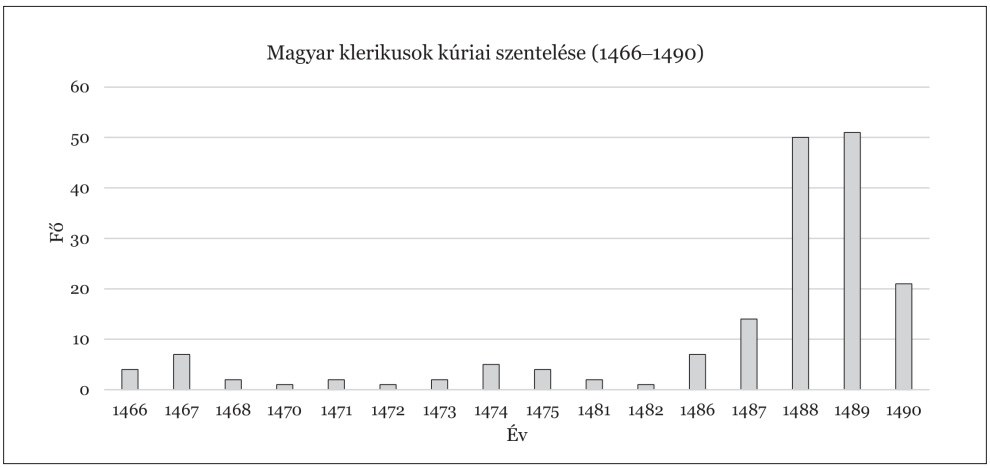

adott terület gazdasági és demográfiai viszonyaival, de természetesen ezek mellett egyéb körülmények is befolyással lehettek az utazási kedvre.[19] Összesen öt személy vonatkozásában nem ismert, hogy mely *dioecesis* területéről származott. Közülük hárman szerzetesek voltak, akik keresztneve mellett kizárólag az országot jelölték, jelen esetben a *de Ungaria/Hungaria* szerkezettel.[20] Erdélyi Kelemen dominikánus fráter esetében viszont a származására utaló terület *(de Septemcastris)* egyúttal az egyházmegyére utal.[21]

A felvett ordók fokozatait tekintve a következőket állapíthatjuk meg. A legtöbben a három magasabb fokozatot, az úgynevezett *sacros ordines*t vették fel. Összesen 125 főt szenteltek Róma valamelyik templomában alszerpappá, 121–121 klerikus pedig a diakónusi és az áldozópapi fokozatot nyerte el. Mindez pedig arra utal, hogy a távoli Kárpát-medencéből elsősorban a magasabb rendekért volt érdemes útra kelni. 16 fő mindössze az első tonzúra, kilenc személy emellett a négy kisebb rend, míg négy klerikus pedig csupán a *quatuor minores* felvételére érkezett az *Urbs Aeterna*ba. A vizsgált illetők közül mindössze két

tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Főszerk. Papp Sándor, szerk. Kordé Zoltán és Tóth Sándor László. Szeged, 2018. (Fontes et Libri 1.) 94–110.

[19] Erre lásd *Fedeles Tamás:* „ad omnes sacros ordines promoveri". Győri egyházmegyések római szentelési ügyei a késő középkorban. Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve 53–56. (2015–2018) 96–107.

[20] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 6., fol. 164v.; vol. 8., fol. 184v.; vol. 9., fol. 159v.

[21] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 9., fol 22v.

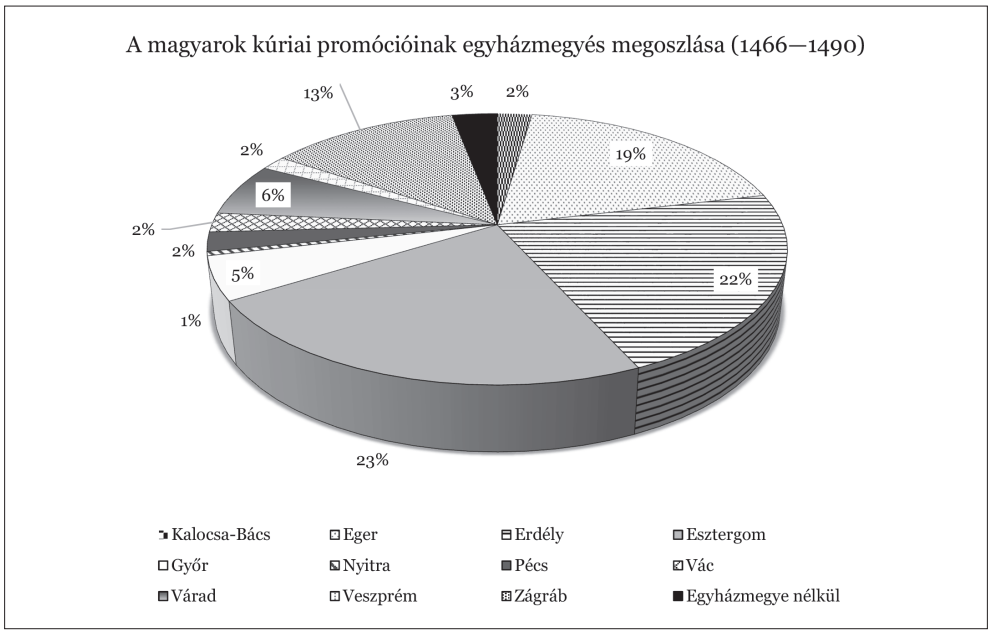

főt, Szegedi Pétert,[22] valamint Váci Pált[23] szenteltek püspökké a kereszténység központjában. A kúriai szentelés egyébként kevésbé volt gyakori a magyar főpapok körében, az 1426 és 1523 közötti időszakban ugyanis mindössze öt fő esetében mutatható ki. A püspökök általában pápai engedélyért folyamodtak, hogy a római Kúrián kívül bármely három katolikus főpappal konszekráltathassák magukat.[24]

[22] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 6., fol. 212v. – Domonkos-rendi szerzetes, nándorfehérvári püspök (1475–1489), veszprémi segédpüspök (1476–1489). Vö. *C. Tóth Norbert:* Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győr 2017. 83., 116.

[23] ASV. Cam. Ap. Libr. format. vol. 7., fol. 50r. – Argyasi püspök (1480–1490), erdélyi segédpüspök (1484–1490). Vö. *C. Tóth N.:* Magyarország késő középkori i. m. 40., 61.

[24] Pl. Zrednai János váradi püspök számára „tribuit facultatem munus consecrationis extra Romanam curiam recipiendi". – ASV Registra Lateranensia vol. 418., fol. 214r.; XV. századi pápák oklevelei. I–II. Szerk. Lukcsics Pál. (Monumenta Hungariae Italica 1–2.) Bp. 1931–1938. II. 853. sz.

1. táblázat
Az egyházi rend felvett fokozatainak megoszlása

Grádus	*Fő*	*%*
Prima tonsura	37	21
Acolitatus et quatuor minores	40	23
Subdiaconatus	125	72
Diaconatus	121	70
Presbiteratus	121	70
Episcopatus	2	1

A javadalmak megoszlását tekintve igen változatos kép tárul elénk. 39 fő nem rendelkezett stallummal, amely az alsóbb rendek esetében magától értetődőnek számított. Az említett javadalomnélküliek túlnyomó többsége (90%) valóban csak az első tonzúrát, illetőleg a kisebb ordókat vette fel, azonban közülük három főt alszerpappá,[25] egy személyt pedig diakónussá szenteltek.[26] A promóció előtt szigorú vizsgálatnak vetették alá a kandidálókat, amint a következőkben erre részletesen kitérek. A kontrollnak a szubdiákonátusi grádustól kezdődően az egyházi javadalom birtoklásának ellenőrzése is részét képezte. Mindezt figyelembe véve nagy a valószínűsége annak, hogy a másolati könyveket vezető kamarai jegyzők figyelmetlenségének következményei lehetnek e hiányok. A benefíciumok széles repertoárját találjuk a magyar javadalmasok neve mellett. A három legnépesebb csoportot az oltárjavadalmasok, a plébánosok, valamint a plébániaegyház igazgatók alkotják.[27] Őket követik a kápolnaigazgatók, majd a koldulórendi szerzetesek. Találunk közöttük két-két prebendáriust, kanonokot és tituláris püspököt,[28] valamint egy sekrestyést és iskolamestert is.

2. táblázat
A javadalomszintek megoszlása

Javadalomtípus	*fő*	*%*
Nincs	39	22,4
Oltár	42	24
Kápolna	11	6,3
Prebendárius	2	1,1

[25] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 9., fol. 40r., 52r.

[26] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 8., fol. 81r.

[27] A plébánia terminológiájára legújabban lásd *Hegyi Géza:* A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben. Erdélyi Múzeum 80. (2018) 1. sz. 1–29.

[28] Erre lásd *Fedeles Tamás:* Középkori pécsi segédpüspökök. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 22. (2010) 1–2. sz. 5–20.

Javadalomtípus	*fő*	*%*
Sekrestyés	1	0,6
Iskolamester	1	0,6
Plébános	40	23
Plébániaigazgató	30	17,3
Kanonok	2	1,1
Szerzetes	4	2,3
Püspök	2	1,1
Összesen	*174*	*100*

Ami a beneficiumok elhelyezkedését illeti, többségük egy-egy faluban volt. Összesen 30 fő működött egy-egy mezővárosban, köztük például Kőszegen, Etén és Pankotán, s mindössze heten szolgáltak klerikusaink közül egy-egy *civitas* valamely intézményében. Az egyházi társadalom hierarchiáját tekintve a két püspököt, a középréteghez tartozó Szentgyörgyi Márton fehérvári,[29] valamint Bressai Figatus Fülöp egri kanonok és esperes[30] követte.

Fordítsuk immár figyelmünket a promócióhoz szükséges előfeltételekre, valamint a jelöltekkel szemben támasztott követelmények ellenőrzésére!

A vizsgálat

Azon jelölteknek, akik nem rendelkeztek saját ordináriusuk által kiállított *dimissori*ával, egy pápai engedélyre volt szükségük, amely felhatalmazta őket, hogy a Kúriában tartózkodó bármely püspöktől *(a quocumque antistite catholico)* felvegyék a kívánt ordókat. Az Apostoli Kancellária, a Penitenciária, majd később a Datária hivatalaihoz benyújtott szupplikáció tartalmazta a jelölt legfontosabb adatait: az illető nevét, a származási és a szolgálati helye szerinti egyházmegyéjét, az egyházi javadalma pontos megnevezését *(titulus, patrimonium, titulus victus et vestitus, pensio),* valamint természetesen a kérés tárgyát. A folyamodványokat benyújtók túlnyomó többsége jobbára gyorsított eljárás keretei közt kívánta felvenni az egyházi rendeket. A 15. század második felétől vált általánossá az a gyakorlat, hogy a kúriai szentelések esetében egy pozitívan elbírált, a pápai okirat kiállítását nem igénylő *(sola signatura)* folyamodvány is elegendőnek bizonyult. Az ilyen típusú promóciókra vonatkozó *supplicati*ók záradékában *(clausula)* az engedély mellett utaltak a kötelezően előírt vizsgá-

[29] *Köblös József:* Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp. 1994. 367/99. sz.

[30] *C. Tóth Norbert:* Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. Turul 88. (2015) 2. sz. 58., 59.

latra *(examinatio),* illetve esetenként egyéb körülményekre.[31] A kérvény kedvező elbírálását követően a szentelésekkel kapcsolatos teendőket immár a Kamara hivatala végezte: meghatározta és nyilvánossá tette a vizsgálat helyét és idejét, megszervezte a jelöltek szentelését, majd pedig regisztrálta őket.[32] Ezt követően került sor a promócióra.

A kötelezően előírt alkalmassági vizsgálat során a kamarás által kijelölt *examinator* ellenőrizte a jelöltek által bemutatott dokumentumok hitelességét, a magasabb rendeket felvenni kívánók esetében a javadalom tényleges birtoklását, az esetlegesen felmerülő akadályokat, valamint természetesen a jelölt erkölcseit és felkészültségét. A szigorú ellenőrzést szemlélteti Ludovico Scarampi kamarás (1440–1465) az 1464. szeptember 22-én sorra kerülő általános kúriai szentelésen *(ordinationes generales)* részt venni kívánók számára pápai mandátum alapján megfogalmazott utasítása, amelyet az Angyalvár és a Szent Celsus-templom falán, valamint a Campo de' Fiorin függesztettek ki. Ennek értelmében a kandidálóknak a szentelést közvetlenül megelőző napok egyikén, szerdán, csütörtökön vagy pénteken meg kellett jelenniük az Apostoli Kamarában a szokásos vizsgára, valamint információt kellett szolgáltatniuk titulusukról, illetve javadalmukról. Azokat, akik nem jelentek meg, és nem tették le a vizsgát, nem szentelték fel.[33] Néhány esztendővel később Marco Barbo *camerlengo* – a későbbi II. Pál pápa (1465–1471) *nepos*a – hasonlóan rendelkezett.[34] A 15. század második felétől fokozatosan szigorodó kúriai vizsgálatok szavatolták, hogy a pápai udvarban alkalmas személyeket szenteltek fel.[35] A kamarai számonkérés kapcsán elsőként arra a kérdésre kellene választ keresni, hogy pontosan mit is vártak el a jelöltektől?

A Gratianus-féle kánonjogi törvénygyűjtemény ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy tudatlanok és testileg sérültek ne legyenek a klérus tagjai.[36] A *John de Burgo* által 1380 táján összeállított *Pupilla Oculi* című kézikönyv a klerikusokkal szemben támasztott követelmények közül hármat emel ki: a szentelendők rendelkezzenek elegendő tudással, érjék el a törvényes életkort, vala-

[31] *Bruno Katterbach:* Päpstliche Suppliken mit der Klausel der „sola signatura". Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte 31. (1923) 185–196.; Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények. Feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta: Lakatos Bálint. (Collectanea Vaticana Hungariae I. 16.) Budapest–Róma 2018. 11–78.

[32] *Guerrino Pelliccia:* La preparazione ed ammissione dei chierici ai santi Ordini nella Roma del secolo XVI, con Appendice di documenti originali. Roma 1946. 35.

[33] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 4., fol. 2r.; *Pelliccia, G.:* La preparazione i. m. 436. 3. sz.

[34] 1470. március 11.: ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 5., fol. 4r.

[35] *Salonen, K. – Hanska, J.:* Entering a Clerical Career i. m. 270–271.

[36] „Illiterati et corpore vitiati non promoveantur ad clerum." – Corpus Iuris Canonici i. m. I. 139.

mint legyenek erkölcsösek.[37] Ezek pedig kiegészültek a szent rendek esetében a megélhetést biztosító javadalom vagy más bevételi forrás birtoklásával, amelyet már a chalcedóni egyetemes zsinat (451) is előírt.[38] Magától értetődő módon a legitim származás is az alapkövetelmények közé tartozott.[39] A szentelési engedélyek jelöltekre vonatkozó elegendő és alkalmas *(sufficiens et ydoneus repertus fueris)* kitétele tehát az említett feltételek összességét foglalta magában. A következőkben immár a szentelendők elméleti felkészültségével kapcsolatos alapkövetelményekre összpontosítok.

Jóllehet a középkor folyamán az általános és a helyi zsinatokon folyamatosan napirendre tűzték a klerikusok képzettségével kapcsolatos elvárásokat, korszakunkban azonban erre vonatkozóan nem volt sem általános érvényű egységes követelményrendszer, sem pedig a leendő papok képzését biztosító önálló intézményhálózat. Ebből következőleg a klerikusok műveltsége nyilvánvalóan változó színvonalú volt, azonban a szentelési vizsgákon a hivatásukhoz szükséges legfontosabb ismereteket bizonyosan számon kérték rajtuk. Magától értetődő módon az egyházi rend egyes fokozataihoz eltérő ismereteket rendeltek, amelyek az életkori sajátosságokat is tükrözték. Minthogy az első tonzúrát már hétéves korban felvehették, a követelményszint ehhez illeszkedően alacsony lehetett. A valódi választóvonalat a *subdiaconatus* képezte a cölibátus és az imaórákon történő részvétel kötelezettsége által, ennek nyomán az alszerpapoktól már mélyebb ismereteket vártak el. Ezek közé tartozott a latin grammatika, az olvasás *(saltem sciat bene et expedite legere)* és az énektudás *(competenter cantare),* továbbá a *breviarium* használatának ismerete. A diakónusokkal szemben támasztott további követelmények pontosan nem ismertek, az evangélium felolvasása és a prédikáció tartása mindenesetre feladataik közé tartozott. Az áldozópapok alkalmasságára vonatkozóan Guillelmus Durandus 13. század végi racionáléja *(Rationale divinorum officiorum)* tartalmaz általános előírásokat, amelyek széles körben ismertté váltak: tudjanak misét celebrálni és gyóntatni, ismerjék a szentségek kiszolgáltatásának rítusait, a hívek számára pedig tartsanak prédikációkat.[40] A késő középkori magyar papság műveltségével kapcsolatban ál-

[37] „Tria vero in ordinandis potissime requiruntur: scilicet literatura sufficiens, aetas legitima, morum honestas." – *Bennett, H. F.:* Medieval Ordination Lists in the English Episcopal Registers. In: Studies presented to Sir Hilary Jenkinson. Ed. J. Conway-Davis. London 1957. 20.

[38] Conciliorum Oecumenicorum Decreta. Curantibus Josepho Alberigo – Perikle-P. Joannou – Claudio Leonardi – Paulo Prodi. Bologna 1973[3]. 90.

[39] *Plöchl, W.:* Geschichte i. m. 291.

[40] *Wilhelm Durandus:* Rationale divinorum officiorum. Übersetzung und Verzeichnisse von Herbert Douteil, mit einer Einführung herasusgegeben und bearbeitet von Rudolf Suntrup. Teilband I. (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, Bd. 107.) Münster 2016. 192–200.; *Friedrich Wilhelm Oediger:* Über die Bildung der Geistlichen im Späten Mittelalter. Leiden–Köln 1953. 54.; *Pelliccia, G.:* La preparazione i. m. 45–48.

talános hivatkozási pontként szolgáló 1382-es esztergomi szinódus is hasonló előírásokat tartalmaz. E szerint a presbiterek értsék és emlékezetből tudják a szentmise kánonjait, könyörgéseit; vasár- és ünnepnapokon az Evangéliumot, az olvasmányokat és a szentleckét tudják felolvasni, s a Szentírás egyéb könyveivel együtt a híveknek magyarázzák ezeket; ismerjék emlékezetből a hitvallást, a hét bűnbánati zsoltárt, az exorcizmus, a víz és a só megáldásának formuláit, valamint a szentségek kiszolgáltatásának szertartását.[41] Sem az esztergomi, sem pedig az általános zsinati határozatok nem írták elő az írástudás ismeretét a klerikusok számára, következésképpen a 14. század végéig az *illiteratus* jelző azokra vonatkozott, akik nem tudtak olvasni. Mindez azzal magyarázható, hogy a középkorban az írás és olvasás ismeretét egymástól elválasztva, két oktatási fázisban tanították.[42] Mindazonáltal a 15. századra a helyzet megváltozott, ugyanis a betűvetés ismerete általánossá vált a klerikusok körében.[43]

A szentelési vizsgákon, így az Apostoli Kamarában sorra kerülő egzámenen is elsősorban a latin nyelvi ismeretek számonkérésére *(examinatio in litteratura)* helyezték a hangsúlyt. A jelölteknek elsőként egy latin nyelvű szöveget kellett felolvasniuk, értelmezniük *(legere, construere),* majd egy grammatikai feladat megoldása *(latinizzare, loqui latinis verbis)* következett, végül pedig énektudásukról *(cantare)* adtak számot. Mindez kiegészült a Szentírás, a katekizmus, a hitvallás, a szentségek kiszolgáltatásának, a mise bemutatásának ismeretére vonatkozó kérdésekkel. Vélhetőleg a jelöltek iskolázottsága felől is érdeklődtek *(ubi educati sunt),* amint ezt a *Libri formatarum* köteteiben az egyes klerikusok neve előtt feltüntetett *scolaris* szó is jelzi. Ebből arra következtethetünk, hogy a betűvetésben való jártasságot valószínűleg Rómában sem kérték számon. Mindezt alátámasztja a papi hivatásra készülők számára a 15–16. század fordulóján *Cura pastoralis pro ordinandorum tentamie collecta* címen összeállított *manuale*, amely úgyszintén nem utal az írástudás szükségességére.[44] Az Apostoli Kamarában lezajlott szigorú vizsgálat során igyekeztek a kellő felkészültséggel nem rendelkező, alkalmatlan jelölteket kiszűrni. Minthogy azonban a tényleges

[41] Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium. I–III. Opera et studio Ignatii Batthyán episcopi Transsilvaniae collectae et illustratae. Albae Carolinae-Claudiopoli 1785–1827. III. 270–271.

[42] *Alfred Wendehorst:* Wer konnte im Mittelalter lesen und schreiben? In: Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalter. Hg. Johannes Fried. (Vorträge und Forschungen 30.) Sigmaringen 1986. 21–24.; *Helga Hajdu:* Lesen und Schreiben im Spätmittelalter. (Specimina Dissertationum facultas Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis 26.) Pécs 1931. 52.

[43] *Erich Meuthen:* Zur europäischen Klerusbildung vom 14. bis zum 16. Jahrhundert. In: Mediävistische Komparatistik. Festschrift für Franz Josef Worstbrock zum 60. Geburtstag. Hrsg. Wolfgang Harms – Jan-Dirk Müller. Stuttgart 1997. 266–267.; *Mályusz E.:* Egyházi társadalom i. m. 133–134.

[44] *Pelliccia, G.:* La preparazione i. m. 47–48.

vizsgálatokról nem maradtak fenn iratok, ugyanis a kamarai könyvek csak az ordinarius és a felszenteltek neveit, a promóció helyét, idejét tartalmazzák, csupán egy-egy utalásból következtethetünk erre. A *Libri formatarum* köteteiben mindössze két ilyen jellegű magyar vonatkozású bejegyzés ismert. 1517 február elején a csanádi egyházmegyéből származó Polgári Tamás Rómában az egyházi rend valamennyi fokozatát felvette, azonban alkalmasságával gondok adódtak. Éppen ezért a kamarás egy évre felfüggesztette az oltárszolgálat végzése alól *(suspenditur … non celebret usque ad annum).* A kijelölt időszak lejártát követően a csanádi püspök előtt számot kellett adnia alkalmasságáról *(docta de eius ydoneitate),* s csak ezt követően láthatott el lelkipásztori teendőket.[45] Sajnos közelebbi információval nem rendelkezünk az illető hiányosságairól; elképzelhető, hogy még nem töltötte be a presbiteri ordó felvételéhez szükséges 25. életévet. Mindazonáltal bevett gyakorlatnak számított a korszakban, hogy a korhiány alól a *Sacra Poenitentiaria Apostolica* hivatala diszpenzációt adott.[46] A szuszpenziók a vizsgált anyagban nem gyakoriak, Polgári esetén kívül mindössze egy további alkalommal került erre sor. 1523-ban a veszprémi egyházmegyés Szentmártoni Mihályt sújtották hasonló szankcióval, ám őt csak fél évre függesztették fel.[47] Mindazonáltal a Kúriában felszenteltek alkalmasságát hazatérésüket követően a helyi ordinárius, illetve az általános helynök szintén ellenőrizte mielőtt lelkipásztori feladatokat bíztak volna rájuk. E kontroll alkalmával is többen fennakad(hat)tak a szűrőn, legalábbis erre utal a Nyási-formuláskönyv egyik bejegyzése. E szerint egy bizonyos Miklóst, akit a római Kúriában áldozópappá szenteltek, ámde hazatérve tudatlannak és alkalmatlannak bizonyult *(minus doctum et insufficientem esse),* az esztergomi érsek általános helynöke egy évre felfüggesztette az első szentmise *(primicia)* bemutatása alól. Továbbá az egyéb ceremóniákat, így a zsolozsmát, az olvasmányok, az evangélium olvasását és éneklését, a vízszentelést, valamint a keresztelés szertartását is csak tanult egyháziak iránymutatása mellett *(a doccioribus viris ecclesiasticis instruatur)* végezhette.[48]

A fentiek kapcsán felmerül a kérdés, hogy hol és milyen keretek között lehetett felkészülni a vizsgára, s általában a papi hivatásra? Miként lehetett tulajdonképpen elsajátítani a lelkipásztori szakmát? A klerikusok oktatásával, a tőlük elvárt alapvető ismeretanyaggal már a 12. századtól foglalkoztak a zsinatok. Az előírások szerint minden székesegyházban alkalmazni kellett egy latin gram-

[45] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 13., fol. 42v.

[46] *Kirsi Salonen:* The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae 313.) Helsinki 2001. 185.; *Kirsi Salonen – Ludwig Schmugge:* A Sip from the Well of Grace. Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary. Washington 2009. 61.

[47] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 14., fol. 65v.

[48] Formularium Ecclesiae Strigoniensis. Közreadja Erdő Péter bíboros – Szovák Kornél – Tusor Péter. (Collectanea Studiorum et Textuum I/4.) Bp. 2018. 122/118. sz.

matikát oktató magisztert (1179), később pedig egy teológust, aki instrukciókat adott a klérus tagjainak a lelkipásztori szolgálat *(cura animarum)* terén. III. Honorius pápa (1216–1227) *Super specula* kezdetű bullája (1219) pedig lehetővé tette, hogy a tehetséges egyháziak javadalmukat élvezve öt évig egyetemre járjanak, tanulmányaik lezártát követően pedig a helyi székesegyházi iskolákban oktassanak. VIII. Bonifác (1294–1303) *Cum ex eo* konstitúciója (1298) pedig lehetőséget biztosított a plébániai papság képzésére még a papszentelés, valamint a lelkipásztori szolgálat megkezdése előtt. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy adott plébánia biztosította jövedelmek fedezték az illető tanulmányai során felmerülő költségeket. Az intézkedés megpróbált megoldást kínálni a plébániai papság képzésére, azonban természetesen nem oldotta meg véglegesen az *ignorantia sacerdotum* problémáját.[49] Ugyanakkor a felsőfokú tanulmányok folytatása nem volt előfeltétele az egyházi pályafutásnak, következésképpen a pappá szentelésnek sem. Noha a 15. század folyamán Itáliában több, kifejezetten a papok képzését biztosító kollégium – kvázi szeminárium – alapítására is sor került, amelyek közül a Domenico Capranica (1456) és a Stefano Nardini (1484) bíborosok által létesítettek a legismertebbek,[50] a klerikusok döntő többsége plébániai, székesegyházi és városi iskolában szerezte meg a szükséges erudíciót.[51] Volt azonban az intézményes keretek közt folyó képzésnek egy további alternatívája is, amely sokkal inkább a klerikusok gyakorlati ismereteire helyezte a hangsúlyt. A középkorban Európa-szerte, így Magyarországon is általános jelenségnek számított, hogy a kézművesekhez hasonlóan a klerikusok is egy-egy mester mellé szegődtek, ahol – a céhes analógiát használva – inaséveiket töltötték és elsajátították a leendő szakmájukhoz szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket. Ennek szemléletes példáját nyújtja egy 1340-ből származó szerződés, amely szerint a 18 esztendős János klerikus öt évre Péter tarvíziói templomigazgató szolgálatába állt, ez idő alatt a házában élt, őt szolgálta, vigyázott a javaira, cserébe ételt és ruhát kapott, valamint – s ez a legfontosabb – elsajátíthatta a klerikus mesterséget *(discendum artem et officium clericatus)*.[52]

---

[49] *Leonard Boyle:* The Constitution „Cum ex eo" of Boniface VIII. Education of Parochial Clergy. Medieval Studies 24. (1962) 263–302.

[50] *Carla Anna–Frova Esposito:* Collegi studenteschi a Roma nel Quattrocento: Gli statuti della 'Sapienza Nardina'. Roma 2008.

[51] *Gárdonyi Máté:* A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában. (Studia Theologica Budapestinensia 27.) Bp. 2001. 25–29.

[52] *Giampaolo Cagnin:* „Ad adiscendum artem et officium clericatus". Note sul reclutamento e sulla formazione del clero a Treviso (sec. XIV.). In: Preti nel medioevo. (Quaderni di storia religiosa 4.) Verona 1997. 93–124.

A magyar klerikusok képzettsége

Jóllehet a Kúriában lefolytatott vizsgákról egyáltalán nem maradtak korunkra feljegyzések, a Mátyás regnálása idején Rómában szentelt magyarok felkészültségére vonatkozóan rendelkezünk bizonyos támpontokkal. Kiindulópontként érdemes tekintetbe vennünk, hogy a vizsgált 174 fő közül egyetlen esetben sem került sor felfüggesztésre sem felkészültségbéli hiányosság, sem egyéb defektus miatt. Ez utóbbi kapcsán mindössze egyetlen személy, a győri egyházmegyés Wolfgang Altmon kért és kapott felmentést a Penitenciárián.[53] A diszpenzációról kiállított dokumentumot nyilvánvalóan bemutatta a kamarai vizsgálaton, majd ezt követően felvette az első tonzúrát és a kisebb rendeket. Az erről készített bejegyzésben és a *formatá*ban a szentelés tényének rögzítése mellett azt is feljegyezték, hogy egyik szemének hibája alól felmentéssel rendelkezett.[54] Ami a magyar klerikusok elméleti ismereteit illeti, azt bizonyosnak tarthatjuk, hogy a szentelendőknek nem volt a magasabb, különösen az áldozópapi ordó felvételét kizáró hiányosságuk, így tehát a korszakban elvárt általános követelményeknek valamennyien megfeleltek. A kérdés mármost az, hogy hol és milyen jellegű tudást sajátíthattak el?

A vizsgált személyek közül 35 fő esetében tüntették fel a kamarai jegyzők a *sc(h)olaris,* azaz az iskolás, tanuló szót, amely 20%-os aránynak felel meg. Ők valamennyien az első tonzúra felvétele előtt álltak, azaz nem tartoztak még a klérushoz. Mivel a *scolaris* kitétel általában minden iskolatípusra vonatkozhatott, nem ismert, hogy ők pontosan milyen jellegű oktatási intézményt frekventáltak. Minthogy azonban egyetemi tanulmányaikra vonatkozó adatokat nem ismerünk, a falusi, mezővárosi, káptalani és plébániai iskolák jöhetnek elsősorban szóba. Győri Domokos *(Dominicus de Aurino)* például valószínűleg a győri székesegyházi, illetve a városi iskolában tanulhatott.[55]

Az említettek mellett több klerikus esetében a származási hely, illetve további adatok alapján következtethetünk iskolázottságra. Az 1466. március 22-én presbiterré szentelt két zágrábi egyházmegyés személy esetében igen valószínűnek tarthatjuk, hogy a zágrábi székesegyház iskolájában pallérozódtak.[56] Egyikük, Gréchegyi György esetében származási helye, a Zágráb királyi

[53] Archivio della Penitenzieria Apostolica Reg. Suppl. vol. 37., fol. 278rv.

[54] „qui habere dispensationem super defectu oculi" – ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 9., fol. 18r., 22v.

[55] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 6., fol. 21r – Az iskolákra lásd *Békefi Remig:* A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910. 104–114.; *Uő:* A népoktatás története Magyarországon. Bp. 1906. 108.; *Bedy Vince:* A győregyházmegyei papnevelés története. (Győregyházmegye múltjából II.) Győr 1937. 2–25.

[56] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 4., fol. 38r.

városrészét alkotó *Gradec* adhat alapot a tanultság feltételezésére,[57] míg János fia Pongrác, a zágrábi székesegyház prebendáriusa kapcsán egyházi javadalma alapján következtethetünk hasonlóra.[58] A Bressából származó Fülöpről ugyancsak joggal feltételezhetjük a tanultságot. Az itáliai származású klerikus vélhetőleg Rangoni Gábor egri püspök (1476–1486) kíséretében érkezett az országba. Patrónusának köszönhetően az egri székesegyházban egy kanonoki stallumhoz jutott, majd később a tárcafői (1484), majd pedig a szabolcsi (1485–1488) esperesi hivatal élére is kinevezték. A főpap távollétében pedig a püspökség kormányzásával járó feladatokat is ellátta (1484–1485).[59] Mivel működése során hűségével problémák adódtak *(parum ex fide),* s hivatalát önkényesen elhagyta *(iniussus recessit),* ezért VIII. Ince pápa (1484–1492) elfogatási parancsot adott ki ellene (1486).[60] Az itáliai klerikus minden bizonnyal tisztázta magát a vádak alól, ugyanis 1488 szeptemberében egri kanonokként és espereskent szentelte alszerpappá a római *Santa Maria Regina Coeli*-templomban Péter Pál szentágotai püspök.[61] Ő minden bizonnyal még pátriájában járt iskolába, ahol a későbbi tisztségeihez szükséges ismeretanyagot elsajátította. Az *archidiaconus*i hivatal viselőinek biztos írástudásra, valamint alapvető kánonjogi ismeretekre mindenképpen szükségük volt, ugyanis kerületükben bíráskodási joggal rendelkeztek. Noha a Fülöp fermói püspök, pápai legátus elnöklése alatt ülésező budai zsinat (1279) előírása szerint az *archidiaconus*oknak legalább három esztendőn át kánjogot kellett volna hallgatniuk *(ad minus triennio in canonico iure studere),*[62] azonban ezen előírásoknak nem tettek következetesen eleget. Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy az egyes székesegyházak espereseinek legfeljebb harmada folytatott egyetemi szintű kánonjogi tanulmányokat.[63] Fülöp egyetemi

[57] Zágrábra lásd *Varga Szabolcs:* Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban a késő középkorban. In: Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv 3. Főszerk. Á. Varga László. Bp. 2008. 249–273.

[58] Noha a prebendáriusok számára nem írták elő a kötelező iskolai végzettséget, azonban a testület autonómiája, kiváltságos volta a megfelelő képzettséget is feltételezni engedi. A zágrábi prebendáriusokra lásd *Mályusz E.:* Egyházi társadalom i. m. 151–160.

[59] *Sugár István:* Az egri püspökök története (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa 1.), Bp. 1984. 180.; *Kovács Béla*: Az egri egyházmegye története 1596. Eger 1987. 46., 54.; *C. Tóth*: Az egri káptalan i. m. 58., 59.; *C. Tóth*: Magyarország késő középkori i. m. 50.

[60] Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia. I–II. Ed. Augustinus Theiner. Róma 1859–1860. II. 509.

[61] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 9., fol. 57v., 60v.

[62] Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata. Ab anno Christi MXVI. usque ad annum MDCCXV. Accedunt Regum Hungariae, Sedis Apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae. Ex Mss. potissimum eruit collegit illustravit P. Carolus Péterffy, e Societate Jesu. Pars prima. In qua concilia et constitutiones ab anno Christi MXVI. usque ad annum MDXLIV. prodeunt. Viennae 1742. 114.

[63] *Tonk* Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979. 132.;

tanulmányairól sem rendelkezünk ismeretekkel,[64] amit azonban biztosan állíthatunk: tudott írni, rendelkezett alapvető gazdasági ismeretekkel, azaz a számtannal sem állt hadilábon. Képzettségét pedig tulajdonképpen bármely székesegyházi, illetőleg városi iskolában megszerezhette.

Ágoston fia Kelemen, az erdélyi egyházmegyés Szent Márk-templom iskolamestere *(scolasticus)* 1489 áprilisában vette fel Rómában az alszerpapi ordót.[65] A forrásban csak a templomcím szerepel, így sajnos nem állapítható meg, hogy mely település iskoláját vezette az illető. Szintén valószínűnek tarthatjuk Rohonci György (1474), Császmai Mátyás (1475), Váci Pál (1482), Szombathelyi Péter (1489) és Tordai László (1489) esetében, hogy szülővárosukban jártak iskolába,[66] Kőszegi Jodok (1488) pedig az egyik soproni oktatási intézményt látogathatta.[67] Ami az öt mendikáns szerzetest illeti, ők vélhetőleg rendjük valamely iskolájában pallérozták elméjüket. De vajon milyen jellegű ismereteket sajátíthattak el vizsgált klerikusaink?

A Kárpát-medencében a középkor folyamán több iskolatípus közül választhattak a tanulni vágyók. Az alsó- és középfokú oktatást biztosító intézmények közül a legfontosabbak a plébániai, a káptalani, a városi és a kolostori iskolák voltak. Ezek mellett sok faluban és a legtöbb mezővárosban *(oppidum)* úgyszintén létesítettek tanintézetet.[68] Hunyadi Mátyás regnálása idején mind-

---

Köblös J.: Az egyházi középréteg i. m. 43.; *Fedeles Tamás:* A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs 2005. 110.; *Tóth Péter*: A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a késő középkorban (1364–1552). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19. (2007) 1–2. sz. 46.; *Kristóf Ilona*: Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526). (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.) Pécs 2014. 76.

[64] Vö. *Kovács Béla:* Studensek, magisterek, doctorok. In: Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 11. Főszerk. Kovács Béla. Eger 1983 5–41.

[65] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 9., fol. 87r.

[66] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 6., fol. 207v., 212v., vol. 7., 50r.; vol. 9., fol. 91r., 101v.; Az iskolákra lásd *Békefi R.:* A káptalani iskolák i. m. 139–144. (Vác), 211–214. (Császma).; *Uő:* A népoktatás i. m. 160., 165. (Torda).; *Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorhidi Czigány Balázs:* Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely 1998. 178. (Szombathely).; *Erdélyi Gabriella:* Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Bp. 2011. 77. (Rohonc).

[67] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 6., fol. 149v.; vol. 9., fol. 24r., 33r.; A soproni iskolákra lásd *Békefi R.:* A népoktatás i. m. 155–157. – Valószínűleg Kőszegen is működött a középkorban plébániai iskola, azonban az 1527 előtti források nagymértékű pusztulása miatt erre vonatkozó közvetlen adattal nem rendelkezünk. Bariska István szíves tájékoztatását ezúton is köszönöm.

[68] Erre összefoglalóan lásd *Mészáros István:* Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981.; A magyar iskola első évszázadai (996–1526). Szerk. Szende Katalin. Győr 1996.; *Mészáros István:* A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Bp. 2000.

össze Pozsonyban,[69] valamint a Domonkos-rend budai kolostorában működött egyetemi képzést biztosító *studium generale,*[70] a felsőfokú tanulmányokra vágyó magyarok többsége azonban a külhoni univerzitásokat látogatta.[71]

Ami az oktatás színvonalát, s magát a tananyagot illeti, nagy eltérések lehettek iskolánként, illetve régiónként, különösen az elemi szintű ismereteket nyújtó falvak plébániai iskolái esetében. A legtöbb falusi iskolában az alapvető imádságokat, így a *Pater noster*t, a Hiszekegyet, a legalapvetőbb hittételeket, az egyházi énekeket, a számolást, valamint az olvasást tanították, mindez a 15. században kiegészülhetett az írás oktatásával. A plébánosok, valamint káplánjaik tanítottak e helyeken, ám egy-egy iskolamester alkalmazására is akad példa.[72] A 15. század derekától Erdély szászok lakta részén a kiváltságos plébániák élére általában egyetemet végzett klerikusok kerültek, s e jelenség a régió falvai esetében is kimutatható.[73] A tanult plébánosok pedig minden bizonnyal gondot fordítottak az alkalmas iskolamesterek és tanítók kiválasztására, ami az oktatás minőségére is pozitív hatással lehetett. A szebeni kerületben fekvő Baromlak (ma Nagybaromlak, *Valea Viilor* Romániában) falu iskolájában tanuló diákok példája mindezt jól szemlélteti. A 16. század elejéről származó információ szerint a tanulók összejövetelt tartottak, amelynek keretei között latin nyelven tartottak disputát, nyilvánvalóan a grammatikai tananyag elmélyítése, begyakorlása okán.[74]

A mezővárosi és a városi iskolák esetében differenciáltabb oktatás során bővebb ismeretekre tehettek szert a nebulók, amint Sárospatak *oppidum* példája szemlélteti. Az 1480-as években az ottani iskolában tanult Szalkai László, a

---

[69] *Császár Mihály:* Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme. Pozsony 1914.; *Astrik L. Gabriel:* The Mediaeval Universities of Pécs and Pozsony. Frankfurt am Main 1969.; *Font Márta:* A siker reménye és a kudarc okai Egyetemalapítások a középkori Magyarországon. Per Aspera ad Astra 4. (2017) 1–2. sz. 88–90.

[70] *Harsányi András:* A Domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen 1938. 145–161.; *Romhányi Beatrix:* A koldulórendek szerepe a középkori magyar oktatásban. In: A magyar Iskola első évszázadai (996–1526). Szerk. Szende Katalin. Győr 1996. 35–39.

[71] *Tonk S.:* Erdélyiek egyetemjárása i. m.; *Körmendy Kinga:* Studentes extra regnum 1183–1543. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 9.) Bp. 2007; *Tüskés Anna:* Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.) Bp. 2008.; *Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László:* Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348–1525. I–II. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2–3.) Bp. 2016–2017.

[72] *Békefi R.:* A népoktatás i. m. 25.

[73] *Tonk S.:* Erdélyiek egyetemjárása i. m. 138.

[74] *Erdélyi G.:* Szökött szerzetesek i. m. 75–76.

későbbi esztergomi érsek (1524–1526),[75] akinek jegyzetei korunkra maradtak. Az elemi ismeretek és a latin nyelv alsó és középső tagozaton történő elsajátítását követően csillagászatot, zeneelméletet, genealógiát és a hozzákapcsolódó jogi ismereteket, irodalmat, valamint levél- és oklevélszerkesztést tanult. Egyetemre ezt követően sem járt, mégis a kortársak által elismert, korszerű humanista műveltségre tett szert, sőt még kisebb latin nyelvű költeményeket is írt.[76] E korszerű tudásanyagot és a humanizmus iránti vonzódását a krakkói egyetem *artes* fakultásán borostyánkoszorút szerző Kisvárdai Jánostól, a sárospataki iskola rektorától (1489–1490) sajátította el.[77] A lakosság etnikai összetétele nyomán egyes városokban a latin mellett úgynevezett német iskolák is működtek.[78]

A püspöki, érseki székhelyeken a korai időszaktól kezdve iskolákat szerveztek, melyek elsődleges célja a klerikus réteg utánpótlásának képzése volt. Az elemi szintű ismeretek megszerzését követően a tananyag immár a hét szabad művészet *(septem artes liberales)* köré szerveződött. A növendékek latin grammatikát, retorikát tanultak, majd a tehetséges ifjak ezt követően számtani, geometria, ének-zenei ismereteket szerezhettek. Igen fontos részét képezte a tananyagnak a retorika keretében oktatott *ars dictandi*, amely a levél-, oklevélszerkesztés szabályainak elsajátítását foglalta magába. A középkori Magyarországon erre mindenképpen szükség volt, hiszen a jogi írásbeliség letéteményesei elsősorban a hiteleshelyek *(loca credibilia, loca authentica)* voltak. A hiteleshelyi intézményrendszer kialakulása és működése tette szükségessé azt is, hogy a káptalanok és szerzetesházak tagjai a magyar szokásjogban is jártasak legyenek. A dómiskolában tanuló növendékek számára tankönyvként szolgáltak az oklevelek formulás részeit tartalmazó gyűjtemények (formuláriumok), amelyek összeállítását az oklevélforgalom tömegessé válása tette szükségessé.[79] A 15–16. század folyamán a káptalani iskolákból a városokban létrejött a káptalani-városi iskola, amely sok helyen tulajdonképpen két részre oszlott. Az alsó és középső tagozatból formálódott ki az ún. a kisebb iskola *(schola minor),* míg a káptalani iskolák felső tagozata nagyobb iskolaként *(schola maior)* működött tovább, ahol a tanulók magasabb szintű etikai-filozófiai és teológiai ismereteket szerezhettek.

---

[75] Személyére és pályafutására lásd *Kubinyi András:* Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. In: *Uő:* Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp. 1999. 147–106.

[76] *Horváth János:* Az irodalmi műveltség megoszlása. Bp. 1935. 197–198.; *Mészáros István:* A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Bp. 1972.

[77] *Haraszti Szabó P. – Kelényi B. – Szögi L.:* Magyarországi diákok i. m. 2145. sz.

[78] *Békefi R.:* A népoktatás i. m. 27–50.

[79] *Békefi R.:* A káptalani iskolák i. m. 246–274.; *Mészáros I.:* A katolikus iskola i. m. 1–83.; *Miklóssy Zoltán:* Hiteleshely és iskola a középkorban. Levéltári Közlemények 18–19. (1940–1941) 170–178.; *Eckhart Ferenc:* Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. (Studia Notarialia Hungarica 11.) Bp. 2012.

Emellett más tudományterületek oktatására is sor kerülhetett, így tanulhattak például csillagászatot, zeneelméletet, jogtudományt a diákok.[80]

A szerzetesi közösségek által működtetett oktatási intézmények színvonala a 15. század folyamán egyenletesnek tekinthető, különösen a domonkosok, a ferencesek és az Ágoston-rendi remeték fordítottak nagy gondot magasan kvalifikált tanárok alkalmazására. A Domonkos-rend valamennyi kolostorában működött alapfokú iskola, ahol a novíciusok elsajátíthatták az egyházi rend szentségének fokozataihoz szükséges alapvető tudást, így a latin nyelvű olvasást, írást és beszédet. Ezt követően az országban több helyen működő, középszintű ismereteket közvetítő *studium particulare* következhetett. Itt készítették ugyanis fel a diákokat a magasabb szintű filozófiai és teológiai stúdiumokra, melyeket később a magyar provincia budai központjában működő rendi főiskolán *(studium generale),* valamint külföldi egyetemeken végezhettek. Ilyen dominikánus középiskola működött Pécsett is a 15. század folyamán, amely diákjai közül sokan folytattak külhonban tanulmányokat: 1474 és 1521 között összesen 24 pécsi szerzetes fordult meg nevesebb külföldi egyetemeken. Stúdiumaik befejezését követően közülük többen visszatértek, s a pécsi iskolában tanítottak. Közéjük tartozott Mihály fráter, aki a pécsi konventből érkezett Párizsba (1489), majd teológiai tanulmányai befejezését követően két évre lektorrá és régenssé nevezték ki a pécsi kolostorba.[81]

1444. november 13-án adták ki a brassói dékánátus szabályzatát, amely előírása értelmében a kerület plébániáinak élére kizárólag egyetemi tanulmányokat végzett személyek kerülhettek.[82] A kutatások arról tanúskodnak, hogy e törekvés nem pusztán az említett kerületben, hanem a jelentősebb magyar városok esetében is érvényesült.[83] A Mátyás-kori magyar áldozópapok jelentős része azonban nem járt egyetemre, hiszen – amint említettem – az akadémiai grádus nem képezte sem a promóció, sem pedig általában a javadalomnyerés feltételét.[84] A vizsgált időszakban Rómában promoveált magyarok közül mindössze három személy egyetemi tanulmányairól rendelkezünk adatokkal. Közü-

[80] *Mészáros I.:* Az iskolaügy története i. m. 109–110.

[81] *Harsányi A.:* A Domonkos rend i. m. 238–239.

[82] „ne saterdotio fungaris mihi, nisi confirmandus seu instituendus sit in aliquo studio generali approbatus" – Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 5. 1438–1457. Hgg. Gustav Gündisch. Köln 1975. 2512. sz.

[83] *Tonk S.:* Erdélyiek egyetemjárása i. m. 137.; Erre hívta fel a figyelmet Kelényi Borbála is legutóbb Városi plébánosok tanulmányai a Hunyadi-korban Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Kassa, Bártfa, Eperjes, Nagyszeben és Brassó példája alapján című előadásában (Mátyás király és az Egyház tudományos konferencia, Pécs, 2018. november 15.).

[84] Pl. Az 1428-ban a pécsi székesegyház mellett alapított Szent Móric-kápolna mindenkori javadalmasának képzett teológusnak, illetőleg prédikátornak kellett lennie *(magister, aut baccalaureus formatus in theologia, seu alias ad predicationis officium, ut prefertur exercendum idoneus existeret). Josephus Koller:* Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII. Posonii–Pesthini 1782–1812. III. 341.

lük Berendi Bak Gáspár szepesi prépost (†1493) neve nem szerepel az Apostoli Kamara ordinációkat tartalmazó köteteiben, noha az Örök Városban szentelték presbiterré (1472). A korábban Bécs, Ferrara és Bologna egyetemein tanult, s kánonjogi doktorátust szerző egyházfi a bolognai székesegyházban vette fel a kisebb rendeket, valamint az alszerpapi ordót (1469).[85] Magyarországi Péter Domonkos-rendi testvért 1474. június 4-én szentelték presbiterré a római *Santo Spirito in Sassia*-templomban.[86] Valószínűleg ő a kassai konvent tagja lehetett, akit a rend 1478-as generális káptalana a firenzei *studium generale*ra küldött teológiát tanulni.[87] Szentgyörgyi Jug Pál fia Márton, 1475-ben iratkozott be a bécsi egyetemre, ahol borostyánkoszorút (1478), majd pedig *magister artium* fokozatot (1480) szerzett.[88] 1488. május-június fordulóján egy fehérvári kanonoki stallum birtokosaként vette fel a szent rendeket Rómában.[89]

Összegzés

Az 1458 és 1490 között a római Kúriában szentelt magyar klerikusok egynegyede kapcsán rendelkezünk közvetlen, illetve közvetett adatokkal tanultságukra vonatkozóan. Többségük esetében azonban műveltségük színvonaláról semmi közelebbit nem tudunk. Mindössze a zsinati előírások, s egyéb normatív szabályzatok nyújtanak támpontokat a klerikusokkal szemben támasztott alapvető ismeretanyag meghatározása során. Az azonban kétségtelen, hogy a 15. század második felében a Magyar Királyság területén működő iskolahálózat lehetővé tette a tanulni vágyók számára a klerikus mesterség elsajátítását. Annak ellenére állíthatjuk ezt, hogy az egyes intézményekben folyó oktatás minősége korántsem volt egységes. E téren lehettek regionális eltérések, sőt a különböző településtípusokon szolgáló klerikusok felkészültsége sem tekinthető homogénnek. Ugyanakkor meglehetősen leegyszerűsítő, sztereotip az a megközelítés, mely szerint a késő középkori vidéki papság általánosságban műveletlen, tudatlan lett volna.[90] A 15. században összeállított esztergomi egyházlátogatási jegyzőkönyv arra utal, hogy a komolyabb teológiai felkészültséget igénylő kérdések, mint amilyen például az átlényegülés *(transsubstantiatio)* megválaszolása

[85] *Fedeles T.:* Mátyás seregéből i. m.

[86] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 6., fol. 164rv.

[87] *Harsányi A.:* A Domonkos rend i. m. 249.; *Tommaso Kaepelli:* Domenicani promossi agli ordini sacri presso la curia Romana 1426–1501. Archivum Fratrum Praedicatorum 34. (1964) 155–189. 170. 63. jz.

[88] *Tüskés A.:* Magyarországi diákok i. m. 4868. és 4926. sz.

[89] ASV Cam. Ap. Libr. format. vol. 9., fol. 41r. – Fehérvári javadalmára lásd még *Köblös J.:* Az egyházi középréteg i. m. 367/99. sz.

[90] Erre a lutheri hitújítás törzsterületének plébániai papságát vizsgáló Enno Bünz hívta fel a figyelmet. *Enno Bünz:* Thüringens Pfarrgeistlichkeit vor der Reformation. Historisches Jahrbuch 124. (2004) 45–74.

nehézséget okozhatott a vidéki papoknak.[91] Az esztergomi kanonokok sejtelmes válaszát azonban korántsem tarthatjuk általános érvényűnek, nyilvánvalóan akadhattak szép számmal kivételek. Ezek közé tartozott a győri egyházmegyés Ratt Márton, Rohonc mezőváros presbitere is, aki korábban e település iskolájában, majd később a bécsi egyetemen tanult. Egy az Apostoli Penitenciária hivatalához benyújtott kérvényéből (1487) arról értesülünk, hogy néhány paptársával egy alkalommal éppen az átlényegülés dogmájáról folytatott eszmecserét.[92]

Közismert, hogy a katolikus papnevelés a Trentói Zsinatot (1545–1563) követően öltött intézményes kereteket.[93] A zsinat XVIII. kánonja részletesen rendelkezett az egyházmegyei szemináriumok felállításáról *(collegium Dei ministrorum perpetuum seminarium sit),* s az ott folytatandó oktatásról-nevelésről. Az előírás értelmében azokat a 12. életévüket betöltő fiúkat vették fel, akik megfelelő módon tudtak olvasni és írni. Az elsajátítandó ismeretanyaggal kapcsolatban pedig a következőképpen határoztak a zsinati atyák: „Tanulják meg a nyelvtant, az éneklést, az egyházi számvetést és tegyenek szert más hasznos képességekre is. Tanulmányozzák a Szentírást, az egyházi könyveket, a szentek írásait, valamint a szentségek kiszolgáltatásának módját, főleg ami a gyónáshoz szükséges, továbbá a szertartások és az ünnepségek lefolytatásának formáit".[94]

A Capranica és Nardini bíborosok alapította itáliai kollégiumokat e papnevelő intézmények előfutárainak tarthatjuk, amint fentebb említettem. Valószínűleg a Kárpát-medence területén is voltak hasonló jellegű kezdeményezések, amelyre Mezey László hívta fel a figyelmet. Nézete szerint a Bakóc Tamás egri püspök (1492–1498) számadáskönyvében (1493–1496) feltűnő *domus procedendum* a papnövendékek közös életterét jelölte. Következtetései szerint a magasabb ordók felvételére készülő *világi klerikusok* kollégiumáról van szó, amely kvázi „szemináriumként" működött a 15. század végi püspöki központban.[95] Mindazonáltal az egri intézményben elsősorban a prédikációra és a gyakorlati

---

[91] „Item interrogetur parochialis presbyter de verbis transsubstantialibus Corporis, et Sanguinis Domini nostri Jesu Christi? […] quod talis interrogatio non est hic necessaria, ubi plebanus est inter tot doctos viros, bene tamen posset interrogari ruralis plebanus." – *Kollányi Ferenc:* Visitatio capituli e. m. Strigoniensi anno 1397. Történelmi Tár 2. (1901) 1. sz. 78., 253.; *Mályusz E.:* Egyházi társadalom i. m. 133. – A jegyzőkönyv keletkezési körülményeire és idejére lásd *C. Tóth Norbert:* Az esztergom-szentistváni prépostság második vizitációja. Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 1. sz. 3–23.

[92] *Erdélyi G.:* Szökött szerzetesek i. m. 77–78., 226., 276. jegyzet.

[93] A zsinat alapvető feldolgozására lásd *Hubert Jedin:* Geschichte des Konzils von Trient. I–IV. Freiburg 1977[3]. – A papság képzésének megújítására lásd *Gárdonyi M.:* A papi élet reformja i. m.

[94] *Szántó Konrád:* A Katolikus Egyház története. I–III. Bp. 1987–1988[2]. III. 660. – Az eredeti szöveg mértékadó kritikai kiadását lásd Conciliorum Oecumenicorum i. m. 750–751.

[95] *Mezey László:* A deákság és Európa. Bp. 1979. 191–192.

lelkipásztori ismeretek elmélyítésére helyezhették a hangsúlyt. A mindennapi teendők ellátásához szükséges ismeretanyagot, azaz a *klerikus mesterséget* az intézményes kereteken kívül is elsajátíthatták a késő középkori magyar papnövendékek, amint az alábbi példa szemlélteti. Schön János végrendeletében (1456) fiát, Jakabot egyik rokonára, Farkasra, a soproni Nagyboldogasszony-templom plébánosára bízta, kérve, hogy papot neveljen belőle.[96]

A Mátyás-kori klérus műveltsége, képzettsége tehát meglehetősen heterogén volt, amely a Jagelló-korban sem változott alapvetően. Mindez a középkori Európában általános jelenségnek számított, amely egyenes következménye volt az egységes papnevelés korabeli hiányának. Végsősoron a klerikus pályára készülők képességei, ambíciói és nem elhanyagolható módon anyagi lehetőségei szabtak gátat (mindössze) elméleti felkészültségüknek.[97] Az egyházi ordók egyes fokozatainak felvétele előtt azonban szigorúan ellenőrizték a kandidálók elméleti és gyakorlati ismereteit mind a részegyházakban, mind pedig az Apostoli Kamarában. Ebből következően az a korábbi szakirodalomban már-már evidenciává merevedő állítás, amely szerint a pápai Kúria hanyagsága központi szerepet játszott volna a késő középkori papság képzetlenségében, egyáltalán nem tartható. A Kamara ellenőrzése alatt lefolyt szentelések nem árasztották el a részegyházakat alkalmatlan papsággal.[98]

[96] Sopron szabad királyi város története. I/1–7., II/1–6. Közli: Házi Jenő. Sopron 1921–1941. II/1., 82–83., 110. sz.; *Házi Jenő:* Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából IV/1.) Sopron 1939. 242.

[97] A tanulni vágyó szegény származású diákok számára is lehetőség nyílt akár külföldi tanulmányok folytatására is, amint az esztergomi *Collegium Christi* példája mutatja. *Körmendy Kinga – C. Tóth Norbert:* A Collegium Christi alapítása és tagjainak egyetemi tanulmányai. In: Metropolis Hungariae (Strigonium Antiquum VIII.) Esztergom 2017. 145–165.

[98] *Salonen, K. – Hanska, J.:* Entering a Clerical Career i. m. 270–271.

Petrovics István

A CSANÁDI PÜSPÖKSÉG A KÖZÉPKORBAN KÜLÖNÖS TEKINTETTEL HUNYADI MÁTYÁS URALKODÁSÁNAK IDŐSZAKÁRA

A csanádi püspökség létrejötte

A Duna-Tisza-Maros köz, vagyis az a vidék, amelyet a Maros, a Tisza, az Al-Duna és az erdélyi havasok határolnak, a 11. század első harmada és a 16. század közepe közötti időszakban, a Magyar Királyság részét képezte.[1] Ma már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a szóban forgó terület Ajtonynak, a Duna-Tisza-Maros köz egykori urának minden bizonnyal 1028-ban történt leverését követően került Szent István fennhatósága alá. Az uralomváltás lehetővé tette, hogy ebben a régióban is meginduljon a királyság nyugati felében ekkor már hozzávetőleg három évtizedes múltra visszatekintő latin rítusú egyházszervezet, valamint világi vonatkozásban a megyerendszer kiépítése. Marosvár – vagy miként attól kezdve hívták: Csanádvár – központtal 1030-ban megtörtént a csanádi püspökség felállítása, amely területileg felölelte az egész Duna-Tisza-Maros közt, sőt a Maros jobb partjára is kiterjedt.

A csanádi püspökség létrejöttének időpontja, területi elhelyezkedése az írott források alapján – végső soron – kellő pontossággal meghatározható. Ami az előbbit illeti: jóllehet az egyházmegye alapító okirata nem maradt fenn, akad olyan kútfő, amely időrendi támponttal szolgál az alapítás évét illetően. A Pozsonyi Évkönyv *(Annales Posonienses)* egyik bejegyzése ugyanis arról tájékoztat, hogy Gellértet 1030-ban püspökké szentelték. Az újabb kutatás ezt az adatot úgy fogja fel, hogy a főpap felszentelésével egy időben sor került a csanádi püspökség felállítására is. E nézet szerint tehát Gellért püspökké szentelése magától értetődően a csanádi egyházmegye alapításának tekinthető, jóllehet a szóban forgó kútfő nem tartalmaz arra vonatkozó utalást, hogy a felszentelés és az alapítás ténye cáfolhatatlanul összekapcsolódott volna. Ehhez még hozzátehetjük: a Pozsonyi Évkönyv bejegyzéséből az sem derül ki, hogy Gellértet melyik

[1] *Petrovics István:* Urban development in the Danube–Tisa–Mureş Region in the Middle Ages. In: Analele Banatului. Serie Nouă. Arheologie–Istorie 9. 2001. Timişoara 2001. 389–390.

püspökség főpapjává szentelték fel.[2] Azt tehát, hogy Gellért a csanádi egyházmegye első főpapja volt, csak más forrásokból (például Szent Gellért püspök nagyobbik legendája, 14. századi krónikakompozíció) tudjuk.[3]

Mivel a csanádi püspökség Ajtony egykori szállásterületén jött létre, eredeti kiterjedtségéről csakis a korai elbeszélő források révén lehet képet alkotni. Ebben a vonatkozásban elsősorban Ajtony szállásterületének északi határa jelent problémát. Anonymus szerint ugyanis azt a Maros, Szent Gellért nagyobb legendája szerint viszont a Körös folyó jelentette.[4] Ebben a kérdésben perdöntőnek az 1332–1337 között készült pápai tizedjegyzék adatai tekinthetők.[5] Ezek tudniillik egyértelműen bizonyítják, hogy a csanádi püspökség marosontúli főesperessége teljes mértékben, míg a szóban forgó egyházmegye aradi főesperességének egy jelentős része a Marostól északra helyezkedett el, vagyis a dézsmajegyzék adatai Szent Gellért nagyobbik legendájának híradását támasztják alá. Következésképpen Ajtony szállásterülete, valamint az azon létrehozott csanádi püspökség eredendően magában foglalt Marostól északra fekvő területeket is.

Egyházi és világi igazgatási egységek a Csanádi püspökség területén

A csanádi püspökség alapítási idejének és területi kiterjedtségének tisztázásánál sokkal több problémát okoz annak megválaszolása, hogy mikorra tehető az egyházmegye középszintű igazgatási egységeinek, a főesperességeknek, illetve a püspökség területére eső világi igazgatási egységeknek, a vármegyéknek a kialakulása.[6]

---

[2] Annales Posonienses: „MXXX. Gerardus episcopus ordinatur." In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. (a továbbiakban: SRH) Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. I. 125.; A csanádi püspökség alapítási időpontjával kapcsolatos eltérő nézetekre lásd *Ortvay Tivadar:* Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Bp. 1891–1892. I. 357–360.

[3] SRH I. 330., II. 487–488., 492–501.; Az egyházmegye főpapját kezdetben marosvári püspöknek *(episcopus Morisenus)* hívták. Később terjedt csak el a csanádi püspök *(episcopus Chanadiensis)* elnevezés. Kálmán király 1111. évi oklevelében Lőrinc csanádi püspökként szerepel – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban MNL OL DF) 273 051.; de még 1169-ben is felbukkan a marosvári püspök elnevezés: *„Stephanus Morisensis sedis electus"* – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levétár (a továbbiakban MNL OL DL) 50 019.

[4] *Aemilius Jakubovich:* P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. SRH I. 89–90.; *Emericus Madzsar:* Legenda S. Gerhardi episcopi. SRH II. 489–490.

[5] Vatikáni magyar okirattár = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. (a továbbiakban: VMO). Első sorozat. I–IV. Bp. 1885–1891. I/1. 145–160.

[6] *Juhász Kálmán:* A csanádi püspökség története. I–VII. (1030–1608). Makó 1930–1935.; *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. I. 850–853.; *Kristó Gyula:* A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 459–462.

A főesperességek létrejöttét illetően hosszú ideig uralkodónak számított az a nézet, amely a nagyobbik Gellért-legenda egyik híradásából indult ki. Ebből kiderül: a csanádi egyházmegye megalapítása után Szent István megparancsolta az ország különböző monostoraiban levő szerzeteseknek, hogy gyűljenek Gellért püspök köré. A Csanádra érkezett

> „szerzetesek között pedig hét tanult és magyar nyelven avatottan tolmácsoló férfi volt, mégpedig Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István. Ezek maguk is hirdették a népnek Isten igéjét. Az egész csanádi tartományt ugyanis ők öntözték meg a szent írások hirdetésével. Esperességet is viseltek *(archidiaconatus habentes),* városon és falun templomokat építettek. (Szabó Flóris fordítása)"[7]

A korábbi kutatók ezt az információt összekötötték azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy a csanádi püspökség területén lényegében a 14. század elejétől hét *archidiaconatus* adatolható, s a számok egyezéséből arra gondoltak: az egyházmegye valamennyi főesperességének eredete a 11. század első felére, Gellért főpásztorságának idejére vezethető vissza. Sőt, akadtak olyanok is, akik ezt a helyzetet általános érvényűnek tekintették, s a magyarországi főesperességeket – azok később ismert formájukban – Szent István-koriaknak vélték.[8]

Ezzel szemben az újabb kutatás egyértelműen tisztázta: bár számos esetben kimutatható, hogy a korai ispánsági központok 11. századi keresztelőegyházának *(ecclesia baptismalis)* papjából a későbbiek során főesperes lett, maga a főesperességi joghatóság azonban hosszabb fejlődés eredményeként formálódott ki. A főesperesek tudniillik csak akkor válhattak egy adott régió papjainak felügyelőivé, azaz gyakorolhatták a későbbi főesperesi hatáskört, ha az adott vidéken már számos templom működött és több pap tevékenykedett. Magyarországon a főesperességi kerületek kialakulása minden bizonnyal a 11. század második felében kezdődött, s általában a 12. század végére fejeződött be. A főesperességeket – az esetek zömében – vezetőjük templomáról, illetve székhelyéről nevezték el. A fejlődés következő lépcsőfokát az jelentette, hogy a 12–13. század fordulóján a főesperesek beköltöztek a püspöki központokba, s tagjai lettek az ott működő székeskáptalanoknak.[9] S mivel a székes-, illetve a jelentősebb tár-

---

[7] A Gellért-legendák szövege kiadva: SRH II. 471–506.; A szóban forgó idézet a 494. oldalon található. A legendák magyar fordítása: Érszegi Géza: Árpád-kori legendák és Intelmek. Bp. 1983. 68–94.; Az idézett részlet a 84. oldalon található. A Gellért-legendákat Szabó Flóris fordította magyarra.

[8] *Szentkláray Jenő:* Temes vármegye és Temesvár város története a vár keletkezésétől 1850-ig. In: Magyarország Vármegyéi és Városai. Temes vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1914. 251–254.

[9] *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 208–234.; *Koszta László:* Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor et al. Szeged 2000. 47–51.

saskáptalanok a 12. század vége óta hiteleshelyi tevékenységet végeztek, kiadványaik segítségével elvileg kideríthető, hogy kik és mikor töltötték be az egyes főesperesi tisztségeket. A főesperességek területi kiterjedtségének megállapításához pedig az 1332–1337 között keletkezett pápai tizedjegyzék adatai nyújtanak felbecsülhetetlen értékű segítséget.

A szóban forgó régiót magában foglaló egyházmegye főesperesei a Csanád városában álló, Szent György oltalmát élvező székeskáptalan tagjai között foglaltak helyet. Az említett székeskáptalan kiadványai, valamint az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék alapján megállapítható, hogy a 14. század elején a csanádi püspökség területén a következő főesperességek léteztek: csanádi (székesegyházi), marosontúli, aradi, temesi, kevei (1320-tól torontáli), krassói, sebesi. Ezeknek a főesperességeknek egy része – vagy az *archidiaconus* személyének vagy magának a főesperességnek az említése révén – már a 13. század végétől adatolható (marosontúli: 1285, aradi: 1288, kevei: 1288, krassói: 1285), másik részük azonban csak a 14. első felében bukkan fel (csanádi: 1333, temesi: 1322, torontáli: 1320, sebesi: 1334).[10] Az első említések évszámai már önmagukban jelzik: a csanádi püspökség főesperességeinek kialakulását valóban anakronisztikus dolog Szent István korára tenni.

Az egyházmegye főesperességei között a temesi volt a legnépesebb és az egyik legnagyobb kiterjedésű. Egyházas helyeinek száma Ortvay Tivadar számítása és azonosítása alapján 86-ra tehető.[11] Az 1332–1337 között keletkezett pápai tizedjegyzék a vizsgált főesperességet különböző elnevezésekkel illeti: temesi *(Timisiensis),* temesközi *(de medio Temisy),* Temes-Berzava közi *(de medio Tymisy Burza; inter Temes et Borza; inter Bursa/Burza et Times/Tymes),* két Temes közi *(in medio duorum fluviorum Temes; inter fluvios Tymisi);* az *archidiaconatus* papjai pedig mint a Temes e részén levők *(sacerdotes ex ista parte Tymisi)* szerepelnek a tizedszedők feljegyzéseiben. E nagy kiterjedésű főesperesség a pápai tizedlajstrom adatai szerint három kerületre oszlott: a Temesen innen levőre, a két Temes közt elhelyezkedőre, illetve a Temes-Berzava között fekvőre.[12] Határait a napjainkban is létező települések segítségével a követke-

[10] *Borovszky Samu:* Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. Bp. 1896–1897. I. 387–422.; *Koloman Juhász:* Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats. (Deutschtum und Ausland 8–9). Münster in Westfalen 1927. 222–223.; *Juhász Kálmán:* A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552). Makó 1941. 50–71.; *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 459–470.; *Petrovics István:* A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. Szeged 2008. 26–30.; *István Petrovics:* The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timişoara. Transylvanian Review 22. (2013) Supplement No. 4. 241–243.; *G. Tóth Péter:* A csanádi székeskáptalan személyi összetétele a későközépkorban (1354–1526). Kéziratos PhD disszertáció. Szeged 2015.

[11] *Ortvay T.:* Magyarország egyházi i. m. I. 437–487.

[12] VMO I/1. 145–160.

zőképpen vázolhatjuk fel: északnyugati határpontja Temeskenéz (Satchinez) volt, ahonnan a határ délnyugatnak fordulva áthaladt Klárin (ma: Radojevo, Szerbia), majd délkeleti irányban futva Csávos (Grănicerii), Tolvád (Livezile) és Partos (Partoş) érintésével a ma már nem létező Zoruld/Soruld plébániánál elérte a Berzava patakot. A déli határ az említett patak folyását követve Partos közelében északkeletnek fordult és Magyarapácán (Opatiţa) áthaladva Szigetfaluig (Sculia) futott. Innen északnak fordult, s a keleti határvonal lényegében a hegyvidék és a síkság találkozása mentén haladt, ahol a következő településeket érintette: Temesberény (Berin) és Őszény (Izvin). Az északi határvonal Őszénytől Temesjenőn (Ianova) és Hidasligeten (Pişchia) keresztül Orczyfalváig (Ortişoara) északnyugati irányban futott, majd innen délnyugatnak fordulva érte el Temeskenézt. A temesi főesperesség területének megállapítása azért is fontos, mert ennek segítségével alkothatunk képet az Árpád-kor végi Temes megye kiterjedtségéről. Temes megye területe ugyanis a 15. századra nagymértékben megnövekedett: a terjeszkedés elsősorban keleti és déli irányban volt jelentős, hiszen a megye határai ekkor elérték a történelmi Erdélyt, illetve az Al-Duna vonalát.[13]

A temesi *archidiaconatus* kérdésének vizsgálata elvezet egy másik fontos problémához: a világi és az egyházi igazgatás kapcsolatához, azon belül is a főesperességek és a vármegyék egymáshoz való viszonyához. Vitathatatlan tény, hogy a középkori Magyarország főesperességeinek egy része – az intézmény eredetét tekintve – a Szent István-kori megyeszervezettel hozható kapcsolatba. Mivel ezekben az esetekben a főesperes elődje az ispáni vár keresztelőegyházának papja volt, a megye feletti joghatóságot képviselő *comes* és az *archidiaconus* fennhatóságának területe, azaz a vármegye és a főesperesség egybeesett. Az „egy megye egy főesperesség" elv azonban nem mindig valósult meg, többek között azért, mert a főesperességek egy másik részének gyökerei a megyénél kisebb területi egységekre, a várispánságokra, esetleg királyi (királynéi) uradalmi központokra vezethetők vissza. Az eredetileg nagy kiterjedésű megyék esetében pedig azt látjuk, hogy a területükön a későbbiek során további főesperességek alakultak, amelyek vagy megelőzték, vagy követték az eredeti *comitatus*ból kiszakadó és önállóvá váló új megyék létrejöttét. Csanád vonatkozásában is bizonyára ez volt a helyzet.[14] Igaz, nem egy kutató annak a véleménynek adott hangot, hogy Ajtony egykori szállásterületén Szent István korában eleve több vármegye megszervezésével kell számolnunk, sőt Györffy György Torontál kivételével a Duna-Tisza-Maros közben található valamennyi megyének a kialaku-

[13] *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 464–465.

[14] *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 208–235.; *Kubinyi András:* A középkori Pápa. In: Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. Pápa 1994. 76.

lását Szent István korára tette.[15] Ezen megyék közé nemcsak Kevét, Krassót és Temest sorolom, hanem Csanádot és Aradot is, hiszen ezeknek egy része a Maros déli partján terült el. Ezzel szemben megfogalmazódott egy másik nézet is – ezt újabban Kristó Gyula képviselte –, amely szerint a Maros-vidék urának hajdani szállásterületén Szent István uralkodása alatt csupán egyetlen megye, a hatalmas méretű Csanád megszervezésére került sor, ám ez a *comitatus* legkésőbb a 12. század végére több kisebb megyére bomlott. E nézet mellett szól az a körülmény, hogy Arad, Krassó és Temes megye vonatkozásában az első adat, amely várszervezetre (várra vagy várföldekre, esetleg várhoz tartozó falvakra) utal, 1177-ből származik. Keve várát *(urbs Keve)* pedig 1072-re datálható eseménnyel kapcsolatosan említi írott forrás, ami igen valószínűvé teszi, hogy várszerkezete, illetve megyéje már a 11. század második felére kiformálódott. Elsőként tehát valószínűleg Keve szakadt ki Csanád vármegyéből, amelyet aztán az államszervezet délkeleti és keleti irányú terjeszkedésének megfelelően Arad, Temes majd Krassó követett. Ezt a folyamatot tetőzte be Torontál megye kialakulása, amely meglehetősen későre, a 14. század első harmadára tehető. Ennek a megyének az első említése egyébként 1326-ból való.[16]

A vármegyékkel és főesperességekkel kapcsolatos fenti vázlatos áttekintés azzal zárható, hogy a Duna-Tisza-Maros közben – az ősi Csanád kivételével – egyetlen megye létrejöttének sem lehet megadni a pontos vagy megközelítőleg pontos dátumát. Ugyanez a helyzet a főesperességeket illetően is. Ebből a sajnálatos körülményből fakadóan az a kérdés is megválaszolhatatlan, hogy vajon a főesperességek kialakítása megelőzte vagy követte a vármegyék létrejöttét ebben a régióban. Az viszont bizonyossággal állítható, hogy a 14. század harmadik évtizedétől a Duna-Tisza-Maros közben a következő megyék léteztek: Keve, Krassó, Temes és Torontál megye, továbbá Csanád és Arad megye, pontosabban azoknak a Marostól délre eső része. Az eredetihez képest kisebb méretűvé vált Csanád megye területén a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint két főesperesség létezett: a székesegyházi *(Chanadyensis)* és a marosontúli *(Ultramorisyensis).* Ezek kezdetben bizonyára egy főesperességet alkottak, ám az ősi *archidiaconatus* területének nagysága, illetve a népesség gyarapodása miatt az igazgatás szempontjából később kívánatossá vált az eredeti főesperesség kettéosztása. A fentiekből adódóan Csanád helyzete némileg eltért a többi megyéétől. Az aradi főesperesség viszont Arad megyének csak a nyugati részét ölelte fel, de kiterjedt a Maros mindkét partjára. A megye másik, hozzávetőleg a *Kaza/Kasa*–Lippa–*Symand* vonaltól keletre elterülő felében a tizedjegyzék nem említ templomot. Annak oka, hogy ezen a vidéken sem a Maros völgyében, sem pedig a folyó két

[15] *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. I. 163–69., 835–845., III. 305–313., 469–476.; *Uő:* Temesvár. In: Lexikon des Mittelalters I–IX. Münich 1993–1999. VIII. 532.

[16] *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 459–470.

partján nem álltak egyházak, igen kézenfekvő. Az itteni hegyvidék betelepítése, illetve a környéken felbukkanó ortodox, elsősorban szláv népességnek a latin rítusú kereszténységre történő térítése éppen a 14. század elején indult csak meg. A három kerületre tagolódó temesi főesperesség esete, egyebek között, arra hívja fel a figyelmet, hogy Temes megye jóval kisebb területre terjedt ki a 14. század elején, mint a 15. században. Az itteni plébániák száma alapján az is nyilvánvaló, hogy a temesi főesperesség területe a vizsgált régió egyik legsűrűbben lakott része volt.

A csanádi püspökségnek, pontosabban az egyházmegye azon részének, amely a Duna-Tisza-Maros közben helyezkedett el, volt egy különleges főesperessége. Ez az először 1288-ban felbukkanó kevei *arhidiaconatus,* amely az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben már következetesen torontáli főesperességként szerepel. (Az első torontáli főesperest egyébként 1320-ban említi írott kútfő.)[17] A kevei főesperességgel kapcsolatosan érdemes felidézni: első főesperesével, Pállal a csanádi káptalan egy 1288-ban kelt oklevelében találkozunk. A kevei főesperesség következő ismert *archidiconus*a a forrásokban 1309-ben feltűnő Péter kalocsai őrkanonok volt, akinek helyettesét, Pált is megnevezi a kútfő *(Paulo vicario… in archidiaconatu de Kewe…).* Ezzel tulajdonképpen be is zárul a kevei főesperesek névsora, hiszen az 1320-ban említett Istvánt már nem kevei, hanem torontáli *archidiaconus*nak nevezi az oklevél. Ezt követően 1322-ben, illetve 1329-ben találkozunk torontáli főesperessel. Az előbbit Ipolynak (Ipolitus), az utóbbit Péternek hívták, akit egyébként korábban a kutatók közül többen (például Borovszky Samu, Reiszig Ede, Kristó Gyula és magam is) az első ismert torontáli *archidiaconus*nak tartottak. Ezt követően 1345-ig nem fordul elő sem kevei, sem torontáli főesperes a forrásokban, s maga a pápai tizedjegyzék is csak a torontáli főesperességről tesz említést (1333, 1334, 1335). A következő főesperesek, Móric (1345 előtt), Vilmos (1345–1374), valamint Miklós (1374) torontáli *archidiaconus*ként szerepelnek a forrásokban. Tamást (1381–1402) torontáli főesperesnek, ellenben Miklóst (1403–1429) 1409-ben torontáli és kevei főesperesnek nevezik az oklevelek, majd 1411-től ismét csak torontálinak. László (1429–1451) 1429. december 16-án a torontáli és kevei, ugyanazon év december 30-án csak a torontáli, később 1430-ban és 1434-ben ismét a torontáli és kevei főesperesi címet használta. 1435-től kezdve azonban csak a torontáli főesperesi elnevezést tartotta meg, s ezzel a címmel szerepel utoljára, 1451. október 28-án. Utódai, Kelemen (1453–1475), Ramocsaházi Albert (1477–1497) és Rojcsai János (1521–1523) szintén a torontáli főesperesi címmel éltek.[18]

---

[17] A korábbi szakirodalom az első torontáli főesperes felbukkanását 1329-re tette. Erre lásd *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. I. 414.; *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 71.

[18] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. 414–416.; *Juhász K.:* A csanádi székéskáptalan i. m. 63–67.

Mivel a kevei főesperesség 1309-ben fordult elő utoljára, s azt követően az oklevelek többé nem említik önállóan, ellenben a torontáli főesperesi cím 1329-től kezdve az egész középkoron át folyamatosan használatban volt, Borovszky Samu, Reiszig Ede, Juhász Kálmán és Kristó Gyula arra a következtetésre jutott, hogy – Torontál vármegye megalakulása után – a kevei főesperesség elnevezése torontálira változott. Másként fogalmazva: az egykori kevei *archidiaconatus* nevet váltott. Ezzel szemben Györffy György úgy véli, hogy a kevei főesperesség nem alakulhatott át torontáli főesperességgé, hiszen az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék feltünteti az utóbbi falvait, amelyek között kevei esperességbeliek nem találhatók. Az viszont tény, hogy a szóban forgó pápai tizedjegyzék néhány Észak-Keve megyei egyházat a torontáli főesperességben sorol fel. Györffy úgy gondolja: ez nem mond ellent az általa megfogalmazott nézetnek, mert ennél sokkal fontosabb az a tény, hogy 1412 után a kevei és a torontáli főesperesség többször együtt szerepelt, s a két tisztséget egy és ugyanazon személy viselte. Györffy ezt úgy értékeli, hogy a fenti helyzet megfelel annak a gyakorlatnak, amely szerint Keve és Torontál megye nemesei a 14. század közepétől együtt tartották a közgyűléseiket.[19] Ebben a vonatkozásban érdemes még külön utalni Reiszig Ede véleményére, aki úgy gondolta, hogy a 15. században néhány torontáli főesperes azért viselte az *archidiaconus* de *Kewe* címet, mert kegyeletből igyekezett felidézni a kevei főesperesi cím emlékét. Ezt minden nehézség nélkül megtehette – állította Reiszig – hiszen az egykori Keve megye területe a torontáli főesperesség egyik alesperesi kerülete volt.[20]

Bárhogy is alakult a helyzet, egy dolog vitathatatlan: a pápai tizedlajstromnak a torontáli főesperességgel kapcsolatos adatai alapján a hajdani Keve megyének mindössze azon egyházas helyeiről alkothatunk képet, amelyek a megye északi, északnyugati felében feküdtek. A megye másik részén tudniillik, nagyjából az Aradác–Boka vonaltól délre, plébániák nem szerepelnek az említett forrásban. Ez pedig csakis azzal magyarázható, hogy Keve megyének ez a része az itt található alibunári mocsárvilág és a delibláti homokmező (a középkori Maksond-mező) miatt emberi megtelepedésre kevésbé volt alkalmas.[21]

A minden bizonnyal 12. századi eredetű Krassó megye, amely 13. századi székhelyéről, Mezősomlyóról olykor Somlyó megyeként is szerepel, a Berzava és az Al-Duna között helyezkedett el. Határait az először 1285-ben említett, majd az 1332–1337. évi tizedjegyzékben is felbukkanó krassói főesperesség egyházas helyeinek segítségével lehet megállapítani. Az eredeti Krassó megye azonban keleti irányban minden bizonnyal jóval túllépte a tizedlajstrom adatai révén rekonstruálható krassói főesperesség határait, s egészen a történelmi Erdélyig

[19] *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. III. 310.

[20] *Reiszig Ede:* Torontál vármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1919. 364., 381.

[21] *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 467.

terjedt. Az itteni erdős-hegyes vidék lassú benépesülése következtében aztán valamikor a 13. század végére megérett a helyzet arra, hogy Krassó megye, illetve a krassói *archidiaconatus* területéből kihasítsanak egy új főesperességet, a sebesit. Az eredeti Krassó megyének ez a keleti része aztán valószínűleg a 14. században Sebes kerület *(districtus)* fennhatósága alá jutott, ami viszont nem sokkal később Temes megyéhez került.[22] Így a késő középkorban Temes megye területén is két főesperességgel kell számolnunk.

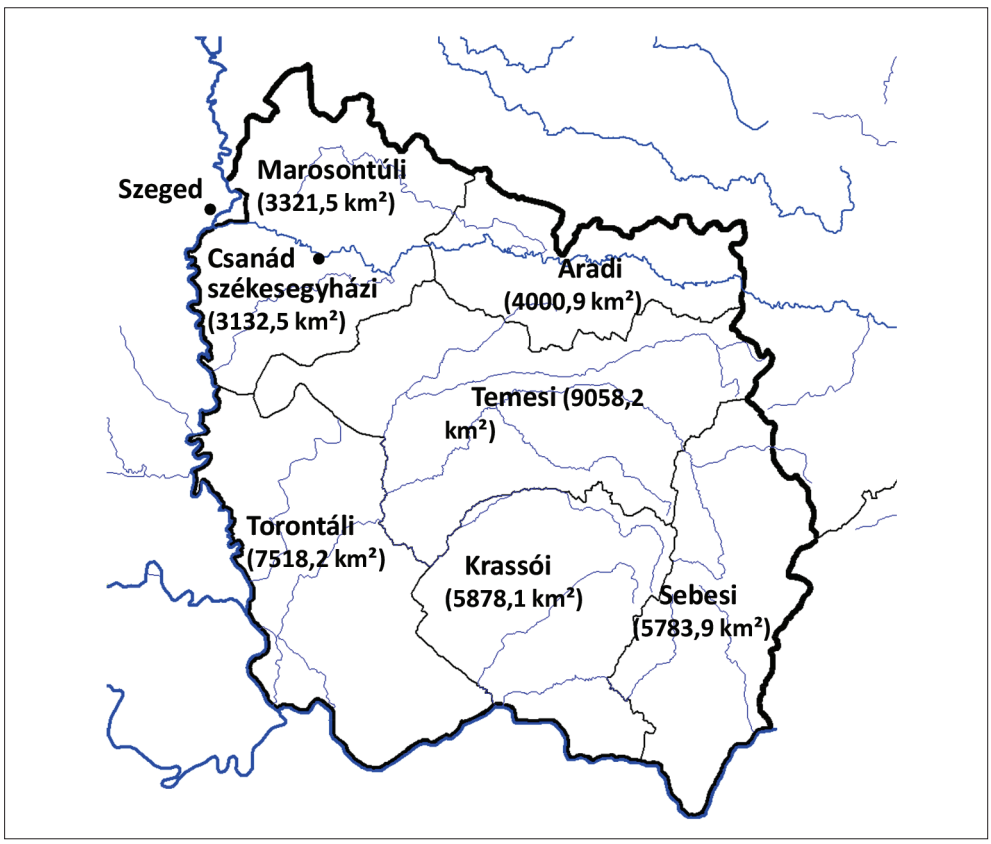

A csanádi egyházmegye (38.689 km²) főesperességei
(G. Tóth Péter szívességéből)

[22] *Ortvay T.:* Magyarország egyházi i. m. I. 353–494.; *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. I. 163–169., 835–845., III. 305–313., 469–476.; *Kristó Gy.:* A vármegyék i. m. 459–470.

A csanádi püspökség jövedelmei és birtokviszonyai

A középkorban a főpapok legjelentősebb jövedelemforrása a tized *(decima)* volt, amihez még a földesúri jogon szedett bevételek is hozzáadódtak. A Szent György oltalma alatt álló csanádi egyházmegye püspökeinek tizedszedési joga a középkorban az egész Duna-Tisza-Maros közre, sőt bizonyos, a Marostól északra fekvő területekre is kiterjedt. A késő középkori viszonyokat alapul véve ez azt jelenti, hogy a csanádi főpapok azoktól szedhettek dézsmát, akik Arad, Csanád, Keve, Krassó, Temes és Torontál megyék területén éltek. A szóban forgó régióban letelepedett ortodox román, illetve szláv – szerb és bolgár – népességet azonban nem terhelte a tizedfizetés kötelezettsége.[23] Önmagában tehát az itteni nagyszámú ortodox népesség nem növelte a csanádi püspökség bevételét, de amennyiben a főpapok sikereket értek el a szkizmatikusok latin rítusra térítésében, értelem szerint, bevételeik is gyarapodtak.[24]

A főpapok jövedelmének másik fontos forrását a kezükön levő települések, illetve birtokok jelentették. Ebben a tekintetben a korai időszak viszonyairól nem maradtak fenn írott emlékek. Az is csak feltételezhető, hogy Szent István gazdagon ellátta fekvőségekkel és szolgáló népekkel a püspökséget. A későbbi uralkodók közül bizonyára IV. Béla, IV. László, valamint I. Károly részesítette jelentős adományokban a csanádi egyházmegyét. Közismert, hogy I. Károly felesége, Piast Erzsébet mély tisztelettel viseltetett Szent Gellért emléke iránt. Nevéhez fűződik a csanádi székesegyház valószínűleg 1340–1345 között történt teljes átépítése,[25] s Gellért hamvainak a Boldogságos Szűz oltalma alatt álló monostorból a díszesen restaurált katedrálisba való átvitele.[26] Gyanítható: Erzsébet nemcsak különböző ajándékokkal gazdagította a székesegyházat, hanem közbenjárt az uralkodónál annak érdekében, hogy Károly adományokban részesítse Benedek és Piacenzai Jakab csanádi püspököket.

A püspökség jószágaira vonatkozó első biztos hitelű kútfő 1421-ből származik. Az augusztus 12-én kiállított diplomában Luxemburgi Zsigmond új adomány *(nova donatio)* címén számos birtokot juttatott az egyházmegye főpapjá-

[23] A régió etnikai viszonyaira lásd *Petrovics I.:* A középkori Temesvár i. m. 42–60.; *Uő.:* Magyarok és románok a Duna-Tisza-Maros közben. In: „Fons, skepsis, lex" Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged 2010. 319–324.

[24] Számadáskönyvek hiányában csak közvetett módon van lehetőség a csanádi püspökség éves jövedelmének megállapítására. Felhasználható erre a célra, például, a püspökök kinevezését követően a pápai kamarába befizetett illeték *(commune servitium),* ami az egyházmegyék átlagjövedelmének harmadát tette ki. A kérdés részletes taglalását lásd alább.

[25] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. 87.

[26] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. 94–95.

nak, Marcali Dózsának.[27] Mivel az oklevél új adományt említ, kétségtelen, hogy a szóban forgó javak már régóta a püspökség birtokában voltak. Hogy pontosan mióta, azt, sajnos, konkrét információ hiányában nem lehet megmondani. Ami biztos: Csanád városában 10 jobbágytelek illette meg a főpapot *(…decem sessiones jobagionales in ipsa Chanadiensi civitate existentes ad Curiam Episcopalem spectante…),* míg Csanád megyében 4 falu tartozott hozzá (Mégy, Szentmiklós, Szentpéter, Latorján). Torontál megyében 1 falu (Kovászi), Arad megyében 3 falu (Pécsk a révvel együtt, Majmat és Kovászi), továbbá 1 puszta (Kenderfark), végül Temes megyében 10 falu (Szikszó, Derse, Acsád, Monyáros, Szentgyörgy, Telek, Kana, Zombor, Lukateleke és Iregd) volt a püspök birtokában.

Az oklevélben említett falvak egy része a török hódoltság alatt teljesen elpusztult, következésképpen lokalizációjuk vagy teljesen lehetetlen, vagy roppant bizonytalan. Legfeljebb a hozzávetőleges fekvésüket lehet megadni. Az azonban az esetlegesen fennmaradt források alapján is úgy tűnik, hogy az 1421. évi oklevélben szereplő települések közül a legjelentősebbek Hunyadi Mátyás uralkodásának időszakában is a csanádi főpap kezén voltak. Engel Pál adattára az 1498-as év alatt egyértelműen püspöki jószágokként tünteti fel a következőket: Mégy, Szentmiklós, Latorján. Pécsk, Majmat, Szikszó, Derzs, Szentgyörgy.[28]

A szóban forgó diploma, s több, ugyancsak a 15. századból származó oklevél arra utal, hogy Csanád városának földesura nem a püspök, hanem a székeskáptalan volt. Ez azt jelenti, hogy Csanád megye legrangosabb települése felett nem az itteni főpap, hanem a Szent György oltalmát élvező, jelentős hiteleshelynek számító székeskáptalan gyakorolta a földesúri joghatóságot.[29]

---

[27] MNL OL DL 11 118. – Az oklevél szövege kiadva: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága rendeletéből sajtó alá rendezte Ortvay Tivadar. I. 1183–1430. Pozsony 1896.; Temesvármegye és Temesvárváros története IV. 570–572.; A főpapok – köztük, természetesen, a csanádi püspökök is – nemcsak királyi kegy révén szerezhettek birtokokat. Világi személyek adományai is gyarapíthatták a fekvőségeik számát, illetve vásárlás, csere és zálogba vétel révén is szert tehettek birtokokra. Vö. *Oltványi Pál:* A csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. Szeged 1867.

[28] *Engel Pál:* Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM, térinformatika. Szerk. Kollányi László – Sallay Ágnes. Bp. 2002.; Az adatokat lásd a szóban forgó településeknél.; *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. I. 863., 871–872., 866–867.; *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913. I. 699–700., 764., 777., II. 22., 33., 51., 64–65.; *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. II. 329., 346., 478., 568.

[29] 1427: MNL OL DF 263 126. – Az oklevél teljes szövege kiadva: *G. Tóth Péter:* Csanád mezőváros polgárainak 1427. évi privilégiuma. In: „Fons, skepsis, lex" Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged 2010. 128.; 1459: *Augustinus Theiner:* Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Romae 1859–1860. II. 339–340.

A középkori Magyar Királyság főpapjainak a püspöki kinevezést követően a pápai kamarába fizetendő illetéke *(servitium commune),* valamint éves jövedelme alapján a csanádi püspökség mind a 14. században, mind a 15. század első felében az ország 6. leggazdagabb egyházmegyéje volt.[30] Lényegében az esztergomi és a kalocsa-bácsi érsek, valamint a pécsi, a váradi és az erdélyi püspök rendelkezett nála magasabb jövedelemmel. A veszprémi főpap ugyanakkora bevételre tett szert, mint a csanádi, a többi egyházmegye (Eger, Vác, Győr, Nyitra, Zágráb, Szerém, Bosznia) püspöke viszont a csanádi főpap jövedelménél szerényebb összegből gazdálkodott.

Servitiumok és főpapi jövedelmek (aranyforintban)

Egyházmegye	14. század		15. század (1446-ig)	
	Servitium	Éves jövedelem	Servitium	Éves jövedelem
Esztergom	2 000	6 000	4 000	12 000
Kalocsa-Bács	2 000	6 000	2 000	6 000
Eger	800	2 400	800	2 400
Vác	500	1 500	500	1 500
Pécs	3 400	10 200	3 300	9 900
Győr	800	2 400	800	2 400
Veszprém	900	2 700	900	2 700
Nyitra	275	825	275	825
Csanád	**900**	**2 700**	**900**	**2 700**
Várad	2 000	6 000	2 000	6 000
Erdély	1 500	4 500	1 500	4 500
Zágráb	400	1 200	2 000	6 000
Szerém	100	300	100	300
Bosznia	200	600	200	600

Forrás: A pécsi egyházmegye története I. 447.

A 15. század második, illetve a 16. század első feléből két olyan követjelentés ismert, amelyek szerzői megadták az egyes magyarországi egyházmegyék

[30] Az újabb kutatás azt látszik valószínűsíteni, hogy a *commune servitium* a 15. században már biztosan nem az egyházmegyék átlagjövedelmének harmadát, hanem inkább annak ötöd-hatodrészét jelentette.; Lásd *C. Tóth Norbert:* A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. Gazdaság és Társadalom 4. (2012) 105., 117.; 1. táblázat. Elképzelhető, hogy már a 14. században is ez volt a helyzet. Táblázatunk adatai – praktikus megfontolásból – még a hagyományos felfogást tükrözik.

éves jövedelmét.[31] Ezek adatai arról tanúskodnak, hogy az említett időszakra számos vonatkozásban megváltozott a korábbi helyzet. Jóllehet az esztergomi és a kalocsa-bácsi érsekségnek, továbbá a zágrábi püspökségnek a követjelentésekben szereplő jövedelme irreálisan magasnak tűnik, az kétségtelen, hogy az itteni főpapok bevétele erre az időre megsokszorozódott. A követjelentések adatai kapcsán számunkra most csak egy dolog lényeges: 1472-ben a csanádi püspök jövedelme 7000 aranyforintot tett ki. Ez a 15. század első feléhez viszonyítva hozzávetőleg két és félszeres növekedést mutat. A jövedelem ilyen mértékű emelkedése – feltéve, hogy a csanádi főpapok birtokállománya időközben nem változott – meglehetősen valószínűtlen. Dél-Magyarország 15. századi helyzetének ismeretében már az is komoly eredménynek számítana, ha 1472-re a csanádi püspök jövedelme nem csökkenne számottevő módon.[32] Véleményem szerint sokkal közelebb áll a valósághoz az 1525. évi adat, amely 3000 aranyforintban adja meg a főpap akkori bevételét. Magam tehát – bár feltevésemet egyelőre konkrét adatokkal nem tudom bizonyítani – jóval szerényebb növekedéssel számolnék 1472-ig, s úgy vélem, hogy 1525-re nem következett be olyan mértékű visszaesés a csanádi főpap jövedelmében, mint ezt a táblázat adatai sugallják. S ha a jövedelmek abszolút értékét tekintve merülhetnek is fel kétségek, az a követjelentések alapján meglehetősen egyértelműnek látszik, hogy a csanádi püspökök a rangsorban hátrébb kerültek: a korábbi hatodikról 1472-ben a tizedik, 1525-ben pedig a tizenkettedik helyre szorultak vissza.[33] Azt, hogy a csanádi püspökség 7000 aranyforintnyi jövedelme 1472-ben irreálisan magasnak tűnik, II. Ulászló III. dekrétuma is bizonyíthatja. Az uralkodó ugyanis 1498-ban törvényben szabályozta az egyháziak (érsekek, püspökök, apátok, prépostok és káptalanok) bandériumállítási kötelezettségét. A dekrétum szerint az esztergomi érsek 800, a kalocsai érsek, az egri, a váradi, a pécsi, az erdélyi és a zágrábi püspök személyenként 400, a győri, a veszprémi és a váci főpap 200–200, a csanádi püspök

[31] A névtelen milánói követjelentés valószínűleg 1472-ben (*E. Kovács Péter:* A leggazdagabb magyarok 1472-ben. Egy követjelentés és a valóság. Századok 139. (2005) 2. sz. 426–427.), míg Vincenzo Guidoto velencei követi titkár beszámolója 1525-ben készült (*Balogh István:* Velenczei diplomaták Magyarországról (1500–1526). (Forrástanulmány) Szeged 1929. 79–81.)

[32] A csanádi főpapok jelentősen megcsappant jövedelmére utal az is, hogy a Maros-parti városban található, Szent Gellértnek is nevezett, valójában a Boldogságos Szűz oltalma alatt álló bencés monostor jószágait Szegedi Lukács püspök – pápai engedéllyel – 1493-ban a püspökséghez csatolta, magát a kolostort pedig a ferenceseknek adta. Erre l. *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. II. 85.; *F. Romhányi Beatrix:* Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp.: Pytheas Kiadó, 2000. Csanád címszó alatt.

[33] Az 1525. évi rendkívül alacsony bevétel részben azzal is magyarázható, hogy a csanádi püspöki székhely, s általában az egész csanádi egyházmegye az 1514. évi parasztháború során igen komoly károkat szenvedett, s ebből a helyzetből roppant nehéz volt kilábalni.

100, a szerémi és a nyitrai püspök pedig 50–50 lovast tartozott kiállítani. A csanádi főpapnál tehát mindössze két püspök, a szerémi és a nyitrai, tartott kevesebb lovast fegyverben. Mivel a kiállított lovasok száma hűen tükrözi az adott egyházmegye anyagi helyzetét, ezért az 1498. évi dekrétum információjának nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, mint a követjelentésnek. Sokat mondó az a tény is, hogy a hivatkozott dekrétum szerint Esztergommal, Egerrel, Péccsel, Báccsal, és Gyulafehérvárral ellentétben a csanádi székeskáptalant nem terhelte katonaállítási kötelezettség.[34]

Magyar prelátusok jövedelmei (aranyforintban)

Egyházmegye	14. század	15. század első fele	1472	1525
Esztergom	6 000	12 000	70 000	25 000
Kalocsa-Bács	6 000	6 000	32 000	20 000–22 000
Eger	2 400	2 400	24 000	22 000
Vác	1 500	1 500	4 000	4 000–5 000
Pécs	10 200	9 900	23 000	25 000–26 000
Győr	2 400	2 400	8 000	13 000–14 000
Veszprém	2 700	2 700	15 000	10 000–12 000
Nyitra	825	825	–	4 000
Csanád	**2 700**	**2 700**	**7 000**	**3 000**
Várad	6 000	6 000	22 000	26 000
Erdély	4 500	4 500	23 000	24 000–25 000
Zágráb	1 200	6 000	60 000	18 000–20 000
Szerém	300	300	5 000	2 500–3 000
Bosznia	600	600	–	–

(Forrás: PET I. 448.)

A csanádi püspökség Hunyadi Mátyás uralkodásának idején

A 14. század végén a Horváti-lázadás nyomta rá a bélyegét a Duna-Tisza-Maros köz, illetve a tágabb értelemben vett régió történetére. Tagadhatatlan, hogy a II. (Kis) Károly ellen 1386. február 7-én elkövetett merénylet, illetve az

[34] Az egyháziak által kiállítandó bandériumok, illetve lovas katonák létszámát az 1498:20. tc. határozta meg. (Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1526. Fordították és jegyzetekkel ellátták dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri dr. Márkus Dezső. Bp. 1899. 606–607.; A bandériumok létszámát az 1492:20 tc. 400 főben állapította meg. – Corpus Juris Hungarici i. m. 493.).

uralkodó hamarosan bekövetkezett halála után kirobbant polgárháború eseményei túlnyomórészt a királyság délnyugati részéhez (Baranya, Valkó megye, Szlavónia, Dalmácia) kötődnek, ám az általam vizsgált országrészben is komoly fejlemények mentek végbe, s a régió legfontosabb települése, maga Temesvár városa is komoly károkat szenvedett ekkor. Okleveles adatok tájékoztatnak arról, hogy Losonczi László és István szörényi bánok Temesváron, illetve a Temes megyei Berekszónál győzték le a lázadók Horváti János és testvére, László, valamint a keresztes Palisnai János vezette seregét, amelyben románok és szlávok is jelentős számban harcoltak, s a felkelők egy tekintélyes részét kiűzték a Duna-Tisza-Maros közéből. A Temesköz végleges pacifikálása azonban csak akkor következett be, amikor ifjabb Garai Miklós macsói bán hadai is megjelentek a régióban, s győzelmet arattak Dán fia László és Mihály, valamint Jánki László csapatai felett. Ezt követően nyomulhatott be a macsói és a szörényi bánok serege a Szerémségbe, ahol Cserög mellett legyőzték Horváti Jánost.[35]

Néhány évvel később már nem belső, hanem külső ellenség fenyegette a Duna-Tisza-Maros közt. A Balkán politikai széttagoltságát rendkívül ügyesen kihasználó törökök ugyanis 1389-ben a Rigómezőn megvívott csatában legyőzték a szerbeket, akik kénytelenek voltak elismerni országukban a török fennhatóságot. Ez viszont azt jelentette, hogy az Oszmán Birodalom a Magyar Királyság közvetlen szomszédja lett. Ettől az időtől, pontosabban 1390-től fogva állandósultak a Szerbiával határos déli vidékeken, többek között az egykori Krassó, Keve, Temes és Torontál megyék területén a Szerbiából zsákmányszerzés céljából indított, hatalmas pusztítást okozó török becsapások. Ezekben az akciókban alapvetően a balkáni területekre telepített török megszálló csapatok vettek részt, amelyekhez azonban szép számmal csatlakoztak szerbek is. A kétségtelen pusztítás ellenére a túlnyomórészt irreguláris és nem kimondottan nagy létszámú fosztogató csapatok felett kezdetben többször diadalmaskodtak a macsói és szörényi bánok, illetve a temesi ispánok vezette magyar seregek. Mivel az Al-Duna mentén elhelyezkedő erősségek ekkor még nem alkottak egységes határvédelmi övezetet, ezért a határvédelem feladata ebben a régióban elsősorban az említett tisztségviselők irányította mozgó alakulatokra hárult.

A török elleni fellépés azonban nem merült ki a védekezésben. Zsigmond először az Al-Duna jobb partján kialakított magyar határövezet kiszélesítésére gondolt, majd 1396-ban döntő lépésre szánta el magát: gondos diplomáciai és katonai előkészítés után jelentős külföldi katonai segítséget is igénybe véve támadó hadjárattal próbálta meg egyszer és mindenkorra kiszorítani a törököt

[35] *Petrovics István:* A Duna-Tisza-Maros köz Zsigmond uralkodásának idején. Sajtó alatt.; Lásd még *Petrovics István:* A Horváti-lázadás és Pécs. In: A pécsi egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére. Szerk. Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely. Bp. 2007. 285–293.

Európából. A keresztes had azonban a bulgáriai Nikápoly mellett megsemmisítő vereséget szenvedett.[36]

Zsigmondnak a Török Birodalom átmeneti hanyatlása ellenére is rá kellett döbbennie arra, hogy a nikápolyi kudarc után Magyarország számára már nem a támadás, hanem a védekezés a fő kérdés. Célja az volt, hogy magyar fennhatóság alá vonja Boszniát, Szerbiát és Havasalföldet, amelyek ütközőállamok formájában alkalmasak lettek volna az alapvetően II. Murád szultán uralkodása alatt (1421–1451) ismételten felerősödő török terjeszkedés feltartóztatására. Zsigmond az említett balkáni államok uralkodóit úgy igyekezett érdekeltté tenni a török elleni harcokban, hogy a Magyar Királyság területén tekintélyes birtokokat adományozott nekik. Az uralkodó így nemcsak szövetségesekre tett szert, akik persze nem minden esetben maradtak hűek hozzá, hanem fontos idegen országbeli várak is a kezére jutottak, amelyek közül több, beépülve a déli végvárvonalba, később komoly szerepet játszott Magyarország határának védelmében.[37]

Az ország délkeleti része azonban minden erőfeszítés ellenére tovább pusztult. Szendrő 1439 nyarán történt elfoglalását követően a török portyázók egészen Temesvárig kalandoztak. Egy évvel később, bár a szultánnak Nándorfehérvárt nem sikerült bevenni, a török táborból kirajzott csapatok óriási öldöklést és fosztogatást vittek végbe a környéken. Keve és Krassó megyék, többek között ennek következtében, annyira elnéptelenedtek, hogy az itteni nemesi univerzitások beszüntették a működésüket, s az Al-Duna mentén fekvő Keve városának lakói a Csepel-szigetre húzódtak.[38]

---

[36] A nikápolyi csatára lásd *Hóvári János:* A nikápolyi csata. Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében. Hadtörténelmi Közlemények 111. (1998) 3. sz. 578–582.; *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig. Bp. 2005. 50–58.

[37] *Pesty Frigyes:* Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota czím. Bp. 1877.; *Engel Pál:* Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437). Századok 128. (1994) 273–287.; *Uő:* Magyarország és a török veszély a Zsigmond-korban. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Ezer év a hadak útján. Szerk. Rácz Árpád. Bp. 2000. 59–66.; *Petrovics István:* Galambóc ostroma. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Ezer év a hadak útján. Szerk. Rácz Árpád. Bp. 2000. 64.; *Uő:* A Délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei. In: Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle 37. (2006) 2. sz. 11–19.; *Szabó Pál:* 1440 – Nándorfehérvár első török ostroma és előzményei. (Areión Könyvek) Szeged 2015.

[38] *Szakály Ferenc:* A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 32–33.; Ráckevére lásd *Miskei Antal:* Egy királyi mezőváros születése a 15. század derekán. (Adalékok Ráckeve középkori történetéhez. In: Történészek a katedrán: tanulmánykötet Nagy József 80. születésnapjára. Szerk. Gebei Sándor – Makai János – Bartók Béla. Eger 2009. 11–21.; Uő: Ráckeve a királyi mezőváros (1440–1451). In: Tanulmányok a 70 éves Kertész István tiszteletére. Főszerk. Gebei Sándor. Eger 2012. 159–175.

Átmenti változást Hunyadi János fellépése hozott, aki – nemzetközi összefogással – törökellenes offenzívába kezdett. Ennek eredményeként egy időre megszűntek a Magyar Királyság törzsterületét veszélyeztető oszmán betörések. Juhász Kálmán, a csanádi püspökség történetének legalaposabb ismerője egyenesen úgy fogalmazott, hogy „Hunyadi János tartóztatta fel az egyházmegye megsemmisülését. Érdeme, hogy e válságos korszakban a nemességet és a jobbágyságot összetartotta és önzetlenül szolgálta a kereszténység ügyét."[39] Kétségtelen, hogy Hunyadi János, aki 1441 és 1456 között Temesvárott tartotta egyik székhelyét, erdélyi vajdaként és temesi ispánként igen korán szembesült a török veszéllyel. Az ország, de saját javainak védelme is megkövetelte, hogy felvegye a harcot az oszmánokkal, hiszen birtokainak egy tekintélyes része, közel hatszázezer katasztrális hold, a csanádi egyházmegye területén feküdt.[40] Az 1448. évi második rigómezei ütközet után azonban gyorsan bekövetkezett Magyarország balkáni térvesztése, s a magyar haderő hamarosan a határokra szorult vissza. A legfontosabb déli magyar végvár, Nándorfehérvár, 1456-ban megmenekült ugyan, de az oszmánok feletti diadal – részben Hunyadi János halála miatt – nem járt együtt egy újabb magyar offenzívával. Ezt a szultán messzemenően kihasználta: 1458-ban elfoglalta Galambócot, majd a következő évben Szendrőt. A két erősség elestével a török portyázók ismét – immár véglegesen – akadálytalanul pusztíthatták Magyarország déli részét.

Hunyadi Mátyás uralkodása alatt a Duna-Tisza-Maros köz síkvidéki, s egyben legsűrűbben lakott részét, a Temesközt számos támadás érte. 1463-ban Ali szendrői bég csapatai dúlták fel, majd 1474 februárjában ugyancsak Ali szendrői bég – kihasználva Mátyás sziléziai hadjáratát – pusztította végig a szóban forgó régiót és Nagyváradig hatolva magát a püspökvárost is felégette. 1484-ben ismét török csapatok raboltak és fosztogattak Temesvár környékén. 1490 nyarán majdnem megismétlődött az, ami 1474-ben történt: a török portyázók Váradig nyomultak, de végül Kinizsi Pál alsó-magyarországi főkapitány csapataitól vereséget szenvedtek. Mindeközben a törökök erdélyi betörései sem szüneteltek. Báthori István országbíró és erdélyi vajda, valamint Kinizsi Pál temesi ispán és alsó-magyarországi főkapitány azonban 1479. október 13-án a kenyérmezei csatában megsemmisítette az Erdélybe tört török sereget.[41]

---

[39] *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. 36.

[40] Hunyadi János birtokaira lásd Gergely Endre számításait. In: *Hóman Bálint – Szekfű Gyula:* Magyar történet I–V. Bp. 1936. II. 433.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. 36.; Juhász a világosvári uradalmat is ide számította, holott az egyházi igazgatási szempontból a szóban forgó uradalom nem tartozott a csanádi püspökséghez.; *Petrovics I.:* A középkori Temesvár i. m. 48., 94–99.

[41] *Szakály F.:* A török–magyar küzdelem i. m. 45.; A kenyérmezei csatára lásd *Szakály Ferenc – Fodor Pál:* A kenyérmezei csata (1479. október 13.) Hadtörténelmi Közlemények 111. (1998) 2. sz. 309–350.; A Temesköz ellen indított török hadjáratok és por-

A fent említett, 1478-ban vagy 1479-ben létrehozott alsó-magyarországi főkapitányi tisztséget, amelyet elsőként Kinizsi Pál viselt, szintén a temesi ispánok töltötték be. A Temesvárott tartózkodó főkapitányok jogköre a délvidéki megyéken kívül az Al-Duna és a Száva menti bánságokra (Szörény, Nándorfehérvár, Szabács, Szrebernik) is kiterjedt. Ez a remekül kigondolt és kiépített, 1479 után nyugati és keleti részre oszló végvári rendszer, amely a főparancsnokok által kormányzott hátországot is bevonta a védelembe, közel fél évszázadig biztosította a Magyar Királyság déli részének védelmét.[42] Kinizsi Pál temesi ispánként (1479–1494), illetve az alsó-magyarországi részek főkapitányaként legalább nyolc délvidéki megyét igazgatott. Ugyancsak őt találjuk 1486-tól Bács, 1489-től Bihar, s 1487-től – hivatalosan is – Veszprém megye élén.[43] Kinizsi, Szerbiába való betörései során, komoly sikereket ért el a törökkel szemben: 1481-ben Kruševacig nyomult előre, majd 1482-ben Szendrőnél győzedelmeskedett. Kinizsi Pál a Kruševac elleni hadjárat alkalmával állítólag 50 000, a török iga alól szabadulni akaró szerbet hozott magával, akiket Temesvár környékén telepített le. Szentkláray Jenő ezen túlmenően még azt is megjegyezte, hogy ezekből a szerbekből Kinizsi többet Temesvár Nagy Palánknak nevezett külvárosában telepített le.[44]

A fenti áttekintés egyértelműen bizonyítja: a csanádi egyházmegye területe és az ott élő népek lényegében a 14. század vége óta folyamatosan ki voltak téve az oszmán portyázók pusztításainak, amelyek még Hunyadi Mátyás konszolidált uralma alatt sem szűntek meg. A rendszeres betörések során települések százait hamvasztották el, illetve emberek ezreit hurcolták el a törökök.[45] Szép számmal voltak olyanok, akiket a rabló hadjáratok során eleve legyilkoltak, s olyanok is, akik maguk mögött hagyva lakóhelyüket, az ország biztonságosabb részébe költöztek. Helyüket szerbek, románok és bolgárok foglalták el. Mindez Hunyadi Mátyás országlásának idejére jelentősen megkurtította a csanádi püspökök jövedelmét. Elsősorban a dézsmából származó jövedelem apadt jelentősen, hiszen drasztikusan csökkent a tizedköteles népesség száma. Ehhez

tyák emlékét Remete Szent Pál budaszentlőrinci csodái is megőrizték. Erre lásd *Sarbak Gábor:* Miracula Sancti Pauli primi heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi könyve, 1511. (Agtha 13.) Debrecen 2003. 92. nr. 34., 94. nr. 43., 96. nr. 47.

[42] *Petrovics István:* A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 271–272.; *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I–II. Bp. 2016. I. 124.

[43] *Horváth Richárd:* Kinizsi Pál. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Szerk. Csukovits Enikő et al. Bp. 2008. 271.

[44] *Petrovics I.:* A középkori Temesvár i. m. 17.

[45] *Uő.:* From Slavery to Freedom: the Fate of Margaret Himfi. In: Transylvanian Review 26. (2017) Supplement No. 1. 105–118.

még az is hozzájárult, hogy Kinizsi Pál temesi ispán és alsó-magyarországi főkapitány a déli országrész megyéinek tizedét a török elleni védekezés céljára éveken keresztül lefoglalta.[46]

Csanádi főpapok 1458 és 1490 között

Hunyadi Mátyás uralkodásának idején a csanádi egyházmegyét két püspök irányította: Hangácsi Albert (1458–1466) és Szakolyi János (1466–1492).[47] Mindkét főpap családja a Magyar Királyság északkeleti részében volt birtokos: az előbbié a Borsod megyei Hangácsról, az utóbbié pedig a Szabolcs megyei Szakolyról származott. Hangácsi Albert kisbirtokos középnemesi család sarjaként látta meg a napvilágot, Szakolyi János viszont kimondottan előkelő – a Gútkeled nemzetség Rakamazi ágából eredő – família tagja volt.[48] Apja, Péter macsói bánként (1459, 1465–1466), valamint temesi és csanádi ispánként (1463–1468) bukkan fel a forrásokban.[49] Bár mind Hangácsi, mind Szakolyi élete egy jelentős részében csanádi püspökként szolgálta a kereszténység és a Magyar Királyság ügyét, pályájuk és tevékenységük több vonatkozásban különbözik. Ezért célszerű külön szót ejteni róluk.

Hangácsi Albert

Családjáról és életének korai időszakáról nagyon keveset lehet tudni. Ami biztos: apját Jakabnak hívták és egy testvére volt, Sebestyén. A forrásokban 1439-től szerepel: bölcsészeti tanulmányait ugyanis akkor kezdte meg Bécsben. Ismereteit Padovában pallérozta, majd Bolognába ment, ahol 1450-ben kánonjogi doktorátust szerzett. Birtokait és előmenetelét annak köszönhette, hogy a kezdetektől fogva odaadón támogatta I. Ulászló királyt. Az uralkodót mind hazai, mind külföldi hadjárataiban rendre elkísérte. Részt vett a várnai csatában (1444) is, ahonnan szerencsésen megmenekült. Várnánál egy életre megtapasztalta, hogy mit jelent szembeszállni a törökkel. A harc során – jóllehet önvédelemből – embert is ölt. Ezzel azonban az irregularitás bűnébe esett, s ezért

---

[46] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. II. 85.; *Szerémi György:* Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Bp. 1979. 66–67.

[47] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. I. 33.

[48] *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. I. 775.; *Csánki D.:* Magyarország történelmi földrajza i. m. I. 172., 187., 526., 541–542.; *Engel Pál:* Magyar középkori adattár. Magyarországi világi archontológiája (1301–1457). Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001.

[49] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. I. 104., II. 91., 267.

később felmentésért folyamodott a Szentatyához.[50] 1440-től a nagykancellárián volt jegyző, majd 1440 és 1445 között ugyanott ítélőmester. Tagja lett az egri káptalannak, ahol már 1445 előtt több javadalmat is élvezett: pankotai főesperes és mesterkanonok volt, továbbá ő bírta a székesegyház Szent György-oltárának rektorságát. Kérésére – 1445-ben – a pápa neki adományozta az ország egyik leggazdagabb javadalmát, a pécsi nagypréposti stallumot, amit 1457-ig töltött be. A Szentatya még ahhoz is hozzájárult, hogy Hangácsi, a pécsi prépostsággal egy időben, a pankotai főesperesi javadalommal is rendelkezhessen. 1453 és 1457 között a titkos kancellárián a személyes jelenlét bírája volt, 1456-ban pedig – valamennyi javadalmának megtartása mellett – elnyerte az erdélyi *archidiaconatus*t is.

Hangácsi mind I. Ulászló, mind V. László bizalmát élvezte, sőt a Hunyadi–Szilágyi családdal is jó viszonyban volt. Ebből adódóan Hunyadi László kivégzése után az uralkodó – a béke megteremtése céljából – tárgyalni küldte Hangácsit a Szilágy-testvérekhez. A szebeni polgárok azonban Hangácsit és kíséretét erdélyi útja során elfogták. Szorult helyzetéből Szilágyi Mihály szabadította ki, aki ostrom alá vette a várost. Mivel V. László 1457. november 23-án meghalt, Hangácsi eredeti feladata itt véget ért. Tény viszont, hogy fogságból való szabadulása után teljes odaadással a Hunyadi–Szilágyi rokonsághoz csatlakozott. Egyebek között ennek is szerepe volt abban, hogy Szilágyi Mihály kormányzó – élve főkegyúri jogával és elnyerve Juan Carvajal pápai legátus támogatását is – Hangácsit mutatta be a Szentatyának a csanádi püspöki székre. Szilágyi továbbá azt is igyekezett elérni a római kúriánál, hogy Hangácsi megtarthassa az egri préposti javadalmat, amit még 1457-ben nyert el. Rómában rendkívül gyorsan intézkedtek Szilágyi előterjesztésének ügyében: az 1458. március 3-án kelt pápai bulla Hangácsit a csanádi püspökség élére állította, a másik, hét nappal később kelt pedig felhatalmazta őt az egri prépostság megtartására. Ezt azonban Héderváry László egri püspök nem nézte jó szemmel, és Sebesi Györgyöt nevezte ki prépostá, Hangácsi embereit, valamint bútorait és holmiját pedig kidobatta a préposti kúriából. A pápa vizsgálatot rendelt el, aminek vége, úgy látszik, az lett, hogy Hangácsi lemondott az egri préposti stallumról.[51]

---

[50] A török veszélynek a hitéletre gyakorolt hatását, illetve az irregularitás jogállapotának megszüntetése érdekében benyújtott *supplicatió*k kérdését – köztük Hangácsi Albert – kérvényét legutóbb Szovák Kornél tárgyalta. Erre lásd *Szovák Kornél: „Partes Ungarie… satis occupate cum Turcis”.* A magyarországi török-kérdés a 15. századi pápai kérvénykönyvekben. In: Magyarország és a Római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk.: Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás. Budapest–Róma: 2017. 89–105.

[51] *Theiner, A.:* Vetera Monumenta i. m. II. 341–342.; *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. I. 360–362.; *Fraknói Vilmos:* Mátyás király magyar diplomatái. IV. Hangácsi Albert. Századok 32. (1899) 481–489.; *Uő:* Magyarország egyházi és politikai összeköttе-

Bármilyen sokat is köszönhetett Hangácsi Albert Szilágyi Mihálynak, a kormányzó és az ifjú uralkodó között kirobbant konfliktusban a csanádi püspök Hunyadi Mátyás mellé állt. Szilágyi Mihály, Garai László nádor, valamint Újlaki Miklós erdélyi vajda, szlavón és macsói bán 1458. július 26-án Simontornyán szövetséget kötött Mátyás ellen. A feszült belpolitikai helyzetben Mátyás arra kényszerült, hogy hűségnyilatkozatot kérjen a főpapoktól és a báróktól. Ennek kibocsátására 1459 februárjában került sor, s a dokumentumot megpecsételő 12 prelátus és 36 főúr között, természetesen, ott találjuk a csanádi püspököt is.[52]

Mátyás feltétlen megbízott Hangácsi Albertben, s olyannyira méltányolta a csanádi püspök szakmai és nyelvi felkészültségét, valamint remek diplomáciai érzékét, hogy 1459-ben őt állította annak a küldöttségnek az élére, amely Magyarországot és annak uralkodóját képviselte a mantovai kongresszuson. II. Pius pápa ugyanis Mantovában találkozott Európa keresztény uralkodóival, akikkel egy törökellenes hadjárat tervét kívánta megtárgyalni. Mivel a csanádi püspökség már jó ideje ki volt téve az oszmánok pusztításának, Hangácsi különösen szívügyének tekintette a hitetlenek elleni fellépést, amit rendkívül hitelesen tudott képviselni. El is nyerte uralkodója számára II. Pius eszmei és anyagi támogatását az oszmánok elleni harchoz, aki még azt is vállalta, hogy követeket küld III. Frigyes császárhoz. Hangácsi tehát a másik reá bízott ügyben is komoly sikert ért el: meggyőződhetett arról, hogy a Szentatya nem kívánja támogatni a császárt a magyar trón megszerzésére irányuló törekvésében.[53]

Mátyás igen elégedett volt Hangácsi következtében végzett munkájával, s újabb feladatokkal kívánta megbízni. A csanádi püspök azonban ezt már nem vállalta. Inkább egyházmegyéje ügyeivel szándékozott foglalkozni, illetve humanista tanulmányainak szentelte volna az idejét. A mindennapi ügyek mellett az Apostoli Szentszék is számos feladattal látta el,[54] s Mátyás 1464. évi bírósági reformja után, 1464–1465 között, Hangácsi töltötte be a személynöki tisztséget. Mátyás ugyanis 1464-ben egyesítette a két királyi jelenlét bíróságát, a *specialis*

---

tései a Római szent-székkel. I–II. Bp. 1901–1902. II. 217–218.; *Bónis György:* A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 150., 154., 172., 174., 219., III. tábla.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 44–51.; *Fedeles Tamás:* A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs 2005. 375–377.; *C. Tóth Norbert:* Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. Turul 88. (2015) 2. sz. 48–71.; *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. I. 33.

[52] MN OL DL 15 316.

[53] *Fraknói V.:* Magyarország egyházi és politikai összeköttetései i. m. 120–130.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 57–59.

[54] *Theiner, A.:* Vetera Monumenta i. m. II. 361.; Hangácsi Albert szavára az egymással viszálykodó nemesek is hallgattak. Egyezséget tudott létrehozni, példának okáért a Csanád megyében birtokos Macedóniai Dancsfi Miklós és Dóczi László között. – MNL OL DL 16 388.

presentia regia-t és a *personalis presentia regia*-t. Az így létrehozott új szerv a királyi személyes jelenlét bírósága néven működött, amelynek élén a királyi jelenlét helytartója *(personalis presentiae regiae locumtenens),* vagyis a személynök állt. A jog terén széleskörű elméleti ismeretekkel és alapos gyakorlati tapasztalattal rendelkező Hangácsiban tehát a Magyar Királyság első személynökét láthatjuk.[55]

Hangácsi püspökként egyik legfontosabb és legsürgősebb feladatának a főpapi székhely, illetve az egyházmegye török támadásokkal szembeni megerősítését tekintette. A tatárjárás során Csanád Árpád-kori vára a várossal együtt elpusztult. Jóllehet a város 1242 után újjáépült, a korai vár nem nyerte viszsza régebbi jelentőségét, ráadásul Csanád megyének a 15. század közepe táján egyetlen jelentős vára sem volt. Nehezen hihető, de tény: a *comitatus* területén ekkor mindössze 3 várkastély *(castellum)* állott csak.[56] Veszély esetén nem volt hová menekülni. Hangácsi elsősorban Csanád árokkal, sánccal és falakkal való körbevételére gondolt. Problémát jelentett azonban, hogy a város földesura az itteni székeskáptalan volt, amelynek tagjai, a kanonokok nem óhajtottak hozzájárulni a város megerősítéséhez. Komoly konfliktus robbant ki a káptalan és a püspök között. Hangácsi, aki a város megerősítése vonatkozásában élvezte Hunyadi Mátyás támogatását is, végül a pápához fordult. II. Pius a kalocsai érseket küldte ki Csanádra, meghagyván neki: folytasson vizsgálatot a helyszínen, s ha valóban szükségesnek találja a városnak falakkal való körbevételét, akkor kényszerítse rá a káptalant – akár erőszak alkalmazásával is – a költségekhez való hozzájárulásra.[57] Hangácsi határozott fellépése meghozta a kívánt eredményt: Csanád hamarosan erődített hely lett, amely később jelentős feladatot töltött be a török ellen vívott harcokban. A vár és a város 1552-ben, Temesvár eleste után került végleg az oszmánok kezére.[58]

Hangácsi nemcsak a székesegyházat és a püspöki palotát magába foglaló „püspökvárat" erődítette meg, hanem a katedrálison is bizonyos javítási és átépítési munkálatokat végeztetett. A székesegyház tekintélyének növelése érdeké-

---

[55] *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 59–62.; *Eckhardt Ferenc:* Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. 90.; *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. I. 33.

[56] A királyi vármegye központjául szolgáló csanádi ispáni vár helye máig bizonytalan. Minderre lásd *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. I. 850–853.; *Csánki D.:* Magyarország történelmi földrajza i. m. I. 691.; *Bóna István:* Az Árpádok korai várai. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen 1995. 74., 134.; A kutatásokat rendkívüli módon megnehezíti, hogy a karlócai béke értelmében Csanádot felrobbantották, aminek következtében a vár és város középkori maradványai megsemmisültek.

[57] *Theiner, A.:* Vetera Monumenta i. m. II. 339–340.

[58] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. II. 78.; *Szántó Imre:* A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. Századok 105. (1971) 1. sz. 52.

ben tízévi búcsút nyert el a pápától mindazok számára, akik a patrónus, vagyis Szent György, illetve az egyházmegye első püspökének, Szent Gellértnek a napján látogatják meg a katedrálist, és annak megerősítéséhez adományokkal járulnak hozzá. Az alamizsnával kapcsolatosan a Szentszék úgy rendelkezett, hogy annak felét a csanádi püspök a székesegyház tatarozására, másik felét viszont a Magyarországon tartózkodó pápai követ a török háborúkra fordítsa. Azok befejeződésével az adományok kétharmada a csanádi székesegyházat, egyharmada pedig a római Szent Péter-bazilikát illesse.[59]

Végezetül megjegyezzük: Hangácsi néhány birtokkal gyarapítani is tudta a csanádi püspökök jószágait. A Hódmezővásárhely közelében fekvő egykori Mágocs (ma: Nagymágocs) és Peres-Kutas (ma: Székkutas) falvak egésze vagy egy része a Szeri Pósafiaktól Lábatlani Gergely birtokába jutott. Lábatlani aztán ezeket a jószágokat Hangácsi Albert csanádi püspöknek adományozta. Szeri Pósafi István 1468-ban szerette volna visszaszerezni ezeket, ám Szakolyi János csanádi püspök ettől elzárkózott.[60]

Szakolyi János

Előkelő családból származott: apja, Péter macsói bán, valamint temesi és csanádi ispán, anyja Kisvárdai Potenciána volt. A házaspárnak négy fiúgyermeke született, akik közül az egyházi pályára lépő János volt a legidősebb. Szakolyi a váradi káptalani iskolában kezdte meg a tanulmányait. Nem mindennapi képességei hamar nyilvánvalóvá váltak, s a tehetséges ifjúra igen korán felfigyelt Vitéz János váradi püspök, aki főpapi székhelyén egy nagy hírnévnek örvendő humanista központot hozott létre. Vitéz Jánosnak köszönhetően Szakolyi hamarosan a váradi káptalan tagja lett. Amikor 1466-ban Hangácsi Albert halálával megüresedett a csanádi püspöki szék, Szakolyi mindössze 26 éves volt, és csak a kisebb egyházi rendeket bírta. Hunyadi Mátyás mégis őt kívánta csanádi főpappá tenni. Szakolyi tehát az uralkodó hathatós támogatását élvezte, akinek figyelmét Vitéz János hívhatta fel rá. Ebben a tekintetben az sem mellékes körülmény, hogy János apja, Péter, Szilágyi Mihály fegyvertársa volt, s 1463-tól temesi ispánként tevékenykedett.

Sem az uralkodó kinevező okmánya, sem a Szentszékhez intézett királyi irat nem maradt fenn, a kutatás mégis biztosra veszi, hogy Szakolyi Hunyadi Mátyás javaslatára került a csanádi püspöki székre. Pápai kinevezése 1466.

---

[59] A búcsút – Hangácsi kérésére – tulajdonképpen Hunyadi Mátyás járta ki a pápánál.; *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. 362.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 55–56.

[60] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. II. 338–339., 482.; *Csánki D.:* Magyarország történelmi földrajza i. m. I. 682., 699.

október 27-én történt. A Szentatya erről külön bullákban értesítette az érintetteket, köztük a kalocsai érseket és az uralkodót. A pápai okmányokból kiderül: II. Pál különös kegy révén felmentette Szakolyit a „korhiány" alól, és megengedte neki, hogy az egyházi rendeket (alszerpapság, szerpapság, áldozópapság) akármelyik püspöktől felvehesse. A pápa még ahhoz is hozzájárult, hogy Szakolyi a püspökök közül bármelyikkel főpappá szenteltesse magát. Abból azonban nem engedett, hogy a szertartáson három püspöknek kell jelen lenni, s kikötötte még: a kalocsai érsek jogait nem sértheti az általa adott kedvezmény.[61] Szakolyi c*ommune servitium* címén 900 aranyforintot tartozott fizetni a pápának, amit teljes egészében ki is egyenlített. Ezt bizonyára, magánvagyona, s nem a csanádi püspökség akkori bevételei tették lehetővé, hiszen közvetlen elődei közül egyik püspök sem tudta hiánytalanul törleszteni „székdíját" a pápai kamarának.[62]

Szakolyi Jánosnak csanádi püspökként részben azokkal a problémákkal kellett szembenéznie, amelyek már elődeit is nyomasztották: az oszmán betörések okozta település- és népességpusztulás, az ortodox szerbek és románok számának gyors gyarapodása, csökkenő tizedjövedelmek. Nem kizárt, hogy a 15. században ő volt az egyedüli a csanádi főpapok között, aki mindent elkövetett annak érdekében, hogy a szerb telepesek megfizessék a püspöknek járó tizedet. Ennek érdekében még az *interdictum* elrendelésétől sem riadt vissza. Az írott források megőrizték annak emlékét, hogy a szerbek tizedfizetése ügyében a magánkegyuraság alá tartozó plébánosokkal, illetve Arad megye hatóságával és nemeseivel is kemény hangon tárgyalt.[63]

Szakolyi mélyen vallásos főpap volt, aki igen sokat tett annak érdekében, hogy a hitéletet megszilárdítsa egyházmegyéjében. Személyes példájának hatására több rokona is az egyházi pályát választotta: Szakolyi Mihály a csanádi székeskáptalan prépostja volt (1486–1497), unokaöccse, Ferenc pedig az aradi társaskáptalan élén állt.[64] Békés természetű ember volt, de az elbizakodottá és fennhéjázóvá vált Váradi Péter kalocsa-bácsi érseket ő sem szívlelte, s püspöktársaival együtt szembefordult Váradival. A konfliktus eldurvulásának végül az szabott gátat, hogy maga az uralkodó is megelégelte Váradi érsek viselkedését, s fogságra vetette a kalocsai főpapot.[65]

---

[61] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. I. 362–363.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 64–66.

[62] *Ortvay T.:* Magyarország egyházi i. m. I. 178.; *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. I. 362.

[63] *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 72–73.

[64] *Borovszky S.:* Csanád vármegye i. m. I. 392.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 66–67.; *Uő:* A csanádi székeskáptalan i. m. 30.

[65] *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 70–71.; *Udvardy József:* Váradi Péter. In: *Uő:* A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln 1991. 335–402.

Azt már a püspökké való kinevezésekor készült pápai bulla kiemelte, hogy Szakolyinak számos előnyös tulajdonsága van, s a lelki ügyek gondozásán túl az anyagiak kezeléséhez is jól ért. Ezt a töredékesen fennmaradt okleveles anyag is messzemenően igazolja. Több esetben említik a források Szakolyi *officiális*ait, s beszámolnak arról is, hogy a főpap az Arad közelében levő Makra-hegyen egy szőlőt próbált visszaszerezni, s ugyanakkor a perben érintett féltől zálogba vett két házat és egy kúriát Kovásziban. Szabolcs, valamint Szatmár megyében családi birtokait is növelni tudta, s *commendator*-ként a szekszárdi bencés apátság jövedelmét is élvezte.[66]

Szakolyi nemcsak Hunyadi Mátyásnál, hanem a pápáknál – különösen II. Pálnál és IV. Sixtusnál – is nagy kegyben állt. Az Apostoli Szentszéktől több alkalommal kapott megbízatást kényes ügyekben való eljárásra. Ilyennek számított Hédervári Imre bán esete, akit Miklós budavári plébános bizonyos hagyatéki pénzek elsikkasztásával vádolt. Az esztergomi vikárius elítélte a rágalmazó papot, aki viszont Rómába fellebbezett. A pápa megbízásából Szakolyira hárult az ügy kivizsgálása. Ugyancsak kellemetlennek bizonyult egy István nevű ciszterci szerzetes esete, aki a szentgotthárdi monostor apátjának vallotta magát, s törvénytelenül használta a kolostor javait. Bizonyos dolgokat pedig – például bútorokat – egyszerűen ellopott. Ebben az ügyben is Szakolyinak kellett kideríteni az igazságot. IV. Sixtus megbízásából ugyancsak a csanádi püspök járt el a szegedi domonkosok perében, akikre egy szegedi lakos kegyes adományként egy szőlőt hagyott, ám azt Telegdi András és neje erőszakkal elfoglalta. A domonkosok csak a kalocsai érsek és a pápa közbenjárásával folytatott hosszú jogi procedúra után – Szakolyi segítségével – jutottak hozzá a szóban forgó szőlőhöz. A legbonyolultabb a pétervárad apátság ügye volt. Ezt még Hunyadi Mátyás adományozta Rodrigo Borgia bíborosnak, a későbbi VI. Sándor pápának. Mátyás halála után azonban Újlaki Lőrinc – aki magát az apátság kegyurának tekintette – elfoglalta a kolostort. Újlaki hamarosan egyezségre lépett a bíboros embereivel. Ennek értelmében Újlaki, mint az apátság kegyura, Rodrigo bíborosnak adományozta a szóban forgó egyházat. Ezt a megegyezést VIII. Ince pápa megerősítette. II. Ulászló azonban azt követően, hogy Rodrigo Borgia VI. Sándor néven a pápai trónra került, a korábbi egyezmény megsemmisítését kérte, mert szerinte az sértette az uralkodó kegyúri jogát. Pápai biztosként Szakolyinak és két prépostjának kellett eldönteni azt, hogy Ulászló előterjesztése megalapozott-e.[67]

---

[66] MNL OL DL 18 167., 19 126.; Vö. *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 73–74.

[67] *Theiner, A.:* Vetera Monumenta i. m. II. 536–537.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 75–76.; A pétervárad apátságra Váradi Péter kalocsa-bácsi érsek is igényt tartott. Erre lásd *Udvardy J.:* A kalocsai érsekek i. m. 356–365.

Hunyadi Mátyás 1490 áprilisában bekövetkezett halála belpolitikai válságot robbantott ki Magyarországon. Mátyás, bár kezdetben nem gondolt természetes fia, Corvin János örökösödésére, elképzelését az 1480-as évek elején – amikor nyilvánvalóvá vált, hogy második, Aragóniai Beatrixszal kötött házasságából sem várható törvényes utód – megváltoztatta. Ettől fogva minden elkövetett Corvin János trónra juttatása érdekében. Corvin azonban a trón megszerzéséért folytatott küzdelemben nem élvezte a prelátusok és a bárók egyöntetű támogatását, ráadásul az apja halála után mások is harcba indultak a magyar koronáért. A trónra áhítozók között volt III. Frigyes császár fia, Miksa németrómai király és burgundi herceg a Habsburg-házból, valamint a két Jagelló-testvér, a későbbi II. Ulászló (akkor már cseh király) és János Albert herceg is, de igényt tartott a magyar trónra az özvegy királyné, Aragóniai Beatrix is. A rendi képviselet 15. század végére bekövetkezett megerősödéséből adódóan az uralkodó megválasztása immár nem a királyi tanács, hanem az országgyűlés feladata volt.[68]

Szakolyit mélyen megrendítette Hunyadi Mátyás halála, hiszen neki köszönhette főpapi kinevezését, s az uralkodó kegyét mindvégig élvezte. A csanádi püspök Mátyás elhunytát követően mégsem Corvin ügyét karolta fel. Több főpaphoz és báróhoz hasonlóan világosan látta ugyanis, hogy Hunyadi Mátyás országát csak Ulászló cseh király megválasztásával lehet egyben tartani. Ezek az előkelők úgy vélték, hogy Ulászló magyar királlyá koronázása egyszersmind annak a lehetőségét is megteremti, hogy a Mátyás által meghódított területekből legalább a cseh koronához tartozó Morvaország és Szilézia megmaradjon. Az események időközben felgyorsultak: 1490 júliusának elején Báthori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál alsó-magyarországi főkapitány a Tolna megye Csontmezőn legyőzte Corvin János herceg és támogatóinak csapatát, Ulászló cseh király pedig egy nagyobb sereggel Prágából Magyarországra indult. Még úton volt, amikor Rákosmezőn a rendek 1490 júliusának közepén királlyá választották. A Csontmezőn vereséget szenvedett Corvin elfogadta a döntést Miksa és János Albert viszont továbbra sem tett le a magyar korona megszerzéséről. Bár ez újabb problémákat okozott, riválisai már nem tudták megakadályozni Ulászló megkoronázását. Az új király fogadására a rendek egy küldöttséget választottak, aminek Szakolyi is tagja lett. Ez a küldöttség a Pozsony megyei Farkashidán találkozott Ulászlóval, aki elfogadta és oklevélben megerősítette királlyá választásának feltételeit. A koronázásra szeptember második felében került sor Székesfehérváron.[69]

---

[68] *Fraknói Vilmos:* II. Ulászló királlyá választása. Századok 19. (1885) 1–3. sz. 1–20.; *Tringli István:* Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541. Bp. 2003. 79.

[69] *Fraknói V.:* II. Ulászló i. m. 201., 210.; *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 76–78.

Szakolyi egy rövid ideig még csanádi püspökként szolgálta II. Ulászlót. Főpapként 1492. április 6-án említi utoljára oklevél.[70] A negyvenes éveinek közepe táján járó Szakolyi 26 évi szolgálat után lemondott püspökségéről és a diósgyőri pálos remeték kolostorába vonult. Utóda a csanádi püspöki széken Szegedi Lukács lett.[71]A főpapok – de maga az uralkodó is – nagyon hiányolták Szakolyit, s mindent megtettek annak érdekében, hogy visszatérjen közéjük. Váradi Péter halála után II. Ulászló még a kalocsa-bácsi érsekséget is felajánlotta neki. Szakolyi azonban hajthatatlannak bizonyult. Ide kívánkozik annak megjegyzése, hogy nagyjából abban az időben, amikor Szakolyi pálos szerzetes lett, Filipecz János magyar titkos és cseh kancellár is lemondott a váradi püspökségről és minden világi hivataláról. Vagyonát szétosztotta, majd a ferencesek csuháját magára öltötte, s az Uherské Hradiště-ben található kolostorba vonult vissza. Filipecz azonban – Szakolyival ellentétben – tovább folytatta tevékenységét a diplomáciai pályán, s ez által Ulászló kormányzatának fontos tényezője maradt.[72]

Összegzés

Hunyadi Mátyás uralkodásának idején két magasan képzett, kiemelkedő képességű főpap irányította a csanádi püspökséget.[73] Hangácsi Albert mindössze nyolc, Szakolyi János viszont több mint negyed századig ült a csanádi püspöki széken. Mindketten a Szilágyi-Hunyadi rokonság elkötelezett hívei voltak, s főpapi tisztségüket is nekik köszönhették: Hangácsit Szilágyi Mihály, Szakolyi Jánost pedig Hunyadi Mátyás jóvoltából nevezte ki csanádi püspökké a pápa. A csanádi egyházmegye első embereként mindkét főpap arra törekedett, hogy megszilárdítsa az ortodoxia erőteljes jelenléte miatt meggyengült hitéletet a püspökség határain belül. Másik fontos feladatuknak azt tartották, hogy megszervezzék az oszmán betörésekkel szemben a védelmet. Az utóbbi vonatkozásában sikerült szert tenniük Hunyadi Mátyás és a pápák támogatására is. Hangácsi nemcsak a mantovai kongresszuson nyerte el II. Pius hozzájárulását egy törökellenes hadjárathoz, de püspöki székhelyének megerősítéséhez úgyszintén megszerezte a Szentatya eszmei és anyagi támogatását. Szakolyi elsősorban a

[70] MNL OL DF 269 459.; Vö. *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. I. 33.

[71] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. I. 33.

[72] *Juhász K.:* A csanádi püspökség i. m. V. 78–80.; *Tringli I.:* Az újkor hajnala i. m. 79.

[73] Maga az uralkodó kétszer fordult meg személyesen Csanádon: 1458. december 10-én, valamint 1462. augusztus 17-én. *Horváth Richárd:* Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). Bp.: MTA Történettudományi Intézet, 2011. 64., 71.

püspökség birtokain folyó gazdálkodás magas szintű megszervezésével és folyamatos felügyeletével, valamint a tizedjövedelmek szigorú behajtásával biztosította az anyagi erőforrásokat a védelemhez. Mindkettőjük tevékenysége messzemenően megteremtette annak feltételeit, hogy a fokozatosan romló körülmények ellenére a csanádi püspökség helyzete a 15. század második felében erőteljesen konszolidálódjon. Diplomáciai tevékenységük, illetve pápai megbízatásaik teljesítése pedig nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a csanádi főpapok személye – s rajtuk keresztül maga az egyházmegye – komoly nemzetközi tekintélynek örvendjen.

Kiss Gergely

JUAN DE CARVAJAL, EGY PÁPAI LEGÁTUS MÁTYÁS IDEJÉBEN *ÉLETRAJZI VÁZLAT**

Juan de Carvajal (1399–1469) a 15. század egyik sokat foglalkozatott, kiterjedt egyházpolitikai és diplomáciai tevékenységet folytató személyisége volt, akinek pályafutása Kasztíliából indult, majd Itálián keresztül ívelt felfelé, köszönhetően az itt, valamint a császárság és Közép-Európa más területein (Cseh-, Lengyel- és Magyarország), a Balkán északi vidékein kifejtett sokrétű tevékenységének. A jelen írás keretében ennek az életútnak a kevésbé ismert mozzanataitkívánom felvillantani az eddigi kép árnyalásához. Éppen ezért a szerteágazó pápai megbízásokat tematikus bontásban összefoglaló jelleggel érintem, és itt most inkább azokra az elemekre koncentrálok (nem diplomácia tevékenység Magyarországon, kulturális hagyaték), amelyek eddig kevesebb figyelmet kaptak.

Juan de Carvajal Trujillóban, Extremadura tartományban Juan Tamayo és Sara de Carvajal gyermekeként látta meg a napvilágot feltehetőleg 1399-ben.[1]

* A *szerző* az MTA-DE „Lendület": Magyarország a középkori Európában kutatócsoport tagja, az NKFIH NN 109690: Pápai megbízottak a 11–13. századi Magyarországon – Online adattár, valamint az NKFIH NN 124763: Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon (1294–1378) – Online adatbázis kutatási program vezető kutatója. A jelen írás e kutatási programok támogatásával készült.

[1] A szakirodalomban felmerült 1400 is. Carvajal Giacomo Ammaniati *(„peracto iam septuagesimo vitae anno")* és Bessarion *(„vixit annum LXX")* szerint is 70 évet élt. Mivel halála 1469. december 6-án következett be, így az 1399-es dátum tűnik valószínűbbnek. *Lino Gómez Canedo:* Un Español al servicio de la Santa Sede. Don Juan de Carvajal cardenal de Sant'Angelo legado en Alemania y Hungria (1399?–1469). Madrid 1947. 31., 250. Az 1400-as dátumra lásd *M. Alamo:* Carvajal. In: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique. (a továbbiakban: DHGE) Éd. Alfred Baudrillart [et alii]. I–XXXI. Paris 1912–2013. 11. 1240.; *Wilhelm Fraknói:* Cardinal Johannes Carvajal's Legationen in Ungarn, 1448–1461. Ungarische Revue 10. (1890) 1.; (Fraknói e tanulmánya egy évvel korábban magyarul is megjelent: *Fraknói Vilmos:* Carvajal János bíbornok Magyarországi követségei 1448–1461. Bp. 1889. Magam a német változatot használtam.); *Fraknói Vilmos:* Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkel. II. 1418–1526. Bp. 1902. 68.; *Francesco Caglioti:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno: un progetto per il cardinale camerlengo Alvise Trevisan e un San Michele Arcangelo per il cardinale Juan de Carvajal. Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz

Hernando del Pulgar kortárs spanyol királyi titkár, diplomata és író[2] szerint anyja Diego González de Carvajal és Sevilla López frigyéből született, akárcsak Mencía de Carvajal, aki viszont Alvar García de Bejerano felesége lett, és e nászból született Garci López de Carvajal, II. Jakab kasztíliai király tanácsosa, valamint Bernardino de Carvajal.[3] Utóbbi nagybátyjához hasonlóan maga is bíboros lett.[4]

Tanulmányok, egyházi pályafutás

Sajnos Juan de Carvajal pályafutásának kezdeti szakasza homályba vész. A salamancai egyetemen végzett tanulmányokat, erről tanúskodik egy 1430. április 25-i, V. Mártonhoz intézett folyamodvány, amely szerint *baccalaureatus* fokozatot szerzett.[5] 1436 májusában egy pápai mandátum tanúsága szerint már megszerezte a jogi *licenciatus*i fokozatot.[6] Két évre rá pedig már arról értesülünk, hogy jogi doktorátust szerzett.[7] A fenti adatokból arra következtethetünk, hogy Carvajal az 1420-as évek közepén kezdhette meg egyetemi tanulmányait.

A korban megszokott módon egyházi javadalmai biztosíthatták a fedezetet az egyetemi tanulmányokhoz. 1430-ban az ávilai egyházmegye klerikusaként

---

41. (1997) No. 3. 221., 231.: 18. kép, 232.: 20. kép; *Törtei Renáta:* Egy spanyol pápai legátus tevékenysége a középkori Magyarországon. Don Juan de Carvajal bíboros életútja, szerepe és tevékenysége a magyar történelem viharos éveiben. Piliscsaba 2013. (BA szakdolgozat, kézirat). Ammaniati személyére lásd *Massimo Miglio:* Ammanati Piccolomini, Giacomo. In: Lexikon des Mittelalters. (a továbbiakban: LMA) I–X. Stuttgart 1977–1999 I. 537–538.; *Paolo Cherubini:* Giacomo Ammannati Piccolomini: libri, biblioteca e umanisti. In: Scrittura biblioteche e stampa a Roma nel Quattrocento: Atti del 2° Seminario, 6–8 maggio 1982. Ed. Massimo Miglio – P. Parenga – A. Modigliani. Città del Vaticano 1983. 175–256. Bessarionra: *Louis Bréhier:* Bessarion 5. In: DHGE VIII. 1181–1199.; *Gerhard Podskalsky:* Bessarion, cardinal. In: LMA I. 2070–2071.

[2] *Alberto Várvaro:* Hernando del Pulgar, kastilischer Höfling und Schriftsteller (um 1425 – nach 1490). In: LMA IV. 2172.

[3] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 31–32.

[4] *P. Alonso:* Carvajal (Bernardin Lopez de). In: DHGE XI. 1239–1240.

[5] „Supplicat […] Johannes de Carvajal in legibus bachalarius clericus Abulensis diocesis, […] in studio Salamantense vel alio generale studio insistendo […].” – Archivio Segreto Vaticano, Regesta Supplicationum (a továbbiakban: ASV Reg. Suppl.) 261., fol. 111v.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 33.; *Törtei R.*: Egy spanyol i. m. 17.

[6] „Dudum siquidem dilecto filio Johanni de Carvajal abbati secularis et collegiate ecclesie Beate Marie de Husellis Palentiensis diocesis, licenciato in legibus de abbatia dicte ecclesie […] ” – Archivio Segreto Vaticano, Registra Lateranensia (a továbbiakban: ASV Reg. Lat.) 340., 235r–236r.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 35.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1240.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 17.; A Gómez Canedo által az ügy kapcsán közölt másik levéltári jelzet (ASV Reg. Lat. 340., 189v–190v.) téves.

[7] „Dilecto filio Johanni de Carvaial decano ecclesie Astoricensis, legum doctori […].” – ASV Reg. Lat. 349., fol. 105v.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 37.

szereplő Carvajalnak volt egy kanonoki állása Palenciában, valamint két kápláni és egy közepes jövedelmű prebendája a trujillói S. Maria-egyházban.[8] 1431. november-decemberben pedig már egy sevillai kanonoki állásért folyamodott.[9] 1433-ban az astorgai káptalan dékánja lett,[10] a következő évben immár bírta a sevillai *decanatus*t is, illetve mint pápai kincstárnok tűnt fel.[11] A *licentiatus* megszerzését követően adta neki IV. Jenő pápa a husillosi társaskáptalan vezetését a palenciai egyházmegyében. Ezt azonban egyelőre nem tudta birtokba venni, mert abba egy bizonyos Fernando de Quiñones önkényesen betolakodott, ezért IV. Jenő előbb 1436. május 2-án a toledói érseket, majd november 20-án a toledói érseket, az osmai püspököt és a camazes-i esperest (Ciudad Rodrigo) bízta meg Carvajal bevezetésével.[12] Ez azonban minden bizonnyal sikertelen maradt,

[8] „Supplicat […] Johannes de Carvajal in legibus bachalarius clericus Abulensis diocesis […] qui canonicatu et prebendam in ecclesia Palentina ac nonnulla prestimonia seu prestimoniales portiones necnon duas perpetuas cappellanas ac medium beneficium simplex Sancte Marie de Trusillo in civitatibus et diocesibus Salamantense et Placentinense obtinet […].” – ASV Reg. Suppl. 261., fol. 111^{v}.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 33.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 17.

[9] „Supplicavit discretus vir devotus eiusdem Johannes de Carvaial baccilarius in legibus, clericus Abulensis diocesis quatinus sibi personalem gratiam faciens, de canonicatu et prebenda ecclesie Ispalensis vacante per obitum quondam Johannis Francisci […] Non obstante canonicatu et prebenda ecclesie Palentini ac nonnullis prestimoniis prestimonialibus portionibus ac beneficiis simplicibus et etiam fructoribus civitatum et diocesium Palentiem, Salamancensem et Placentem que et quot sint ac eorum norma ac designationes huisdem dignemini pro sufficienter expressis. Et quorum olim fructus […] trecentorum librarum Turonensium […] estimationem valorem […] non excedat […]” – ASV Reg. Suppl. 272., fol. 206^{r}.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 33–34.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 17.

[10] 1433. augusztus 1-jén 50 aranyforintot fizetett az astorgai kanonoki és dékáni javadalomért annata címén. – „Dicta die [prima augusti] prefatus dominus A[ngelus, reverendissimus in Christo episcopus Parentinus] locumtenens […] habuit a domino Johanne de Carvagial canonico et decano ecclesie Astoricensis, pro parta annatarum dictorum decanatorum et parte canonicatus florenos auri de camera quinquaginta”. – Archivio Segreto Vaticano, Camera Apostolica, Introitus et Exitus (a továbbiakban: ASV Cam. Ap. Intr et Ex.) 394., fol. 52v., 395., fol. 8r., 396., fol. 7r. Gómez Canedo szerint december 9-én további 15 aranyforintot fizetett. Az általa megadott jelzeten (ASV Cam. Ap. Intr. et Ex. 394., fol. 61r., 395., fol. 16v.) azonban ilyen kamarai bejegyzésnek nincs nyoma. *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 34–35. és 15. jegyz.

[11] IV. Jenő meghagyta Carvajalnak, hogy érvényesítse a Juan Cervantes a S. Petrus ad vincula áldozópap-bíborosa által a gaetai S. Teodoro bencés monostornak adott kiváltságban foglaltakat. *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 35.; Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarium antistitum series. I. [1198–1431], II. [1431–1503], III. [1503–1600]. Ed. Conrad Eubel. Münster 1913–1923. (a továbbiakban: HC) I. 34., 45.

[12] ASV Reg. Lat. 340., fol. 235r–236r.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1240. szerint ezt és az astorgai dékáni állást papi felszentelésekor nyerte el. *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 35–36.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 17.

hiszen a pápa 1437. június 18-án még mindig az ügy elintézését sürgette II. János kasztíliai uralkodónál és Alvaro de Lunánál.[13] A pápai szolgálat (lásd. alább) az eddigiek[14] mellé további javadalmakat juttatott Carvajalnak. 1438. január 2-án a pápa megerősítette számára mindazon León és Palencia egyházmegyei javadalmakat, amelyek Juan de Brandevilla, a compostellai tartományba kirendelt pápai adószedő halálával megüresedtek.[15] A IV. Jenő szolgálatában eltöltött években tovább ívelt felfelé egyházi karrierje. A pápa jóvoltából, ha nem is minden nehézség nélkül, mindenesetre 1443 végén elnyerte a coriai püspöki széket.[16] Szintén neki köszönhette a plasenciai püspöki széket, amelyet IV. Jenő – Carvajal érdemei elismeréseként – 1446. augusztus 16-án rezervált a legközelebbi üresedés esetére. Ez minden bizonnyal hamar megtörtént, mert ezév október 19-én már kötelezvényt adott 500 forintnyi *servitium commune* megfizetésére, a hónap utolsó napján pedig már lekönyvelték az összeg első felének befizetését. November 19-én az egyébként 2000 aranyforintra taksált püspökség utáni fizetési kötelezettségre maga IV. Jenő pápa adott kedvezmény.[17] Szűk két hónappal

[13] „Regi Castillie etc., Alvaro de Luna […]. Carissimo in Christo filio salutem apostolicam. Causa dilecti fili Johannis de Carvaial iuxta abbatiam secularis ecclesie Sancte Marie de Husillo, Palentinensis diocesis de qua eidem canonice providemus […].” – ASV Reg. Vat. 367., fol. 104v–105r.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 35–36.

[14] 1437. november 1-jén a pápa megerősítette a már korábban (1431) bírt ávilai és sevillai javadalmakat, és üresedés esetén újabbakat helyezett kilátásba ugyanezen egyházmegyékben. – ASV Reg. Lat. 351., fol. 236v–237v.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 36–37.

[15] „[…] Cum itaque postmodum prestimonia et prestimonialibus portiones ac simplicia beneficia que quondam Johannes de Brandevilla in Legionense et Palentinense civitatibus et diocesiis dum viveret, obtinebat, per obitum eiusdem qui fructum et proventum eidem Camere in provincia Compostellana debitorum collector existens, extra Romana Curia decessit […] quorum fructus, redditus et proventus ducentarum librarum Turonensium parvorum secundum communem extimationem valorem annum, ut accepimus, non excedunt […].” – ASV Reg. Lat. 349., fol. 105v–107r.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 37.

[16] Eubel szerint 1443. október 11-én. – HC II. 123. Ő hivatkozik az Apostoli Kamara servitium fizetési adatára: Archivio Segreto Vaticano, Camera Apostolica Obligationes et Solutiones (a továbbiakban: ASV. Cam. Ap. Obl. et Sol.) 72., fol. 1r. Herman Hoberg valamivel későbbről adatolja: 1443. november 27-én 464 forintot fizetett, a kisebb *servitium*ok utáni összeg felét 6 hónapon belül, másik felét az azt követő fél év során kellett megfizetnie. – ASV Cam. Ap. Obl. et Sol. 71., fol. 31r.; *Hermannus Hoberg*: Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis (ST 144). Città del Vaticano 1949. 33.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 68.; Az általa itt megadott jelzet (Archivio Segreto Vaticano, Obligationes pro Communibus Servitiis / a továbbiakban: ASV Cam. Ap. Oblig. Comm. / 6 fol. 95v.) téves, már csak azért is, mert itt a 1444. évi befizetések feljegyzései kaptak helyet.

[17] Október 19.: ASV Cam. Ap. Obl. et Sol. 71., fol. 69v., 72., 39v.; ASV Cam. Ap. Oblig. Comm. 6., 165r. Október 31: „Johannes electus Placentinus pro suo communi servitio dicte ecclesie Placentini […] camere florenos auri solvit ducentos quinquaginta”. – ASV. Cam. Ap. Intr. et Ex. 412., fol. 86.; November 19.: „[…] ac illa Placentine ecclesie prefici-

később Carvajal elnyerte a bíborosi kalapot is, a *S. Angeli in foro piscium* (Pescaria) szerpap-bíborosa lett (1446. december 16.), a nélkül, hogy meg kellett volna válnia a püspökségtől.[18] Sikeres diplomáciai tevékenységét a V. Miklós azzal is elismerte, hogy 1449. június 17-én a moreruelai ciszterci kolostor apáti címét Carvajalnak adományozta.[19] Egy évtizeddel később, a magyarországi legációját követően II. Piusz 1461. október 26-án portói püspökké *(episcopus Portuensis ad titulum S. Rufinae)* nevezte ki, azzal, hogy korábbi tisztét is megtarthatta.[20]

Pápai szolgálat

Ennek kezdetét illetőleg megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint ez már 1433–1434-ben megkezdődött,[21] mások néhány évvel későbbre (1437, 1440) teszik azt.[22] 1436 július az amiens-i püspökkel (Jean Le Jeune)[23] és az astorgai

---

mus in episcopum et pastorem, dilectum filium Johannem Carvagam prout in nostris desuper confectis litteris plenius continentur […]" – ASV Reg. Vat. 379., fol. 104v–105r.; *Hoberg, H.:* Taxae pro communibus i. m. 96.; HC. II. 216.; *Canedo, L. G.*: Un Español i. m. 89–90.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241. szerint csak adminisztrátorrá nevezte ki a pápa.

[18] ASV Reg. Vat. 379., fol. 133v–135r.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 89–91., 95. (tévesen a 389-es regisztrumkönyvet adja meg!); *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 6. A sikeres diplomáciai tevékenység Carvajal esetében is nagyon fontos a bíborosi titulus elnyerésében. Lásd *Wolfgang Untergehrer:* Die päpstlichen nuntii und legati im Reich (1447–1484). Zu Personal und Organisation des kurialen Gesandtenwesens. München 2012. (PhD értekezés, kézirat). 295.

[19] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 125–126.; Vö. *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 71.

[20] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 420. 4. jegyz.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 221–222.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 58.

[21] Fraknói szerint 1430 körül: *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 2.

[22] Az 1433–1434-et érintő véleményekre: *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 38–39. Ő maga 1437-re teszi.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1240. szerint 1440-től állt a Rota szolgálatában. Hasonlóképpen: *Untergehrer, W.:* Die päpstlichen nuntii i. m. 371–373.; Lásd még *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 18.

[23] Jeanne de Beauvoir, dame de Comtay és Robert le Josne gyermeke, apja artois-i polgár, lens-i származású. Apjához hasonlóan, aki amiens-i ügyvéd, püspöki bailli volt, Jean szintén jogi licenciátust szerzett. 1419-től amiens-i kanonok volt, öt évre rá nantes-i dékánként és V. Márton *acolytus*aként tűnik fel. 1431. január 10-én e pápa nevezi ki a mâconi püspökség élére. IV. Jenő idején pápai *referendarius,* őt küldi el a trieri egyház felügyeletére, ill. képviselője a burgund hercegi udvarban. 1433. április 26-án nyeri el az amiens-i püspökséget, de elfoglalni csak augusztus 3-án tudta, majd 1435-ben távoznia kellett Amiensből. A püspökséget 1436. október 24-ig tartotta kezében. Ekkor már Rómában tartózkodott, és nyerte el a thérouanne-i püspökséget. A ferrarai-firenzei zsinaton Burgundia képviseletében volt jelen. 1439. december 18-án nyerte el a S. Laurentius in Lucina áldozópap-bíborosi hivatalát, amelyet Thérouenne-nel együtt 1451. szeptember 9-én bekövetkezett haláláig megtartott. – Fasti Ecclesiae Gallicanae. Répertoire prosopographique des évêques, dignitaires et chanoines des diocèses de France de 1200 à 1500.

dékánnal együtt kellett eljárnia a toledói egyházmegye papságának javadalmi vitájában.[24] A pápai kúriai adminisztrációban betöltött ügyhallgatói tisztsége első alkalommal 1437-ben bukkan fel. Kinevezését a kasztíliai királynak köszönhette, az ottan ügyeket képviselte a *Rotán*.[25] Ennek ismeretében a pápai szolgálat kezdetét 1436–1437-re tehetjük. Megbízatásai azonban hamarosan elszólították a pápai udvarból. Ezzel vette kezdetét az a kiterjedt egyházpolitikai-diplomáciai tevékenység, amelynek során Carvajal a következő mintegy három évtizedben kisebb-nagyobb megszakítással bejárta Észak-Itáliát, a Német-római Császárság, Cseh-, Lengyel- és Magyarország területét. Mielőtt ennek ismertetésébe belefognék, két kúriai tisztségére térjünk röviden. 1445. december 20-án IV. Jenő az Apostoli Kamara ügyhallgatójává nevezte ki,[26] élete utolsó évében pedig a bíborosi testület kamarása volt[27].

IV. Jenő és a zsinati mozgalom (1438 – 1446)

Carvajal első diplomáciai feladatát 1438-ban kapta meg. Ekkor a legfontosabb feladat IV. Jenő és a bázeli zsinati atyák viszonyának rendezése volt. Miután a pápa a zsinatot áthelyezte Ferrarába, de számos egyházfő dacolt e döntéssel, ami az egyházon belüli újabb szakadással fenyegetett. Carvajal feladata eleinte arra irányult, hogy megszerezze a kellő támogatást Észak-Itáliában a ferrarai zsinat megtartásához, elsősorban a város, Milánó és Velence jóindulatának biztosítása révén. A pápai ügyhallgató 1438 nyarán kelt útra Firenzébe, majd október és a következő év májusa között – egy rövidebb megszakítással – Velencében időzött, és létre is jött egy firenzei–velencei–pápai szövetség.[28]

---

1. Diocèse d'Amiens. Ed. Pierre Desportes – Hélène Millet. Turnhout. 1996. 76–77. nr. 531. Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 17., aki Juan névvel hozza és életéről nem közöl adatokat.

[24] ASV Reg. Lat. 340., fol. 283r–284v.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 35.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1240.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 17.

[25] „Vir Romanae Rotae designatus a rege". 1438: „venerabili viro Johanni de Caruaial, sacri palatii causarum auditori".; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 37., 39.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1240.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 2–3.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 18.

[26] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 299–301. (Appendices II.) 248–249.

[27] HC II. 59.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 248–249.

[28] 1438. augusztus 10-én Ferrarában időzött, itt kapta meg ellátmányát a pápai kamarától: „venerabili viro Johanni de Caruaial, sacri palatii causarum auditori" 30 forintot utaltak ki „pro expensis unius mensis et quatuor equorum pro eundo Florentinam pro factis domini nostre pape". 1439. október 30.: „venerabili viro Johanni de Caruaial, auditori Rote, pro suis expensis in eundo Venecias pro factis s. d. n.". 1440. május 11.: „Johanni de Caruaial, oratori S. d. n. ad dominum Veneciarum" – idézi: *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 39–40.; Fraknói szerint Firenzében nem ért el különösebb sikereket. – *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 2–3.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 18.

1440 augusztusában a pápa Sienába rendelte Carvajalt, aki innét valószínűleg elment a ferrara–firenzei zsinatra, bár annak munkájában a jelek szerint nem vett részt.[29]

IV. Jenő elismertetése, a francia és német események (a bázeli reform-határozatok egyoldalú kihirdetése: 1438, bourges-i *Pragmatica sanctio,* 1439, mainzi *Instrumentum acceptationis*) jelentette fenyegetés megkövetelte, hogy a pápa tárgyalásokba bocsátkozzon a német fejedelmekkel, illetve Frigyes német királlyal (a későbbi III. Frigyes császárral).[30]

1440. november 7-én IV. Jenő pápa értesítette a bajor herceget és Frankfurt városát, hogy az egyház belső békéjének megteremtése végett három legátust küld a legközelebbi nürnbergi birodalomi gyűlésre, Juan de Carvajalt, Nicolaus Cusanust és Jacobus de Oratoribust.[31] Hármuk közül az utóbbi indult elsőként német területre (1440. november 9.), míg Carvajal és Cusanus egyelőre Firenzében várakoztak, és majd csak a következő év márciusában kapcsolódtak be érdemlegesen a tárgyalásokba.[32] Mivel a császár nem volt jelen a birodalmi gyűlésen, hanem azt áthelyezte Mainzba, így IV. Jenő követei is oda mentek.[33] Itt Carvajal feladata IV. Jenő legitimációjának védelme volt, ám sikerei ellenére a konciliarizmus és az V. Félix körüli vita egyelőre nem jutott nyugvópontra, a diéta ugyanis újabb zsinat összehívásának kezdeményezését határozta el, erről értesítette a Bécsben tartózkodó III. Frigyest.[34] Ő azonban az újabb tárgyalásokon sem adta fel semleges álláspontját (1441 június, Bécs), így egy újabb birodalmi gyűlés következett (Frankfurt, 1441 november – 1442 február). Carvajal szerepe ismét az volt, hogy IV. Jenő törvényességét bizonyítsa a bázeli szakadárokkal szemben, e mellett igyekezett az egyes előkelőket külön-külön a pápa oldalára állítani.[35] A részleges sikerek ellenére határozott álláspontot ez a gyűlés sem foglalt el, így újabb „forduló" következett, ezúttal Nürnbergben (1443. február 2.). Carvajal csak később csatlakozott, mivel a pápával közösen időközben a kérdés megoldását zsinat keretében tervezték megoldani (Firenze).[36]

---

[29] *Lino Gómez Canedo:* Un gran español al servicio del Papa. Don Juan de Carvajal y el cisma de Basilea (1434–1448). Estudio documentado. (Excerpta ex dissertatione ad lauream in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregorianae) Città del Vaticano 1942. 3–26.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 41.

[30] Összefoglalólag: *Canedo, L. G.:* Un gran español i. m. 28–79.

[31] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 3.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 45.

[32] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 46.

[33] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 46.

[34] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 46–47.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1240. – Ez utóbbi szerző szerint a birodalmi gyűlés 1441. májusában volt. Vö. *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 3.

[35] Fraknói szerint 1442 nyarán a pápa Giuliano Cesarini *nuntius et orator* mellé rendelte a birodalom és Magyarország területére. *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 3.

[36] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 3.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 47–60.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1240. – Ez utóbbi szerző szerint a frankfurti birodalmi gyűlés 1442 júniusában volt.

1443 második felében az erőviszonyok egyre kedvezőbbekké váltak IV. Jenő számára. A bázeli zsinat utolsó ülését (1443. május) követően IV. Jenő oldalára állt Nápoly, Velence, Carjavalnak pedig sikerült megnyernie Gaspar von Schlick császári kancellárt is, és rajta keresztül számos német előkelőt, így bizakodva tekinthetett az 1443. novemberi nürnbergi birodalmi gyűlés elé, ahol Nicolaus Cusanusszal együtt képviselte IV. Jenő érdekeit.[37] A Reichstag egyházi kérdésekkel végül – mivel a császár távol maradt a magyar ügyek miatt – nem foglalkozott, ezért Carvajal inkább a német fejedelmekkel és magával a császárral igyekezett tárgyalásokat kezdeményezni.[38] E célból Bécsben fel is kereste a császárt 1444 májusában. Sok eredményt azonban itt sem ért el, hiszen a soron következő nürnbergi gyűlésen a császár semleges álláspontot foglalt el, és nem sikerült elérni, hogy Konstanzba vagy Augsburgba zsinatot hívjanak össze, és oda meghívják IV. Jenőt és a bázeli zsinati atyákat is.[39] A megoldást végül csupán az egyes befolyásos személyekkel folytatott tárgyalások hoztak (Gottfried von Limburg, würzburgi püspök, Thomas Ebendorffer, Aeneas Silvius Piccolomini). A két utóbbi elhagyta a „bázeli pártot", és IV. Jenő mellé állt.[40] 1445 júniusa és 1446 márciusa között újabb sikertelen próbálkozások történtek arra, hogy III. Frigyes is IV. Jenő oldalára álljon (frankfurti, nürnbergi Reichstag), ezért Carvajalnak ismét a két fél között kellett ingáznia.[41] 1446 februárjában ismét többen indultak el Bécsbe, a követségben Carvajal mellett ott volt Tomas Parentucelli, Johannes von Heisenberg és Nicolaus Cusanus. Itt már jelentős előrelépés történt, hiszen III. Frigyes a császári koronázás reményében rugalmasabbnak mutatkozott IV. Jenő elismerésében, a német egyházi hivatalok (különösen Köln és Trier) betöltésének kérdésében. A hosszas alkudozások eredményeként – amelyeknek Carvajal mellett Piccolomini és Parentucelli voltak a kulcsfigurái – az 1446 szeptember-októberi frankfurti gyűlésen már elfogadták IV. Jenő pápát, aki viszont ígéretet tett egy egyetemes zsinat összehívására, egyes bázeli reform határozatok kihirdetésének (Mainz, 1439) elismerésére, és a javadalmi intézkedések megerősítésére. A frankfurti végzéseket utóbb IV. Jenő és III. Frigyes is megerősítették (1447. február 5., 14.), majd miután nem sokkal később a pápa meghalt, utódjával, V. Mártonnal (aki egyébiránt Carvajal korábbi legátus társa, Parentucelli volt) további tárgyalásokra került sor Aschaffenburgban (1447. július). Ezekben Carvajal személyesen nem vett részt, aki ekkor kapott legátusi megbízást a cseh, huszita ügyekre, ám egy későbbi ponton, a tárgyalások eredményeit rögzítő bécsi konkordátum (1448. február 17) előkészítésében már ő is részt vett.[42]

---

[37] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 63–64.

[38] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 5.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 65–68.

[39] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 70–73.

[40] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 5.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 74–74.

[41] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 75–76.

[42] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 5–6.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 77–87., 95–99., 106–110.; *Werner Maleczek:* Die päpstlichen

Béketeremtés Közép-Európában

Carvajal megbízatása nem korlátozódott csupán a fenti, önmagában is bonyolult kérdésekre, IV. Jenő és utódai is fontos feladatokat adtak neki a különböző politikai és vallási feszültségek rendezése végett Közép-Európában. A béketeremtés azonban szervesen illeszkedett egy harmadik célkitűzéshez, a török elleni hathatós fellépéshez.

Carvajal a cseh és magyar ügyekkel már nem sokkal azután találkozott, hogy IV. Jenő diplomáciai szolgálatába állt. 1440-től, mint közismert, a magyar trón betöltése körül két és fél évtizedig tartó viszály alakult ki, amely szoros szálakkal kapcsolódott a cseh korona kérdéséhez és az ottani vallási konfliktusokhoz.

A cseh-huszita kérdéssel először 1446-ban bécsi tartózkodása idején foglalkozott behatóbban. Miután pedig egy cseh küldöttség 1447 elején Rómában megjelent, és Carvajal ekkor szintén itt tartózkodott, lényegében ő lett a III. Frigyest cseh ügyekben képviselő Procopius von Rabenstein tárgyalópartnere.[43] Az első tárgyalásokra Bécsújhelyen került sor az immár bíborosi rangra emelt Carvajal és Rabenstein között, aki mellett feltűnt Piccolomini is.[44] 1447 augusztusában a S. Angelus szerpap-bíborosa immár legátusként[45] tárgyalt Prágában a huszitákkal, akik a prágai érsek, Rokyzana kinevezését, valamint a prágai *compacta* megerősítését követelték. Carvajal 1448. április végén – május elején Prágában[46] találkozott az egyetem és Podjebrád György képviselőivel, akik a már említett két kérdés mellett kérték a két szín alatti áldozás és az új királyválasztás engedélyezését.[47] Jóllehet a husziták Carvajal elutasító magatartása miatt a királyválasztásra vonatkozó előterjesztésüket utóbb visszavonták, a tárgyalások gyakorlatilag eredménytelenül zárultak, így végül május 23-án Carvajal elhagyta Prágát.[48] Ezt követően a magyar ügyekben folyó pozsonyi és

---

Legaten im 14. und 15. Jahrhundert. In: Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa. Hrsg. Rainer Christoph Schwinges – Klaus Wriedt. (Vorträge und Forschungen 60.) Stuttgart 2003. 45.; *Untergehrer, W.:* Die päpstlichen nuntii i. m. 353.; *Antonín Kalous:* Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation. Roma 2017. 189. A konkordátumra lásd *Andreas Meyer:* Das Wiener Konkordat von 1448 – eine erfolgreiche Reform des Spätmittelalters. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 66. (1986) 108–152.

[43] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 105.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 6.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 154.

[44] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 111.

[45] 1447. augusztus 6-án kapta meg kinevezését V. Miklóstól.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 112–113.

[46] A legátus fényes fogadtatásban részesült, amelyről többféle írott beszámoló is fennmaradt. *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 114–116., 191.

[47] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 303–311. (Appendices III.)

[48] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 9.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 112–119., 303–311.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 47., 154., 191.

bécsi tárgyalásokon a cseh helyzet is természetesen napirendre került, de a bíboros sem tudott érdemi eredményt elérni.[49]

Tíz évvel később, Podjebrád György megválasztásakor került Carvajal ismét kapcsolatba a cseh-huszita helyzettel. A bíboros a török ellenes fellépés sikerét biztosító kedvező háttéreseményként tekintett Podjebrád megválasztására, remélte, hogy ezzel megszűnnek a vallási problémák Csehországban, és helyreáll a katolikus hit egysége.[50] Ugyanakkor Podjebrád koronázása kényes kérdés volt, hiszen sem a prágai érseki, sem az olmützi püspöki szék nem volt betöltve, a boroszlói püspök viszont Podjebrád ellen foglalt állást, így végül, Carvajal tanácsát is kikérve – miután Podjebrád a Szentszéknek esküt tett két magyar főpap, a győri és a váci püspök előtt a katolikus hit megtartására – sor kerülhetett a koronázásra.[51]

A spanyol bíboros pályafutása során még egy alkalommal találkozott a cseh-huszita kérdéssel. A Podjebrád György ellen 1463-ban indított perről van szó, amelyben Carvajal 1464 októberétől egészen annak végéig (1466) aktív szerepet játszott, és amelynek eredményeként II. Pál 1466 decemberében kiátkozta a cseh királyt.[52]

A cseh hitbéli és politikai viták mellett Carvajalnak egy sokkalta bonyolultabb kérdéssel is foglalkoznia kellett az 1440-es évek közepétől, a magyar trón betöltésével. Az első, az ő közreműködésével zajló, V. László elismertetését célzó tárgyalásokra 1445 nyarán került sor, majd az 1446–1447 fordulóján zajló bécsújhelyi megbeszélésekben is meghatározó szerepet játszott, amelyek végül elvezettek a radkersburgi fegyverszünet megkötéséhez (1447. június 1.). Carvajal 1447. augusztus 6-i legátusi kinevezése a cseh és magyar területekre a majdani szilárd béke létrehozását célozta III. Frigyes és a magyar előkelők, köztük a Hunyadi párt képviselői között. Erre végül 1448. augusztus 5-én került sor hosszas előzetes tárgyalások után, amelyeket a legátus részben Bécsújhelyen, Prágában, Pozsonyban és Budán folytatott.[53]

Ezután hosszabb szünet következett, a bíborost előbb bizonyos német ügyek, szólították el, majd 1449 tavaszának végén visszatért Rómába, és éveken

---

[49] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 120–121.

[50] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 190–191.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 48.

[51] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 402–403.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 112.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 192–193.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 191.

[52] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 423–424.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 234–239. Carvajal volt az, aki a pápai utasításokat közvetítette, ill. a Gregor von Heimburggal (Podjebrád képviselője) is ő tartotta a kapcsolatot.

[53] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 7–11.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 69–70.; Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. 239.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 111–112., 313–321. (Appendices IV.); *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 22–23.

keresztül alapvetően Itáliában tevékenykedett: az egyház egységének végleges helyreállításán, a török elleni keresztény fellépés megszervezésén munkálkodott, de Aeneas Silvius Piccolomini révén követte a cseh ügyeket is.[54]

Magyar ügyekkel Carvajal 1450-től foglalkozott ismét. Mivel III. Frigyes továbbra is „védelmében" tartotta V. Lászlót, a Hunyadi párt őt és V. Miklós pápát kérte fel a közvetítésre. Ez azonban csupán részleges sikereket hozott (pl. Garai László nádor szabadon engedése).[55] 1452 tavaszán Carvajal ismét igyekezett közvetíteni V. László elismertetése ügyében, erre III. Frigyes római koronázása adott alkalmat.[56] A közvetítési kísérlet ellenére azonban a német–magyar viszony továbbra is feszült maradt.

A spanyol bíboros ennek rendezésébe érdemben nem folyt bele, feladata ekkor már inkább a török elleni keresztény összefogás szervezése volt (lásd alább részletesen). A siker ellenben azon is múlott, hogy mennyire volt lehetséges békét teremteni a leginkább érintett közép-európai térségben. Carvajal III. Kallixtusz pápától 1455. szeptember 14–17. között Német-, Magyar-, és Lengyelországra és a török uralom alatt álló területekre kiterjedő legátusi felhatalmazást kapott, hogy anyagi erőforrásokat gyűjtsön, és összehangolja az előkészületeket egy Konstantinápoly visszaszerzésére indítandó keresztes hadjárathoz.[57] A terv megvalósításának azonban akadálya volt a rendezetlen német–magyar viszony. Éppen ezért még ezév novemberében a bíboros Bécsben egyezséget hoz létre III. Frigyes és V. László között.[58] Később beavatkozott a magyar belpolitikába, V. László és a Hunyadiak konfliktusában az utóbbiakat támogatta: V. Lászlót kiközösítéssel fenyegette Hunyadi László kivégzése után, Albert utószületett fiának halála után pedig komoly szerepe volt abban, hogy Hunyadi Mátyás került

---

[54] 1448 novemberében Carvajal már a kölni érsekség és a clèves-i hercegség vitájával volt elfoglalva. Itáliába visszatérve komoly szerepe volt V. Félix ellenpápa lemondatásában. *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 71.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 121–128.

[55] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 129–130.

[56] Carvajal volt az, aki a császárt a hazaúton a pápai állam határáig elkísérte. *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 14. és 1. jegyz.

[57] *Pierre Blet:* Histoire de la représentation diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIX[e] siècle. Città del Vaticano 1982. 179.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 154.; Az általános felhívásra szeptember 8-án került sor. Carvajal nemcsak Magyarországra, hanem Lengyelországra is felhatalmazást kapott. *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 154.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 125.; Vetera monumenta historica i. m. II. 278–279.; Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia. I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1860–1861. II. 103., *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 95.; Vö. *Maleczek, W.:* Die päpstlichen Legaten i. m. 45.; *Untergehrer, W.:* Die päpstlichen nuntii i. m. 306.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 29–30.

[58] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 126–127.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 96.

trónra.[59] A családhoz és különösen Mátyáshoz való kötődése lett végül az oka annak, hogy 1460–1461 fordulóján véget ért Carvajal legátusi megbízatása.[60] A kapcsolat ennek ellenére nem szakadt meg, Mátyás később is rendre Carvajalt kereste meg a hadi segélyek kieszközlése végett.[61]

Szintén a török elleni hatékony összefogás hátterében az 1450-es években kiújult egy régi konfliktus: a lengyelek és a Német Lovagrend viszálya. A pomerániai és a porosz területek hovatartozása körüli vita rendezése végett 1454-ben V. Miklós Guillaume-Hugues d'Estaing bíboros mellett Carvajalt bízza meg a vizsgálattal. Ennek folytatásaként először Nicolaus Cusanus kapott legátusi felhatalmazást, ám a lengyelek közbenjárására őt a pápa Porosz-, míg Carvajalt Lengyelországba nevezte ki. A megbízás azonban V. Miklós halála miatt meghiúsult. Az új pápa, III. Kallixtusz, aki egyértelműen a lovagrendiek mellé állt, 1455-ben Carvajalt ismét Lengyelországba küldte ki. Ez a követség eredményt nem ért el, sőt a konfliktus csak kiszélesedett, és csak évekkel később, az 1466-os toruńi béke zárta le, de ebben Carvajalnak már nem volt szerepe.[62]

---

[59] Carvajal pl. kiközösítéssel fenyegette meg azokat, akik Hunyadi László kivégzésének és Vitéz János váradi püspök fogságra vetésének részesei voltak. Hunyadi és a Szilágyiak egyezségét rögzítő szegedi esküt a bíboros előtt is meg kellett ismételni. A korábbi szakirodalom (Kubinyi András) szerint, mivel erre nem került sor, az abban foglaltak érvényüket vesztették. Az újabb kutatás (Pálosfalvi Tamás) azonban felszínre hozta azt, hogy az első, szegedi eskü szövegében nincs ilyen érvényességi záradék, vagy hasonló utalás, és az esküt a felek valójában le is tették Carvajal és Szécsi előtt. Amikor pedig a Garai-Újlaki-féle szervezkedés megindult III. Frigyes meghívása érdekében, a Carvajal-Szécsi Dénes alkotta tandem egy kivétellel Mátyás mellé állította a magyar főpapokat. Carvajal szerepére összefoglalólag lásd *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 138–139.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 102–105., 109–111.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 178.; *Kubinyi András:* Mátyás király és a magyar püspökök. In: *Uő:* Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. 73–74.; *E. Kovács Péter:* A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 105–106.; *Pálosfalvi Tamás:* Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendők krónikájához. Századok 147. (2013) 2. sz. 349., 351.; Vö. *Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 180.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 41–42.

[60] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 420., 4. jegyz.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 221–222.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 74., 38. jegyz.; *E. Kovács P.:* A Szentszék, a török i. m. 106.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 58.

[61] Mátyás 1463-ban egyenesen „a magyarok és valamennyi keresztény védelmezőjének" nevezte.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 421–422.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 222–225.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 69–70.

[62] *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 168–172.; Vö. *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 154.

Török elleni összefogás

A spanyol bíboros eddig ismertetett tevékenységétől elválaszthatatlanok a kereszténységet közvetlenül fenyegető oszmán terjeszkedés megállítását célzó törekvések, így talán indokolt ezeket külön is alaposabban szemügyre venni.

1448 nyarán, a magyar trón betöltése körüli tárgyalásokat felhasználva, június közepén Budán a bíboros sürgette a török elleni katonai fellépést, amelynek „eredménye" az 1448. októberi gyászos rigómezei csata lett, amelyben a török túlerővel szemben Hunyadi hadereje vereséget szenvedett.[63]

Carvajal török ellenes szervező tevékenysége néhány évvel később bontakozott ki érdemben. 1453-ban, Konstantinápoly elestének hírére széleskörű diplomácia akciók indultak az összefogás megteremtésére. Ebben nagy jelentősége volt az itáliai ellentétek rendezésének. Az akkoriban itt tevékenykedő Carvajal is részt vett ebben, megbízatása Firenze, Velence és Milánó és Aragónia megnyerése, kibékítése volt egymással. A spanyol bíboros közreműködésének is köszönhetően 1454-ben megkötttetett a lodi béke.[64]

Carvajal szerepét a közép-európai béke megteremtésében már érintettük, így itt inkább a török elleni tényleges szervezőmunkáját kell összefoglalni. A közös keresztény fellépést célzó törekvések 1454-ben még csak szerény eredményeket értek el. Sem a regensburgi, sem a frankfurti birodalmi gyűlésen nem sikerült megteremteni az összefogás alapját képező kiegyezést az egymással vitában álló felek (pl. III. Frigyes és a magyarok) között. Maga Carvajal is csupán az októberi frankfurti Reichstagon vett részt, a szervezés oroszlánrészét Aeneas Silvius Piccolomini és Johannes de Castiglione (magyar- és csehországi pápai legátus!) végezte. A legfontosabb terv – a keresztény fejedelmek, ill. egy esetleges egyetemes zsinat összehívása – ugyan sikertelen volt, ellenben határoztak a német katonai támogatásról a Magyarországon Hunyadi János vezetésével hadakozóknak, valamint flotta szervezéséről szintén a török ellen. Ez utóbbiba kapcsolódott be aktívan (Piccolomini és Castiglione mellett) Carvajal is. Neki köszönhetően Aragóniát is sikerült megnyerni a keresztes had szervezése ügyének, ennek eredményeként jelentős segély indult Szkander béghez, illetve döntés született egy kisebb flotta Rodoszra küldéséről is.[65]

---

[63] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 9–13.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 120.; *Bárány Attila:* Magyarország és a kései keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes hadjáratok. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József. Gödöllő 2006. 154. Vö. *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 69–70.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 23.

[64] Érdekes, hogy Carvajal 1453. áprilisi velencei tartózkodása idején környezetében találjuk Ivanics Pál császmai kanonokot, Vitéz János humanista körének egyik tagját, aki később Ferrarába is a legátussal tartott. *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 14–16.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 136–139.

[65] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 16–19.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 140–148.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 28.

A török elleni szervezkedést érdekes módon kevésbé befolyásolta a pápaváltás.[66] A keresztes had szervezésére vonatkozó tervek nem kerültek le a napirendről, 1456-ra tervezték a keresztesek megindítását a törökök ellen.[67] Ennek jegyében kapta meg Carvajal legátusi megbízatását III. Kallixtusz pápától (1455. szeptember 14–17.) Német-, Magyar- és Lengyelország területére, hogy anyagi erőforrásokat gyűjtsön, és összehangolja a Konstantinápoly visszahódításához szükséges előkészületeket.[68] Mellette Szécsi Dénes is megbízást kapott, nem egyszerűen mint *legatus natus,* hanem külön pápai oldalköveti felhatalmazás formájában.[69] Carvajal feladata az volt, hogy először a birodalom területén szerezzen segítséget a császártól (regensburgi gyűlés), majd Magyarországra kellett mennie, és rávenni a magyar királyt és a rendeket, hogy csatlakozzanak a keresztes hadjárathoz.[70] Ezt a munkát Carvajal természetesen nem egyedül végezte, vele párhuzamosan dolgozott az ügy érdekében több jelentős pápai legátus is: Johannes de Castiglione, aki 1455–1456-ban a birodalom, Cseh- és Magyarország, valamint Nicolaus Cusanus, aki a császárság területére kapott felhatalmazást (már 1454-ben, és 1455-ben is).[71]

Carvajal 1455. szeptember 25-én hagyta el Rómát, majd Firenze és Velence irányába utazott. Az itteni tárgyalásokon csak általános ígéreteket kapott.[72] Novemberben Bécsben tárgyalt III. Frigyessel, aki hajlandónak mutatkozott csatlakozni a keresztes hadjárathoz és V. Lászlóval is egyezséget kötött.[73] Carvajal a vállalkozás fedezésére tizedet vetett ki,[74] továbbá 1455. december 7-én értesített jöveteléről Kapisztránói Jánost.[75] 1456. február 6-án Carvajalt már Budán találjuk, ahol a keresztes had szervezéséről tárgyalt V. Lászlóval, illetve az Erdélyből ide hívott Kapisztránói Jánossal az országgyűlésen (1456. február

---

[66] 1455. március 25-én meghalt V. Miklós, utóda, Alfonso Borgia lett III. Kallixtusz *néven.*; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 148.

[67] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 149.

[68] A megbízás nemcsak az említett országokra, hanem a Magyarországgal szomszédos török uralom alatt álló területekre is kiterjedt. Vetera monumenta historica i. m. II. 278–279.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 125.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 95.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 154.; *Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 179.; *Maleczek, W.:* Die päpstlichen Legaten i. m. 45.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 29–30.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 184.

[69] *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 92., 159.

[70] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 125.

[71] *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 160.

[72] *Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 179.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 155–156.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 126.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 31.

[73] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 126–127.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 96.

[74] *Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 179.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 31. szerint november 28-án.

[75] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 157.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 127.

14. – április 6.) egyeztettek.[76] Az előkészítést illetően többször tárgyaltak a keresztes haderő összegyűjtésének határidejéről (ez előbb június, majd augusztus eleje lett),[77] illetve a keresztes had költségeinek fedezésének előteremtéséről. Ehhez Carvajal felhasználhatta legátusi működési területének tizedbevételeit.[78] Egy rövid időszakot leszámítva (amikor Hunyadival tárgyal a haderő szervezéséről[79]) a spanyol bíboros továbbra is Budán tevékenykedett, miután május 14-én felhatalmazta Kapisztránói Jánost, a keresztes hadjárat meghirdetésére.[80] Itt maradt még akkor is, amikor biztossá vált, hogy a török célja Nándorfehérvár elfoglalása. Carvajal majd csak később, az ostromlott vár felszabadítását célzó, Hunyadi és Kapisztránói vezette hadmozdulatokba kapcsolódik be az általa összegyűjtött 4–5000 fős haderővel („három János diadala").[81] Egyébként ez volt az egyetlen tényleges részvétele a csatározásokban, ami fordulópontot jelentett a pápai legátusok szerepvállalásában. Carvajal, szemben az 1444-ben Várnánál személyesen hadakozó Giuliano Cesarinivel, már nem a keresztes hadak vezetője, sokkal inkább annak szervezője volt.[82]

Hunyadi és Kapisztránói halála után,[83] a zavaros bel- és külpolitikai helyzetben a legátus feladata alapvetően a keresztesek egységének megőrzése volt, ám ennek ellenére Carvajal mint láttuk, Mátyás oldalán beavatkozott a magyar belpolitikába.[84] Ennek azért van jelentősége, mert Nándorfehérvárt követően a legátusnak 1456 végén–1457 elején sikerült megakadályozni egy körvonalazódó magyar–török békekötést, majd a pápa 1457 májusában megbízta, hogy a

[76] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 158–159.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 127–128.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 96–97.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 31–32.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 160.

[77] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 158., 160.

[78] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 158.

[79] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 130.

[80] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 131.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 162. Carvajal megbízottja, helyettese *(vicelegatus?)* Francesco degli Oddi, Assisi püspöke (1444–1456) volt. *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 98.; *Giuseppe Cappelletti:* Le Chiese d'Italia, dalla loro origine sino ai nostri giorni. I–XXI. Venezia 1844–1870. V. 155–160. 1456. június 14-én két levelet is intézett Kapisztránói Jánoshoz. – *Cappelletti, G.:* Le Chiese d'Italia i. m. 160.

[81] Erre alapvetően Hunyadi, az esztergomi érsek és a váradi püspök sürgető nyomása késztette Carvajalt. A kifejezés Aeneas Silvius Piccolominitől származik.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 129–132.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 99.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 163–174.; *Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 179–180.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 35–36.

[82] Erre legújabban Antonín Kalous hívta fel a figyelmet: *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 160.

[83] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 135. Carvajal Nándorfehérvár viadala után Zimonyba ment, itt értesült Hunyadi haláláról. Kapisztránói János Újlakon halt meg 1456. október 23-án.; *Stanko Andrić:* Kapisztrán Szent János csodái. Bp. 2009. 51–60.

[84] Lásd az 58. jegyzetet.

szerb despotát, Brankovics Lázárt vegye rá a török elleni támadásra, illetve a pápa a boszniai ferencesek révén[85] igyekezett egyfajta koalíciót létrehozni Velence, Brankovics, Szkander bég és Dalmácia részvételével. Carvajal el is utazott Boszniába (Jajca),[86] de nem sokkal később, júliusban III. Kallixtusz visszahívta, hogy Lorenzo Roverellával együtt segítsen kibékíteni III. Frigyest és V. Lászlót.[87] Erre sarkallta Piccolomini is, aki szintén Carvajal visszatértét sürgette.[88] 1457. november 29-én a pápa arra utasította a spanyol bíborost, hogy mielőbb térjen vissza Rómába, mivel a keresztény uralkodókat össze kívánta hívni, hogy a török elleni háborúról tárgyaljanak.

V. László 1457. november 23-i halálának ismeretében, és Mátyás trónra kerülésének támogatásával azonban Carvajal magyarországi jelenléte lehetőséget teremtett a török elleni fellépés folytatására. Így tehát a spanyol bíboros maradt Magyarországon, és Szécsi Dénes esztergomi érsekkel együtt újabb keresztes hadat kellett volna toboroznia. Erre egyelőre nem igazán került sor az ingatag belpolitikai helyzet miatt. Az ügy érdekében Szécsivel szemben kemény hangot megütő III. Kalixtusszal szemben az érseket Carvajal volt kénytelen mentegetni. Természetesen a pápa reakciója is érthető volt, hiszen semmiképpen sem akarta, hogy Magyarország békét kössön a törökkel.[89]

A lépés bevált, hiszen 1458 elején az újabb török támadási kísérlet hírére Mátyás előkészületeket tett a legátussal egyetértésben Nándorfehérvár megerősítése érdekében.[90] A legátus július-augusztus folyamán végig Magyarországon tartózkodott, hol Budán, hol Szegeden.[91] A május elején Szilágyi Mihály által jelentett török előrenyomulás hírére Carjaval csak 2000 keresztest tudott küldeni a szervezés nehézségei miatt.[92] 1458 szeptember elején a spanyol bíboros és Szilágyi fegyvereseinek segítségével sikeresen verték vissza a török támadást, és szorították vissza őket a Száván túli területre.[93]

---

[85] Vetera monumenta historica i. m. II. 293–294.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 140.

[86] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 141.

[87] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 140–142.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 105–106.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 181–184.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 38–39.

[88] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 184–185.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 143.

[89] Vetera monumenta historica i. m. II. 310–311.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 400–401.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 188–190.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 159.

[90] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 404–405.

[91] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 195–196.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 406.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 113.

[92] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 198.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 405–406.

[93] *Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 180.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 198–199.

II. Piusz megválasztása (1458. augusztus 27.) után – aki egyébként Carvajal személyes barátja volt – a helyzet megváltozott. Az új pápa terve egy egész kereszténységet összefogó tárgyalás létrehozása volt, erről értesítette Carvajalt 1458. október 27-én, a szervezést Battista Brendanira bízta. A konferenciára eredetileg Udinében vagy Mantovában került volna sor.[94] A császár azonban egyelőre ragaszkodott ahhoz, hogy a tárgyalásokra német területen kerüljön sor, ekkor a pápa Carvajal bízta meg (1459. február 27.), hogy a császárt bírja jobb belátásra.[95] A konferenciának három fő témát szabott meg a pápa: 1) főkapitány megválasztása a keresztes sereg vezetésére, mindenképp német területről, 2) a lehető legtöbb eszköz, anyagi forrás igénybe vétele a hadjárathoz, 3) a széthúzó nemzetek közötti *(inter dissidentes nationes)* béke fenntartása, megteremtése, 4) a keresztes had útvonalának meghatározása (akár Magyarországon keresztül, akár máshol), a korábbi szervezetlenség elkerülése végett.[96] Carvajal 1459. február 20-án meghívta Podjebrádot Mantovába.[97] II. Piusz ekkor meghagyta legátusának, hogy ha lehetséges, Mátyást is bírja rá, hogy eljöjjön az itáliai városba, vagy legalább az esztergomi érseket küldje el, ha az ország helyzete miatt személyesen nem is lehet jelen.[98] Szécsi szereplése nem véletlen: már korábban is szerepet kapott a török ellenes keresztes hadjárat szervezésében, főleg Mátyás meggyőzésében.[99]

A siker kulcsa a feszült német–magyar viszony rendezése lett volna, már csak azért is, mert a magyar trón kérdése III. Frigyest láthatóan jobban foglalkoztatta, mint a mantovai konferencia ügye. 1459 tavaszán Carvajal hol Bécsújhelyen, hol Budán, hol Prágában tárgyalt, nem sok sikerrel. Félő volt, hogy a szembenálló felek a török elleni hadakozásra szánt erőforrásokat az egymás elleni harcra használják fel. A helyzet rendezését azonban aligha segítette elő, hogy Carvajal egyértelműen Mátyás oldalára állt III. Frigyessel szemben. A két uralkodó konfliktusának rendezését II. Piusz 1459 júniusában – amikor Carvajal személyesen számolt be a helyzetről a pápának Mantovában – magának tartotta fenn, mivel korábban hasztalan intette semlegességre a spanyol bíborost.

---

[94] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 201–202. Ebben a tekintetben szkeptikusan fogalmaz Carvajalt illetően: „Carvajal era partodario de la negociaciones directas y enemigo de dietas y congresos, cuya inutulidad había experimentado largamente in Alemania". – *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 201.; E kijelentés alapja az a forrás lehet, amit a szerző függelékben közöl. – *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 337–344. (Appendices VI.); Vö. *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 114.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 44–45.

[95] *Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 181–182.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 203.

[96] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 203.

[97] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 203–204.

[98] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 204.

[99] Vetera monumenta historica i. m. II. 311–312.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 161.

1459-ben augusztusában II. Piusz új megbízottakat küldött a Brünnben együtt időző Frigyeshez, Podjebrádhoz és Mátyáshoz a luccai püspök, és Stephanus de Nardinis pápai jegyző személyében. Értésükre adta, hogy a pápa maga fog dönteni a felek vitájában.[100]

Ezzel a török elleni sikeres fellépést biztosító béke szerzésének ügyét II. Piusz 1459 végén ténylegesen kivette Carvajal kezéből, aki ezután jobbára a török elleni fellépés szervezésével közvetlenül összefüggő ügyekben intézkedett. A német, cseh és magyar uralkodó közötti megbékélés kimunkálására a pápa másokat kért fel. 1459 végén Ieronymus Lando krétai érseket és Franciscus de Toledo, sevillai esperest azzal bízta meg, hogy vegyék rá Podjebrád Györgyöt arra, hogy közvetítsen Mátyás és Frigyes között. 1460 januárjában pedig Bessariont küldte a császárság területére, hogy a megegyezés mielőbb létrejöjjön. Carvajal viszonylagos kegyvesztettsége miatt[101] pedig a magyar ügyek intézését 1461 januárjában Bessarion vette át.[102] A spanyol bíboros azonban csak ezév szeptember 30-án tért vissza Rómába, mivel Mátyás ragaszkodott a személyéhez. Visszahívásának egyébként II. Piusz elégedetlensége mellett talán az is oka lehetett, hogy Carvajal már több alkalommal is megemlítette egészségi állapotának romlását.[103] E mellett a visszatérésnek volt egy másik, gyakorlati oka is: a pápa 1461. október 26-án portói püspök-bíborossá nevezte ki.[104] Időközben Bessarion, akinek szintén nem sikerült előrelépést elérnie a III. Frigyes és Mátyás közötti béke ügyében, 1461. november 20-án visszatért Rómába.[105]

Carvajal a hosszú évekig tartó legációt követően is figyelemmel kísérte a török elleni keresztes összefogást és részben annak részese is maradt. Jóllehet a következő években Carvajal és támogatói – elsősorban Velence – folyamatosan szorgalmazták legátus kiküldését Magyarországra a török veszély miatt, ám II. Piusz egyre csak tartózkodott attól, hogy Carvajalt ismét kinevezze.[106] Ebben

---

[100] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 408–413., 416., 418.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 116., 120–123.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 204–216.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 44–45.

[101] Ezt mutatja a már említett Franciscus de Toledo 1460 júliusi titkos kiküldése Bessarionhoz, amelyre azért került sor, mert Carvajal nem mutatkozott semlegesnek a német-magyar vitában. *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 216–217.

[102] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 217.

[103] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 419–420.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 218.

[104] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 221.; Portói püspöki tevékenységére alig van adat. – *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 222.; Vö. *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241. E mellett megtartotta korábbi tisztét (S. Angelis diakónus kardinális) is. *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 420., 4. jegyz.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 58.

[105] *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 124.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 172–173.

[106] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 421.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 58–59.

az időszakban így a spanyol bíboros, úgy tűnik, inkább Mátyás képviselőjeként tevékenykedett, maga Mátyás 1463-ban egyenesen „a magyarok és valamennyi keresztény védelmezőjének" nevezte.[107] Hunyadi később is rendre Carvajalt kereste meg a hadi segélyek kieszközlése végett.[108] 1463 nyara és 1464 tavasza között Carvajal is jelen volt II. Piusz különböző, keresztes hadjárat szervezését előkészítő lépéseinél (Viterbo, Piacenza, Velence, Siena), de csak passzív résztvevője volt az eseményeknek.[109] A helyzet, mintha 1464 júliusában megváltozott volna. II. Piusz Anconából Raguzába küldte Carvajalt, hogy arra buzdítsa a várost, tartsanak ki a török ellenében.[110] A kilátásba helyezett tengeri hadjárat végül elmaradt, a bíborosi kollégium inkább Mátyásnak küldött hadi segélyt.[111] II. Piusz halála (1464. augusztus 15.) után a bíborosok – Carvajal is kandidált[112] – II. Pált választották meg, ezzel azonban a fő célok (török elleni hadakozás, egyetemes zsinat gondolata) nem változtak meg.[113] Annak ellenére, hogy szembeszegült II. Pál bíborosok szerepére vonatkozó tervezett reformjával,[114] mégis fontos feladatot kapott: a keresztes hadjáratra fordítandó pénz kezelését bízta rá a pápa Bessarionnal és Estoutville püspökkel együtt.[115] Két évvel később – diplomáciai tevékenységének utolsó felvonásaként – szintén a török elleni fellépés előmozdításán fáradozott. Szerepe hasonló volt a korábbi évek megbízatásaihoz: elsősorban Velencét kellett egy táborba terelnie több más jelentős itáliai állammal (Milánó, Nápoly, Firenze) a sikeres hadakozás érdekében (1466. július vége – 1467. szeptember).[116]

---

[107] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 421–422.

[108] Pl. 1464-ben: Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Szerk. Fraknói Vilmos. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I/VI.) (reprint) Bp. 2000. 32–33.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 222–225.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 69–70.

[109] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 227–229.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 60.

[110] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 230. Más vélemény szerint a peloponnészoszi-félszigetre küldte a pápa, és útközben érintette Raguzát. A küldetése nem járt sikerrel. *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.; Fraknói szerint Raguza megsegítése a pápai flotta révén Carvajal tanácsa volt. *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 422.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 130.

[111] *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 130.

[112] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 423., 2. jegyz.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 231–232.; Bizonytalannak tekinti: *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 61–62.

[113] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 231.

[114] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 231.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241.

[115] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 231–232.; *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 62.

[116] *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 136. és *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 240. sikeresnek tekinti szemben Törtei Renátával: *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 63.

Carvajal magyarországi tevékenységének egyéb elemei

Mielőtt még rátérnék Carvajal utolsó éveire, érdemes röviden érinteni azokat az intézkedéseit, amelyek Magyarországhoz köthetődnek, és a diplomáciai tevékenység árnyékában eddig kevés figyelmet kaptak (1. táblázat).

Mint minden teljes felhatalmazással rendelkező pápai megbízott, Carvajal is elnyert különböző speciális jogosítványokat *(facultates)* az általános megbízások mellett. Ezek jellemzően különböző számú egyházi javadalom betöltésére, vagy szabad gyóntatóválasztás, illetve búcsúk engedélyezésére vonatkoztak, valamint lehetőséget adtak a pápai oldalköveteknek *(legatus de latere)* arra, hogy olyan szabálytalanságok *(irregularitates)* alól adjanak felmentést, amelyek normális esetben valamelyik pápai udvari intézményhez – jellemzően az Apostoli Penitentiaria – vagy magához a pápához tartoztak (pl. törvénytelen születés, testi hiba, több egyházi javadalom egyidejű birtoklása, stb.). Az ilyen jellegű különleges felhatalmazásoknak a száma olykor elérhette a több tucatot is, ahogy a spanyol bíboros esetében is.[117] *Facultates*re Carvajal mindkét magyarországi kiküldetése során találunk példát, jelentős részük búcsúengedély volt. E mellett két esetben hordozható oltárra, egy alkalommal pedig szabad gyóntatóválasztásra adott engedélyt.[118]

Az intézkedések másik csoportját az egyházkormányzati lépések, döntések alkották. Feltűnő a koldulórendi kolostorok ügyeinek túlsúlya e téren. 1448 nyarán intézkedett négy ferences kolostor (Esztergom, Lippa, Debrecen, Szatmárnémeti) vizitációjáról, illetve a pataki közösség átszervezéséről az obszerváns irányzat javára.[119] Három évvel később a budai Keresztelő Szent Jánosról nevezett ferences kolostor melletti begina közösség számára írta elő, hogy a szentségeket a domonkosoktól vegyék.[120] Majd 1458 tavaszán a nyúl-szigeti domonkos apácák reformja, kiváltságuk *(exemptio)* foglalkoztatta a bíboros-legátust.[121] Ebbe a csoportba tartozik még a széki benedeki regulát követő szerzetesi

[117] *Maleczek, W.:* Die päpstlichen Legaten i. m. 43–46.; *Untergehrer, W.:* Die päpstlichen nuntii i. m. 183–185., 207.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 69–90.

[118] 1. táblázat 1–5. Lásd még: *Erich Meuthen:* Die deutsche Legationsreise des Nikolaus von Kues 1451–1452. In: Lebenslehren und Weltentwürfe im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. Politik, Bildung, Naturkunde, Theologie. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1983 bis 1987. Hrsg. Hartmut Boockmann – Bernd Moeller – Karl Stackmann. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch–Historische Klasse III/179.) Göttingen 1989. 435.: 61–62. jegyz.; *Ernst Pitz:* Supplikensignatur und Briefexpedition an der Römischen Kurie im Pontifikat Papst Calixts III. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 42.) Tübingen 1972. 227–238.

[119] 1. táblázat 6–7.

[120] 1. táblázat 8.

[121] 1. táblázat 10.

közösség egyesítése a budai Szűz Mária társasegyházzal.[122] Végül ugyancsak Carvajal intézkedett a gotói apátság vezetése ügyében: 1460-ban István ferences szerzetest helyezte oda.[123]

A harmadik nagyobb csoportot az egyházi bíráskodási esetek teszik ki. 1456 szeptemberében a bíboros a bátai apát és a pécsi püspök tizedperében intézkedett.[124] Hosszasan (1456. április – 1457. június, majd 1460. december) foglalkozott a zágrábi püspökség betöltésének kérdésével.[125] Ennek a viszálynak akkor már több éves előtörténete volt. Még 1454-ben jelölte a tisztségre V. László Debrentei Tamást, a király azonban a Cilleiek fellépése nyomán visszakozott, és Montschiedel Boldizsár radmansorfi plébánost ajánlotta. Debrentei azonban V. Miklóstól, majd annak halála miatt az utódjától, III. Kallixtusztól is megszerezte a pápai hozzájárulást. Az ügy ezen a ponton még bonyolultabbá vált, mert a zágrábi püspökségre időközben Csupor Demeter knini püspök is bejelentkezett, aki az 1440-es évek végén már egyszer majdnem megszerezte a Száva menti egyházmegye vezetését.[126]

---

[122] 1. táblázat 9.; Az eljárásra kapott parancsról megemlékezik egy 1457. március 31-i pápai kamarai bejegyzés is. Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536). Szerk. †Lukcsics József – Tusor Péter – Fedeles Tamás. (Collectanea Vaticana Hungariae I/9–10.) (a továbbiakban: CVH) Bp.–Róma 2014. 219. sz.

[123] 1. táblázat 11.

[124] 1. táblázat 13.; Az apát panaszt emelt a pápánál, hogy a pécsi püspök emberei az apátot illető tizedjövedelmet jogtalanul hajtják be apáti, bátai és háji birtokain. *Kiss Gergely – Sarbak Gábor:* Szerzetesi intézmények. In: A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás – Sümegi József – Sarbak Gábor. Pécs 2009. 338.

[125] 1. táblázat 15.

[126] Tamás jogait Montschiedellel szemben már 1455 szeptemberében igyekezett bebiztosítani, és elérte ez utóbbi kiközösítését. A pápa azután 1457. március 23-án meghagyta Carvajalnak, hogy a Tamást iktassa be a zágrábi püspöki székbe. Ezt a parancsot két hónappal később megismételte, majd Csupor fellépése miatt visszavonta és a bíborost arra utasította, hogy folytasson vizsgálatot az ügyben. Bár a pápai döntés nem ismert, Tamás csak nehézkesen vehette birtokba a püspökséget. Erre utalhat II. Piusz 1460. december 20-i parancslevele Carvajalhoz, Szécsi Déneshez és a csanádi püspökhöz, hogy az említett jelöltek közül azt erősítsék meg, akinek a törvényességét vizsgálatuk igazolja. Csupor Demeternek csak egy hosszabb üresedés után, 1464-ben sikerült megszereznie a zágrábi püspökséget. Ennek ellenére Debrentei Tamás már egy 1455. június 25-i oklevélben is zágrábi püspökként szerepel. Vetera monumenta historica i. m. II. 286–287., 292–294., 301–303., 306–308., 361.; *Fraknói Vilmos:* A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp. 1895. 179–182.; *Fraknói V.:* Magyarország egyházi i. m. 218–220.; *E. Kovács P.:* A Szentszék, a török i. m. 103–104.; *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Bp. 2017. 55.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 160–162.

A másik ügy a császmai káptalan körül alakult ki. Egy 1458. augusztus 19-i közjegyzői oklevél szerint Gorignicai Pausinger Krisztián és neje, Zsuskó a császmai kanonokkal, Bálinttal és Megyericsei Frankóval szembeni perében a bíboroshoz fellebbeztek, miután a perben ítélkező bíróság előtt nem tudtak megjelenni.[127] Három évvel később (1461. január 23.) valószínűleg még mindig ezen ügy folytatásaként kellett a bíborosnak intézkednie: Dénes tolnai esperes ugyanis a fennálló veszélyekre hivatkozva a S. Angelus szerpap-bíborosához utalta vissza Pausinger Krisztián fellebbezési ügyét, amelynek kimenetele sajnos nem ismert.[128]

A bíboros magyarországi jelenléte alkalmat teremtett a különböző egyházi javadalmak után fizetendő illetékek begyűjtésére is. Így kapott megbízást arra, hogy felszólítsa Csupor Demeter a *servitium* megfizetésére.[129] Végül, egy esetben, 1456-ban Carvajal egy korábbi, a helmeci plébániának tett adománylevelet írt át és erősített meg, illetve 1457 áprilisából fennmaradt egy részére kiállított elismervény az ellátmányáról.[130]

Az utolsó évek

A Podjebrád György elleni per lezárultát követően Carvajal – minden bizonnyal korának köszönhetően – visszavonulni látszott a korábban igen aktív diplomáciai szerepléstől. Tevékenysége gyakorlatilag kuriális ügyekre szorítkozott. 1466-ben IV. Henrik kasztíliai uralkodó és az arisztokrácia közötti vitában a király képviseletében járt el.[131] Valószínű azonban, hogy itt már inkább csak a király a területi kötődés miatt kereste meg a befolyásos bíborost. Hasonló megfontolásból fordulhatott segítségért Carvajalhoz IV. Péter katalán uralkodó is.[132] Egy szintén ezévi, április 14-i bejegyzés szerint Carvajal jelentése alapján kapott felmentést a *servitium* fizetés alól Csupor Demeter, korábbi zágrábi püspök, aki a győri egyházmegye élére került át.[133] Két nappal később ugyanezt olvassuk, ezúttal Laki (Szentlászlói) Túz Osvát zágrábi kinevezése kapcsán.[134]

Élete utolsó évét Rómában töltötte, 1469. január 11-én a bíborosi testület kamarásának *(camerarius Sacri Collegii)* választották.[135] E minőségében, élete

---

[127] 1. táblázat 14.

[128] 1. táblázat 16.

[129] 1. táblázat 19.

[130] 1. táblázat 17–18.

[131] „Procuratores Henrici, quibus cardinalis sancti Angeli enissime favet sibi non desunt" – idézi: *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 232–233.

[132] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 234.

[133] CVH I/9–10. 881. sz.

[134] CVH I/9–10. 882. sz.; *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.*: Magyarország világi i. m. 56.

[135] HC II. 59.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 248–249.

alkonyán is több magyar vonatkozású üggyel került kapcsolatba, akárcsak három évvel korábban. 1469. március 6-án Marinus otocsáci apát, április 14-én Nyújtódi Székely Miklós knini püspök, április 30-án Balázs lizáci apát, szeptember 25-én Bálint, a bakonybéli apátság kommendátora *servitium* fizetéséről adott ki nyugtákat.[136] Juan Carvajal 1469. december 6-án halt meg, a római S. Marcello al Corso egyházban temették el.[137]

Carvajal udvartartása, kulturális hagyatéka (oklevelek, pecsétek), memoria

A mozgalmas életút gazdag kulturális hagyatékot eredményezett, érdemes röviden kitérni, mivel erre a korábbi kutatás nem igazán vállalkozott. Érdekes például számba venni a kiküldetései során – így például magyarországi követsége idején – kiadott okleveleit, már csak azért is, mert Carvajal azon kevés korabeli bíborosok közé tartozott, akiknél a kancellária felépítésre rendelkezünk adatokkal. Fennmaradt ugyanis egy olyan leírás, amely szerint a 10–11 fős bíborosi írószerv vezetését egy püspökre (Assisi) bízta, aki a munkát egy titkárral és egy ügyhallgatóval, valamint 7–8 írnokkal szervezte meg és bonyolította le. A bíboros pecsétjét a *magister domus* őrizte és a kiadott oklevelekről regestrumot vezettek.[138] Sajnos a gyakorlati munkáról a Carvajal által kiadott oklevelek közül kevés tesz ténylegesen említést. A budai beginák ügyében kiállított 1451-es oklevele például semmilyen érdemi információt nem tartalmaz erre nézve.[139] Egy 1458. március 9-i oklevélen ellenben az olvasható, hogy maga a legátus hitelesítette aláírásával.[140] A pálosoknak adott 1457. májusi oklevélen feljegyzésre került a pecsét és az írnok díja (21 garas, ill. 35 solidus),[141] akárcsak 1458. május 23-án adott hordozható oltárt biztosító oklevelén (24 és 10 garas értékben).[142] A helmeci plébániának adott adományokat átíró 1456. évi oklevél alján felbukkan

[136] CVH I/9–10. 734–741. sz.

[137] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 250.; *Alamo, M.:* Carvajal i. m. 1241. Ezzel szemben: *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 424. szerint 1470-ben halt meg! Ez abból adódhat, hogy születését 1400-ra tette, és innen számította ki – Bessarion *epitaphium*a alapján, amely szerint Carvajal hetven évet élt („qui vixit annis LXX") – az 1470-es évet. Egyes vélemények szerint 1461 és 1466 között folyamatosan Magyarországon tartózkodott, fő feladata a török elleni védelem szervezése volt. Ez azonban a fenti tényeknek ellentmondani látszik.; *Vö. Blet, P.:* Histoire de la représentation i. m. 182.

[138] *Untergehrer, W.:* Die päpstlichen nuntii i. m. 184., 292.; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 131–132.; A szöveget lásd *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 345–347. (Appendices VII.).

[139] 1. táblázat 8.; 1. kép.

[140] 1. táblázat 4.; 2. kép.

[141] 1. táblázat 3.; 3. kép; *Kalous, A.:* Late Medieval i. m. 131–132.

[142] 1. táblázat 5.; 7–8. kép.

az egyik jegyző neve is.[143] Egy 1458-as kamarai nyugta szövegében pedig megemlítik familiárisát Didacus de Vayast.[144] Ehhez kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy a 15. század közepén Carvajal éppen magyarországi tartózkodásáról marad fenn egy olyan megnyilatkozás, amely szerint Carvajal az udvartartása szolgálatait igénybe vevőktől kért anyagi ellenszolgáltatás és ellátása terén mértéktartó volt, és ez egyfajta iránymutatásnak számított a későbbi pápai megbízottak számára.[145]

A bíboros több pecsétet is használt. Hivatali vörös viasz függőpecsétje, pontosabban annak töredéke a két utóbbi oklevélen fedezhető fel.[146] E mellett egy 1457. április 27-én kelt elismervényen látható Carvajal saját kezű aláírása, valamint gyűrűspecsétjének lenyomata is.[147] Szerencsés helyzet, hiszen a bíborosnak a tárgyalópartneréhez, Procopius von Rabensteinhez intézett levelén csupán aláírása olvasható.[148]

Carvajal kulturális hagyatékát természetesen nem csupán az általa kiadott oklevelek alkotják, hanem azok az írott és tárgyi emlékek is, amely a kortársak, az utókor vagy éppen maga a bíboros által jöttek létre.

Roppant tanulságos áttekinteni, hogy milyen források, miként emlékeztek meg az 1469. december 6-án elhunyt bíborosról. Elsőként egy konzisztóriumi forrás számol be haláláról, hivatalos, mondhatni távirati stílusban.[149] Egykori legátus kollégája, Bessarion *epitaphium*ban emlékezett meg róla, amelynek

---

[143] „De mandato reverendissimi domini legati Tilmanus Sfecht notarius subscripsit." – 1. táblázat 17.; 4–6. kép.

[144] CVH I/9–10. 714. sz.

[145] „Nihil est, quod magis offendat hodie Cristianos omnes in legatis apostolicis quam questus pecunie, et ea propter dominus bone memorie cardinalis sancti Angeli tum in taxis bullarum tum in recipiendis muneribus tam fuit moderatissimus, ut ex nulla alia re tantum sibi glorie compararet. Danda est regula et mensura singulis officialibus et ministris […]." – idézi *Untergehrer, W.:* Die päpstlichen nuntii i. m. 188.: 731. jegyz.; 1447-ben 6 hónapra összesen 3000 kamarai aranyforintot kapott az udvartartás ellátására, 1459-ben pedig egy évre ennek a dupláját. – *Untergehrer, W.:* Die päpstlichen nuntii i. m. 239–240. és 947–938. jegyz.

[146] 6., 8. kép.

[147] 1. táblázat 18.; 10. kép.

[148] 11. kép.

[149] „Die mercurii de sero circa primam horam noctis sexta decembris 1469, pontificatus Sanctissimo domini nostri domini Pauli II anno sexto obiit Romae olim bone memorie reverendissimus dominus Joannes espiscopus Portuensis, cardinalis S. Angeli vulgariter nuncupatus, cujus animam per Dei misericordiam propter sua infinita benemerita requiescat in pace. Mortuus est camerarius Sacrii Collegii reverendissimus Sacre Romane Ecclesie cardilaium." – ASV Arm. XXXI., fol. 73v.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 250. Eubelt (HC II. 36.) követve idézi rossz szöveggel és levéltári jelzettel (ASV Arm. XXXI., 52. fol. 40r). A kérdéses folio ugyanis nincs beírva.; Vö. *Törtei R.:* Egy spanyol i. m. 65.

hangvétele már személyesebb,[150] akárcsak Domingo López de Barrera 1752-es munkájának jóvoltából ismert római időmértékes sírfelirat is.[151]

Carvajal személye már a kortársakat is foglalkoztatta: barátja, Piccolomini, azaz II. Piusz pápa, akivel levelezésben is állt,[152] *Commentarii* c. munkájának folytatásában Ammanati bíboros emlékezett meg személyéről, de feltűnik Hernando del Pulgar 1486-os *Claros varones de Castilla,*[153] továbbá Gaspar de Verona *De gestis tempora pontificis maximi Pauli II* c. művében is.[154] Az első teljes életrajz Domingo López de Barrera munkája, 1752-ben látott napvilágot, *De rebus gestis Joannis S. R. E. card. Carvajalis* címmel.[155]

A szöveges emlékek mellett Carvajal esetében a képi *memoria* is kimutatható, igaz, „csupán" címerképi ábrázolások formájában. Ismeretes ugyanis egy olyan Szent Mihály arkangyal ábrázolás, a római San Marcello al Corso egyházból vagy a bíboros közeli palotájából, amelyet Andrea Bregno készített,

---

[150] „Joanni Caruaiali / genere ibero / pontifico Portuensi / S. R. E. cardinali patruumque splendori / virtutum decori, de religione / atque omni reipublico benemerito / qui vixit annum LXX / Bessario cardinale Nicenus [!] collegae pientissimo." Idézi: *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 250.

[151] „Pontificum splendore iacet hic sacrique senatus / namque animo Petrus, pectore Caesar erat. / Hunc genuit Betis, rapuitque sed Roma tenetque. / Corpora velat humus, spiritus astra colit. / Imputat hunc Betis Latio cui fama perennis / puniceus sacro vertice fulxit apex. / Victus honor meritis contempta munera vitae / dum meliore sui vivere parte cupit / aetherei qui magna fuit tutela senatus. / Joannes iacet hic Caruaial gentis ibere / angelus in titulo princeps et episcopus almi Portus / cuius habet meritis iam spiritus astra." Idézi: *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 251.; A felirat létezéséről 1870-ben még beszámolt Vincenzo Forcelli.; *Caglioti, F.:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno i. m. 224., 235.: 23. kép.; Az első közlés Domingo López de Barrera 1752-es művében szerepel.

[152] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. melléklet.

[153] *Hernando Del Pulgar:* Claros varones de Castilla y letras de Fernando de Pulgar, consejero, secretario y coronista de los Reyes Católicos don Fernando y doña Isabel. Madrid 1789.

[154] *Gaspar de Verona:* De gestis tempore pontificis maximi Pauli II. Città di Castello 1904–1911. Az alábbi összefoglalás alapja: *Alberto Escalante Varona – Juan Rebollo Bote:* De Extremadura a Europa. El cardenal trujillano Juan de Carvajal (ca. 1400–1469): una mirada cultural y viajera. [Extramadura] 2015. „1. Breve estado académico de la cuestión" (http://www.chdetrujillo.com/de-extremadura-a-europa-el-cardenal-trujillano-juan-de-carvajal-ca-1400-1469-una-mirada-cultural-y-viajera/?pdf=9203, letöltés 2018. szept. 3.)

[155] *Domingo López de Barrera:* De gestis Joannis S. R. E. card. Carvajalis. Roma 1752. Részben e munka volt a kiindulópontja a későbbi, 19–20. századi feldolgozásoknak.; *Johannes Voigt:* Enea Silvio Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter. Berlin 1856.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m.; *Canedo, L. G.:* Un gran español i. m.; *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. A legfrissebb, de csak vázlatos életrajz: *Antonio Ponz:* Viajar por Extremadura. Biblioteca Popular Extremeña. Badajoz 1983. Alapvetően Gómez Canedo és Fraknói írásain alapul a legutóbbi összegzés magyar nyelven: *Törtei R.:* Egy spanyol i. m.

feltehetőleg 1465–1470 között. A kompozíció szerves rész egy címerkép.[156] Felmerült ugyan, hogy Condulmer bíboros armálisát ábrázolja (ezüst sáv azúr színű mezőben). Valószínűbb azonban, hogy Carvajal aranyozott mezőben elhelyezett fekete sávos címerét rejti a kérdéses ábrázolás. Carvajal közkeletű bíborosi megnevezése *(cardinalis de Sancto Angelo)* és a kérdéses kompozíció fő alakjának (Szent Mihály arkangyal) az összecsengése is ezt sejteti,[157] de erre mutat a már korábban említett elszámolás is, amelyen ott találjuk Carvajal gyűrűspecsétjének lenyomatát,[158] amelyen hasonló címerkép látható.

A római San Marcello al Corso falai őrzik azokat a falfreskókat, amelyeken a bíboros, a kasztíliai és leóni királyok címerképei láthatók.[159] Egy a Bibliotheca Apostolica Vaticana által őrzött 14. században készült kódexben jól látható a bíboros címere egy tulajdonbejegyzés formájában.[160]

Carvajal a diplomata, tanult főpap, mecénás

A képi ábrázolások alapján joggal vethető fel, hogy a bíborosra valójában mennyire illett a több kollégáját – így például Aeneas Silvio Piccolominit vagy Nicolaus Cusanust – is jól jellemző hármas leírás. Juan Carvajal esetében mindenképpen érdemes megvizsgálni, hogy tanulmányai milyen hatással voltak műveltségére.[161]

Salamanca kisugárzása vitathatatlan a későbbi bíboros életében. Az 1420-as és 1430-as években olyan személyek határozták meg szellemi közegét, mint Alonso de Madrigal („el Tostado"), Johannes de Segovia, Juan Alfonso de Benavente, Lope de Barrientos, vagy éppen Juan de Cervantes. Az egyetem jogi és teológiai fakultása is méltán híres volt, fontos támasza volt a Kasztíliai Királyságnak és a pápaságnak egyaránt. Maga Carvajal is jó példa erre a *bacca-*

---

[156] 12. kép; *Caglioti, F.:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno i. m. 221., 231.: 18. kép, 232.: 20. kép.

[157] *Caglioti, F.:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno i. m. 221.

[158] 10. kép.

[159] *Caglioti, F.:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno i. m. 236., 24–25. kép.

[160] Rodrigo Jiménez de Rada *Cronica de España* c. munkájának másolatáról van szó. A kódex előzékében a cím alatt olvasható a „Carvajal" szöveges tulajdoni bejegyzés, a kódex első lapjának alján pedig a bíborosi címer látható. Bibliotheca Apostolica Vaticana, MSS Lat. 2007. 1r.; *Caglioti, F.:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno i. m. 237.: 26. kép. Vö.: *Juan Fernandez Valverde:* MSS de la obras históricas de Rodrigo Jimenez de Rada en la Bibliotheca Apostolica Vaticana. In: Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae VII. Hrsg. Leonard E. Boyle. Città del Vaticano 2000. 183–192.

[161] Az eddigi munkák kevés figyelmet fordítanak a kulturális vonatkozásokra. Az első ezirányú munka Rodríguez-Moñino 2003-as írása az extremaduriai irodalom történetéről (salamancai egyetem kisugárzása, domonkos hatás Plasenciában, művei, általa alapított plasenciai iskola /grammatika, retorika/). *Antonio Rodríguez-Moñino:* Historia Literaria de Extremadura. (Editiones 94.) [Extremadura] 2003.

*laureatus*i végzettségével, illetve az Ávila egyházmegyei hivatalával és ekkori tevékenységével. A képzettségnek nagy szerepe volt abban, hogy a salamancai tudósok fontos szerepet játszottak II. János kasztíliai királynak a bázeli zsinatra küldött követei között (például Alonso de Madrigal, Alonso de Cartagena, Johannes de Segovia).[162]

A kultúra, műveltség terén a korszak egyik újdonsága, a könyvnyomtatás is érdekes adalékokkal szolgálhat. Bár a korábbi kutatás irodalmi kapcsolatait vizsgálva már kitért a bíboros érdeklődésére a könyvnyomtatás iránt,[163] az érdem azonban Borsa Gedeont és Pajorin Klárát illeti, ők mutatták ki, mennyire szoros szálak fűzték Carvajalt és – mondhatjuk – barátait (Piccolomini, Vitéz János) Gutenberg találmányához.[164] Érdekes továbbá, hogy a spanyol bíboros 1453. áprilisi velencei tartózkodása idején környezetében találjuk Ivanics Pál császmai kanonokot, Vitéz János humanista körének egyik tagját, aki később Ferrarába is a legátussal tartott.[165]

A fentiekből logikusan következik a feltételezés, hogy Carvajal esetében is beszélhetünk a kultúra, művészet, a technika és tudomány iránti érdeklődésről. Ehhez az alapot műveltsége és kiterjedt kapcsolati hálója szolgáltatta. Könnyen szót értett más humanista tudósokkal (Nicolaus Cusanus, Piccolomini), és ez a kapcsolati háló és a személyes képzettség, sokoldalúság, soknyelvűség[166] tette lehetővé, hogy Carvajal is fontos legátusi megbízásokat nyerjen el birodalom, Cseh-, Lengyel- és Magyarország területén. Ennek köszönhető foglalkozhatott olyan kényes témákkal, mint a hitegység (bécsi konkordátum, 1448), vagy a huszita kérdés. Az sem véletlen, hogy Carvajal is felkarolta az egyház reformját a felügyelete alá tartozó intézményekben (Husillos, Salamanca, Alcaraz, Astorga, Ávila, Palencia, Moreruela).[167] A humanista érdeklődés tehát kétségtelen, ezt mutatják a könyvnyomtatás mellett a Nürnbergben Gregorius von Heimburggal Platónról kibontakozó vita, illetve levelezése Nicolaus Cusanusszal, Picco-

[162] *Rodríguez-Moñino, A.:* Historia Literaria i. m.; *Varona, A. E. – Bote, J. R.*: De Extremadura a Europa i. m.

[163] *Erich Meuthen:* Enea Silvio Piccolomini am 12. März 1455 aus Wiener Neustadt an Kardinal Juan de Carvajal. Gutenberg-Jahrbuch 57. (1982) 108–118.; *Martin Davies:* Juan de Carvajal and early printing: the 42-line Bible and the Sweynheym and Pannartz. The Library 6. (1996) Vol. 18. No. 3. 193–215.

[164] Különösen fontos Piccolominek a bíboroshoz írt 1455. március 12-i levele, amely az ún. Gutenberg-féle 42-soros Bibliáról számolt be. *Borsa Gedeon:* Vitéz János és a könyvnyomtatás. Magyar Könyvszemle 107. (1991) 1–2. sz. 113–116.; *Pajorin Klára:* A bázeli zsinat hatása Magyarországon. (Görögök, görögtudósok és a korai magyar humanizmus). Irodalomtörténeti Közlemények 115. (2011) 3–26., különösen 20–21.

[165] *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 14. és 3. jegyz.

[166] Spanyol (kasztíliai), latin, olasz, német nyelven is tárgyalóképes volt.

[167] Lásd *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 259–269.

lominivel, illetve Vitéz Jánoshoz fűződő kapcsolata.[168] De a szó igazi értelmében mégsem volt humanista: nincsenek filológia munkái, értekezései, inkább a hivatali írásbeliség jellemzi, de ebben is megjelenik a humanista gondolkodás, műveltség,[169] azaz összességében Carvajal legalábbis a középkor és a humanista eszmerendszer közötti átmenet egyik színes egyénisége volt.

1. táblázat
Juan de Carvajal bíboros magyarországi, nem diplomáciai jellegű intézkedései

#	Idő	Tartalom	Forrás
		facultates	
1.	1448. 02. 24.	búcsúengedély (Szeben, BMV kápolna)	DF 244 764.
2.	1456. 04. 19.	búcsúengedély (Eger, Szt. Miklós, Ágoston-rendi remeték)	*Nikolaus Schmitt*: Episcopi Agrienses fide diplomatum concinnati. I–II. Tyrnaviae 1768. II. 72–73.
3.	1457. 05. 31.	búcsúengedély (Pécs-Jakabhegy, pálosok)	DL 15 168.
4.	1458. 03. 09.	szabad gyóntatóválasztás, *commutatio votis*, hordozható oltár (János és Zsigmond, Bazini és Szentgyörgyi comes-ek, feleségeik)	DL 15 219.
5.	1458. 05. 23.	hordozható oltár (Pető Miklós és neje, ill. Pető György)	DL 93 285.
		egyházkormányzat	
6.	1448. 06. 25.	vizitációs parancs (OFM, Esztergom, Lippa, Debrecen, Szatmárnémeti)	DF 275 502., DL 275 503.
7.	1448. 06. 25.	kolostor átszervezése (Patak, obszerváns ferencesek)	DF 275 504.
8.	1451. 06. 24.	szentségek (begina-közösség, Buda)	DL 31 145.
9.	1456. 04. 23. u.	egyházi intézmény létrehozása (Buda, Szűz Mária-társaskáptalan + egyesítés a széki OSB apátsággal)	Vetera monumenta historica i. m. II. 284–286.
10.	1458. 01. 01.	kassai plébános joghatósága a város lakosai felett	DF 269 189.
11.	1458. 03. 18. e.	szerzetesi közösség reformja, exemptio (nyúl-szigeti domonkos apácakolostor)	DL 15 225.–15 227., 15 308.
12.	1460. 05. 19. u.	apátság betöltése (Goto, OCist., István OFM)	DL 15 451.

[168] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 269–272.; *Fraknói, W.:* Cardinal Johannes i. m. 14. és 3. jegyz.

[169] *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 272–274.; Ezt sugallja a IV. Jenő védelmében írt munkája: *Canedo, L. G.:* Un Español i. m. 277–298. (Appendices I.)

egyházi bíráskodás			
13.	1456. 09. 24.	tizedper (pécsi püspök ↔ bátai apát)	Vetera monumenta historica i. m. II. 281.
14.	1456. 04. 23. u. – 1457. 06. 20. e.	zágrábi püspökség betöltése (Debrentei Tamás)	Vetera monumenta historica i. m. II. 286–287., 292–294.
15.	1458. 08. 19. u.	fellebbezés (Gorignicai Pausinger Krisztián, Zsuskó ↔ Bálint császmai kanonok, Megyericsei Frankó)	DL 44 886.
16.	1460. 12. 20. u.	zágrábi püspökség betöltése (Debrentei Tamás vagy Csupor Demeter)	Vetera monumenta historica i. m. II. 361.
17.	1461. 01. 23. u.	fellebbezés (Gorignicai Pausinger Krisztián ↔ császmai káptalan)	DL 103 665.
egyéb			
18.	1456. 05. 29.	oklevél átírás, megerősítés (helmeci plébániának tett adományok)	DL 14 492.
19.	1457. 14. 27.	átvételi elismervény (legátusi ellátmány)	DL 44 774.
20.	1457. 09. 28. e.	servitium fizetési felszólítás (Csupor Demeter, zágrábi püspök)	CVH I/9–10. 221. sz.

Képek

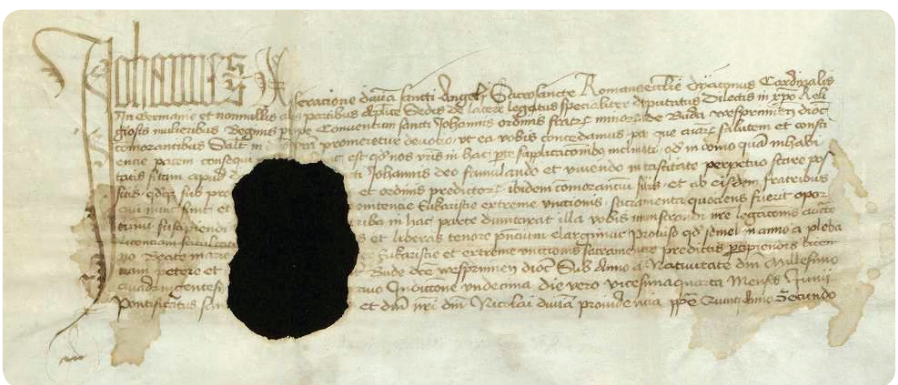

1. kép: A bíboros oklevele a budai begina közösség számára
(Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatkai Levéltár [a továbbiakban: MNL OL DL] 31 145.)

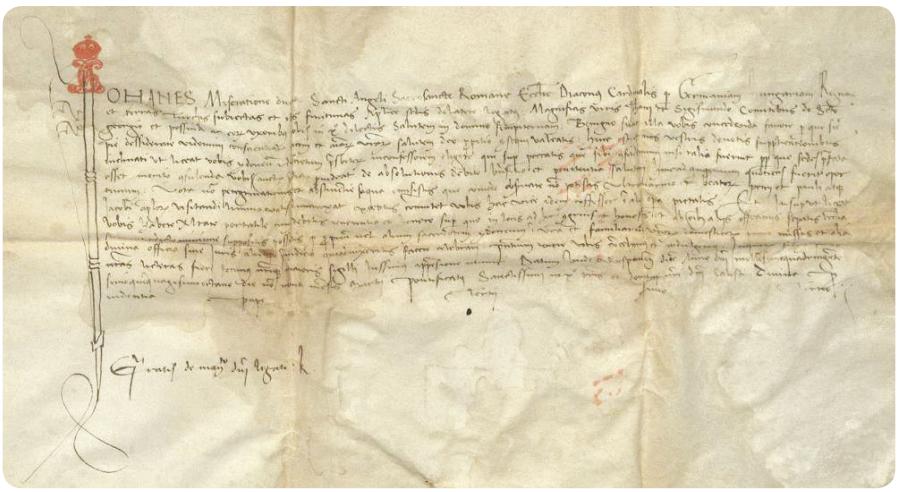

2. kép: A bíboros oklevele János és Zsigmond,
Bazini és Szentgyörgyi *comes*-ek, feleségeik részére, 1458. március 9.
(Forrás: MNL OL DL 15 219., részlet)

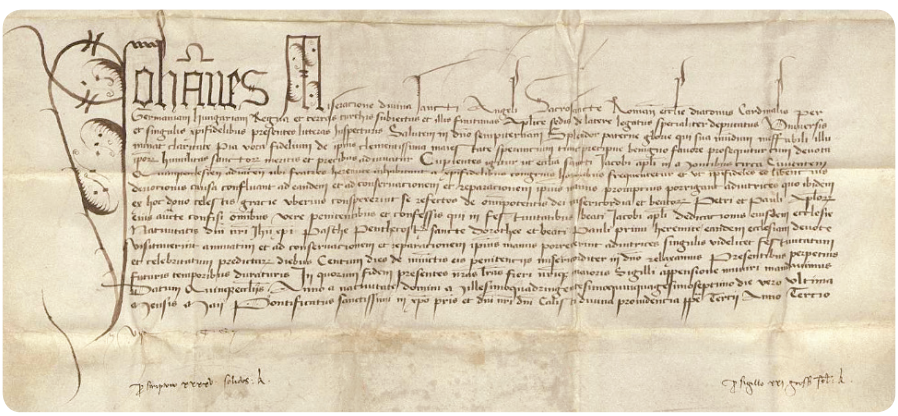

3. kép: A bíboros oklevele a jakabhegyi pálosoknak, 1457. május 31.
(Forrás: MNL OL DL 15 168., részlet)

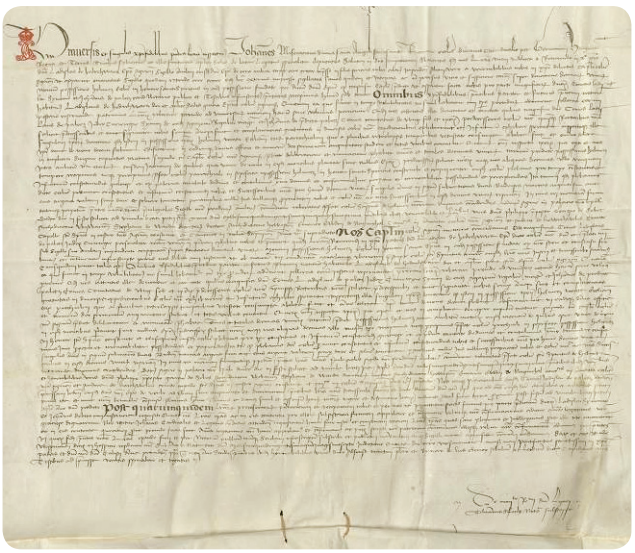

4. kép: A bíborosnak a helmeci plébániának tett adományokról készült oklevélátírása, 1456. május 29. (Forrás: MNL OL DL 14 492., részlet)

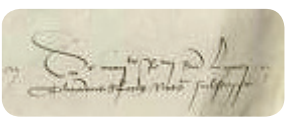

5. kép: Az írnok feltüntetése a bíborosnak a helmeci plébániának tett adományokról készült oklevélátírásán, 1456. május 29. (Forrás: MNL OL DL 14 492., részlet)

6. kép: A bíboros pecsétje a helmeci plébániának tett adományokról készült oklevélátírásán, 1456. május 29. (Forrás: MNL OL DL 14 492., részlet)

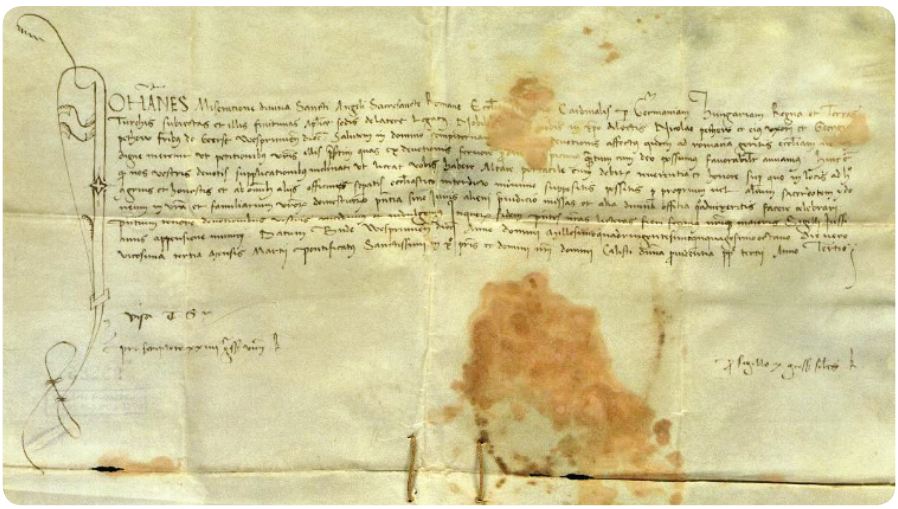

7. kép: A bíboros hordozható oltárra adott engedélye, 1458. május 23.
(Forrás: MNL OL DL 93 285., részlet)

8. kép: A bíboros függőpecsétjének töredéke a hordozható oltárra adott engedélyen, 1458. május 23.
(Forrás: MNL OL DL 93 285., részlet)

9. kép: A bíboros függőpecsétje, 1458. január 1.
(Forrás: Archív mesta Košice Archivum Secretum Fasc. C (Parochia) Nr. 42.)

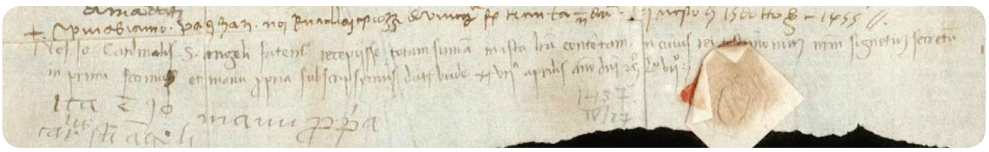

10. kép: A bíboros részére kiállított elismervényen Carvajal saját kezű aláírásával gyűrűspecsétjének lenyomatával, 1457. április 27.
(Forrás: MNL OL DL 44 774., részlet)

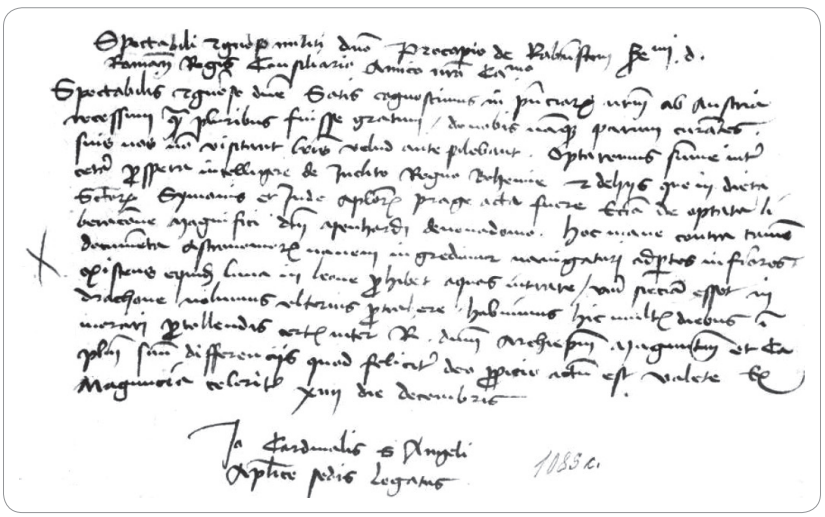

11. kép: A bíboros Procopius von Rabensteinhez intézett levele,
1449. december 14. (Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
Diplomatikai Fényképgyűjtemény 289 297., részlet)

12. kép: Andrea Bregno Szent Mihály arkangyal ábrázolása
Carvajal címerével
(Forrás: *Francesco Caglioti:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno:
un progetto per il cardinale camerlengo Alvise Trevisan
e un San Michele Arcangelo per il cardinale Juan de Carvajal.
Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz 41.
(1997) No. 3. 232.: 20. kép)

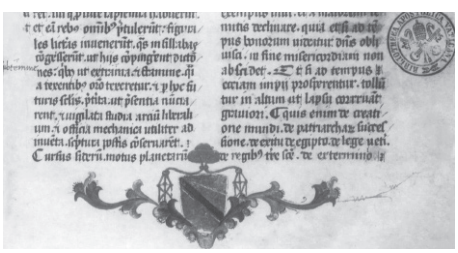

13. kép: A bíboros címeres tulajdonbejegyzése egy 14. századi kódexben
(Forrás: *Francesco Caglioti:* Sui primi tempi romani d'Andrea Bregno
i. m. 237.: 26. kép a Bibliotheca Apostolica Vaticana Lat.
2007. 1r. alapján)

Pósán László

A NÉMET LOVAGREND SZEREPE HUNYADI MÁTYÁS LENGYEL POLITIKÁJÁBAN

Hunyadi Mátyásnak már királlyá választásától (1458. január 24.) számolnia kellett a lehetséges ellenfelek között Lengyelországgal, mert IV. Kázmér király jogot formált a magyar koronára. Felesége, Erzsébet, Habsburg Albert magyar–cseh–német–római uralkodó lánya, V. László magyar–cseh király nővére volt. Ennek révén fiai Luxemburgi Zsigmond dédunokái, Habsburg Albert unokái, és a Várnánál 1444-ben elesett Jagelló Ulászló magyar–lengyel király unokaöcsei voltak.[1] Azt, hogy a Jagelló-ház a magyar trónra támasztott igényének fegyverrel adjon nyomatékot, akaratlanul is, de a Német Lovagrend hiúsította meg, mert a szerzetes lovagokkal IV. Kázmér már 1454-től háborúban állt, s ez a konfliktus közel 13 évig, egészen 1466-ig tartott.[2] Ez volt az oka annak, hogy Mátyás 1458. évi királlyá választását a kortárs lengyel krónikás, Jan Długosz „törvénytelennek", sőt „undorítónak" tekintette. Véleménye szerint a magyarok mind megháborodtak, mert egy kiskorú, alantas származású embert emeltek a trónra, és így egy arra méltó, jeles dinasztia, a Jagelló-ház elesett a koronától.[3] A Német Lovagrendnek tehát komoly szerepe volt abban, hogy a dinasztikus öröklés elve alapján szóba jöhető trónigénylő nem tudta érvényesíteni jogcímét

---

[1] *Jörg K. Hoensch:* Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen. Graz–Wien–Köln 1998. 124.; *E. Kovács Péter:* Matthias Corvinus. Bp. 1990. 33.; *Kubinyi András:* Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. Aetas 22. (2007) 3. sz. 86., 91–92.; *Zdzisław Spieralski:* Die Jagiellonische Verbundenheit bis zum Ende des 15. Jahrhundert. Acta Poloniae Historica 41. (1980) 69.

[2] A tizenhárom éves háborúról lásd *Marian Biskup:* Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466. Warszawa 1967.; *Roman Czaja:* A lengyel–litván állam és a Német Lovagrend közötti tizenhárom éves háború (1454–1466). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László – Veszprémy László. Bp. 2016. 113–126.; *Pósán László:* A Német Lovagrend államának széthullása – a 13 éves háború. In: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára. Szerk. Kovács Zoltán – Püski Levente. Debrecen 2010. 271–286.

[3] *Jan Długosz:* Historiae Polonicae libri. XII. Ed. Aleksander Przezdiecki. Cracoviae 1878. V. 263–266.; *Krzysztof Baczkowski:* Hunyadi Mátyás a lengyel történetírásban. In: Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás-kori Magyarországon. Szerk. Veszprémy László. Bp. 2008. 204.

Magyarországon. Ilyen értelemben a keresztes lovagok akaratlanul is hozzájárultak Mátyás trónra lépéséhez. A Jagelló-ház a későbbiekben is mindkettőjük közös ellensége maradt, és ez a körülmény megfelelő alapot jelentett ahhoz, hogy az 1470-es évek második felében Hunyadi Mátyás és a Német Lovagrend szövetséget kössön egymással.

A 15. század folyamán a keresztes lovagok súlyos katonai vereségeket szenvedtek el a lengyel–litván államtól: 1409–1411-ben, 1413–1414-ben, 1422-ben, 1433–1435-ben, majd a tizenhárom éves háborúban.[4] A magyar királlyal kialakított politikai kapcsolatoktól és katonai szövetségtől a Német Lovagrend helyzete erősödését és az 1466. évi 2. toruńi béke felülvizsgálatát, az elveszített nyugat-poroszországi területek visszaszerzését remélte. Ezt a reményt erősítette az a körülmény is, hogy a toruńi békét a pápa nem ismerte el, azt érvénytelennek tartotta.[5] Lengyelország és a Kúria viszonyát azonban nem csak a toruńi béke érvényessége, hanem más ügyek is terhelték. 1463-tól a lengyel király a pápa ajánlása és jóváhagyása nélkül nevezte ki országában az egyházi méltóságokat.[6] Ugyanígy akart eljárni IV. Kázmér a poroszországi Ermland püspökségben is, amely az 1466. évi békét követően került a lengyel korona fennhatósága alá, amikor 1467-ben meghalt Paul von Legendorf püspök.[7] Az elhunyt püspök lojális volt a lengyel királyhoz, és a tizenhárom éves háborúban Kázmér oldalán állt. Hűségét a király azzal jutalmazta, hogy 1464. május 4-én az ermlandi egyházmegye minden kiváltságát és jogát megerősítette.[8] Legendorf püspök halála után a káptalan, az egyházjogi szabályoknak megfelelően, a Rómában tartózkodó Nikolaus von Tungen dékánt választotta meg ermlandi püspöknek, és kérte II. Pál pápa jóváhagyását és megerősítését. Kázmér király viszont nem találta elég lojálisnak a káptalan választottját, és azt kérte a pápától, hogy Chełmno

[4] *Hartmut Boockmann:* Ostpreußen und Westpreußen. (Deutsche Geschichte im Osten Europas). Berlin 1992. 185–222.; *Carl August Lückerath:* Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422–1441. Bad Godesberg 1969.; *Klaus-Eberhard Murawski:* Zwischen Tannenberg und Thorn. Die Geschichte des Deutschen Ordens unter dem Hochmeister Konrad von Erlichshausen 1441–1449. Göttingen 1953.; *Klaus Militzer:* Die Geschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart 2005. 144–153.

[5] *Wojciech Hejnosz:* Der Friedensvertrag von Thorn (Toruń) 1466 und seine staatsrechtliche Bedeutung. Acta Poloniae Historica 17. (1968) 122.; *Christian Krollmann:* Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Königsberg 1932. 158.; *Erich Weise*: Die staatsrechtliche Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmäßigkeit. Zeitschrift für Ostforschung 3. (1954) Nr. 1., 17.

[6] *Norman Davies:* Lengyelország története. Bp. 2006. 113.

[7] *Andrzej Radzimiński:* The List of Archbishops, Bishops and Episcopal Vogts. In: The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The political and ecclesiastical Structures 13th–16th century. Eds. Roman Czaja – Andrzej Radzimiński. Toruń 2015. 378.

[8] Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Anteils, I. 1466–1479. Hg. Franz Thunert. Danzig 1896. (a továbbiakban: ASP, KA I.) 599.

(Kulm) püspökét és a pomesániai egymázmegye adminisztrátorát, a lengyel származású Vincenz Kielbassát ismerje el ermlandi püspöknek.[9] 1467 novemberében a Királyi Poroszország (az 1466 után a lengyel korona közvetlen fennhatósága alá került nyugat-poroszországi területek) rendjeinek elblągi (elbingi) és malborki (marienburgi) gyűlésén Kielbassa püspök közölte, hogy Kázmér király őt nevezte ki Ermland püspökévé, és kérte ennek jóváhagyását Rómától.[10] A nyílt konfrontáció elkerülése érdekében 1467 végén a káptalan arra hajlandónak mutatkozott, hogy Nikolaus von Tungen hivatalba lépéséig elfogadja a chełmnoi püspököt az ermlandi egyházmegye őrzőjének, felügyelőjének *(conservator).*[11] II. Pál pápa nem volt hajlandó elfogadni a lengyel király jelöltjét, és 1468. november 8-án közölte Nikolaus von Tungennel, hogy őt ismeri el ermlandi püspöknek, s erről tájékoztatta az ermlandi káptalant, az egyházmegye lakosságát, a Német Lovagrend nagymesterét, a porosz püspököket, és a rigai érseket, akihez az ermlandi püspökség is tartozott.[12] 1468. december 1-én felszólította IV. Kázmért, hogy Nikolaus von Tungent, Ermland jogszerű püspökét ismerje el, és mindenkivel szemben védje meg, különösen Vincenz Kielbassa chełmnoi püspökkel szemben.[13] Ugyanezen a napon egy másik levelében a pápa feloldozta az ermlandi püspökség alattvalóit minden olyan eskü alól, amit Kielbassa püspöknek tettek.[14] A Német Lovagrend a pápa döntésének megfelelően, a lengyel királlyal szemben, Nikolaus von Tungent ismerte el ermlandi püspöknek.[15]

A Szentszék és IV. Kázmér viszonyát Csehország kérdése is terhelte. II. Pius pápa az 1462. március 31-én kelt oklevelében már elégedetlenségének adott hangot az utraquista huszita irányzatot elfogadó 1433. évi prágai kompaktával kapcsolatban, és felszólította Poděbrad királyt, hogy állítsa vissza Csehországban a katolikus egyházat. Ez komoly nyugtalanságot váltott ki a csehországi husziták körében, mert a pápai felszólítás megtagadása, vagy elfogadása egyaránt fenyegette a kelyhesek hatalmi pozícióját. A katolikus egyház visszaállításának megtagadása a cseh korona tartományainak katolikus alattvalói előtt megkérdőjelezte Poděbrad uralkodói legitimitását, s ez belháborúval, de akár külső katolikus támadással is fenyegetett. Ha a király eleget tett volna a pápa felszólításának, elveszítette volna a hatalma bázisát jelentő kelyhes nemesség

[9] ASP, KA I. 600.

[10] ASP, KA I. 601.

[11] Urkundenbuch des Bithums Culm. II. Hg. Carl Paul Woelky. Danzig 1887. (a továbbiakban: UBC II.) Nr. 643., 644.

[12] ASP, KA I. 602.

[13] UBC II. Nr. 647.

[14] UBC II. Nr. 648.

[15] *Lothar Dralle:* Heinrich Reffle von Richtenberg (1470–1477). In: Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994. Hg. Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 40.) Marburg 1998. 144–145.

és városok támogatását. Ahogyan várható volt, a cseh király nem állította vissza országában a katolikus egyházat, ezért II. Pius pápa 1464. június 16-án eretneknek nyilvánította, s ezzel legitimálta a Poděbráddal szembeni cseh katolikus szervezkedést.[16] 1464 tavaszán meghalt Poděbrad Katalin, Hunyadi Mátyás felesége, s ezzel a magyar és a cseh király közötti rokoni-szövetségi viszony is véget ért. Nem lehetetlen, hogy Róma ennek tudatában mondta ki a kelyhesek és uralkodójuk eretnek mivoltát, mert nem lehetett kétség afelől, hogy Mátyás a Szentszék álláspontját fogja elfogadni.[17] Ettől kezdve a pápai diplomácia a cseh király letételén munkálkodott, de ugyanakkor óvatosságra késztette az, hogy a Jagelló-ház, amellyel feszült volt a viszonya a Kúriának, nőági örökösödés címén fenntartotta trónigényét a cseh (és a magyar) trónra. Azt követően azonban, hogy 1465. október 2-án Mátyás közölte II. Pál pápával, hogy kész a török vagy a cseh eretnekek ellen harcolni,[18] 1465. november 28-án létrejött a cseh katolikus bárók ligája. 1465. december 8-án a pápa feloldotta a cseh alattvalókat a Poděbrádnak tett hűségesküjük alól.[19] 1466. december 23-án II. Pál visszavonta a prágai kompaktát, és ezzel eretneknek nyilvánította, valamint egyházi átok alá is helyezte a kelyheseket, és kimondta Poděbrad trónfosztását.[20] A pápa keresztes hadjáratot tervezett Csehország ellen, s ez felbátorította a Zdeněk ze Šternberka vezetése alatt álló katolikus ligát, amely 1467 áprilisában felajánlotta a cseh koronát Kázmér lengyel királynak. A cseh katolikus liga nem képviselt olyan katonai erőt, ami képes lett volna átrajzolni a csehországi hatalmi viszonyokat. Az 1467 nyarán Nürnbergben tartott birodalmi gyűlésen a császár és a német fejedelmek nem sok hajlandóságot mutattak egy husziták elleni keresztes háborúban való részvételre. Ez azt jelentette, hogy abban az esetben, ha a Jagellók elfogadják a felajánlott cseh koronát, azt kizárólag maguknak, fegyverrel kellett volna megszerezni, azaz háborút kellett volna vívniuk Csehországban.[21] A Jagelló uralkodót a pápai Kúria is igyekezett rávenni arra, hogy vezessen keresztes háborút a husziták ellen, és szerezze meg a cseh koronát. IV. Kázmér azonban alig egy éve fejezte be a Német Lovagrenddel vívott hosszú, tizenhárom éves háborút, és sem katonailag, sem pénzügyileg nem volt abban a helyzetben, hogy újabb költséges, és minden bizonnyal elhúzódó háborúba kezdjen. Ugyanakkor Poděbrad fenyegetőnek érezte a helyzetet, és ügyes diplomáciával még a lehetőségét

[16] *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 97.

[17] *Josef Macek:* Corvin Mátyás és Poděbrad György. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 222.

[18] Mátyás király levelei. Külügyi osztály (1458–1490). Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae exterae. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 2008. Nr. 78.

[19] *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 97.

[20] *Macek, J.:* Corvin Mátyás i. m. 223.

[21] *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 97–98.

is meghiúsította annak, hogy a lengyel király keresztes hadat vezessen ellene. Azzal az ajánlattal fordult Kázmérhoz, hogy halála után a cseh korona a lengyel király egyik fiára fog szállni, ő pedig meggyőzi a huszita rendeket, hogy fogadják el a Jagelló-ház jelöltjét trónörökösnek.[22] Poděbrad javaslatának elfogadása azzal kecsegtetett, hogy Kázmérnak nem kell súlyos harcokat vívni Csehországért. Ugyanakkor az is egyértelmű volt, hogy a kelyhesek csak a prágai kompakta tudomásul vételével fogadják el a Jagellók csehországi trónra lépését, s ez tovább fogja élezni Krakkó és a Szentszék amúgy is feszült viszonyát. A cseh király ajánlata komoly tanácstalanságot keltett a lengyel királyi udvarban, a cseh katolikusok viszont Mátyás magyar királyhoz fordultak, aki korábban már jelezte, hogy kész hadat vezetni az eretnekek ellen. Mátyás 1468 tavaszán több oklevelében is deklarálta, hogy pártfogásába veszi a cseh korona katolikus alattvalóit, és segítségüket is kérte a husziták elleni háborúhoz.[23] A lengyel rendeket arról tájékoztatta, hogy a magyar korona jogszerűen formál igényt a Morvaország feletti fennhatóságra.[24] 1468 végére egész Morvaország Mátyás ellenőrzése alá került. Seregei győzedelmesen nyomultak előre Sziléziában, és támadásba lendültek a cseh-morva határon is. Alig egyesztendei háborúskodás után a katolikus cseh rendek 1469. május 3-án Olmützben cseh királlyá választották Hunyadi Mátyást.[25] Ez a fejlemény komoly lökést adhatott a Prága és Krakkó között folyó tárgyalásoknak, mert 1469 júniusában a huszita rendek a prágai kompakta elismerésének feltételével IV. Kázmér elsőszülött fiát, Ulászlót megválasztották a cseh korona örökösének. A cseh trón ilyen feltétellel történő elfogadásával a Jagellók nyíltan szembe fordultak Rómával, és felvállalták azt is, hogy a jövőben a cseh korona birtoklásáért a magyar királlyal kell majd háborúzniuk.[26] A cseh konfliktus erősödése mellett az egyre jobban fenyegető háború eszkalálódásával is számolni kellett, mert a prágai trónöröklés dinasztikus jogcímére hivatkozva IV. Kázmér ismét bejelentette igényét és jogát a magyar koronára. Követei 1470. január 13-án Villach-ban tárgyalásokat folytattak III. Frigyessel, hogy a császár támogassa a Jagelló-házat a cseh és a magyar korona megszerzésében *(„ut quoque Caesar pro consequendis Regnis Hungariae et Bohemiae filios [Casimiri] regis fideliter adiuvet, et omni iure dictorum regnorum excedeat”).*[27] A császár a

[22] *Macek, J.:* Corvin Mátyás i. m. 224.

[23] Mátyás király levelei i. m. Nr. 141., 142., 143., 144., 155.

[24] Mátyás király levelei i. m. Nr. 147.

[25] *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 97–117.; *Kubinyi A.:* Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király i. m. 91.

[26] *Krollmann, C.:* Politische Geschichte i. m. 165.; *Spieralski, Z.:* Die Jagiellonische Verbundenheit i. m. 65.

[27] *Długosz, J.:* Historiae Polonicae i. m. 539.

cseh korona kérdésében nem emelt kifogást, a magyar trónra azonban fenntartotta saját jövőbeni igényét.[28]

1471. március 22-én meghalt Poděbrad György.[29] Ennek hírére a Litvániában tartózkodó IV. Kázmér gyorsan visszatért Krakkóba, és az utraquista rendek 1469. évi választására hivatkozva elsőszülött fiának követelte a cseh koronát. A császárral folytatott korábbi tárgyalások nem bizonyultak hiábavalónak, mert az 1471 júniusában megrendezett regensburgi birodalmi gyűlés Jagelló Ulászlót ismerte el cseh királynak.[30] 1471. július 25-én Ulászló a cseh katolikusok esetleges támadására is felkészülve 10 000 főnyi hadsereggel útra kelt Prágába, ahol augusztus 22-én ünnepélyesen megkoronázták.[31] A toruńi békekötést követő pár esztendő, úgy tűnik, elegendő volt arra, hogy a kincstár bevételei ismét képesek legyenek jelentős katonai kiadások finanszírozására, mert a Csehországba küldött hadsereggel egyidejűleg a lengyel király egy másik nagy sereget is felszerelt. Ezt a második haderőt Magyarországra irányította, hogy kisebbik fiát, Kázmért a magyar trónra ültesse. E tervéhez magyarországi támogatói is voltak, mert a koronát a Vitéz János-féle összeesküvésben résztvevők ajánlották fel a Jagellóknak.[32] IV. Kázmér úgy vélte, hogy a legrangosabb magyar egyházi és világi méltóságokat soraiban tudó összeesküvés számottevő erőt képvisel ahhoz, hogy Prága mellett Budán is Jagelló-házi uralkodó üljön a trónra. A politikai helyzet a cseh és a magyar korona egyszerre történő megszerzésének lehetőségével kecsegtetett, és Kázmér király ezt nem akarta elmulasztani. 1471. szeptember 20-án a magyar trónra meghívott Kázmér herceg Krakkóban kiadott egy manifesztumot (amit feltehetően Vitéz János írt), amelyben trónbitorlónak nevezte Mátyást, és hadat üzent neki. Október 2-án 12 000 főnyi hadsereggel betört Magyarországra, de Mátyásnak ekkorra már sikerült a nemesi ellenzék nagy részét a maga oldalára állítani, így a lengyel trónkövetelő mellé csak néhány főúr bandériuma sorakozott fel. A Jagellók által remélt nagyságú magyar támogatás elmaradt. A magyar rendek már a szeptemberi budai

---

[28] Codex epistolaris saeculi decimi quinti. III. (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia 14.) Ed. Anatol Lewicki. Krakau 1894. (a továbbiakban: Cod. Ep. III.) Nr. 123.

[29] *Macek, J.:* Corvin Mátyás i. m. 235.

[30] *E. Kovács P.:* Matthias Corvinus i. m. 108.; *Pósán László:* Németország a középkorban. Debrecen 2003. 358.

[31] Rocznik Chotelskiego. In: Pomniki Dziejowe Polski. III. Ed. August Bielowski. Warszawa 1961. (a továbbiakban: PDP) 214.; *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 121–128.; *Karl Nehring:* Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. (Südosteuropäische Arbeiten 72.) München 1989. 54–55.

[32] *Kubinyi A.:* Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király i. m. 92.; *Spieralski, Z.:* Die Jagiellonische Verbundenheit i. m. 69.

országgyűlésen felsorakoztak Mátyás mögé, és visszautasították Kázmér herceg trónigényét. Azzal érveltek, hogy Magyarországon a korona nőágon nem öröklődik. Magyarországi támogatók hiányában a lengyel támadás Nyitránál elakadt, majd 1471. december elején Kázmér herceg visszavonult Lengyelországba.[33] A lengyel támadásról a milánói herceg követe több levélben is tájékoztatta urát,[34] december 24-én pedig maga Mátyás számolt be a történtekről a brandenburgi őrgrófnak, s arra kérte, ha a jövőben a lengyel király ismét Magyarországra támadna, Brandenburg nyújtson segítséget a Jagellók ellen.[35] 1472 januárjában a német fejedelmekhez írt levelében a magyar király az eretnekek oldalára állt IV. Kázmér támadását hánytorgatta fel.[36]

II. Pál pápa halálát (1471. július 27.) követően az új pápa, IV. Sixtus (1471–1484) a regensburgi Reichstag döntésével szemben Mátyást ismerte el Csehország egyetlen és legitim királyának, a prágai kompaktát, azaz a huszitizmus kelyhes irányzatát elfogadó IV. Kázmért és fiát, Ulászlót pedig az eretnekség támogatásáért 1472. március 1-én egyházi kiátkozással sújtotta.[37] Ugyanezen a napon a pápa minderről a Német Lovagrendet is tájékoztatta, és felszólította a szerzetes lovagokat, hogy a katolikus hit és az egyház elszánt védelmezőiként támogassák Hunyadi Mátyást az eretnekek és azok segítői ellen folytatott harcában. A lovagrend nagymesterét és tagjait feloldotta a 2. toruńi béke alapján letett hűségesküjük alól, s kinyilvánította, hogy többé nem tartoznak engedelmességgel IV. Kázmérnak.[38] Egy másik oklevelében IV. Sixtus a magyar királyra ruházta a Német Lovagrend védelmezője és pártfogója feladatát és címét, ami eddig – szokásosan – a német–római császárt illette meg, mert III. Frigyes Mátyással szemben a Jagellókkal szövetkezett.[39] A magyar király és a Német Lovagrend közötti kapcsolat létrejöttében tehát nagyon komoly szerepe volt a pápaságnak.

A cseh és a magyar trón megszerzésére felállított két nagy hadsereg költsége, valamint azzal, hogy Ulászlót cseh királlyá koronázták, s így a Jagellók

---

[33] *Długosz, J.:* Historiae Polonicae i. m. 552–553.; Cod. Ep. III. Nr. 137.; Rocznik Chotelskiego, PDP III. 214.; *Kubinyi A.:* Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király i. m. 92–93.; *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 234–235.; *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 128.

[34] Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából II. Szerk. Nagy Iván – B. Nyáry Albert. Bp. 1877. Nr. 168., 169.

[35] Mátyás király levelei i. m. Nr. 187.

[36] Mátyás király levelei i. m. Nr. 189.

[37] Vetera monumenta historica Hungariam sacrem illustrantia…ex tabulariis Vaticanis. II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1860. (a továbbiakban: VMHH II.) Nr. 613., 615.

[38] VMHH II. Nr. 614.

[39] Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. III. (1467–1497). Hg. Erich Weise. Marburg 1966. (a továbbiakban: Staatsverträge III.) Nr. 425.; *Długosz, J.:* Historiae Polonicae i. m. 539.; *Nehring, K.:* Matthias Corvinus i. m. 82.

megörökölték Poděbrad tetemes adósságát, IV. Kázmér súlyos pénzügyi helyzetbe került, s arra kényszerült, hogy 1472. május 8-án fegyverszünetet kössön Mátyással.[40] Természetesen azt a kedvező helyzetet, amikor a lengyel király haderejét Csehországba és Magyarországra küldte, Nikolaus von Tungen ermlandi püspök és a Német Lovagrend is igyekezett kihasználni helyzete erősítésére. Erről tanúskodik az a levél, amit még 1471. július 1-én írt Vincenz Kielbassa chełmnoi (kulmi) püspök a lovagrend nagymesterének. Ebben a lovagok szemére hányta, hogy Nikolaus von Tungen püspök számára a Rend megbízottjai zsoldosokat toboroztak Livóniában.[41] A lengyel király szorult pénzügyi helyzetét kihasználva (aki emiatt nem volt képes komolyabb katonai erő mozgósítására) az ermlandi püspök a lovagrend segítségével felállított zsoldos csapatokra támaszkodva uralma alá vette Ermlandot. Pozícióját erősítette az is, hogy a 13 éves háború után a Lengyelországhoz csatolt nyugati porosz területek (az úgynevezett Királyi Poroszország) rendjei is felsorakoztak mögé.[42] A nyugatporoszországi nagy városok (Gdańsk/Danzig, Toruń/Thorn, Elbląg/Elbing) és világi birtokos nemesek mozgolódását látva a magyar király védelmébe vette az ermlandi püspököt.[43] IV. Kázmér válaszlépése sem váratott sokáig magára. A lengyel király szövetségkötésekkel igyekezett megerősíteni helyzetét. 1473-ban egyik lányát, Zsófiát feleségül adta a brandenburgi őrgróf fiához, Frigyeshez.[44] Brandenburg külpolitikai helyzete, biztonsága miatt az őrgróf számára fontos volt, hogy jó viszonyban legyen a szomszédos Lengyelországgal.[45] 1474. március 13-án Nürnbergben IV. Kázmér és III. Frigyes Mátyás-ellenes szövetséget kötöttek.[46] A Jagellók pozícióik erősítése érdekében Szilézia visszafoglalását tervezték, hogy Lengyelországnak és Csehországnak legyen közös határa.[47] A katonai előkészületekhez azonban időre volt szükségük, így a császárral kötött szövetségi szerződéssel párhuzamosan fegyverszünetet kötöttek Mátyással, aki erről 1474. március 12-én tájékoztatta a pápai legátust.[48] A fegyvernyugvásra a magyar királynak is szüksége volt, mert 1474 februárjában a török feldúlta, felperzselte a Temesközt, és egészen mélyen, Nagyváradig betört az országba.

---

[40] VMHH II. Nr. 622.

[41] UBC II. Nr. 661.

[42] *Dralle, L.:* Heinrich Reffle von Richtenberg i. m. 145.

[43] Staatsverträge III. Nr. 488.

[44] *Marian Biskup:* Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas NF. 26. (1978) Nr. 2. 170.; *Jan Dąbrowski:* Dzieje Polski od r. 1333 do r. 1506. In: Roman Grodecki – Stanisław Zachorowski – Jan Dąbrowski: Dzieje Polski średniowiecznej. Kraków 2011. 815.

[45] *Nehring, K.:* Matthias Corvinus i. m. 59.

[46] *Biskup, M.:* Die polnische Diplomatie i. m. 170.; *Kisfaludy Katalin:* Matthias rex. (Magyar História) Bp. 1983. 126.; *Dąbrowski, J.:* Dzieje Polski i. m. 815.

[47] *E. Kovács P.:* Matthias Corvinus i. m. 108.

[48] Mátyás király levelei i. m. Nr. 210.

Júliusban a Dráva-Száva térségében tűntek fel a török portyázók.[49] 1474 őszén IV. Kázmér és fia, Ulászló két oldalról támadta meg Sziléziát. A Jagellók hatalmas hadsereget vonultattak fel, s úgy vélték, hogy a sziléziai várak és városok ekkora katonai erő láttán sorra meghódolnak majd. A kortársak szerint a mozgósított lengyel nemesi had közel 50 000 főt tett ki, a cseh sereg pedig 15 000 zsoldosból állt.[50] Mátyás számított a támadásra. Zsoldosai végig dúlták Sziléziát, hogy ellenfelei ne találjanak sehol élelmiszert, takarmányt, ne rendelkezzenek a térségben utánpótlási forrásokkal. A lakosokat és minden élelmiszert, lábasjószágot katonáival a megerősített városok és várak falai mögé terelte. Ő maga Boroszló falai közé zárkózott, Szapolyai Istvánt és Kinizsi Pált pedig viszonylag jelentős sereggel Lengyelország pusztítására küldte. Az élelmezési, ellátási nehézségek miatt a sokszoros túlerőben lévő Jagellók kénytelenek voltak békét kérni az ostromlott Mátyástól. 1474. december 8-án a magyar és a cseh király közel 3 évre, 1477. május 23-ig szóló fegyverszünetet kötött, aminek érvényét a lengyel királyra is kiterjesztették.[51] Kázmér hiába kötött 1474 tavaszán a császárral is szövetséget, a burgund herceggel háborúzó III. Frigyes nem tudott segítséget nyújtani Mátyással szemben.[52] Csak annyit tett, hogy levélben kérte a Német Lovagrend nagymesterét, ne támadja meg Lengyelországot, ne támadja hátba a Sziléziában háborúzó Kázmér királyt.[53] Tény, hogy 1474-ben a lovagrend nem kényszerítette Lengyelországot kétfrontos háborúra, sőt tartózkodott a katonai fellépéstől, de ezt nem a császár kérése miatt tette, hanem azért, mert az ermlandi püspökség számára toborzott zsoldosok miatt nem volt elegendő pénze egy komoly háborúhoz. A sziléziai kudarcot IV. Kázmér ismét diplomáciai aktivitással, politikai téren igyekezett ellensúlyozni, és azzal a Bajorországgal alakított ki jó kapcsolatokat, amellyel korábban Mátyás is próbálkozott. 1474 decemberében György bajor herceg eljegyezte a lengyel király Jadwiga (Hedvig) nevű lányát, a házasságkötés pedig egy évvel később, 1475. november 14-én volt.[54]

Mátyás és a Jagelló-ház viszálya már egy évvel a boroszlói fegyverszünet lejárta előtt kiújult. Ezt a sziléziai Glogau hercegség kérdése okozta. 1476 februárjában meghalt Henrik, glogaui herceg, és fejedelemsége özvegyére, Barbarára szállt, aki Albert brandenburgi őrgróf lánya volt. A boroszlói fegyverszünetet a

[49] *E. Kovács P.:* Matthias Corvinus i. m. 139.

[50] *E. Kovács P.:* Matthias Corvinus i. m. 108.

[51] *Nehring, K.:* Matthias Corvinus i. m. 73.; *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Bp. 2005. 136-140.

[52] A burgund háborúhoz lásd *Pósán L.:* Németország a középkorban i. m. 362–368.; *Werner Paravicini:* Merész Károly. Bp. 1989. 106–121.

[53] Cod. Ep. III. Nr. 167.

[54] *Biskup, M.:* Die polnische Diplomatie i. m. 170.; *Dąbrowski, J.:* Dzieje Polski i. m. 816.

felek a status quo alapján kötötték, így ennek értelmében Glogau legfőbb hűbérura Hunyadi Mátyás volt. Az özvegynek, a brandenburgi őrgróf lányának tehát hűbéri beiktatása érdekében a magyar királyhoz kellett fordulnia. Azok után, hogy Brandenburg házassággal is megerősített szövetségre lépett Lengyelországra, egy ilyen beiktatási kérelem az özvegytől nem sok jóval kecsegtetett. De Albert őrgróf sem akart konfliktusba keveredni a Jagellókkal vagy a császárral, ezért egy olyan megoldáshoz folyamodott, ami feleslegessé tette a hűbéri beiktatást. Özvegyen maradt lányát feleségül adta Ulászló cseh királyhoz, aki a glogaui hercegségre felesége hozományaként formált jogot. Nagy hadsereggel nem sikerült visszafoglalni Sziléziát Mátyástól, de most, ezzel a házassággal – úgy tűnt – egy sziléziai hercegeséget mégis meg lehetett szerezni. Természetesen a magyar király ezt nem akarta tudomásul venni, és mint a szóban forgó fejedelemség hűbérura, egyik sziléziai hívét, Sagan hercegét tette meg Glogau új urának. Sagan fejedelme magyar csapatok támogatásával gyorsan birtokba is vette új hercegségét. A glogaui örökség körüli viszály miatt Mátyásnak már azzal is számolnia kellett, hogy egy újabb háború esetén Sziléziát nem csak Csehország és Lengyelország felől támadhatják, hanem akár Brandenburg irányából is.[55]

Ebben az egyre jobban élesedő politikai helyzetben, és a boroszlói fegyverszünet lejártának közeledtével 1476. november 30-án a Német Lovagrend és Nikolaus von Tungen ermlandi püspök katonai-védelmi szövetséget kötött egymással.[56] A keresztes lovagok egyúttal Mátyáshoz is fordultak, hogy – a pápa döntése értelmében, mint patrónusuktól – a védelmét kérjék.[57] 1477. január elején a nagymester Johann Rehwinkel samlandi püspököt és Martin Truchseß osztródai (Osterode) komturt küldte követként Magyarországra. A tárgyalások végén, 1477. február 13-án megkötött szerződés értelmében a magyar uralkodó és a Német Lovagrend eddigi politikai természetű együttműködése, kapcsolata katonai tartalmú szövetséggé vált.[58] A részletek egyeztetése céljából, valamint szándéka komolyságának érzékeltetésére a budai tárgyalások után szinte azonnal, 1477 márciusában Mátyás követe, Veronai Gábor Königsbergbe (Kalinyingrád) utazott, a nagymesteri udvarba, és március 12-én királya nevében megerősítette a lovagrend és Magyarország közötti Lengyelország ellenes szövetséget.[59] Ugyanezen a napon Veronai Gábor megerősítette a magyar király és az ermlandi püspök szövetségét is.[60] Szintén ezen a napon, 1477. március 12-én Veronai

[55] *Nehring, K.:* Matthias Corvinus i. m. 80–81.

[56] Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. XX. Hauptabteilung, Historisches Staatsarchiv, Deutschordensbriefarchiv (a továbbiakban: OBA) Nr. 16643.

[57] OBA Nr. 16648.

[58] *Dralle, L.:* Heinrich Reffle von Richtenberg i. m. 145.; *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 155.; *Nehring, K.:* Matthias Corvinus i. m. 81–82.

[59] OBA Nr. 16663.

[60] Staatsverträge III. Nr. 457., 461.

Gábor püspök, Róma poroszországi követe, arról tájékoztatta Heinrich Reffle von Richtenberg nagymestert, hogy a Kúria örök időkre Mátyásra és utódaira (azaz a magyar királyokra), mint a katolikus hit és az egyház elkötelezett támogatóira ruházta a Német Lovagrend feletti patrónusi, védelmezői szerepet, maga a lovagrend pedig a pápa fősége alá tartozik, s nem a lengyel koronához.[61]

A kudarcot vallott sziléziai hadjárat és a törökkel vívott háború Moldvában (1475. január) majd Podóliában (1475 nyár)[62] oly mértékben kimerítette a lengyel kincstárat, hogy Mátyásnak nem kellett tartania attól, hogy a közeljövőben kiújulna a háború a Jagellókkal. Ezt a vélekedést erősítette az a tény is, hogy 1477 tavaszán IV. Kázmér felkereste a mazóviai hercegeket, akiknek a fejedelemsége határos volt a lovagrendi területekkel, hogy katonai szövetséget kössön velük a magyar királlyal szemben.[63] A valóságban ez arról szólt, hogy abban az esetben, ha a Mátyással szövetséges lovagrend vagy az ermlandi püspök katonai erővel lépne fel a lengyel koronával szemben, akkor a mazóviai hercegek fognak szembeszállni velük. Tekintettel IV. Kázmér pénzügyi problémáira, a magyar király a kétfrontos küzdelem kockázata nélkül indíthatott háborút 1477. július 12-én a Jagellókkal szövetséges III. Frigyes császár ellen.[64]

Heinrich Reffle von Richtenberg nagymester halála (1477. február 20.) után a lovagok részéről a magyar uralkodóval kötött Jagelló-ellenes katonai szövetség létrehozásában kitüntetett szerepet játszó osztródai (Osterode) komtur, Martin Truchseß lett a Német Lovagrend nagymestere.[65] Az augusztus 4-én hivatalba lépő új nagymester, azt követően, hogy IV. Sixtus pápa 1477. július 27-én kelt oklevelében különleges védelmébe vette a Német Lovagrendet, s megerősítette mindazon kiváltságokban, jogokban, amelyeket a lovagok a korábbi pápáktól vagy uralkodóktól, fejedelmektől kaptak,[66] megtagadta, hogy hűségesküt tegyen a lengyel király előtt. Ez a lovagrend részéről felért egy Lengyelország elleni nyílt hadüzenettel. A nagymester és a Rend vezetői ehhez a lépéshez, minden bizonnyal, kedvezőnek ítélték a kül- és belpolitikai feltételeket. Tagadhatatlanul jól informáltak voltak, mert az oklevelek tanúsága szerint 1477 őszétől, a lengyel király előtti hódolat és hűségeskü megtagadásától Königsbergben

---

[61] Staatsverträge III. Nr. 458., 462., 463.

[62] *Długosz, J.:* Historae Polonicae i. m. 662.; *Krzysztof Baczkowski:* Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506). Kraków 1999. 239–240.

[63] OBA Nr. 16699.

[64] Mátyás király levelei i. m. Nr. 251.; *Nehring, K.:* Matthias Corvinus i. m. 96.

[65] *Bernhardt Jähnig:* The List of Dignitaries and Officials of the Teutonic Order in Prussia. In: The Teutonic Order in Prussia and Livonia The political and ecclesiastical Structures 13th–16th century. Eds. Roman Czaja – Andrzej Radzimiński. Toruń 2015. 337.

[66] Die Urkunden des Deutschordens-Zentralarchivs in Wien. Regesten III. Hrsg. Udo Arnold – Marian Tumler. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 60/III.) Marburg 2007. Nr. 4092.

még a korábbiaknál is árgusabb szemmel figyelték a történéseket, és még több hírszerzőt, informátort alkalmaztak. Amikor 1477. december 16-án Nikolaus von Tungen püspök tájékoztatta a nagymestert a hozzá beérkezett, a császárra, Magyarországra, Csehországra, Lengyelországra, Sziléziára vagy Podóliára vonatkozó hírekről,[67] alapvetően az egyházi kapcsolatokon keresztül érkezett információkra támaszkodott. Más oklevelekből viszont egyértelműen hírszerzéssel megbízott személyekre következtethetünk. 1477 késő őszén például egy bizonyos W. P. Boroszlóból közölt híreket a nagymesterrel a magyar királyról, a császárról, a brandenburgi őrgrófról, és általában a főbb történésekről.[68] Arról, hogy egy Mátyás elleni szövetség létrehozása céljából a lengyel király személyesen kereste fel a mazóviai hercegeket, egy N. N. monogrammal jelzett ember küldött hírt Königsbergbe.[69] A lovagrend háborús elszántságát nem csak a magyar királlyal kötött katonai szövetség erősítette, hanem az a körülmény is, hogy a 2. toruńi béke után Kelet-Poroszországra szűkült lovagrendi állam rendjei egyáltalán nem tiltakoztak egy lengyel háború miatt. 1477 decemberében a rendi gyűlés pénzügyi hozzájárulást adott ahhoz, hogy a nagymester zsoldosok toborzásához foghasson és hadsereget állítson fel.[70] Mindemellett Königsbergben – nem alaptalanul – úgy ítélték meg, hogy a lengyel király sorozatos háborúinak finanszírozására kivetett adók, valamint a Királyi Poroszországban folytatott egyházpolitika miatt az elégedetlen nyugat-poroszországi rendek támogatásának a megszerzése sem lehetetlen. Azt, hogy Kelet- és Nyugat-Poroszországban együttesen alakult ki szembenállás a lengyel koronával, arra késztette a krakkói kormányt, hogy ezt a helyzetet minél előbb megpróbálja rendezni. IV. Kázmér különböző kiváltságokkal igyekezett leszereli a Királyi Poroszország rendjeit. Feltehetően ezzel függött össze az, hogy a pápai Kúria ismét határozottan kiállt a Német Lovagrend mellett. 1478 januárjában Balthasar de Piscia pápai legátus egyházi átok alá helyezte a lengyel királyt és fiát, a cseh uralkodót. A Szentszék nevében újból deklarálta, hogy a lovagrend nem tartozik a lengyel korona fennhatósága alá, és felszólította a Királyi Poroszország rendjeit, hogy térjenek vissza a Német Lovagrend kormányzása és uralma alá.[71] A határozott pápai kiállás, a porosz rendek támogatása, és Mátyásnak a császárral vívott háborújának alakulása a lovagrendi vezetést is katonai fellépésre ösztönözte. 1477 őszén a magyar király jelentős osztrák területeket foglalt el, gyors győzelmeket aratott III. Frigyes és a cseh választófejedelmi méltóságba történő beiktatás ígérete mi-

[67] OBA Nr. 16694.

[68] OBA Nr. 16691.

[69] OBA Nr. 16699.

[70] *Bernhardt Jähnig:* Martin Truchseß von Wetzhausen. In: Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994. Hg. Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 40.) Marburg 1998. 148.

[71] OBA Nr. 16706.; *Biskup, M.:* Die polnische Diplomatie i. m. 170.

att vele szövetséges Jagelló Ulászló csapatai felett. 1477. december 1-én a háborúzó felek fegyverszünetet kötöttek, amelyben a császár, mint a Birodalom uralkodója, azt ígérte, hogy nem Ulászlót, hanem Mátyást fogja elismerni cseh választófejedelemnek, és kötelezte magát 100 000 aranyforint hadisarc megfizetésére. A fegyverszüneti megállapodást követően a magyar király megkezdte csapatainak kivonását Ausztriából.[72] Nikolaus von Tungen ermlandi püspök 1478. február 5-én arról értesítette a nagymestert, hogy az egy évvel korábban Mátyással kötött szövetségi szerződés tiszteletére *Te Deum*ot fog tartani,[73] ily módon is hangsúlyozva, hogy egy olyan uralkodó támogatására számíthatnak, aki egyidejűleg gyors győzelmet aratott a császár és a cseh király felett. Ezt azért tarthatták fontosnak, mert a Mátyás és III. Frigyes közötti korneuburg-gmundeni fegyverszüneti megállapodással befejeződtek az ausztriai harcok, amelyekben Ulászló révén a Jagellók is érintettek voltak. Az 1477. évi osztrák háború így a Jagelló-ház helyzetének meggyengülését eredményezte. A nagymester és az ermlandi püspök ezt szerették volna a maguk javára fordítani, és a kelet-poroszországi rendek által 1477 decemberében megszavazott hadiadóból a lovagrend 1478 nyarára felállított egy ütőképes zsoldossereget, s 1478 júniusában támadást indított a lengyel király ellen. A Királyi-Poroszországban elfoglalta Brodnice (Strasburg), Chełmno (Kulm) és Starogard (Stargard) városokat és azok környékét.[74] A magyar királyi kancellária feljegyzése szerint 1478. augusztus végén Budára érkezett Hans von Tiefen nagykomtur, a Német Lovagrend követe, aki beszámolt arról, hogy a lovagrend milyen győzelmet aratott Nyugat-Poroszországban, a Visztula vidékén a lengyelekkel szemben.[75] A nagykomtur még ugyanezen a napon levelet írt a nagymesternek, amelyben tájékoztatta a Mátyással folytatott megbeszéléséről, amelyben azt kérte a magyar királytól, hogy nyújtson katonai támogatást a Lengyelország elleni háborúhoz.[76] Mátyás azonban az általános ígéreteken túl olyan konkrét segítségnyújtásról, mint például katonai támadás indítása IV. Kázmér ellen, nem beszélt. Ezek a tárgyalások vélhetően a lengyel király előtt sem maradtak titokban (sőt az sem lehetetlen, hogy maga Mátyás gondoskodott a hírek Krakkóba jutásáról), ezért amikor Kázmér tudomást szerzett arról, hogy a magyar király nem tett ígéretet a katonai beavatkozásra, a nyári lovagrendi támadásra válaszként 1478 szeptemberében csapatai betörtek Ermlandba és Kelet-Poroszországba. 1478. szeptember 23-án Nikolaus von Tungen püspök tájékoztatta a nagymestert a lengyel támadásról és a püspöki zsoldos csapatok védekezéséről, s felvetette, hogy meg kelle-

[72] *Pálosfalvi T.:* Nikápolytól Mohácsig i. m. 167.
[73] OBA Nr. 16707.
[74] *Dąbrowski, J.:* Dzieje Polski i. m. 818.
[75] OBA Nr. 16752.
[76] OBA Nr. 16753.

ne fontolni a tárgyalások lehetőségét a krakkói udvarral.[77] A lengyel–litván állam és a Német Lovagrend közötti úgynevezett „papháború" *(Pfaffenkrieg, wojna popia)* miatt Mátyás csak diplomáciai úton tiltakozott, katonai fellépésre nem vállalkozott, jóllehet az ermlandi püspökkel és a lovagrenddel kötött szerződések erre kötelezték volna. A lovagok Magyarországon tartózkodó követének sürgetésére 1478. október 21-én a IV. Kázmérnak küldött levelében azt írta, hogy ha Lengyelország nem hagy fel a lovagrend és az ermlandi püspök ellen indított háborúval, kötelességének fogja tartani, hogy segítséget küldjön Kelet-Poroszországba.[78] Tíz nappal később két levelet is küldött Krakkóba. Az egyik a lengyel rendeknek szólt, amelyben arra kérte őket, hogy vegyék rá királyukat a háború befejezésére.[79] A másikban ismételten felszólította Kázmért a fegyveres harc befejezésére, de egyúttal meg is köszönte a lengyel uralkodónak, hogy a Sziléziában a serege által okozott pusztításokért hajlandónak mutatkozik kártérítést fizetni.[80] Mátyásnak és Kázmérnak a Sziléziával kapcsolatos magatartása, az itteni ügyek tárgyalásos rendezésére irányuló szándéka azt jelezte, hogy egyikük sem akarta a porosz konfliktus kiszélesedését. Mátyás hangzatos fenyegetése, hogy kipróbált zsoldosvezére, Jan Zeleni parancsnoksága alatt csapatokat küld Poroszországba Nikolaus püspök és a lovagrend megsegítésére,[81] sokkal inkább szövetségesei megnyugtatására, s nem Kázmér politikájának tényleges befolyásolására irányult. A Magyarországról a nagymesternek küldött egyik beszámoló szerint, amely a magyar király és a lovagrend közötti tárgyalásokról szólt, a nagymester sürgetésére, hogy ígéretéhez híven küldjön katonai segítséget Poroszországba, Mátyás úgy fogalmazott, hogy Königsbergben erősen kell fújni a kürtöt ahhoz, hogy azt Budán meghallják *(man must ein horn starg blosen zcu Konigsperg, das mans in Ungarn zcu Offen horte)*.[82] 1478. október 28-án az ermlandi püspök ismét tájékoztatta a nagymestert a püspökségében folyó harcokról, s arról, hogy semmi híre sincs a Poroszországba várt magyar csapatokról.[83] Ugyanezen a napon IV. Sixtus pápa arra figyelmeztette Kázmért, hogy Róma soha nem ismerte el az 1466. évi toruńi békeszerződést, és a Német Lovagrendet ismét feloldotta az abban foglalt kötelezettségek alól.[84]

---

[77] OBA Nr. 16758.

[78] Mátyás király levelei i. m. Nr. 268.

[79] Mátyás király levelei i. m. Nr. 274.

[80] Mátyás király levelei i. m. Nr. 275.

[81] *Długosz, J.:* Historiae Polonicae i. m. 679–680.

[82] Cod. Ep. III. Nr. 269.

[83] OBA Nr. 16761.

[84] Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Szerk. Fraknói Vimos – Décsényi-Schönherr Gyula. (Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia 1. Abb. VI.) Bp. 1891. Nr. 102.

Csehország kérdésében Mátyás megegyezésre törekedett Ulászlóval, ami egyúttal a Lengyelországgal fennálló kapcsolatok javítását is feltételezte. Annak érdekében, hogy a porosz kérdés rendezéséhez szabad kezet kapjon, IV. Kázmér is a magyar–lengyel viszony javításában volt érdekelt. A Német Lovagrenddel és az ermlandi püspökkel vívott háború sok pénzébe került, a lengyel rendek pedig semmi hajlandóságot sem mutattak egy esetlegesen elhúzódó, az eszkalálódás veszélyével járó porosz háború finanszírozására, ezért azt minél hamarabb be akarta fejezni. 1478. november közepén Jan Długosz krakkói kanonokot küldte Budára tárgyalni.[85] A humanista Galeotto Marzio beszámolója szerint a lengyel követ szóvá tette, hogy Mátyás a lengyel korona lázadó alattvalóit (azaz a lovagrendet és az ermlandi püspököt) támogatja. A magyar király erre úgy válaszolt, hogy ő, mint fiatalabb, csak tanult a mesterétől, a nála idősebb Kázmértól, mert a fiatalabbaknak kötelessége az idősebbek példáját követni. Felemlegette, hogy 1471-ben a lengyel király még hadsereget is küldött Magyarországra a királyuk ellen lázadók támogatására, ő maga viszont eddig még nem tett ilyet, még nem küldött csapatokat Poroszországba.[86] Az ehhez hasonló vitákkal. szópárbajokkal tarkított megbeszélések végül eredményre vezettek, és 1478. március 21-én a felek abban állapodtak meg, hogy a következő évben a cseh kérdés rendezése érdekében Olmützbe tervezett királytalálkozóig a status quo alapján fegyverszünetet kötnek. Ennek értelmében a lengyel csapatok által elfoglalt várak és városok Kázmér kezén maradtak.[87] A fegyverszünetet a lengyel király arra használta fel, hogy elfoglalja az egész ermlandi püspökséget, ahogyan erről Nikolaus von Tungen püspök 1478. december 26-án írt levelében a nagymesternek beszámolt.[88] Katonai sikereit követően Kázmér ismertette a püspökkel fegyverszüneti és békekötési feltételeit.[89] Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy szakítson a Német Lovagrenddel,[90] amiről Nikolaus von Tungen 1479. január 27-én tájékoztatta a nagymestert.[91] Annak ellenére, hogy Mátyás mindeddig még semmilyen katonai segítséget sem nyújtott, a lovagrend és az ermlandi püspök is még bízott a magyar király támogatásában. 1479. február 2-án írt levelében ugyanis Mátyás azt ígérte a nagymesternek, hogy soha nem fog a szövetségesei kárára egyezséget kötni Lengyelországgal.[92]

---

[85] Staatsverträge III. Nr. 487.

[86] Idézi *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 164.

[87] Cod. Ep. III. Nr. 271.; OBA Nr. 16769.

[88] OBA Nr. 16777.

[89] OBA Nr. 16781., 16782.

[90] OBA Nr. 16784.

[91] OBA Nr. 16795.

[92] OBA Nr. 16798.; *Karl Nehring:* Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Levéltári Közlemények 47. (1976) 1. sz. Nr. 77.

Az 1479. évben azonban a porosz ügyeknél sokkal fontosabb politikai kérdések foglalkoztatták Mátyást. 1479. január 25-én sokévi háborúskodás után Velence és a török birodalom békét kötött egymással, így jelentős oszmán erőforrások szabadultak fel. Budán joggal tartottak attól, hogy a szultán a Balkánra, Magyarország déli határai ellen vonultatja fel seregét.[93] Ez be is igazolódott, mert már 1479 kora tavaszán jelentős török csapatmozgásokról érkeztek hírek Havasalföldről.[94] De a császárral sem úgy alakult a viszony, ahogyan azt a fegyverszünet megkötésekor remélték. III. Frigyes a 100 000 aranyforint hadisarcnak csak egy részét tudta megfizetni, és a salzburgi érsekség kérdése új konfliktust teremtett. A Mátyással szövetséges, de visszavonulását tervező Bernhard von Rohr, salzburgi érsek helyébe a császár az 1476 elején a Magyarországról elmenekült Beckensloer János esztergomi érseket és volt királyi főkancellárt akarta ültetni, ami felért egy nyílt hadüzenettel. Rohr érsek anyagi kárpótlás ellenében 1478 végén kész volt átengedni a császár támogatottjának a salzburgi érseki széket, de az egyházi fejedelemség rendjeinek és Mátyásnak az ösztönzésére ettől mégis visszakozott, és a magyar király védelme alá helyezte az érsekség birtokait. Ez alapján a magyar király csapatai megszállták a salzburgi érsekség stájerországi, karintiai és krajnai birtokait, ahonnan portyázó akciókat indítottak a határ menti császári területek ellen.[95] Az Ausztriában kialakult helyzet miatt Mátyás nem akarta, hogy viszonya a Jagellókkal továbbra is kiélezett legyen, s megegyezésre törekedett. Ennek érdekében kész volt hátat fordítani poroszországi szövetségeseinek. Az 1479. április 2-án aláírt olmützi békeszerződés szentesítette Csehország esetében a fennálló helyzetet, a status quo-t. A cseh királyi címet Mátyás és Ulászló egyaránt viseli, Ulászló a szűkebb értelemben vett, alapvetően huszita Csehországban, Mátyás pedig a cseh korona katolikus tartományaiban (Sziléziában, Morvaországban, Lausitzban). Ezeket a tartományokat a magyar király halála után Ulászló 400 000 aranyforintért visszavásárolhatta. A cseh kérdést illetően az olmützi béke nem hozott sikert a Jagelló-háznak,[96] Lengyelország számára azonban megnyugtató módon rendezte a porosz ügyeket. Az ermlandi püspökség és a Német Lovagrend helyzetét újra

[93] *Pálosfalvi T.:* Nikápolytól Mohácsig i. m. 153.; *William H. McNeill:* Venice. The Hinge of Europe 1081–1797. Chicago-London 1974. 86–88.; *Peter Feldbauer – John Morrissey:* Venedig 800–1600. Wasservögel als Weltmacht. Wien 2002. 124.

[94] *Gustav Gündisch:* Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395–1525. In: Revue Roumaine d'Histoire 13. (1974) 434.; *Szakály Ferenc – Fodor Pál:* A kenyérmezei csata (1479. október 13.). In: Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás-kori Magyarországon. Szerk. Veszprémy László. Bp. 2008. 72.

[95] *Engel P. – Kubinyi A. – Kristó Gy.:* Magyarország története i. m. 257–258.; *E. Kovács P.:* Matthias Corvinus i. m. 122.; *Pálosfalvi T.:* Nikápolytól Mohácsig i. m. 167.

[96] *Kubinyi A.:* Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király i. m. 93.; *Spieralski, Z.:* Die Jagiellonische Verbundenheit i. m. 65.

a 2. toruńi békében foglaltaknak megfelelően ismerték el.[97] Mátyás csak lényegtelen kérdésekben próbálta fenntartani a külvilág felé azt a látszatot, hogy nem árulta el, nem hagyta cserben a benne bízó szövetségeseit. Így például apróbb módosítások történtek a nagymester által a lengyel király előtt leteendő hódolati- és hűségeskü szövegében, Nikolaus von Tungen püspök számára pedig azt kérte, hogy az ermlandi püspökség helyett kapjon egy másik püspöki széket.[98] Látva Mátyásnak a porosz kérdésben tanúsított vonakodását, az ermlandi püspök már 1479. január 27-én, 5 nappal az előtt, hogy a magyar király ígéretet tett, szövetségesei kárára nem fog egyezséget kötni Lengyelországgal, felvetette a nagymesternek a lengyel királlyal történő békekötés lehetőségét.[99] A lovagrend azonban ekkor, bízva erős váraiban, határozottan elutasította, és még az április 2-án a Jagellók és Mátyás között megkötött békeszerződés után sem volt hajlandó befejezni a háborút. Amikor 1479. február 20-án III. Frigyes császár – számos más birodalmi fejedelem mellett – arra szólította fel a nagymestert, hogy támogassa Albert brandenburgi őrgrófot és Ulászló cseh királyt a Mátyást maga mögött tudó Sagan hercegével Glogauért vívott harcában,[100] lényegében a porosz–lengyel háború befejezését szorgalmazta, hogy a salzburgi érsekség körüli konfliktusban megnehezítse a magyar király helyzetét. Az olmützi megállapodást követően az ermlandi püspökség még három hónapig, a Német Lovagrend pedig még több mint fél évig harcolt a lengyel seregekkel. Nikolaus von Tungen 1479 júliusában, a nagymester pedig 1479 októberében hódolt meg IV. Kázmér előtt. A lengyel király előtti hűségeskü letételével a Hunyadi Mátyással kötött szövetség minden formájában megszűnt.[101]

A magyar király politikai céljai elérésére, érdekei érvényesítésére kihasználta a Német Lovagrend és az ermlandi püspök Lengyelországgal szembeni érzületét és revíziós törekvését, és amikor szükségesnek és célravezetőnek látta, fenntartások nélkül hátat fordított nekik. Tény, hogy a nagymester és Nikolaus von Tungen zsoldoscsapatai 1478 júniusától egészen 1479 októberéig, azaz több mint egy évig lengyel katonai erőket kötöttek le, és elvonták Kázmér figyelmét más kérdésekről. A porosz szövetség kétség kívül megnövelte Mátyás politikai mozgásterét és manőverezési képességét.

---

[97] Staatsverträge III. Nr. 488.

[98] *Hoensch, J. K.:* Matthias Corvinus i. m. 164.; *Jähnig, B.:* Martin Truchseß i. m. 149.

[99] OBA Nr. 16798.

[100] Regesta Kaiser Friedrichs III. (1440–1493). Hg. Heinrich Koller – Paul-Joachim Heinig – Alois Niederstätter. Wien–Weimar–Köln 2004. Nr. 261.

[101] Staatsverträge III. Nr. 488., 495.

Bárány Attila

MÁTYÁS NYUGAT-EURÓPAI POLITIKÁJA: BURGUNDIA

Mátyás nyugat-európai politikáját szeretném bemutatni, azzal a céllal, hogy túllépjek a történetírás hagyományos keretein, a király diplomáciájának tradicionális megítélésén. A markánsan meghatározónak tekintett Habsburg-velencei-oszmán viszonyon túlmenően egy szélesebb európai kitekintést kívánok adni, jelen esetben a király és Merész Károly kapcsolatait a középpontba állítva. Mátyás politikája nem korlátozódott Közép-Kelet-Európára, Ausztriára, Velencére, hanem azokon túl is, Angliától Mantováig, Burgundiától Nápolyig aktív diplomáciát folytatott. Mátyás „elfordulását" a török veszedelemtől és teljes energiájával a cseh-sziléziai-osztrák ügyekbe való beavatkozását magam indokoltnak látom. Látnunk kell, hogy II. Mehmed államának potenciálját figyelembe véve a király mit tartott egyáltalán megvalósíthatónak. Kiválóan informálódott a törökről, jól tudta, mik a lehetőségei. Apjának kudarcaiból megtanulhatta, hogy kerülnie kell az összeütközést a szultáni haderővel. Ki kellett építeni valamiféle „túlélési mechanizmust". Más eszközökkel, a realitások talaján, egy közép-európai államszövetség koncentrált erőinek a felhasználásával képzelte el a török elleni fellépést. A király Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia javaival kívánta pénzügyi helyzetét javítani, s azt remélte, a birodalmi választófejedelmi cím révén lehetősége nyílik a Császárságon belüli erőforrások átcsatornázására, a segélypénzek növelésére. Ezért fordított oly nagy energiát a cseh korona megszerzésére.

Fontos volt számára, hogy egy közép-európai, és a német birodalom keleti tartományait (is) magában foglaló ligát tudjon megszervezni, egy hátországot, a Habsburgokkal és a Jagellókkal szembenálló „keleti blokkot", Szászországtól, Türingiától Meissenen át a Bajor Hercegségig és Pfalzig. A Birodalom keleti felében akart megalapozni egy súlyponti, regionális hatalmi pozíciót. Ezzel a ligával a kezében elnyerhette Európa meghatározó hatalmának, Burgundiának a szövetségét is, mellyel megszabadulhatott volna a Habsburgok ellensúlyától, így nyugodt szívvel fordulhatott volna a török kérdés megoldásához.

Európa meghatározó tengelye XI. Lajos francia király és Burgundi Károly szembenállása volt. Magyarország a Valois-, és a Habsburg-ellenes blokkhoz csatlakozott, amelynek része az Aragóniai-házzal kötött dinasztikus frigy és a

burgundi liga tagjaival, a Wittelsbachokkal, a Wettinekkel, a kölni érsekkel való partnerség.

Burgundia és Magyarország az 1470-es évek elején, párhuzamosan a Habsburg-burgundi és a magyar-Habsburg viszony megromlásával közeledett egymáshoz. Ennek megértéséhez azonban röviden át kell tekintenünk a két hatalom viszonyát, illetve Mátyásnak a Valois-kkal való kapcsolatait az 1460-as években. Jó Fülöp herceg közép-európai politikája az 1460-as években elsődlegesen a törökellenes keresztes háború körül forgott, de nem tudott nem foglalkozni Podjebrád György cseh király aktivizálódásával. Fülöp herceg fő célja az volt, hogy a Szentszéket rávegye, ne támogassa a franciák támogatta Anjou-ház, René „király" trónigényét Nápolyban. XI. Lajos a nápolyi trónért azt is bevetette, hogy ultimátumot adott a pápának, hogy máskülönben Podjebrád Györgyöt fogja támogatásáról biztosítani. A Valois uralkodó ezért akár a pápával is szembement volna. A cseh király megbízásából – s részben a Valois uralkodó egyetértésével – a francia származású Antoine Marini követ 1464 tavaszán Budára jött, hogy Mátyást bevonja a Franciaországgal tervezett pápaellenes szövetségre.[1] A francia király a fokozódó Róma-ellenessége miatt ideális partnernek tűnt a cseh politika számára.[2] A burgundi herceg viszont gyanakodott Podjebrádra és a pápai szövetséget elengedhetetlennek tartotta egy keresztes hadjárat megindításához.[3] Mátyás kizárólag a keresztes harc ügyében akart a Valois-uralkodóval tárgyalni.[4] (Ráadásul Marini a tárgyalások során önállósította magát. Mátyás képviseletében is tárgyalt Párizsban – a magyar udvar tudta nélkül.) A francia király mindezen terveket éveken át lebegtette, ami természetszerűleg szembefordította a Podjebrád ellen 1469-ben keresztes hadjáratot vezető Mátyással.[5]

---

[1] Magyarország történelmi kronológiája. Szerk. Benda Kálmán – Solymosi László. I–IV. Bp. 1983. I. 283.

[2] A francia kapcsolatokról lásd: *Györkös Attila:* Európai összefogás vagy dinasztikus érdek? Franciaország és a törökellenes liga az 1450–1460-as években. In: Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára. Szerk. Papp Imre – Angi János – Pallai László. Debrecen 2010. 81–93.

[3] *Györkös, A.:* Európai összefogás i. m. 87.

[4] 1465 eleje: XI. Lajosnak: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Mathiae Corvini Hungariae Regis Epistolae Exterae. 1458–1490. I–II. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 1893–95 [2008²: Szerk. Mayer Gyula] (a továbbiakban MKL) I. 49. sz.; 1465. okt. eleje: Mátyás Guillaume d'Estouville roueni érseknek. MKL I. 84. sz.; Az év folyamán jár nála egy francia követ: 1465. dec. 2.: XI. Lajosnak: MKL I. 95. sz.

[5] *Horváth Jenő:* Mátyás király nyugati diplomáciája. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1940. I. 71–94. 83.; *Fraknói Vilmos:* Hunyadi Mátyás király 1440–1490. (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1890. [http://mek.oszk.hu/05700/05736/ – letöltés 2018. okt. 28.] A francia király 1468-ban az eretnekek elleni keresztes hadjáratban való részvételéről biztosította a magyar királyt. 1468 [?]. júl. 20.: Bibliothèque National de France (a továbbiakban BnF)

A magyar támadás után a cseh király nyomban segítséget kért a francia királytól.[6] Ez közös platformra „hozta össze" Magyarországot és a Valois-k ellenfelét, Burgundiát. A hercegi trónra lépő Merész Károllyal újfent feszültté vált a Valois-khoz való viszony. Mindazonáltal Podjebrád a másik oldallal is megpróbálkozott s fia, Henrik münsterbergi herceg közvetítésével 1469 augusztusában a burgundi herceghez is követet – éppen a későbbi „burgundi-szakértő" Georg von Steint – küldött.[7] Azt ígérte, hogy segíteni fog Károly római királlyá való megválasztásában.[8] Amikor a herceg felismerte, hogy Podjebrádnak a magyar hadjáratok és a pápai kiközösítés mellett egyre kisebb súlya van, kihátrált a huszita király mögül.[9] Podjebrád halálát követően közeledett a már cseh királlyá választott Mátyás felé, és céljait egyre inkább az ő segítségével látta megvalósíthatóaknak. Egy önálló, Északi-tengertől a Mediterráneumig terjedő Burgundi Királyságra áhítozott, amiben szüksége volt a cseh uralkodó támogatására. „Közös nevező" lett a nápolyi Aragón-házzal való platform is.

Kapcsolatfelvétel: 1471

1469-ben már Merész Károly követeket fogadott Magyarországról Gentben, Flandria grófjává való beiktatásakor, de ennek valószínűleg még csak ceremoniális tartalma lehetett.[10] 1471 nyarán azonban komolyabb kapcsolatfelvételre került sort. Néhány héttel Podjebrád György cseh király halálát követően a magyar király és a burgundi herceg között követ- és levélváltásra került sor. A burgundi herceg követe érkezett először, Louis de Maisoncel tanácsos.[11] Károly is érdekelt volt a diplomáciai nyitásban, mert részletesen beszámolt arról, hogyan támadja városait XI. Lajos francia király. Erre válaszul 1471. július 6-án a

---

Département des Manuscrits Français 5044, Ancien 9675(d), Baluze 476: Recueil de pièces relatives principalement à la Bourgogne … de 1343 à 1575. fol. 119r–120v.

[6] *Fraknói Vilmos:* Mátyás király és a Hohenzollernek diplomáciai érintkezése. Bp. 1914. 8.

[7] *Fraknói V.:* Hohenzollernek i. m. 16.; *Jörg K. Hoensch*: Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen. Graz–Wien–Köln, 1998. 114.

[8] *Petra Ehm:* Burgund und das Reich Spätmittelalterliche Außenpolitik am Beispiel der Regierung Karls des Kühnen (1465–1477). (Pariser Historische Studien 61) München 2002. 122.

[9] *Otakar Odlozilik:* The Hussite King. Bohemia in European Affairs, 1440–1471. New Brunswick 1965. 239.

[10] *Ruth Putnam:* Charles the Bold. Last Duke of Burgundy 1433–1477. New York–London 1908. 245.

[11] *Karl Nehring:* Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. München, 1975 [1989²]. 68. 115. j.; *Anton Philipp von Segesser:* Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus, in den Jahren 1476–1490. Luzern 1860. 4.

magyar király követet – Georg von Steint, utóbb királyi „consiliarius et cambellanus" – küldött a herceghez, és felkérje, közvetítsen a cseh koronáért folytatott magyar-Jagelló viszályban.[12]

A levélváltásból arra is következtethetünk, hogy nem ez volt az első kapcsolatfelvétel a két fejedelem között, hanem korábban, lehetséges, hogy még a cseh király halálát megelőzően tettek puhatolózó lépéseket egymás irányában. Nem csupán Mátyás, hanem maga Károly is érdekelt volt e kapcsolat elmélyítésében. A herceg régóta tisztában volt azzal, hogy Mátyás fontos tényező a III. Frigyes-ellenes szövetségi rendszerben, és fő partnerének, a rajnai palotagrófnak az egyik legerősebb ütőkártyája.[13]

Merész Károly számára Mátyás jó alternatíva volt. Ha ő megszerzi és Burgundia esetleges segítségével egyértelművé teszi, hogy egyedül az övé Csehország koronája a választófejedelmi cím, Károly támaszkodhat rá a birodalomban saját tervei megvalósításában. A német királyi cím egyelőre nem merült fel a felek között, így vitát sem gerjeszthetett. Az 1470-es évek elején Mátyást az vezette, hogy Csehországot is megszerezze, Károlyt pedig az, hogy egy önálló monarchiát hozzon létre, akár a Birodalmon belül is. A birodalmi gyűlésben a herceg szövetségesei, Ruprecht kölni érsek és fivére, I. Győzedelmes Frigyes pfalzi választó már úgy léptették fel Burgundi Károlyt, mint egy potenciális ellenzéki vezetőt.[14] A magyar király megelégedett volna annyival, hogy Károly támogatja Csehországra támasztott igényét. A Habsburgok Burgundia ellenfele, XI. Lajos felé mozdultak el és szövetséget ajánlottak Franciaországnak. Mátyás az 1470-es évek eleje óta képviseltette magát a Reichstagon, követei felhánytorgatták a császár által okozott sérelmeket, és a rendek támogatásáért folyamodtak. A Habsburg-ellenes oldal a birodalmon belül is Mátyás és Károly felé fordult.[15]

A burgundi-magyar közeledést 1473-ban az is megerősítette, hogy IV. Sixtus pápa (Francesco della Rovere) hivatalosan is Károly burgundi herceget kérte fel döntőbíróként Mátyás és IV. Kázmér lengyel király közötti vitában Csehor-

[12] Lettres closes de Mathias Corvin, roi de Hongrie, à Charles le Téméraire, au sujet de son conseiller Louis de Maisoncel. Pozsony (Presbourg), 6 juillet 1471. BnF Mélanges de Colbert 396 [Documents relatifs à la Flandre et à la Bourgogne. (1219–1514)] VI. 688. sz. Másolata: Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 292 992.; Kivonata: BnF Mélanges de Colbert 85. sz. [Mémoires … Hongrie. Extraits des statuts et ordonnances des rois de Hongrie … Mathias, 1471]. fol. 234r.; Reg.: Der Briefwechsel Karls des Kühnen (1433–1477). I–II. Szerk. Werner Paravicini – Sonja Dünnebeil – Holger Kruse. Frankfurt 1995. II. 1889. sz. 556.; Másik példány: BnF MS Français 7636. [Collection de copies de pièces sur l'histoire de France, connue sous le nom de Portefeuilles de Fontanieu] fol. 62r.

[13] *Ehm*, *P.:* Burgund i. m. 190.

[14] *Richard Vaughan:* Charles the Bold. The Last Valois Duke of Burgundy. London 1973. [²2002] 138.

[15] 1472: MKL I. 189. sz.

ság koronáját illetően.[16] A herceg nem igazán vágyott erre a pozícióra, de ezen keresztül került közelebb és ismerte meg Közép-Európa politikai viszonyait, illetve ismerte fel, hogy a Birodalom keleti felén és határvidékén milyen értékes szövetségesekre lelhet. A herceg azonban csak hosszú idő után, fokozatosan fordult szembe a Jagellókkal, ahogy a saját érdekeinek megfelelt. Felismerte, hogy a maga számára Mátyás jó alternatíva. Ha Burgundia a birodalomban a tekintélyére támaszkodva egyértelművé teszi, hogy egyedül Mátyásé Csehország koronája, Károly támaszkodhat a magyar királyra a birodalomban saját tervei megvalósításában.

Mátyás 1472-es ausztriai katonai sikerei arra késztették III. Frigyest, hogy deklarálja, hajlandó elismerni Mátyás jogait a cseh trónra, ha kivonja csapatait Habsburg területről. Mivel azonban a császár nem állta szavát, 1473 tavaszán magyar csapatok dúlták Ausztriát, áprilisban pedig III. Frigyes sürgette a birodalmi rendeket, hogy adjanak segítséget az invázió ellen. Viszont ebből is Károly profitált, mert rögtön úgy állította magát az előtérbe, mintha ő lenne a Birodalom megmentője, aki békét tud szerezni, ami erősítette pozícióit Németföldön. Mátyásnak immár azt is tudta ajánlani, hogy cseh királysága maradéktalan elismertetéséért saját szövetségesi rendszerét is munkába állítja. A Habsburg-ellenes ligát a keleti oldaláról Mátyás a császárral egyébként is szemben álló fejedelmek révén tartotta össze Morvaországból és Sziléziából. A császár mozgástere egyre szűkült.

Az arbitrátori szerepre sokáig két jelölt is akadt, III. Frigyes mindenáron a brandenburgi választót látta volna szívesen a tisztségben, Mátyás azonban 1473 nyarán már csak egyedül Burgundia hercegét tartotta alkalmasnak.[17] Marco Barbo legátus is azon volt, közvetítve a pápa álláspontját, hogy Burgundia legyen az egyedüli döntőbíró.[18] A herceg azonban egyelőre nem tett komolyabb, konkrét lépéseket, döntőbíróságát jóformán csak arra használta fel, hogy Habsburgok ellenében, Csehország Habsburg-öröklésével szemben foglaljon állást. Eközben, Károly vonakodásának is köszönhetően az 1473 augusztusi troppaui tárgyalások kudarcba fulladtak.[19] Ez után Mátyás hallani sem akart Albert Achilles jelölé-

[16] 1473. ápr. 24.: Inventaris van de oorkonden der Graven van Vlaanderen. Chronologisch gerangschiktsupplement (Rijksarchief te Gent). Szerk. Carlos Wyffels. Gent 1958 [²1978]. 812. sz.; *Hoensch*, Matthias i. m. 132., 134.

[17] Ápr [25.]: Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus. Erste Abtheilung 1469–1479. Szerk. Berthold Kronthal – Heinrich Wendt. Breslau 1893. (Scriptores rerum Silesiacarum 13) I. 155. sz.; 1473 [nem sokkal jún. 12u.]: uo. 162. sz.

[18] *Teleki József, gróf:* Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. Pest 1852–63. IV. 304.

[19] *Peter Eschenloer:* Geschichte der Stadt Breslau. Szerk. Gunhild Roth. I–II. Münster 2003. Teilband II. Chronik ab 1467. 911., 924., 926.

séről, a császár viszont egy lengyel követségnek augusztusban úgy fogalmazott, hogy Károly döntőbírósága sérti a Birodalom jogait, mivel csak az uralkodó vagy egy választófejedelem lenne jogosult erre a tisztségre.[20] A brandenburgi választó már júliusban arra kérte Frigyest, hogy hívjanak össze egy választófejedelmekből álló bizottságot, ami meg kell, hogy fossza Károlyt a döntőbírói címtől.[21] Ez lehetett az oka annak is, hogy a herceg nehezen állt kötélnek s tett lépéseket a cseh korona ügyében.

Valenciennes: 1473

Mátyás nem adta fel könnyen, hogy színvallásra késztesse Merész Károlyt, s az év késő tavaszán, kora nyarán be akarta biztosítani magát Burgundia felől. Miután seregei újfent Frigyes birtokait pusztították, 1473 májusában fényes, 18 fős követséget küldött Károly herceghez Valenciennes-be, Georg von Stein vezetésével.[22] Mátyás sikerrel járt, mert Károly még Stein megérkezése előtt, áprilisban maga is úgy nyilatkozott, teljes szívvel el van kötelezve a döntőbírói tisztség ellátása iránt.[23] Stein nem akart üres kézzel hazatérni, hosszú ideig járt a herceg nyomában.

A valenciennes-i követség egybeesett az Aranygyapjas Rend káptalanjának gyűlésével a város Szent Pál templomában, 1473. május 1. és 17. között. A káptalan regisztrumai *(Registre des actes capitulaires / Protokollbücher)* napi részletességgel őrizték meg, mi történik a burgundi udvarban. Május 2-án kezdődött a Rend ünnepségsorozata *(Fêtes de la Ordre de la Toison d'Or),* majd másnap kezdett ülésezni a Nagykáptalan *(Chapitre de la Toison d'Or).* A herceg összes szövetségese – Pfalz, Ferrara, Nápoly, Anglia – méltó módon képviseltette magát a Habsburg- és Valois-ellenes liga „ünnepévé" váló, többnapos ceremónián, de fontosnak tartotta megjelenni Velence, a Szentszék és maguk a Habsburgok is.[24] 1473. május 4-én jelent meg Károly és a teljes burgundi rokonság színe előtt Magyarország követe.[25] Károly „örömmel és nyájasan fogadta", meghallgat-

---

[20] *Teleki, J.:* Hunyadiak i. m. IV. 309.; *Eschenloer*, *P.:* Geschichte der Stadt Breslau i. m. 924–926.

[21] *Ehm P.:* Burgund i. m. 190

[22] Jelentés Albertnek: Stein elindul Burgundia felé: 1473. ápr. 10.: Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles. Szerk. Felix Priebatsch. I–III. Leipzig 1870–1898. I. 553. sz.

[23] *Rudolf Kneschke:* Georg von Stein. Versuch einer Biographie. Weida 1913. 50.

[24] *Jean Devaux:* Molinet dramaturge: une moralité inédite jouée lors du chapitre valenciennois de la Toison d'Or (1473). Revue du Nord 78. (1996) Janvier-mars/314. sz. 35–47. 35.

[25] A magyar király fontosnak tartotta, hogy méltó módon vegye ki részét a Rend ünnepének ceremóniáiból. A banketten nagy sikert aratott a magyar követ törpéje ördöngös bűvészmutatványaival. *Paul Lefrancq:* À Valenciennes, bonne ville d'Occident, un „Chapitre" de la Toison d'Or. Toison d'Or [n° spécial: Valenciennes, ville de la Toison d'Or

ta oratióját, és elolvasta a Mátyás által neki címzett leveleket. Utána Stein maga is helyet foglalt a hercegi oratóriumban, Károly balján, a herceg rokonai és hű szövetségesei, Kléve hercegének fia és Ravenstein ura mellett.[26]

Nem lehet véletlen, hogy a magyar király követe jelenlétében tárgyalták a kereszténység védelmének, a török elleni harcnak a kérdését, hiszen Mátyás megpróbálta összekötni a burgundi herceggel való szövetséget a pogány elleni harccal. Május 10-én szólalt fel a Szentszék követe, Luca da Tolentino, Sebenico püspöke, flandriai nuncius.[27] Mi több, akkorra érkezett meg a Mátyás és Károly ligájába tartó nápolyi király, Aragóniai Ferdinánd követe is, Francesco Bertini, Capaccio püspöke.[28] Sebenico püspöke beszédében ecsetelte a kereszténység szenvedéseit, amit a török pusztítása okozott. Dicsérte Jó Fülöp keresztes elszántságát és sürgette Károlyt és az Aranygyapjas Rend lovagjait, hogy vegyék fel a fegyvert, amivel dicsőséget és halhatatlan hírnevet szerezhetnek maguknak.[29]

Mátyás soha nem mulasztotta el, hogy a burgundiak keresztes elszántságára apelláljon. 1474-ben egyedülálló fejedelmi ajándékkal kedveskedett a hercegnek: három, csörgődobon játszó törököt küldetett a burgundi udvarba. Előtte Maastrichtban meg is keresztelték a zenészeket.[30] Mátyás és követei gyakorta

(1473–1973)] 5. (1973) avril-mai/14-15. sz.: 6–8. 8.; *Françoise de Gruben:* Les chapitres de la Toison d'or à l'époque bourguignonne (1430–1477). Leuven 1997. 370.

[26] ung chevalier, clerc, ambassadeur de l'exellent roy de Honguerie envoyé par ledit roy a tout charge et lettres de credence. […] fist la reverence a mondit seigneur […] seigneur estant a l'entree de sondit oratoire accompaingnié de messeigneurs de son sang. Et avironné de messeigneurs de son ordre et d'autre grant noblesse, le y receut benignement et joyeusement, visita sesdites lettres et oyt ce que pour l'eure il lui voulu dire pour sa premiere venue. […] ambassadeur ainsi ouy et bienviengnié, mondit seigneur le fist mener et asseoir au lez senestre du choeur entre l'ainsne filz de monseigneur le duc de Cleves et Phelippe […] de Ravestein – Registre des actes capitulaires de la fête tenue à Valenciennes en 1473 (Actes capitulaires, 3e registre). Das Ordensfest 1473 in Valenciennes unter Herzog Karl dem Kühnen. Die Protokollbücher des Ordens vom Goldenen Vlies, Ordensarchiv [Archiv des Ordens vom Goldenen Vlies] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien [Hofarchive / Obersthofmeisteramt Burgundisch-spanisches Archiv] Protokolle der Ordenskapitel 1431–1486. 3. Szerk. Sonja Dünnebeil. (Instrumenta 19, 3.). Ostfildern 2009. fol. 13r. [69]. 62–63. Reg. 34. sz. 174.

[27] *Devaux, J.:* Molinet dramaturge i. m. 35.

[28] 1473. máj. 1.: Registre des actes capitulaires fol. 5r. [12] 37.

[29] exposer et remonstrer de par […] Saint Pere aucunes choses concernans l'affaire […] de la religion crestienne, […] declairer les calamitez […] de la crestienté […] par la fureur, force et les oeuvres execrables du Grant Turck qui avoit ja conquesté sur les crestiens […] porté de son temps au relievement de la crestienté et au reboutement desdis Turcks […] il a exhorté mondit seigneur le souverain que, […] acquerroit honneur et gloire immortelle – 1473. máj. 10.: Registre des actes capitulaires [201] [fol. 38v–39r] 128–129.

[30] Archives départementales du Nord, Lille (a továbbiakban ADN) B 2105/67598. Lásd *Ehm, P.:* Burgund i. m. 274.

hivatkoztak a herceg előtt a török veszélyre, azzal próbálván hatni becsvágyára, hogy a legkiválóbb keresztény uralkodóként maga vegye a kezébe a kereszt megsegítéséért folytatott harcot. Összhangban volt mindez a többi szövetséges diplomáciai stratégiájával is, a milánói követ sem fukarkodott a pogány veszély ecsetelésével.[31]

A Rend gyűlését követően Mátyás követe mindenhová követte a hercegi udvart május és június folyamán egészen Maastrichtig és Nijmegenig. Rendelkezésünkre állnak olyan források, amelyek alapján rekonstruálni tudjuk Mátyás követének hollétét, s a magyar követség burgundiai tartózkodását. Merész Károly 18. században összeállított itinériumának bejegyzései,[32] illetve a burgundiak „házi krónikája",[33] valamint a lille-i és dijoni hercegi levéltár egyéb okleveles anyagai alapján szinte napról napra követhetjük Stein útját. A hercegi udvartartás *(hôtel du duc de Bourgogne)* napi számadásai is tanúskodnak a kíséretben részt vevő magyar követségről. 1473. május 2. és 17. között a kíséret ellátására a herceg számvevője (Nicolas de Gondeval, *argentier*) 66 fontnyi ezüstöt utalt ki, Pierre Lanchal *receveur général* pedig az elszállásukról gondoskodott Valenciennes-ben s másutt.[34] Mátyás követe el nem mozdult a herceg társaságából. A király feltehetően a lelkére kötötte, hogy úgy térjen vissza, hogy valamilyen kézzelfogható ígéretet kap. A követség egészen május 17-ig Valenciennes-ben volt a herceg kíséretében, majd Mons (18-án), Binche (19-én), Nivelles (20-án) útvonalon Leuvenbe követte Károlyt (május 21–24.). Utána Stein újra útra kelt, s Léau-t, St. Trond-t, Tongres-t érintve (május 24., 25., 26.) több hétig időzött Maastrichtban.[35] Május 27 – június 9. között itt tartózkodott a herceg. A magyar követségről május 27. és június 1., illetve június

[31] Giovanni Pietro Panigarola jelentése Galeazzo Maria Sforzának Neuss-ból, 1475: *Ernesto Sestan:* Carteggi diplomatici fra Milano sforzesca e la Borgogna. I–II. (Fonti per la storia d'Italia 140–141.) Roma 1985–1987. I. 297. sz. 492–495.

[32] Itinéraire de Philippe-le-Bon et de Charles-le-Téméraire (XVIII^{e} s.). Concerne les années 1459 à 1476, par le marquis de Godefroy-Ménilglaise. ADN B [Chambre des comptes de Lille et du Trésor des chartes des comtes de Flandre] 19561.

[33] Extrait d'une ancienne Chronique commençant en 1400 et finissant en 1467, imprimée dans les histoires du rois Charles VI. & Charles VII., augmentèe depuis 1461 et continue jusqu'en 1476 sur des notes des ournaux tenus par les Maitres d'hôtel du duc de Bourgogne. In: Mémoires de Messire Philippe de Comines, seigneur d'Argenton, où l'on trouve l'histoire des rois de France Louis XI et Charles VIII, depuis l'an 1464 iusques en 1498, par […] [J.] Godefroy – Lenglet Du Fresnoy. Paris 1747. II. 206–216.

[34] Lettres et actes d'attestation: des maitres d'hôtel du duc au sujet des dépenses faites […] et au sujet des ambassadeurs du roi de Hongrie qui sont venu s, au nombre de dix-huit personnes trouver le duc en sa ville de Valenciennes – Comptes et pièces comptables […] (1472–1474). ADN B [Recette Générale des Finances 1 B 1878–2357. Registres de comptes de la recette générale des finances (1405–1530)] 2095/67012.

[35] ADN B 19561.; „Le 26. [May] à Maestricht où les Ambassadeurs du Sainct Pere, de Hongrie, Naples, Angleterre, Prusse, Venize, & at autres se rendirent": Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 206.

4–6. között közöl adatokat az itinerárium. Június 10-én a hercegi kíséret útra kelt Molenveld, Ruremonde, Tegelen, Venlo és Kléve felé (június 10–28.), s bár itt nem említik a magyar király követét, feltehetően Stein is ott van, hiszen a források június 29. és július 1. között újfent szólnak arról, hogy a herceg többek között Magyarország követét is fogadta Klévében, aki utóbb egészen Duisburgig vele tartott.[36] Ez után Nijmegenben töltött el sok időt a herceg, s a források is tudnak arról, hogy július 1. és 27. között Károly kíséretében találjuk a magyar király követét.[37] Július 25-én Károly még egy bankettet is tartott a magyar és a klévei követ tiszteletére. Ez lehetett Stein utolsó jelenése, hiszen úgy tűnik, július 31. után hazaindult. Szívósan próbált ígéretet kicsikarni Merész Károlyból, de ahogyan alább látni fogjuk, ő is, és a herceg is másképpen értékelte a követség eredményét. Szükség is volt Stein közbenjárására, hiszen augusztus 2-án Aachenbe megérkezett a lengyel követ, akinek egészen biztosan ugyanaz lehetett a feladata, a maga oldalára állítani Burgundiát – Mátyás ellenében. (Minderről Steinnek már napokkal, hetekkel előbb tudomása lehetett.)[38] Miután valamilyen pozitív ígéretet „csiholt ki" Károly döntőbírói szerepvállalásáról, Stein hazaindult. A magyar követséget már nem említik a források Károly további útján, augusztus és szeptember folyamán Zutphenben, Aachenben és Luxemburgban. (A velencei, nápolyi és pfalzi követséget viszont igen.)

Egyes nézetek szerint a követ feladata már ekkor egy szövetség tető alá hozása volt.[39] Más vélemény szerint a követet már ekkor azzal az instrukcióval bízták meg, hogy „katonai segítséget" eszközöljön ki a burgundi hercegtől III. Frigyes ellen.[40] Kevéssé valószínű azonban, hogy a herceg bármilyen határozott állásfoglalást tett volna, tekintve, hogy még éppen a császárral való trieri találkozójára készült, s az előtt semmiképpen sem akarta elkötelezni magát.[41] Július végére mindenesetre a burgundi herceg valamilyen egyezségre jutott a magyar király követével, s a további tárgyalások folytatására kilátásba helyezte, hogy követséget küld Magyarországra.[42]

---

[36] 1er juillet 1473, le Duc tout le jour avec son ost et compagnie au camp de Dwyckenïborch [Duysbourg], près de Nimègue, où étaient avec lui les ambassadeurs de Notre Saint-Père, de Hongrie, de Venise et autres – États journaliers de la dépense de l'hôtel du duc de Bourgogne. ADN B [3229–3665, Comptes de l'hôtel et trésoreries des guerres] 3437/119031. fol. 1r.

[37] Le 3. Juillet, il partit […] s'approcha de Nimeghe, pour en faire le siege, deux Ambassadeurs du Sainct Pere et ceux de Hongrie, de Venize & autres étans près de luy – Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 208.

[38] ADN B 19561.

[39] *Hélène Servant:* Artistes et gens de lettres à Valenciennes à la fin du Moyen Âge (vers 1440–1507). (Cahiers d'Histoire du Livre) Paris 1998. 97.

[40] *Lefrancq, P.:* À Valenciennes i. m. 6.

[41] *Gruben, F.:* Les chapitres de la Toison d'Or i. m. 368.

[42] Albert követeihez: 1473. aug. 14.: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 655. sz. 547. skk.

Albert Achilles brandenburgi választó levelezéséből tudjuk, Stein a Burgundiából való visszaúton, 1473 augusztusában már azzal kérkedett Vilmos türingiai tartománygróf előtt, hogy Magyarország királya már a burgundi herceg szövetségese. Mivel „Burgundia és Magyarország egyezményt kötött", Mátyás pedig segíteni kíván a hercegnek céljai elérésében, Károly a magyar király – ha cseh királysága elismertetik, mint „az első választó" – segítségével könnyen, akár erővel is megszerezheti a királyi koronát, ha III. Frigyes nem ruházná rá azt önként.[43] A brandenburgi őrgróf nem késlekedett, hogy Frigyessel is megossza a hírt.[44] Albert azonban minden bizonnyal nem lehetett olyan tájékozatlan, hogy elhiggye, hogy már az első magyar követségnek sikerült szövetséget kötnie Burgundia hercegével. A helyzetet jól ismerve, már Stein hírei előtt, július derekán azzal fordult a császárhoz, hogy vegye rá arra, hogy lemondjon a döntőbírói tisztségről az ő javára. Az őrgróf is sejthette, hogy ekkor még egy esetleges szövetségről még nem lehetett szó, csupán Károly döntőbíráskodása merülhetett fel. Annyiban azonban indokolt volt elővigyázatossága, hogy – ahogyan már szeptemberben a tudomására jutott – Stein valamennyit azért mégis elért, s egy burgundi követet indítottak útnak Magyarországra.[45]

Trier: 1473

A magyar-burgundi „harapófogó" elvi lehetősége félelemmel töltötte el a császárt, aki így júniusban maga kezdeményezte, hogy egy személyes találkozót tartsanak a herceggel augusztusban Trierben.

A Magyarországra indítandó burgundi követség ügye késedelmet szenvedett, végül is – Stein munkálkodásának hála – csak egyetlen udvari tanácsos, feltehetően Antoine de Montjeu indult Mátyáshoz, s ő is csak Szent Mihály mapja (szeptember 29.) után volt várható.[46] A tárgyalások valószínűleg ígéretes

---

[43] Jorg von Stein sagt, unser Herr der Kayser woll dem Herzogen das reich ubergeben jetzund zu Trier. Fall aber was dorein, dass [es] nit geschehe, woll er es mit gewaltiger hant zu wegen bringen, darzu ihm der konig von Hungern helfen woll und das zu thon hab als der oberst churfursts. und sagt, wie er die aynung zwuschen dem konig von Hungern und dem von Burgundi gemacht hab – uo.

[44] Der Kaiser möge bei dem Herzoge von Burgund Verzicht auf das Schiedsrichteramt und Verwiesung der Sache vor ihn erwirken – Albert III. Frigyesnek. 1473. júl. 16.: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 618. sz. Újabb hírek a császár reakciójáról: 1473. aug. 24.: uo. 665. sz.

[45] Albert követeinek: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 685. sz.

[46] des Herzogen von Burgundien halben reytt ein botscaft zum konig von Hungern – die burgundische Gesandtschaft wegen der Dinge, die Jorg von Stein geworben hab, bei Matthias eintreffen sollte, bis nach Michaelis zu erstrecken – Albert levele, 1473. szept. 13.: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 685. sz. 571. Lásd *Nehring, K.:* Matthias i. m. 68.; *Ehm, P.:* Burgund i. m. 191

eredménnyel értek véget, mert válaszképpen az időközben hazatérő Steint a király újra nyomban útnak indította a burgundi herceghez: Albert választó már október 15-én tud róla, hogy a herceghez igyekszik.[47] A követ azután éppen a császárral való tárgyalások kellős közepén, október 18-án érkezett Trierbe, 8 fő kíséretében.[48] Trierben a St. Maximinus apátságban, október 1-től november 26-ig folytak a tárgyalások. Október 18-tól a hó végéig forrásaink igazolják, hogy jelen van a magyar követ, illetve november folyamán is a hercegi kísérettel együtt tartózkodik, hiszen november végén már útban van Károllyal együtt Thionville felé.[49]

Trierben Frigyes elszámította magát, mert úgy érezte, még mindig elég erős ahhoz, hogy Károlyt megegyezésre bírja és szembeszálljon Mátyással. Még a találkozó előtt nyilvánvalóvá tette, hogy nem áll szándékában a burgundiak tervezetét elfogadva lemondani a német királyi címről Károly részére.[50] Frigyes még mindig abban hitt, hogy egy birodalmi vikariátus ígérete elegendő lesz Károly hercegnek. A pápai nuncius szerint is úgy akart hatni a hercegre, hogy folyvást a magyar királyra s annak a birodalmon belüli hatalmi igényeire panaszkodott, azt gondolván, Károly is visszaretten Mátyás ambícióitól.[51] Naív volt: Károly már eleve győztesként jelent meg, úgy vonult be egy *triumphus*-szal szövetségesei gyűrűjében, mintha maga lenne az *imperator*.[52] Merész Károly azt a tervet vetette fel Frigyesnek, hogy véglegesíti Mária és Miksa eljegyzését, de cserébe nem elégszik meg a vikariátussal, hanem a római koronát kéri. Ezzel együtt viszont a fiatal pár születendő gyermeke örökli a burgundi ház összes birtokait.

Ezzel párhuzamosan a császár semmilyen jelét nem mutatta, hogy elismerné Mátyás cseh koronáját. Ennek a híre Magyarországra is hamarosan eljutott.[53] A magyar király megelégelte a „játszadozást", és már júniusban azt

---

[47] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 45.

[48] Das uff Mentag xviij[ten] tages Octobris […] Item uff denselben tag kam des künigs von Ungern botschafft zu Trieren, nemlich ein ritter mit viij pferden – Berichte an die Eidgenossen über den Fürstentag zu Trier.: Die Eidgenössischen Abschiede aus dem Zeiträume von 1421 bis 1477. Szerk. Anton Philipp von Segesser. (Amtliche Sammlung der älteren eidgenössischen Abschiede 2). Luzern 1863. 722. sz.

[49] ADN B 19561.

[50] *Heribert Müller:* Warum nicht einmal die Herzöge von Burgund das Königtum erlangen konnten. In: Frankreich, Burgund und das Reich im späten Mittelalter: ausgewählte Aufsätze. Szerk. Gabriele Annas – Peter Gorzolla – Christian Kleinert – Jessika Nowak. (Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 56.) Tübingen 2011. 421–462. 437.

[51] Dispacci di Luca de Tollentis Vescovo di Sebenico e di Lionello Cheregato Vescovo di Trau nunzi apostolici in Borgogna e nelle Fiandre: 1472–1488, per Simeone Ljubić. Zagreb 1876. 46.

[52] *Hoensch, J. K.:* Matthias i. m. 35.; *Putnam, R.:* Charles i. m. 347.

[53] *Eschenloer, P.:* Geschichte der Stadt Breslau i. m. 940.

üzente az osztrák rendeknek, hogy a cseh királysága elismertetéséért kénytelen „más eszközöket" is igénybe venni.[54] Ez megnyitotta az utat Burgundia felé. A burgundi hercegnek a magyar király porondra lépése, különösen csehországi előretörésével, igazán kapóra jött, különösen úgy, hogy a másik oldal sem tétlenkedett: a Habsburgok nyomban szövetséget ajánlottak Károly ellenségének, Franciaországnak.[55]

A magyar uralkodó informálódott arról is, hogy a császár azzal is megpróbálkozott, hogy éket verjen Károly és Mátyás közé. Hírek érkeztek arról, hogy a cseh koronát és a választófejedelemséget éppen a hercegnek ajánlotta fel. (Igaz, a történetírásban az is felmerült, hogy ezt maga Károly vetette fel.)[56] Nézetünk szerint, Richard Vaughan-nal egyetértve, Károlynál fel sem merülhetett Csehország, de hogy *egy* választófejedelemséget szerezzen, az benne volt a „pakliban". A római koronához úgy vezet út, ha birodalmi fejedelem lesz.[57] Ezt pedig Mátyás támogatásával, a Habsburgok ellenében is el tudta képzelni.

A herceg igen pragmatikusan még azzal is megpróbálkozott, hogy III. Frigyes előtt az lebegtette, hogy kihátrál a magyar szövetségből, és csak színleli, hogy komolyan elvállalná a közvetítést a Jagellók és Mátyás között.[58] Valószínű, hogy ez már a korareneszánsz diplomácia egyik színjátéka volt, s Károly nem gondolta komolyan, csak nyomás alá kívánta helyezni, vagy „tesztelni" akarta a Habsburgokat. Stein mindent megtett azonban, hogy ez ne kerüljön nyilvánosságra. Egy milánói követjelentés szerint Stein még arra is hajlandó volt, hogy egy esetleges francia-magyar szövetség tervével próbáljon nyomást gyakorolni a burgundiakra. E szerint, ha Merész Károly nem állna Mátyás oldalára, a király a Valois-kkal játszaná ki a burgundiakakat, s őket támogatná Károllyal szembeni területi követeléseikben. Ezeket a híreket Stein tudatosan terjeszthette, hogy megtévessze a trieri találkozó résztvevőit uralkodója szándékait illetően. A hírt kétkedve fogadhatták, de Mátyásnak az lehetett a célja, hogy a burgundi herceget és annak Habsburg-ellenes szövetségeseit, különösen a rajnai palotagrófot szorosabb kötelékkel kösse magához s így erősebb pozíciót tudjon magának

[54] MKL I. 205. sz.

[55] *Vaughan, R.:* Charles i. m. 291.; *Werner Paravicini:* Merész Károly. Bp. 1989. 100.

[56] das der von burgundi zusambt dem kunigreich die cur der cron zu Behem auch haben wöllen – De conventu Friderici Imperatoris et Caroli Ducis Burgundiae. *Chmel, J.:* Monumenta Habsburgica i. m. I. 13. sz. 51.; *Müller, H.:* Warum nicht i. m. 438. 42. j.; *Gabriele Annas – Heribert Müller:* Kaiser, Kurfürsten und Auswärtige Mächte Zur Bedeutung der Goldenen Bulle im Rahmen von Rangstreitigkeiten auf Reichsversammlungen und Konzilien des 15. Jahrhunderts. In: Die Kaisermacher: Frankfurt am Main und die Goldene Bulle, 1356–1806. Aufsätze. Szerk. Evelyn Brockhoff – Michael Matthäus. Frankfurt a. M. 2006. 106–129. 119.

[57] *Vaughan, R.:* Charles i. m. 153.

[58] wurdt der herzog von Burgundi in einem scheyn lassen taydingen zwuschen dem kayser und dem konig zu Ungern – *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 729. sz.

kivívni a Frigyessel való küzdelemben.[59] Erre a manőverre azért is szükség volt, mert Merész Károly egyelőre igen óvatos volt, nem akarta elkötelezni magát Mátyással, míg van annak esélye, hogy meg tud egyezni a császárral a német koronát illetően. A trieri kongresszus kimenetelétől tette függővé Mátyással szembeni politikáját s maga is nyomást akart gyakorolni a császárra a magyar szövetség lebegtetésével. Azt az információt azonban, amit a brandenburgi őrgróf közölt egyik levelében, miszerint Trierben odáig ment volna a herceg, hogy a német koronáért cserébe felbontotta volna készülőben lévő egyezségét a magyar királlyal, más forrás nem támasztja alá, így talán ez a dezinformációs machinációk egyike volt.[60]

Albert Achilles a trieri találkozó idején a császárnak is írt, s követeitől származó információi alapján arra kérte, erősítse meg szövetségét a Jagellókkal, mert Mátyásnak a burgundiakkal való tervei veszélyt hordoznak magukban. A herceg a magyar király érdekeinek megfelelően fog lépni, Burgundia nem fog védelmet nyújtani Ulászlónak Csehországban. Mindezért a magyar királyt okolja. A lengyel király máris háborúra készül Mátyás ellen.[61] A trieri tanácskozásról írott egykorú elbeszélő forrás még „szóbeszédként" aposztrofálta a két fejedelem egyezségét,[62] de a konferenciát követően, november derekán már a brandenburgi választó is sokkal sötétebben látta a helyzetet, s kész tényként kezelte a Mátyás és Károly között létrejött szövetséget, hiszen Károly úgy nyilatkozott, kész elfogadni a döntőbírói tisztet.[63]

---

[59] Sforza követe: Trier, 1473. nov. 7.: *Fabio Cusin:* Impero, Borgogna e politica italiana. L'incontro di Treveri del 1473. Nuova Rivista Storica 19. (1935) 137–172.; és 20. (1936) 34–57. itt. 2. közl. 34. skk.; *Ehm, P.:* Burgund i. m. 193.

[60] *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 729. sz.; *Nehring, K.:* Matthias i. m. 68.

[61] und der der Herzog werd sein rete treffenlich schiden, die zu besliessen bei dem konig zu Hungern […] Die poln. und böhm. Räthe sind mit Glimpf aus dem „Anlaß" und aus der Beteidigung auf den Herzog von Burgund gekommen. Schuld an den Scheitern trage der König von Ungarn. […] der König von Polen will durch seine Söldner den König von Ungarn bekriegen lassen – *Ehm, P.:* Burgund i. m. 191.; Aug. 14.: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 655.; Okt. 29.: uo. 719. sz.; Nov. 25.: uo. 732. sz.

[62] mein herr von Burgundi fürt mit im all sein reytter, […] und ist die sag […] ein rumor anheben, dan der kunig von Hungern sollt mit im einig und [in] puntnuss sein oder darein komen – 1473. november: De conventu Friderici Imperatoris et Caroli Ducis Burgundiae. In: Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg dem Zeiträume von 1473 bis 1576. I. Abt.: Das Zeitalter Maximilians I. Aktenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I. (Vol. 1–3.) Szerk. Joseph Chmel. Wien 1854–1858. I/1. 13. sz. 51–52. 52.

[63] Auch ist die puntnus, die gemacht solt sein worden, zwuschen dem konig von Ungern und Burgundi aus denselben tag abgeschriben – Albert Achilles brandenburgi őrgróf III. Vilmos türingiai tartománygrófnak. 1473. nov. 13.: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 729. sz.

A trieri konferencia kudarcba fulladt.[64] III. Frigyes nem járult hozzá Károly római királyságához. Károly nyomban kihátrált a Habsburgokkal való egyezségből immár más utakat keresett. Immár új terveket kovácsolt, új partnerekkel.[65] Rögtön meg is kezdte a Habsburgok elszigetelésére irányuló offenzíváját.

Burgundi Mária keze

Mátyás úgy találta, hogy Burgundia elköteleződése egy III. Frigyes ellenében megkötött szövetség irányába csak erősödött, amelyet jól jeleztek a herceg arra irányuló lépései, hogy az 1471-ben Miksával kötött megállapodást félresöpörve 1473 késő őszén új vőlegényt találjon leánya számára.

Károly maga sem hitt teljes szívvel a Habsburgokkal való megegyezésben, talán még 1471-ben sem. Elviekben elfogadta, vagy inkább, jobb megoldást nem látván, elfogadtatta magával, de a gyakorlatban nem vitte volna rá a szíve, hogy végignézze, hogy egyetlen leánya kezével az egész életműve, s őseinek munkája egy Habsburg-herceg ölébe hullik. Egyelőre azonban 1473-ig más mód nem mutatkozott, hogyan szerezhetne a Birodalomban koronát, ezért a jegyességről való tárgyalásokat mindig felújították. Ezt azonban egyfajta időleges eszköznek tekintette, hogy elnyerjen egy királyságot. Az után pedig bármi megtörténhet, a házasság nem feltétlenül kell, hogy kövesse a jegyességet.[66] Ilyen szemszögből nézve a burgundi herceg sem volt őszinte.

Károly azt is remélhette, hogy Frigyes halála után a császári koronára is ráteheti a kezét, amiért arra is hajlandó lett volna, hogy elfogadja, hogy Miksa és Mária gyermeke örökölje majdan a burgundi tartományokat, de ezzel együtt a Habsburg herceg lemond a família központi szerepéről a Birodalmon belül. Ez óriási ár, de a Habsburgoknak sem lehetett ördögtől való, hiszen az egyébként is gyenge, Birodalmon belüli pozíciójuk helyett kezükbe kerülhetne ily módon egy erős és gazdag tartomány-komplexum, igaz, így a Birodalom nyugati „perifériájára" húzódnának vissza, és politikai súlyukból veszítenének.[67] Az az idea, hogy a Habsburgok kevésbé fajsúlyos szerepet vinnének a Birodalom központi és keleti területein, nem tudnának kapcsolatot fenntartani a Jagellókkal vagy Velencével, amivel űrt hagynának maguk után, Mátyás számára sem lehetett kedvezőtlen. E tervezetben is lehetett Mátyással, mint cseh királlyal számolni, hiszen az elsődleges az volt a magyar király számára, hogy a teljes Csehországot szerezze meg. Így tudta volna támogatni a választói kollégiumban Károly terveit. Hangsúlyozzuk, ekkor még Mátyásnak a római királyságról elviekben táplált terve fel

[64] *Nehring, K.:* Matthias i. m. 69.
[65] *Vaughan, R.:* Charles i. m. 42.; *Paravicini, W.:* Merész i. m. 115.
[66] *Vaughan, R.:* Charles i. m. 126–128.
[67] *Paravicini, W.:* Merész i. m. 47.

sem merült, s Károly is félretette azt egy időre, hiszen még Csehország egésze nem volt Mátyás, s az egész Lotaringia és a Rajna-vidék pedig nem volt Károly kezében. A pillanatnyi szituációban a magyar király megelégedett volna annyival, hogy Károly támogatja Csehországra támasztott igényét. III. Frigyes azonban rögtön megvonta a támogatását Károlynak a római királyságról szőtt terveitől, mihelyt a herceg Mátyás személyében kezdte megtalálni új szövetségesét. Elviekben lehetséges, hogy Mátyás megelégedett volna azzal, hogy Károly lesz a római király, majd III. Frigyes császár, ha ez a Habsburgok pozícióvesztésével és hatalmi súlypontjuk nyugatabbra helyeződésével is jár együtt, lemondana a trónról. Mátyás felismerte, hogy ily módon ki lehet szorítani a Habsburgokat a közép-európai hatalmi színtérről. Még egy érve lehetett e mellett: úgy vélte, ha Károly római király lesz, esetleg fel lehet vetni az 1463-as, a Habsburgokkal kötött örökösödési szerződés módosítását. Úgy vélhette, ha Károly császár lesz, még inkább lehet tárgyalni az örökösödési szerződés módosításáról.[68] Elképzelhető, Mátyás úgy gondolta, hogy Károly lehet az az erős ember a birodalomban, aki segíthet keresztülvinni a szerződés megváltoztatását. és így megszabadulhat annak kényszerítő kötelmeitől.[69]

A trieri konferencia után egy csapásra sok jelölt akadt Burgundi Mária kezére. Károly már ezt megelőzően is több hercegnek is felajánlotta leányát – Ferdinánd aragóniai trónörökösnek; a Györgynek, Clarence hercegének; Pfalzi Fülöpnek; Miklós lotaringiai hercegnek (Nicolas de Anjou-Lorraine) – s Miksa csupán egyetlen jelölt volt, egy kártya volt a nagy fejedelem kezében, ami az adott, pillanatnyi politikai céljait megfelelően alátámaszthatta – 1471-ben igen, de 1473 után már nem.[70] A főherceg nem is volt még annyira idős, 12 éves volt. Burgundia 1474 elején felbontotta Mária és Miksa eljegyzését. Mátyás nápolyi házassági tárgyalásaival egyidőben Merész Károly kiszemelt örököse egy csapásra nem Miksa lett, hanem Ferdinánd nápolyi király fia, Mátyás kiszemeltjének, Beatrixnek a testvére, Frigyes (Federico) tarantói herceg, Altamura fejedelme, utóbb Nápoly királya (IV. Frigyes, 1496–1501).[71]

---

[68] *Karl Nehring:* Mátyás külpolitikája. Történelmi Szemle 11. (1978) 3–4. sz.: 427–439. itt 430.; *Horváth, J.:* Mátyás i. m. 86.

[69] *Horváth, J.:* Mátyás i. m. 86.

[70] *Joseph Calmette:* Le projet de mariage bourguignon-napolitain en 1474. Bibliothèque de l'École des chartes 72. (1911) 459–472. 459., 462.

[71] Lásd *Elisabetta Scarton:* Tra "dualicità et tradimenti": La politica (matrimoniale) di Ferrante d'Aragona nei primi anni Settanta del Quattrocento letta attraverso i dispacci sforzeschi da Napoli. eHumanista 38. (2018) 186–200.; *Teiszler Éva:* Magyarország külpolitikai elszigetelődése 1476-ban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica 122. (2005) 55–62. 59.

Magyarország, Burgundia, Nápoly

Károly nem most csatlakozott Magyarország és Nápoly szövetségi rendszeréhez. Mind Ferdinánd, mind fivére, II. János, Aragónia királya (1458–1479) Burgundia oldalán álltak, szemben XI. Lajossal. A Valois-k támogatták Anjou Jó René címzetes Nápoly-Szicíliai királyságát, és jogigényét érvényesíteni kívánták. 1468-ban a franciák René „király" fia, II. Anjou János, Lotaringia hercege vezetésével meg is támadták Aragóniát.[72] Az Aragón-ház Burgundiához fordult: 1471-ben St. Omernél egy hármas szövetségi rendszer jött létre II. János, nápolyi Ferdinánd valamint Merész Károly között,[73] amit 1473-ban újra megerősítettek.[74] Az 1473-as valenciennes-i káptalani gyűlésen, ahol a magyar követ társaságában az Aragóniai-ház delegáltja is helyet foglalt, Ferdinánd elnyerte az Aranygyapjas Rendet.[75] 1468–69-ben, részben a Katalóniában tartózkodó Anjou trónkövetelő aktivizálódása miatt Aragónia és Nápoly királyai szerették volna Mátyást is bevonni egy Burgundia által vezetett franciaellenes szövetségbe, s Beatrix kezét ajánlották fel a magyar király számára.[76]

A magyar-nápolyi közeledés számára új indítékként szolgált a francia Anjouk Velencével kötött 1470-es szövetsége, amely Magyarország számára is veszélyt jelentett, különösképpen Janus Pannonius Mátyás ellen irányuló összeesküvését követően, hiszen ekkor a pécsi püspök Velencével és René királlyal is jó kapcsolatokat ápolt.[77] A magyar-nápolyi tárgyalások 1474-ben folytatódtak.[78]

A burgundi örökség jövőbeli tulajdonosa tehát Federico herceg lett volna, nem Miksa, amely Mátyás számára jelentős győzelemnek számított.[79] 1474 nyarán Károly követet indított Nápolyba, hogy Frigyest a burgundi udvarba

---

[72] *Paravicini, W.:* Merész i. m. 103.; *Györkös, A.:* Európai összefogás i. m. 88.

[73] 1471. nov. 1.: *Calmette, J.:* Le projet i. m. 461.

[74] BnF Mélanges de Colbert 396: Lettres du roi de Sicile […] Ferdinand I[er], au sujet de la paix qu'il a conclue avec Charles le Téméraire. VI. 693. sz.

[75] Registre des actes capitulaires i. m. 48.; 50. 1475-ben ruházzák fel a rend jelvényeivel Nápolyban. uo. 66.

[76] Magyar Diplomácziai Emlékek Mátyás király korából, 1458–90. Szerk. Nagy Iván – b. Nyáry Albert. I–IV. (Magyar Történelmi Emlékek. 4. osztály: Diplomáciai emlékek) Bp. 1875–78. (a továbbiakban MDE) II. 65. sz.

[77] *Horváth J.:* Mátyás i. m. 80–82.; *Teke Zsuzsa:* Az itáliai államok és Mátyás. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 245–76. 252., 258.

[78] *Teke Zs.:* Itáliai i. m. 258.; *E. Kovács Péter:* Corvin János házassága és a magyar diplomácia. Századok 137. (2003) 955–972. 961. *Berzeviczy Albert:* Beatrix királyné 1457–1508. Bp. 1908. (Magyar Történelmi Életrajzok) [http://mek.oszk.hu//05800/05825 – letöltés 2018. okt. 28.]

[79] *Calmette, J.:* Le Projet i. m. 459–60.

vigyék.[80] 1474 októberében Ferdinánd király el is küldte az infánst Károlyhoz, és utasításokat adott fia házasságának megkötésére.[81] 1475. június 20-án Nápolyban pedig *per procuram* házasságot kötöttek.[82] Aragóniai Frigyes a következő éveket Merész Károly mellett töltötte. Harcolt is Neuss ostrománál.[83] Károly herceg részéről szimbolikus gesztus volt, hogy amikor 1475-ben fogadta Lotaringia hűbéresküjét, az infáns számára a balján biztosított helyet.[84] A francia és a Habsburg-diplomácia aggódva tekintett az egyre szilárdabbá váló nápolyi-magyar-burgundi tengelyre. Burgundia, Magyarország és Nápoly terveinek megfelelően Aragóniai Frigyes herceg vált volna *grand duc d'Occident*-é, testvére, Beatrix pedig Közép-Európa nagy uralkodójához megy feleségül, Nápoly és Aragónia pedig képesek lesznek ellenállni a francia nagyhatalmi politikának, miközben Anglia királya Burgundia hercegével összefogva hadjáratot indítana Franciaország, valamint a Habsburgok és szövetségeseik birodalmi birtokai ellen.[85]

Trier után: 1474

Az 1473-as trieri találkozón III. Frigyes nem járult hozzá Károly római királyságához, s a herceg nyomban más konstellációkban kezdett gondolkodni. Mátyás követe 1473 novemberében végig a herceggel együtt tartózkodott. A herceghez csatlakozva november 27-én Thionville-ba utazott, s részt vett a herceg

[80] *Horváth, J.:* Mátyás i. m. 84.

[81] *Sonja Dünnebeil:* Handelsobjekt Erbtochter – Die Verhandlungen um die Verehelichung Marias von Burgund. In: Außenpolitisches Handeln im späten Mittelalter: Akteure und Ziele. Szerk. Sonja Dünnebeil – Christine Ottner (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imprerii 27) Wien–Köln–Weimar 2008. 159–184. 174.

[82] *Berzeviczy,* Beatrix [http://mek.oszk.hu//05800/05825 – letöltés 2018. okt. 22.].

[83] fils du roy de Napples de venir voir que c'est – 1475 [márc. 5u.]: Neuss: Philippe de Croy, Chimay grófjának levele Georges Chastellain-hez: *Georges Chastellain:* Œuvres. Szerk. Kervyn de Lettenhove. I–VIII. Bruxelles 1863–66. VIII. 268.; *Jean de Haynin:* Mémoires de Jean, Sire de Haynin et de Louvegnies, 1465–77. I–II. Szerk. D. D. Brouwers. Liège 1905–1906. II. 258.

[84] Frigyes 1476 májusáig a burgundi hadseregben szolgált, Károly herceg mellett. Rábízták Szavoja védelmét. *Vaughan, R.:* Charles i. m. 170.; 309.; 381. 1476 szeptemberéig volt a burgundi udvarban. *E. Kovács Péter*: Magyarország és Nápoly politikai kapcsolata a Mátyás-korban. In: Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp. 2002. 229–248. 235.; *Berzeviczy, A.:* Beatrix i. m.

[85] *Ernesto Pontieri:* Su le manccate nozze tra Federico d'Aragona e Maria di Borgogna. Archivio storico per le provincie napoletane 63. (1939) 78–112.

fogadásán 29-én.[86] December 2-án még ott volt,[87] azután nem tudunk róla többet. Lehetséges, hogy Stein visszatért Magyarországra.

1474 április elején Stein már újra a burgundi hercegnél járt.[88] Ezúttal már a hercegnek is szüksége volt Mátyás támogatására, hiszen a felső-rajnai tartományok fellázadtak ellene. Immár engedékenyebbnek mutatkozott a békebírói tisztet illetően. Mátyás töretlenül bízott abban, hogy megnyerheti a herceget döntőbírónak és ily módon dönthetnek Csehország koronájáról. A kortárs burgundi udvari történetíró, Jean Molinet is így tudja.[89] Mivel a magyar követség április elején már Luxemburgban volt, úgy tűnik, Magyarországról való indulásuk idején, néhány héttel korábban Mátyás még nem tudott Ulászló, IV. Kázmér lengyel király és a császár március 11-i és 13-i különszerződéséről, amivel felrúgták az 1474 februárjában kötött ófalui békét. Másfelől nézve azonban Mátyás nem volt teljesen tájékozatlan, tudhatta, akár kémei útján, hogy a Jagellók követei már az ófalui szerződés idején (február 21–23.), vagy legfeljebb néhány nappal azt követően útban lehettek Nürnberg felé, hogy III. Frigyessel találkozzanak. Így akár már március dereka előtt tudhatta, a Jagellók ki fognak egyezni a Habsburgokkal. (Azt talán nem sejthette, hogy III. Frigyes megígérte, hogy Ulászlót beiktatja a választófejedelemségbe, s a troppaui gyűlés végzését, hogy a burgundi fejedelem vagy a francia király legyen a választott döntőbíró, császári hatalmánál fogva megsemmisítette.)[90] Ha Mátyás követe, Georg von Stein Magyarországról indult volna – márciusban a király Lőcsén és Bártfán tartózkodott[91] –, vélhetően jóval március 11., Frigyes és a Jagellók különbékéje előtt kellett volna indulnia, hogy odaérjen április elejére Luxembourgba.[92] Tudjuk azonban, hogy Stein nem indulhatott Magyarországról, hiszen márciusban hazafelé

---

[86] ADN B 19561.; Le 26. [Novembre] il alla par la riviere de Mozelle en petite compagnie à Thionville, où les Ambassadeurs de Rome, Hongrie, Venise, Naples, du Comte Palatin & Ferrare – Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 210.

[87] jeudi, 2 décembre, le Duc tout le jour à Thionville où étaient vers lui les ambassadeurs de Rome, de Venise, de Hongrie, de Naples, du comte Palatin et autres – États journaliers de la dépense de l'hôtel du duc de Bourgogne. ADN B 3437.

[88] ADN B 19561.; Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 211.

[89] 1474: Le roi de Hongrie envoya lors son vénérable orateur, lui priant qu'il fust arbitre du différent qu'il avoit au roi de Pouloigne, pour le royaulme de Bohesme – Chroniques de Jean Molinet, publiées par J-A. Buchon. (Collection des Chroniques Nationales Françaises) I–IV. Paris 1827–28. I. 75.

[90] *Teleki, J.:* Hunyadiak i. m. IV. 351.

[91] *Horváth Richárd:* Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungarie inquirendam 2.) Bp. 2011. 100.

[92] Ha április 3-án Thionville-ben volt, Lublóról vagy Lőcséről legalább 6 héttel előbb – legkésőbb február közepén – kellett indulnia, hogy megtegye az 1200 km-es utat s feszített menettempóban odaérjen.

tartott Burgundiából, a hó derekán Türingiában volt, s egy újabb, szászországi, drezdai, illetve lausitzi küldetésben járt, melyre március 6-án kapott megbízatást.[93] Ez után, *anélkül*, hogy hazatért volna, kaphatott megbízást egy újabb burgundiai misszióra is.[94] Így odaérhetett Luxembourgba úgy is, hogy királya már *annak tudatában* adott számára utasítást, hogy a Jagellók és a Habsburgok március közepén szövetségre léptek ellene. Erről akár maga Stein is kaphatott híreket saját kézből, hiszen március 11-én járt Türingiában, Weidában, Ernő szász herceg, meisseni őrgróf osterburgi várában, ami nincs olyan távol Nürnbergtől, ahol Frigyes és Ulászló *épp aznap* szerződést kötött. Stein az innen, Weidából Boroszlóba küldött levelében arról szól, küld egy futárt Mátyáshoz, fontos hírrel, s meg is osztja értesüléseit, hogy a császár Nürnbergben van. A megváltozott helyzetben sietnie is kellett Burgundiába a szászországi misszió után – lehetséges, hogy ezért *nem* ment *ő maga* a királyhoz, hanem küldöncöt küldött –, mert március 13-án IV. Kázmér azt ígérte a császárnak, vállalja, hogy Keresztelő Szt. János napjára (június 24.) felszereli seregeit egy Magyarország elleni hadjáratra.

Stein április 3-án érkezett meg Károly herceghez Thionville-be, majd másnap a kísérettel Luxembourg felé indult, ahol a herceg 5-től június 23-ig tartózkodott. Április 4. és 10. között van konkrét adatunk a követ jelenlétére az udvarban.[95] A herceggel együtt töltötte a húsvétot (április 24–28.), többek között az angol, a nápolyi, az aragón és a velencei delegációval együtt.[96] Steint április 22-én újra a herceg társaságában találjuk, hiszen Károly és Habsburg Zsigmond tiroli gróf között két ügyben is tanúként szerepel egy-egy közjegyzői okirat tanúsága szerint.[97] Ezt követően nincs több konkrét forrásunk hollétéről. Annyi bizonyos, hogy az Aranygyapjas Rend júliusi ünnepén a felsorakozó külföldi követek között nem említik. Április végén feltehetően távozott. Ezt megerősíti az is, hogy május 19-én már újra Sziléziában találjuk.[98]

---

[93] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 41., 50.

[94] 1474. márc. 11.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 177. sz.

[95] ADN B 19561.; le 3. [Avril] à Thionville, d'où il partit le 4. & alla coucher à Luxembourg, où il resta, & les Ambassadeurs d'Angleterre, Hongrie, Arragon, Lorraine, Espagne, Bretagne, Venise, & autres – Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 211.

[96] ADN B 19561.; Le 10. Avril jour de Pasques, ce Duc en habit Ducal, tint Salle & Cour ouverte […] les Ambassadeurs d'Angleterre, Hongrie, Espagne, Bretagne, Venise, & autres, furent traités à d'autres tables – Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 212.

[97] *Chmel, J.:* Monumenta Habsburgica i. m. I/1. 101.; Dépêches des ambassadeurs milanais sur les campagnes de Charles le Hardi, de 1465 á 1477. I–II. Szerk. Fréderic de Gingins La Sarra. Paris 1858. II. 128. 2. j.

[98] Stein Ernő szász választó főudvarmesteréhez. Urkundliche Nachträge zur Österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III. Szerk. Adolf Bachmann. (Fontes rerum Austriacarum II. Diplomataria et acta 46) Wien 1892. 256. sz.

Feltehetően Stein követségére válaszul a herceg április végén levelet küldött és követeket indított Jagelló Ulászlóhoz a Mátyás és IV. Kázmér közötti *controversia* ügyében. Egy bizonyos Guillaume Haller – a herceg tanácsosa, a nürnbergi Haller kereskedőfamília sarja, (III.) Wilhelm[99] – és egy „Fuzil" nevű herold volt a megbízott.[100] A burgundi követek augusztusban találkoztak is a Jagellókkal Kostrzynban. Károly herceg immár nyitottnak mutatkozott az arbitrátori közreműködésre – elképzelhető, hogy Mátyás nyomatékosabb felszólításának köszönhetően.[101] Stein áprilisi követségére válaszul valószínűleg Károly küldött levelet Mátyásnak is, de azt nem ismerjük, sem Stein Burgundiából küldött tavaszi híradásait. Bizonyosnak tűnik azonban, hogy került sor levélváltásra, hiszen augusztus elején már Boroszlóba várták a – Kázmér és Ulászló udvarából visszatérő – burgundi követeket az oda készülő magyar király színe elé.[102] Tehát az április végén a Jagellókhoz kiküldött Wilhelm Hallernek a visszaúton Mátyást is útba kellett ejtenie.

1474 nyarán, a lengyel fegyverkezés árnyékában Mátyás bejelentette, hogy hadjáratot indít Sziléziába. Merész Károly udvarában vélhetően tisztában voltak azzal, hogy Mátyás Sziléziába tart, s úgy számoltak, augusztusra fog odaérni, ezért is küldhették a követeket előbb – június-júliusban – Lengyelországba. A király július 7-én indult útnak Budáról, majd Trencsénen és Troppaun át, pár napot késve, szeptember 13-án ért Boroszlóba.[103] Mátyás is augusztusra várta a burgundi követeket Boroszlóba. Augusztus 4-én, amikor a király Olmützbe érkezett, a városi tanács tolmácsolta a boroszlóiaknak Mátyás felhívását, hogy a Jagellóktól visszatérő burgundi küldötteket „jól fogadják" és tartsák ott, amíg az uralkodó megérkezik.[104] A követek is, ahogy az olmützi polgárok is tudatában voltak annak, hogy a közvetítésnek sok esélye nincs, hiszen a Jagellók fegyver-

[99] 10 lovast rendelt melléjük. Wilhelm utóbb Mátyás szolgálatába lépett. *Kubinyi András:* A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori dél-német kereskedelem történetéhez. In: Tanulmányok Budapest középkori történetéről II. Várostörténeti tanulmányok 10. Bp. 2009. 705–742. 708. 39. j. Haller követségére Mátyás a Steinnek adott, burgundi szövetségkötésre vonatkozó instrukciójában is utal: 1475. jan. 6.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220. A. sz.

[100] 1474. ápr. 26.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 178. sz.

[101] Id enim ad graciam et complacenciam nobis cedet singularem ab eadem dilectione vestra, ad cuius beneplacita nos offerimus cupide paratos. Novit altissimus, qui eandem dilectionem vestram diu servet ad vota incolumem – uo.

[102] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 183. sz.

[103] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 101–102.

[104] bei denselbigen des koniges gnaden brif gesant yn unsern brife vorschlosen, yn welchem brite euch der herre konig schreibt: So di hern von Borgondien, di yn Polen aber Behmen itzunt mogen sein, zu euch komen, das ir mit namen di sollet of halden … bei euch zu beharren seiner kon. gn. zukunft, das si von stat nicht czihell – 1474. aug. 4.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 183. sz.

keztek.[105] Később az olmützieket újra üzentek Boroszlóba, s beszámoltak arról, hogy levelet szándékoznak küldeni a Kostrzynból hozzájuk készülő burgundi követségnek, csak nem biztosak abban, elérik őket Lengyelországban.[106]

Olmützben újra Mátyás társaságában volt Georg von Stein is, aki itt sem tétlenkedett, s az olmützieket elmondása szerint augusztusban Boroszló és a burgundi követek felé is közvetített. III. Frigyes ekkor elégelhette meg Stein munkálkodását, mert szeptemberben felszólította a brandenburgi választót, a szász és a bajor hercegeket, valamint III. Vilmost, Henneberg-Schleusingen grófját, hogy tartóztassa fel az „imposztort".[107] A császár azt akarta elkerülni, hogy Stein újra Merész Károlyhoz menjen, ugyanis csak azoknak a tartományoknak az urait szólította fel, amelyeken keresztül Stein elhagyhatta Sziléziát.

A lengyel fegyveres készülődéssel párhuzamosan Mátyás megpróbálta jobb belátásra bírni Ulászlót, de csak annyit sikerült elérni – elképzelhető, hogy annak köszönhetően is, hogy Károly hajlandónak mutatkozott elvállalni a döntőbíráskodást –, hogy szeptember 28-án fegyverszünetet hirdettek meg Troppauban.[108] Ez azonban legfeljebb csak napokig volt érvényben, a Jagellók több tízezres serege felvonult a sziléziai határra. Mivel 1474 októberében Kázmér és Ulászló betörtek Sziléziába, kútba esett a békebíróság, s Mátyás követet indított a burgundi herceghez, s kérte, hogy immár tárgyalás nélkül mondja ki az ítéletet a békebontók ellen, s közölte, Ulászlót meg kell fosztani a cseh koronától, s az arra támasztott jogigényét semmisnek kell nyilvánítani. Tudunk arról, hogy Károly október 18. és 23. között egy újabb magyar követséget fogadott.[109] Ennek a kivitelezésére a legalkalmasabb természetesen Georg von Stein lett volna, de neki, hogy az akkoriban a Köln melletti Neuss városát ostromló herceg táborába érjen, legkorábban 5 héttel korábban, szeptember elején el kellett indulnia. De egyrészt a császár birodalmi elfogatóparancsot adott ki ellene, másrészt Stein november 2-án és 17-én még relator volt Sziléziában.[110] Nem tudjuk mindazonáltal, hogy ha mégis Stein utazott a herceghez, ő mikor távozott Boroszlóból; vagy ha nem őt bízták meg, akkor mikor indult a követség. Egy adat szerint ugyanis

---

[105] uo.

[106] Wir schicken weisheit hirhinne vorschlossen einen brif lawtinde an des von Borgundyen botschaft […] wollit ane vorczoge mit einem kundigen unde awfrichtigen boten denselbigen brif schicken kein der Nawenstad in Polen, do sal her yn finden of dem gespreche, funde her yn aber nicht do, das her euch den brif wedir obirantworte – 1474. aug. 8.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 184. sz.

[107] 1474. szept. 20.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 192. sz.

[108] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 50.

[109] ADN B 19561.; Le 18. Octobre, les Ambassadeurs de Hongrie & de Dannemarc furent regalez par le Duc au siege de Nuys – Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 213.

[110] Stein november 2-án és 17-én még relator Sziléziában: DF 240 596., *Teleki, J.:* Hunyadiak i. m. XI. 563. sz.; MKL I. 215. sz.

egy magyar követ 1474 novemberében is a burgundi herceg neuss-i táborában járt. A burgundiai milánói követ jelentése a hó végén (29-én) megerősíti, hogy a magyar király támogatást kíván nyújtani Merész Károlynak.[111] Igaz, tekintve, hogy ha Stein legkésőbb november 17-én indult, 12 nap alatt kellett volna Boroszlóból Neuss-ba érnie, s megtennie a 800 km-es távot, ami szinte lehetetlen, így lehetséges, a Sforzák megbízottjának értesülése egy korábbi időpontra, Stein tavaszi útjára vonatkozik; vagy, helyes a milánói értesülés, de nem Stein járt Neuss-ban. A birodalmi feltartóztatási parancs miatt logikusabb is, hogy ezúttal nem ő ment. (Életrajzírója szerint december 8-án még Boroszlóban találjuk a lovagot: a magyar-lengyel fegyverszüneti tárgyalások lezárulásáig a városban maradt.[112]) Ha más volt a követ, sokkal korábban is járhatott a herceg táborában. Így azok a burgundi levéltári adatok, amelyek magyar követségről szólnak októberben a neuss-i táborban, ily módon a helyükre kerülhetnek.

Lehetséges azonban, hogy a Merész Károlynál tartózkodó magyar követség új követutasításokat kaphatott a Jagellókkal november 15–16-án, Boroszló mellett Muchobór Wielkiben, már a fegyverek árnyékában tartott tárgyalások kudarca után.[113] Ez ugyanis új helyzetet teremtett. Elképzelhető, hogy a burgundi követ, Wilhelm Haller, ha csak augusztus végén ért Boroszlóba, s nem tért vissza szeptemberben, akkor csak a harcok lezárulta után, novemberben mehetett vissza Burgundiába. Október eleje után ugyanis a Jagellók körülzárták a várost. Így Haller is tudatában lehetett annak, hogy nem sikerült dűlőre jutni a Jagellókkal. Ez magyarázhatja, hogy Burgundia immár komolyabban lépett fel Mátyás mellett, s a Magyarország és a Jagellók közötti fegyverszüneti szerződésben Mátyás oldalán vállalt kezességet.[114]

Neuss ostroma: 1474. július 29 – 1475. június 12.

1474 tavaszán Károly hadjáratot vezetett Köln ellen is, ahol a káptalan ellenállt Károly hívének, Pfalzi Ruprecht érseknek, majd a főpappal ugyancsak szembeforduló Neuss városát vette ostrom alá.[115] III. Frigyes fegyverbe szólította a birodalmi rendeket, de a burgundiak és Mátyás legtöbb szövetségese egyenesen visszautasította. Egyedül Albert brandenburgi választó állt hadba, igaz némiképp vonakodva. A város védelmét is az igazából klerikusi pályára szánt

[111] Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 3. sz.

[112] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 51.

[113] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 102.

[114] die unser konig nennen sal nach ynhalt der vorschreibunge, das sein die hiernoch geschriebin, als der herczoge von Burgundie – Jelentés a szász herceghez. 1474. dec. eleje. Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 212. sz.

[115] *Paravicini, W.:* Merész i. m. 119.

(III.) Hermann, Hessen tartománygrófjának kisebbik fia látta el.[116] IV. Albert bajor-müncheni herceg eljött ugyan a császár táborába, de nem vett részt a harcokban. III. Albert szász herceg vonakodva bár, de táborba szállt, de „minden pillanatban kész volt, hogy távozzon", majd vissza is vonult.[117]

Neuss hónapokon át húzódó ostroma során a burgundi herceg szinte mindvégig a táborban tartózkodott, egész udvartartásával, és kíséretével, a külföldi követeket is ott fogadta.[118] A magyar követséget csak november legvégén említik újra. Lehetséges, hogy október végén a magyar követ elhagyta az ostromtábort, de nem valószínű, hogy megjárhatta volna újra – az akkoriban Boroszlóban tartózkodó – Mátyás udvarát.[119] (Az sem valószínű, hogy Stein váltotta a megbízottat, hiszen még decemberben Sziléziában volt.) November 29-én a milánói követ arról számol be, Mátyásnak nagy megelégedésére szolgálna, ha 7 ezer lovassal segíthetné a burgundi herceget, hogy be tudja venni Neuss városát, s így XI. Lajosnak nem sikerülne katonai támogatást vinni az ostromlottaknak![120] Tekintetbe véve, hogy ebben az időben éppen, hogy csak véget értek a boroszlói hadműveletek, továbbá azt, hogy 7000 még könnyűlovasból sem csekély erő, s egy ekkora seregnek az eljuttatása a Rajnához nem kis logisztikai feladat, e hírnek inkább propaganda-értéket tulajdoníthatunk. A követ valóban ott van ez idő tájt, a következő alkalom december 9., amikor hallunk felőle: Merész Károly ünnepélyes fogadást tart uralkodója nagyrabecsülése jeléül, sőt, a december 25-i karácsonyi vacsorát is a magyar és nápolyi követek tiszteletére adja.[121] A követ december 29-én is a herceg társaságában van.[122] Ha Mátyás követe értesült a boroszlói eseményekről, decemberben már be is számolhatott Mátyás és Beatrix október 30-

[116] *Eschenloer, P.:* Geschichte der Stadt Breslau i. m. 984–985.

[117] *Vaughan, R.:* Charles i. m. 333., 339.

[118] 1474. júl. 31 – 1475. máj. 27.: ADN B 19561.

[119] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 102. Kétszer 800 km-t nem tehetett meg azonban 47 nap alatt, okt. 23. és dec. 9. között. Nagyon kellett volna sietnie, s folyamatosan majd' 40 km-t mennie naponta. Inkább arról lehet szó, hogy időközben kimozdult Neuss-ból, és leveleket kapott Mátyástól.

[120] Se scrive che 'l Re de la Ungheria […] se mette insieme col Duca de Borgogna cum sette millia combatenti tutti a cavallo, et da omne canto se conclude che il Duca havera Nus, et desfara Alamanni, perche il […] Re [di Francia] non li vorrà aiutare, ne succorrere, […]et poi a concludendo che Sua Maesta sara bene contenta a potere stare in pace col Duca – Antonio d'Appiano jelentése: Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 3. sz.

[121] ADN B 19561.; le 25. [Decembre] il fit livrer pain, vin, & viandes aux Ambassadeurs de Hongrie & de Naples – Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 214.

[122] jeudi, 29 décembre, idem, où estoient devers lui les ambaxadeurs de Honguerie et de Juillers, pour lesquelz furent faiz deux plaz de viande de creue – 1474. Bulletin de la victoire remportée par Charles, duc de Bourgogne, sur l'empereur Frédéric, devant Neuss, et des trêves qui l'ont suivie. Archives départementales de la Côte-d'Or, Dijon, B [Séries anciennes (antérieures à 1790) Chambre des comptes de Bourgogne] 11882: Faits de guerre sous le règne des ducs Philippe le Bon et Charles le Téméraire.

án a városban kihirdetett eljegyzéséről, valamint akár arról is, hogy november 15-én a várost ostromló IV. Kázmér és Ulászló fegyverszünetet kért Mátyástól. Előbbi, a burgundiak számára is örömhír magyarázhatja a magyar és nápolyi követek ünnepélyes fogadását az ostrom közepette. Valószínűleg ugyanez a magyar követség volt jelen a herceg kíséretében 1475. januárjában is (január 1–3., 7–16.).[123] Károly 2-án újfent ünnepi vacsorát adott a magyarok tiszteletére.[124]

A magyar követ ezután eltűnik a színről, de tudjuk, egy, feltehetően Georg von Stein vezette magyar követség újra a színen van március 5. után.[125] Rudolf Kneschke adatai szerint Stein 1475 elején eltávozott Drezdába, s az év kora tavaszán még Boroszlóban találjuk;[126] de hamarosan vissza is tért: először Habsburg Zsigmond tiroli grófnál járt – akit, úgy tűnt, a burgundi hadműveletek közepette vissza lehet csalogatni a burgundi párthoz XI. Lajos mellől – majd márciusban Károly mellett találjuk. A követről tudjuk, újfent a hercegi asztalnál foglalt helyet március 12-én, s ott is maradt 18–20. között, majd március 26-án és április 4-én újra tiszteletét tette.[127] A király meghagyta, hogy Stein mindent tegyen meg, hogy a cseh korona döntőbíróságának ügyében elhatározásra bírja a herceget – azaz nyilvánítsa semmisnek Ulászló jogigényét. A Georges Chastellain burgundi történetíró levelezésében fennmaradt kortárs híradás szerint még 1475 tavaszán is ez foglalkoztatja a magyar követséget.[128] Mátyás ezek szerint még mindig bízott abban, hogy a „csökönyös" Károly csupán vonakodik a döntő lépés – Ulászló trónfosztásának kimondása – megtételétől, s most a neuss-i ostrom tartja vissza.

A neuss-i ostrom vége felé, 1475. május 31. és június 3. között a milánói követ beszámolt Mátyás követének a fogadásáról.[129] Stein a herceg audienciáján kijelentette, ura tetszésére van, hogy a herceg háborút folytat a császár ellen,

---

[123] ADN B 19561.; Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 215.

[124] Lundi, 2 janvier 1475, le Duc tout lejour en son ost et compaignie en son siège devant la ville de Nuyssen où estoient devers lui les ambaxadeurs de Honguerie pour lesquelz futait ung plat de viande de creue – États journaliers de la dépense de l'hôtel du duc de Bourgogne, Charles le Téméraire. ADN B 3439.

[125] le roy de Hongerie a icy envoyé son vénérable orateur – *Haynin, Jean de:* Mémoires i. m. II. 258.

[126] *Eschenloer, P.:* Geschichte der Stadt Breslau i. m. 979.

[127] ADN B 19561.; Pendant le mois d'Avril, le Duc de Bourgogne étant au siege de Nuys, regala en differens jours les Ambassadeurs de Naples, Milan, Venise, Hongrie, Bretagne, de Comte Palatin, de Cologne […] et du Roy d'Angleterre – Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 216.

[128] 1475 [márc. 5u.]: Chimay grófjának levele Georges Chastellain-hez: le roy de Honguerie a icy envoyé son vénérable orateur pour la submission que luy et le roy de Poulone ont mise sur monseigneur, sur le différent qu'ils ont ensemble pour le royaume de Behaygne, dont ils ont pris en juge mondit seigneur – *Chastellain, G.:* Œuvres i. m. VIII. 268.

[129] Először 1475. máj. 23-án. *Sestan, E.:* I. Carteggi diplomatici i. m. 301. sz. 506.

mivel Frigyes is háborúzni kíván ellene a saját országában. Újra és újra felmerül, hogy a burgundi herceg szánja rá magát, s járjon el tiszte szerint döntőbíróként a cseh korona ügyében.[130] Mátyás még mindig számít Károly szerepvállalására, kéri, a herceg álljon ki az igazáért mihamarabb. Reményét fejezi ki, hogy az ostrom hamarosan lezárul, s nem vádolja azért, hogy eddig nem nyilatkozott, hiszen visszatartotta a háború.[131]

Feltehetően ekkor, 1475 tavaszán, esetleg kora nyarán kaphatta Stein a boroszlói okmánytárban közölt két követutasítást egy Burgundiával és Angliával tervezett szövetséget illetően.[132] Az uralkodó felhatalmazta teljes körű szövetségi tárgyalásokra.[133] A boroszlói okmánytár – kérdőjelesen – 1474 vagy 1475 közepére datálja a dokumentumot,[134] magam azonban 1475 kora tavaszára tenném – főképp Anglia miatt (lásd alább), továbbá azért is, mert a szöveg hivatkozik a Haller-féle, 1474 késő őszéig tartó burgundi követségre és annak sikertelenségére, amiért Mátyás felszólította a burgundi fejedelmet, hogy a Jagellók „ellen" mondja ki az ítéletet.[135] 1475 nyaránál későbbre sem datálhatjuk, mivel az után nem találjuk nyomát magyar követségnek a burgundi forrásokban, Georg von Steinről pedig tudjuk, hogy az év őszére már hazatért, előbb Sziléziába, majd Magyarországra, utána pedig csatlakozott a király szabácsi hadjáratához.[136]

---

[130] Ezt alátámasztja Stein is: Karoln hertzogen zu Burgunden […] des hinderganckh halben so von den dreyen kunigreichen Ungern, Behem und Poln auf sein furstlich gnad, sy ir zwitracht zu entschaiden, gestalt ist, gesandt und in seiner furstlichen gnaden hof und here komen bin vernomen – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 236. sz.

[131] Il re di Hungaria à mandato qui uno suo nuovo ambassatore cavaliere chiamato messer Georgio di Lapide. À l'audientia li dete questo signore mi fece chiamare confortato la soa Signoria ad fare bona guerra ad lo imperatore. […] Imperatore […] intende far guerra a le terre soe proprie. […] a riquesto che questo Signore como arbitro et iudice ellecto per la parte […] tra lo prefato re di Ungaria et lo re di Polonia, et suo fiolo duca per lo Reame di Boemia […] como citati et domandanti per parte di esso duca di Borgogna ad monstrare le rasone sue ad instantia di la soa Maiestà, e non comparsi siano acusati di contumatia, perché con le arme poi proseguirà la rasone sua – Panigarola Sforzához. Neuss: *Sestan, E.:* I. Carteggi diplomatici i. m. 304. sz. 510–521. 519.

[132] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220. A.; 220. B. sz. A sokáig lappangó dokumentum már a 19. században is erősen megrongálódott, csonkán maradt fenn.

[133] cum domino duce Burgundie dominus Georgius tractare et concludere habet […] circa ligam sive intelligenciam et confederationem mutuam […] cum […] duce Burgundie et rege Anglie […] offeret fraternit[atem] … ipsius ducis – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220. A. sz.

[134] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 179.

[135] circa negotia arbitramenti instabit et faciet omnem diligentiam, ut pronunciet in contumaces Polonum et Bohemum, et videat, quod habeat gesta Haller, et omnia necessaria secum [tractet] – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220. A. sz.

[136] *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. II. 156. 1. j.; *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

Az instrukciók első pontja arra vonatkozhat, hogy XI. Lajos már 1475 tavaszán – a burgundiakkal szövetségben tervezett, készülőben lévő franciaországi angol hadműveletek miatt – III. Frigyeshez fordult, hogy közös ellenfeleik ellen együtt lépjenek fel. (Ekkor még úgy tűnt, Károly sikeresen nyomul előre a Birodalomban.) Mátyás tudomást szerezhetett e tervekről, s a további titkos információk szerzése céljából hajlandó volt anyagi áldozatokra is. A burgundi hercegnél lévő Steinnek kiutalandó pénz is e célt szolgálta, illetve azt, hogy a francia király és a Habsburgok közeledését meg lehessen akadályozni.[137] A megbízás további pontjaiból az is kiderül, Mátyás egy olyan, szélesebb szövetségi rendszert kívánt létrehozni, amelyben Burgundián kívül a herceg szövetségesein túl a Szentszék is benne lett volna, ez irányban is lépéseket kellett tennie a követnek. A IV. Sixtus pápa belépését szorgalmazandó Steinnek a török veszélyre kellett hivatkoznia.[138] A feltételek további pontosítására teljes felhatalmazással bíró követekkel kívánt tárgyalni a király. A szöveg szerint a szövetség összekovácsolására jó alkalmat kínált egy esküvő. Nyilván itt Mátyás és Beatrix közelgő frigyére gondolhattak, de nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Tarantói Frigyes és Burgundi Mária házassága is küszöbön állott –, mely után a Szentszéket értesíthették volna az ünnepi eseményen megtárgyalt részletekről.[139] Elképzelhető, hogy ezzel, a tervezett esküvővel lehet összefüggésben mindkét instrukció negyedik pontja, amelyben a király kilátásba helyezte, hogy Vízkereszt ünnepén fogadja Burgundia hercegét és Anglia királyát. Igaz, a következő év Vízkeresztjén még nem köttetett meg a házasság, Mátyás ifjú arája csak 1476 végére érkezett meg Magyarországra.[140]

Az Angliával kötendő szövetség tekintetében az instrukciók szűkszavúbbak s egyúttal általánosabbak: nem tartalmazzák például a pápa bevonására vonatkozó terveket. A *confoederatio* a kölcsönös szövetségesek iránti *amicitia*-t és

[137] Prima circa negotia C. [esaris?] iuxta instructiones prius sibi traditas et presertim si poterit concludere de prestanda aliqua summa [kitörlési kísérlet nyomai: ut per summissas personas aliquid fiat] ut in propriis personis agatur – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220. A. sz.

[138] in illis inscriptionibus sem per voluntas summi pontificis intelligatur et quod omnia eius scitu et consensu executionem accipiant. […] illis inscriptionibus conclusis primus accessus omnium sic colligatorum per […] oratores fiat ad ipsum summum pontificem et ei supplicetur pro re illa, […] de quibus oratores ipsi concordabunt [kihúzás, törlés nyomai: in nuptiis et exinde ibunt ad papam], et presertim destructione[m] christianitatis, […] et de hiis rationibus oratores ipsi concordabunt in nupciis et exinde ibunt ad papam – uo.

[139] A Politische Correspondenz Breslaus elméletileg lehetségesnek tartja, hogy a király az Aragóniai-Burgundi házasságra utalt. Magam ezt még korainak találom, hiszen még az eljegyzés sem történt meg, és sokkal inkább valószínű a már az előző év októberében kihirdetett Beatrix-Mátyás kézfogó.

[140] invitabit eum. Epiphanie domini id est: Trium Regum – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220. A. sz.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 132.

a közös ellenfelek („iniustis impetitoribus") ellenségként való kezelésére terjedt ki, de jól látható, hogy az angol szövetség a burgundi kapcsolattal összhangban, azzal együtt értelmezendő.[141]

Magyarország, Burgundia, Anglia

Felmerül a kérdés, hogyan kerül a képbe Anglia? Burgundia hercegét erős családi kötelékek fűzték Angliához: felesége Yorki Margit, IV. Edward király (1461–83) leánya volt. A Rózsák Háborújában Károly a Yorki-házat támogatta a francia támogatást élvező Lancasterekkel szemben. 1470-ben, amikor Lancaster VI. Henrik a franciák segítségére támaszkodva visszakerült a hatalomba, Edwardnak Margithoz és Károlyhoz kellett menekülnie Burgundiába, Károly támogatta a yorkiakat trónjuk visszaszerzésében. Később Edward katonai szövegséget kötött Burgundia hercegével XI. Lajos ellenében és tárgyalásokat kezdett egy Franciaország ellen irányuló hadjáratról.[142] 1474-ban konkretizálták a közös hadjárat tervét, célul a francia korona „visszaszerzését" tűzve ki.[143] Megállapodtak, Károly támogatja Edwardnak a francia trónra támasztott igényét.[144] 1475. július 1-én angol csapatok szálltak partra Normandiában, és úgy tűnt, hogy újraindul a Százéves Háború.

Mátyás még a szileziai hadjárat előtt új európai szövetségeseket keresett s IV. Edward felé is puhatolózott.[145] Ha hivatalos küldöttségről nem is tudunk, 1474 júniusában magyarok vettek részt egy Canterburyben tartott lovagi tornán az angol királlyal együtt, s levelet is hoztak az uralkodó számára Mátyástól.[146]

---

[141] cum domino rege Anglie […] tractare et concludere habet […] circa ligam sive intelligenciam et confederationem mutuam et concludet in istis articulis. Item confederatio ipsa erit, quod tempore vite sue erunt boni amici et tanquam fratres uniti, […] sit obligata alteri habere et tenere amicos […] pro amicis et inimicos supranotatos pro inimicis. […] circa confederationem sicut eum duce Burgundie per omnia tractet et faciat. […] de fraternitate sive societate sim[iliter] agat, offerendo regie maiestatem societatem. Quarto invitabit … super die Epiphanie domini id est Trium [regum] – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220 B. sz.

[142] 1472. feb. 29.: The National Archives (a továbbiakban TNA) Exchequer, Treasury of Receipt: Diplomatic Documents E 30/1073/11.

[143] 1474 jún.: TNA E 30/1073/15.; 1474. júl. 25–27.: 10 és 20 ezer ember közötti erővel támogatja és segít elnyerni a koronát Reimsben: *Thomas Rymer:* Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae. I–XX. London 1704–35. XI. 804–809.; TNA E 30/549–553.

[144] *Rymer, T.:* Foedera i. m. XI. 810., 813.

[145] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 179.; *Fraknói Vilmos:* Mátyás király összeköttetései a burgundi fejedelemmel. Századok 27. (1893) 4. sz.: 348–352. 350.

[146] Oxford, Bodleian Library Ashmolean MS 1116 fol. 111r–113v.; Magyar történelmi okmánytár a londoni könyv és levéltárakból, 1521–1717. I–II. Szerk. Simonyi Ernő. Pest–Bp. 1859–1875. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 5 [16]) I. 150.

Válaszképpen 1474. december 2-án Edward követet menesztett Magyarország királyához és szövetségkötést javasolt neki Lajos „a francia trón bitorlója" ellen.[147] Nem tudjuk, hogy a követség járt-e az abban az időben Boroszlóban, majd Schweidnitzben tartózkodó Mátyásnál, de a neuss-i táborban minden bizonnyal tárgyaltak az akkor – decemberben és januárban – jelen lévő magyar küldöttséggel.[148] Az angol követség súlyát mutatja, hogy John Morton, Ely püspöke – utóbb Shakespeare III. Richárdjából is ismert lordkancellár – vezette.[149] A magyar követség is ott volt a hercegi táborban január közepéig, s Morton sem érkezett vissza Angliába 1475 januárja előtt.[150] Közvetlenül a püspök hazaérkezését követően Edward egy másik követet küldött Károly herceghez, kormányának egyik legbefolyásosabb tagját, Anthony Woodville-t, Rivers grófját – a saját sógorát –, akit azzal is felhatalmaztak, hogy Burgundia összes, az ostromnál jelen levő szövetségesének követével tárgyaljon.[151]

A Neuss-ban járó angol követek ajánlatát hallva,[152] a magyar király az 1475. év elején hatalmazhatta fel követét, hogy szövetséget kössön Angliával is (lásd fentebb az Angliához címzett követutasítást).[153] Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy Mátyás valóban megkötötte-e a szövetséget, de azt kell feltételeznünk, hogy IV. Edward hívó szavára pozitív válasz érkezhetett, hiszen 1475 augusztusában a York-ház feje szövetségesei között tüntette fel Magyarországot is.[154]

Confoederatio: 1475

1475 januárja és augusztusa között kellett megfogalmazódnia a fentebb tárgyalt szövetségi instrukcióknak is. Furcsa, hogy azokban a burgundi udvar-

---

[147] John Morton, William Hatclyff, és Thomas Mountgomery követsége. 1474. dec. 2.: cum […] Hungariae Rege […] concludendi, tam de et super firma, perpetua, et reali pace atque concordia […] contra Lodowicum, regnum et coronam Francie impraesentiarum nequiter usurpantem – *Rymer, T.:* Foedera i. m. XI. 834. *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. I. 90. 5. j.

[148] Boroszlóban: 1474. szept. 13–1475. jan. 13.; Schweidnitz-ben: jan. 13 – febr. 2. *Horváth R.:* Itineraria i. m. 102.; *Fraknói V.:* Mátyás összeköttetései i. m. 350.

[149] Morton találkozhatott magyar követséggel is 1474 húsvétján Luxemburgban: április 22–23.: Extrait d'une ancienne Chronique i. m. 212.

[150] *Charles Ross:* Edward IV. Berkeley–Los Angeles, 1974. 224.

[151] Calendar of State Papers and Manuscripts in the Archives and Collections of Milan 1385–1618. I. Szerk. A. B. Hinds. London 1912. (a továbbiakban CSP Milan) I. 195–196. sz.

[152] *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. II. 156. 1. j.

[153] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 220. B. sz.

[154] quod in praesentibus treugis, abstintiis guerrarum, ligis et confoederationibus comprehendatur alligati, et confoederati hincinde postea nominatur, ex parte […] Anglie regis, Rex Hungariae – 1475. aug. 29.: *Rymer, T.:* Foedera i. m. XII. 17.

hoz közel álló elbeszélő forrásokban sem találjuk a nyomát a herceg Mátyással való szövetségének, akik egyébként igen jól értesültek a közép-európai viszonyokról is.[155] Sőt, magáról a kapcsolatfelvételről és a követjárásokról sem hallunk. Georges Chastellain leginkább a király alacsony sorból való származását emeli ki;[156] Philippe de Commynes pedig fejedelmi tablójában hosszasan dicsőíti a nagy Corvinust, de fel sem merül, hogy szövetségesi kapcsolatban állott volna Merész Károllyal.[157]

Egyetlen elbeszélő forrásunk szól arról, hogy létrejött egy nem hivatalos megállapodás Burgundia és Magyarország között 1475 tavaszán. A Konrad Stolle erfurti plébánosnak tulajdonított ún. Thüringisch-Erfurtische Chronikban fennmaradt Mátyás követeinek és Merész Károlynak a neuss-i táborban 1475 januárjában kötött megállapodása a Birodalmon belüli érdekszférák elhatárolásáról. A bejegyzés a két fejedelem többször kinyilvánított terveit részletezi és azokat a területeket határolja körül, amelyekre igényt tartottak. A tervezet szerint Burgundia befolyása alá esnének a nyugati tartományok, a Rajna-menti városok, a kölni érsekség, a magyar király pedig „megkapná" az egész Csehországot és Sziléziát.[158] A választófejedelmek pedig Burgundiával együtt támogatnák Mátyást a Jagellók ellen. Burgundia biztosítaná azt, hogy Mátyás a birodalom keleti felén egy hatalmi koncentráció fejévé váljon. Az adat logikailag beleillik a képbe, de más nyomát semmilyen más forrásban nem találtam. Egyedül e periférikusnak is tekinthető német krónika szól róla. Nem folytattam mélyreható szövegkritikai vizsgálatokat Stolle művét illetően, igaz, a burgundi hercegek kutatói többnyire használják.[159] A német történetírás nem kételkedik Stolle megbízhatóságában, hiszen kortárs (1430–1505) és humanista műveltséggel bíró szerző, így legalább is annyit vélelmezünk, a fenti értesülés nem teljesen hitel-

---

[155] *Csernus Sándor:* A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13–15. század. Bp. 1999.

[156] prit la couronne // Un pauvre compagnon. // Vertueuse personne // Et de très-grant renom, // Ainsi royal racine // Prit là son dernier plong, // Et la basse origine – *Georges Chastellain*: Recollections des Merveilles ad venues en notre Temps: *Chastelain, G.:* Œuvres i. m. VII. 196. Lásd *Csernus Sándor:* Zsigmond és a Hunyadiak a középkori francia történetírásban. Századok 132. (1998) 47–114. 109.

[157] Mathias Roy, lequel a régné audit Royaume en grande prosperité & autant loué & prisé que nul Roy qui ait regné long-temps […]. Il a esté des plus vaillans hommes qui ayent régné de son temps, et a gagné de grandes batailles contre les Turcs de son temps, qui durant son règne n'ont en rien endommagé le royaume; mais il l'a augmenté, […] & du costé d'Allemagne, prit la pluspart d'Autriche, sur l'Empereur Frédéric […] Il estoit Roy qui gouvernoit aussi fagemetît ses affaires en temps de paix, comme en temps de guerre. – *Comines, Ph.:* Mémoires i. m. I. 415–416.; *Csernus, S.:* Zsigmond i. m. 92.

[158] 1475 jan.: *Konrad Stolle:* Thüringisch-Erfurtische Chronik. Szerk. L. F. Hesse. Stuttgart 1854. 91.

[159] *Vaughan, R.:* Charles i. m. 91., 181.

telen.[160] Ugyan a krónika nem szól a német királyi vagy a császári címről, de a megállapodásba hallgatólagosan belefért az is, hogy akár Merész Károly legyen római király, de Miksa ne örökölje a császárságot és Burgundiát egyszerre, igaz, ennek semmilyen konkrét nyoma nincs a forrásokban. Az azonban elképzelhető, hogy valóban egyfajta érdekszférákat határoltak el, s erről folytattak is tárgyalásokat a neuss-i táborban. Mátyás cseh koronáját, választófejedelemségét garantálta Burgundia, míg Károly német királyságát Mátyás támogatta. Ezt, ha nem is rögzítették hivatalosan egy memorandumban, a gyakorlatban része volt a diplomácia mindennapjainak 1474–75-ben.[161]

Annak ellenére, hogy a szakirodalom feltételezi, hogy létre kellett, hogy jöjjön egy megállapodás, nem tudjuk, sor került-e valójában a Burgundia és Magyarország közötti szövetségi egyezmény aláírására.[162] A burgundi herceg frazeológiájában érdekes módon mindig úgy hivatkozott Mátyásra, mint szövetségesére, de az okleveles anyagban Stein fenti követutasításán túl semmi erre vonatkozó konkrétumot nem találunk, legfeljebb közvetett utalásokat. 1475-ben, amikor Franciaország connétable-ja, Louis de Luxembourg, Saint-Pol grófja felkereste Károly herceget a neuss-i táborban, hogy közvetítsen egy XI. Lajossal kötendő béke érdekében, a herceg azzal utasította vissza, hogy „olyan barátai és szövetségesei vannak, mint Magyarország, Szicília királya, a velenceiek és a palotagróf, […] akiket szövetség és [kölcsönös] oltalom köt össze ”.[163] Közvetett evidencia lehet az is, hogy 1475. május végéig Stein folyamatosan az ostromtáborban volt, vélhetően azért, mert azt remélte, a város bevétele után a harcokba szinte belebetegedett s semmi mással nem törődő herceg sort kerít arra, hogy kézjegyével lássa el a szerződést. Mátyás is sürgette a táborban lévő követét: feltehetően egy ilyen tartalmú levelet vihetett az a futár, akit Köln városa feltartóztatott, s ki is akart végeztetni, illetve akinek a szabadon engedése miatt Georg von Stein közben is járt a városi tanácsnál.[164]

Egy történetírói megítélés szerint a burgundi-magyar megállapodás aláírásának nincs különösebb relevanciája, hiszen Mátyás és Burgundi Károly esetleges szövetsége eleve kudarcra volt ítélve, mivel természetszerűleg összeütközésbe kellett kerülniük, mert tulajdonképpen mind a ketten római királyok

---

[160] *Enno Bünz:* Neues zur Biographie des Chronisten Konrad Stolle (1436–1501). Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 56. (2000) 201–211.

[161] *Müller, H.:* Warum nicht i. m. 438.

[162] Lásd pl. *Hoensch, J. K.:* Matthias i. m. 135.; *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

[163] Je laisse à parler des aultres mes amis et alliés, comme le roi de Hongrie, le roi de la Grande Cecile les Vénéciens et le comte Palatin […] l'alliance et faveur qu'ils ont à moi, […] Pourtant quelque riens que vous proposez pour lui ne me donne voulente de faire trêves avec lui – Chroniques de Jean Molinet i. m. I. 114.

[164] 1475. május 28.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 236. sz.; *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. II. 156. 1. j.

akartak lenni.[165] E nézőpont szerint az 1471-es burgundi-Habsburg megegyezés Mátyás számára igen nagy veszélyt rejtett magában, mert ezzel eleve elveszett egy potenciális nyugati szövetséges a Habsburg-ellenes diplomáciai műben.[166] Magam ezt árnyaltabban látom. Úgy vélem, a Habsburgok és Burgundia 1471-es örökösödési egyezsége nem jelentett veszélyt Mátyás számára, s még nem jelentette Frigyes pozíciójának a túlzott megerősödését. A burgundi-Habsburg megállapodás még nem foglalt magában egy konkrét örökösödési szerződést. Mária és Miksa nem voltak hivatalosan jegyesek. Miksa csak egyetlen volt a sok jelölt közül. A hercegnő csupán csak egyetlen kártya volt apja kezében.[167] 1471-ben egy ifjú pár jegyességéről állapodtak meg. Viszont 1471-ben és 1473 végén nem ugyanaz volt a politikai helyzet, a két időpont között nem volt egy általános, folyamatos baráti viszony Burgundia és a Habsburgok között. Az is elképzelhető volt, hogy Merész Károlynak fia születik, hiszen nem volt még öreg, 40 éves volt ekkor. Nem mondott le még teljesen egy fiúutódról. A házasságkötésig innen még nagyon sok lépcsőfok van. Amikor valóban hivatalos eljegyzést kötnek, az csak 1476-ban történik, amikor Károly elveszíti az első nagy csatát a svájciakkal szemben Grandsonnál. 1471-ben – s így 1474-ben sem – semmi sincs eldöntve. Miksa későbbi, 1482 utáni szerepét, miután felesége, Mária meghal és egyedül marad a nagy Burgundia ura, nem lehet 1471-re visszavetíteni. Nem lehet úgy látni, hogy 1471-ben megszületett a nagy Habsburg-állam, a kor nagyhatalma, Burgundia egésze már ekkor Miksa ölébe hullott. 1473 végén, a trieri konvenció után. Úgy tűnt, másképp alakul a politikai konstelláció – legalábbis 1476-ig, a svájciak színrelépéséig.

Az új szituációban Magyarország megerősítette kontinentális szövetségeit is, először a Wettinekkel, ugyanis a Jagellók háborús fenyegetése Szászország ellen is irányult. Már 1474. március 6-án, még mielőtt a Jagellók hivatalosan szövetkeztek volna a Habsburgokkal, Mátyás Görlitzbe, Bautzenbe és Drezdába küldte – a Burgundiából visszatért – Stein lovagot, hogy biztosítsa Ernő, Albert és Vilmos hercegek jóindulatát.[168] (Stein memoranduma a tárgyalásokról.[169]) 1474. október 6-án Mátyás Ernő szász választófejedelemmel kötött egyezséget,[170] majd Albertnek adományozta Sagan hűbérét.[171] Október folyamán – épp amikor

[165] *Nehring, K.:* Matthias i. m. 68.

[166] *Nehring, K.:* Mátyás külpolitikája i. m. 430.

[167] *Calmette, J.:* Le projet i. m. 459.; 462.; CSP Milan, I. 67.; 168. sz.

[168] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 50.

[169] 1474. máj. 19.: DF 293 143.

[170] DF 293 144. Ernő szept. 28. óta Boroszlóban tartózkodott a sziléziai rendek gyűlésén: DF 293 148.

[171] *Karl Nehring:* Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Levéltári Közlemények 47. (1976) 87–120.; 247–267. I. közl. 39. sz., II. közl. IX. sz.

a Jagellók elkezdték hadműveleteiket a boroszlói magyar erők ellen – Albert és Vilmos hercegek is megerősítették a Magyarországgal való baráti viszonyukat.[172] 1474. december 2-án Mátyás arra kérte Ernő választót, egy megbízható követét küldje hozzá Boroszlóba, hogy egy „titkos ügy" kapcsán tárgyaljanak: elképzelhető, hogy ez Burgundia hercegének a megsegítésére vonatkozott. Erre utalhat az is, hogy a levélben hivatkozik egy, korábbi, Stein által Ernővel folytatott tárgyalásra.[173]

A nápolyi kapcsolatokat mindkét, burgundi és magyar részről is szorosabbra fűzték. 1474 októberében a neuss-i táborhoz nem csak Mária leendő jegyese, Federico infáns érkezett meg, hanem nápolyi csapatok is.[174] Ugyanebben az időben Mátyás Boroszlóban kihirdette házasságát Beatrix-szal. 1475-ben Nápolyban megkötötték Mária és Federico *per procuram* házasságát.

A francia és a Habsburg-diplomácia aggódva tekintett az egyre szilárdabbá váló nápolyi-magyar-burgundi tengelyre. A tervek szerint azzal, hogy Aragóniai Frigyes herceg lett Károly örököse, testvére, Beatrix pedig Közép-Európa meghatározó uralkodójának hitvese, a felek képesek lettek volna ellenállni a francia és a Habsburg nagyhatalmi politikának, miközben Anglia Burgundiával hadjáratot indít Franciaország, valamint a Habsburgok birodalmi hűbérbirtokai ellen.[175]

A neuss-i kudarc után: 1475 nyarától 1476 őszéig

1475. május 27-én a császár is megjelent seregeivel Neuss felmentésére, és el is foglalt több, burgundi kézen lévő várost. Mivel a burgundiak hadi helyzete tarthatatlanná vált, már másnap elkezdődtek az informális puhatolózások az ostrom feladásáról és a császárral való kiegyezésről. A táborban lévő magyar követ pedig mindent megtett azért, hogy erre ne kerüljön sor.[176] Ezt látszik megerősíteni az is, hogy ettől, Mátyás és Stein munkálkodásától tarthatott III. Frigyes is, illetve a császári haderő parancsnoka, Albert brandenburgi választó is, aki – megakadályozandó, hogy a magyar király követe az új katonai helyzetben elhagyja az ostromtábort s új támogatást után néznek – május 27-én felszólította I. Keresztély dán királyt, hogy tartóztassa fel „a császár ellenségét", ha kezén lévő birodalmi területeken bukkanna fel.[177] Hamarosan kiderült azonban, hogy

[172] Okt. 7., 15., 17., 20., 23., 24.: DF 293 155.; 293 153.; 293 154.; 293 171.; 293 158. DF 293 159.

[173] so wir vormals durch unnsern lieben getrewen Jorgen vom Stain, unnsern rat, mit ewr lieb gehanndelt haben, mit ewr lieb gehandelt haben, dann uns wil bedunken – MKL I. 216. sz.

[174] *Paravicini, W.:* Merész i. m. 81.; *Calmette, J.:* Le Projet i. m. 463–65.

[175] *Pontieri, E.:* Sulle mancate i. m.

[176] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

[177] Máj. 27.: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. II. 119. sz.

Stein nem sokat tehet, a herceg hadjárata kudarcra van ítélve. A város feladása immár csak idő kérdése volt, a burgundiak el is kezdték szétszedni az ostromszereket, és néhány nap múlva egy ideiglenes fegyverszüneti megállapodás megkötése után, június 27-én elvonultak a város falai alól.

Bár Stein életrajzírója egy okleveles adat alapján arra következtet, hogy 1475 júniusában Stein távozott a burgundi udvarból, s Sziléziában teljesített feladatot,[178] úgy tűnik, a burgundiak neuss-i kudarcát követően is folytatódtak Mátyás és Károly között a további tárgyalások, követ- és levélváltások. Stein akár vissza is utazhatott néhány héttel később, hiszen 1475 nyarán a hercegi kincstár tetemes összeget utalt ki költségeire veretlen ezüstben (320 fontnyit).[179] Vélhetően itt már valóban a konkrét együttműködés részleteinek megtárgyalása kerülhetett szóba, hiszen Károly már nem hivatkozhatott arra, hogy feltartja a neuss-i ostrom.

Stein 1475 nyári követségére válaszul egy burgundi missziót terveztek Magyarországra 1475 augusztusában. Burgundiának szüksége volt külső támaszra: intő jel lehetett, hogy legyőzhetetlennek hit seregei az első vereségüket szenvedték el a svájciaktól Héricourt-nál 1474 novemberében.[180] A második „pofon", a neuss-i kudarc már foltot hagyott Károly renoméján. Ekkor merülhetett fel újra, hogy Merész Károly Mátyás és Aragóniai Beatrix esküvőjén valóban képviseltetni kívánja magát. A milánói követ jelentései is megerősítik, hogy a király 1475 tavaszán a herceget is meghívta, igaz, ő már ekkor elhárította, hogy személyesen is megjelenjen.[181] A herceg 1475 augusztusában intézkedett, hogy követek – Woutre van der Noot, Lambert van der Ee és Gérard Wury/Vurry – menjenek a budai udvarba.[182] Úgy tűnik, a herceg még a tervezett menyegzőn való részvételen túlmenően, azt *megelőzően* is kívánt tárgyalásokat folytatni, hiszen a követek kiküldésekor, augusztusban, szeptember elején még nem remélhette, hogy Beatrix Magyarországra ér, s meg is ülik a menyegzőt, hiszen még az is messze volt, hogy elinduljon Nápolyból, és 1475 júniusában is csak egy előzetes megállapodást kötött Nápolyban a magyar követség.

A burgundi követek szeptemberben indulhattak Mátyáshoz, hiszen október végén van adatunk megérkezésükről. A küldöttség azonban Gérard Vurry betegsége, majd decemberi halála miatt csak az első két taggal indult útnak: ők

---

[178] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

[179] ADN B 2105/67594.; *Ehm, P.:* Burgund i. m. 281.; *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 46.

[180] *Ross, Ch.:* Edward IV i. m. 224.

[181] In Ungaria andarano ambassatori, il presidente di Luxemburgo e uno altro notabil cavaliere […] per far intelligentia […] e per trovarsi a le noze di quelo signore re di Ungaria, che fece invitare questo Signore – Panigarola Sforzához, 1475. aug. 27.: *Sestan, E.:* Carteggi diplomatici i. m. II. 342. sz. 36–40. 40.

[182] ADN B 2105/67594. Lásd *Ehm, P.:* Burgund i. m. 235.

– Woutre van der Noot, Lambert van der Ee – lehettek azok, akik végül is 1475 októberére Magyarországra értek.

A hercegi *hôtel* ékszer-, szobor-, festmény-, faliszőnyeg stb. inventáriuma tanúskodik arról, hogy a nancy-i táborban, 1475. november 19-én Károly rendelkezett arról, hogy kincstartói a Magyarországra küldendő követ, Gérard Vurry/Wury számára egy 3-4 ezer frank értékű ékszert vásároljanak, s küldjék el neki, majd a követ útján Magyarországra – feltehetően nászajándékba. Igazán különleges ajándék volt: egy brüggei aranyművest bíztak meg, hogy egy liliom alakú, rubintokkal és gyémántokkal kirakott ékszert készítsen a menyasszony számára. Gérard Vurry, *maître des requêtes,* luxemburgi főtanácsos, tapasztalt diplomata lehetett fő megbízott, s abból, hogy igen tekintélyes summát utalt ki neki a hercegi kincstár, hogy ünnepi ruhát készíttessen magának fekete bársonyból, arra következtethetünk, a követek valóban készültek részt venni az esküvőn. Mind a milánói követ, mind a kincstartók levelének kivonata is igazolja, hogy eredetileg talán valóban lehetett arról szó, hogy Merész Károly Beatrix és Mátyás esküvőjén maga is részt vesz, de most azt közölte, betegség miatt nem tud az utazásra vállalkozni.[183] De ha csak november 19-én kelt a nászajándék vásárlását elrendelő levél, akkor az ékszert nem vihette a korábban, szeptemberben útrakelő követség. Feltehető, hogy a herceg még bízott Vurry felépülésében, továbbra is őt bízta meg a jövendőbeli menyegzőn való részvétellel. Halála után valószínűleg más kapta a megbízatást, de további adatok híján azonban csak feltételezhető, hogy burgundi követek valóban jelen voltak-e a későbbi kézfogón 1476 decemberében.[184]

Visszatérve Woutre van der Noot, Lambert van der Ee követségére, 1475. október 29-én Tolnáról írott levelében Mátyás meghagyta az olmützi tanácsnak, hogy a burgundi követeket fogadják tisztességesen.[185] Felső-Szilézia kapitánya, Vingárti Geréb Péter kíséretében érkeznek, majd értesítsék Morvaország

---

[183] à invitato questo Signore che li piacia intervenire personalmente o mandare ambassatori digni ad le noze di la regina Beatrice soa consorte, fiola dil re Ferando, […] si è excusato non potere andare in persona ad honorare le noze, ma che infallanter li mandará soi ambassatori – Panigarola Sforzához. Neuss: *Sestan, E.:* Carteggi diplomatici I. 304. sz. 510–20. 519.; les trésoriers commis sur le fait des aides, informe le duc de Bourgogne en réponse à celle qu'il leur avait écrite de son camp devant Nancy le 19 novembre (1475), […] de joyau de la valeur de 3.000 à 4.000 fr. pour l'acheter et le remettre à Gérart Wury, […] que le Duc se proposait d'envoyer en ambassade en Hongrie, mais qui, d'ailleurs, est en ce moment tellement « oppressé de maladye » qu'il ne lui est pas possible d'entreprendre ce voyage – 1475 máj. 31 – jún. 3.: Bijoux et joyaux. Inventaires spéciaux des bijoux et joyaux, peintures, sculptures, tapisseries, meubles, […] armes et objets divers de l'hôtel des ducs de Bourgogne: ADN B 3495.; *Ehm, P.:* Burgund i. m. 276.

[184] Lettres reçues et dépêchées (1475). Nicolas de Gondeval, argentier. ADN B 17717/o. Fol.; *Ehm, P.:* Burgund i. m. 248., 250.

[185] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 193. sz.

kapitányát, Stibor Thowaczowskit, hogy a továbbiakban gondoskodjék arról, hogy Trencsénbe kísérjék őket. Lehetséges, hogy a király Budán akarta bevárni a követeket, de mivel azok nem érkeztek meg október végéig, Szegedről Tolnán és Mohácson át Bácsra távozott november elején, s ott is időzött november 22-ig.[186] Időközben a burgundi küldöttek is Bácsra érhettek Trencsénből.[187] A követek bácsi fogadását támasztja alá Veronai (Rangoni) Gábor egri püspök Bácsról, november 18-án keltezett levele, amelyben arról szól, hogy a király fogadta a burgundi követséget.[188] Nem véletlen, hogy a püspök egyébként, elvileg a török hadjárat ügyében Steinnek írt, de értesíteni kívánja a diplomatát a burgundiak itt jártáról. Stein tehát nem volt Bácsott, de az egri püspök még egy másik levelet is küldött utána, annyira fontosnak tartotta, hogy a diplomata tisztában legyen a burgundiak ügyével, de ez sajnos nem maradt fenn. Steinnek nyilván egy újabb misszió miatt tehát el kellett hagynia a király udvarát 1475 őszén, pedig hasznát vették volna a burgundiakkal való tárgyalásokon. Kneschke szerint nem távozott messzire, ha nem is volt éppen Bácsott, mert részt vett az év végén, majd 1476 elején a király szabácsi hadjáratában.[189]

Nem alakultak jól Merész Károly ügyei. A herceg kénytelen volt belátni, hogy képtelen kétfrontos háborút vívni és katonai támogatást biztosítani a yorkiak számára Franciaország ellen indított hadjáratukhoz, továbbá megvédeni „birodalmát" Frízföldtől Szavojáig. Egyre nagyobb szüksége volt szövetségesekre – Mátyásra is. A héricourt-i vereséget XI. Lajos nyomban kihasználta, s 1475. január 2-án francia zsoldba állította a svájciakat és szövetséget kötött velük a burgundok ellen.[190] Ugyanakkor, mivel a neuss-i ostrom kudarcba fulladt és Károly nem tudott katonai támogatást nyújtani a partra szálló angol seregeknek. IV. Edward 1475 augusztusában kénytelen volt békét kötni Franciaországgal Picquigny-ben.[191] Ennek eredményeképpen szeptemberben Károly ugyancsak békekötésre kényszerült XI. Lajossal Soleuvre-ben és III. Frigyessel is (november 17.).[192] De ez a béke – nézetem szerint, a további magyar-burgundi kapcso-

---

[186] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 103.

[187] Ha október végén voltak Trencsénben, megtehették a Bácsra vezető, kb. 450 km-es utat 18–20 nap alatt.

[188] Rex pro illis oratoribus Burgundis dicit se bene disposuisse – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 243. sz.

[189] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.; 1476: Stein Magyarországon: Mátyás levelet intéz hozzá a Német Lovagrend ügyében: 1476. márc. 21.: MKL Pótlék 238. sz.; 1476. márc. glogaui követség: *Eschenloer, P.:* Geschichte der Stadt Breslau i. m. 988. Stein visszatér: *Fraknói Vilmos:* Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkel. I–III. Bp. 1901–1903. II. 154.

[190] *Vaughan, R.:* Charles i. m. 292.

[191] *Cora L. Scofield:* The life and reign of Edward the Fourth, King of England and France and Lord of Ireland. I–II. London, 1923. 134–147.

[192] Nov. 17. *Chmel, J.:* Monumenta Habsburgica i. m. I/1. 29., 30. sz. Ratifikálás:

latokat tekintetbe véve – nem érvénytelenítette a Magyarország és Burgundia között köttetett előzetes megállapodásokat, s nem fordította el Mátyást Károlytól. A herceg politikai elszigeteltségében kényszerült rá a békekötésre, de nem rúgta fel korábbi egyezségeit. A császárral kötött béke nem lehetetlenítette el a Magyarország és Burgundia közötti viszonyt. Néhány történelmi munkában az az állítás fogalmazódik meg, mely szerint Mátyás hiába próbálta szövetségévé tenni Burgundiát és bevonni a herceget a Habsburgok ellen viselt háborúba, hiszen Burgundia 1475 novemberében Nancyben „szövetségre" lépett III. Frigyessel. Egyes nézetek szerint Mátyás nem volt képes megakadályozni Károly és a császár 1475-ben bekövetkezett „szövetségkötését".[193] Nem szövetség köttetett. Az 1475 novembere és 1476 késő ősze közötti további magyar-burgundi tárgyalások fényében nem látom úgy, hogy a Burgundia és a Habsburgok közötti megállapodás elejét vette volna a Mátyás és Károly közötti további közeledés lehetőségének. Nem látom úgy, hogy Magyarország királya immár nem remélhette, hogy előnye származhat a szituációból,[194] hanem úgy vélem, továbbra is igyekezett bevonni Burgundiát a terveibe. Hoensch nézetével egyetértve úgy vélem, hogy mindez nem érintette Károly és Mátyás kapcsolatát.[195]

A herceg már a következő év elején kész volt újra felvenni a harcot közös ellenfeleik ellen, s erről tudatta is Magyarország királyát.[196] 1476-ban a tárgyalásokat tovább folytatták, immár kifejezetten Frigyes ellen, hiszen ahogyan Mátyás fogalmazott, „a császár a herceg ellen fordította a svájciakat" (lásd alább május 7-én kelt levelét). Károly herceget nem különösebben feszélyezte a Frigyessel kötött 1475. novemberi megállapodás. Igaz is, kényszerhelyzetben volt, hiszen a franciákkal (és a Habsburgokal) kötött békék ellenére a Valois-k zsoldosai, a svájciak 1475 végén ismét megtámadták Burgundiát. Károlynak nagyobb szüksége volt Mátyás segítségére, mint valaha. Mi több, Franciaország nyomban elárulta a Burgundiával kötött soleuvre-i békét, és újfent nyíltan III. Frigyessel kötött szövetséget (Andernach, 1475. dec. 31.).[197] Sőt, XI. Lajos újabb svájci zsoldosokat fogadott fel nagy számban.[198] Károly joggal hihette, hogy a Frigyessel és a Lajossal kötött egyezségei semmisek, hiszen őt árulták el, s a Valois-k, illetve Habsburg szövetségeseik szegték meg a békét, s nem ő.

1476. jan. 31.: uo. 31. sz.; *Ehm, P.:* Burgund i. m. 207.; *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 1. sz.

193 *Teke Zs.:* Itáliai i. m. 260.

194 *E. Kovács P.:* Matthias i. m. 116.

195 *Hoensch, J. K.:* Matthias i. m. 153.

196 *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

197 *Chmel, J.:* Monumenta Habsburgica i. m. I/1. 84., 91. sz.; *Vaughan, R.:* Charles i. m. 319.; *Paravicini, W.:* Merész i. m. 113.

198 *Horváth, J.:* Mátyás i. m. 86.

Franciaország és a Habsburgok egyezségével létrejött egy egységes front, ami megkövetelte Burgundia és potenciális partnerei, köztük Magyarország kapcsolatának megerősítését. A herceg azonban sikerként könyvelhette el, hogy Milánót sikerült leválasztani a Valois-blokkról. 1475. január 30-án a Sforzák beléptek a Moncalieri Ligába.[199] Ezzel együtt Milánó Magyarország felé is közeledett. A hercegség már 1471–73 között meg akarta akadályozni a Burgundia és a Habsburgok közötti házasságot, és Magyarország királyának személyében ehhez partnerre is talált.[200] 1473-ban Mátyás követet küldött Milánóba és szövetséget kötött Galeazzo Maria Sforzával.[201]

Újabb csapás volt mindazonáltal, hogy Zsigmond tiroli gróf tábort váltott és a svájciak Burgundia ellen irányuló terveinek támogatása mellett döntött, XI. Lajos pedig közvetítőként egyre közelebb hozta egy kiegyezéshez a császárt és a svájciakat.[202] Burgundia veszélyes mértékben elszigetelődött. A svájciaktól elszenvedett grandsoni vereségnek kijózanítónak kellett volna lennie (március 2.). Az is nehezítette a helyzetet, hogy XI. Lajos a Burgundiát támogató IV. Sixtus pápa ellen végzett aknamunkát. Mátyás 1476. március 15-én IV. Sixtus pápához címzett levelében kifejezte nemtetszését a francia király és a császár arra irányuló tervei kapcsán, hogy egyetemes zsinatot hívjanak össze, ahol Sixtus helyett új pápát választanának. Mátyás itt Burgundia hercegét a szövetségesei között említette, akiről nem hinné, hogy csatlakozna ennek a tervnek a támogatásához, a vele kötött szövetsége alapján.[203] Itt is szövetségről szól a király, de ez is közvetett forrás, maga a szövetségesi szerződés mintha nem is köttetne meg, csak a felek frazeológiájában létezne.

Végjáték Nancy mezeje felé: 1476–1477

Időközben a burgundi herceg úgy tűnt, kiheverte Grandsont, és számára pillanatnyilag mégis kedvezően alakultak a hadi események, Lotaringia jó részét uralma alá hajtotta, és Nancy ostromára készült. Azt azonban, hogy Károly újra hadba száll, Mátyás korainak találta az előző év kudarcainak tükrében, sőt, nem is nézte jó szemmel, s inkább arra törekedett, hogy időt nyerjen, s kibékítse ellenfeleivel. Georg von Baden-Zähringen, Metz püspöke és Georg von Stein társaságában ezért is teljesített küldetést a Lotaringiában harcoló hercegnél.[204] Erre válaszul érkezhetett 1476 tavaszán – áprilisban, május elején – egy

---

[199] uo.

[200] *Teke Zs.:* Itáliai i. m. 256–257.

[201] MDE II. 176.; 177. sz.; MKL I. 200. sz.

[202] *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 69.

[203] nullomodo credere possum, presertim si nostre mutue confederationis memor esse voluerit – MKL I. 233. sz.

[204] *Ehm, P.:* Burgund i. m. 212; *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 13–15.

újabb burgundi követség Magyarországra.[205] A herceg meg kívánta szilárdítani kapcsolatukat, vagy akár véglegesíteni a szövetségi szerződést – hiszen annak aláírásáról ebben az időpontban még mindig nem tudunk.[206] Őket várja május elején a király, s – az áprilisban még Budán járó[207] – Stein útján sürgeti is megérkezésüket.[208]

Mátyás „híres", 1476. május 7-i levelében „prófétaként" jósolta meg Károly sorsát: a császár által vele szembe fordított svájciak „vad és győzhetetlen népe" embereit mind egy szálig lemészárolja, s a „nagy fejedelem parasztok által" fog „meggyőzetni".[209] A „Cassandra-levél" hitelessége kérdéses: Mátyás nem láthatta előre, hogy néhány héttel később, 1476. június 22-én a herceg a murteni csatában valóban megsemmisítő vereséget szenved. Az kétségtelen, hogy Budán akadt jó néhány, a birodalmi viszonyokat alaposan ismerő személy, de a levél gyanút ébreszt. Tringli István véleménye szerint „túlságosan jól sikerült a jóslat ahhoz, hogy ebben a formájában igaz legyen. Antedatálhatták, sőt akár kohol-hatták is, hogy aztán később Milánóba is eljuttassák, és „lám én megmondtam" alapon érvelhettek vele".[210]

Úgy látom azonban, a jelzett időpontban, vagy a körül, májusban Mátyás valóban küldhetett levelet a herceghez, s annak tartalma sokban megegyezhet a fennmaradt május 7-ivel, még ha a „jóslatokat" nem is vesszük komolyan. Az eredeti levelet aztán egy vagy több humanista kéz „kiszínezte". A Milánói Levéltárban fennmaradt példány egykorú másolat.[211]

A levelet nem vihette Stein, hiszen Budára rendelte a király április elején, s a brandenburgi választóval tárgyalt Troppauban május és június folyamán.[212]

---

[205] *Teleki, J.:* Hunyadiak i. m. IV. p. 470–472. Márc. 10. után tért vissza a király a szabácsi hadjáratról Budára.

[206] uo. 470–472.

[207] Máj. 2.: *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. II. 212. sz.

[208] *Teleki, J.:* Hunyadiak i. m. IV. 470.

[209] cum populo illo indomito insuperabilique bella agere conduceret, quos intellexerit forte sicut solet bellorum eventus esse dubius vincere posse, vinci non metueret […] Per quam et regna et bona et personam ipsam suam vestra certis periculis expositurum noverat […] homines illi exterminarentur […] tantum principem a rusticis superatum, quos vicisse nullus aut parvus ad modum honor – MKL II. 239. sz. sz.; MDE II. 212. sz.; Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 192. sz. Magyar fordítás: Teleki, J.: Hunyadiak i. m. IV. 471.

[210] *Tringli István:* Bírálat Bárány Attila Pál Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526). Angol-magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában akadémiai doktori értekezéséről. Vác, 2015. 8. [http://real-d.mtak.hu/744/10/Tringli%20Istv%C3%A1n.pdf – letöltés 2019. aug. 19.]

[211] Archivio di Stato di Milano [ASMi] Sforzesco 650.: Vestigia 2443. sz: Sf 650/2,8,10 [vestigia.hu – 2019. aug. 18.]

[212] *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. II. 212. sz.

Június végén még Sziléziaban volt.[213] Azt viszont tudjuk, hogy ő maga is csatolt egy feljegyzést Mátyás egy Károlynak írott leveléhez.[214] Tehát létezik egy levél, amit Mátyás küldött Károlynak, ez lehet talán a „Cassandra-levél" magva. Egy július 13-i milánói követjelentés szerint a murteni csatavesztést (június 22.) követően kapott a herceg levelet Mátyástól, illetve megérkezett a herceghez a magyar király futára („heraldo del re di Hungaria") Stein levelével – ez lehet a fent említett, Kneschke által hivatkozott feljegyzés, amit csatolt Stein a király leveléhez.[215] Ha csak június 22-ét követően ért oda Károlyhoz, akkor a futár indulhatott májusban is, s így is vihette azt a levelet, amit a Cassandra-levél magvának gondolunk, s május 7-én kelt. Károly 1476. július 15-én válaszolt is ezekre a levelekre – Steinnek, rajta keresztül köszönve meg Mátyástól kapott levelet.[216] (Tehát valóban kapott levelet a királytól, ami májusban íródhatott, ez lehet talán a Cassandra-levél eredetije.) Ettől még természetesen lehetséges, a levelet antedatálhatták, vagy koholhatták másolói, de úgy gondolom, van valós magva, amiből, a valós elemekből lehet következtetéseket levonnunk.

Különösebb jóstehetség nem kellett ahhoz, hogy a kortársak, akár Mátyás is előre lássák Károly bukását. Jól tudták mi történt Grandsonnál március elején, akár Mátyás is beleszőhette az eredeti levélbe, hogy Károly kerülje el az összeütközést a svájciakkal, s azzal is tisztában volt, XI. Lajoson kívül Frigyes áll a kantonok serege mögött: az *Eidgenossenschaft* mindig bírja a birodalom támogatását („semper presidia imperii"). Az is alapulhat a levél valós magván, hogy Mátyás valóban nem tudta elképzelni, miként hagyhatta a herceg, hogy a császár ennyire megtévessze.[217] Miként az is, hogy Mátyás „a minap vár" követeket Burgundiából, valóban hiteles információ lehet, hiszen ahogy fent láttuk, valóban ebben az időben kell megérkezniük.[218] Az is valós magon alapulhat, hogy a király is értesíti majd Károlyt a követek megérkezte után a tárgyalásokról. A herceg későbbi válaszlevele is megerősíti azt, amit a „Cassandra-levél" tanúsít:[219] Mátyás biztosította Károlyt, Stein mindenre választ ad majd szóban, ami felől Károly érdeklődött, azaz a követ hamarosan készül Burgundiába utazni.[220]

---

[213] *Priebatsch, F.:* Politische Correspondenz i. m. II. 227. sz.; Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 249. sz.

[214] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

[215] Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 272. sz.; *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 4. sz. 70.

[216] 1476. júl. 15.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 250. sz.

[217] Mirari satis non possumus, quod ita notorie decepta vestra fraternitatis, tantoque cum damno et dedecore prius seducta – 1476. máj. 7.: MKL II. 239. sz.; MDE II. 212. sz.

[218] Super his cum oratores […] quos in dies prestolamur apud nos fuerint, latius cum eisdem conferemus – uo.

[219] 1476. júl. 15.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 250. sz.

[220] Licet […] Georgio de lapide ut litteris secretarii vestre fraternitatis et ad omnes articulos in eis contentis responderet – MKL II. 239. sz.

Az is valós mag lehet, hogy Mátyás a herceg és közte lévő „kölcsönös szeretetre és megértésre" tekintettel elővigyázatosságot javasolt a svájciakkal szemben.[221]

Nem csupán „prófécia" Mátyás intése: a murteni vereséget Mátyás maga is előre láthatta, tisztában volt a vészjósló hírekkel, a meggyengült, elcsigázott burgundi hadsereggel, a svájciak felvonulásával, s 12 nappal az ütközet előtt, június 10-én még azt is vállalta, hogy közvetít a kantonokkal.[222] Steint az Eidgenossenschafthoz küldte, hogy fegyverszünetre bírja őket Burgundiával.[223] A király már 1475. márciusában tervezte, hogy Steint megbízza a svájciakkal való tárgyalásokkal, a Habsburg Zsigmond tiroli grófhoz delegált követségével párhuzamosan.[224] Tehát Mátyás nem volt ugyan „jós", de okosan, körültekintően mérlegelve a tényeket, előre gondolkodva próbálta leválasztani a svájciakat a burgundok ellenfeleiről. A június 10-i levél idején Mátyás még valóban nem tudhatott a kantonok murteni győzelméről, de számolnia kellett ilyen kimenetellel is.

Lehetséges, Mátyás azzal is számolt, hogy valóban van esélye a békeközvetítésnek Burgundia és a svájciak között. Erre az eshetőségre is felkészült: ha a hercegnek sikerül békét kötnie a kantonokkal, akkor újra felszabadul, s értékes partnere lehet az európai politikai porondon. Steint ezért Svájc után Burgundiába is rendelte. A követ feladata volt, hogy kérje a herceget, hogy csatlakozzon a pápa védelmére létrehozott ellenligához, amelyet nápolyi Ferdinánd vezetett. Steinnek mindezen túlmenően levelet kellett írnia Burgundiából a pápának, melyben remélhetőleg biztosíthatja majd róla Őszentségét, hogy a hercegnek nem áll szándékában szövetségre lépni a Szentszék ellenében. Mindezek mellett a király Mariotto Senilis személyében követet küldött a pápához, hogy ismertesse ez ügyben lefolytatott tárgyalásait.[225] IV. Sixtus szövetsége még mindig fontos volt Mátyás számára, hiszen a pápa hajlandó volt Magyarország ügyének védelmére kelni a Jagellókkal szemben. Mátyás keményen dolgozott a szövetség életben tartásán és mindent megtett annak érdekében, hogy figyelmeztesse Károly herceget a pápaellenes szövetségtől való távol maradásra.

---

[221] quia tamen am or noster et mutua intelligentia nos cogit – uo.

[222] Wir haben vernomen. wie in vergangen zeiten etlich zwitrecht zwischen dem benanten unserm Bruder hertzog Karlen von Burgundien und ew enstanden, dardurch Ir gegeinander zu aufruf mit der tat kumem seyt – 1476. jún. 10.: DF 292 851.; MKL I. 240. sz.

[223] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 249-252. sz.; *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

[224] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 228. sz.; *Nehring, K.:* Quellen i. m. I. 44. sz.; MKL Függelék 976. (Stein korábbi tárgyalásai Zsigmonddal: 1474. ápr. e. *Chmel, J.:* Monumenta Habsburgica i. m. I/1. 101.)

[225] IV. Sixtus válaszlevelei Mátyáshoz: 1476: Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae. Mátyás király levelezése a római pápákkal. 1458–1490. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/6.) Budapest 1891. 89., 90. sz.; *Fraknói V.:* Szent-szék i. m. II. 154.

Károly körül 1476 nyarán és őszén egyre fogyott a levegő. A svájciakkal Murten után továbbra is farkasszemet kellett néznie, a békéről szó sem lehetett. Az egy lehetséges kivezető út a Habsburgokkal kötendő szerződés volt: 1476. május 4-én Károly beleegyezését adta Mária és Miksa házasságához.[226] Ennek ellenére a Habsburgok mégsem álltak ki a svájciak mögül, s azok tovább meneteltek Murten felé. Károly joggal érezhette, újfent elárulták. Az új eljegyzést az Aragóniai-ház természetesen arculcsapásként élte meg, s haza is akarták rendelni Federico herceget a burgundi táborból. Mátyás azonban megpróbált közvetíteni, amíg Miksa és Mária eljegyzését nem tartották meg. A király ragaszkodott ahhoz, hogy Károly Mária kezét Federico hercegnek adja. Mátyás azzal is megbízta a Svájc után Burgundiába készülő Steint, hogy Frigyes herceggel is tárgyaljon, s bírja arra, ne hagyja el Burgundiát (1476. július 8.).[227] Mivel Federico mégis távozott, Stein megpróbált közvetíteni s menteni a szövetségesi rendszert – tudjuk, Beatrix éppen Magyarország felé tartott.[228] A magyar király úgy vélte, még nem késő, hogy Károly kihátráljon a III. Frigyessel való kényszerű megegyezésből, s ha a svájciakat megbékélteti a herceggel, időt nyerhet.[229] Igaz, feltehető, hogy július 8-án, a fenti levél fogalmazásaokor még nem tudott a király a svájciak murteni diadaláról.

Stein tehát a burgundi herceghez készült, aki éppen a Salins-Les-Bains-ben tartózkodott, Franche-Comtéban. Stein még nem érhetett oda de a herceg nyilván már értesült róla, hogy hozzá tart, bizonyára a július 13-i milánói követjelentésben említett magyar herold útján.[230] Fennmaradt két, július 15-i és 20-i levelünk, amit Merész Károly Salins-ből írt Georg von Steinnek. Biztosította a magyar királyt barátságáról, a köztük lévő egyetértésről.[231] Az általánosságokon kívül sajnos mást nem mond, „szövetséget" sem említ konkrétan. Egy másik levélről is tudunk viszont, amiről csak említést tesz a herceg a 15-i levelében. Ez lenne minden bizonnyal az érdekesebb, egy, Stein által Károlyhoz titkosírással írott levél, ezt viszont nem ismerjük.[232]

---

[226] *Paravicini, W.:* Merész i. m. 122.

[227] Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 197. sz.

[228] Frigyes 1476 őszén tért vissza Nápolyba. Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Közli Berzeviczy Albert. Budapest 1914. 21. sz. Frigyes Ferrarában volt, amikor húga kísérete az Esték udvarába látogatott. uo. 25. sz. *Richard Walsh:* Charles the Bold and Italy 1467–1477: Politics and Personnel. Liverpool 2005. 321.

[229] *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 47.

[230] arivato uno heraldo del Re di Hungaria con una lettera […] persuasive molto rasone che si levasse dal impresa di Sviceri – 1476. júl. 13.: Panigarola jelentése: Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 272. sz.

[231] 1476. júl. 15.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 250. sz.

[232] cum id fuerit conscriptum per cifram – uo. Litteras vestras nobis valde gratas una cum cyphra in illis inclusa recepimus – 1476. júl. 20.: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 251. sz.

A béketeremtésben Mátyás legfőbb partnere – és a svájciak ellenfele – a milánói herceg volt. Panigarola követ szerint Mátyás is a svájciak minden lépése mögött a császárt látta, aki iránt „kimondhatatlan gyűlölettel viseltetik".[233] Ezért is számol be Sforza követe a magyar követ minden lépéséről, s küldi meg Milánóba minden levél másolatát. Nem véletlen, hogy éppen ez idő tájt jelenti ki Galeazzo Maria herceg, hogy követségével képviseli magát Mátyás és Beatrix esküvőjén.[234]

A kialakult helyzetben sem Mátyás, sem Milánó nem tudott már Károlyon segíteni. Mindazonáltal a burgundi politika a Miksa és Mária eljegyzéséről való május 4-i megegyezést követően azonban már nem volt, nem lehetett olyan Habsburg-ellenes, mint előtte. Ezt talán sem Mátyás, sem a burgundiak szövetségesei, a Habsburgok ellenfelei maguk sem látták be. Egy feltehetően július 20-án írott levélben, amit Károly titkára, Jean Coulon (Colombo) küldött Steinnek, azt is megfogalmazták, hogy a herceg „békében szándékozik élni a császárral".[235] Az is jelzésértékű lehet, hogy a herceg szabadkozik, hogy még nem tudott, bokros teendői miatt követet küldeni válaszul Magyarországra.[236]

Mátyás azért sem tudott további támogatást nyújtani, s közvetíteni, mert Stein nem tudott átjutni Svájcból Franche-Comtéba a burgundiakkal szemben álló svájciak gyűrűjén Szavoján keresztül, így burgundi tárgyalásai hosszú időn keresztül megrekedtek. Mivel a svájciakhoz is szólt követutasítása (június 10-i[237]), a luzerniek szeptember 4-én vállalták, hogy fogadják, s kíséretet biztosítanak számára.[238] Szeptember 11-én ért Luzernba, de 23-áig nem tudott érdemben tárgyalni. Kérését, hogy kísérjék a burgundiakhoz, hogy közvetíteni tudjon a háborús felek között, a svájciak gyanakvással fogadták.[239] Stein nem járt azonban teljesen sikertelenül a svájci tárgyalásain, és a felek szeptemberre közel kerültek egy ideiglenes fegyverszünethez.[240] Burgundiába azonban mégsem engedték távozni, az Eidgenossenschaft vezetése arra hivatkozott, minden egyes város-

[233] facesse per lodio capitale et inimicitia […] con lo imperatore radicata che non si possi dire piu – Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 272.

[234] 1476. júl. 1.: MTA Kézirattár MS 4936/ I,8: Vestigia 162. sz: [vestigia.hu – 2019. aug. 18.]

[235] quod ipse pacem initam inter imperatorem et ipsum servare, tenere, nonquam infringere vult – 1476. júl. [20.?]: Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 252. sz.

[236] Et quod propter occupaciones, que nobis usque in hodier[num diem] suam regiam maiestatem per nostros visitare non fecimus – Politische Correspondenz Breslaus i. m. I. 251. sz.

[237] DF 292 851.; 1476. jún. 10.: MKL I. 240. sz.

[238] *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 4. sz.

[239] uo. 7. sz.

[240] Luzern, 1476. szept. 23.: *Segesser, A. Ph.:* Die Eidgenössischen Abschiede i. m. 850. sz. 617. Lásd *Sestan, E.:* Carteggi diplomatici i. m. I. 519. 6. j.; *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 14.

sal meg kell vitatni a burgundi béke kérdését.[241] A király követe még egyszer megpróbálkozott azzal, hogy eljusson a burgundi herceghez a svájci blokádon keresztül: álruhában, kereskedőnek öltözve akart átkelni Szavoján. Nem sikerült. Patthelyzet alakult ki, a svájciak immár haza sem akartták engedni. Még Burgundiába menesztett futárát is elfogták. Az ügy egyre csak húzódott. Stein fölöslegesnek ítélte, hogy tovább Luzernben maradjon, Paviába távozott, és levelek útján próbálta ellátni a közvetítést.

Stein Itáliában hozzájutott egy Mátyás által egy futártól megszerzett császári levelezéshez, amelyben Frigyes azt szervezte, hogy IV. Sixtus szimóniákussá nyilvánítása és a tiarától való megfosztása után Károlyt le lehetne mondatni egy szentszéki gyűléssel. E leveleket Stein továbbította is a hercegnek.[242] E levelek között olyanról is tudunk, amelyben Mátyás azt is vállalta, hogy ha Károly mégsem Miksához adja Máriát, ő maga ad neki gazdag hozományt. Stein utolsó reménysugara az volt, hogy a pápa segít: írt is IV. Sixtusnak, hangsúlyozva a burgundi-magyar megegyezés fontosságát, s várta, hogy a Szentszék közbenjárására a felek nem rohannak bele a háborúba.[243] Szeptember végétől novemberig Stein még azzal is megpróbálkozott, hogy a fegyverszünet érdekében egy közös bizottságot kovácsoljon össze Itáliában, a pápa jóváhagyásával, Alessandro Numai, Forli bíboros püspöke, pápai legátus elnökletével, amibe hajlandóak voltak bevonni a császár képviseletében Georg Hesslert, Passau későbbi püspökét is. A herceg valóban hajlott volna az egyezségre, és megbízta Forli püspökét, járjon el az érdekei képviseletében.[244] Úgy tűnt azonban, egyedül a berniek lettek volna készek a tárgyalásra, a többi kanton nem bízott a burgundiakban.[245] A svájciak a fegyverszüneti egyezségbe bele akarták foglalni a lotaringiai herceget is, amit

[241] *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 6. sz.

[242] A levelezés 1945-ig fennmaradt: Extracta ex scriptis repertis apud nuncium ex Hungaria. Sächsisches Staatsarchiv – Hauptstaatsarchiv Dresden. Hof- und Zentralverwaltung der wettinischen Herzöge und Kurfürsten von Sachsen. Nr. 10005: Hof- und Zentralverwaltung der Wettiner bis 1485 (Wittenberger Archiv: zentrale Verwaltungsakten des markmeißnischen und landgräflichen thüringischen Staates des 14. und 15. Jahrhunderts), Loc. 4318. Burgundische Sachen. 1451/1479. Bl. 106. A fondot elveszettként tartják nyilván, mert 1945-ben a szovjet hadsereg Königsteinben konfiskálta. [http://www.lostart.de/EN/Verlust/309595 – 2019. aug. 18.] Csak 1945 előtti töredék-információkból rekonstruálható: Lásd: *Kneschke, R.:* Georg von Stein i. m. 49.; *Fraknói, V.:* Szent-szék i. m. I. 444. 517. j.

[243] Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus. 2. Abt. 1479–1490. Szerk. Heinrich Wendt – Berthold Kronthal. Breslau 1894. (Scriptores rerum silesiacarum 14.) 324. i. sz.; *Fraknói, V.:* Szent-szék i. m. I. 444. 517. j.; *Segesser, A. Ph.:* Die Beziehungen i. m. 5., 6. sz.

[244] Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 388. 2. j.

[245] 1476. dec. 15.: Giovanni Agostino da Vimercate Sforzának: Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 283. sz.

Merész Károly nem akart elfogadni.[246] Így a herceg nem akart várni tovább, haragra gerjedt, s nem volt hajlandó fogadni még a berniek követeit sem.[247] Hiába tettek kísérletet, hogy megállítsák, a herceg immár bosszúval telve akart nekirohanni a svájci phalanxnak.

Mátyás még ekkor, Nancy előestéjén sem tett le arról, hogy „megmentse" a burgundi kapcsolatot. Stein „tehetetlensége" miatt az év őszén újfent követet kívánt küldeni Károly herceghez, valamint az angol királyhoz, s megismételte a meghívást az immár decemberre tervezett esküvőjére.[248] Milánó budai követe több alkalommal is beszámolt az esküvői előkészületekről, kiemelve a király arra irányuló tervét, hogy magát Burgundia hercegét és meghívja az alkalomra.[249] Mátyás mellett Károly fő birodalmi szövetségese, a rajnai palotagróf is megpróbálkozott azzal, hogy egy utolsó szalmaszálat nyújtson a sorozatos vereségeket szenvedő burgundi hercegnek és katonai erővel támogassa.[250] Tragikus hírként érte azonban a ligát, hogy Galeazzo Maria Sforzát 1476 karácsonyán meggyilkolták.[251] Az új herceg, Gian Galeazzo még kiskorú volt, a régens, Lodovico „Il Moro" Sforza pedig ismét XI. Lajoshoz fordult. Merész Károly a teljesen elszigetelődött.

Mátyás azt tervezte, hogy Antonio d(e) Aiello/d'Ayello/de Ag(g)ello, Bari érseke, a nápolyi-magyar közös követ révén küld leveleket Burgundia hercegéhez.[252] A milánói követ jelentése alapján az érsek – aki 1476 késő őszétől fogva Magyarországon tartózkodott[253] – arra várt, hogy tájékoztatást adhasson a török hírekről, arról, hogy Szabács elfoglalása után hogyan alakulnak a török-magyar erőviszonyok, majd azonnal („subito") Burgundiába induljon – de erre csak 1477. február 20-án került sor. A megfogalmazás a követ kiküldésének késlekedésére utal, hiszen már 1476 decemberében útra kellett volna indulnia a herceg tábora felé, de megbízását bizonyos okokból kifolyólag, valószínűleg az oszmánok 1476 decemberében Havasalföld és Erdély ellen vezetett hadjárata miatt, több alkalommal is visszavonták.[254] (Az eredeti szándék az lehetett, hogy biztosítsa a

---

[246] Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 388. 2. j.

[247] che Bernesi anno mandate sui ambasatori al prefato Duca, el quale non lî ha voluto oldire ne vedere – 1476. dec. 2.: Vimercate jelentései: Dépêches des ambassadeurs milanais i. m. II. 282. sz.; 1476. dec. 17.: uo. 284. sz.

[248] Fraknói V.: Szent-szék i.m. II. 154.

[249] Ultra le potenzie d'Italia, che sono invitate alle noze […] el Duca de Borgogna – Luca Lupo jelentése: 1476. máj. 19.: MDE II. 114. sz.; ASMi Sforzesco 650: Vestigia 2444. sz: Sf 650/2,8,11 [vestigia.hu – 2019. aug. 18.]

[250] *Ehm, P.:* Burgund i. m. 214.

[251] *E. Kovács P.:* Corvin János i. m. 962.

[252] 1476: MDE II. 227.; 229. sz.

[253] 1476. okt. 2.: MDE II. 227. sz.

[254] Lo Archivescovo de Barri Oratore a Buda della Mastra del Re da Napoli ha havuto lettere de partirse de li e subito andare dal Duca de Borgogna, havuto chel abbia la licentia el Re de Hungaria, quale credo havere fra 20-di se parte, et va in Borgogna – MDE II. 239. sz.

herceget, hogy a török ügyek rendeződtek.) Mindenesetre furcsa, hogy a király ekkor még nem tudott a herceg Nancy-nál 1477. január 5-én bekövetkezett elestéről, hiszen december óta Budán volt.[255]

Még érdekesebb, de szintén, legalábbis datálását tekintve kétes hitelű Mátyásnak a svájci Eidgenossenschafthoz 1477. május 30-án írott levele.[256] Ennek alapján a királynak ekkor fogalma sem volt Merész Károly haláláról, hiszen közölte, „követét elküldte Burgundia hercegéhez", s úgy beszél a szövetségükről, mint amelyet „megkötni készül testvérével", Burgundia hercegével. Bizonygatja, nem áll fenn szövetségesi viszony közte és Franciaország királya között.[257] Május végén azonban már Magyarországon is ismeretesnek kellett lennie, hogy a herceg még január 5-én elesett a nancy-i csatában. Logikailag a levélnek ezt megelőzően kellett keletkeznie. A keltezés – „an Freitag vor dem sunbtag Trinitatis", valamint „uralkodásunk huszadik évében", („zweinigisten…Jaren") – viszont 1477. május 30-át jelöl meg. A levélből kiderül, hogy a herceghez küldött követ, Georg von Stein ekkor a burgundi udvarban tartózkodik. Mindez leginkább az 1476-os év kontextusába illeszkedik, de annak az évnek a májusában Stein, mint láttuk nem volt Burgundiában. Később sem jutott el oda. A Luzern levéltárában található másolat is a „Cassandra-levélhez" hasonlítható koholmány, vagy a datálását hamisították meg, ha egyáltalán van eredeti előképe, s nem hamisítvány.

Hipotetikusan esetleg az jöhet szóba, hogy Mátyás *tudatosan* azért írt így a svájciaknak, hogy azzal próbáljon nyomást gyakorolni rájuk, hogy herceg halála ellenére fenntartja szövetségét Burgundiával, a herceg özvegyével, a valóban erős tekintélyű Yorki Margittal, s a burgundi kormányzattal III. Frigyes ellenében. Nem volt még májusban egyértelmű, hogy Miksa egyből Flandriába megy s feleségül veszi az örökösnőt, mi több, XI. Lajos ugyancsak azzal próbálkozott, hogy fia, Károly számára nyerje el Mária kezét, amit a burgundi tartományok egy akarattal utasítottak vissza, ezért a fegyverekhez fordult. Sőt, Máriát a németalföldi rendek saját jogán ismerték el uruknak februárban, s egészen augusztus 19-ig, Miksával kötött házasságáig a hercegnő „uralkodott", amit Mátyás egyfajta jogfolytonosságként is értelmezhetett májusban. 1476 vége után nem tudunk Steinről semmit, csak annyit 1477. novemberében Korneuburgban van – a király társaságában.[258] Akár még el is küldhette a király a burgundi kormányzathoz.

1476 decemberében III. Frigyes és Ulászló ismét szövetségre lépett Mátyás ellen. Magyarország királya nem volt olyan helyzetben, hogy segítséget nyújtson Burgundia hercegének. Már magának volt szüksége támaszra: ezért döntött a

---

[255] *Horváth, R.:* Itineraria i. m. 105.

[256] 1477. máj. 30.: DF 292 928.; MKL I. 250. sz.

[257] sunder so senndten wir den edeln unsern lieben getrewen Jörgen von Stein unsern ratt vordem zu unsern bruder dem herzog von Burgund nit wider den gannanten künig [Franciaország] – uo.

[258] DF 203 865.

szászokhoz, Vilmos meisseni őrgrófhoz, valamint Ernő szász választófejedelemhez fűződő szövetségének megerősítéséhez. Emellett segítségért fordult a birodalmi hercegekhez és a szász választó közbenjárását kérte.[259] Mindemelett a liga 1478-ig tovább élt, és annak ellenére, hogy Merész Károly meghalt, Magyarországnak sikerült megállapodásra jutnia a Habsburgokkal a gmunden-korneuburgi békében (1477. december). A blokk nem bomlott fel, Nápoly, Ferrara továbbra is támogatták Mátyást. A burgundi kapcsolat hozzájárult ahhoz is, hogy Mátyásnak sikerült elismertetnie magát cseh királlyá a császárral.

Összegzés

A történetírás egy vonulata úgy ítélte meg, hogy Károly nem volt meggyőződve arról, hogy a Mátyással való szövetsége működni fog, a magyar diplomácia pedig túlértékelte a saját szerepét, mivel úgy remélte, a magyar király olyan befolyást lesz képes gyakorolni a burgundi hercegre, hogy az felbontja leánya Miksával való jegyességét.[260] Úgy vélem, amikor Károly a kifulladt burgundi offenzíva után megegyezni volt kénytelen a császárral, nem szövetséget kötött, hanem egy általa időlegesnek tartott fegyverszünetet. Nem „ejtette" nápolyi, magyar, angol szövetségeit, s nem állt át Frigyeshez. Nem látom úgy, hogy Mátyás nem volt képes megtartani a burgundi szövetségesét.

Nagy dilemma a historiográfiában, hogyan juthatott közös platformra Mátyás és a burgundi herceg a császári korona kérdésében? A kutató nehezen tud megszabadulni Mátyás birodalmi ambícióitól. A felelősséget elhárítva akár mondhatnám azt is, hogy III. Frigyes kiváló propagandája – ti. azt terjesztette Mátyásról, hogy a helyébe akar lépni – rám is hatással volt. A császári korona mindazonáltal 1477-ig soha nem merült fel. Mátyás nem volt cseh király, nem szerezte meg a választófejedelemséget. Alapvetően ez foglalkoztatta. Károlynak is egy független, „nagy" Burgundiára (Lotaringiával és Németalfölddel együtt) volt szüksége, nem pedig a császári címre. Arra törekedett, hogy felélessze és újraformálja a hajdani Arles-i Királyságot. Hogy mi lett volna akkor, ha Károly életben marad, nem tudjuk. Mátyás a császári koronára való ambícióiról viszont soha nem beszélt. Az, hogy Mátyás titkon remélt esetleg valami ilyesféle forgatókönyvet, bizonyíthatatlan. A királynak mindazonáltal valós lehetősége sem lett volna a birodalmi korona megszerzésére, a Merész Károllyal való megegyezés is mindössze a türingiai krónika bejegyzésére alapozható. Nem osztottak fel semmit, a magyar király semmi olyasmit nem kapott volna meg, amiért nem harcolt. Hiába kerestem lázasan egy efféle megegyezésnek nyomát burgundi forrásokban, sajnos nem találtam, még a szövetség ténye sem igazolható konkrét adattal.

[259] 1476. okt. 2.: MKL II. 242. sz; 1476. nov. 15.: MKL II. 245. sz.

[260] *Nehring, K.:* Matthias i. m. 68–69.

A lille-i és dijoni okleveles anyag sem tartalmaz erre nézve evidenciát. Ennek ellenére úgy látom, Mátyás propagandagépezete azon is dolgozott, hogy Európában azt *higgyék* róla, hogy a római királyi címre tör. A király informálisan adott ki olyan jelzéseket, amelyeket a külföldi követek úgy érthettek, ez a legfőbb célkitűzése. Birodalmi támogatói egy része is ennek a *szemfényvesztésnek* köszönhetően álltak mellé. Ez jelentett *egyfajta* perspektívát a Wittelsbachok vagy a Wettinek számára a Habsburgokkal szemben. Úgy látom, Mátyás céljainak az felelt volna meg a leginkább, ha a római korona Merész Károly fejére kerül, ő pedig – a Birodalom súlypontjának nyugatabbra, Lotaringiára és a Németalföldre való tolódásával – „szabadabb" kezet kaphatna a Császárság keleti területein. A Türingisch-Erfurtische Chronik is úgy fogalmaz, Mátyás elfogadta volna Károlyt római királynak („der herzoge von Burgundien solde eyn romischer konig verde"). Burgundia biztosítaná azt, hogy Mátyás a birodalom keleti felén egy nagyon erőteljes hatalmi koncentráció fejévé váljon, függetlenül attól, visel-e német királyi címet vagy sem. Így Mátyás mintegy a Bajorországtól Lausitzig húzódó térség informális feje, természetes döntőbírója lenne. A választófejedelmek pedig Burgundia támogatásával támogatnák Mátyást Lengyelország ellen a cseh korona megszerzéséért vívott küzdelemben.

Györkös Attila

MÁTYÁS FRANCIA KAPCSOLATAI AZ 1480-AS ÉVEKBEN: A DZSEM-ÜGY*

„A franciák földje gyönyörű tartomány,
Egész paradicsom, egész kis Kánaán,
Azért is vásott rá a törökök foga,
Pusztító szándékkal azért törtek oda."
Petőfi Sándor: János vitéz

A francia és magyar királyság közötti diplomáciai kapcsolatoknak a hazai történetírásban sokszor emlegetett eleme a török Dzsem herceg magyarországi kiadatásának kérdése. Dzsem II. Mehmed szultán fiaként, apja 1481-es halála után a hatalom megszerzése érdekében lázadást szított bátyja, Bajezid ellen, de vereséget szenvedett, s 1482-ben Rodosz szigetére a johannita rend birtokára menekült. Később a rend franciaországi váraiban raboskodott, miközben a szultán évjáradékot fizetett az őrzéséért. Számos európai uralkodó szerette volna megszerezni a török herceget,[1] így Mátyás is, aki igényeinek 1486 után adott először hangot.

Ekkor indította első diplomáciai misszióját Franciaországba, amelynek célja egy Habsburg-ellenes francia–magyar szövetség megteremtése és Dzsem kiadatásának elérése volt. Bár a magyar történetírás nem dolgozta fel kimerítően a Mátyás-kori francia kapcsolatok történetét, az 1486–1487-es követjárások története vissza-visszatérő témája a korszakot érintő szakmunkáknak.

Ebben az első lépéseket Fraknói Vilmos tette meg, aki feltárta az események forrásanyagának jelentős részét, és határozottan egybekapcsolta a francia kapcsolatok kérdését Mátyás Habsburg-ellenes küzdelmeivel.[2] Koncepciója szerint a magyar uralkodó elsősorban császári ambíciói miatt próbált közeledni a

* A tanulmány megírását az LP 2014–13/2014. MTA–DE Lendület Kutatócsoport támogatta.

[1] *Louis Thuasne:* Djem Sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II (1459–1495) d'après les documents originaux en grande partie inédits. Paris 1892.; A legjobb modern összefoglalás erről további török dokumentumok kiadásával: *Nicolas Vatin:* Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XV^{e} siècle d'après deux sources contemporaines. Ankara 1997.

[2] *Fraknói Vilmos:* Mátyás törekvései a császári trónra. Bp. 1914.

Miksával háborúzó VIII. Károly királyhoz, így a két állam egymás természetes szövetségeseként igyekezett összehangolni politikáját, aminek része volt Dzsem Magyarországra való kiadatása is.

Míg Fraknói elemzésében a török herceg kérdése csupán mellékszálként jelentkezett, a későbbi hazai vélemények inkább erre koncentráltak. Horváth Jenő 1940-es nagyívű esszéjében[3] egészen addig ment el, hogy 1487-ben a francia Anjou-k magyar trónkövetelési kísérleteinek meghiúsítására tett sikeres mátyási akciót látott, amely csak látszólag hordozott Habsburg-ellenes elemeket. Ez a merész koncepció az Anjou-ház korabeli igényeit és lehetőségeit egyaránt félreértette. Ugyanakkor ebben a munkában jelent meg az a később toposszá váló motívum, hogy Dzsem kiadatásának kudarca Mátyásnak Aragóniai Ferdinánd nápolyi királyhoz fűződő rokoni és szövetségi kapcsolataival magyarázható. Ennek értelmében a Dél-Itália megszerzésére irányuló francia törekvések fontosabbnak bizonyultak, mint a magyarokkal kiépítendő közös Habsburg-ellenes szövetség lehetősége.

Ezt az elemet erősítik a későbbi művek is. Kisfaludy Katalin és E. Kovács Péter[4] egyaránt a késő-Mátyás-kori diplomácia kudarcainak és következetlenségeinek illusztrációjaként említették a francia követség kérdését, amikor azt hangsúlyozták, hogy Mátyás itáliai politikája olyan külső elszigetelődéshez vezetett, aminek jó példája a Dzsem-ügy sikertelensége. A franciákkal való diplomáciai kapcsolatfelvétel Habsburg-ellenes vonatkozásait újra aláhúzva, de ismét csak a nápolyi vonalat erősítve fogalmazott Kubinyi András is saját Mátyás monográfiájában.[5]

Velük szemben egyedül Teke Zsuzsa hangsúlyozta azt, hogy mivel a Szentszék és Nápoly konfliktusa 1486 nyarára lezárult, Mátyás francia tárgyalásait mindez nem zavarhatta. Szerinte Dzsem kiadatásának megakadályozása a pápabarát velencei diplomácia műve volt,[6] amit a kérdés francia szakértője

---

[3] *Horváth Jenő:* Mátyás nyugati politikája. In: Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. Szerk. Lukinich Imre et al. Bp. 1940. I. 88–95.

[4] *Kisfaludy Katalin:* Matthias rex. (Magyar História) Bp. 1983. 162–164.; *E. Kovács Péter:* Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás-korban. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp. 2002. 242.

[5] „Azzal, hogy Miksa burgundi herceg lett, Magyarország és Franciaország természetes szövetségessé váltak, de a francia terjeszkedés egyik célpontja éppen Nápoly, ahol az ifjabb Anjou-dinasztiát kívánták trónra segíteni. Ezt a pápa is támogatta, mert ellenséges viszonyt ápolt Ferdinánd királlyal. Ezek után hiába küldött Mátyás követségeket Franciaországba, a francia szövetség nem jöhetett létre, s Dzsem herceg kiadatásának megtagadása mögött is részben ez a konfliktus állt." – *Kubinyi András:* Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2001. 112.

[6] *Teke Zsuzsa:* Az itáliai államok és Mátyás. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula – V. Molnár László. Bp. 1990. 265.

Nicolas Vatin azzal egészített ki, hogy a köztársaság érdekei a törökkel való békés politika fenntartását diktálták.[7] Bár jelen tanulmányunkban a kérdés velencei vonatkozásaival nem kívánunk foglalkozni, valóban tapasztalhatjuk, hogy a Serenissima minden módon igyekezett távol tartani a herceget a háborúban érdekelt felektől, így Mátyástól is.

A kérdés tárgyalásakor a magyar szakemberek leginkább itáliai követjelentésekre, illetve Bonfini krónikájára alapozták állításaikat, szakirodalmát tekintve pedig mindenekelőtt Thuasne gazdagon dokumentált, máig is megkerülhetetlen monográfiáját vették alapul.

Alábbi tanulmányomban azt igyekszem megvizsgálni, hogy Magyarország miképpen illeszkedett a korabeli francia politika általános érdekeinek körébe. Elöljáróban is úgy gondolom, hogy az 1486–1487-es szövetségkeresés ügyét, így Dzsem kiadatásának problematikáját szélesebb kontextusban érdemes vizsgálni, amelynek során nagyobb hangsúlyt kell adni a korszak francia bel- és külpolitikai fejleményei elemzésének. Mindezt azért tartom fontosnak, mert – mint ahogy azt alább bizonyítani próbálom – a francia politikának 1486–1490 között nem annyira a nápolyi törekvések előmozdítása volt az elsődleges célja, mint a *guerre folle*-ként („bolond háború") emlegetett arisztokrata lázadás, és az ebből következő bretagne-i háború során a Habsburgokkal való tényleges katonai szembenállás leküzdése. Hogyan illeszkedett ebbe a problémába Dzsem herceg kiadatásának ügye és a Magyarországgal való kapcsolatok teljes kérdése?

Elsősorban is nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Mátyás és a Valois-dinasztia között nem 1486-ban került sor az első kapcsolatfelvételre, hanem (az 1460-as évek elején Podjebrád György „örökbéke" tervezetével kapcsolatban folytatott rövid levelezést leszámítva) 1477 után, amikor Merész Károly burgundi herceg halála felborította a nyugat-európai *status quo*-t és megfosztotta Mátyást talán legfontosabb nyugat-európai szövetségesétől.[8] A Habsburgok elleni politika már ekkor közel hozta őt XI. Lajos királyhoz. 1477 végétől, amikor a francia uralkodó a burgundi örökség miatt Miksával, Mátyás pedig a cseh királyi cím miatt III. Frigyes császárral harcolt, évekig tartó tárgyalások indultak meg közöttük.[9] A két uralkodó szövetsége ekkor azonban gyakorlati eredményt nem tudott felmutatni, s véget is ért, amikor az 1482. december 23-i arras-i békében Lajos békét kötött Miksával, s ellentéteiket házassági szerződéssel rendezték.[10]

---

[7] *Vatin, N.:* Sultan Djem i. m. 39–45.

[8] A szövetségről lásd *Bárány Attila:* Matthias Corvinus and Charles the Bold. Chronica 12. (2012–2016) 69–88.

[9] *Györkös Attila:* „Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe." Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490). Világtörténet 5. (37.) 2015. 1. sz. 61–78.

[10] Ezzel szemben a hazai szakirodalomban megjelenik olyan vélemény is, hogy a magyar–francia szövetségkeresés 1481-től kezdődik.; *Teke Zs.:* Az itáliai államok i. m. 265.

Amikor viszont a Miksa főherceg néhány évvel később, 1486. február 16-án megszerezte a római királyi címet, számos európai hatalom úgy érezte, hogy sérelem érte. A választás felháborította Jagelló Ulászló cseh királyt és a címet szintén viselő Mátyást is, akiket nem hívtak meg a frankfurti birodalmi gyűlésre, de a Habsburgok hatalmának megerősödése félelemmel töltötte el Milánót, a svájci konföderációt, és természetesen Franciaországot is. Mivel nem kérték ki a pápa jóváhagyását sem, VIII. Ince szintén az ellenzék táborát erősítette. Egy szélesebb európai összefogás formálódott tehát a Habsburgok ellenében, amelyben Mátyás kulcsszerepet töltött be.

Franciaország ekkor ráadásul más okok miatt is kényes helyzetbe került. VIII. Károly kiskorúsága idején nővére, Anne de Beaujeu vezetésével régenstanács gyakorolta a hatalmat, ami ellen 1486-ban a kitört a már említett „bolond háború". A felkelés résztvevői a kormányzásból kiszorított arisztokraták, Orléans, Bourbon és Bretagne hercegei voltak, de támogatta őket az Anjou dinasztia leszármazottja, Lotaringiai II. René vagy Habsburg Miksa is.[11] Utóbbi a háború kezdetén többször is betört Észak-Franciaországba, később pedig a bretagne-i herceget segítette katonailag. Az így kialakult koalíciót támogatta a megerősödő spanyol dinasztia és a nemrégiben hatalomra jutott VII. Tudor Henrik is.[12]

Mátyás ugyanebben az időben III. Frigyes ellen viselt háborút, a francia és magyar uralkodó tehát egymást valóban természetes szövetségesnek tekinthette. Ennek felismerése vezethette Mátyást, amikor 1486-ban Sánkfalvi Antal váradi kanonok személyében[13] követet küldött VIII. Károlyhoz, aki júliusban jutott el a Párizs környékén tartózkodó francia udvarba.[14] A magyar ajánlat kedvező fogadtatására utal az a tény, hogy Sánkfalvi augusztus 5-én Milánóba küldte a

[11] A bolond háborúról részletesebben: *Yvonne Labande-Mailfert:* Charles VIII. Paris 1986. 65–95.; és magyarul: *Györkös Attila:* A „bolond háború" – avagy a francia monarchia és az arisztokrácia utolsó összecsapása a középkorban. In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László – Veszprémy László. Bp. 2016. 100–112.

[12] A bretagne-i háború hadtörténeti és diplomáciai eseményeiről lásd *David Potter:* War and Government in the French Provinces. Picardy 1470–1560. Cambridge 2003. 41–44.; és *John M. Currin:* Persuasions to Peace: The Luxembourg-Marigny-Gaguin Embassy and the State of Anglo-French Relations 1489–90. The English Historical Review CXIII. (Sept., 1998) 882–904.

[13] Lásd *Köblös József:* Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Bp. 1994. 465–466.; Későbbi karrierjéről lásd *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. 44. és 61.

[14] *Fraknói Vilmos:* Mátyás király magyar diplomatái. Századok 33. (1899) 1. sz. 871.; VIII. Károly itinerániumát bemutatja *Ernest Petit:* Séjours de Charles VIII. (1483–1498). Paris 1896. 17.

szövetség tervezetét. Sajnos ennek tartalmáról nincsenek adataink, szerintem Fraknói kijelentése – amely szerint a dokumentum lényege, hogy egyik fél sem köt békét a másik nélkül Miksával[15] – pusztán következtetés, hiszen a kérdést illető egyetlen forrásunk, a ferrarai herceg milánói követének jelentése csak arról tesz említést, hogy a szövetség Miksa ellen irányult.[16]

Sánkfalvit 1486. októberi hazatértekor elkísérte Christophe de Plailly királyi tanácsos,[17] VIII. Károly egyik diplomatája.[18] Mátyás láthatóan nagy fontosságot tulajdonított a követek szolgálatainak: Sánkfalvi megkapta a pozsonyi prépostságot, a hónapokig a magyar udvarban vendégeskedő Plailly-t pedig 3000 dukát értékű ajándékkal jutalmazta.[19]

A francia küldött hazatértét összekapcsolták egy újabb magyar követséggel, Filipec János váradi püspök[20] útjával. Missziójának hármas célja volt, amelyről Bonfini számolt be a legrészletesebben. Ezek szerint Corvin János nevében el kellett jegyeznie a milánói herceg húgát, Bianca Sforzát, Habsburg-ellenes szövetséget kellett kötnie VIII. Károly francia királlyal, s egyben Dzsem herceg magyarországi kiadatását is el kellett volna érnie.[21]

Filipec 1487 májusa és októbere között tartózkodott Franciaországban. Itinériuma a dokumentumokból jól követhető,[22] valós tárgyalásai annál kevésbé. Milánói küldetésének elintézésével május közepén ért Lyonba, majd Limoges érintésével ment tovább Angers-ba,[23] ahová június 8-án érkezett meg. A francia király ekkor az északabbra található Lavalban kísérte figyelemmel a breton hadjárat eseményeit, s június 10-én Angers-ban fogadta a magyar követeket. Itteni tartózkodásuk a leginkább dokumentált, (lásd Hélène Huszti tanulmányát

---

[15] *Fraknói V.:* Mátyás törekvései i. m. 13.

[16] „el predicto Re de Franza se è colligato et confederato cum la Maesta del Re de Hungaria, a damno et in preiuditio del Duca Maximiano". – 1486. augusztus 18. A levél szövegét közli *Fraknói V.:* Mátyás törekvései i. m. 57.

[17] *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 878.

[18] Azonosítása: *Fraknói V.:* Mátyás törekvései i. m. 17. 34. jegyz.; Funkcióiról: *Jean Lebeuf:* Mémoires concernant l'histoire civile et ecclésiastique d'Auxerre et de son ancien diocèse. III. Paris 1858. 368.

[19] A ferrarai követ jelentése: Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából. Szerk. Nagy Iván – Nyáry Albert. III. Bp. 1877. 256.

[20] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. 52.

[21] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 877.

[22] *Antonín Kalous:* Itinerař Jana Filipce (1431–1509). Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica 34. (2008) 17–43.; Az általa felállított itinériumot az alábbiakban néhány helyen kiegészítem.

[23] Angers-ba érkezésekor ugyanis a limoges-i püspök is a társaságában volt, s az is feltételezhető, hogy meg akarta látogatni Dzsemet a Limousin tartományban fekvő Bourganeuf várában.

a kérdésről ugyanebben a kötetben), mert a város számadáskönyvei megörökítették fogadásának előkészületeit.[24] Úgy tűnik, hogy ezután egy darabig Filipec a francia udvarral együtt utazott, s bizonyosan számos tárgyalást folytatott az uralkodóval és más udvari tanácsadókkal is. Másnap mindenesetre együtt töltötte a napot a királlyal Plessis-Bourré kastélyában,[25] majd július 6-án szintén a köreiben, Ancenis-ben találjuk[26].

A velencei követ, Hyeronimo Giorgio jelentése szerint Filipec augusztus 16-án Angers-ból Párizs felé vette útját, néhány napot Tours-ban pihent, majd balesete miatt (leesett a lováról) visszatért Lavalba a királyhoz. Szeptember 7–13-a között az udvarban tartózkodott, ahol feltételezhetően újabb tárgyalásokat folytatott. Október negyedikén már Párizsban találjuk, ahol meglátogatta az egyetemet, majd részt vett a Katalin napi körmeneten,[27] 12-én pedig megtekintette a Sainte-Chapelle-ben őrzött relikviákat.[28] Október 9-én a királyi kincstárnokok ide küldték számára Tours-ból a király ajándékait, 3000 ezüst livre értékben.[29] Párizsi tartózkodása idejéről származik Bonfini kis anekdotája a követ fényűzéséről, amely szerint „lakomái megrendezésekor Párizsban többször úgy kifosztotta a halpiacot, hogy néha a királyi sáfárok is kénytelenek voltak összekoldulni a halat”.[30] A történet szépségét rontja az a tény, hogy VIII. Károly eközben nem hagyta el a breton határvidéket. Filipec október 15-én utazott el Párizsból Plailly és a sens-i érsek társaságában,[31] majd Dijon, Mâcon[32] és Lyon érintésével november 15-én érkezett vissza küldetése másik színhelyére, Milánóba.[33]

---

[24] *Simonyi Ernő:* Magyar követség Francziaországban 1487-ben. Magyar Történelmi Tár XIII. (1868) 215–219.; *Paul Marchegay:* L’ambassade de Hongrie à Angers en 1487. Revue de l’Anjou et de Maine et Loire. III/1. (1857) 15–24.

[25] *Georges Bricaud:* Jean Bourré, seigneur du Plessis (1424–1506). Paris 1893. 349–350.

[26] Magyar diplomácziai emlékek i. m. 325.

[27] *Kalous, A.:* Itinerař Jana Filipce i. m. 29.

[28] A párizsi parlament erre vonatkozó jegyzőkönyvét közli: *Michel Félibien:* Histoire de la ville de Paris. IV. Paris 1725. 610.

[29] A kincstárnokok erről szóló levelét közli: *Fraknói V.:* Mátyás törekvései i. m. 69.; Úgy tűnik, hogy ezzel VIII. Károly azt az ajándékot kívánta viszonozni, amelyet Plailly francia követ Mátyástól kapott hasonló értékben.

[30] *Bonfini A.:* A magyar történelem i. m. 877–878.

[31] Tristain de Salazar érsek október 13-i levele Párizsból jelzi, hogy másnap hagyják el a várost.; *Fraknói V.:* Mátyás törekvései i. m. 42–43.; Salazar egyébként VIII. Károly ismert diplomatája volt. *Currin, J. M.:* Persuasions to Peace i. m. 891.

[32] *Paul Pélicier:* Lettres de Charles VIII, roi de France. I–II. Paris 1898–1905. I. 228–229.

[33] *E. Kovács Péter:* Corvin János házassága és a magyar diplomácia. Századok 137. (2003) 4. sz. 966.

A velencei követ már említett jelentéséből kiderül, hogy kezdetben Filipec bízott Dzsem kiadatásának gyors lebonyolításában, de az idő teltével egyre csalódottabbá vált.[34] A Habsburg-ellenes szövetség megkötése már Sánkfalvi útjával lezárult téma lehetett, így a váradi püspöknek elsősorban a török herceg ügyére kellett koncentrálnia.

Az eseményeket bonyolította, hogy Mátyás felesége, Beatrix is belevonódott a tárgyalásokba. Mivel a magyar királyné ellenezte Corvin János és Bianca Sforza házasságát, ezért Mátyás törvénytelen fiához saját testvérének, Aragóniai Frigyesnek a francia udvarban nevelt lányát, Carlottát kívánta feleségül adni,[35] azzal az indokkal, hogy a házasság együtt járhat Dzsem kiadatásával is. A Milánóban tartózkodó ferrarai követ, Giacomo Trotti augusztus 30-i és szeptember 3-i levelében konkrétan is utalt arra, hogy a magyar királyné Anne de Beaujeu-vel folytatott tárgyalásokat ebben az ügyben.[36] Ez azt jelenti, hogy már Filipec követsége során előkerülhetett Beatrix javaslata. Vajon maga a követ tárgyalt erről a francia udvarban, vagy a királynő külön akciójáról volt szó? Egy újabban előkerült adat finomítja ugyan, de nem teszi egyszerűbbé a kérdést. Neumann Tibor tárta fel a pozsonyi számadáskönyvek egyik tételét, amely szerint 1487 júniusában Beatrix királyné arany(ozott) kocsiját Franciaországba küldték ajándékba.[37] Pálosfalvi Tamás egyik utalása alapján pedig feltételezhető, hogy ekkor Lónyai Albert, a későbbi zenggi főkapitány is a követség tagja lehetett.[38] Mivel Filipec ekkor már régóta VIII. Károly környezetében tartózkodott, ebben

---

[34] „et credeva in zorni XV ad plus spazarme, et sono za mexi III passati, et non son spazato." – Magyar diplomácziai emlékek i. m. 340.

[35] Carlotta anyai ágon Savoyai Annától, VIII. Károly unokatestvérétől származott.; *Richard Walsh:* Charles the Bold and Italy (1467–1477). Politics and Personnel. Liverpool 2005. 319–323.; Beatrix házassági tervéről: *Horváth J.:* Mátyás nyugati politikája i. m. 90.

[36] „[A milánói magyar követ – Gy. A.] me ha declarato che la Regina sua era quella, che menava praticha cum Madama de Begliu [Anne de Beaujeu – GyA] de dare per moglie la figliola de Don Federico al figliolo del Re de Ongaria, promettendoli che per la Maestà del Signore Re Ferando li seria dato una bella et bona dota, et che, ultra de questo, ex conventione li daria il fratello del turcho [Djem – Gy. A.], il quale la Maestà del Re de Ongaria tanto desiderava de havere…" – *Berzeviczy Albert:* Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 39.) Bp. 1914. 109–111.; A jelentésben említett követ ekkor a Filipecet Milánóban helyettesítő Nikolaus von Kökeritz, hiszen a váradi püspök szeptemberben még Franciaországban tartózkodott.; *E. Kovács P.:* Corvin János házassága i. m. 965. és 78. jegyz.; Kökeritz személyéről lásd *Karl Nehring:* Mátyás külpolitikája. Történelmi Szemle 21. (1978) 3–4. sz. 437.

[37] *Neumann Tibor:* Hal, bor, zsemle. Olasz vendégek Pozsonyban (1476–1497). In: Vestigia II. Magyar források Itáliából. Szerk. Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton. Piliscsaba 2018. 55.

[38] *Tamás Pálosfalvi:* The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526. Bp. 2014. 205.

az újabb ajándékküldésben akár két akciót is láthatunk: vagy Mátyás próbálta megerősíteni követsége pozícióit a nyilvánvalóan Anne de Beaujeu-nek küldött újabb meglepetéssel, vagy éppen Beatrix igyekezett lekenyerezni a francia régensnőt. Az esetleges kettős tárgyalások konkrétumairól ennél alig tudunk többet, mindenesetre hosszasan elhúzódó ügyről lehetett szó, hiszen Carlotta és Corvin János házasságának kérdése többször is felbukkant az elkövetkezendő másfél év során.[39]

Nem tudni, hogy mekkora szerepet játszott végül a magyar kudarcban Velence egy eddig nem tisztázott lépése, Filipec esetleges megvesztegetése a követség idején. Angelo Pecchinoli magyarországi pápai nuncius 1489. január 30-i jelentése szerint Mátyás élesen kikelt VIII. Ince machinációi ellen. A király azt mondta, hogy francia udvari tanácsosoktól szerzett tudomást arról, hogy a pápa 1487-ben megpróbálta Filipec Jánost a Dzsem-ügy római érdekeknek megfelelő alakítására rábírni.[40] Erről nem maradt fenn egyéb közvetlen információ, de Velence részéről bizonyosan történt befolyásolási kísérlet. Erre utal a köztársaság 1487. június 4-i levele, amelyben a már említett franciaországi követüket, Hyeronimo Giorgio-t arra utasítják, hogy tudassa Filipeccel, a Signoria nem lenne hálátlan, ha a pápa érdekei mentén tárgyalna.[41] Semmit nem tudni arról, hogy Filipec hajlott-e a vesztegetésre, mindenesetre továbbra is Mátyás kegyeltje maradt.

Mátyás említett kirohanásából azonban az is kiderül, hogy az uralkodó számíthatott néhány olyan francia tanácsos támogatására, akikkel 1487 után is kapcsolatokat tartott fenn. Filipec hatalmas kísérettel, és Bonfini szerint mintegy 25 000 arany értékű ajándékkal érkezett VIII. Károly udvarába, aminek célja nem pusztán a reprezentáció, hanem az ügyben érdekelt személyiségek meg-

[39] Beatrix 1488. május 20-án például nővérének, a ferrarai hercegnének azt írta, hogy Franciaországba küldött levelet, Frigyes herceg egyik emberének („Io scrivo a Johan Battista Coppula de Salerno, homo del Signor Don Federico in Franza" Bécs, 1488. május 20. – lásd Magyar diplomácziai emlékek i. m. 413.), és apját is megnyerte a házasság ügyének, amit a ferrarai követ Milánóból írott 1489. március 11-i jelentése bizonyít: „la Maestà de Re Ferrando volsse dare la figlia all Illustrissime Dom Federico, che è in Franza, a quello figlio del Re de Ungaria…" – *Berzeviczy A.:* Aragoniai Beatrix i. m.133.

[40] „Őszentsége a pápa (…) nem röstellte követemet a váradi püspököt, ki ekkor megbízásomból Franciaországban volt, egy breve segítségével ügyem árulójává tenni, s azt arra bírni, hogy ezentúl a török kiadatását ne részemre, hanem a szentszék részére közvetítse. Ne gondolja Őszentsége, hogy cselekedeteinek rugóját nem ismerem, ismerem pedig a francia király legelőkelőbb tanácsosainak leveleiből." Idézi: *Mircse János:* Emlékezések Mátyás király élete utolsóelőtti évéből. Századok 16. (1882) 1. sz. 25.

[41] „Quod ut melius facere possitis, ex nunc sumus contenti et volumus, quod nomine nostro suadeatis isti magnifico magno cancellario [Filipec- GyA], quod velit pontificio voto facere, quum nos non erimus ingrati versus magnificentiam suam…" – Magyar diplomácziai emlékek i. m. 301–302.

nyerése volt. Az elterjedt vélemények szerint a régensnőt nem hagyta hidegen a pénz, s a magyar követ ezt nyilván ki is próbálta használni. A váradi püspök bőkezűsége kezdetben valóban megtette hatását. Anne de Beaujeu-t elhalmozták drága ruhákkal és ékszerekkel, amiről Bonfini és a francia források egyaránt tájékoztatnak bennünket.[42] Nyilván nem függetlenül a követ ajándékaitól, néhány francia tanácsos is a magyar ügy mellett foglalt állást,[43] például a váradi püspök kíséretét ellátó Plailly, aki megfontolásra ajánlotta Dzsem kiadatását a királyhoz írott 1487. október 15-i levelében.[44]

Mint tudjuk, sem Filipec követsége, sem Beatrix törekvései nem érték el céljukat, Dzsem ekkor Franciaországban maradt, majd 1489 elején a pápának adták ki. Az azonban, hogy ez a sikertelenség mennyiben köthető az Anjou-ház nápolyi törekvései nyomán létrejött közös francia-pápai érdekazonossághoz, már nem egyértelmű.

Ha elfogadnánk a magyar szakirodalom ezzel kapcsolatos vissza-visszatérő állításait, három dolgot kellene feltételeznünk: először is, hogy a franciák szilárdan kiálltak a II. René által képviselt nápolyi trónigény mögé. Másodszor, hogy Dzsem magyar kiadatásának megtagadása, majd pápai kézre juttatása egyértelmű és végérvényes döntés volt. Harmadszor pedig azt, hogy a pápa és a francia udvar kapcsolatát 1487–1489-ben harmonikus szövetségi viszony jellemezte. Az alábbiakban igyekszem bebizonyítani, hogy mindhárom állítást árnyalnunk kell a dokumentumok tükrében.

Az Anjou-ház nápolyi törekvései az 1480-as évek második felében csak kényszerűségből leltek támogatásra a francia udvarban. Amikor 1480-ban I. (Jó) René király, majd egy évvel később unokaöccse, Károly, Maine grófja meghalt, birtokaik, Anjou, Provence és Bar a koronára szálltak. Ez a megoldás nem elégítette ki a dinasztia leányágából származó II. René lotaringiai herceget, aki először az 1484-es rendi gyűlésen kívánta megszerezni a mondott területeket, majd 1486-ban, amikor Provence tartomány rendjei kimondták a francia királysághoz való csatlakozást, nyíltan szembekerült VIII. Károllyal és csatlakozott a „bolond háborút" kirobbantó klikkhez. Miksa egyenesen arra biztatta őt, hogy csapataival szállja meg Champagne tartományt. Éppen René törekvéseinek leszerelésére szolgált az a kompromisszum, amely szerint a herceg visszakapja

[42] Bonfini szerint Mátyás „a királynénak [azaz a régensnőnek – Gy. A.] aranyszálból szőtt köntöst, perzsa ruhákat, öveket, aranyozott szobabútort küldött".; *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 878.; Június 12-én pedig, amikor Anne de Beaujeu elhagyta Plessis kastélyát, megőrzésre hátrahagyott „két magyar kupát és egy sapkát, a követek ajándékát" („deux coupes et un chapeau de Hongrie, don des ambassadeurs").; *Bricaud, G.:* Jean Bourré i. m. 349–353.

[43] Ez a velencei követ már idézett szeptember 13-i jelentéséből is kiderül.; Magyar diplomácziai emlékek i. m. 340.

[44] *Pélicier, P.:* Lettres de Charles VIII i. m. I. 384–386.

Bart, ha lemond többi követeléséről, s némi segítséget is ígértek neki a nápolyi trón megszerzéséhez: száz lándzsást és 60 000 livre pénzügyi támogatást, amelynek azonban csak a harmadát fizették ki.[45] Ez meglehetősen jelentéktelen összeg, s célja inkább a király ellen fellépő lázadók egyikének leszerelése, nem pedig a tényleges segítség biztosítása volt. Az 1485-ben Ferdinánd király ellen kirobbanó nápolyi lázadás a beavatkozáshoz ugyan alkalmas időpontot teremtett volna, amit a Kúriában tartózkodó Jean Balue francia bíboros valóban igyekezett kihasználni: 1486 márciusában közbelépett René jogainak érvényesítése végett a pápai konzisztóriumban, de magára maradt, mert a kardinálisok zöme nem kívánt sem Nápoly elleni háborút, sem francia beavatkozást a félszigeten.[46] A pápa tehát augusztusban megegyezett Ferdinánddal, s az ekkor már Lyonban készülődő René kénytelen volt meghátrálni.

Mivel a nápolyi törekvések támogatásának aktualitása és fontossága az adott pillanatban (1487) eltörpült a Franciaországot ténylegesen veszélyeztető Miksa elleni háború és a belső lázadás mellett, nem valószínű, hogy a Mátyással való szövetséget VIII. Károly egy ilyen kérdés miatt veszni hagyta volna. Ráadásul éppen 1487 tavaszán kívánta René elraboltatni Dzsem herceget, talán azért, hogy a pápának adja ki, de az összeesküvést leleplezték, a tetteseket pedig a király parancsára elfogatták.[47] Ebből arra következtethetünk, hogy a francia udvarban René nápolyi törekvéseit és Dzsem ügyét külön kezelték, de semmiképpen nem egymással pozitív összefüggésben.

Azt pedig, hogy a francia udvar mennyire nem volt egységes Dzsem és a pápai politika kérdésében, a későbbiekből, az 1488-as pápai követség sorsából tudjuk kikövetkeztetni. Néhány hónappal Filipec távozása után ugyanis két legátus érkezett VIII. Károlyhoz azzal a céllal, hogy a Szentszék számára kikérje a török herceget. Nem volt könnyű dolguk. Gyakorlatilag ugyanabban a bánásmódban volt részük, mint a magyaroknak korábban: tárgyalások, időhúzás.

A nunciusokat 1488. január 20-án fogadta a király, majd számos udvari személyiség, így a kancellár, vagy maga Anne de Beaujeu is sikert ígért nekik, de mindez nem hozott azonnali eredményt. Dzsem kiadatása még egy évvel később, 1489 januárjában is kérdéses volt.

A franciák ugyanis komoly feltételeket szabtak a pápai követelések teljesítése fejében: ezek közül a legfontosabb az volt, hogy VIII. Ince ne ismerje el Miksa római királlyá koronázását, ami egyébként Mátyás számára is alapvető

[45] *Philippe de Commynes:* Mémoires, édités par Joseph Calmette, avec la collaboration du chanoine G. Durville. III. Paris 1925. 6–10.; Minderről: *Charles-Joseph de Cherrier:* Histoire de Charles VIII, roi de France. I. Paris 1868. 154–157.

[46] *Henri Forgeot:* Jean Balue, cardinal d'Angers, 1421?–1491. Paris 1895. 130–133.

[47] *Didier Delhoume:* Le Turc et le chevalier. Djem Sultan, un prince ottoman entre Rhodes et Bourganeuf au XV^{e} siècle. Limoges 2004. 91.; VIII. Károly levele a tettesek elfogatásáról: *Pélicier, P.:* Lettres de Charles VIII i. m. I. 177–178.

fontosságú lett volna.[48] Így ha egységes politikát nem is látunk a francia–magyar diplomáciában, érdekközösséget igen. Ugyanezt az összhangot egyébként Rómában is megfigyelhetjük a két ország követeinek részéről: míg ifjabb Vitéz János igyekezett meggyőzni a pápát arról, hogy a Habsburg uralkodó elismerése nem előnyös a számára,[49] Robert d'Epinay, ugyanitt többször nyílt konfliktusba keveredett Miksa római küldötteivel.[50]

Dzsem pápai kiadatását – egyéb kisebb konfliktusok[51] elrendezése mellett – mindenesetre az döntötte el, hogy a legátusok lassacskán felmérték: a francia udvar legbefolyásosabb személyisége Graville admirális,[52] akinek unokatestvére, André d'Epinay, Bordeaux érseke (a római követ testvére) erősen áhítozik a bíborosi kalap után. Miután a kinevezés ígéretét sikerült megszerezni VIII. Incétől, az ügyletnek nem volt további akadálya. Az érsek befolyásának nagyságára rávilágít a követek egyik levele, amely szerint ő akadályozta meg korábban a török herceg Magyarországra jutását.[53]

Úgy tűnik tehát, hogy a francia udvaron belül a kiadatás legfőbb ellenzője Graville admirális és klikkje volt, akik nagy befolyással rendelkeztek Anne de Beaujeu fölött. Ez az irányzat vélhetőleg úgy gondolkodott, hogy ígéretekkel, időhúzással kell sakkban tartani a Dzsemet követelő európai uralkodókat, így Mátyást és a pápát is, de nem szabad kiengedni a kezükből az értékes kártyának tűnő török herceget.

A pápai kiadatás legfontosabb támogatójaként viszont mindenképpen a Kúriában élő Jean Balue bíborost, a johannita rend protektorát kell megemlítenünk, aki az ügyletből a legtöbbet profitálta. Mikor 1489 tavaszán Dzsem Rómába érkezett, őt bízták meg a herceg őrzésével.[54] A kardinális franciaországi támogatói között található VIII. Károly nevelője, Etienne de Vesc, aki néhány

---

[48] VIII. Károly még Lorenzo de'Medicihez is írt 1488 februárjában, kérve, járjon közbe a pápánál Miksa királyi címének visszautasítása ügyében.; *Pélicier, P.:* Lettres de Charles VIII i. m. I. 284–285.

[49] *Fraknói V.:* Mátyás törekvései i. m. 20.

[50] *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 183. 3. jegyz.

[51] Például, hogy a pápa oldozza fel a francia király kiátkozott flandriai alattvalóit, akik előzőleg Bruges-ben fogságba ejtették Miksát.; *Pélicier, P.:* Lettres de Charles VIII i. m. II. 251.

[52] A követek 1488. április 1-i Tours-ból írott levele a következőképpen fogalmaz: „et quidquid dicatur de Domina Anna Domina Belli Joci, eam nihil agere nisi ex consilio Domini de Gravilla, et propterea ab ipso omnia negotia Sanctitatis Vestre dependent".; *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 404.; és ehhez hasonló hangnemben fogalmaz Commynes is (*Commynes, P.:* Mémoires i. m. 7.).

[53] „Fuit nobis significatum ab uno magno viro qui non vult nominari eum in causa fuisse ne frater Turci traderetur regi Ungarie, inductus et persuasus a domino Burdegallensi (…)". – 1488. április 1. lásd *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 404.

[54] *Forgeot, H.:* Jean Balue i. m. 142 és 145.

évvel később a francia politika legbefolyásosabb figurája lett.[55] Balue és Graville csoportjainak ellentéte közismert volt kortársak számára,[56] amikor tehát VIII. Ince az admirális unokatestvérének bíborosi kinevezésével megnyerte magának az ellenpártot, ez egyben kiegyezést is jelentett a két frakció között.

A pápai követség sorsa azt mutatja számunkra, hogy nem lehet az 1480-as évek végének francia politikáját egységes egészként kezelnünk: főúri klikkek labirintusáról van szó, amelyben az egyébként jó diplomatának mutatkozó Filipec nem tudott megfelelően eligazodni.

A követség kudarca azonban nem vetett véget sem a magyar–francia kapcsolatoknak, sem a török herceg megszerzésére irányuló akcióknak. Mátyás, aki szinte megszállottjává vált a Dzsem-ügynek, hatalmas elánnal igyekezett kiküszöbölni a csorbát, s olyan diplomáciai kampányt indított, amely – a hazai szakirodalom véleményeivel ellentétben – semmiképpen nem vádolható ügyetlenséggel, és nem mutatta az elszigeteltség jegyeit sem.

A pápai követek 1488 nyarán még a francia udvarban tárgyaltak, amikor Mátyás már közvetlenül a johannita rendnél próbálkozott: márciusban Kétházi Pál királyi titkárt[57] Rodoszra küldte, de a követ tárgyalásai nem jártak sikerrel. A bíborosi kalap várományosaként a rend nagymestere, Pierre d'Aubusson június 26-i levelében arra hivatkozott, hogy a pápa és a francia király engedélye nélkül nem dönthet a kérdésben.[58] Abusson egyébként kétkulacsos játszmát folytatott, már az 1487-es magyar–francia tárgyalásokról is tájékoztatta a szultánt, így próbálván meg tőle kicsikarni a Dzsem őrzéséért a rendnek járó (járni vélt) 40 000 dukátot.[59]

---

[55] Ő egyébként VIII. Károly bizalmi emberének számított, aki a Beaujeu-k 1491-es háttérbe szorulása után a nápolyi francia beavatkozás legfőbb propagátora lett.; *Emmanuel Le Roy Ladurie:* L'Etat royal de Louis XI à Henri IV (1460–1610). Paris 1987. 166.

[56] *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 187.

[57] *Fraknói V.:* Mátyás király magyar diplomatái i. m. 874.; A milánói dokumentumokban „Paulus Chietas, archidiaconus Barchiense" néven, azaz barsi főespereskénti említik. Lásd Magyar diplomácziai emlékek i. m. IV. 56. és 59–61.; Kétházi 1488–1489-ben barsi főesperes és királyi titkár is volt. Személyéről lásd *Körmendy Kinga – C. Tóth Norbert:* A Collegium Christi alapítása és tagjainak egyetemi tanulmányai. Az oklevelek és kéziratok tanúsága. In: Metropolis Hungariae. Szerk. Hegedűs András. (Strigonium antiquum VIII.) Esztergom 2017. 157 és 164.

[58] *Nicolas Vatin:* L'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480–1522. (Collection Turcica VII.) Louvain–Paris 1994. 221.

[59] Pierre d'Aubussonnak, a johannita rend nagymesterének levele II. Bajezid szultánhoz: „Des messagers du roi de Hongrie sont venus auprès du grand roi de France à propos du frère du sultan (…) et que le sultan ait confiance [Pierre d'Aubusson] pense que tout ira bien pour sa tranquillité. – *Jacques Lefort:* Documents grecs dans les Archives de Topkapi Sarayi. Contribution à l'histoire de Cem Sultan. Ankara 1981. 94–95.

Az újabb kudarc után Mátyás ismét közvetlenül VIII. Károlyhoz fordult. A Dzsem római utazása előtti pillanatban érkezett meg követe a francia udvarba, ahol ugyanekkor jelentek meg a nápolyi király és a szultán küldöttei is. A dokumentumok szerint Beatrix bizalmi emberéről, Sanctorus de Jove-ról van szó, akit Sanctorus de Umbria vagy de Aversa néven is ismer a szakirodalom, mint a királyné egyik itáliai titkárát.[60]

A magyar követ itáliai származása, Beatrix-hoz fűződő bizalmi kapcsolata, a nápolyi követség vele egyidőben való megjelenése a francia udvarban azt a hipotézist is felveti, hogy esetleg egy közös magyar–nápolyi akcióról volt szó. Ezt más tények is alátámasztják, például Beatrix fentebb említett házassági tervei Carlotta és Corvin János között, vagy Sánkfalvi Antal 1489. májusi nápolyi kiküldetése, amelynek egyik célja éppen az volt, hogy Ferdinánd király segítségét kérje a kiadatás ügyében.[61]

A magyar diplomácia azután sem adta fel a küzdelmet, hogy Dzsem 1489. március 13-án megérkezett Rómába, csupán akcióinak terepe változott meg. A herceg megszerzésére azért kínálkozott további esély, mert VIII. Ince törökellenes hadjáratot kívánt szervezni, s ebben szüksége lett volna a magyar uralkodóra is. Úgy tűnik, hogy a kérdés összekapcsolódott a Mátyás által támogatott itáliai Ancona város kérdésével, amelynek visszajuttatása a Dzsem-ügy függvényévé vált.[62] A pápai államhoz tartozó város ugyanis 1488-ban a magyar király fennhatósága alá helyezte magát, amit a pápa saját szuverenitásának megsértéseként fogadott.[63]

Az, hogy a két kérdést összekapcsolta a magyar politika, régóta tudott dolog, az már kevésbé, hogy mindkettőben fontos szerepet játszott a francia diplomácia is. Pecchinoli legátus egy 1489. június 25-i jelentéséből kiderül, hogy a magyar király nagyon is tudatában volt annak, kit kell meggyőznie Rómában, hogy sikert érjen el: „a teljes tárgyalás Balue kezében van, és ő irányít mindent, habár a francia király engedélyezné, hogy [Dzsem] a kezemre kerüljön" – jelentette ki a pápai követnek.[64]

---

[60] Sanctorus de Joveként: lásd a pápai legátusok 1489. január 26-i levelét; lásd *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 220.; Sanctorus de Umbriaként: *Berzeviczy A.:* Aragoniai Beatrix i. m. 258–259.; Sanctus de Aversa néven: *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. 160.

[61] Megbízólevele: *Kovachich Márton György:* Scriptores rerum Hungaricarum minores. I. Budae 1798. 341–350.

[62] *Fraknói V.:* Mátyás király magyar diplomatái i. m. 406. és 783–787.

[63] *Teke Zs.:* Az itáliai államok i. m. 266–267.

[64] „totum istud negocium est in manu de Balva [Balue – Gy. A.] et ipse totum gubernat, licet Rex Francie esset bene contentus, quod [Dzsem] veniret ad manus meas". – *Augustinus Theiner:* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. II. Romae 1860. 527.

S valóban, úgy tűnik, hogy Mátyás diplomáciai törekvései ekkorra már némi eredménnyel jártak. VIII. Károly 1489. július 6-án ugyanis azt írta pápai követének, hogy:

> „Ha Szentatyánk hajlana arra, hogy Zyzimin [Dzsem] a magyar királynak átadassék egy jelentős és nagy buzgalommal vezetett törökellenes háború elindítása érdekében, akkor ez nagyszerű dolognak tűnne számunkra, mivel ezen órán nem ismerünk nála [Mátyásnál] sem alkalmasabb, sem megfelelőbb fejedelmet erre…"[65]

Károly említett levele arra utal, hogy őt Rómából igyekeztek meggyőzni. Hogy ez sikerrel járt, arról viszont a franciaországi legátusok szeptember 14-i Rómába írt levele nyújt bizonyságot, akik ama félelmüknek adtak hangot, hogy VIII. Károly támogatását élvezve Mátyás megszerzi Dzsemet.[66]

A francia és pápai körök meggyőzésében egyaránt Balue lehetett a kulcsszereplő, aki nemcsak a Dzsem őrzésével megbízott római főpap, hanem egyben Ancona legátusa is volt, így valószínű, hogy a város ügyében tárgyaló szentszéki magyar követ, Drági Tamás személynök[67] közvetített a török herceggel kapcsolatban is. Erre egy másik adatunk is rendelkezésre áll, a Dzsem életére vonatkozó korabeli névtelen török krónika, amely ugyanerre az időre teszi (bizonytalanul, de mindenképpen 1489. március 4. után datálva) a magyar *„bej"* követének többszöri kérését a kiadatással kapcsolatban.[68]

Ugyanakkor a bíboros Franciaországba, Etienne du Vesc-hez küldött októberi instrukcióiból kiderül, hogy Mátyás újra közvetlenül is kapcsolatba lépett VIII. Károllyal.[69] Ennek részleteiről nincsenek ismereteink, arról viszont igen,

---

[65] „Si nostre dit saint Père se vouloit desapresent incliner à ce que le dit Zyzimin fust mené devant le dit Roy de Hongrye pour explecter la guerre à toute aigreur et diligence contre le Turq, il nous semble que ce seroit tres bien fait, car pour ceste heure nous ne cognoissions prince plus apte ne plus convenable que luy…" – A levelet közlő Lamansky (*Vladimir Lamansky:* Secrets d'Etat de Venise. Documents extraits, notices et études. I. New York 1968. [Saint-Petersbourg 1884.] 275–276.) tévesen 1487-re datálja.; Helyesen: *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 249. 1. jegyz.

[66] „legimus (…) ut Rex Hungariae, favente Rege Francorum, Zizimum fratrem Imperatoris Turcorum a Sanctitate Vestra obtineat". – *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 255. 3. jegyz.

[67] Karrierjéről lásd *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi archontológiája i. m. 74.

[68] *Vatin, N.:* Sultan Djem i. m. 204–206.

[69] „il est bon que le Roy [Charles VIII – Gy. A.] continue escrire au Pape et à moy qu'il [le pape] ne face aucune chose de la personne du [frère du - GyA] Turq sans son conseil et consentement, ainsi qu'il est obligé. Le roy de Ungrye [jav. GyA] fait grant diligence de l'avoir et croy qu'il pratiquera lettres du Roy pour le [faire] consentir".; Az 1489. október 21-i levelet közli: *Thuasne, L.:* Djem Sultan i. m. 257–258.; A kiadott szöveget az eredeti fakszimiléje alapján javítottam. Lásd:

hogy Román keresztül folyamatosan tárgyalt egymással a két udvar. A magyarországi milánói követ 1490. április elsején (öt nappal Mátyás halála előtt) írott jelentése olyan információkat közölt (a szavojai herceg és VIII. Károly ellentétéről), amelyeknek forrásaként Beatrix szintén Balue-t jelölte meg.[70]

Ahogy az események időrendjéből is látszik, a francia–magyar kapcsolatokat nem árnyékolták be a nagypolitikában időközben bekövetkező változások sem. VIII. Károly és Miksa 1489. július 22-én Frankfurtban békét kötött egymással, amit októberben követett Mátyás és a római király megállapodása, tehát megszűnt az az érdekközösség, ami korábban fennállt a magyarok és a franciák között. De a kapcsolatok nem szakadtak meg akkor sem, amikor a pápa – részben francia ösztönzésre – szeptember 11-én kiátkozta a nápolyi királyt, Mátyás apósát. Ennek fényében úgy tűnik, hogy Mátyás diplomáciai hadműveleteinek hatására a francia udvar és a pápa a magyar uralkodóban 1489–1490-re már a tervezett törökellenes keresztes háború vezetőjét látta, aki számára Dzsem kiadatása ekkor már nem okozott volna problémát.

Összegzés

A fentiekben azt kívántam bemutatni, hogy a Dzsem ügyben folytatott magyar politika nem következetlenségeket, hanem rendkívüli állhatatosságot mutatott, amely kész volt alkalmazkodni a folyton változó körülményekhez. Az 1486–1487-es követségek során a török herceg kiadatását nem sikerült elérni, mert a francia udvari klikkek közül ekkor dominánsnak mutatkozó csoportnak ez nem állt érdekében. Mátyás a kudarc után azonban tovább folytatta diplomáciai erőfeszítéseit a johanniták és VIII. Károly környezetében, valamint a római körök meggyőzésére is energiát fordított, és úgy tűnik sikerrel tudta összekapcsolni a keresztes háború gondolatát, az Ancona hovatartozása fölötti vitát és Dzsem ügyét.

---

http://www.culture.gouv.fr/Wave/image/archim/0016/dafanch06_n200165n00001_2.jpg, letöltés 2019. ápr. 02.

[70] „[la Regina] me disse havere per lettere da lo Ambassadore de questo Serenissimo Re [di Franza] residente ad Roma (…)" – Magyar diplomácziai emlékek i. m. IV. 160.

Hélène Huszti

A FRANCIA–MAGYAR KULTURÁLIS KAPCSOLATOK EGY EPIZÓDJA: AZ 1487-ES MAGYAR KÖVETSÉG*

Jóllehet több utalás ismert a középkorból magyar megbízottak franciaországi jelenlétére, a követségekről valójában igen ritkán számolnak be a források. A 15. században csupán két magyar követségnek maradt nyoma: az egyikre 1457-ben, a másikra 1487-ben került sor. Az előbbi, amelynek az volt a célja, hogy V. László egybekelhessen VII. Károly francia király leányával, Valois Magdolnával komoly visszhangot váltott ki a közvéleményben, jelesül Párizsban, számos krónikás számolt be róla. Az 1487-ben francia honba induló magyar követség geopolitikai háttere sokkal összetettebb. Már Mátyás korában élénken foglalkoztatta a magyar történetírókat, akik nem fukarkodtak e követség értelmének és következményeinek taglalásával. Francia oldalon e látogatás csak egy anekdotikus epizód marad, amelyet csupán néhány politikai traktátus idézett fel röviden, már, ha egyáltalán beszámolt róla. A történetíró Paul Marchegay is csak amiatt szentelt egy egész tanulmányt a magyar követség Anjou grófságbeli tartozkodásárnak,[1] mert Angers városának regisztrumaiban rendelkezésére állt egy páratlan forrásgyűjtemény, amely napjainkig fennmaradt, és nemrég digitalizálásra is került[2]. Ebből kiindulva kíséreljük meg felmérni – valamennyi forrás bevonásával – a követség valós hatását a francia–magyar kulturális kapcsolatokra, valamint azt, miként számol be arról, ahogy a 15. század végén egy nép egy másik, számára idegen csoportról képet alkothatott.

A diplomáciai háttér új megvilágításban

A francia és a magyar politikai helyzet merőben különbözött egymástól. VIII. Károly francia király ekkor még ifjú uralkodónak számított, aki csak 1483-

* Az Ecole nationale des Chartes végzett hallgatója (2018). A téma további részleteire lásd Györkös Attila tanulmányát a jelen kötetben.

[1] *Paul Marchegay:* L'ambassade de Hongrie à Angers en 1487. Revue de l'Anjou et de Maine et Loire. 3. (1854) No. 1. 15–24.

[2] Archives Municipales d'Angers, Registre BB5 (15 avril 1487 – 8 février 1488) – https://bit.ly/2Ngwp3O, letöltés 2018. nov. 7.

ban került hatalomra. 1487-ben az országot valójában nővére, Anna és annak férje Pierre de Bourbon kormányozták. Amikor a magyar követség megérkezett, Franciaországban javában dúlt az úgynevezett „bolond háború", az 1485-ben a régens hercegnővel szemben kitört főúri lázadás, amely csak 1488-ban ért véget. A magyar oldalon Mátyás energikus politikája határozta meg Közép-Kelet-Európa helyzetét. Egyszerre volt jellemző erre a császári címért folytatott vetélkedés és a török elleni védekezés; ez utóbbit Mátyás még apjától, Hunyadi Jánostól örökölte. A Mátyás uralkodásának második felében kialakuló katonai erő jelentősége, illetve a kulturális felvirágzás adnak részben magyarázatot Magyarország meghatározó voltára az európai – jelesül az itáliai és burgund – diplomáciában a 15. század végén.[3]

Az addig szórványos francia–magyar kapcsolatok megerősödnek Merész Károly 1477-ben bekövetkezett halála után, amint azt érzékletesen bemutatta Györkös Attila, a követség politikai jelentőségét tárgyaló alapos tanulmányában.[4] Miksa római királlyá választása 1486 után újra életet lehelt a korábbi Habsburg-ellenes francia–magyar szövetségbe. VIII. Károlyt a Burgundia feletti ellenőrzés fordította szembe Miksával, Mátyás pedig rossz szemmel nézte Frigyes csehországi törekvéseit.

Túl a Habsburgokkal szembeni kölcsönös ellenérzéseken, a magyar követség elindításának volt egy felettébb sürgető politikai oka is. II. Mehmed szultán halála (1481) óta két fia, Bajezid és Dzsem harcoltak egymással az oszmán birodalom feletti hatalomért. Noha Dzsem megingatta testvére politikai helyzetét, vereségeket szenvedett, és túszként a johanniták őrizete alatt állt, 1486 óta francia területen a bourganeufi perjelség egyik tornyában raboskodott.[5] A nyugati hatalmak bíztak abban, hogy Dzsem tudja mobilizálni a Bajezid hatalmával ellenséges erőket, sőt esetleg képes lesz egy felkelés kirobbantására is az oszmán birodalom területén.

---

[3] A francia nyelvű szakirodalom vonatkozásában Marie-Madeleine de Cevins közelmúltban megjelent munkájára támaszkodtam: *Marie-Madeleine de Cevins:* Mathias Corvin, un roi pour l'Europe centrale (1458–1490). [Corvin Mátyás, Közép-Európa királya (1458–1490)]. Paris 2016, különösen a XV. (Törökellenes harcok, 275–292.) és XVII. fejezet (A magyar hatalmi törekvések, 313–334.).

[4] *Györkös Attila:* Prince Djem et les relations franco-hongroises 1486–1490. [Dzsem herceg és a francia–magyar kapcsolatok 1486–1490]. In: Matthias Rex 1458–1490. Hungary at the Dawn of the Renaissance. Eds. Draskóczy István – Hotváth Iván et al. Bp. 2013. 1–15.

[5] *Louis Thuasne:* Djem-Sultan. Fils de Mohammed II, frère de Bayezid. II. (1459–1495). Paris 1892. 157. A torony, amely Dzsem börtönéül szolgált, kifejezetten az ő szándéka szerint épült, és nem kevesebb, mint 3500 aranyba került.

Koreográfia és a hatalom kulisszái

A fényes magyar reprezentáció

A magyar követséget, amely 1487 májusa és októbere között tartózkodott Franciaországban, Filipec János királyi kancellár, váradi püspök vezette. Útvonala a (leginkább velencei) követjelentések, a királyi levelek alapján ismert, ezeket alkalmasint kiegészíthetik krónikás források.[6] A követség, miután érintette Milánót, hogy Corvin János számára kieszközölje Bianca Sforza kezét, május közepén érkezett Lyonba. Innét Limoges-on keresztül Angers felé vette útját, hogy találkozzon a „bolond háború" okán éppen Lavalban időző VIII. Károllyal. A követséget nagy létszám, szembeötlő pompa és gondosan megtervezett fellépés jellemezte.

A források közül Antonio Bonfini,[7] mind közül kétségtelenül a legékesszólóbb történetíró egészen elképesztően részletes leírást ad a magyar követségről *A magyar történelem tizededei* c. művében. A magyar pompa részletekbe menő kifejtése az 1487-es követség kapcsán jó alkalom volt a szerző számára, hogy a Magyar Királyság hatalmát kihangsúlyozza. Valamennyi krónikás kiemeli a követség tagjainak nagy számát. Bonfini 300 lovas ifjúról tesz említést. Az esetet megörökítő másik krónikás, Guillaume Oudin nem egészen ugyenezeket a számokat hozza. De nem is a pontos szám volt a lényeg, hanem az, hogy a „százas" nagyságrenddel kívánt érzékeltetni az olvasó számára, hogy tömegről van szó.[8] Tudvalevő egyébként, hogy Angers városának 300 terítéket kellett kölcsönöznie,

---

[6] Az útvonal rekonstrukciójára lásd *Antonín Kalous:* Itinerár Jana Filipce (1431–1509). Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica 34. (2008) 17–43.

[7] Antonio Bonfini (1427–1502) a jeles itáliai humanista, a Magyar Királyság történetírója Mátyás kérésére írta meg 1488 táján Rerum Ungaricarum decades c. művét.; Vö. *Roger Desmed:* De Bonfinis (Antonius): Rerum Ungaricarum Decades. IV/2.: Appendix, Fontes, Index. Revue belge de Philologie et d'Histoire. 57. (1979) No. 1. 278–279.; *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum decades. IV/1. Ed. József Fógel – Béla Iványi – László Juhász. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum 15.) Bp. 1941.

[8] „[…] Item et en laditte ambassadde estoit un archevesque et deux grands de leur païs accompagnez d'autres sieurs et bien **environ de deux cens chevaux et XXV mulets, cinq trompettes et plusieurs autres beaux instruments et belles choses** et avec la [fol. 41 verso] ditte embassade estoient monsieur l'evesque du Mans et monsieur de Limoges, lesquels nostre sire le roy avoit envoyer par devers eux et a l'encontre d'eux pour les mener et conduire jusques en cette ditte ville d'Angers. […]". „[…] továbbá az említett követségben volt egy érsek és országuk két előkelője, akiket más urak kísértek és **vagy kétszáz ló és huszonöt öszvér, öt trombita, illetve más egyéb szép hangszerek és más szép dolgok** és az (fol. 41^{v}.) említett követséggel együtt volt Le Mans és Limoges püspöke, akiket király urunk előre küldött, hogy találkozzanak velük, hogy azután őket a mondott Angers városába vezessék és kísérjék"] (kiemelés a szerzőtől). Bibliothèque municipale,

ami a Bonfini által becsült értéket látszik alátámasztani, aki olykor túlzásokba esik, például a pénzügyek terén.[9]

Guillaume Oudin angers-i kanonok naplót vezetett azokról az eseményekről, amelyeknek részese volt élete során, és művének egy 18. századi másolata fennmaradt.[10] A szerzőt, aki „elég határozottan vonzódott a látványos események iránt"[11] lenyűgözte a pompa. A hangszerek tették rá a legmélyebb benyomást: „öt trombita, illetve más egyéb szép hangszerek és más szép dolgok" – fogalmazott.

Bonfini elidőzik ezeknél az egykorú és egyfomán tiszteletet parancsoló kiállású ifjaknál, amely a magyar nemesség színe-virágát jelenítette meg. A követségi menet egységét a fiatal nemesek ékes és díszes öltözéke emelte ki: mindegyikük szakállas volt, bíbor ruhájuk felett köpenyt hordtak. Sokan nyakláncot viselt, mások haját, főleg a szőkék esetében, szalag fogta össze, amelybe drágaköveket foglaltak bele.

> „Mikor tehát következként Galliába indult volna [Filipec – a szerkesztők], és a franciák követét is haza kellett kísérnie, hallatlan parádét készített elő, hogy a dolgát mind az uralkodóhoz, mind önmagához méltón vigye végbe. Mindenekelőtt kiválasztott háromszáz azonos színű és termetű paripát, az egész főúri és nemesi rendből háromszáz ifjút, hogy díszruhában lépkedjenek végig minden városon, és mindannyian bíborköntöst viseljenek; valamennyi hosszú hajú,[12] egyformán nyúlánk, egyforma korú. Soknak volt nyaklánca; a többiek fejére pedig, akik aranyhajat viseltek, drágaköves koszorút illesztett. Emellé járult egy több mint főpapi étkészlet, amelyet bárhol rakott is ki, a királyi felség vendéglátására emlékeztetett."[13]

Angers, Manuscrit 0976 (0858): Journal de l'histoire de l'Anjou par Guillaume Oudin, 1447–1499. [*Guillaume Oudin:* Anjou történeti naplója. 1447–1499], fol. 41.

[9] Összehasonlításul: 1502-ben az újabb magyar követség, amely a leendő magyar királynéért érkezett hét követből és 400 lóból állt.; *René De Maulde-La Clavière:* La diplomatie au temps de Machiavel. [A diplomácia Machiavelli idején]. I–III. Paris 1892–1893. II. 184.

[10] Bibliothèque municipale, Angers, Manuscrit 0976 (0858): Journal de l'histoire de l'Anjou par Guillaume Oudin, 1447–1499.; Vö. *Xavier Masson:* Entre chronique et mémoires, le journal de Guillaume Oudin, chanoine d'Angers à la fin du XVe siècle. [A krónika és az emlékirat között. Guillaume Oudin angers-i kanonok naplója a 15. század végén]. Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest 99. (1992) No. 2. 131–154.

[11] *Masson, X.:* Entre chronique i. m. 136.

[12] Bonfini az eredeti latin változatban az *intonsi* kifejezést használja. Ezt Kulcsár Péter fentebb idézett fordítása „hosszú hajúakként" említi, míg a szerző „szakállasoknak". Szerintünk a szerző álláspontja a helyesebb (a szerkesztők).

[13] *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 4. tized, 7. könyv, 190–200. fejezet.; „Is igitur cum in Galliam orator profecturus esset, atque legatum Gallorum secum reducturus, raram profecto pompam instituit, ut rem principe, seque dignam feceret. Trecentos imprimis equos eodem colore omnes et magnitudine ; trecentos quoque iuvenes ex universis procerum ordinibus, et ex tota nobilitate delegit : qui per singulas urbes togati incederent, et purpureo cuncti habitu uterentur : item intonsi omnes, et eadem proceritate, aetateque consimiles. Ex his torquatos multos cernere erat :

A hatalom kimutatásának eszköze a követség tagjainak kiválasztása, köztük is első renden Filipecé. A követek kijelölésének szempontjai az erkölcsi tartásban és a fizikai rátermettségben rejlettek. Leszámítva a követség vezetőjét, aki természes módon előtérben áll, a krónikás a többiek esetében az egységes csoport-jelleg ábrázolására törekszik: a magyaroknak úgy kell megjelenniük, mint egyetlen testület, egyéni vonások nélkül. Ezt szolgálta az egyforma ruházat, az azonos színek és méretek, ami kiterjedt még a szakállra és a hajviseletre is. Guillaume le Doyen, lavali jegyző krónikája megerősíti ezt a tömeg látszatát keltő képet – a százas nagyságrend révén –, valamint a fegyelmezettséget: *„És amikor beléptek Lavalba / Száz rendnyi volt [ott] és [mind] lovon / Egyik se tapodta a másik sarkát / Előttük jöttek hibátlan / Tamburon dobjaik és heroldjaik / Mind szép lovakon”*.[14]

A követség jelentőségét, mint láttuk, annak vezetője Filipec János határozta meg, aki, mint tökéletes diplomata tűnik fel. Bonfini az alkalmasságát, tanácsait és elkötelezettségét emeli ki, megemlíti, hogy bár szerény származású morva volt, mégis a titkos kancellárságig emelkedett,[15] és titkárként bírta a király és közvetlen híveinek bizalmát, vagyis az ország egyik legbefolyásosabb embere volt. 1486-ban Mátyás az ő felügyeletére bízta a magyar és a cseh kancelláriát.[16] Bonfini hosszan ecseteli a szerencsés egybeesést Filipec személyes tulajdonságai és diplomáciai feladatok teljesítéséhez szükséges szakértelem között.[17] Mátyás uralkodásának végén legalábbis gyakran kapott külföldi megbízatásokat.[18]

---

caeteros vero, quibus aurei crines fuerant, gemmatis capita sertis obductos. Supellex adhaec plus quam pontificia, quae necubi explicari potuit, quin regiae Maiestatis hospitium referret. […]” – *Bonfinis, A.*: Rerum Ungaricarum i. m. 144.

[14] *„Et quant firent entrée a Laval, / Cent d'ordre estoient et a cheval / Sans que l'un d'eulx si passast l'autre. / Devant estoient sans nulle faulte / Leurs tabourins et leurs heraulx, / Et tous montez sur beaux chevaul*x.” – Bibliothèque nationale de France, ms Français 11511, fol. 13. v.

[15] *Pál Engel – András Kubinyi – Gyula Kristó:* Histoire de la Hongrie médiévale. II. Des Angevins aux Habsbourgs. [A középkori Magyarország története II. Az Anjouktól a Habsburgokig]. Rennes 2008. 238.

[16] *Cevins, M.-M. de:* Mathias Corvin i. m. 310.

[17] „Iohannes Varadiensis antistes ad Gallos orator pronunciatus erat: quo ad id munus obeundum **nemo tempestate nostra magis idoneus visus erat.** Is enim ex humilibus, ut ipse ingenue fatebatur, parentibus, et in tenui re ad Olmutium natus : tanta ingenii dexteritate, consilio et industria valuit, ut apud regum inter primos et charissimos haberetur, et supremus (ut aiunt) cancellarius, et secretarius esset. (…) **Immensa huic inerat liberalitas, et magnificentia,** ut munus quodque sibi delegatum, honorificentissime gereret : nec labori, nec sumptui pepercit. Nobilissimas domi semper clientelas aluit : omnia mandata regis non modo e sententia, sed praeter omnium opinionem felicissime gessit. **Gravissima huic quaeque negotia quae foris imminerent, a rege committi solita.** (…)”. – *Bonfinis, A.:* Rerum Ungaricarum i. m. 143–144. (Kiemelés a szerzőtől)

[18] Ez magyarázza később a kancellária élén álló Bakóc Tamás növekvő befolyását. Vö. *Pál Engel – András Kubinyi – Gyula Kristó:* Histoire de la Hongrie médiévale i. m. 344.

A fogadás módja

A francia király nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy azok a városok, amelyek a követség útjába eshettek – így Angers, Mâcon és Dijon a visszaúton – „tisztességgel" fogadják a magyarokat. Erről tanúskodik a király 1487. szeptember 26-án Lavalból kelt, Mâcon városához intézett pátense, amelyben meghagyta nekik, hogy a lehető legjobb módon fogadják a magyar király követeit, akik Lyon felé igyekezve valószínűleg áthaladnak a városon: „és siessenek eléjük a lehető legudvariasabban, és adjanak meg számukra minden tiszteletet, szolgálatot és udvari illemet, amit csak irányukban szükségesnek látnak és gondolnak, és amit kedvező és megfelelő számukra megtenni, stb".[19]

1487. június 8-án Angersban az egész város összesereglett, hogy a követség szívélyes fogadtatásban részesüljön:

> „a király parancsára kiküldték eléjük a legjobb embereket az említett Angers városából, tudniillik a Szent Móric [társaskáptalan] és más egyházak embereit, az ügyvédeket, tanácsosokat, bírákat, urunk [a király] helytartóit és sénéchaljait, és hasonlóképpen polgárokat, kereskedőket jó nagy számban, 60 vagy 80 bíborszín ruhába öltözve, öt vagy hatszáz mestert, akik lándzsákat és más fegyvereket hordoztak."[20]

A levelezés és az előkészületek francia részről néha kapkodást mutatnak a fogadás megszervezését illetően. A hírvivők siettek beszámolni a magyarok útvonaláról, és király utasításait olykor az utolsó percben kézbesítették azoknak, akiknek e különleges delegáció számár biztosítani kellett a minőségi fogadást.

---

[19] „Mâcon lakóihoz a király. Kedves és hőn szeretett népem. A mi igen kedves és felettébb szeretett rokonunk, Magyarország királya, sok ideje már ennek, hozzánk küldött egy szép, nagy és figyelemre méltó követséget, amely visszaúton, áthaladt városunkon, Párizson, ahonnét írtunk [az ország] több jeles személyének, hogy fogadják és a lehető legjobb fogadásban részesítsék őket. És minthogy [szöveghiány: elhagyva említett városunkat (Párizst?)] útját Burgundia felé vette, [hogy] eljusson Lyonba, eljuthatnak a ti városotokba, Mâconba, és amit mindennél jobban óhajtunk, hogy [a követség] tisztességesen és [kellő] nagysággal fogadtassék, kifejezetten megparancsoljuk nektek, hogy ügyeljetek a követségre attól a naptól fogva, hogy a mondott követség városotokba, Mâconba érkezik, és járuljatok elé a lehető legnagyobb tisztelettel, és adjatok meg nekik minden tiszteletet, szolgálatot és udvariasságot, amit számukra szükségesnek, előnyösnek és megfelelőnek láttok és gondoltok, ezzel számunkra is kellemes szolgálatot téve. Kelt Lavalban, szeptember 26-án. [VIII.] Károly. Robineau." Másolat: Archives municipales de Mâcon, BB 20., fol. 231.; Kiadása: *Paul Pélicier:* Lettres de Charles VIII. Roi de France publiées d'après les originaux pour la Société de l'histoire de France. I. (1483–1488). Paris 1898–1905. CXL. sz. 228–229.

[20] Bibliothèque municipale, Angers, Manuscrit 0976 (0858): Journal de l'histoire de l'Anjou par Guillaume Oudin, 1447–1499. fol. 41.

A francia király ügyelt arra is, hogy a magyar követséget városról városra kísérjék. Ezt feladatot az uralkodó főleg főpapokra testálta – például Le Mans püspöke, Sens érseke, azaz Tristan de Salazar, stb – akiket gondosan választott ki rangjuk szerint – illeszkedve Filipec magas méltóságához –, továbbá hűségük szerint, ami különösen fontos volt ebben a pillanatban a polgárháború közepette. Ily módon a magyar követeket Plessis-Bourré várában VIII. Károly egy bizalmasa fogadta: a király kincstartója Jean Bourré az uralkodó régi jó embere volt, tehetős származású, akinek a kiváló fogadásáról ódákat zengtek. A királyi bizalom megnyilvánulása biztosította felemelkedését. Nem meglepő, hogy Bourré társadalmi, gazdasági és politikai elismertsége nőttön nőtt, ami mind a magyar követséggel, mind a „bolond háború" főúri mozgolódásával összekapcsolódott, ami miatt a Francia Királyság egyes fellázadt nagyjai, nem voltak hadra foghatók.

1487. október 4-én az éppen Párizsba látogató Filipec Jánost és embereit ünnepélyes keretek között fogadta az egyetem egy képviselője.[21] A követségnek szerencséje volt: október 12-én felkereshették az ottani őrkanonok segítségével a Sainte-Chapelle-t, aki a király parancsára megmutatta nekik a helyi kincstárban őrzött ereklyéket.[22]

A diplomáciai ajándékok

A 15. század végén a diplomáciai ajándékok bevett és elvárt szokásnak számítottak. A pénzadományok a nehéz tárgyalások részét képezték, és tetemes összegre is rúghattak a középkor végén. Így például 1486-ban a velencei szenátus 1 200 dukátot szavazott meg a francia uraknak, akikről feltételezték, hogy ki tudják járni, hogy követük kártalanítást kapjon az egyik velencei megbízott megöléséért.[23] 1489-ben pedig a rajnai palotagróf, aki éppen Miksa szolgálatába szegődött Franciaország ellen, kárörvendően mutogatta az uralkodónak azt a csodás asztali edényzetet és azt az 50 000 aranyat, amelyet állítólag Franciaországtól kapott.[24]

---

[21] Október 4.: „Quantum ad primum, gracias egit immensas veneranda Almannorum nacio cristianissimo domino nostro domino regi de benigna communicacione litterarum alme Universitati etc. Insuper placuit sibi ut ad mandatum serenissimi regis desiderium quoque ipsius **ambasiatam illustrissimi regis Hungarorum quam poterit maximo susciperet honore utque eligeretur vir honestus qui peroret ex parte Universitatis.**" – Registres de l'Université de Paris. Liber procuratorum nationis Alemanniae. 1487. 650. (Kiemelés a szerzőtől)

[22] „Relation de la monstraction des reliques de la sainte Chapelle" [Jelentés a Sainte-Chapelle ereklyéinek bemutatásáról].; Kiadása: *Michel Félibien:* Histoire de la ville de Paris. [Párizs városának története]. I–V. Paris 1725. IV. 610.

[23] *Paul-Michel Perret:* Notice Biographique sur Louis Malet de Graville, amiral de France: 144?–1516. [Megjegyzések Louis Malet de Graville-ről, Franciaország admirálisáról: 144?–1516]. Paris 1889. 78.

[24] *Maulde-La Clavière, R.:* La diplomatie i. m. II. 350.

Követségünk esetében az ajándékok kitüntetett helye bizonyítja, hogy azok mennyire központi szerepet játszottak a diplomáciai tárgyalások során. Christophe de Plailly, VIII. Károly kamarása és tanácsosa, aki négy hónapot töltött Magyarországon, mielőtt Filipec követségével visszatért volna Franciaországba, indulásakor 3000 dukát ajándékban részesült. Mátyás láthatólag hangsúlyt fektetett arra, hogy a francia félnél legyen egy őt kedvezően képviselő embere. A krónikások feljegyezték a gazdát cserélt ajándékok pazar és pompázatos voltát. Bonfini szerint a francia félnek adományozott ajándékok értéke több, mint 25 000 aranyat tett ki: 25 török mén, arannyal és drágakövekkel díszítette nyeregtakarók, lószerszámok, díszes asztali edényzetek, drágakő berakásos arany edények. Filipec János maga is adományozott Anna régens asszonynak egy arannyal szőtt ruhát, keleti kelméket és öveket, valamint aranyozott berendezési tárgyakat egy hálószobához.[25]

Ugyanakkor igen nehéz részletesebb képet festeni ezekről az ajándékokról, illetve további sorsukról, mert miután átadták azokat, eltűntek a leltárak egyes tételei között. Akad azért néhány kivétel is: fennmaradtak olyan dokumentumok is, amely megemlítenek egy „magyar föveget" vagy olyan kupákat, amelyeket „a magyarok adtak" Anne de Beaujeu-nek, azaz a régensnek, és amelyeket azután ő maga 1487-ben átmenetileg Marguerite de Feschalnak, Jean Bourré hitvesének gondjaira bízott.[26]

Az egyik legérdekesbb feljegyzés arról számol be, hogyan készítették el a franciák, az a Szent Márton relikviáinak befogadására szolgáló ereklyetartót, amelyet a magyaroknak szántak ajándékul.

VIII. Károly egyik pénzügyi tisztjének 1487. október 9-i levele igen pontos leírást ad a magyar követségnek szánt ajándékokról: ezüst edényneműről és Szent Márton ereklyetartójáról. Habár egy 300 márka értékű „igen szép edényzetet" már eljuttattak a Párizsban időző követnek, a többi ajándék – „fejékek, tollak és más dolgok" – előkészítése halasztást szenvedett, és csak 8–10 nappal később tudták azokat elküldeni. Arról is értesülünk, hogy tárgyalások folytak azzal az ötvössel, akinek Szent Márton ereklyetartóját kellett elkészítenie, és aki nem volt hajlandó 2400 tours-i livre-nél kevesebbért odaadni, majd később visszakozott és 1700 tours-i livre-nél végül odaadta, amikor megtudta, hogy az edényeket már elküldték a követségnek.[27]

---

[25] *Bonfinis, A.:* Rerum Ungaricarum i. m. 145.; *Ilona Berkovits:* L'origine d'un manuscrit de la bibliothèque de Mathias Corvin. Un ambassadeur du roi Mathias en France. Magyar Könyvszemle 69. (1945) 1–4. sz. 151.

[26] Bibliothèque nationale de France, ms Français 20490, fol. 60., 61.

[27] „*Uram, legalázatosabban az Ön kegyelmébe ajánljuk magunkat. Tudja meg uram, hogy aszerint, ahogy azt Ön meghagyta nekünk a magyar [király?] ajándékát illetőleg, elküldtünk Párizsba a mondott Magyarország mondott követ urának 300 ezüst márkát a lehető legszebb és legjobban válogatott edények formájában, amink csak volt, és

A magyar követség szeptemberben megállt Tours-ban, tagjainak pedig feltehetően alkalma nyílt megtekinteni Szent Márton földi maradványait a székesegyházban, amelyek a szent sírja feletti ereklyetartóban voltak elhelyezve. 1454-ben VII. Károly francia király maga is részt vett azon a pompázatos szertartáson *(translatio),* amelynek során a szent testét sírjából kiemelve egy, a hívek számára jobban látható helyre vitték. 1479 óta egy helyi ötvösnél, Jehan Gallantnál XI. Lajos által megrendelt ezüst rács védte a szent sírját és a többi tours-i püspök relikviáit. Érdemes megjegyezni, hogy már az 1457. évi magyar követség is kiaknázta azt, hogy a francia király a Loire völgyében időzik, és tagjai meglátogatták a tours-i Szent Márton székesegyházat. Amikor V. László halálhíre eljutott Franciaországba, VII. Károly egy impozáns gyászmisét rendelt tiszteletére ugyanitt.[28]

Nem ritka, hogy a diplomáciai érintkezések ereklyék adományozásának formájában valósulnak meg. Az a tény, hogy ebben az esetben az első magyarországi eredetű szentre utaltak vissza, arról tanúskodik, hogy egyes diplomáciai ajándékokat nagy figyelemmel és személyre szólóan választottak ki.[29] Mindez

---

reméljük, hogy holnap megkapja az említett Párizs városában. Uram! Írtunk neki amiatt, hogy a munkások még nem készültek el a fejékekkel, tollakkal és más dolgokkal, amelyeket csak 8–10 napon belül küldenek el, ahogy azt Ön meghagyta a magyar király és királyné számára [elkészíteni]. Uram! A minap megírtuk, hogy az ötvös, aki Szent Márton ereklyetartóját elkészítette, erősködött, hogy annak értéke 1400 arany, azaz 2400 tours-i livre. Ám amikor megtudta, hogy az említett edényt továbbadtuk, és az már nincs birtokunkban, az említett Szent Márton [ereklyetartó], követelését lejjebb adta, és olyannyira jól ügyeskedtünk, hogy 1200 tours-i livre-ért megszereztük, és reméljük, hogy abba valóban belekerülnek Szent Márton ereklyéi, és az egész gondosan elkészül arra napra, amit az említett követnek mondtunk, aki majd megkapja mindezen ajándékaitokat. Uram, kérjük Istent és a Miassszonyunkat, hogy adjon nektek igen jó és hosszú életet. Kelt Tours-ban, október 9-én. Az ön igen alázatos és engedelmes szolgája és szolgálói, Denis de Vidant, Briconnet és Denis le Breton." * *Denis de Vidant, Briconnet és Denis le Breton főparancsnokok Toursból a királyhoz, VIII. Károlyhoz írott jelentesére arról, hogy elküldtek Párizsba a magyar követnek 3000 ezüstöt edényekben, és megszerezték Szent Márton ereklyetartóját 1700 fontért* – bejegyzés a felső margón egy későbbi kéztől. Bibliothèque nationale de France, ms Français 15538, fol. 195.

[28] „Történt pedig Szent Márton egyházában, Tours városában, a következő december 29-én, ott volt Maine, la Marche grófja, Savoyai Fülöp, Dunois grófja és sok jeles lovag és nemes ember, tanácsosok, főpapok, és Konstanz bíborosa tartotta a misét. A király 200 fáklyát és 1000 gyertyát rendelt a szertartásra, a szegények, akik a fáklyákat tartották, mind feketébe öltöztek, és ezen a napon az Istennek adományoztak 200 tours-i fontot, és ugyanezen a napon tudatták Károly királlyal Lanselot halálát, amitől a király igen elkedvetlenedett. Mindenesetre dicsőítette Istent, az ő öröménél jobban, hát így esett." – *Jacques du Clercq:* Mémoires de J. Du Clerq sur le règne de Philippe le Bon, duc de Bourgogne. Publié pour la première fois par le baron de Reiffenberg. Bruxelles 1835. II/3. 268.

[29] A magyar király és későbbi császár, Zsigmond is megfordult Párizsban a 15. század elején, a konstanzi zsinat idején (1416 márciusában). Az itt létesített kapcsolatok

egyúttal arról is tanúbizonyságot tesz, hogy tisztában voltak a látogató kilétével, szemben azoknak az ajándékoknak a személytelen listájával, amelyeket a külföldi követségeknek adományoztak. Szent Márton a Francia Királyság egyik legfontosabb szentje volt, ereklyéit felettébb nagy tisztelet övezte. Az az igyekezet, ahogyan a franciák minőségi ajándékokat kerestek, és az a tény, hogy a követség kivárta, hogy megkaphassa azokat távozása előtt – csak 1487. október 15-én hagyták el Párizst –, mutatja, hogy mennyire nélkülözhetetlenek voltak a diplomáciai érinkezésekben. Visszafelé haladtukban, első látogatásuk után néhány hónappal a magyarok ismét megálltak Tours-ban.[30]

A szent ereklyéinek értékéről két rövidke történet alapján is képet kaphatunk. 1514-ben Győr püspöke (Gosztonyi János), az esztergomi érsek alárendeltje Magyarországról eljött Tours-ba, hogy a Szent Márton sírjánál buzgón imádkozzék, és valószínűleg magával vitt egy kis darabkát a szent „első és igazi sírjából",[31] hogy azt elhelyezze a gyógyító erejű püspök tiszteletére szentelt székesegyházában.[32] Végül pedig 1538-ban Frangepán Ferenc kalocsai érsek és a magyar király tanácsosa kapott meg négy darabot ugyanebből a sírból, hogy azokat azután négy olyan magyarországi egyháznak adja, amelyekben Szent Márton tisztelete különösen erős volt.[33]

---

nyakékek formában öltöttek testet: Orléans hercege egy ezüst nyakláncot adományozott egy tarajos süllel, míg Berry hercege egyik ötvösétől egy fehér medvékkel ékesített nyakláncot rendelt Zsigmond jelmondatával. *Laurent Hablot:* Formes et fonctions de la délégation des ordres et devises dans les cours européennes XIVe–XVe siècle. [A rendi követségek és jelmondatok formái és funkciói a 14–15. századi európai udvarokban]. In: Relations, échanges, transferts en Occident au cours des derniers siècles du Moyen Âge. Hommage à Werner Paravicini. Actes du colloque de Paris (4–6. décembre 2008.). Ed. Bernard Guenée – Jean-Marie Moeglin. Paris 2010. 433.

[30] Odafelé menet 20 fontnyi halat osztottak szét. Visszafelé ugyanezt az összeget költötték el fehér és siller bor formájában „a mondott város tiszteletére".; *David Rivaud:* Les villes et le Roi. Les municipalités de Bourges, Poitiers et Tours et l'émergence de l'État moderne (v. 1440–v. 1560). [A városok és a király. Bourges, Poitiers és Tours önkormányzata és az újkor hajnala (1440 k.–1561)]. Rennes 2007. 134.

[31] „Frustrum unum a primo et vero tumulo seu sepulcro extractum." – idézi: Le tombeau de saint Martin à Tours [Szent Márton sírja Toursban]. Bulletin trimestriel de la Société archéologique de Touraine 1876. 11–63.

[32] „Supplicanti pro aliquo relquiari beatissimi confessoris, cum nullum alium suppeteret, concessum ei fuit frustum unum a primo et vero tumulo seu sepulcro sancti praedicti beatissimi confessoris extractum, idque ob reverentiam civitatis Jaurinensis et majoris ejusdem ecclesiae in honorem beatissimi Martini fundatae et erectae, et in cujus rei fidem et testimonium ipsi littereae testimoniales cum honore ab ipso capitulo concessae sunt." – idézi: Le tombeau de saint Martin i. m.

[33] „Eadem die, videlicet lunae 26 mensis augusti (1538), domini mei annuentes supplicationi reverendissimi in Christo Patris et Domini Francisci de Frangepanibus, archiepiscopi Colocensis et episcopi Agriensis, summique consiliarii serenissimi Regis Hungariae… eidem supplicanti quatuor portiunculas ex tumulo ejusdem beatissimi Martini

Elképzelhető, hogy könyvek is gazdát cseréltek e követség alkalmáról, ám ezekről a források alig tesznek említést. Mátyás francia eredetű *graduálé*ja Berkovits Ilona feltételezése szerint éppen e követség során jutott VIII. Károly ajándékaként birtokába,[34] ám ez az elmélet nem talált sok követőre. Nemrég Nagy Eszter egy tanulmánya foglalta össze a kutatás eredményeit e kéziratról, összegezve a különböző elméleteket, a stílusjegyeket és jutott arra a következtetésre, hogy a megrendelő maga Mátyás lehetett, a mű pedig egy budai műhelyben készült.[35] Valójában, minthogy a franciákat láthatólag váratlanul érte ez a követség, kevéssé valószínű, hogy előre gondolkodtak volna azon, hogy egy ilyen jelentős munkát megrendeljenek, sőt megváltoztassák egy eredetileg a francia király számára készülő mű ikonográfiai programját. Kissé meglepő lett volna, ha befejezetlen munkát ajándékoztak volna egy olyan igazi könyvbarátnak, mint amilyen Mátyás volt.

A követség tényleges hatása

Zavar a diplomáciai érintkezésekben

A két fél között a tárgyalások során megmutatkozott némi aránytalanság. A fényes magyar követség mögött egy jól kiszámított cél húzódott meg. Egy Habsburg ellenes szövetség létrehozása, illetve Dzsem herceg megszerzése megtörténhetett volna egy titkos diplomáciai tárgyalással is. Ám Mátyás nem ezt az utat választotta, hanem épp ellenkezőleg, a lehető legnagyobb nyilvánosságot kívánta biztosítani.[36] A fényes követség valójában a hatalom demonstrációját szolgálta, amely legalább annyira szólt az európai vetélytársaknak, mint Franciaországnak, amely előtt Magyarországot, mint hiteles politikai partnert igyekezett feltűntetni.

---

in quibusdam capsulis seu vasis argenteis et honestis reponendas pro nonnullis ecclesiis in patria Pannoniarum seu Hungariae constitutis, in quibus celebris de eodem beatissimo Martino agitur memoria, concesserunt et impartiti sunt." – idézi: Le tombeau de saint Martin i. m.

[34] *Berkovits Ilona:* Une ambassade hongroise en France. Revue d'histoire comparée: études hongroises 26. (1948) 250–253.

[35] *Nagy Eszter:* On the Creation of the Gradual of King Matthias. Acta Historiae Artium 57. (2016) 23–82.

[36] Ezt a szempontot érdemes összekötni Mátyásnak azzal a sokkal átfogóbb stratégiájával, amely arra irányult, hogy jelenlétét és hatalmát megerősítse, akkor is, amikor épp nem volt ereje teljében, gondoljunk annak történeti freskónak a megrendelésére, amely a magyar nép történetét vázolta fel uralkodása legvégén, vagy a római eredetmítosz kidolgozására Bonfini művében, szimbolikus ellenpontjaként az alacsony származásnak, avagy a művészetpártoló király képének megformálására vonatkozó gondos erőfeszítésekre.

Míg a magyar követség céljai világosak voltak, a franciáké láthatólag alárendelődött partnerük elképzeléseinek. A francia király köre, amelyet jobban foglalkoztatott a főúri szervezkedés, és amelyet leginkább saját szomszédai legyeskedtek körül, óvakodott attól, hogy bármilyen módon elkötelezze magát Dzsemmel kapcsolatban, az ugyanis valószínűleg gyengítette volna geopolitikai helyzetét, jelesül Velencével és a pápasággal szemben.[37] A magyar követségnek eredetileg két hetet kellett volna Franciaországban töltenie, ebből öt hónap lett, ami világos bizonyítéka annak, hogy a tárgyalások megfeneklettek.

A források tanúsága szerint volt némi rögtönzés a franciák részéről. Október elején, amikor Filipec János már indulófélben volt, a neki szánt ajándékok (díszek, ereklyetartó, Szent Márton relikviái) még mindig nem voltak készen. A Dijon városához intézett királyi levelek is ezt bizonyítják: a követség fényes fogadtatását hivatottak biztosítani, ám túl későn érkeztek meg. A városi tanács regisztrumaiban egy keddi napon, 1487. október 23-án a következő bejegyzés olvasható ugyanis: „Megkaptuk a király leveleit, amelyekben elrendelte, hogy vonuljunk ki a magyar király követségének fogadására. Mivel azonban a levelek túl későn érkeztek meg, lehetetlen volt elébük menni."[38]

„A magyarok tiszteletére"

Figyelemre méltó azoknak a nagy tekintélyű embereknek és testületeknek a sokfélesége és nagy száma, amelyekkel útja során a magyar követség találkozott. Elkísérte őket Tristan de Salazar, Sens érseke, fogadták őket Angers polgárai, a király Reculée udvarházában, egy világi bizalmasa saját rezidenciáján (Plessis-Bourré kastélyában), a Párizsi Egyetem, a Saint-Chapelle, és így tovább. A király oldaláról megnyilvánuló hódolat jelei a magyarok iránt vitathatatlanok: ez jelenik meg az ajándékok bőségében (és az előteremtésükre irányuló színfalak mögötti erőfeszítés), a sok udvari fogadásban (nem pedig egyszerű kihallgatás formájában), amelyet csak tetéztek a király kérésére a városok és az alattvalók által lebonyolított fogadások.

Útja során a követség 1487. június 8-án megállt Angers-ban, a várnegyedben kaptak szállást,[39] ott, ahol nem sokkal korábban az éppen Lavalban időző királyt fogadták.[40] Az angersi városi tanács határozatainak gyűjteménye[41] megőrizte a magyarok városba érkezését, s amely okot adott hidak javítására és más tevékenységek előkészítésére. A helyi előkelők láthatólag latba vetették

[37] *Cevins, M.-M. de:* Mathias Corvin i. m. 329.

[38] *Pélicier, P.:* Lettres de Charles VIII. i. m. 229–230.

[39] *Paul Marchegay:* Notices et documents historiques. [Történeti jegyzetek és dokumentumok]. Angers 1857. 217–226.

[40] *Perret, P.-M.:* Notice Biographique sur Louis Malet de Graville i. m. 97.

[41] Archives municipales d'Angers, Registre BB4., 30. mars 1486. – 4. avril 1487.

kapcsolati hálójukat, hogy beszerezzék a lakomához szükséges élelmiszereket és edényeket. Ez utóbbira a Reculée udvarházban került sor, amely egykor Anjou René kezében volt, majd később XI. Lajos birtokába került. Az itteni tartózkodásuk mellett ismeretes, hogy a magyar követeket fogadták Plessis-Bourréban is,[42] azaz Jean Bourré birtokán, aki a király bizalmasa, kincstartója és titkára volt. Fennmaradt egy levél Louis Malet admirálistól, aki akkor éppen a közeli Château-Gontier-ban időzött, amelyben a következőket írta Jean Bourrénak: „szükséges lesz, hogy igencsak kitegyen magáért, mert a követség önhöz hivatalos holnap este vacsorára"[43]. Az admirális előzőleg a kastélyban időzött, és az egyik helység faliszőnyegét elszakította. Erre felhívta vendéglátója figyelmét és arra buzdította, hogy rejtse el azt „a magyarok tiszteletére":

> „Szemügyre véve a falikárpitot, az igazság az, hogy elég nagy hasítékot csináltam rá, a legjobb, amit tehet, ha kijavíttatja a magyarok tiszteletére, segítségére lesz az a falikárpit, ami a szobámban van a ruhásszekrényben, mert nem is használtam amikor az egészségem megőrzésére leheveredtem. Amikor otthon vagyok, sosem alszom falikárpitos szobában, mert gyötör a meleg éjszaka."[44]

Mint oly gyakran a politikai játszmák során, a másik fél iránt tanúsított figyelem egyenesen arányos a remélt haszonnal, ezt néha valamelyest elkendőzik az események, néha azonban világosan látszik, mint például Christophe de Plailly 1487. október 15-i levelében. Ebben tudatta VIII. Károllyal, hogy a magyar követség elhagyta Párizst, és azt is, hogy Frigyes császár nagyon beteg. Kérte a királyt, hogy „gondoljon azokra az ajándékokra, amelyeket a magyar király küldött neki", hiszen, ha Miksa császár lesz, királysága északi határát erőteljesen fenyegeti majd a burgund házzal fennálló szövetsége.[45]

---

[42] *Georges Bricard:* Jean Bourré. Seigneur du Plessis 1424–1506. Paris 1893. 349–350.

[43] *Sophie Cassagnes-Brouquet:* Louis XI ou le mécénat bien tempéré. [XI. Lajos, avagy a mérsékelt művészetpártolás]. Rennes 2007. 163.

[44] Bibliothèque nationale de France, ms Français 20487, fol. 9.

[45] „Uram! Amennyire csak alázatosan tehetem, Ön jó kegyébe ajánlom magamat. Uram! Tudja meg, hogy ma távozott a magyar követ, és elkísérték a nagyurak, Le Mans [püspöke], Sens [érseke], Yonne [püspöke], a párizsi prépost, Jean Blosset kapitány, az őrség vezetője és mások; […] Uram, e városban megtudtam, hogy a császár nagyon beteg. Ezért Uram, gondoljon azokra a javaslatokra, amiket a magyar király tett, és arra is legyen tekintettel, hogy ha Miksa herceg, a királyné [Margit, VIII. Károly jegyese] apja lesz a császár, ő és az ő fia, Flandria grófja, közvetlenül szomszédosak lesznek az Ön jó városaival. Uram, az ön vérének legkiválóbbjai [a király vérrokonai] és az ön tanácsosai világosan megértették ezt a helyzetet, de Öné a döntés joga és én erre biztatom Önt. Uram! Plaillyba megyek az Ön házába, hogy megnézzem a solymártarsolyát, amelyet tizennégy és fél hónapja nem láttam. Uram, kérem az Istent, hogy adjon Önnek jó egészséget és hosszú életet, és teljesüljön minden igen nemes kívánsága. Kelt Párizsban,

A követség hatását jelző tényezők

Antonio Bonfini a követségről szóló híradást beleillesztette a Magyar Királyság történetének elbeszélésébe. Jóllehet tisztán diplomáciai szempontból nézve a követség kudarcot vallott. Ha így is volt, számára annak lebonyolítása – a megjelenés, a szembeötlő pompa – legalább annyira fontos volt, mint az eredmény.

A másik oldalon, figyelmen kívül hagyva azokat a forrásokat, amelyek a követség kulisszatitkairól (előkészületek, költségek kifizetése) számolnak be, illetve a helyi híradásokat (krónikások), nincs olyan forrás, amelyik egy francia nemzeti krónika magasába emelné a követjárást. Egyébiránt persze igaz, hogy a királyi történetírói állás 1472 és 1498 között betöltetlen volt, ez utóbbi évben nyerte el kinevezését Paul Emile.[46] Összehasonlításképpen, az 1457-es franciaországi magyar követség sokkal nagyobb visszhangot keltett a sok korabeli irodalmi emlék tanúsága szerint.[47] Ellenben a cél akkor más volt. 1457-ben a követség azért érkezett, hogy végleges formába öntsék az ifjú magyar király V. László és a VII. Károly francia király leánya közötti házasság tervezetét. Ez a körülmény alkalmas volt arra, hogy széles körben megmozgassa az ország népét és a közvéleményt. Ezzel szemben az 1487. évi követség egy sokkal bizalmasabb politikai szövegkörnyezetbe illeszkedik. Egyébként sem Guillaume le Doyen, sem Guillaume Oudin nem fedik fel a követség okát. Utóbbi megelégszik annyival, hogy emlékirataiba feljegyezze a magyarok felvonulását és az ezzel kapcsolatos eseményeket, ahogy ő látta azokat.

E megszorításokkal együtt az 1487-es magyar követség a korabeli francia krónikások részéről vitathatatlanul sajátos fogadtatásban részesült: sokkal szívesebben időzött el tekintetük ezen, mint bármely más akkori külföldi küldötteken, és tényleges érdeklődés mutattak a „hungarusok" iránt. Mindenekelőtt, stílustól (próza, vers), a mű megírásának céljától függetlenül szóhasználatukon tükröződik, hogy a követség megérkezte a „szenzáció" érzését keltette a szerzőkben. Guillaume le Doyen például úgy fogalmazott: *„Arany és díszes ruhákba öltö-*

---

október 15-én. Az Ön igen alázatos, és engedelmes alattvaja és szolgája, Christophe de Plailly. A királynak, uramnak." – Bibliotèque Nationale de France, ms Français 15541, 155. sz.; kiadása: *Pélicier, P.:* Lettres de Charles VIII. i. m. XIV. sz. 384–386.

[46] *Chantal Grell:* Les historiographes en France XVI^{e}–XVIII^{e} siècles. [Történetírók Franciaországban a 16–18. században]. In: Les historiographes en Europe du Moyen Âge à la Révolution. Ed. Chantal Grell et al. Paris 2006. 127.

[47] Vö. *Sándor Csernus:* Lanselot, roy de Honguerie et de Behaigne. Naissance et épanouissement d'un mythe au milieu du quinzième siècle. [Lancelot, Magyarország és Behaigne királya. Egy mítosz születése és elterjedése a 15. század közepén]. Acta romanica XIII. Szeged 1988. 93–117. A szerző közli az 1457-es követségről beszámoló valamennyi krónikás listáját.

zött [emberek] / *Nagy megtiszteltetés volt látni őket"*. Az ezt megelőző és követő fejezetekben szűkszavúan megörökített többi követséggel ellentétben a krónikás kiemeli a magyarok „hibátlan" bevonulását a városba:

„Velencéből, Romagnából,
Milánóból, és Magyarországról is
[a margón rubrikában „A magyarok bevonulása Lavalba"]
Arany és díszes ruhákba öltözött [emberek]
nagy megtiszteltetés volt látni őket
aranyszövetű fejékkel, mint az asszonyok,
ami nem volt utálatos.
Országuk szokása úgy tartja,
hogy ebből a pénzből
maguk verték dukátjaikat,
és abból aztán volt nekik bőven elég.
És amikor beléptek Lavalba,
Száz rendnyi volt [ott] és [mind] lovon,
egyik sem a másik sarkát tapodta,
előttük jöttek hibátlan
tamburon dobjaik és heroldjaik
mind szép paripákon ült,
megtiszteltetés volt látni őket
és lószerszámaik mívét.[48]
A nápolyiak láthatóan
Sok szép ajándékot hoztak a királynak
Méneket, öszvéreket és -kancákat
Megrakva arannyal és selyemmel díszített
kisebb és nagyobb kincsesládákkal,
amiket a király örömmel fogadott." (fol. 13v–14r.[49])

[48] Egyaránt jelölheti a lovas és a ló felszerelését, a lovas fegyverzetét, a nyerget, a fogatot és a lószerszámokat.

[49] Bibliothèque nationale de France, ms Français 11511, fol. 13v–14r.: Chronique de Guillaume Ledoyen, notaire à Laval. [Guillaume Ledoyen, lavali jegyző krónikája]. Részleges kiadása: Bibliothèque de l'Ecole des Chartes. III. 1852.; Ledoyen 1480-tól kezdte krónikáját, amelynek írása 1537-nél megszakad.

Guillaume Le Doyen szövege más szempontból is érdekes. Ha leírását összevetjük a Guillaume Oudin angers-i kanonok emlékirataival, illetve a más korabeli követségekről készült feljegyzésekkel, lehetővé válik a leírások valós és sablonos elemeinek (például ajándékok) elkülönítése. A francia történetírók által kiemelt részletek világítanak rá igazán arra, ami a magyar követség láttán szokatlannak tűnt vagy egzotikusnak. Lavalban nem csupán a pompa ragadt meg a szemtanúk fejében, hiszen a velenceiek és a nápolyiak is gazdag követségeket küldtek. A krónikás szóhasználata arról árulkodik, hogy itt valami számára teljesen „más" kultúrával szembesült. Feljegyzi, hogy a férfiak „aranyszövetű fejéket hordtak, mint az asszonyok", majd sietve hozzáteszi, hogy e „női szeszély" egyáltalán nem rontotta le becsületüket, egyszerűen ez volt országuk szokása ilyen alkalmak esetén. Tudjuk azonban, hogy Le Doyen az 1520-as években újraírta művét, a *Laval grófság és vidéke krónikái*-t. Vagyis a helyi kollektív emlékezetre hagyatkozott, amikor előadta ezt a jelenetet, ami olyan képzelt elemekre épült, amelyek ezeknek az „aranyszövetű fejéket hordozó" embereknek keleties jelleget kölcsönzött, vagyis valamilyen egyszerű gondolattól vezérelve, amolyan turbánféleségnek vélte azt.

Bizonyára nem a véletlen műve, hogy amennyire a szöveg lejegyzésének és az eseményeknek az ideje távolodik egymástól, úgy válik az előadás egyre regényesebbé. Guillaume Le Doyen szerint a magyarok *„maguk verik dukátjaikat / és abból aztán volt nekik bőven elég"*. Vagyis egy Magyarországról a középkori francia irodalomban kialakult sztereotípiával szembesülünk, egy távoli, de korántsem teljesen ismeretlen, mesés gazdagságú ország képe sejlik fel.

Összegzés

Jóllehet az 1487. évi követség nem érte el kitűzött célját, és bebizonyosodott, hogy a kor politikai játszmáiban csekély jelentőségű epizód volt, a francia–magyar kulturális kapcsolatokra gyakorolt hatását felül kell vizsgálni a fennmaradt források, jelesül az irodalmi szövegek fényében.

A magyar kísérlet kudarcott vallott, hiszen a francia király nem volt hajlandó kiadni Dzsem herceget. A Szentszéknek végül sikerült megszereznie, a török trónkövetelő el is szállítottak 1488 novemberében.[50] Tagadhatatlan, a magyarok diplomáciai fiaskója a helyiekkel, vagyis a franciákkal fenntartott kapcsolatok minőségének egyenes következménye volt.

1488-tól, miután török herceget kiadták a pápának, VIII. Károly immár nem zárkózott el a gondolattól, hogy Mátyás kapcsolatba lépjen a fogságban

[50] *Nicolas Vatin:* L'ordre de Saint Jean de Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480–1522). [A johannita rend, az oszmán birodalom és a Kelet-Mediterráneum Rodosz két ostroma között (1480–1522)]. (Collection Turcica 7.) Paris 1994. 188.

levő Dzsemmel. A magyar király olyan uralkodónak tűnt, aki megpróbálja a legtöbbet kihozni abból a politikai aduból, amit Dzsem jelentett. A török elleni keresztes hadjáratra vonatkozó elképzelések mind Mátyás kardja alatt keltek életre, egyedül halála szabott gátat ennek a tervnek. Az 1487. évi követség a diplomáciai sikertelenségnél sokkal több volt: megerősítette a francia–magyar kapcsolatokat, és tartós nyomot hagyott a franciák emlékezetében. E látogatás lehetővé tette a királyi igazgatásban szolgáló elit és a főpapok számára, hogy érintkezzenek egymással és kapcsolatokat alakítsanak ki. Nem véletlen, hogy tizenöt évvel később a két ország ismét egymásra talált Foix-i Anna és II. Ulászló magyar király házassága alkalmával.

Franciából fordította:
Kiss Gergely

A fordítást nyelvileg és szakmailag ellenőrizte:
Györkös Attila

Sebők Ferenc

TÓTH ZOLTÁN ÉS A FEKETE SEREG KUTATÁSA

Előadásom indokául azt a megjegyzést kell tennem, hogy Tóth Zoltán nem tartozik a legismertebb magyar történészek közé. Romsics Ignác: Clio bűvöletében című könyvében[1] mindössze három helyen utal rá, abból az egyik lábjegyzet,[2] és Tóth Zoltán egyik írására történő hivatkozás, a másik az akadémia 1949. évi döntése kapcsán való említés, miszerint Tóth Zoltánt tanácskozó taggá minősítették vissza, azaz lényegében kizárták a történészek közül,[3] a harmadik szintén egyik – Szekfű Gyulával közös – írásának említése, amelyben Marczali Henrik munkásságáról emlékeztek meg.[4] Vagyis elmondható, hogy Romsics Ignác egyébként nagy jelentőségű, és vitákat kiváltó könyvében Tóth Zoltán történészi tevékenységét nem tárgyalta súlyának megfelelő terjedelemben, aminek az lehetett az oka, hogy Tóth Zoltán munkásságát a historiográfiai kutatás még nem tárta fel kellő részletességgel. Előadásommal ehhez szeretnék szerényen hozzájárulni, amikor igyekszem rávilágítani, milyen mértékben épültek be Mátyás király fekete seregéről alkotott képünkbe Tóth Zoltán kutatásainak eredményei.

A továbbiakban először is rövid áttekintést szeretnék nyújtani Tóth Zoltán munkásságáról. 1888. december 9-én született Budapesten. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a Ludovika Akadémiára iratkozott be, és katonai pályára készült, azonban tanulmányait megszakítva a Budapesti Tudományegyetem történelemszakos hallgatója lett. Marczali Henrik irányítása mellett 1912-ben szerzett bölcsészdoktori és történelem-latin szakos tanári oklevelet. 1913-tól 1939-ig a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazásában állt, előbb, mint a levéltári osztály napidíjas gyakornoka, majd 1919-től a történeti osztály munkatársa. Múzeumi munkakörével párhuzamosan 1921-ben a középkori magyar hadtörténelem tárgykörében magántanári képesítést szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1932-től 1934-ig a középkori magyar történelem helyettes tanára, 1934-től a magyar hadtörténelem címzetes nyilvános rendkívüli taná-

---

[1] *Romsics Ignác:* Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011.

[2] *Romsics I.:* Clio bűvöletében i. m. 143. 118. jegyzet.

[3] *Romsics I.:* Clio bűvöletében i. m. 375.

[4] *Romsics I.:* Clio bűvöletében i. m. 592.

raként oktatott. 1939–1941 között Pécsett az Erzsébet Tudományegyetemen a középkori magyar és egyetemes történelem nyilvános rendes tanára volt. 1941-ben visszatért Budapestre és a Magyar Nemzeti Múzeum történeti osztályához beosztott nyilvános rendes tanárként tevékenykedett 1952-ben bekövetkezett kényszernyugdíjazásáig.

1927-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező-, 1940-től rendes tagja, 1924 és 1945 között az akadémia hadtörténeti bizottságának tagja. 1949-ben – amint arra Romsics Ignác már hivatkozott könyve is utal – tanácskozó taggá minősítették vissza, s rendes tagságát csak jóval 1958-ban bekövetkezett halála után, 1989-ben állították vissza.[5] Röviden összefoglalva ennyit mondhatunk Tóth Zoltán történészi pályafutásának főbb állomásairól. A historiográfiai kutatásnak tehát még bőven van mit pótolnia ezen a téren, amihez szeretnék néhány szempont kiemelésével hozzájárulni.

Tóth Zoltán 1925-ben publikálta Mátyás király idegen zsoldosserege (a fekete sereg) című művét,[6] amely nem mellesleg a Magyar Tudományos Akadémia Lévay-díjával kitüntetett pályamunka volt. Az egyik tényező, amely figyelmemet erre a munkára, illetve szélesebb értelemben Tóth Zoltán munkásságára irányította, az volt, hogy minden fontosabb könyv, tanulmány, történeti szakmunka, amely Mátyás király korszakával és annak hadtörténeti vonatkozásaival is foglalkozik, alapvető fontosságú munkaként hivatkozik Tóth Zoltán könyvére, némelyikük azt is hozzátéve, hogy a témával foglalkozó önálló monográfia azóta sem született az említett témakörben.[7] Mivel a hadtörténeti kutatások mennyisége és minősége is örvendetesen gyarapszik az utóbbi évtizedekben, logikusnak tűnt számomra, hogy érdemes lenne felmérni: hol tartott a kutatás Mátyás zsoldosseregének vizsgálatát illetően az 1920-as évek elején, közepén, mit sikerült beépíteni az akkori ismeretekből mai tudásunkba, illetve mely pontokon haladta már meg a modern kutatás Tóth Zoltán eredményeit. Mindezek alapján értékelhetjük helyesen a szerző hozzájárulását a kérdéskörről alkotott mai ismereteinkhez.

Lássuk tehát először Tóth Zoltán kutatásainak eredményeit! Az első fejezet széleskörű áttekintést nyújt az európai hadügy helyzetéről a középkor végén. A szerző otthonosan mozog az akkor korszerűnek számító nemzetközi – elsősorban francia és német – szakirodalomban, és ezek eredményeinek árnyalt bemutatásával helyezi a megfelelő történeti kontextusba a zsoldoskatonaság intézményének kialakulását, amely kulcsfontosságú Mátyás király híres

[5] Magyar életrajzi lexikon http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html, letöltés 2019. jan. 26.

[6] *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege. A fekete sereg. Bp. 1925.

[7] A teljesség igénye nélkül lásd pl. *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Bp. 2007. 50.

zsoldoshadseregének létrejötte szempontjából is. Arra a következtetésre jut, hogy „A középkor második felének leghíresebb zsoldosai, azaz legismertebb katonái, azokból a népekből kerültek ki, melyek hosszú szabadságharcokat voltak kénytelenek végigküzdeni: a skótok, csehek és a svájciakból."[8] Ebből a magyar történelemre a legnagyobb hatást a csehek gyakoroltak, ezért a következő fejezetben a szerző a huszita mozgalom hadtörténetét teszi vizsgálat tárgyává. Döntően a német nyelvű szakirodalom által megrajzolt képet mutatja be a huszita hadművészet kialakulásáról és fejlődéséről, de fontos pontokon nézetkülönbséget is megfogalmaz: az akkor hagyományosnak tekinthető álláspont szerint a huszita hadsereg fő erősségét a harciszekerek, illetve a rájuk ültetett gyalogság, valamint a tüzérség alkották, és ezek szinte forradalmian újszerűnek számító alkalmazásával érték el a husziták legnagyobb sikereiket. Ez az álláspont sok igaz elemet tartalmaz, és történeti példákkal is alátámasztható, de Tóth Zoltán rámutat arra, hogy nem lebecsülendő a huszita lovasság szerepe. Ugyanis seregük nem egy ízben támadással ért el sikereket, azaz a szekérvárnak nem csak az a szerepe, hogy kivédje és visszaverje az ellenség támadását, hanem a szekérvár belsejében helyet foglaló lovasság a harc kedvező pillanatában, a szekérvár megnyitása révén döntő ellentámadás eszközéül szolgálhat a meglepett ellenséggel szemben. Mindezek figyelembevételével cáfolja azt az általa hamisnak minősített beállítást, miszerint Mátyás király zsoldosserege a cseh gyalogság és a magyar lovasság hadművészetének ötvözése révén érhette el sikereit.[9]

A következő fejezetben a szerző részletekbe menően megvizsgálja az ország hadügyi viszonyait Mátyás trónra jutásának időszakában. Az ország fegyveres ereje ekkor hagyományos összetételűnek volt nevezhető. Alkotórészei a királyi udvari csapatokból, a bandériumokból és a telekkatonaságból tevődtek össze. Az első arra utaló jel, hogy az említett egységeken kívül mással is számolni kell, 1464-ből származik. Jajca 1463–1464 fordulóján történt ostroma kapcsán a velencei követ említette a király seregében harcoló kb. 5000 gyalogost,[10] akik talán a király által felfogadott cseh katonák lehettek, és akik az 1467-es reformok nyomán létrejött zsoldossereg magvát képezhették.

Tagadja, hogy Mátyás cseh gyalogságát a janicsárság mintájára alakították volna ki. Kimutatja, hogy ez a nézet Istvánffytól származó, és Salamon Ferenc által felkarolt álláspont minden alapot nélkülöz.[11] Bemutatja, hogy a király már a cseh zsoldosok felfogadása előtt is rendelkezett gyalogsággal, amely forrásaiul a hazai városok szolgáltak, és ebből adódóan jelentőségük – akárcsak a városoké az ország gazdasági életében és a polgárságé a társadalom történe-

[8] *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege i. m. 22.
[9] *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege i. m. 33–41.
[10] *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege i. m. 51.
[11] *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege i. m. 75–76.

tében – korlátozott mértékű volt, a király azonban a cseh gyalogság szolgálatba állítása után is a lovasságot, azon belül is a nehézlovasságot tartotta a fő, csatadöntő fegyvernemnek.

A zsoldossereg kialakulásában a döntő fordulatot a cseh háború idézte elő. Tóth Zoltán a háborúban Mátyás azon törekvését látja, hogy a király többre vágyott, mint pusztán csak a déli határ biztosítójának szerepe, részt kívánt venni a korabeli európai politikai élet irányításában, és ehhez szükség volt arra, hogy nyugat felé is érvényesítse akaratát. E háború katonai értelemben vett következményének tekinti a szerző a zsoldossereg létrejöttét, amely ugyan a teljes győzelmet kivívni nem tudta, de a király kezébe sikeresen alkalmazható eszközt jelentett a császár elleni küzdelemben.[12] A következő fejezetben Tóth Zoltán részletesen bemutatja az ausztriai harcokat, és a király seregének összetételét hatalma csúcspontján, amely Bécs elfoglalása után érkezett el. Alaposan megvizsgája a sereg elnevezéseként ismert, és széles körben elterjedt fekete sereg kifejezést. Először is megállapítja, hogy a zsoldossereget Mátyás király életében soha nem nevezték fekete seregnek, másrészt téves az az elképzelés, miszerint a név a király halála után a gyász jeleként viselt fekete színű ruházat, vagy fekete színű páncél miatt alakult volna ki. A legvalószínűbb – a mai napig meg nem cáfolt – magyarázat szerint az elnevezés a sereg egyik vezére, a fekete Haugwitz nevéből származhat,[13] aki röviddel a király halála előtt került a sereg élére, és az ő vezetésével vívta meg a sereg a glogaui háborút.

Az utolsó fejezetben a szerző a fekete seregnek az új király, II. Ulászló hatalmi pozícióinak megerősítésében játszott szerepét, majd pedig a megfelelő anyagiak hiánya miatti felbomását és megsemmisítését ábrázolja. Ebben a fejezetben még erőteljesen érzékelhető, hogy a Jagelló-korral kapcsolatosan a tudományos köztudatban ekkor még élő kép meghatározta Tóth Zoltán látásmódját is: hitelesen mutatja be a feketes sereg sorsdöntő jelentőségű harcait, amelyek nélkül II. Ulászló trónja nem lett volna biztosítható, ugyanis mind János Albert, mind Miksa törekvéseinek meghiúsítása elképzelhetetlen lett volna a zsoldossereg megbízható, a katonai professzionalizmus elemeit felmutató tevékenysége nélkül. Azonban a sereg bomlását Tóth Zoltán is a főurak szűkkeblűségének tulajdonítja,[14] mivel nem voltak hajlandók támogatni a gyenge királyt, hogy az Mátyás politikáját folytathassa. A modern kutatási eredmények tükrében ma már inkább arra következtethetünk, hogy Mátyás gazdasági értelemben túlfeszítette az ország erőforrásait, amely által ugyan létre lehetett hozni a katonai értelemben hatékony és ütőképes zsoldossereget, de figyelembe véve az ország teherbíróképességét, ez a katonapolitikai elképzelés hosszabb távon nem volt

[12] *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege i. m. 198–199.
[13] *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege i. m. 262–263.
[14] *Tóth Z.:* Mátyás király idegen zsoldosserege i. m. 307–308.

fenntartható. Az ország vezetői reálisan ismerték föl: a török elleni védekezés ügyét a korábban jól bevált, könnyebben finanszírozható, katonai értelemben pedig egyébként ütőképes banderiális- és telekkatonasági rendszerre kell visszahelyezni.

Tóth Zoltán művét értékes kiegészítő fejezet zárja, amely a hadsereg zsoldjával, hadszerellátásával és élelmezésével foglalkozik a magyar szakirodalomban elsőként, előrevetítve egy manapság rendkívül fontosnak tekintett és egyre alaposabban kutatott részdiszciplínát, ezt pedig egy – a jobb eligazodást hatékonyan segítő – mutató, és egy szintén nagyon fontos német nyelvű tartalmi összefoglaló követi.

Összegezve a tanulságokat elmondhatjuk, hogy Tóth Zoltánnak a fekete sereggel kapcsolatos kutatásai máig meghatározó jelentőségűek, még akkor is, ha a modern kutatás már nem minden kérdésben osztja a szerző véleményét. Tóth Zoltán széleskörű szakirodalmi ismereteken és az akkor hozzáférhető forrásokban való alapos jártasságán nyugvó kutatási eredményei jó kiindulópontot jelenthetnek egy 21. századi korszerű, a külföldi kutatási eredményeket is figyelembe vevő, és a forrásbázis bővüléséből adódó lehetőségeket is kihasználó új kutatási program számára. Kiegészítve persze az azóta született igen értékes kutatási eredményekkel, amely minden eddiginél részletesebb, alaposabb, és a nemzetközi kutatás eredményeivel összhangban álló képet rajzolhat majd a magyar hadtörténet e nem kis jelentőségű kérdéséről. Mindezek azt is elősegíthetik, hogy Tóth Zoltánnak a magyar hadtörténeti kutatásokban betöltött, méltatlanul elfeledett és kevés visszhangot kapott kutatásai is elnyerjék az őket megillető helyet a tudománytörténetben.

Péterfi Bence

HÁBORÚ ÉS BÉKE, AVAGY KŐSZEG OSTROMAI (1477–1478, 1483)*

Az 1480-es évek osztrák–magyar határvidékének háborús viszonyaiban – modern monográfia híján[1] – még mindig nem látunk tisztán. Jóllehet a főbb történések jól meghatározhatók, mindaz azonban, ami ezek mögött húzódik, roppant bizonytalan. Így például, hogy a meghódított területek lakossága miként viszonyult a magyar uralomhoz (behódolók és elmenekülők), milyen módon szervezték meg a magyar kézre került települések, uradalmak kormányzatát, miként folyt a katonai utánpótlás (a zsoldosok toborzása, a magyarországi hátország szerepe stb.), kevéssé ismert. Mindazt, amit erről tudhatunk, jelentős részben Tóth Zoltán úttörő, majd száz évvel ezelőtt megírt kötetének,[2] illetve Kubinyi András néhány újabb tanulmányának köszönhetjük.[3] Hiányos tudásunk több okra vezethető vissza. Legfőbb elbeszélő forrásaink (Antonio Bonfini,

* A szerző az NKFIH posztdoktori ösztöndíjasa (PD 124903, munkavégzés helye: MTA BTK TTI, peterfi.bence@btk.mta.hu), a „Lendület" Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP 2015–4/2015), valamint a „Kereskedelmi források a középkori magyar gazdaság szolgálatában" (NKFIH KH 130 473) kutatócsoport tagja. Köszönöm Horváth Richárdnak, Neumann Tibornak és Skorka Renátának a tanulmányomhoz fűzött megjegyzéseit!

[1] Még mindig jól használható: *Karl Schober:* Die Eroberung Niederösterreichs durch Matthias Corvinus in den Jahren 1482–1490. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich NF 13. (1879) 1–70., 161–192., 259–294., 383–411.; *Karl Schober:* Die Eroberung Niederösterreichs durch Matthias Corvinus in den Jahren 1482–1490. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich NF 14. (1880) 126–150., 329–337., 429–450.; Összefoglaló jelleggel a magyar szakirodalomban: *Gyalókay Jenő:* Mátyás király, a hadszervező és hadvezér. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II. Szerk. Lukinich Imre. Bp. [1940.] I. 284–295.; *Rázsó Gyula:* Die Feldzüge des Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich (1477–1490). (Militärhistorische Schriftenreihe 24.) Wien [3]1997. A legutóbbi összefoglalást l. B. Szabó János: Mátyás nyugati háborúi. In: Magyarország hadtörténete. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Veszprémy László. Bp. 2017. 289–305.

[2] *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege: a fekete sereg. Bp. 1925.

[3] *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára) Bp. 2007.; *Kubinyi András:* Mátyás király ausztriai kormányzata. Levéltári Közlemények 63. (1992) 111–121.

Jakob Unrest) nem mindig egyértelműek, olykor szűkszavúak, máskor pedig terjengősek, és nyilvánvalóan nem minden tekintetben tájékozottak. Az egyszerű eseménytörténeten túllépő, Tóth Zoltán nyomdokain meginduló feldolgozás elmaradásának másik jelentős oka az, hogy nem egyszerű találni az elbeszélésekkel párhuzamba állítható forrást, mivel az iratanyag, amely az osztrák–magyar háborúskodásokra vonatkozik, roppant mód szétszóródott.

Valóban gyors várostromok, „totális háború" jellemezte volna az osztrák–magyar háborúskodások időszakát, ahogy arra elbeszélő forrásainkat olvasva következtetnénk? Meglátásom szerint aligha. A várostromokra inkább – ha ilyesmire került sor egyáltalán – a végeláthatatlan, a nagyobb összecsapások gyakoriságára pedig a szórványos jelző lenne a találó. Ezen kívül persze rablások és hasonló erőszakos cselekmények, amelyek a másik fél gyengítését és persze azt szolgálták, hogy a zsoldosok saját keresetüket ilyen-olyan módon kiegészítsék, gyakran előfordultak. A harci cselekmények által érintett területen a szemben álló felek hatalmi pozíciói mozaikos eloszlást mutathattak, általában lokális konfliktusok, „kis háborúk"[4] lehettek jellemzőek, ahogy arra máshonnét is lehetne példát citálni.[5] A magyar csapatok inkább a gyengébb ellenállás irányába mozdultak, amelynek révén a nem meghódoló települések, várak (fél) szigetként maradtak fenn a magyarok által uralt térségben. Persze a regurális hadseregek előtti korban az efféle helyzet korántsem volt ritkaság.

Ennek illusztrálására az alábbiakban Kőszeg 1483. évi Mátyás király hadai általi visszafoglalásának előzményeit és utózöngéit tekintem át, amely eset – meglátásom szerint – sok tekintetben nagyon is jellemző lehetett azon a területen, ahol a III. Frigyes és Hunyadi Mátyás közötti háborús konfliktus dúlt.

Christoph Rottaler kőszegi szereplésének kezdetei

Kőszeg 1483. évi ostromzárának és az azt megelőző időszaknak nem Hunyadi Mátyás, hanem a stájer gyökerű famíliából származó Christoph Rottaler[6] volt a főszereplője. Az osztrák szempontból tekintve keleti végeken fekvő Kőszeg aligha lehetett túlságosan vonzó javadalom, hiszen kimondva-kimondatlanul a magyar király igényt formált azon nyugat-magyarországi, Habsburg-kézen lévő uradalmakra, amelyek az 1440-es évek óta változatos körülmények között ke-

[4] *Rázsó Gy.:* Die Feldzüge des Königs Matthias i. m. 6.

[5] Vö. *Samuel Beňa:* The Small War in the Late Middle Ages: A Comparison of the English and Bohemian Experiences. MA Thesis. Bp.: CEU, 2014.

[6] *Paul-Joachim Heinig:* Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik. I–III. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 17.) Köln–Weimar–Wien 1997. I. 235.; Az alábbiakban külön nem idézem e munkát a tanulmányomban előforduló személyekre.

rültek III. Frigyes és hívei kezére.[7] Ennélfogva kis túlzással állandó fenyegetettségben élhetett az, aki az ottani várnagyságot avagy – a Birodalom hűbéri rendszere szerint – a *pfleger*i tisztséget látta el.[8] A Kőszegen szolgáló Friedrich Zenger szemmel láthatóan kiválóan eleget tett a feladatának: 1458 óta[9] szolgált vélhetően megszakítás nélkül[10] kőszegi *pfleger*ként, olykor közvetlenül a császár alá rendelve,[11] olykor viszont más zálogosok helyi várnagyaként.[12]

Rémálmait idézte valószínűleg 1477 nyara, amikor – kőszegi szolgálata során eddig példátlan módon – egyik pillanatról a másikra magyar csapatok jelentek meg a város falai alatt azzal a nem titkolt céllal, hogy a várost és várat birtokba vegyék. Zenger dicséretére legyen mondva, derekasan helytállt, mivel 1477 augusztusának derekán a magyar ostromtábort a hírek szerint Zala, Sopron és Vas megyék (hadi csapatai) elhagyni készültek. Őket a magyar király csak úgy tudta marasztalni, hogy további segélyhadakat ígért.[13] A királyi csapatok 1478 januárjában is még vagy ismét – az időközben, 1477. december 1-jén meg-

[7] A helyzetük értékelését lásd *Csermelyi József:* A határon innen, mégis azon túl. Záloguradalmak Nyugat-Magyarországon – terminológiai kérdések és válaszok. In: Micae mediaevales VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák 12.) Bp. 2018. 13–30.

[8] Vö. *H[olger] Buck:* Pfleger. In: Lexikon des Mittelalters. I–IX. Hrsg. Norbert Angermann. München, 1980–1999. VI. 2047., részletesebben pl. Dietmar Willoweit: Die Entwicklung und Verwaltung der spätmittelalterlichen Landesherrschaft. In: Deutsche Verwaltungsgeschichte. Hrsg. Kurt G. A. Jeserich – Hans Pohl – Georg-Christoph von Unruh – Karlheinz Blaschke – Wilfried Berg – Hildegard Bartels. I–VI. Stuttgart, 1983–1988. I. 100–102.

[9] *Ernst Birk:* Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrichs des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen. Archiv für österreichische Geschichte 10. (1853) 217. 271. sz.

[10] Vö. *Elisabeth Gmoser:* Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647). (Burgenländische Forschungen 86.) Eisenstadt 2002. 83–87.; *Bariska István:* A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország (1447–1647). (Archivum Comitatus Castriferrei 2.) Szombathely 2007. 43–44., 49.

[11] *Birk, E.:* Urkunden-Auszüge i. m. 217. 271. sz. (1458), 227. 352. sz. (1459), 378. 502. sz. (1462), 400. 671. sz. (1463)

[12] *Gmoser, E.:* Geschichte i. m. 86.; Vélhetően hasonló helyzetet kell elképzelnünk egy 1463. január 17-én kelt megállapodás nyomán, amelynek értelmében Ulrich von Schaunberg, Zdenko von Sternberg, Ulrich von Grafeneck és Hans von Rohrbach részére a császár az általuk nyújtott pénzkölcsönök nyomán lekötötte számukra Eggenburg, Kőszeg és Wartenstein várait és városait haszonvételeikkel.; *Birk, E.:* Urkunden-Regesten i. m. 393. 619. sz.

[13] *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon. I–III., V–VI/1., X–XII. Pest 1852–1863. XII. 29–30. DCVI. sz. (Pray György másolata nyomán, az eredeti példány a DL 17 979.)

kötött gmunden–korneuburgi béke ellenére[14] – Kőszeg előtt[15] időztek.[16] Zengert az ostrom idején vesztette életét, vélhetően az ostromló magyarok lőtték le.[17] A magyar részről sikertelenül végződő ostrom utáni időszak kezdetét jelezheti III. Frigyes császárnak az az 1478. január 22-én Kőszeg lakosai számára kibocsátott oklevele, amelynek értelmében a kőszegiek vámmentességet nyertek az őket (vélhetően a hadi cselekmények idején) ért károk enyhítésére.[18]

Az elhunyt Zenger helyére – több hónapra nyúló átmenet után, egy bizonyos Wilhelm Heilingstetter nevű *pfleger*t követően – került Christoph Rottaler. Maga az átvétel viszont nem zajlott le a kívánt gyorsasággal. Mert jóllehet 1478. január 30-án a néhai Zenger és a császár között született megállapodást az utóbbi részéről semmisnek nyilvánították,[19] a különféle unszolások ellenére[20] az átadás–átvétel csak valószínűleg később, a tavasz folyamán zajlott le. Bizonyos oklevelek átadásával kapcsolatban pedig 1478. április 26-án kelt parancslevél.[21]

Zenger és az őt követő Rottaler azonban nemcsak Kőszeget bírta, hanem a rohonci uradalmat is.[22] Kőszeg és Rohonc összekapcsoltsága rendkívüli lett

---

[14] 1478. jan. 7.: *Joseph Chmel:* Aktenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I. I–III. (Monumenta Habsburgica I/1–3.) Wien 1854–1858. II. 518. CXLIV. sz.

[15] Közvetve erre utal az is, hogy Ulrich von Grafeneck a Mátyással fennálló konfliktusát Kőszegnél állomásozó magyarokkal akarta rendezni.; *Chmel, J.:* Aktenstücke i. m. II. 520. CXLVI. sz.; Grafeneck helyzetére lásd *Brigitte Haller-Reiffenstein:* Ulrich von Grafeneck und seine Nachkommen. Ein Parallelfall? In: Andreas Baumkircher. Erben und Nachfolger. Symposium im Rahmen der Schlaininger Gespräche vom 20.–24. September 1989 auf Burg Schlaining. Hg. Ulrike Döcker – Rudolf Kropf. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 88.) Eisenstadt 1992. 142–144.

[16] *Joseph Chmel:* Urkundliches zur Geschichte K. Friedrichs des IV. Auszüge aus einer Conzeptensammlung (Kanzleibuch) im k. k. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv vom Jahre 1478. [Teil 1] Archiv für österreichische Geschichte 3. (1849) 138. 168. sz.

[17] *Jakob Unrest:* Österreichische Chronik. Hg. Karl Grossmann. (Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 11.) Weimar 1957. 83. (82. fejezet)

[18] *Chmel, J.:* Aktenstücke i. m. II. 520–521. CXLVII. sz. Vö: DF 262 266., fol. 39^{v}–40^{r}.

[19] *Chmel, J.:* Aktenstücke i. m. II. 521. CXLVIII. sz.

[20] [1478. január?]: *Joseph Chmel:* Urkundliches zur Geschichte K. Friedrichs des IV. Auszüge aus einer Conzeptensammlung (Kanzleibuch) im k. k. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv vom Jahre 1478. [Teil 2] Notizenblatt. Beilage zum Archiv für österreichische Geschichte 2. (1852) 119. 308. sz. és 143. 351. sz.

[21] *Chmel, J.:* Aktenstücke i. m. II. 557. CCLIII. sz.; Rottaler első ízben 1478. április 27-én lép elénk *pflegeri* minőségében. – *Chmel, J.:* Aktenstücke i. m. II. 557. CCLIV. sz.; A katonák zsoldját megelőlegező polgárok követeléseit Rottaler igyekezzen törleszteni (1478. máj. 18.): *Chmel, J.:* Aktenstücke i. m. 570. CCXCVIII. sz.

[22] *Birk, E.:* Urkunden-Auszüge i. m. 227. 352. sz. és 378. 502. sz.; Az előbbi modern regesztája: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1458–1463). Bearb. Sonja Dünnebeil – Paul Herold – Kornelia

volna? Aligha, hiszen az 1440-es évek végétől az jól megfigyelhető.[23] Arra is találunk példát, hogy Kőszeg mellett olykor *csak* a rohonci bevételekről rendelkeztek, miként arról Bernhard Mitterndorfer és fia, Stefan 1447. november 20. előttre keltezhető, *pflegeri* minőségükben kelt reverzálisa[24] vagy más, 1450-es évekbeli esetek tanúskodnak.[25] Ennélfogva érthetővé válik az az 1478. június 1-jén Christoph Rottaler által Sigmund von Prüschenk részére kiállított reverzális kitétele, miszerint Rottaler vállalja, hogy a rohonci erődítés *(teber)* fenntartására évi háromszáz fontdénárt fog áldozni a bevételekből.[26] Jóllehet arról, hogy e bevételek mely uradalomhoz tartoztak, nem esik szó, mégis inkább Rohoncra, semmint Kőszegre kell gondolnunk. Valószínűleg Rottaler nem Zengerhez, hanem a zálogbirtokos Prüschenkhez hasonló jogokat élvezett. Az viszont nem a császáron múlt, hogy hosszabb távon csak Kőszeget birtokolta. A Rottaler által kezelt másik uradalom, Rohonc ugyanis elveszett, magyar csapatok foglalták el ismeretlen időpontban. 1478 októberében Mátyás király porosz pattantyúsmestere, Jakob Marienwerder nyerte el az adománylevél szerint frissen *(novissime)* elfoglalt várat.[27]

Az 1483. évi ostromzár és „békés" előzményei

1479 vége óta hadüzenet nélküli háború folyt a stájer–karintiai végeken, miután a salzburgi érsek a magyar királlyal kötött megállapodása értelmében

---

Holzner-Tobisch. (Regesten Kaiser Friedrichs III. [1440–1493]. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet 18.) Wien–Köln–Weimar 2004. 110–111. 162. sz.

[23] *Joseph Chmel:* Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.). I–II. Wien 1838–1840. I. 265. 2596. sz. (1449).; Die Urkunden und Briefe (1447–1457) i. m. 155–156. 199. sz. (1451).; *Chmel, J.:* Regesta i. m. I. 275. 2692. sz. (1451) stb.; Az adatok tovább szaporíthatók a Regesta Imperii vállalkozás „általános" és III. Frigyes-kori online adatbázisai alapján: http://www.regesta-imperii.de/regesten/suche.html; http://f3.regesta-imperii.de/ (letöltés: 2019. márc. 5.).

[24] Legutóbb: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1447–1457). Bearb. Paul Herold – Kornelia Holzner-Tobisch. (Regesten Kaiser Friedrichs III. [1440–1493]. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet 13.) Wien–Weimar–Köln 2001. 78. 46. sz.

[25] Ez történt Ulrich von Grafeneck esetében (1452, 1453): Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Tschechischen Republik. Bearb. Eberhard Holtz. (Regesten Kaiser Friedrichs III. [1440–1493]. Nach Archiven und Bibliotheken geordnet 26.) Wien–Köln–Weimar 2012. 205. 527. sz., 210–211. 536. sz.

[26] *Chmel, J.:* Aktenstücke i. m. II. 587. CCCXLVII. sz. (kancelláriai másolati kötet nyomán, keltezés nélkül). Eredeti: Niederösterreichisches Landesarchiv, Sankt Pölten, Herrschaftsarchiv Seefeld, Hardegger Urkunden 348.

[27] DL 100 920.; Vö. *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. (Hunyadiak kora Magyarországon 6.) Bp. 1890–1913. II. 718–719.

beengedte a magyar csapatokat a váraiba.[28] Mindez csak tovább fokozhatta azokat a nem is olyan régi sérelmeket és annak nyomán a tettvágyat, hogy a második osztrák–magyar háborúk során számos ausztriai város és vár, így például az Osztrák Főhercegség testébe mélyen bevágódó, 1481-től már zálog címén is magyar kézen lévő Sankt Pölten engedelmeskedett a magyar királynak.[29] Jóllehet 1480 és 1481 folyamán már kimutathatók kisebb hadműveletek az Osztrák Főhercegség területén,[30] a magyar király csak 1482 márciusában üzent hivatalosan hadat III. Frigyesnek.[31] Majd ugyan hamarosan fegyverszünet következett – a magyar király és a császár 1482. május 10-én egy hónapig, június 10-ig szóló, általános fegyvernyugvásban állapodott meg, amelyet két héttel későbbre, június 25-ig toltak volna ki[32] –, ez azonban nem jelentette a háborús konfliktus végét, a harcok ezután nem sokkal folytatódtak.[33]

Mindeközben valószínűleg Kőszeg környékén – már csak a rohonci magyar szomszédság miatt – igencsak feszültté válhatott a helyzet. A hadviselő feleknek a városhoz és közvetlen környezetéhez való viszonya sok tekintetben emlékeztet a diplomáciai szinteken zajló eseményekre, ám mégsem tartható teljesen ez utóbbi helyi leképeződésének. Sokkal inkább a béke megtartásában volt érdekelt mindkét fél: a császár szerette volna biztonságban tudni Kőszeget, míg a magyar fél a várost övező, már magyar kézben lévő környéket kívánta óvni. Miközben Kőszegen és környékén fegyverszünet volt érvényben, annak meghosszabbítását akarta mind a két fél,[34] ezzel egy időben, azaz 1482 júniusában–augusztusában a magyar csapatok néhány tucat kilométerrel északra éppen Hainburgot ostromolták.[35] A hadviselők szeme előtt nemcsak „közbiztonsági", katonai, hanem bizonyosan kereskedelmi megfontolások is lebeghettek: kifejezetten a magyar király adószedői, harmincadosai, vámosai és más tisztségviselői is bekerültek a megállapodások szövegébe.[36]

---

[28] *Karl Nehring:* Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und Reich. Zum hunyadisch–habsburgischen Gegensatz im Donauraum. (Südosteuropäische Arbeiten 72.) München ²1989. (vált.) 113–114.

[29] *August Herrmann:* Geschichte der l.-f. Stadt St. Pölten. I–II. Sankt Pölten 1917–1930. I. 108–112; Vö. még: *Iványi Béla:* Oklevelek Magyarország és az alsó-ausztriai Sanct-Pölten város összeköttetéseihez (1482–1552). Történelmi Tár II/31. (1908) 151.; *Karl Gutkas:* Matthias Corvinus, Maximilian und die Passauer Besitzungen in Österreich. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 38. (1970) 283–294.; *Nehring, K.:* Matthias Corvinus i. m. kül. 135–136.

[30] Lásd pl. *Gutkas, K.:* Matthias Corvinus i. m. 285.

[31] Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I–II. Közzéteszi Fraknói Vilmos. Bp. 1893–1895. (repr. Bp. 2008.). II. 209. 113. sz.; Vö. *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XV. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények 13. (1912) 1. sz. 436.

[32] *Chmel, J.:* Regesta i. m. II. 702. 7449. sz. és 703. 7459. sz.; Vö. *Wertner M.:* Magyar hadjáratok i. m. 435.

[33] Vö. az 1. lábjegyzetben idézett munkákkal!

[34] Lásd alább a 38. és 39. j.-ben idézett okleveleket!

[35] *Wertner M.:* Magyar hadjáratok i. m. 438–439.

[36] Lásd alább a 39. és 42. j.-ben idézett okleveleket!

Az első, általunk ismert, Kőszeg környékére vonatkozó, helyi fegyverszünet bizonyos, közelebbről meg nem nevezett magyarországi alattvalók, Sopron megye, valamint a császár (voltaképpen Rottaler) között köttetett meg. 1481. szeptember közepén arról hallunk, hogy azt éppen a kőszegi várnagy szabotálta.[37] Ilyesfajta „megingás" természetesen elfogadhatatlan volt, Rottalernek a császár nevében kellett eljárni – adott esetben az általa kezelt (császári) vagyon érdekeit szem előtt tartva. Ilyen módon érhető, hogy a császár rendre utasította. 1482 júliusában az újabb helyi fegyverszünet kezdeményezője egyértelműen Kőszeg városa lehetett.[38] A tárgyalásokon Rottaler jelent meg a császár és Kőszeg részéről, míg a másik felet Mátyás király megbízásából Sopron városa képviselte.[39] Előbb 1482 Szent Jakab és Szent Márton napja közötti időszakra szólt a megállapodás időtartama, amelyet mind a két fél közös elhatározásából – Christoph Rottaler és a soproni ispán,[40] Gindersich (németesen: Heinrich) von Frauenberg[41] tárgyalását követően – az 1483. év Szent György napjáig hosz-

[37] Moravský zemský archiv, G 140 (Rodinný archiv Ditrichštejnů), inv. č. 304 (kart. č. 104), sign. 154/b. [a továbbiakban: „Másolati füzet"], fol. 1^{v}, Bécs, 1481. szeptember 16. III. Frigyes német-római császár megparancsolja Christoph Rottaler kőszegi kapitánynak, hogy tartsa be a bizonyos magyarországi lakosokkal és Sopron megyével megkötött fegyverszünetet. Kivonat: Die Urkunden und Briefe (Tschechische Republik) i. m. 748. sz. Ezúton köszönöm kollégámnak, Horváth Richárdnak, hogy a K 100749. számú OTKA-projekt terhére finanszírozott, 2013. júniusi brnói kutatásuk során fellelt másolati füzetről készített fotókat még 2013 őszén a rendelkezésemre bocsátotta.

[38] „Másolati füzet", fol. 1^{v}, Bécs, 1482. július 16. III. Frigyes német-római császár megparancsolja Christoph Rottaler kőszegi kapitánynak: engedélyezze Kőszeg város tanácsának, hogy az a magyarokkal eredetileg [az 1482. év] Szent Jakab napjáig (július 25-ig) szóló fegyverszünetet ugyanazon év Szent Márton napjáig (november 11-ig) meghosszabbítsa. Kivonat: Die Urkunden und Briefe (Tschechische Republik) i. m. 341. 750. sz.

[39] „Másolati füzet", fol. 2$^{r–v}$, s. l., s. d. [1482. július 25. előtt]. A Mátyás magyar király parancsára eljáró Sopron városi tanács és Christoph Rottaler kőszegi kapitány fegyverszünetet köt az 1482. év Szent Jakab napja (július 25.) és Szent Márton napja (november 11.) közötti időtartamra. Arra a kérdésre nem tudok biztos választ adni, hogy miért nem a soproni ispán szállt ki a tárgyalásokra, ahogy az a következő alkalommal történt. (Erre lásd a 42. j.-t!)

[40] *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András:* Magyarország világi archontológiája (1458–1526). I–II. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Bp. 2016–2017. II. 234.; A 43. j.-ben idézett, biztos napi kelettel rendelkező oklevél nyomán világos, hogy Frauenberg az archontológiában közölt időtartamnál kicsivel biztosan tovább volt „hivatalban". Könnyen elképzelhető, hogy Andreas von Weispriachhal részben átfedésben. Erre és személyére lásd még a következő lábjegyzetet!

[41] A Házi Jenő nyomán elterjedt névalakkal problémák vannak, ugyanis az eredeti forrásokban Freundsberg/-burg vagy Fronsberg-/burg alakokban fordul elő. S jóllehet számos Frauenberg nevű település található nemcsak a délnémet, hanem a cseh–morva vidéken is, miként ez Freundsberg-/burg/Frondsberg névalakról szintén elmondható, bajosan lehet – egyelőre – bármelyikhez is kapcsolni a soproni ispánt. Amiatt, hogy Freundsberg Sigmund von Weispriach ispánsága előtt és után mutatható ki, vagyis igazából, ahogy alább látni fogjuk, abba beékelődve, a tiroli Freundsbergek rokonként joggal merülhetnének fel. Andreas von Weispriach († 1469 k.) feleségének első férje

szabbítottak volna meg.[42] Ehhez nyilván mind a két uralkodó megadta a maga hozzájárulását.[43] Ahogy az ismert, 1483 Szent György napját nem várták ki a magyarok, már ugyanazon év január végén gazdát cserélt a vár és város. A fegyverszüneti tárgyalások kitűnő apropót szolgáltathattak a kőszegi kapitány számára, hogy leginkább a maga, kisebb részt a helyi polgárság számára a legkedvezőbb feltételeket alkudhassa ki.

Először is ajánlatos Bonfinit idézni azzal kapcsolatban, hogy mit tartott érdemesnek megjegyezni Kőszeg 1483. évi magyarok általi elfoglalásáról. Évszám nélkül a következőkről számol be:

> „Schottwiennél a szűk út és az ott felállított őrségek megakasztják [tudniillik Mátyás királyt – P. B.], visszavonul, és elmegy Sopronba. Innen egy kisebb lovas szakasszal meg néhány gyalogos századdal Kőszeg városka ostromára indul, nem messzire Soprontól. Könnyűszerrel elfoglalja; aztán visszamegy Sopronba, ahol pár napot időzik."[44] (Kulcsár Péter fordítása)

Bonfininek a királyi tartózkodását illető adatai – a modern itinerárium-mal összevetve[45] – helytállóak, ám Kőszeg elfoglalásával kapcsolatos értesülései pontatlanok. Már legalább Teleki József nagyszabású, Mátyás király uralkodásával foglalkozó munkája óta ismerték és használták[46] Jakob Unrestnek Kőszeg fent említett elfoglalásával kapcsolatos elbeszélését, miszerint „a város menthe-

---

ugyanis Sigmund von Freundsberg volt. (Vö. Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Begr. Wilhelm Karl Prinz zu Isenburg, fortgef. Frank Baron Freytag von Loringhoven. Neue Folge I–XXIX. Hg. Detlev Schwennicke. Marburg–Berlin–Frankfurt am Main 1980–2013. XVI. Tafel 11.) A probléma csak az, hogy egyelőre egyik általam ismert családban sem mutatható ki Heinrich keresztnevű családtag. A csehes keresztnév származási helyként egyébként is a Cseh Királyságot valószínűsíti.

[42] „Másolati füzet", fol. 1^{r}, s. l., s. d. [1482. november 11. előtt]. A Mátyás magyar király parancsára eljáró Gindersich von Frauenberg [soproni ispán] és Christoph Rottaler kőszegi kapitány fegyverszünetet köt az 1482. év Szent Márton napja (november 11.) és az 1483. év Szent György napja (április 24.) közötti időtartamra.

[43] „Másolati füzet", fol. 1^{v}, Hainburg, 1482. november 14. I. Mátyás magyar király jóváhagyja a Gindersich von Frauenberg soproni ispán és Christoph Rottaler kőszegi kapitány között született, [az 1483. év] Szent György napjáig (április 24-ig) szóló fegyverszünetet.

[44] *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 854. (IV. VI. 190–191.)

[45] *Horváth Richárd:* Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. = Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2.) Bp. 2011. 117.

[46] *Teleki J.:* Hunyadiak kora i. m. V. 251–252.; (Teleki Unrest adatainak felidézésekor némileg pontatlan. Ezen adatok Teleki nyomán terjedtek el más szakirodalmi munkákban.)

tetlenül elveszett. Ezután pedig Rottaler *(Rattaler)* azzal az egyezséggel adta át a várat, hogy a király juttasson neki ezer forintot, illetve az értékeiből mindazt, amit tizenkét szekérrel el tud vinni. No, de ide hallgassatok! Rottaler a tárgyalások során a nála lévő készpénzről egyáltalán nem tett említést, távozáskor a király átkutattatta. Egy öregasszonynál harminchatezer forintot találtak, melyet Rottaler az egyik szekéren akart elszállítani. A király szót emelt, mondván, ez nem csekélység,[47] majd elvette a harminchatezer forintot, Rottalert pedig a szekérrel és az ezer forinttal, amelyet kifizetett neki, útjára bocsátotta."[48]

Unrest értesülése más forrásokkal is összevethető: a király és a császári *pfleger,* Christoph Rottaler között született megállapodást egy 1483. január 22-én kelt királyi oklevél őrizte meg,[49] ami pontosan akkorra datálható, amikor Mátyás kőszegi tartózkodása oklevelekkel igazolható (1483. január 20–25.). Erről az időszakról Solymosi László három és fél évtizede megjelent munkájában jó okkal sejtette, hogy ezekben a napokban került magyar kézre Kőszeg.[50] A megállapodásból kitűnik, hogy Christoph von Rottaler „lelépti díja" valóban ezer forint lehetett, amelyet a megállapodástól számított negyedéven belül a magyarok által megszállt területeken szabadon elkölthetett. A korban megszokott módon Rottalernek a hadi felszerelést (ágyúk, lőpor, nyíl, lándzsa) hátra kellett hagynia, ám – Unrest elbeszéléséből újabb ismerős elemként – saját és felesége holmiját (ruhákat, ékszereket, páncélokat, lovakat, ágyneműt, borsot és sáfrányt) szabadon magukkal vihette. E célból tíz szekeret bocsátottak rendelkezésére. A nyilván az ostrom és hadi népek fizetése miatt eladósodott királyt helyi polgárok voltak kénytelen kisegíteni, akiknek kölcsöneivel kapcsolatban szintén találunk királyi rendelkezést. A kőszegi polgárság szerepe a megállapodás alapján nem tűnik meghatározónak. Ez érthető, mivel – az idézett Unrest-féle szöveghely szerint – ekkor már magyar kézen volt a város. Ugyanakkor érdekérvényesítő képességük felett nem érdemes átsiklani: Klosterneuburg alig néhány hónappal később, 1483 áprilisának végén a helyi lakosság követelésére nyitotta meg a magyar csapatok előtt a kapuit.[51]

Mi lett a sorsa ezután Christoph Rottalernek? Vélhetően részben abból a pénzből, amelyet Kőszeg átadása után kézhez kapott, részben más forrásból

---

[47] E helyen szójátékról van szó. Az eredetiben itt álló *klaynat* alak nemcsak a mai Kleinod ('kincs', 'érték') szónak feleltethető meg, ahogy arra Christoph Rottaler *értékei* („seiner klaynat") kapcsán látunk példát másutt a forrás szövegében, hanem a Kleinheit/Kleinigkeit ('csekélység', 'apróság') szónak is. Erre lásd Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Online-Version. „Kleinigkeit" szócikk (3. pont) (utolsó letöltés: 2019. febr. 19.); Ezúton köszönöm Skorka Renátának a fordítás pontosításában nyújtott segítségét!

[48] *Unrest, J.:* Österreichische Chronik. i. m. 137–138.

[49] „Másolati füzet", fol. 2r, Kőszeg, 1483. január 22., I. Mátyás király és Christoph Rottaler kőszegi kapitány megállapodik Kőszeg várának átadásáról.

[50] *Solymosi László:* Kőszeg 1490. évi feladása. Vasi Szemle 37. (1983) 1. sz. 95.

[51] *Schober, K.:* Die Eroberung i. m. (1880) 132. 8. sz.

– nem tudni milyen céltól vezérelve – 1483 májusában megvásárolt egy Stájerországban, a magyar határ közelében fekvő uradalmat, Thalberget,[52] vagyis nem került távol Kőszegtől. Az sajnos nem ismert, hogy ez idő tájt a stájer határvidéken milyen erőviszonyok voltak. A nem messze fekvő, szintén stájerországi határvárnak számító Fürstenfeld/Fölöstöm és Hartberg biztosan magyar kézen volt 1488-ban.[53] Nem tartom kizártnak, hogy a színfalak mögött a magyar király is rábólintott Thalberg megvásárlására. (A család számára Thalberg jelentősége később növekedett meg igazán: Christoph Rottaler fivérével, Georggal együtt tíz évvel később, 1493-ban immár örökbirtokként kapták meg azt I. Miksától,[54] ez lett báróságuk címadó uradalma.)

Miért éppen Kőszegre esett a magyar király kapitányainak a választása, mi szükség volt az elfoglalására, miféle eredménnyel kecsegtetett 1477–1478 után egy újabb ostrom? Kőszeg elfoglalása több szempontból gyakorlati előnnyel kecsegtetett. Jóllehet stratégiai szempontból talán más is versenyre kelt volna vele, tény azonban, hogy Kőszeg meghódoltatásának idejére – ahogy arra részben már fentebb utaltam és még alább is kitérek – a közeli Rohoncon már a magyar király parancsolt. Így legalábbis nem volt a közvetlen közelben olyan uradalom, amely a császárnak engedelmeskedett volna. Kőszeg új, magyar kapitányának, Battyányi Boldizsárnak egyik feladata más nyugati-magyarországi nemes urakkal, így Baumkircher Vilmossal és Györggyel, valamint Ellerbach Jánossal egyetemben a magyar kézen lévő területek védelme volt a betörő német csapatokkal szemben.[55] Legalább ennyire fontos lehetett a kereskedéssel foglalkozó polgársága, amelynek a magyar király 1484. szeptember végén szabad bor- és ökörkivitelt engedélyezett.[56]

---

[52] *Hans Pirchegger:* Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters. I–III. (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 12–13., 16.) Graz 1951–1958. II. 199.

[53] *Kubinyi A.:* Mátyás király ausztriai i. m. 118.

[54] *Fritz Posch:* Geschichte des Verwaltungsbezirkes Hartberg. I–II. (Große geschichtliche Landeskunde der Steiermark 1–2.) Graz 1978–1990. II. 548.

[55] Erre 1483 novemberéből lehetne a Feistritz (am Wechsel) várából jövő német betörést példaként említeni (DL 102 222.) vagy éppen 1484 júliusából azt az esetet, amikor a magyar király Battyányi Boldizsárt – Baumkircher Vilmos közbenjárása nyomán – az akkor még ellenséges kézen lévő borostyánkői uradalom tartozékainak megkímélésére utasította (DL 101 872.). Ez utóbbi oklevél ismeretét kollégámnak, Horváth Richárdnak köszönöm.

[56] DF 262 266., 55–56. p. (No. 4) és 123–125. p. (No. 32) (a DF-ben lévő fekete-fehér fotókon más az oldalszám).; Német nyelvű kivonatuk: *F[riedrich] F[irnhaber]:* Urkundliches zur Geschichte der Stadt Güns. Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 1. (1851) 124. 4. sz., 127. 32. sz.

Kitekintés 1. – A „revíziós gondolat" a késő Mátyás-korban

Kőszeg visszafoglalása mögött nyilvánvalóan egy másik cél is munkálhatott a magyar királyban: a Habsburg kezelésű, Nyugat-Magyarországon fekvő uradalmak visszaszerzése, még ha erről meglepően keveset is tudunk. S bár az 1486. évi *Decretum maius* bevezetője ország határainak és végeinek nagy költséggel és tetemes emberveszteség árán való helyreállításáról, mi több, kiterjesztéséről szól, abba minden bizonnyal – bármennyire is furán hangozhat elsőre – aligha érthették bele a törvény megszövegezésének idejében még mindig részben Habsburg-kézen lévő nyugat-magyarországi uradalmakat.[57] Jóllehet Rohonc esetében az 1478. évi Mátyás-féle adománylevél világosan fogalmaz: ősidők óta a királysághoz tartozott, és csak rossz és hanyag őrzés miatt veszett el,[58] ennélfogva – szól a már ki nem mondott végkövetkeztetés – a Mátyás csapatai joggal szerezték meg (azaz értelmezésük szerint: szerezték vissza) az uradalmat. Katonai fenyegetés – vélhetően ostromgyűrű vagy csak a felvonuló magyar csapatok láttának – hatására hódoltak meg Fraknó és Kismarton védői 1488 februárjában, akik korábban – a kőszegi helyzethez roppant hasonló módon – helyi fegyverszünetek révén próbáltak túlélni.[59] Az 1488. évi átadást rögzítő oklevél állításai szerint a számos, közelebbről nem részletezett, súlyos ok bírta a királyt a háborúra, ezek közül valószínűleg az volt a legnagyobb jelentőségű, amiről említést tettek: Fraknó és Kismarton egyaránt a Magyar Királysághoz tartozik. Az ott birtokos Szent György-lovagrend ráadásul nem egyszerűen átadta a várait – Christoph Rottalerrel ellentétben mindenféle fizetség nélkül –, hanem Hunyadi Mátyás számára a rendnek megmaradt két ausztriai váruk (Trautmannsdorf, Wartenstein) apropóján még hűségesküt is kellett tennie.[60] (Ennek oka csak az lehe-

[57] „Nam postquam cum Dei auxilio hostes ipsos exterminavimus et oras finesque regni omni ex parte gravissimis licet laboribus, expensis et multorum nostrorum cede non modo rectificavimus, verum etiam plurimum undique extendimus et dilatavimus" – Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns (1458–1490). Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Geisa Érszegi – Susanna Teke. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/19.) Bp. 1989. 266., ill. Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. I–V. Transl., ed. János M. Bak – György Bónis – James Ross Sweeney – Leslie S. Domonkos – Paul B. Harvey, Jr. – Péter Banyó – Martyn Rady. Bakersfield–Los Angeles–Idyllwild–Bp. 1989–2012. III. 42–43.

[58] „castrum Rohoncz simulcum castello infra illud castru habito similiter Rohoncz vocato, quod ab antiquo ad nos et hoc regnum nostrum Hungarie pertinuit, sed per malam et incautam eius conservationem alienatum" – DL 100 920.

[59] Vö. ÖStA HHStA Urkundenreihen, Allgemeine Urkundenreihe 1485 XI. 10., 1485 XI. 29. (A Monasterium.net-en elérhető fényképet használtam.)

[60] *Teleki J.:* Hunyadiak kora i. m. XII. 395–397. DCCLXVI. sz.; Vö. Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. I–III/2. Hg. von der Burgenländischen Landesregierung. [Eisenstadt] 1954–1993. II/1. 110–111., 152., III/1. 230–231.

tett, hogy a lovagrendet 1469-ben a nagy rivális, III. Frigyes katonai megfontolásokból alapította, igaz, eredetileg az oszmánok elleni harc céljából.) Szarvkőt 1486-ban ostrommal hódították meg. Az oklevél nemcsak a háború jogát említi, hanem – a különben fiúutóddal nem rendelkező – Georg von Pottendorf elhalálozását,[61] azaz burkoltan a magyar trónra való háramlás joga is előkerül az érvelésben. (Az külön pikánssá teszi a helyzetet, hogy Pottendorf minden jószágát III. Frigyesre hagyta.)[62] Kabold esetében az eddigiektől eltérő helyzettel találkozunk. Andreas von Weispriach 1482 körüli átpártolása révén ezen uradalom különösebb erőbefektetés nélkül került a magyar király fennhatósága alá, ugyanakkor 1488–1489 fordulóján mégis csak katonai erővel kellett elfoglalni, mivel a Weispriachok a magyar király ellen szervezkedtek.[63] Ugyanez mondható el Lánzsérről, amely Ulrich von Grafeneck átállása révén tért vissza a Magyar Királysághoz, majd Grafeneck özvegyének „megingása" után katonai erővel kellett valamikor az 1480-as évek legvégén megostromolni.[64]

Borostyánkő elfoglalásáról nincs kézzelfogható információ. Annyi bizonyos, hogy 1484-ben még Georg von Pottendorf kezelésében volt.[65] 1486-ban Borostyánkőre és Kismartonra állítólagosan Ulrich von Grafeneck nyert Mátyás királytól adománylevelet.[66] Ám ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy akkor már magyar kézen lettek volna: a fentebb elmondottak értelmében Kismarton ekkor még javában a Szent György-lovagrend birtokában állt. Közvetlenül az 1487. decemberben 16-án Sankt Pöltenben megkötött fegyverszünet előtt egy bizonyos „Perthenstain" ostromát rendelte el a magyar király.[67] A fegyverszünet megkötéséig nem sikerült bevenni, így a fegyvernyugvást biztosító dokumentumban hosszú passzust szenteltek a vár ügyének – sajnos anélkül, hogy megválaszolták volna, hogy az erődítmény hol található.[68] (A hiány azért fájó, mivel a névalak nemcsak Bernstein, hanem éppúgy Pottenstein formában is feloldható.)

---

[61] „castrum nostrum Hornstheyn vocatum in comitatu Soppronienſi habitum, quod alias magnificus condam Georgius Pottendorfer a serenissimo Romanorum imperatore tenuit, nunc quam cum ipso Georgio obeunte tum vero iure belli castrum ipsum ad nostram maiestatem est redactum" – DL 19 146., DF 258 602. (16. századi másolat); Vö. Allgemeine Landestopographie i. m. II/1. 72.

[62] *Haller-Reiffenstein, B.:* Ulrich von Grafeneck i. m. 145.

[63] *Csermelyi József:* A kaboldi uradalom és a kaboldi bárság 15–16. századi története. Turul 90. (2017) 3. sz. 116.

[64] *Csermelyi József:* Die Geschichte der Herrschaft Landsee bis 1553. Kézirat. Köszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratát használhattam.

[65] *Harald Prickler:* Die Herrschaft Bernstein unter den Königsbergern. Dissertation. Wien 1956. 12–13. (a 15. századi történések 16. század végi recepciójával)

[66] Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889–1891. II. 548–549. 336. sz.

[67] DL 103 935.

[68] *Teleki J.:* Hunyadiak kora i. m. XII. 383. DCCLXI. sz.

Mint látható, a nyugat-magyarországi uradalmak visszafoglalásával kapcsolatos álmok számára az alkalmas pillanat valójában egészen későn, csak Hunyadi Mátyás utolsó éveiben következett el. A kronológiát követve két nagy csoport különíthető el: az 1470–1480-as évek fordulóján (Rohonc [1478], Kabold [1482 körül], Kőszeg [1483]), illetve az 1480-as évek második felében magyar kézre kerülő várak köre (Szarvkő [1486 körül], Fraknó és Kismarton [1488], Borostyánkő és Lánzsér ismeretlen időpontban). (Ha bármelyik uradalommal kapcsolatban kétségünk is lenne, a meghódolás biztosnak mondható, hiszen Lánzsér kivételével az 1491. évi pozsonyi békében mindannyian már a császárnak visszaadandó jószágok között szerepeltek.)[69]

Kitekintés 2. – A Rottalerek kőszegi visszatérése

Miként csúszott ki végül a magyar király kezéből Kőszeg ismét és kinek a kezébe került? Közismert, hogy a nyugat-magyarországi, a magyarokkal folytatott háború előtt Habsburg-kézen lévő uradalmak – Rohonc kivételével – az 1491. évi pozsonyi béke értelmében visszakerültek III. Frigyes kezelésbe.[70] Solymosi László kutatásaiból azt is tudjuk, hogy Csolnoki Albert megegyezéssel adta át Kőszeget – ahogy azt annak idején Christoph Rottaler tette – valamikor 1490 októberének elején, azaz a Magyar Királyságba benyomuló birodalmi csapatok első feltűnésekor.[71] Aligha véletlen, hogy a Csolnokival tárgyaló delegáció Andreas von Sonnenbergen, illetve Hans Deschitzen kívül Christoph Rottalerből állt,[72] aki alighanem helyismeretét is tudta kamatoztatni, bár e helyzetben ilyesmire nem volt szükség. Christoph Rottaler biztosan részt vett a hadműveletekben, Szombathelynél felállított hadi táborba állítólag 13 mázsa lőport szállított – nyilvánvalóan saját költségén.[73] Christophnak és az udvarba bejáratos, ott többek között fontos diplomáciai feladatokat ellátó fivérének, Georgnak[74] csak a háború

[69] Lásd a következő lábjegyzetet!

[70] *Neumann Tibor:* Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). [1. közlemény] Századok 144. (2010) 1. sz. 367.

[71] *Solymosi L.:* Kőszeg i. m. 95–99.

[72] *Friedrich Firnhaber:* Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490–1526). Archiv für österreichische Geschichts-Quellen 2. (1849) 419. XX. sz.

[73] *Albert Starzer:* Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei. Die Landeschefs und Räthe dieser Behörde von 1501 bis 1896 mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landeschefs. Wien 1897. 134. Forrása: *Ferdinand Bischoff:* Urkunden-Regesten. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 13. (1876) 116. 19. sz.

[74] Georg Rottaler pályafutásának összefoglalását lásd pl. *Starzer, A.:* Beiträge i. m. 133–137.; *Hermann Wiesflecker:* Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Wien–München 1971–1986. V. 272–275.; *Heinz Noflatscher:*

mintegy 1 643 (rajnai) forintnyi kiadást jelentett, amelynek törlesztésére ugyan ausseei jövedelmeket kívánták lekötni,[75] de e helyett valószínűleg az adósságokat tovább görgették.[76] Részben a ledolgozást szolgálta a Georg Rottaler részére lekötött mödlingi *pfleger*ség,[77] illetve a Csolnokitól átvett kőszegi uradalom is. Ez utóbbiban Georg Rottaler először 1490. december 12-én mutatható ki,[78] ennél valamivel előbb (valószínűleg 1490 késő nyarán, kora őszén) kerülhetett Mödling is – a magyar őrség elvonulása után – a kezelésébe. Persze a lekötött birtokokból nem futotta mindenre, hiszen I. Miksa Georg Rottalernek 1491 augusztusában is 7000 rajnai forint jóváírást rendelt el.[79] Az igazsághoz hozzátartozik, hogy e tetemes összeg felhalmozódása bizonyosan egy másik tisztségének tulajdonítható: kicsivel több, mint egy évig – „hivatalosan" 1491. január 1. és 1492. február 1. között,[80] de valószínűleg már azt megelőzően is[81] – az Osztrák Főhercegség szám-

Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480–1530. (Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches 14.) Mainz 1999. passim.; 1486 és 1493 közötti szerepére lásd még *Susanne Wolf:* Die Doppelregierung Kaiser Friedrichs III. und König Maximilians (1486–1493). (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu Johann F. Böhmer, Regesta Imperii 25.) Köln–Weimar–Wien 2005. passim.

[75] „Herrn Cristoffen und hern Jorgen Rottaler ist man redlicher schuld XVI^{C} XLIII tl. VI ß IX d. ist auf Awsse darumben verwisen, id est XVI^{C} XLIII t. VI ß IX d." – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Reichskanzlei, Fridericiana, Karton 7., Konvolut 1490., fol. 135^{v}. (Bejegyzés egy korabeli írással összeállított füzetben [uo. fol. 130–141.], amelynek címe: „Soldner abpruch". A felirat alatt közel egykorú írással: „1490", azalatt megint más írással: „Hungern".)

[76] A Regesta Imperii Miksa-kori köteteiben (Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. (1493–1519). I–IV. Hrsg. Hermann Wiesflecker. Wien–Köln 1990–2004.) legalábbis nem találtam erre vonatkozó bejegyzést.

[77] Ennek legkorábbi, számomra ismert nyoma (1491. aug. 19.): Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt, Privatarchive, Fideikomissarchiv Dietrichstein (a továbbiakban: KLA FKA Dietrichstein), Urkunden 55. (A Monasterium net-en elérhető fotót használtam.) Kivonat: *Hermann Wiessner:* Das Graf Dietrichsteinsche Fideikommißarchiv. In: Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof und Staatsarchivs. I–II. Hg. Leo Santifaller. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband 2/1–2.) Wien 1949–1951. I. 186.; Vö. *Chmel, J.:* Regesta i. m. II. 788. 8748. sz. (Bestandbrief)

[78] ÖStA HHStA, Länderabteilungen, Niederösterreich (a továbbiakban: LA NÖ), Karton 1., Fasc. 1., [3. dosszié] fol. 186^{r}.

[79] KLA FKA Dietrichstein, Urkunden 55.

[80] „Vermerckht was die rete hie zu Wienn seither dem newen jarstag in anno etc. LXXXXI^{mo} bis auf Sannd Blasien tag in anno etc. LXXXXII^{do} im lannd Osterreich auch von der kunigclichen maiestat an gelt und tuech amphanngen haben, daz dann her Jorg Rotaler zuverraiten angenomen hat. Davon ich Lucas von Phorzheim kunigclicher secretary das gegenpuech und bemeltem herrn Jorgen Rotaler disen nachgeschriben ausczug under diser meiner hanndtschrift gegeben habe." – ÖStA HHStA, LA NÖ, Karton 1., Fasc. 1., [3. dosszié] fol. 182–194.; Ebbéli tisztségének említésére lásd még: KLA FKA Dietrichstein, Urkunden 91.; ÖStA HHStA, RK, Reichsregisterbücher, Bd. QQ, fol. 380^{r}.; Nem egyértelműen fogalmaz: *Starzer, A.:* Beiträge i. m. 134.

[81] A kőszegi *pfleger*i címét először említő forrásban is számvevői minőségében jár el.

vevőjeként is tevékenykedett, amelynek a magyarországi hadszíntér szempontjából is óriási jelentősége lehetett. (Mindez arra is magyarázatot adhatna, miért Georg és miért nem a korábbi *pfleger,* Christoph bukkant fel Kőszegen.) Nem tűnik a valóságtól elrugaszkodottnak azt feltételezni, hogy Georg Rottalernek olykor ténylegesen a saját zsebéből kellett finanszírozni váratlan kiadásokat. A későbbi elbeszélésekben, jellemzően a családi adósságokat évtizedekkel később rendezni próbáló oklevelekben Georg Rottalernek a magyarországi háborúban játszott szerepe inkább így, kevésbé katonai szempontból értendő. A harmadik fivér, Thoman talán Christophhoz hasonlóan hadi babérokra tört.[82] A család iránti feltétlen bizalmat az is mutatja, hogy Georg Rottaler a birodalmi részről – ha talán nem is a tárgyalások legelejétől[83] – a pozsonyi békét aláíró delegáció tagja volt, amelyről utólag jogos büszkeséggel jegyezte meg egy keltezetlen, de biztosan időskori beadványában, hogy az minden korábbi konfliktust elboronált.[84]

A jelek szerint Georg Rottaler kőszegi *pfleger*sége sokkal inkább a rendkívüli hadi helyzetnek szólhatott, erős(ebb)en kötődhetett számvevői hivatalához, mint ahogy elsőre gondolnánk. (Vagy legalábbis e tisztséget bírva és arra hivatkozva Kőszeget sikeresen magánál tudta tartani – a különféle megszerzési kísérleteket visszaverve.) Feltűnő, hogy a kőszegi *pfleger*ségében 1492. január 31-én mutatható ki utoljára,[85] és számvevősége is néhány nappal később, február 3-án ért véget. 1492. február 18-én kelt az a parancslevél, amelyben III. Frigyes császár Kőszeg átadását rendelte el,[86] április 13-án pedig már a Kőszeg városát és tartozékait intette az új „gazdák" iránti engedelmességre.[87] Az új (zálog)birtokosok az 1490-es években meglehetősen agresszív birtokszerzési politikát folytató, Rottalernél is befolyásosabb Prüschenk-fivérek[88] lettek, akik számos, újonnan a magyarok keze alól felszabadult uradalomra lecsaptak. 1492. január 22-én így kaptak Fraknóra és Kismartonra is oklevelet III. Frigyestől.[89] Bár biztosat nem mondhatunk, hogy Kőszeg ténylegesen mikor került ki Rottaler kezéből, egy va-

[82] Pl. ÖStA HHStA, RK, Reichsregisterbücher, Bd. QQ, fol. 88^{v}., 89^{r}.

[83] Vö. *Neumann T.:* Békekötés i. m. (2010) 359. és 133. j.

[84] „Kay. mt. zugn gen Nurnberg, schickte kaiser Fridrich und kay. mt. ir rat gen Prespurg, pin auch ainer gewesn, ist derselb tracktat aufgericht wordn, wie offenbar ist dise land, alle in ain frid gestelt." – ÖStA HHStA, LA NÖ, Karton 2., Fasc. 2., fol. 47^{v}–48^{r}.

[85] *Eduard von Lichnowsky:* Geschichte des Hauses von Habsburg. I–VIII. Wien 1836–1844. VIII. DCXCVI. 1704. sz.

[86] KLA FKA Dietrichstein, Urkunden 56.

[87] *Chmel, J.:* Regesta i. m. II. 791. 8788. sz.; *Lichnowsky, E.:* Geschichte des Hauses i. m. DCCII. 1762. sz.

[88] Vö. *Heinig, P.-J.:* Friedrich III. i. m. passim; *Noflatscher, H.:* Räte und Herrscher i. m. passim.

[89] DL 89 254., p. 55–56.; Vö. *Bariska I.:* A Szent Koronáért i. m. 44.; Fraknót már 1491 novemberében elnyerték II. Ulászlótól.; Vö. még: *Neumann Tibor:* Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). [2. közlemény] Századok 145. (2011) 295–296.

lamiben nem tévedhetünk: legfőbb törekvése az lehetett, hogy az időközben más kezébe kerülő Kőszegre, illetve a Baumkircherek által mind a magyar, mind pedig a császár részéről oklevelekkel biztosított Rohoncra[90] terhelt zálogösszegeket átmentse. A kérdést 1494 júniusában sikerült oly módon tisztázni, hogy mindent a továbbra is nála lévő Mödlingre csoportosítottak át.[91]

Összefoglalás

Akár Christoph Rottaler, akár Csolnoki Albert esetét vesszük szemügyre, kevés kétség férhet ahhoz, hogy felmentő sereg és utánpótlás híján sokan – éh- vagy hősi halál helyett – a megegyezést választották. Míg Csolnoki a jelek szerint rögtön megadta magát, addig Rottaler tartotta egy darabig a rábízott uradalom központját, majd a város elestével úgy ítélhette meg, hogy a vár is tarthatatlan. Mindez rámutat a korszak általános jellemzőjére: sokkal több lehetett a békés körülmények között lezajlott várfoglalás, mint azt elsőre olykor tendenciózus forrásaink alapján gondolnánk, és ahogy erre a Kőszeg elfoglalásával kapcsolatos Bonfini- és Unrest szöveghely közötti sajátos ellentmondás is rámutat. Nyilván a túlélés állt szándékában a helyi lakosságnak is – legyen szó a Habsburg-területekre betörő magyarokról vagy a magyar területre benyomuló birodalmi csapatokról.

A hangsúly a fenntarthatóságon és katonai utánpótláson volt.[92] Olyasfajta portyázások, mint amit 1485-ből ismerünk, amikor magyar csapatok Trieszt térségében jártak, egy részük pedig állítólag Pordenonéig is eljutott, inkább elrettentés, illetve felderítés célját szolgálhatták.[93] Nem lehet kétségünk, ha esetleg ilyesfajta akció sikerrel is járt, a megszerzett stratégiai pontok a távolság miatt nemcsak hosszú-, hanem nyilvánvalóan rövidtávon is megtarthatatlannak bizonyultak volna. Amennyiben valóban várostromra került sor, az óriási terhekkel járhatott, és a magyar határ közelsége sem jelentett lényegi könnyebbséget: a másodlagos hadszíntérnek számító Stájerországban fekvő olyan jelentős, meg-

[90] Vö. *Neumann T.:* Békekötés i. m. (2011) 367.; Az különben nem világos, hogy Rohonc szereplése minek tudható be: ez még a két uradalom régi összekapcsoltságának hagyománya miatt lenne-e így vagy pedig egyszerűen annak a jele-e, hogy az 1490–1491. évi hadjárat során Rohoncot is elfoglalták a birodalmi csapatok és Rottalernek juttatták. Ez utóbbival kapcsolatban nem áll rendelkezésemre további információ.

[91] Regesta Imperii i. m. 3055. sz. és 3056. sz.

[92] A témához lásd *Péterfi Bence:* „Adj, király, katonát!" Zsoldosok és hadifinanszírozás a stájer–magyar határvidéken az 1480-as években. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Szerk. Weisz Boglárka – Skorka Renáta – Kádas István. Bp. 2018. 165–184.

[93] Vö. *Péterfi Bence:* Adalékok a Jagelló-kori magyar–osztrák határ menti kapcsolatok történetéhez. A magyar és birodalmi „kétlaki" nemesség a 15–16. században. Doktori disszertáció. Bp. 2015. 115–116., ill. uo. 548. j.

erődített településeket, mint Grazot és Marburgot (ma Maribor) soha nem foglalták el Hunyadi Mátyás csapatai. S jóllehet Karintiában és Stájerországban voltak olyan jelentősebbnek mondható várak, városkák, amelyek mégis magyar kézre kerültek, azok csak a salzburgi érsekkel 1479 őszén kötött megállapodás értelmében nyitották meg a kapuikat. Az elsődleges hadszíntéren, az Osztrák Főhercegségben szintén találunk ilyen helységeket (Sankt Pölten). A főhercegség magyar határhoz közel fekvő részein a várfoglalásokra nemcsak az 1480-as évekből, hanem már a második osztrák–magyar háború során, 1477-ből lehetne példákat sorolni. Az elhúzódó ostrom ritka, és még kevesebb az olyan, amely sikerrel végződött, ahogy az például 1483-ban Hainburg esetében megfigyelhető. A valóban nagy és jelentős Bécs és Bécsújhely köré vont hosszas ostromzárnak, majd a városok elfoglalásának azonban a puszta tényen kívül a korabeli nyilvánosság számára tagadhatatlanul komoly hír- és propagandaértéke volt. Megérte tehát az idő- és energiabefektetés.

E körülményeket figyelembe véve érdemes tehát Rohonc, Kőszeg vagy a több nyugat-magyarországi, Habsburg-kézen lévő uradalom magyar kézre kerülését átértékelni: elfoglalásuk esetében ugyanazok a stratégiai szempontok érvényesülhettek, mint a már említett hadszíntereken. Mivel igazi veszélyt valószínűleg nem jelentettek, sokáig nem is volt „szükség” meghódoltatásukra, miként azt a Kőszeggel kötött helyi békék sora mutatja. Ennek tulajdonítható az, hogy magyar király a Habsburgok uralta nyugat-magyarországi uradalmak tudatos és teljes bekebelezésének sokáig, 1487–1488-ig nem szentelt figyelmet.

E. Kovács Péter

A KÖPÖNYEG. MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A NŐK

Ad lectores!

Még mielőtt plágiummal vádolnának, gyorsan kijelentem, nem Nyikolaj Vasziljevics Gogol (*1809–1852) munkája inspirált a főcím megfogalmazásában.[1] Valójában Kubinyi Andrásra (*1929–2007) gondoltam, pontosabban 2001-ben megjelent összefoglalójára, és ezen belül „A király és a nők. A trónörökösödés kérdése." fejezetre.[2] Ő volt az első, aki vázlatosan egybegyűjtötte az adatokat I. Mátyás vitézkedéseiről Vénusz oltárán. Abban a pár oldalban, óriási segítséget adott azoknak, akik az uralkodó szerelmi életéről meg szeretnének tudni valamit. És hogy ne lehessen félremagyarázni megállapításomat, nemcsak nekik, hanem a Hunyadi-kor egyéb aspektusait kutató és feldolgozó történészeknek is. Nem sokan vannak, de non numeramur, sed ponderamur.[3] Az viszont, miszerint van mit mázsálni, annak az a bizonyos lebernyeg az oka. Mert mindannyian Kubinyi András köpönyegéből bújtunk elő, elnézést kérve Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkijtől (*1821–1881) a pontatlan idézéstől. Van, aki tagadja, vagy elfelejti, mások nem is tudnak róla, de a legtöbben naponta megköszönik a mesternek azt a bizonyos tudományos malaclopót. Elnézést kérve azoktól, akik hasonlóan gondolkodnak Engel Pálról (*1938–2001),[4] de az én korosztályomnak Kubinyi volt az Engel. És csavarva egy kicsit a fentieken, sokaknak már mindkettőjük Szovák Kornél (1962). A látszólag haszontalan szavaknak nincs semmilyen aktualitása, egyszerűen mindig ez jár a fejemben, ha Kubinyi Andrást olvasok. A korrektúra kézbevételekor jöttem rá, tévedtem. Ebben az évben lenne 90. Ezért tanulmányom legyen szerény megemlékezés, és egyben hatalmas köszönet is.

---

[1] *Nyikolaj Vasziljevics Gogol:* A köpönyeg. – www. mek.oszk.hu, letöltés 2019. máj. 5.

[2] *Kubinyi András:* Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2001. 106–116.

[3] Magamat soha nem soroltam közéjük, annak ellenére, miszerint néhány tanulmányt szenteltem a korszaknak.

[4] Engel Pálban az a legizgalmasabb, hogy Kubinyi Andrással ellentétben, alig tanított, de elképesztő hatással volt, elsősorban a mai 40–50-es, medievista korosztályra.

Az elmélet gyilkosa a gyakorlat

Gazdagnak és befolyásosnak lenni nem lehet rossz, sokan cserélnének azokkal, akiknek ez a történelem során megadatott. Én sem gondolom ezt másképp, de egy dologban viszont nem irigylem az uralkodóházak tagjait. Férjet és feleséget nem ők választottak, hanem a politika. Némi beleszólásuk feltehető, de ezt számos körülmény határozhatta meg. Életkor, hatalmi helyzet, esetleges özvegység, a szülők rugalmassága, és végül a festők rátermettsége. Egy bizonyos, a legtöbben úgy házasodtak, miszerint a nász előtt soha nem látták mennyaszszonyukat, vőlegényüket. A testi és lelki megismerés nem könnyű feladata az esküvő utánra maradt, jóllehet amíg a halál el nem választotta őket, volt idejük bőven. Szerencsésebb esteben legalább korban egymáshoz illettek, de nem ez volt a jellemző, inkább a jelentős korkülönbség dominált, elsősorban a férfiak javára, habár a hatalom, mint kiváló házasságközvetítő, fordítva is produkált meglepetéseket. A mátka idősebb volt a jegyesénél.

Az általánosság a gondolatiság megrontója megállapítását figyelembe véve, megpróbálom tények alapján felvázolni I. Mátyás magyar király (1458–1490) szerelmi életét, valamint lelki és testi szenvedélyét befolyásoló tényezőket. Jelzem, nem vagyok pszichológus, ellenben elegendő tapasztalattal bírok a két nem kapcsolatára nézve. Ezek kizárólag olvasmányélményeimen alapulnak, elvégre a történeti irodalomban súlyos fejezeteket szenteltek ennek a kérdésnek, és mint tudjuk, a historikus nem a gyakorlatnak, hanem a forrásokon alapuló, elméleti alapvetéseknek hisz. És már itt is első probléma? Több száz évnyi távlatból, milyen módszerrel tudunk fényt deríteni egy kapcsolat minőségére. És most kivételesen nem a szexualitásra gondolok, utóvégre ebben a disciplinában nem is vagyunk olyan nehéz helyzetben, annak ellenére, hogy az intim jelenetekről a középkorban személyes beszámolót, legalább is Magyarországon, nem nagyon ismerünk. A fizikai együttlét technikai része fejlődött ugyan, de az alapok évszázadosak. A kölcsönös örömszerzés esetleges tényétől sem tekinthetünk el, sőt a többség esetében az elsődleges célnak számító utódnemzést sem övezi átláthatatlan homály. Ez utóbbi mentálisan kiváltképp nyomasztónak tűnik, esetenként talán korporálisan is, a mindenáron fiút szülni kényszere okán. És ha már világra jött az örökös, lenyugodhattak a kedélyek.[5] Jelzem, ez minden családban, más és más szinten így gondolhatták. A házát, az árut, a földjét, a birtokát, a várát, az uradalmát, az országát, legyen az jobbágy, polgár, nemes, vagy fejedelem, utolsó percei bevégeztével famíliája birtokában akarta látni.

Visszatérve Ámor mezsgyéjére és I. Mátyáshoz, tegyük fel az első kérdést. Mi alakíthatta az uralkodó érzelmi intelligenciáját? Az tartom, hasonlóan

[5] Ha több uralkodói fiú- és leánygyermek született ugyanabban a családban, esetleges házasságuk az ország érdekeit szolgálta. Ilyenek a területszerzés, a hatalmi övezet kiterjesztése, a családi kapcsolatok megerősítése, a jövőbeni trónigény jogi alapja, stb.

a 21. századhoz, a középkorban is az édesanya és édesapa kép jócskán befolyásolhatta a személyiséget, és egyben viselkedési mintákat adhatott a gyermekek későbbi párkapcsolataihoz. Hát ennyi okosság után nem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen bizonyítékként kizárólag szubjektív benyomásainkra hagyatkozhatunk. Mit leshetett el a fiatal Mátyás Szilágyi Erzsébettől (*1410–1484) és Hunyadi Jánostól (*?–1456). Az utóbbival kezdem, mert a törökverő pszichéje témám szempontjából csak egy mellékszál, de benyomásaim felvázolását elengedhetetlennek tartom, elsősorban kisebbik fia nőkkel való viszonyának vizsgálata kázusában. Katona volt, és ez sok mindent elmond. Rendszertelenül rendszeres távollétek, sebesülések és tábori élet, az utóbbival járó körülmények és körüllányok,[6] győzelmek és vereségek. Nagybirtokos volt, és ez sok mindent elmond. A gazdaság és a gazdagság növelése élete alapvetésének számított, időt és energiát nem kímélve hajtotta a vagyont. Politikus volt, és ez sok mindent elmond. Folyamatos konspiráció, állandó készenlét, a familiárisok szüntelen irányítása. Hamisítatlan középkori szuper férfi, aki az említettek ellenére soha nem lett macsói bán. De mit érezhetett ebből a gyermek Mátyás? A távollétet mindenképpen. A tehetősségbe és a szervezkedésbe eleve beleszületett, természetesnek tarthatta. A sikereket élvezhette, a kudarcokat tudomásul vehette, de a gyermekkorában a háttérből a sorsát irányító apa helyett inkább a mamájára támaszkodhatott.[7]

Az anya

Nem csupán több száz év távlatából, de a jelenben sem merném senkire kijelenteni, anyakomplexusa van, legyen ez pozitív vagy éppen negatív. Ennek ellenére a tanulmány hiátusaként tartanám számon, ha nem foglalkoznék Szilágyi Erzsébet és kisebbik fia kapcsolatával. Előre kijelentem: Sigmund Freud (*1856–1939) Ödipusz-komplexus pszichoanalitikus elméletére utalni sem fogok. I. Mátyás király édesanyja a tekintélyes nemesi családból származó Szilágyi Bernolt László (*?–?) és Bellyéni Katalin (*?–?) gyermekeként született. Rajta kívül még három fiú és két lány boldogította a szülőket. Erzsébetet 1428 és 1430 között vehette el Hunyadi János,[8] aki nemsokára Zsigmond (1387–1437) kíséretének a tagjaként útra kelt Itáliába, ahonnét leghamarabb 1434 őszén érhetett vissza.[9] Ez gyakorlatilag 1456-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal így folytatódott. Nem merülnék bele esetleges elkényeztetésének kérdésébe, mint

[6] Ezt csak feltételezem.

[7] Témánk szempontjából mellékes, de fontos személyiség formáló tényezőnek gondolom viszonyát testvérével, Hunyadi Lászlóval, valamint szellemi vezetőivel (tanárai) és katonai kiképzőivel egyaránt.

[8] A Szilágyi famíliára és rokonsági kapcsolatukra: *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 13–17.

[9] *Engel Pál – C. Tóth Norbert:* Itineraria regum et reginarium (1382–1438). (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Bp. 2006. 129.

lelket és testet formáló tényező, hiszen erről kizárólag minden bizonyíték nélküli megállapításokat tehetnék, elsősorban személyes élményeim alapján.[10] Az, hogy a fiús anyák legtöbbször apróbb gyereküket favorizálták, semmiképpen sem általánosítható. Egy bizonyos, egyre kevesebben maradtak körülötte, akikkel szeretetét megoszthatta.

Először férjét vesztette el (1456. augusztus 11.), a következő évben pedig idősebb fiát végezték ki (1457. március 16.), így az anyának gyakorlatilag csak Hunyadi Mátyás maradt.[11] Testvére, Szilágyi Mihály (*?–1460), feltehetően lelki támasza lehetett, ez utóbbit nyilvánvalóan csak feltételezés, de a politikai helyzet alakításában fontos szerepet vállalt, jóllehet nem merném kijelenteni, mindezt kizárólag leánytestvére kezdeményezésére, aki tevékeny részt vállalt a szegedi egyezmény (1458. január 12.) megkötésében.[12] A szerződés fontos lépésnek számított I. Mátyás királlyá választásához (1458. január 24.),[13] nem elfeledkezve nagybátyjáról, aki biztos, ami biztos alapon 15 000 lelkes és fegyveres szavazót hozott magával Budára. Mindezt Erzsébet is átélhette.[14] Az uralkodó édesanyja ott volt 1458 februárjának elején, amikor Podjebrád György (*1420–1471) cseh kormányzó átadta a magyar delegációnak Szilágyi Erzsébet egyetlen gyermekét.[15] Kétségtelenül azt tette, ami egy anya dolga. Úgy gondolom, mindezt szeretettből, és nem hatalmi számításból, jóllehet utólag a kettőt lehetetlen szétválasztani, vagy éppen súlyozni.

Megválaszolhatatlan kérdés, miképp viselte az új helyzetet, miszerint hirtelen egyszerű mamából egy király édesanyja lett. Bizonyítása nehéz feladat, ehhez nem marad más, mint saját prekoncepciónk, valamint néhány oklevél. Érdemes megnézni, milyen módon változott meg társadalmi státusza. Ezt néhány iratból megpróbálom rekonstruálni. Az 1457. január 10-én, Temesvárott kiadott oklevelének az intitulációja így nézett ki: *Elizabet, relicta condam magnifici Johannis de Hwnyad, comitis Bistriciensis*.[16] I. Mátyás megválasztása után már mindez ilyenre formálódott: *Elizabet, serenissimi principis domini Mathie Dei*

[10] Értsd: hallomásból.

[11] A széles családi kapcsolatokkal bíró Szilágyiak esetünkben mellékszálat jelentenek.

[12] Magyar Nemzeti Leváltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: MNL OL, DL). 15 206. sz. 1458. 1. 12. Szeged. Szilágyi Erzsébet oklevele. Kiadása: *Teleki József:* A Hunyadiak kora Magyarországon. X. Pest 1853. 276. sz.; Valamint: *Fraknói Vilmos:* Hunyadi Mátyás király 1440–1490. (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1890. 58–59.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 25–26.

[13] Pontosabban: kikiáltásához.

[14] Szeged után, 1458-ban, kisebb megszakításokkal, Budán volt.; *C. Tóth Norbert:* Szilágyi Erzsébet „udvara." Kézirat.; Ezúton is megköszönöm C. Tóth Norbert (Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet– és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Medievisztikai Kutatócsoport) önzetlen segítségét, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsájtotta.

[15] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 70.

[16] *Ányos Lajos:* Szilágyi Erzsébet oklevelei. Levéltári Közlemények 5. (1927) 1. sz. 1457. 1. 10. Temesvár. Szilágyi Erzsébet oklevele.

gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. regis genitrix.[17] Mondhatnák, mindez formalitás, de ez így nem igaz. Már csak azért sem, mert ekkor I. Mátyás az anyakirálynő szerepben gondolkodhatott, kénytelen lehetett elfogadni édesanyja dominanciáját. Azt, hogy ezt örömmel, véletlenül, vagy kényszerből tette, nem tudom eldönteni. Hosszas munkával mindháromra bizonyítékokat lehetne összegereblyézni.

Érdekes kérdés, vajon az élethelyzetében beállt változást az iratokon kívül máshol nyomon tudjuk-e követni? Úgy tűnik, igen. Gazdasági hátterének többszöri rendezése öszvér megoldásnak értékelhető, hiszen kapott a Hunyadi birtokokból, ezt valójában I. Mátyás örökölte, így többek között a tulajdonába került a Bács megyei Madaras mezőváros, de részesült a királynéknak járó vagyonból is. Kezéhez került a Csepel-szigeti uradalom, valamint Óbuda városa a várral együtt.[18] Fia első feleségének a megérkezéséig az uralkodó édesanyjaként élvezhette a regina elődök kiváltságait. Podjebrád Kunigunda/Katalin (*1449–1464) megjelenésével (1461), a trencséni (Ma Trenčín Szlovákiában.) egyezmény értelmében (1461. január 25.), I. Mátyás átadta nejének a királynékat megillető javakat. Ez az oka, hogy az uralkodó vissza vette anyjától a fentebb említett vagyont.[19] Mielőtt a hálátlan gyerek képét erősítenénk, megjegyzem, ez tökéletesen jogszerű lépésnek számított, és egyben a furcsa helyzet lezárásának, hiszen Szilágyi Erzsébet soha nem volt koronás feleség, de 1461-ig egy pszeudo anyakirálynő helyzetbe kerülhetett. Ezt változtatta meg az új asszony.

A feleslegesnek és unalmasnak tűnő kitérő – lesz még ilyen – után egy újabb fontos kérdésre próbálok választ keresni. I. Mátyás tiszteletből vagy szeretetből, vagy akár mindkettő érzéstől vezérelve gondoskodott Szilágyi Erzsébetről. Nem könnyű a válasz, különösen egy 1463-as oklevél ismeretének a tükrében, amelyben a király mamája uradalmakat kapott udvartartásának ellátására.[20] Az arengában az áll, miszerint az uralkodó nem édesanyja iránti szeretetből és jóakartból teszi mindezt, hanem a királyi méltóságához illően amiatt, hogy Szilágyi Erzsébet rangjának megfelelő kúriájáról könnyebben gondoskodhasson.[21]

---

[17] *Ányos L.:* Szilágyi Erzsébet oklevelei i. m. 2. sz. 1458. 6. 20. Buda. Szilágyi Erzsébet oklevele.

[18] Az utóbbi csak az 1458-as és az 1459-es évek fordulójáig maradt a kezén.; *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[19] Értsd: Óbudát és Csepel-szigetet.; *Teleki József:* A Hunyadiak kora Magyarországon. XI. Pest 1855. 318. sz. 1461. 1. 25. Trencsén. I. Mátyás király oklevele.; Továbbá: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 112–114.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 52.; *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[20] MNL OL, DL 15 814. sz. 1463. 2. 19. Buda. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. XI. 338. sz.; Valamint: *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[21] „universis, quod nos non tantum ex filiali affectione et benevolentia, quibus illustri domine Elysabeth genitrici nostre carissime afficimur, quantum illa magis consideratione ducti, ut eadem honori nostro regio ac statui et conservationi curie sui utilius

Erre valóban sor került,[22] és az adományozások sem szüneteltek. Kiváltságnak is örülhetett. 1464. május 27-én I. Mátyás engedélyezte, ha bármilyen peres ügyében egyszerű, tisztító- vagy éppen földesküt ítélnek meg a bizonyítást elősegítendő, akkor neki ezen nem személyesen, hanem megbízottjain keresztül kell megjelennie. A király édesanyjának 1461 és 1483 között használt pecsétje híven kifejezi helyzetét. Szövege sokatmondó: *S(igillum) d(omine) Elisabeth m(atris) regis Hungarie*.[23]

Reményeim szerint a fentiek alapján ki-ki, más és más következtetést tud majd levonni. Lássuk az enyémet. Sajnos a fiús anya egykéje sztereotip attribútumait a forrásokból nem lehetett rekonstruálni.[24] Mert mik ezek? A legfontosabb, mindig kikéri a mamája véleményét. Egy ilyen alkalmat azért ismerek. A trencséni megállapodás értelmében a házasságot legkésőbb 2 év múlva kellett volna elhálni. Erre korábban is sor kerülhet, ha erre az anyja, a főpapok és a bárók alkalmasnak vélik a hölgyet.[25] A példa kissé erőltetett, de valahol azért arra utal, a fontos dolgokban elfogadja, vagy kénytelen akceptálni anyja tanácsát. A másik ismertetőjegye a *mama* hotelnek, ha a fiú nem költözik el otthonról, de ha már megteszi, akkor anyukája a közelébe keres lakást. Erről sem könnyű bizonyítékot találni, habár tudjuk, Szilágyi Erzsébet hol töltötte a legtöbb időt. Budán, Óbudán és Debrecenben.[26] Az első két helyen kiadott oklevelek esetében ugyan nehéz szétválasztani a valós tartózkodási helyet, de az jól látszik, igazából a fővárosban, a királyi udvarban, vagy annak közelében szeretett élni. Fiához hasonlóan, aki királyként soha nem látogatott haza Hunyadvárra (Ma Hunedoara Romániában.), úgy tűnik ő sem vágyott vissza fiatalsága és özveggyé válásának színhelyére.[27]

Anyaként ott volt fia életének meghatározó eseményeinél. Így második feleségének a fogadásán Pettauban (Ma Ptuj Szlovéniában.), amikor Aragóniai Beatrix (*1457–1508) Magyarországra érkezett.[28] A székesfehérvári koronázást

providere possit." – MNL OL, DL 15 814. sz. 1463. 2. 19. Buda. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: Teleki J.: A Hunyadiak kora i. m. XI. 338. sz.

[22] Értsd: az udvartartás szervezésére.

[23] *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[24] Tudom, a kifejezést általában a testvér nélküli gyerekekre szokták használni, de azt gondolom, I. Mátyás esetében is használható 1457. március 16-a után.

[25] *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. XI. 318. sz. 1461. 1. 25. Trencsén. I. Mátyás király oklevele.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 112–114.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 52.

[26] *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[27] *Horváth Richárd:* Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungarie inquirendam 2.) Bp. 2011.; *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[28] *E. Kovács Péter:* Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás-korban. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp. 2002. 239.

személyesen látta, és a budai esküvőről sem hiányzott.[29] Ez két dologra utal. I. Mátyás nem csak elvárta, hanem örömmel vette jelenlétét, ha nem így lett volna, a mai napig várhatná a meghívót. A másik következtetést nem tudom semmivel alátámasztani. Szilágyi Erzsébetet nem kellett nógatni, hogy megjelenjen a fenti ünnepségeken. Másodszülöttje volt a király, büszkén állhatott/ülhetett a ceremónián, nyilván az első sorban. Az élete végig tartó odaadó szeretet jeleként értékelem viszonyát Corvin Jánossal (*1473–1504). Nagymamaként szerethette, és ekkor még egyáltalán nem volt evidens, miszerint I. Mátyás a házasságon kívül született gyermekét szemeli ki örökösének. 1484 júniusában halhatott meg. Fia, november 11-én, a még mindig jelentősnek számító Hunyadi vagyon töredékét, valamint Szilágyi Erzsébet munkácsi (Ma Mukacsevo Ukrajnában.) és debreceni uradalmát, anyja végrendeletére hivatkozva, az unokájának adományozta.[30]

Összegzésként: viszonyukat nem lehet egyetlen szóval jellemezni. Hatása kétségtelen. Kizártnak tartom, hogy I. Mátyás első házasságáig bármilyen döntésből kihagyta volna, erre már fiatal kora, és az ekkor még domináns erőt képviselő Szilágyi Mihály miatt sem lett volna képes. A váratlan özvegység lehetett a nagy vízválasztó anya és fia kapcsolatában. A Szent Korona visszaszerzése utáni intenzív külpolitikai időszakban vált igazán nagykorúvá, ekkor szakadhatott le Szilágyi Erzsébetről, akit élete végéig tisztelt és szerethetett, ekkor már a felnőtt férfi egészséges hozzáállásával. Amikor a nápolyi asszony megérkezett,[31] vagy finoman el lett küldve a budai palotából, hiszen a *donna* valóban királynénak számított, vagy saját maga jött rá feleslegességére. Elképzelhetően Corvin János neveléséből is részt kaphatott, miután Edelpöck Borbála (*?–1495) elhagyta Magyarországot.[32] A korszak nemes családjaiban általános női–feleség mintát mutathatta meg fiának. Hűség, gyermekek, aggódás, a férfiúi szerep részleges átvállalása. A magasztos dolgok elolvasása után ne feledjük: I. Mátyás férfi volt és uralkodó. A középkorban más erkölcsi norma vonatkozott mindkettőre. Ezért valójában mindegy, milyen női képet vett le Szilágyi Erzsébet életéből, a király és a nők közti kapcsolatra nézve ez irreleváns lehetett.

[29] *Peter Eschenloer:* Geschichte der Stadt Breslau. Herausgegeben und eingeleitet von Gunhild Roth. Teilband II. Chronik ab 1467. Münster, 2003. 984.; 994.; 997.; 999.; 1000.; *Teke Zsuzsa:* Szilágyi Erzsébet. In: Nők a magyar történelemben. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1997. 44.

[30] *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[31] Kunigunda/Katalin esetében más volt a helyzet, még mindketten gyerekek voltak.

[32] Erről később írok.

Az első menyasszony

Mátyást már 1451-ben eljegyeztették.[33] Valójában ez a szó adja vissza az igazságot, 8 éves korban nem nagyon szoktunk párt választani, legalább is hivatalosan. A Szendrőn (Ma Smederevo Szerbiában.) békülgető Brankovics György szerb fejedelem (*1377–1456) és Hunyadi János tárgyalásai során a törökverő a következőben egyezett meg Cillei Ulrikkal (*1406–1456).[34] Leányát, a 10 éves Erzsébetet, amikor az a házassági kort eléri, kisebbik fiához adja. Az esküvő napját 1453. december 6-ra tűzték ki.[35] A lakodalmi terv komolyságára utal egy itáliai bejegyzés. A kormányzó emberei a lagúnák városába mentek bevásárolni, ékszerekért, aranyozott szövetekért valamint egyéb dolgok fejében 8000 dukátot hagytak a boltokban. A kiválasztott áruk ellenben jóval többe kerülhettek, emiatt még 5000-et kértek kölcsön a Köztársaságtól. Velence a fenti összegre jótállást vállalt a kereskedőknél,[36] a keretösszegen belül szabadon soppingolhattak.

A szülők közti ellentét miatt a fiatalok csak 1455 nyarán keltek egybe, pontosabban ekkor részesültek egyházi áldásban. Cillei Ulrik átadta kislányát a kormányzónak, míg Mátyást V. László király (1452–1457) udvarába vitték kamarásnak.[37] Valójában túsznak kellettek. A klasszikus politikai indíttatású frigy inkább a Hunyadi családnak kedvezhetett. Cillei Ulrik magyar bárónak számított, de egyben német birodalmi fejedelem. Örökös fiú hiányában Cillei Erzsébeten (*1441–1455) keresztül férjére szállt volna vagyona. Az esküvővel Hunyadi Mátyás többek között a szerb fejedelmi családdal is rokonságba kerülhetett.[38] Arról, hogy a házasságot elhálták-e megoszlanak a vélemények.[39]

---

[33] Amíg nem király, nem teszem a neve elé számozást.

[34] Cillei Ulrik felesége Brankovics György lánya, Katalin (*1418–1491) volt.

[35] A szövegben ezt olvashatjuk: „Ipsamque puellam Elizabet ad tempus copulandi legittimum in die scilicet festi beati Nicolai episcopi et confessoris in anno 1453 venturi antefato Mathie filio ipsius domini gubernatoris peracta prius solempnitate sponsaliorum et nuptiarum ad traducendum reddet, aut quod Deus avertat." – MNL OL, DL 37 614. sz. 1451. 8. 7. Szendrő. Garai László nádor oklevele. Kiadása: *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 147. sz.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 25.; Cillei Erzsébetet először az idősebb Hunyadi fiúnak szánták. A rigómezei csata (1448) után Brankovics György arra kényszerítette Hunyadi Jánost, hogy unokáját Hunyadi László jegyezze el.; *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 24.

[36] A szövegben ezt olvashatjuk: *qui pro nuptiis nati sui emerunt iocalia, pannos aureos et lane ac alia pro quibus expendiderunt ducatos VIII*^{m}. – Archivio di Stato di Venezia (a továbbiakban: AS VENEZIA) Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 19. 189v. 1453. 3. 20. Velence.; Ebben a kötetben végig az új számozás szerint adom meg a jelzeteket.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 26.

[37] V. László király édesanyja, Luxemburgi Erzsébet (*1409–1442), Zsigmond császár lányaként, Cillei Ulrik unokatestvére volt.

[38] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 21.

[39] Pontosabban Kubinyi András állásfoglalása az ügyben 2001-ben, és az enyém 2019-ben.

Kubinyi András kizártnak tartotta, ezt elhalasztották a gyerekek felnövéséig.[40] Ez így is történhetett, de mit jelent a felcseperedés? Erzsébet ekkor már 14 éves, míg Mátyás 12.[41] A kishölgy a szokásjog szerint már 2 éve alkalmas a házasságra. Jó lenne leírnom, későbbi királyunk életében ő volt az első nő, de állításom 50%-ban támadható lenne, különösen ha Fraknói Vilmost (*1843–1924), és egykori tanárom fentebb idézett sorait olvassuk.[42] A nagyváradi kanonok és szekszárdi címzetes apát tudni vélte a Cillei-krónikára hivatkozva, Erzsébet már a nászéjszaka előtt meghalt.[43] A kiadás szövegében erre semmilyen utalást nem találtam, ellenben az ellenkezőjére, a konszumálás megtörténtére, igen.[44] A kis menyasszony/feleség nem sokáig élt. 1455 októberében költözhetett át Hunyad várából a másik világra.[45]

Mátyás nem sokáig maradt parlagon. 1458-at írunk, és ekkor is az országos politika volt az egyik kerítő. Elhunyt apja helyett más lett a házasságközvetítő. Nagybátyja és Garai László (*?–1459) január 12-én Szegeden egyességre léptek. Szilágyi Mihály és Erzsébet megbocsájtottak a nádornak és feleségének, Alexandrina tescheni hercegnőnek (*?–1463), valamint V. László király titkos kancellárjának, Bánfalvi Barius Miklós pécsi püspöknek (1455–1459), továbbá Alsólendvai Bánfi Pál ajtónállómesternek/udvarmesternek (1456–1458), Hunyadi László (*1431–1457) kivégzésében (1457. március 16.) játszott szerepüket. Ennek fejében megfogadták, támogatni fogják a Podjebrád György cseh kormányzó fogságában lévő Mátyás kiszabadítását és annak királlyá választását. A Szilágyiak viszont hitet tettek, hogy a Hunyadi fiú az oltár elé vezeti Garai

---

[40] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 21.

[41] 1455-öt írunk.

[42] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 31–32.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 21.

[43] A Cillei-krónikára hivatkozva ezt írja: „Erzsébet a házasság consummálása előtt (*vor dem Beylager*) húnyt el."; *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 31.

[44] A szövegben ellenben ezt olvashatjuk: „Aber gräffin Elspet wardt kindweiss verheirath … zu einem gemahl, und ehe sy zu vogtparen jahren kam und beylag, do starb sy auch in ihren jungen tagen" – *Franz von Krones:* Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Graz 1883. 93.; Mivel nem adja meg a krónika jelzetét, akár egy másik variánst is olvashatott.

[45] Halála okát utólag nehéz diagnosztizálni. A testén kialakult két tályogba majdnem belepusztult.; *Amand Hermann:* Capistranus Triumphans, seu historia fundamentalis de Sancto Joanne Capistrano, ordinis minorum insigni regularis observantiae propagatore. Coloniae 1700. 508. 1455. 9. 8. Jófő vagy Jófű. (Ma Dobra Romániában.) Hunyadi János besztercei gróf oklevele. A kiadásban Josio. A kislány állapota miatt hívták Kapisztrániói Jánost (*1386–1456) Hunyadra, az ország több részét veszélyeztető pestis ellenére.; *Hermann, A.:* Capistranus Triumphans i. m.; Úgy vélték, Cillei Erzsébetet szintén ez vette le a lábáról *(Nurum Comitis Cilae filiam, speciosissimam adolescentulam a pestifera curaturus febri).; Hermann, A.:* Capistranus Triumphans i. m. 511. 1455. október 2-án még élhetett.; *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 31–32.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 21.

László lányát, a 18 év körüli Annát (*1440 k.–?).[46] Ha már a számoknál tartunk. A vőlegény lassan már 15, csak hárommal fiatalabb a menyasszonynál. Hiába hát az ugyanabba a folyóba kétszer nem léphetsz megállapítás, főhősünk életének ebben a szakaszában idősebb lányokat szántak neki, és egykor mindketten bátyja menyasszonyai.[47] De legalább más-más vallásúak voltak.[48]

Az első feleség

Garai Anna ellenben soha nem lett Magyarország első asszonya. Ezt családja egy roppant tapasztalt és felkészült főúr politikai machinációjának köszönheti. Podjebrád György kormányzó, a cseh Hunyadi János, akinek hasonlóan a nándorfehérvári hőshöz, esze ágában nem volt visszaadnia a hatalmat V. Lászlónak, miképp III. Frigyes (*1415–1493) sem Ausztriában. A törvényes uralkodó halála (1457) után a bohém ugyan nem tudhatta, egyszer mi lesz a foglyából, de a hatalmas vagyont öröklő Mátyás fejében rendes összeget remélhetett. Lánya jövőjére is gondolt. Az 1449-ben született Kunigundát/Katalint szánta a prágai rabnak. Ezt a közel egy éves elzártságban élő fiú, nyilvánvalóan szabadulása reményében, elfogadta.[49]

Még a 15-öt sem betöltő Mátyást, mialatt a fogság keserű knédlijét ette, 1458. január 24-én magyar királlyá kiáltották ki. Podjebrád Györgyhöz már február első napján megérkezett a hír. A szegedi egyezmény a cseh házassági tervvel pillanatok alatt érvényét vesztette, és az országot ekkor kormányzóként vezető Szilágyi Mihály és testvére, akiknek fogalmuk sem lehetett mi történt Prágában, Vitéz János váradi püspököt (1445–1465) bízták meg a kiszabadítás feltételeiről indítandó tárgyalások vezetésével. 1458. február 9-én a magyar–morva határon (Strážnice) először kifizették a váltságdíjat, majd a választott magyar király kötelezte magát, miszerint menyasszonyát egy éven belül, vagy akár hamarabb, az országába hozatja, és amikor 12 éves lesz, feleségül veszi, majd megkoronáztatja.[50]

---

[46] MNL OL, DL 15 206. sz. 1458. 1. 12. Szeged. Szilágyi Erzsébet oklevele. Kiadása: *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 276. sz.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 58–59.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 25–26.

[47] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 24.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 25.

[48] Cillei Erzsébet ortodox, Garai Anna katolikus.

[49] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 42.

[50] Magyar Nemzeti Leváltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MNL OL, DF) 289 346. sz. 1458. 2. 9. Strážnice. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 279. sz.; Podjebrád György ellenben arra tett ígéretet, egy éven belül, vagy akár hamarabb, átadja Pozsonyban Kunigundát/Katalint.; *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 280. sz. 1458. 2. 9. Strážnice. Podjebrád György cseh kormányzó oklevele.; A vétkes 100 000 aranyat fizetne a másiknak a házasság elmaradása esetén.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 70–72.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 42–43.

Úgy vélem, Mátyást legalább egy dologban szerencsésnek tarthatjuk. Úgy tűnik, életének eddig a szakaszáig mindegyik mátkáját még az esetleges esküvő előtt láthatta,[51] így Kunigundát/Katalint is „akinek alakját, arcát és testi formáját ismeri."[52] Podjebrád György, ekkor már cseh király, lánya végül is csak 1461-ben érkezett Magyarországra. Elsősorban az örömapán múlott a dolog, de úgy tűnik, I. Mátyás sem erőltette a nászt, aki január 25-én ígéretet tett, május 1-én leendő feleségét Trencsénben személyesen, vagy követei által fogadja, és ezután Budán 14 napon belül eljegyzi.[53] A házasságot *a die desponsationis* legkésőbb 2 év múlva elhálják, de akár korábban is, ha erre az anyja, a főpapok és a bárók alkalmasnak vélik a hölgyet. Megkapja a királynékat megillető birtokokat, saját megkoronázásának a napján, vagy az arra következőn, Kunigundával/Katalinnal hasonlóan ezt fogja tenni.[54]

A Vitéz János által vezetett tárgyalásoknak köszönhetően, a trencséni oklevél értelmében, a 12 éves Kunigunda/Katalin május 25-én indult el Prágából, és június 11. tájban érkezhetett Budára. A hónap második felében, de még 23-a előtt, a várban Szécsi Dénes bíboros, esztergomi érsek celebrálásával ünnepélyesen, lovagi tornáktól kísérve, megtartották az esküvőt.[55] Antonio Bonfini (*1434–1503) így emlékezett meg az eseményről: „Körülbelül ebben az időben tartották a királyi menyegzőt, mivel fentebb említett első menyasszonyának halála után már elkövetkezett a házasság György cseh király lányával, akit a börtönből való szabadulása előtt jegyzett el. Gyönyörű készülettel hozta el, és csodás szerelemmel szerette. A cseh főnemesek Trencsénig elkísérték, itt a magyar főpapok és előkelők fejedelmi pompával fogadták, és elvitték Budára, ahol az esküvői ünnepség lezajlott. Katalin volt a neve."[56] Mivel nem lett megkoronázva

[51] Egyedül talán Garai Anna esetében lehet némi kétségünk.

[52] A szövegben ezt olvashatjuk: „ipsamque puellam Catherinam, cuius formam, faciem et corporis integritatem vidimus." – MNL OL, DF 289 346. sz. 1458. 2. 9. Strážnice. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 279. sz.; *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 280. sz. 1458. 2. 9. Strážnice. Podjebrád György cseh kormányzó oklevele.

[53] Ez valójában 15, mert az oklevél kiadási napjához kellett hozzáadni a 14-et.

[54] *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. XI. 318. sz. 1461. 1. 25. Trencsén. I. Mátyás király oklevele.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 112–114.; *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 52.

[55] *C. Tóth Norbert:* Mátyás király első felesége. Kézirat.; Ezúton is megköszönöm C. Tóth Norbert (Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet– és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Nemzeti Levéltár Medievisztikai Kutatócsoport) önzetlen segítségét, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsájtotta.; *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[56] *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. – www.tankonyvtar.hu, letöltés 2019. máj. 5. 3. tized. 10. könyv. 31. fejezet.

– ekkor még I. Mátyás sem –, az addigi királynéktól eltérően, egyetlen megyei ispánság volt a kezén, sőt semmilyen oklevelet sem ismerünk tőle.[57]

A házasság elhálására legkésőbb 1463-ban sor kellett kerüljön, hiszen tudomásunk alapján Kunigunda/Katalin február 23-án gyerekszülés közben életét vesztette.[58] A konszumálás idejét is behatárolhatjuk, mivel I. Mátyás 1463. január eleje és március eleje között valóban Budán tartózkodott,[59] sőt április 14. és május eleje között hasonlóan a fővárosban volt.[60] Testileg talán ekkor ismerhették meg egymást először. Volt olyan, aki sürgette is a nászt. Janus Pannonius (*1434–1472) a moldvai háború idején fogalmazta következő szavait:

„Már kivirulva a nászt várja a kis Katalin!”[61]

A király valóban ezidőtájt tért vissza a csatamezőről Budára,[62] (1463. január), ahol talán egy sokkal szórakoztatóbb küzdelem várt rá. De térjünk vissza a fenti briliáns matematikai levezetésemre a fogantatást kiszámolandó. Ennek egyetlen hibája van, C. Tóth Norbert véleményét elfogadva és átvéve, I. Mátyás felesége nem volt terhes, amikor meghalt. Az értesülést Johannes Długosz lengyel történetíró (*1415–1480) munkája alapján vette át a szakma, köztük én is.[63] Jan Tomáš Pešina z Čechorodu morva történetíró (*1629–1680) ellenben, aki különféle, köztük kortárs elbeszélő forrásokat felhasználó, 17. században összeállított históriájában *(Mars Moravicus)* elfogadhatóbb okot ad a királyné elmúlására. Tüdőbajban szenvedett, gyermektelenül halt meg. Budán, a Szent Zsigmond-egyházban, ahol csehül szoktak prédikálni, tisztességesen, de anélkül, hogy Mátyás király meggyászolta volna, eltemették. Királyi apja parancsára a gyászmisét Prágában és szerte Csehországban március 8-án tartották.[64]

Az udvarban elég jól eligazodó Antonio Bonfini is csak ennyit írt élete végéről: „Alig töltött el a királlyal négy esztendőt, és a koronázás előtt korai haláltól

---

[57] Az ispánságok hiányának a zavaros belpolitikai helyzet lehetett az oka. Az északon fekvő birtokok, a zólyomi ispánság és a bányavárosok Jan Jiskra z Brandýsa zsoldosvezér (1400 k.–1469 k.) kezén voltak, Szilágyi Erzsébet birtokolta a beregi ispánságot és a munkácsi uradalmat, míg Diósgyőrt a borsodi ispánsággal királyi tulajdonban volt.; *C. Tóth N.:* Szilágyi Erzsébet i. m.

[58] Erről még írok.

[59] 1463. január 3. és 1463. március 10. között.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 72.

[60] 1463. április 14. és 1463. május első napjai között.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 73.

[61] Panaszkodik Mátyás király Moldvában való hosszas időzése miatt.; Jani Pannonii opera omnia. Janus Pannonius összes munkái. – www.mek.oszk.hu, letöltés 2019. máj. 5.

[62] 1463. január 3-a körül.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 72.

[63] *C. Tóth N.:* Mátyás király i. m.

[64] Uo.

elemésztetvén az isteni Zsigmond egyházában temették el."[65] Egy sort sem szentel a tragikus szülésnek, jóllehet egy uralkodó életét és országa sorsát meghatározó tényező nem kerülhette el figyelmét. De az 1464. március 2-án Velencében Francesco Giustiniáninak (*?–?) kiadott követi utasításban, akit a koronázásra küldtek Budára, sem olvashatunk semmit a halál okáról, ellenben ha igaz a hír, akkor a Köztársaság nevében kondoleálnia kell I. Mátyásnak.[66] A lagúnák városában egy esetleges szerencsétlenségről bizton említést tettek volna. Mellékesen az sem biztos, hogy követükön keresztül érkezett a hír. Erre utal a *relatus* est kifejezés, és a bizonytalanság.[67] Giovanni Aymo (*?–?) ebben az időben két levelet küldött Velencébe. Az egyiket február 18-án, a másikat február 21-én.[68] Ezekben semmit nem találunk a királynéról. Ezután még két beszámoló érkezett, most már a két követtől (Giovanni Aymo és Francesco Giustiniani) együtt.[69]

És hogy mi az oka a kettős névnek (Kunigunda/Katalin)? Jó lenne azt írnom, az irodalom, hiszen Janus Pannonius így lelkendezett:

„Régi hazáddal együtt illik neved is kicserélni:
Légy Kunigunda helyett már ezután Katalin!"[70]

A költő soraiból az következik, miután Podjebrád György lánya megérkezett Magyarországra, a Kunigunda helyett a Katalin nevet használta. Mindez remek befejezése lenne a fejezetnek, de sajnos nem így van. Már a Strážnice-i egyezményben is ezt írják róla: *Catherina, alio nomine Cunigundis appellata*. Később még két alkalommal említik a szövegben, de már Katalinként.[71] Apja

[65] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 3. tized. 10. könyv. 31. fejezet.

[66] AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 22. 3v–4r. 1464. 3. 2. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek Mátyás király korából 1458–1490. Szerk. Nagy Iván és B. Nyáry Albert. I. Bp. 1875. 163. sz.; Ebben a kötetben végig az új számozás szerint adom meg a jelzeteket. Az ünnepélyes követség küldéséről 1464. február 18-án már tudósították magyarországi követüket (Giovanni Aymo).; AS VENEZIA Registri 21. 230v. 1464. 2. 18. Velence.; Ebben a kötetben végig az új számozás szerint adom meg a jelzeteket.

[67] AS VENEZIA Registri 22. 3v–4r. 1464. 3. 2. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 163. sz.

[68] Ebben a levélben utalnak a két iratra, ezeket Giovanni Aymo adta fel. Ezt már a két követnek (Giovanni Aymo és Francesco Giustiniani) címezték.; AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 22. 4v–5r. 1464. 3. 12. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 164. sz.

[69] Ezek dátuma 1464. március 29. és 31. AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registri 22. 13r. 1464. 4. 13. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 167. sz.

[70] Katalin magyar királynéról. – Jani Pannonii opera omnia i. m.

[71] MNL OL, DF 289 346. sz. 1458. 2. 9. Strážnice. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 279. sz.

oklevelében kizárólag Catherina.[72] Már meg is nyugodhatnánk egy kicsit, de a Trencsénben megfogalmazott és kiadott iratban tizenötször Kunigunda, jóllehet ezt Mátyás jegyezte.[73] Mivel a két név nem egymás fordítása, marad a tanácstalanság. Mellékesen, a cseh király első felesége Kunigunde von Sternberg/Kunhuta ze Šternberka (*1425–1449) bárónő volt. Az ő egyik gyermeke a mi Kunigunda/Katalinunk. Lehet rajta elmélkedni.

A facér király

A magyar uralkodó első felesége halála után azonnal nősülni akart, de esetében ez nem ment könnyen. Nem fiziognómiai adottságaival lehetett a baj, jóllehet a korszak festői még nem ismerték a photoshopot, ellenben bárkiből elfogadható kinézetű menyasszonyt és vőlegényt tudtak a vászonra varázsolni. Az okot máshol kell keresnünk. Keresleti oldalon I. Mátyásnak egy európai hírű, és remek politikai kapcsolatokkal rendelkező dinasztiában született társra lett volna szüksége. Ebben nem volt hiány. Először a Német-római Birodalomban próbálkozott. A kísérlet tökéletesen beleilleszthető a Szent Korona visszaszerzése után indított diplomáciai lépések közé.[74] III. Frigyes császárral szemben szövetségeseket keresni a német területeken. Ehhez jól jött volna egy helyeske a birodalomból. Először Brandenburgba kereskedett feleség után, ahol II. (Vas) Frigyes választófejedelem (*1413–1471) és III. (Achilles) Albrecht őrgróf (*1414–1486) a szóba jöhető lányai jó partinak számítottak.[75] Az utóbbi gyermeke volt, a második házasságában született Borbála (*1464–1515), aki II. Ulászló magyar és cseh király (1490–1516) első neje lett.[76] I. Mátyás próbálkozásáról III. (Achilles) Albrecht őrgróf két leveléből tudunk. Ezeket a császári udvarban állomásozó követeinek (Jörg von Absperg doktor és Wenzlaw Ryman ansbachi kanonok) címezte.

A homéroszi nem sokat kertelt. Az ötlet érdekli, azt akarja, hogy a magyar király elvegye a lányát, ellenben rossz időket járnak, nem sok pénzt tudna adni

---

[72] Két alkalommal említették.; *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. X. 280. sz. 1458. 2. 9. Strážnice. Podjebrád György cseh kormányzó oklevele.

[73] *Teleki J.:* A Hunyadiak kora i. m. XI. 318. sz. 1461. 1. 25. Trencsén. I. Mátyás király oklevele.

[74] Felesége haláláról azért ne feledkezzünk meg.

[75] Mindketten pozitívan fogadták az esetleges házasság ügyében magyar diplomácia megkeresését. II. (Vas) Frigyes, aki a Hohenzollern családból származott, választófejedelem szóba jöhető lányai: Dorottya (*1448–1519) és Margit (*1450–1489). III. (Achilles) Albrecht őrgróf szóba jöhető lányai: Orsolya (*1450–1508), Erzsébet (*1451–1524) és Margit (*1453 –1509). A második házasságából származókat nem vettem figyelembe. Ott a legidősebb Amália (*1461–1481) volt.

[76] 1500. április 3-án a titkos consistoriumon VI. Sándor pápa érvénytelenítette a házasságot. Ennek körülményeire: *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 245.

hozományként.[77] Testvérét is megkeresték, ezt is tőle tudjuk, de őt ez nem zavarja, mert a barátság fontosabb neki, a döntő szót úgyis III. Frigyes mondja majd ki.[78] Jelzem, III. (Achilles) Albrecht őrgróf továbbra is foglalkozott a felvetéssel. A következő levelében majd kifejti erről a véleményét, és ezt másolatban küldi majd el a diplomatáknak.[79] A tervet Fraknói Vilmos szerint a bárók ellenállása hiúsította meg.[80] Érvelését Gerardo Colli (*?–?) beszámolójára alapozta, aki I. Francesco Sforza milánói herceget (1450–1466) tudósította Velencéből.[81] A diplomata Vigevanóban született,[82] soha nem állt a Köztársaság szolgálatában, ellenben ebben az időben rezidensként a lagúnák városa és Lombardia között ingázott.[83] A jogvégzett kiküldött a Magyarországról visszatért Hieronimus Landus krétai érsektől (1458–1493) szerezte be az információkat, akit hírek reményében meglátogatott.[84] A főpaptól hallhatta a főúri tiltást.[85] Ennek ellenére én ezt azért megkérdőjelezném, nem csak a követek köztudott íráskényszere miatt.[86] A magyar főuraknak lehettek fenntartásai az ötlettel szemben, de beleszólásuk, semmi. 1464-ben vagyunk. I. Mátyást már megkoronázták (1464. március 29.), az 1464. április 6-án kibocsájtott dekrétumában semmilyen nyoma egy esetleges ellenszegülés említésének.[87] Azt még csak-csak el tudom fogadni,

[77] A szövegben ezt olvashatjuk: „wir nicht viel gelt dazu geben." 1464. 4. 30. Ansbach. III. (Achilles) Albrecht brandenburgi őrgróf levele követeihez.; *Karl Adolf Constantin Höfler:* Fränkische Studien IV. Archiv für Kunde österreichischer Geschicht-Quellen 7. (1851) 29–32.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 155–156.

[78] 1464. 5. 12. Ansbach. III. (Achilles) Albrecht brandenburgi őrgróf levele követeihez.; *Höfler, K. A. C.:* Fränkische Studien i. m. 32.; Valamint: *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 155–156.

[79] A szövegben ezt olvashatjuk: „Der hungerischen Sach halben haben wir euch auch unser maynung in der nehsten unnser Schrifft geschickt, das wir euch abschrifft hiemit sichicken." – 1464. 5. 27. Ansbach. III. (Achilles) Albrecht brandenburgi őrgróf levele követeihez.; *Höfler, K. A. C.:* Fränkische Studien i. m. 32–35.; Az előzmények ismeretében a fenti mondatot én a házasságra vonatkoztatom.

[80] Semmilyen adatot nem ad kijelentése bizonyításához.; *Höfler, K. A. C.:* Fränkische Studien i. m. 155–156.

[81] Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 231. sz. 1465. 12. 23. Velence. Gerardo Colli levele.

[82] Vigevano Lombardiában található, nem messze Milánótól.

[83] Életére: *Franca Petrucci:* Colli, Gerardo. Dizionario Biografico degli Italiani 27. (1982). – www.treccani.it, letöltés 2019. máj. 5.

[84] Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 231. sz. 1465. 12. 23. Velence. Gerardo Colli levele.

[85] A szövegben ezt olvashatjuk: „li Baroni soy, e lo Consiglio havea deliberato, chel non si maritase in Alemagnia." – Uo.

[86] Aki sok levelet küld, az jól végzi a munkáját. Ezért aztán mindenről tudósítottak, ami az eszükbe, vagy jobb esetben a fülükbe jutott.

[87] Corpus Juris Hungarici/Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp. 1899. 343–359.

miszerint a császárhoz fordult, miképp Fraknói Vilmos állítja, III. Frigyes rokonságából remélve arát.[88] De két tényezőt érdemes figyelembe venni. A bécsújhelyi békében (1463. július 19.) a császár, vagy a fia Miksa (*1459–1519) abban az esetben örökölné a magyar trónt, ha I. Mátyás törvényes örökös nélkül halna meg. Tudjuk, minden szerződés annyit ér, amennyit meg lehet belőle valósítani, de a Habsburg uralkodónak semmilyen érdeke nem fűződött házasságközvetítőként szerepelni. A másik körülmény sem érdektelen. Említettem, a brandenburgi nászra az örömapa jelöltek III. Frigyestől várták a döntő szót. Szerintem hiába, a császár politikai okok miatt mondhatott nemet. Esze ágában sem volt a magyar királyt, még dinasztikus kapcsolatokon keresztül sem, beengedni a Német-római Birodalomba. A helyében, én sem tettem volna.[89]

Hasonlóan, Gerardo Colli tudta meg az érsektől, a magyarok előrehaladott tárgyalásokat folytattak II. (Szelíd) Frigyes szász választóval (1428–1464) is,[90] erre kizárólag 1464-ben kerülhetett sor. A herceg 1464. szeptember 7-én már nem élt, Kunigunda/Katalin ugyanebben az évben (február 23.) halt meg. Nem hogy a gyászév, de talán a gyászhónap sem telt el. Kétségkívül jó terv volt, hiszen II. (Szelíd) Frigyes gyermekei egyben a császár unokahúgai és unokaöccsei voltak. A követ nem adja meg a menyasszony jelölt nevét, de ebben az időben kizárólag Margit (*1444–1498) jöhetett szóba, a többi lány, Amália (*1436–1501) és Anna (*1437–1512) addigra már elkelt, és még éltek a férjeik, Hedvig (*1445–1511) 1458-tól quedlinburgi apátnő. Az elsőnek említett ugyancsak apáca lett, ő vezette Seußlitzban a klarisszák kolostorát, 1470-ben már biztosan.[91] Fraknói Vilmos Margit okán ismét megismételte a főúri beleegyezés hiányát.[92] Nem kardoskodom újból az ellenvéleményemmel, fentebb ezt már kifejtettem. Aprócska gondolatként érdemes odafigyelni Gerardo Colli levelének a dátumára (1465. december 23.). Jóval az események után íródott.[93] És még valami. Fentebb a tüsténts szó egyik szinonimáját használtam az uralkodó matrimóniális próbálkozására. Podjebrád Kunigunda/Katalin 1464. február 23-án halt meg,[94] III. (Achilles) Albrecht brandenburgi őrgróf legkésőbb április 30-án már tudott Hunyadi szándékáról. Miként fentebb: nem hogy a gyászév, de talán a gyászhónap sem telt el. Az 1465. év végére már biztosnak látszott a birodalmi feleségkereső kudarca,

[88] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 155.

[89] Erről még írok.

[90] Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 231. sz. 1465. 12. 23. Velence. Gerardo Colli levele.

[91] Wittenberger Archiv (a továbbiakban: WA) Hof-und Zentralverwaltung. Archivalnummer: Loc. 4347/04. BI. 242.

[92] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 157–158.

[93] Értsd: a feleség keresések után.; Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 231. sz. 1465. 12. 23. Velence. Gerardo Colli levele.

[94] *C. Tóth N.:* Mátyás király i. m.

és ekkor a jelöltek közé még bekerült IV. Jagelló Kázmér lengyel király (1447–1492) lánya Hedvig (*1457–1502) is,[95] aki ekkor még csak 8 éves,[96] de édesanyja Habsburg Erzsébet (*1436–1505), Zsigmond császár unokája, I. Albert magyar király (1437–1439) és Luxemburgi Erzsébet (*1409–1442) másodszülött lánya volt. A terv kudarcba fulladt, és négy év múlva, amikor I. Mátyás részéről újból felmerült az ötlet, a magyar uralkodó javaslatára egy hűvös nem lett a válasz.[97]

És ekkor – még mindig 1465-ben járunk – előkerült egy friss kandidata a magyar királyné posztjára. I. Francesco Sforza milánói herceg lánya, Ippolita Maria Sforza (*1446–1484). Az itáliai próbálkozásról szintén Gerardo Collitól tudunk. Erről viszont már nem a krétai érsek tájékoztatta, hanem annak Casignanából származó kápán-kancellárja.[98] Némileg rokonságban is álltak *(aliquanto mio parente),* sőt Ambrogio Griffi (*1420 k.–1493) hasonlóan ismeri.[99] Egyszóval megbízható embernek tartotta. Elmondta, Hieronimus Landust mielőtt Magyarországra ment volna, Velencében szigorúan bizalmas utasítással látták el. Tegyen meg mindent, miszerint I. Mátyás ne kerülhessen családi kapcsolatba a milánói herceggel. A házassági tervről Túróci Benedek ajtónállómestertől/udvarmestertől (1462–1465) hallottak, aki ebben az ügyben járt Milánóban.[100] Jelzem, erről már februárban tudtak a Köztársaságban, hiszen a magyar főúr a lombard fővárosból visszatérőben, Velencében megállva, beszámolt a kezdeményezésről. Tőle hallották azt is, I. Francesco Sforza orvosát (Ambrogio Griffi) bízta meg a feladattal. Erről beszámoltak magyarországi követüknek (Giovanni Aymo) is.[101] Nem kellett tehát semmilyen diplomáciai szemfülesség a szándék leleplezéséhez.[102] Mindenesetre magyarországi követükhöz küldött levelükből

[95] A szövegben ezt olvashatjuk: „ma chel si sperava, chel piglaria una figlola del Re de Polana, suo vicino." – Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 231. sz. 1465. 12. 23. Velence. Gerardo Colli levele.

[96] Ha mindez még 1464-ben történt, akkor csak 7 éves.

[97] A szövegben ezt olvashatjuk: „Der Kunig von Polan hat dem kunig Mathias huniad ein kalt antwurt geben um sein tochter." – *Karl Adolf Constantin Höfler:* Das kaiserliche Buch des Markgrafen Albrecht Achilles Vorkurfürstliche Periode 1440–1470. Bayreuth 1850. 102. sz. 1469. 7. 10. Prága. Georg Heimburg levele.; valamint: *Eschenloer, P.*: Geschichte i. m. 984.; *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 200.

[98] Casignana Reggio Calabriában van.

[99] Ambrogio Griffi a korszak leghíresebb orvosa volt. Ő lett I. Francesco Sforza udvari medikusa.; Életére: *Marcello Simonetta:* Grifi, Ambrogio. Dizionario Biografico degli Italiani 59. (2002). – www.treccani.it, letöltés 2019. máj. 5.

[100] Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 231. sz. 1465. 12. 23. Velence. Gerardo Colli levele

[101] A szövegben ezt olvashatjuk: „transitum fecisse per hanc urbem nostram magnificum militem baronem istius regie maiestatis dominum Benedictum ex Mediolano venientem et redundem ad propria." – AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registro 22. 71r–v. 1465. 2. 17. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 189. sz. A kötetben hibásan 1464 áll. A szerkesztőket megtréfálta a velencei időszámítás. 1464. február = 1465. február.

[102] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 157.

kiderül, a milánói Ambrogio Griffi I. Mátyáshoz készül Túróci Benedekkel karöltve.[103] Megemlítem, Hieronimus Landus a lagúnák városának a szülöttjeként nem sokat ellenkezhetett. A levél további részéből szintén ez derül ki. Ennek ellenére a magyar király szerette volna a frigyet, sőt a bárók döntő része hasonlóan egyetértett vele, különösképpen Szilágyi Erzsébet.[104] Legalábbis a milánói diplomata szerint.

Tekintsünk el a politikai előnyöktől, melyek a házassággal jártak volna.[105] Ippolita Maria Sforza korban hozzá illett I. Mátyáshoz, két évvel volt csak fiatalabb, 1445-ben született Pesaróban. Fraknói Vilmos úgy tudta, 1464 végén Túróci Benedek azzal az ürüggyel utazott Milánóba, hogy egy híres orvos tanácsát meghallgassa.[106] Az ajtónállómester/udvarmester a következő év elején – tehát 1465-ben – jött csak vissza Magyarországra. Egy tekintélyes doktor (Ambrogio Griffi) is elkísérte azon a jogcímen, miszerint ő kizárólag a gyógykezelés folytatása miatt vállalkozott volna az útra.[107] Az ügy komolyságát egy műalkotás is alátámasztja. A követ egy festményt hoz magával a lányról. Ki készíthette? Fogalmunk sincs, de az ifjú hölgy úgy is kinézhetett az említett festményen, mint a Francesco Laurana (*1430–1502) munkájának tulajdonított márvány brüstön. A szobrász egy roppant bájos arcú nőt faragott az örökkévalóságnak. Személyéről a mai napig vitatkoznak a műtörténészek, de többen közülük I. Mátyás milánói vágyát látják bele az alkotásba.[108]

Valójában miért nem sikerült a lagzi, a források hiányában nehéz megmondani. Három okot tudok elképzelni. A Köztársaságnak csak sikerült szétrobbantani a bimbódzó liezont, mert nem akart az éppen ellenséges oldalon álló Milánónak egy külső szövetségest kommendálni. Megjegyzem, I. Mátyás örömmel fogadta Velencétől a rendszeresnek mondható éves segélyt a törökellenes harcokra, ennek – akár ideiglenes – elvesztése könnyen felülírhatta a férfiúi vágyat. Pontosabban, kizárólag a hivatalos hévet, a magánjellegű libidót nem kellett visszafojtani, de erről még később bőven írok. Milánóban is megváltoztak a dolgok. Itália határain belül hasznosabbnak tűnt vőlegényt keresni, mint az

---

[103] AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registro 22. 71r–v. 1465. 2. 17. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m 189. sz.; A kötetben hibásan 1464 áll. A szerkesztőket megtréfálta a velencei időszámítás. 1464. február = 1465. február.

[104] A szövegben ezt olvashatjuk: „che lo Re he molto inclinato a far parentato con Vostra Excellencia, e cusi la maior parte de li Baroni e molto piu la madre del Re, la qual piu volte ha voluto parlare con esso Capelano, e demostrava essre tanto desiderosa de questa cossa, quanto dir si potesse; e dice, che ora seria lo tempo de ultimare questa cossa." – Magyar Diplomacziai Emlékek i. m 231. sz. 1465. 12. 23. Velence. Gerardo Colli levele.

[105] Egy értékelhető sem jut éppen az eszembe.

[106] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 156.

[107] *Fraknói V.:* Hunyadi Mátyás király i. m. 156–157.

[108] Életére és az ábrázolt hölgyek személyére: *Renata Novak Klemenčič:* Laurana, Francesco. Dizionario Biografico degli Italiani 64. (2005). – www.treccani.it, letöltés 2019. máj. 5.

Alpokon túlra küldeni a leánygyermeket. A szerencsés férfi a Kalábriai herceg, Alfonso d'Aragonia lett. 1465 tavaszán Milánóban megtörtént a *per procuram* esküvő, majd szeptember 14-én Nápolyban megülték a menyegzőt.[109] A férj három évvel fiatalabb a feleségénél, de ő volt trónörökös.[110] A végére hagytam a pszichológiai tényezőt. A magyar király megunta a sorozatos visszautasításokat, és azt, hogy a bolondját járatják vele. Milánóban mindenképpen. Amikor Túróci Benedek és Ambrogio Griffi 1465 első hónapjaiban megérkezhettek Magyarországra az alighanem helyes festménnyel, Ippolita Maria Sforza kezét már megkérték. Azért ejtsünk szót egy újabb jelöltről is. Róla annyit tudunk, miszerint I. Ferdinando/Ferrante d'Aragonia (*1423–1494) nápolyi uralkodó szeretett volna I. Mátyással rokonságra lépni.[111] Arról nem írtak, kire gondolt a gondos apa, de csak a 15 éves Aragóniai Eleonóra (*1450–1493), és a 8 éves Aragóniai Beatrix jöhetett szóba.

Az izgalmas és fordulatos arakereső évek után hosszabb szünet következett.[112] Ennek miértjére nehéz elfogadható választ adni. Ezért három variánst vetek fel, tessék választani. 1. A nándorfehérvári hős fia, apjához méltóan, az ország és a kereszténység érdekeit sokkal fontosabbnak tartotta, mint holmi léha feleség kasztingot. 2. A magyar királynak elege lett a visszautasításokból és úgy döntött, hatalmát és birodalmát annyira megerősíti, inkább őt keressék meg a lányos apák, és ne fordítva. 3. 22 éves vagyok, van élet a házasságon kívül. Mindenesetre 1470-ig valóban nem tudunk újabb kiszemeltekről. Ebben az évben február 11-e és március 11-e között a magyar király személyesen tárgyalt Bécsben III. Frigyessel. Itt az uralkodó megkérte a császár lányának, az ötéves Kunigunda (*1465–1520) kezét. Édesapja igen mondott, de azzal a kikötéssel, csak 10 év múlva adja át a hölgyet, viszont erről nem adott kötelezvényt.[113] Az ötletből nem lett semmi. Elérkezett hát az idő. Ha nincs feleség, akkor jöjjön egy szexi, szerethető, szerelmes szerető.

---

[109] *Raffaele Mormone:* Alfonso II d'Aragonia, re di Napoli. Dizionario Biografico degli Italiani 2. (1960). – www.treccani.it, letöltés 2019. máj. 5.

[110] Apja, I. Ferdinando/Ferrante d'Aragonia, ebben az évben 42 éves, a lombard városban lehetett reménykedni. Arra senki sem számíthatott, miszerint 71 lesz, amikor fia majd követheti a trónon.

[111] A szövegben ezt olvashatjuk: „desiderare faceret matrimonium cum isto Serenissimo Domino rege Hungarie." – AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registro 22. 71r–v. 1465. 2. 17. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 189. sz. A kötetben hibásan 1464 áll. A szerkesztőket megtréfálta a velencei időszámítás. 1464. február = 1465. február.

[112] Ez így nem teljesen igaz. Fentebb említettem a lengyel ötletet 1469-ből, sőt ugyanennek az évnek a tavaszán Handó György pécsi prépost és Alsólendvai Bánfi Miklós Nápolyba mentek, többek között, feltehetőleg házassági ügyben tárgyalni.; *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 232.

[113] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 70.

A csapodár király

Az uralkodó gyorsan megismerkedett az özvegyi állapot nehézségeivel és szépségeivel egyaránt. Maradjunk az utóbbinál. Felesége halálakor 21 éves volt, de állítólag már Podjebrád Kunigunda/Katalin életében, a román fejedelemségek ellen vezetett hadjárata idején, más nőkbe is belekóstolhatott.[114] Miért a feltételes mód? Mert erre mindössze egy apró versecskében utalt Janus Pannonius. Imígyen:

„Bölcs a király, ha a harc mezején se felejt el ölelni,
Vénusz a csóknak örül s megnyeri Mars kegyeit."[115]

Halovány szál a félrelépések kimeríthetetlen mezőjében, de emlékezzünk vissza apjáról írt gondolataimra. A harcok szünetében nem pusztán az alkohol oldotta a feszültséget, hanem a test-test elleni küzdelem is.[116] És most ha igazi krónikás lennék, azonnal bizonyítékok után kajtatva keresném meg azt a helyet, ahol a fiú szembesülhetett apja egyik félrelépésével. Itinériumokat böngésznék, krónikákban tallózgatnék, oklevelekben búvárkodnék, hogy rájöjjek, milyen minta alapján jutott erre a gondolatra. Mindenkit ki fogok ábrándítani: nem kell ehhez kutakodás. A férfiak génjében a magyarázat, megtetézve a halál közelségének erkölcsi normákat felülíró erejével. Antonio Bonfini sem hagyta ki munkájából a király termetének és tulajdonságainak leírásánál maszkulinitását. „Az emberi gyönyörűségektől nemigen hagyta magát megfosztani, néha szerelembe keveredett egy-egy nőcskével, de az asszonyoktól tartózkodott."[117]

Az itáliai történetíró bizonyára jópontokat remélt a fenti megállapítása fejében, mert homályos nyomok azért vannak ennek az ellenkezőjére is. Kezdjük egy majdnem szóbeli hagyománnyal.[118] Azért használom ezt a szót, mivel az eredeti kéziratot talán csak Katona István (*1732–1811) láthatta utoljára.[119] Alsó-

[114] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 106.

[115] Mátyás királyhoz. – Jani Pannonii opera omnia i. m.

[116] Ennek konkrét jelentését most nem magyarázom el.

[117] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 8. könyv. 39. fejezet.

[118] A történetet és a szerző megjegyzéseit Katona István munkájából ismerjük.; *Katona István:* Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Tomulus VIII. Ordine XV. Colotzae 1792. 361–366.; Ő Gregoránczi Pál zágrábi püspökre (1550–1557) hivatkozik, pontosabban: „videtur huc posse referri historia, quam sine certa temporis nota de rege Mathia Gregorinatzius ita narrat." – *Katona I.:* Historia critica i. m. 361.; Az adatot Horváth Richárd (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatócsoport Történettudományi Intézet) útmutatása alapján találtam meg. Pontosabban: átküldte az oldalszámot. Önzetlen segítségét most is megköszönöm!

[119] Jánosi Monika munkájában Kovachich József Miklósra hivatkozva a következő olvasható: „A Collectio historica rerum Hungaricarum utpote epistolarum Regum Legatio-juramentorum etc. de annis 1515–1527." című kéziratban Zápolyai János 1526.

lendvai Bánfi Miklós egykori pohárnokmestert (1464–1455) állítólag azért vetette börtönbe,[120] mert így könnyebbnek gondolta a főúr feleségének, Sagani Margit sziléziai hercegnőnek (*1469 k.–1502 k.) a becserkészését. A kis történet röviden így szól: I. Mátyás beleszeretett egy olyan hölgybe, akinek a férje bizalmas tanácsosának számított. A nő úgy jóságban, tisztességben és szépségben túltett a kor többi asszonyán. Mivel a király Pozsonyba (Ma Bratislava Szlovákiában.) készült,[121] ahol a pár élt, vágyait beteljesítendő, a férj, aki jól ismerte az uralkodó szokásait *(cui mores principis optime cogniti erant),* féltve a nő tisztaságát, magához rendelte Cseneházi Benedek várnagyot.[122] Neki kellett Sagani Margitot Alsólendvára kísérnie. Miután I. Mátyás megérkezett a városba és szembesült a helyzettel, Cseneházi Benedekkel a férjet a *castrum* börtönébe csukatta, aki ugyan végrehajtotta a parancsot, de ezután mindenki zsoldját kifizetve, kezében a vár kulcsaival a kapu előtt várakozott. Amikor a király megjelent, a következőket mondta: ezeket az uramtól kaptam, arra az esetre, ha meghalna vagy fogságba esne. Látva, hogy a tömlöc miatt nem tudom neki visszaadni, vedd át és Isten áldjon.[123] Mindenek dacára az uralkodó Alsólendvai Bánfi Miklóst vasra verette, egy szekéren álló hadigépezethez köttette. A *castellanus* ezt rossz néven vette, hiszen a gonosztevőket szokták így a vesztőhelyre vinni.

Ezek után a hűséges *familiaris* útra kelt és a rab feleségnek előadta a történteket, de csak a kedvező híreket, azt elhallgatta, hogy férje két évig tömlöcben marad. Ráadásul másoknak elrendelte, gyakran írjanak levelet Sagani Margitnak élete párja nevében. Miután pontosan letelt az idő, és a hazatérő férfi alaposan megnőtt szőrzettel beállított, csodálkozó neje imígyen fogadta: Miért kellett szakállt növesztenie, mert a magyaroknál ez a gyász jele, és különben mindig le szokta borotválni, hiszen Isten kegyelméből most is szerencsésen mennek a

évi törvénye után a következő megjegyzés olvasható: „Codex MS. Decretorum. Servuntur quaedam notabilia et scitu jucunda ex libro Decretorum Regni Hungariae Reverendissimi Domini Episcopi Jauriensis Pauli de Gregoriancz etc. collecta et primum quidem de Serenissimo Rege Matthia et Nicolao Banffy."; *Kovachich Josephus Nicolaus:* Notitiae praeliminares ad Syllogen decretorum comitialium. Pesthini 1820. 348–348.; A kéziratot Jánosi Monika sem találta. *Jánosi Monika:* Gregorianczi Pál kéziratos gyűjteménye a XVI. század közepéről. Magyar Könyvszemle 104. (1988) 54–64.; Valamint: *Katona I.:* Historia critica i. m. 361–366.

[120] Katona Istvánnál a történet 1468-ban játszódik.; Uo.

[121] A szövegben ezt olvashatjuk: „Fungebatur tunc ipse Nicolaus honore comitatus Posoniensis, ubi una cum uxore habet residentiam." – *Katona I.:* Historia critica i. m.

[122] A szövegben ezt olvashatjuk: „ipse arci Posoniensi praefecerat et imperat." – *Katona I.:* Historia critica i. m.; Cseneháza létező település Zala megyében. Bezeréd és Csáfold között volt, ma az előbbi része.; Zala megye helytörténeti lexikona. Kéziratos regesztagyűjtemény – www.library.hungaricana.hu, letöltés 2019. máj. 5. Csenaháza.

[123] A szövegben ezt olvashatjuk: „habeto igitur et recipe claves: ac vale." – *Katona I.:* Historia critica i. m. 361–366.

dolgok.[124] Alsólendvai Bánfi Miklós ebből azonnal rájött, felesége nem tudott a börtönről. Amikor a nő erről értesült, asszonyi siránkozásba fogott.[125] A hűséges *castellanus*ról se feledkezzünk meg. A köszönet mellett örök barátságot is kapott urától.[126]

A bájos anekdotát Katona István hosszasan cáfolja. De legyen elég a következő kijelentése: a sztori inkább regényes, mint történeti.[127] Jelzem, 1469-ből tudunk egy pozsonyi várnagyról Cseneházi néven, de ő a keresztségben Dénes lett.[128] Kapornaki (1492–1500) és tapolcai (1496–1499) alispánként is ismerhetjük.[129] Az adoma alapján Sagani Margit türelmes asszony lehetett, beérte a levelekkel, és semmit sem kérdezett. Férje írását sem ismerhette, ha meg lehetett nyugtatni a mások keze által papírra vetett betűkkel. Az előzmények ismeretében mindenesetre furcsa döntés született, hiszen Alsólendvai Bánfi Miklós, I. Mátyás kedvenc bárójának számított, erre utalnak a neki tett adományok,[130] és kinevezései. 1464-ben lett pohárnokmester, ezt a tisztséget két évig viselte.[131] 1466 és 1487 között pozsonyi ispán, 1478-tól ugyan itt örökös *comes*.[132] 1471-től 1487-ig aradi ispán.[133] Verőce megye első embere hasonlóan ő volt (1480–1495).[134] Diplomáciai feladatokkal is megbízták.[135] I. Mátyás 1469 tavaszán

---

[124] A szövegben ezt olvashatjuk: „Curnam barbam sibi aluisset, quod apud Hungaros moeroris est signum, qui alioquin barbam semper radere solitus fuisset: et nunc quoque, gratia Dei, omnia illi prospera succederent." – Uo.

[125] *Katona I.:* Historia critica i. m. 361–366.

[126] Uo.; A kis történetet röviden idézi Kubinyi András is.; *Kubinyi András:* Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. Aetas 22. (2007) 3. sz. 94.

[127] A szövegben ezt olvashatjuk: „Narrationem hanc non tam historicam, quam comicam ad sanam crisim si revocare velimus." – *Katona I.:* Historia critica i. m. 365., 365–367.; A 367. lapon nyomdahiba, véletlenül 167-es a számozása.

[128] *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Bp. 2017. 355.

[129] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi i. m. II. 355., 356.

[130] Antonio Bonfini is megemlékezett adományairól, amit a moldvai hadjárat (1467) után kapott. „Bánfi Miklós vitéz tetteiért a királytól számos falut kapott ekkor; Mátyás ugyanis úgy tartotta, hogy a katona bátorságát és hűségét nagy jótéteményekkel és busás jutalmakkal kell elismerni." – *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 2. könyv. 33. fejezet.

[131] *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. 111.

[132] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi i. m. II. 189.

[133] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi i. m. II. 30.

[134] *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi i. m. II. 342.

[135] Tudjuk, részt vett a király hadjárataiban is, de ez kötelessége volt, és nem kegy.

Handó György pécsi préposttal (1465–1469) Nápolyba küldte, feltehetően mert ekkor újból megindultak Aragóniai Beatrix okán a házassági tárgyalások. 1474-ben mindketten újból útra keltek, és uralkodójuk nevében megkérték az itáliai hercegnő kezét. Alsólendvai Bánfi Miklós ott volt Szilágyi Erzsébet kíséretében Pettauban (Ma Ptuj Szlovéniában.), amikor az aragóniai ara arra araszolt.[136] Megjegyzem, amikor VI. Sándor pápa (1492–1503) 1500. április 3-án felbontotta II. Ulászló király házasságait Brandenburgi Borbálával és Aragóniai Beatrixszel, börtöntöltelékünk képviselte uralkodóját.[137]

További bizonyítékként a barátságra, olvassunk bele Antonio Bonfini egy másik munkájába (Beszélgetés a szüzességről és a házasélet tisztaságáról), ahol többször is említették nevét egy társalgás résztvevőjeként.[138] Nem is akármilyen kontextusban! „S végül mi lehet meghittebb, mint a mi királyunk és Bánffy Miklós baráti kapcsolata? Aki nem kevésbé híven ragaszkodik, nyilvánvaló hűségéért és erényéért Bánffyhoz, mint Nagy Sándor Ephesztioszhoz."[139] Tudjuk, az itáliai humanisták Közép-Európában sok mindenre képesek voltak bizonyos járadék fejében, de olyat nem írtak volna le, ami nem nyerte volna el a király tetszését. Ekkor még a báró a kedvencek közé tartozott.

Az áristomba kerülés valójában 1487 nyarán történhetett, de a tömlöcnek Kubinyi András szerint prózaibb oka lehetett. A pozsonyi ispán olyan nőt választott, akinek három leánytestvére Podjebrád György három unokájával kötött házasságot. I. Mátyás ekkor már készült a glogaui háborúra (1488), mert a tartományt Corvin Jánosnak szánta II. Sagani Jánostól (*1435–1504) elfoglalandó. Elképzelhető, a király ezzel a letartóztatással azt akarta elkerülni, hogy a stratégiailag fontos pozsonyi vár és ispánság feje apósával és sógoraival összefogva, ne akadályozhassa a hadmozdulatokat, valamint az így elkonfiskált vagyont hasonlóan fiának szánta.[140] Kubinyi András érvelése helytállónak látszik, habár egyik oldalt ott van, hogy Alsólendvai Bánfi Miklós néhány hónap múlva kiszabadult, de a pozsonyi ispánságot már nem kapta vissza, csak a verőcei *co-*

[136] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 232., 233., 239.

[137] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 245.

[138] *Antonio Bonfini:* Beszélgetés a szüzességről és a házasélet tisztaságáról. Fordította és a jegyzetekkel ellátta: Muraközy Gyula. – www.tankonyvtar.hu, letöltés 2019. máj. 5. Beszélgetés a házasélet tisztaságáról. Harmadik könyv. Bánffy Miklós, Mátyás király, Beatrix királyné, Ferenc.

[139] *Bonfini, A.:* Beszélgetés i. m. Beszélgetés a szüzességről. Második könyv. Aragóniai Ferenc és fivére, János bíboros.

[140] *Bonfini, A.:* Beszélgetés i. m. Beszélgetés a szüzességről. Második könyv. Aragóniai Ferenc és fivére, János bíboros. 96–97.

mesi rangnak,[141] valamint az ehhez tartozó uradalomnak örülhetett.[142] Antonio Bonfini sem tudott mit kezdeni I. Mátyás döntésével, de ő hasonlóan rövid dutyiról tud.[143] Míg a szabadság engedélyezése az esetleges férfiúi kudarcra vagy sikerre utal, addig a tisztségek és a vagyon csökkentése a politikai okot erősíti bennem.

Mivel 1993 óta már biztosan tudjuk, az igazság odaát van, a kérdésben további adatok hiányába csak személyiség függő lehet az állásfoglalás.[144] Sajnos az sem segít eldöntendő a kérdést, miszerint a magyar uralkodó férjes asszonyokkal is liezonba kezdett-e, de tudjuk, az elfoglalt városok lakosainak egyáltalán nem tetszettek a király udvarlásai.[145] A kísértés nagy lehetett, legalábbis ha Antonio Bonfinit lapozgatjuk. Ausztria általános bemutatásakor az itáliai mesternek feltűnt a különbség az osztrák polgár hölgyek, és a magyar nők viselkedése között.[146] Emígyen:

> „A városi asszonyok túlságosan is tevékenyek, pirulás nélkül emelt fővel mennek a piacra, büszkén lépegetnek, elvárják a férfiak szótlan tiszteletét, intézik a házi és a külső dolgokat, a részegeskedésen, a kicsapongáson és a politikán kívül semmit sem hagynak a férfiakra; a többi férfidolgot elvállalják; szórakozni nagyon szeretnek; szeretnek mindenen uralkodni, kivéve az élvezetet; egyébként vigyáznak az illemre."[147]

Őszintén? Ki az, akit ez a különlegesnek gondolt viselkedés ne tévesztett volna meg? És még nincs vége! Bécsben – folytatva Antonio Bonfini benyomásait – „Leginkább a szerelmi gyönyör virágzik itt. Senki sem rideg és savanyú annyira, hogy a női bájak meg ne lágyítanák. Sok leányzó a szülei tudta nélkül követi

---

[141] I. Mátyás király Csupor Miklós halála után, 1474. április 22-én Verőce várát zálogba adta Bánfi Miklósnak és Jakabnak. Mivel ennek birtoklása együtt járt a megyei ispán tisztségével, feltehetőleg innét számíthatjuk a Bánfiak ispánságát.; *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi i. m. II. 342.

[142] Mátyás halála után 1491 és 1500 között királyi ajtónállómester/udvarmester.; *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi i. m. I. 109.; 1492 és 1500 között Zalai ispán.; *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.:* Magyarország világi i. m. II. 355.

[143] „A király Bánfi Miklóst, akit testvérének tekintett, börtönbe veti itt, ami az előkelőségek nagy megdöbbenését váltja ki, de kisvártatva sértetlenül kiereszti." – *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 8. könyv. 39. fejezet.

[144] Ebben az évben mutatták be az X-akták sorozat első epizódját. Az igazság odaát van/The Truth Is Out There mondat szállóigévé vált.

[145] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 107.

[146] Munkájában nem említi az összehasonlítást, mindenesetre erős lehetett a kontraszt.

[147] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 4. könyv. 35. fejezet.

el a becstelenséget, és házas emberekkel barátkozik. A nemesek fölkeresik a polgárokat, és asszonyaikkal bizalmas együttlétet kérnek tőlük; a férjek odateszik a bort, és lelépnek."[148]

A fentiek tudatában akkor kutakodjunk még egy kicsit az osztrák fővárosban, hátha találunk valami hasonlót. És valóban! I. Mátyás 1488-ban asszonyokat hívott a bécsi udvarába, akiket éjjel a város költségén fuvaroztak haza. Ráadásul ez kétszer is megtörtént. Először március vége és május közepe között, majd augusztus 31-én.[149] Ez utóbbi nap éppen vasárnapra esett, úgyhogy ez minden lehetett, csak nem szomorú. Két királyunk (I. Albert és V. László) fogadásairól tudjuk, azokra rosszlányok is meghívót kaptak,[150] úgyhogy vagy ennek a szép hagyomány folytatásának lehetünk szerencsés tanúi, vagy egy másik tradícióval szembesülünk. 1416-ban, amikor Zsigmond király Franciaországban járt, a párizsi szállására (Louvre) meghívta a város előkelő asszonyait és lányait. A Histoire de Charles VI, Roy de France írója Jean Juvénal des Ursins (*1388–1473) ott volt a banketten. A magyar uralkodó magyaros ételekkel vendégelte meg a hölgyeket. A mintegy 120 dáma a sűrű ragu és az erősen fűszerezett mártás után nem maradt szomjan, mert a király a legtestesebb bort itatta velük. A mártást erősnek találták, ezért kevesen ettek belőlük, inkább a húst kóstolgatták. A vacsorát tánc majd éneklés zárta, és nem maradtak el az ajándékok sem.[151]

Elképzelhető, Bécsben is hasonló célból lettek meghívva a fehérnépek, habár 1488 augusztusának az utolsó napján Beatrix királyné talán nem volt otthon. A főváros melletti fürdőkben wellnessezhetett.[152] Horváth Richárdnak ajánlva a következő sorokat, kijelentem, annak ellenére, hogy március vége és május közepe között az oklevelek alapján a királyné végig a férje mellett lehetett,[153] legalább egy éjszakára elhagyhatta Bécset, különben I. Mátyás nem kockáztatta volna meg – ismerve milyen egy temperamentumos nápolyi amazon – az asszonyok megjelenését. Ezt hívjuk mi az élettapasztalaton alapuló itineráriumnak. Az esti szórakozásról a város számadáskönyvében olvashatunk,[154] ahova gondosan bevezették a kiadásokat, de ellentétben a következő példával,

---

[148] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 5. könyv. 36. fejezet.

[149] *Kubinyi András:* Buda, Magyarország középkori fővárosa. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 18.

[150] Uo.

[151] Mindenki kapott a király németországi késeiből – ezek egy kis ezüstpénzt értek –, egy aranygyűrűt és egy aranyvesszőt „melyeknek egyáltalában nem volt nagy értéke." – *Csernus Sándor:* Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416. március). Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged 1995. 129.

[152] 1488. január 20-a és augusztus 20-a között a városban volt. Utána már csak szeptember hónap 23. napjáról van adatunk. A Bécs melletti fürdőkben brügölhetett.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 136.

[153] Uo.

[154] *Kubinyi A.:* Buda i. m. 18., 22.

a bejegyzésből nem derült ki a vendégek szakmája, és ez nekem arra utal, valóban nem éjszakai pillangók repkedtek a Burgban, vagy ha igen, tiszteletdíjukat nem a tanács, hanem a királyi kincstár fizette. Nem úgy, mint 1414 júliusában, Bernben, ahol Zsigmond és kísérője, VIII. Amédée de Savoie gróf (*1383–1451) költségeit a Gässleinban *(geslin)* – ez a település egyik örömöt adó utácskájának a neve – a város állta.[155]

Az első szerető

A fejezet címe kétségkívül nem helyes, elég csak Janus Pannonius fentebb idézet soraira utalnom, de Edelpöck Borbála az egyetlen, akit név szerint ismerünk I. Mátyás hódításai közül. Ez a kapcsolata sokkal komolyabbra sikeredett, mint hogy rejtve maradhatott volna. A dalmát Lodovico Tubero (*1459 k.–1527 k.) így fogalmazott: „szinte mint törvényes feleségét a házában kedvére tartotta, és tőle született gyermeke miatt – mint sokan állítják – feleségül vette volna, ha barátai le nem beszélik róla."[156] Sokatmondó sorok, még akkor is, ha a második rész semmilyen szinten nem fedi a valóságot. Egy polgárlány a magyar trónon, elképzelhetetlen lett volna, különösen, ha I. Mátyás birodalmi törekvéseire gondolunk.[157] „A házában kedvére tartotta" szavakat viszont nem lehet másként értelmezni, mint a historikus megvető véleményének, a nő egyszerű szexuális tárgyiasításának. Ennél viszont sokkal többről volt szó.

Edelpöck Borbála az alsó-ausztriai Stein városából származott,[158] tehetős polgári családban született. 1470-ben, Bécsben ismerkedhetett meg I. Mátyással, amikor a magyar uralkodó III. Frigyessel találkozott. A tárgyalások szünetében a császár táncmulatságot szervezett vendégeinek.[159] Furcsa fintora a sorsnak, az uralkodók feleségeikkel általában nem találkoztak a nász előtt, ellentétben a szeretőkkel, akik híven tükrözték éppenséges ízlésüket, ellenben igen. Ritoókné Szalay Ágnes egy másik alkalomra gondol az első randevú színtereként. Mivel a magyar király februárban volt Bécsben,[160] egy vadászatkor kerülhetett olyan

---

[155] A szövegben ezt olvashatjuk: „mit dem Wyn und Frowenhusz rumpte der König darnach, wo er bey Fürsten und Herren sass, gar hoch und hielt es für eine grosse Sache." – *Magyary-Kossa Gyula:* Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. Bp. 1929. 196.; Valamint: Die Berner-Chronik des Conrad Justinger. Hrsg. Gottlieb Studer. Bern 1871. 220.

[156] *Ludovicus Tubero:* Commentarii de rebus … suo tempore gestis. In: Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. II. Cura et studio Joannis Georgi Schwadtneri. Viennae 1746. 127.

[157] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 107.

[158] Ma Stein an der Donau néven Krems része.

[159] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 107.

[160] I. Mátyás 1470. február 11-e és 1470. március 7-e között volt Bécsben.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 90.

helyzetbe, amikor házukban megismerhette a családot. A lány édesapja (Hans) a göttweigi apátság hűbérbirtokosa volt, és egy bizonyos ügyben a família az uralkodó segítségére volt.[161] Az 1473. november 13-án kiállított oklevél kezdő soraira hivatkozva jutott erre a következtetésre.[162] Az iratban valóban utalnak valamilyen istápolásra. I. Mátyás vidéken volt, amikor szembesült a nemes Borbála asszony, a steini Hans Edelpöck (*?–?) lánya, az apa, az anya és barátaik a királynak fontos ügyekben és szükségében a rendelkezésére álltak.[163] A Szép Ilonka versre hajazó jelenetre ugyan nincs utalás, de a famíliával történt találkozásra igen.[164] Könnyen írom le a következő sorokat, hiszen egy kompromisszumos megoldást javaslok. Mindkét szerzőnek igaza van. A táncos este után jöhetett a család meglátogatása. Logikailag ez így sokkal érthetőbb, de akár fordított sorrendben is pereghettek az események. És lebegjen a szemünk előtt Antonio Bonfini rácsodálkozása az osztrák asszonyokra és lányokra.

Az, hogy mi foghatta meg annyira a lányt a férfiben, hiszen I. Mátyást Magyarországra is követte, nehéz megválaszolni. A szokványos érvek (fizimiska, stílus stb.) mellett egy tényezőnek még fontos szerepe lehetett. A hatalomnak, mint az egyik legnagyobb vonzerő. Mert még Galeotto Marzio (*1427–1497), akinek létkérdés volt a királyi kegy, is azt írta róla: inkább Mars, mint Vénusz áldotta meg szépséggel.[165] Lefordítva tinderre: férfias kinézetű. De tegyük fel a kérdést fordítva. Miért pont Edelpöck Borbála? A szokványos érvek (fizimiska, stílus stb.) mellett egy tényezőnek még fontos szerepe lehetett. A kisugárzásnak, mint az egyik legnagyobb vonzerőnek. Vegyük a kezünkbe Baldassarre d'Este (*1432–1506 u.) képét Corvin Jánosról,[166] majd hasonlítsuk össze a leghitelesebbnek

[161] A családra: *Richard Perger:* Matthias Corvinus und Wien In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Ausstellung, Schallaburg, 8. Mai – 1. November 1982. Wien 1982. 255., 257.; *Ritoókné Szalay Ágnes:* Borbála. In: *Uő:* „Nympha super ripam Danubii." Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. (Humanizmus és reformáció) Bp. 2002. 97.

[162] Uo.

[163] A szövegben ezt olvashatjuk: „In dem Rainen fur uns der Edelen frawen Barbaren Hansen Edelpegken von Stain tochter, vater und muter und ir frewntschafft und gaben uns czuerkennen wye und sy uns in merklichen unser sachen und notdurfften getrewlich gedient haben hetten." – MNL OL, DF 280 696. sz. 1473. 11. 13. Diósgyőr. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 103.

[164] *Vörösmarty Mihály:* Szép Ilonka. – www.mek.oszk.hu, letöltés 2019. máj. 5.

[165] *Galeotto Marzio:* Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Császár Mihály. – www.mek.oszk.hu, letöltés 2019. máj. 5. XXIII. fejezet. Egy bölcs mondás.

[166] A festmény Corvin János 13 éves korában, 1486-ban készült, és a Bayerische Staatsgemäldesammlungen. Alte Pinakothek München tulajdonában van. Címe: Johannes Corvinus als Hochzeiter. 1956-ban, vásárlás útján szerezték meg. Bayerische Staatsgemäldesammlungen. Alte Pinakothek. www.sammlung.pinakothek.de. A letöltés ideje: 2019. május 5. A képet Bianca Maria Sforza milánói hercegnő (*1472–1510) családja kaphatta meg, hiszen I. Mátyás a lányt szerette volna Corvin János feleségének. Erre:

tartott I. Mátyás-ábrázolásokkal. A finom vonásokat tekintsük anyai örökségnek, és máris előttünk áll Edelpöck Borbála. Legalábbis én ez alapján el tudom a hölgy arcát képzelni. Érdemes néhány szót szólni a festőről, már csak származása miatt is, aki feltehetőleg Ferrara ura, III. Niccolò d'Este (*1393/1394–1441) törvénytelen gyermeke volt.[167] Még valami. Az általam ismert szakirodalomban a vászonról, a Baldassara Estense vagy Baldassara da Reggioként is említett művész életrajzaiban, nem tesznek említést.[168] Így könnyen lehet, bukott a rekonstrukciós elméletem.[169] Mindenesetre a találkozás jól sikerült. Közel négy évig éltek együtt, és a fentebb idézett diósgyőri oklevél sorai, miszerint a lány nemes erényekkel felvértezve és a királyi udvarhoz illő magatartást tanúsítva megjelent az uralkodó előtt Magyarországon,[170] a szeretői szerep roppant udvarias, de a valósággal köszönő viszonyban sem lévő megfogalmazása.

1473. április 2-án még bizonyosan együtt voltak, ezen a napon született meg Budán fiuk, Corvin János, aki vezetéknevét I. Mátyás címerállatáról, a hollóról (corvus) kapta, míg keresztnevével nagyapjára utalhattak.[171] A király ekkor éppen Pozsonyban volt,[172] itt kaphatta meg a hírt.[173] Gyermekét legkorábban csak július legvégén láthatta a fővárosban, de október elejéig Corvin János közelében maradt.[174] Ekkor még nem kezdődtek el az Aragóniai Beatrix kezét megszerző tárgyalások, emiatt válik érdekessé az uralkodó október-novemberi utazása, bizonyítandó, már ekkor milyen életet szánt Edelpöck Borbálának.

E. Kovács Péter: Corvin János házassága és a magyar diplomácia. Századok 137. (2003) 955–971.

[167] A National Gallery of Art (Washington) oldalán két rövid életrajza is megtalálható. *Joseph Manca:* Baldassare d'Este. In: www. nga.gov. A letöltés ideje: A letöltés ideje: 2019. május 3.; *John Graham Pollard:* Baldassare d'Este. In: www. nga.gov. A letöltés ideje: A letöltés ideje: 2019. május 3.

[168] *Edoardo Arslan:* Baldassare d'Este. In: Dizionario Biografico degli Italiani 5 (1963). www.treccani.it. A letöltés ideje: 2019. május 3.; *Manca, J.:* Baldassare d'Este i. m.; *Pollard, J. G.:* Baldassare d'Este i. m.

[169] Ha a kép valóban Corvin Jánost ábrázolja, akkor csak a szerzőség kérdésében hibáztam.

[170] A szövegben ezt olvashatjuk: „Darumb haben wir dye benant frawe Barbara dye dan mit adellicher tugent czirt und mit hofflichen gepeer vor unser erschienen ist Dye sich in unser Kunigreich Hungern sunder sachen gefugt sich." – MNL OL, DF 280 696. sz. 1473. 11. 13. Diósgyőr. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 103.

[171] A János keresztnév választásának okát Schönherr Gyulánál olvashatjuk.; *Schönherr Gyula:* Hunyadi Corvin János 1473–1504. Bp. 1894. 20.; Állítása elfogadható.

[172] Ritoókné Szalay Ágnes nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Corvin János Pozsonyban születhetett.; *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 105.

[173] I. Mátyás 1473. március 29-e és 1473. április 11-e között tartózkodott Pozsonyban.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 98.

[174] Ez nem a fizikai közelséget, hanem a budai létet jelenti. I. Mátyás 1473. július 29-e és 1473. október 7-e között Budán volt.; Uo.

Budát elhagyva Visegrádra megy,[175] majd innét Vácra.[176] Ezután Besztercebánya (Ma Banská Bystrica Szlovákiában.) következik,[177] majd Zólyom (Ma Zvolen Szlovákiában.).[178] És most jön az a hely, ami miatt a fenti vonulásokat felvázoltam. Diósgyőr.[179] Számomra miért olyan érdekes a rövid túra? Mert az utóbbi helyen adták ki azt az oklevelet, amelyben I. Mátyás Besztercebányán egy kőházat, egy bányát, egy majort, valamint öt Zólyom megyei falvat adományozott neki és örököseinek.[180] Mivel ekkor mindhárom helység királyi birtok volt,[181] gyermeke anyjának kereshetett méltó elhelyezést, aki nem maradhatott Budán. Lakóhelyéről, a ma Thurzó-háznak nevezett épületben található falfestményekről Lajta Edit írt érdekes tanulmányt. Számos olyan témájú freskót vél felfedezni, amelyek I. Mátyáshoz és Edelpöck Borbálához köthetők. Ilyenek: egy vadászjelenet, Zsuzsanna és a vének, Szent Borbála, egy utolsó ítélet, Jézus és a szamariai asszony a kútnál, egy angyal mutatja Dánielnek, hol érdemes ásnia, és végül Szent György amikor ledöfi a sárkányt. Egyéb képek mellett, még egyet lehet biztosan azonosítani, ez a róka és a gólya meséje. Lajta Edit úgy vélte, a freskók érdekes ikonográfiájuk okán kiemelkednek a 15. századi faliképek közül, de egyben a legrejtélyesebb alkotásnak tartja, mivel az amód, ahogy a képek egymást követik, lehetetlenné teszik a megrendelői program rekonstruálását.[182] Ebbe én sem mennék bele, jóllehet a freskókat játszva lehetne Edelpöck Borbála életéhez kötni, de ez a könnyedség ebben az esetben fekete öves leegyszerűsítés lenne.

Semmit nem tudunk besztercebányai napjairól, ahol nem lehettek nyelvi problémái. Azzal sem vagyunk tisztában, I. Mátyás valaha meglátogatta-e a nőt, de azzal sem, fia vele volt-e egyáltalán. 1474-ben, Corvin János születésnapjának a környékén arrafelé járt, de ennél nincsen több információnk.[183] Nem sokáig élt a városban, 1475-ben a királynak kellemetlenné válhatott jelenléte. Az év

---

[175] I. Mátyás 1473. október 9-e és 1473. október 23-a között Visegrádon tartózkodott.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 98.

[176] I. Mátyás 1473. október 24-e és 1473. október 26-a között Visegrádon tartózkodott.; Uo.

[177] I. Mátyás 1473. november 4-én járt a városban.; Uo.

[178] I. Mátyás 1473. november 5-én járt Zólyomban.; Uo.

[179] I. Mátyás 1473. november 9-e és 1473. november 21-e között volt Diósgyőrben.; Uo.

[180] A hat falu: Sand Jocob (Szent Jakab falva/Svätý Jakub. Ma Besztercebánya része.), Podlawicz (Pallós/Podlavice. Ma Besztercebánya része.), Rechka (Récske/Riečka. Ma Szlovákiában.), Mayer Wlmanfalwa (Nem tudtam azonosítani.) és Nemet falwa (Zólyomnémeti/Nemecká. Ma Szlovákiában.). – MNL OL, DF 280 696. sz. 1473. 11. 13. Diósgyőr. I. Mátyás király oklevele. Kiadása: *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 103.

[181] Értsd: Besztercebánya, Zólyom és Diósgyőr.

[182] *Lajta Edit:* A besztercebányai (Banska Bystrica) Thurzó-ház falképei. Művészettörténeti Értesítő 15. (1966) 1. sz. 1–10.; *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 97–100.

[183] Ritoókné Szalay Ágnes szerint meglátogathatta őket.; *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 101. I. Mátyás 1474. március 29-e és 1474. március 31-e között Rózsahegyen (Ma Ružomberok Szlovákiában.) időzött. 1474. április 4-én Korponán (Ma Krupina Szlovákiában.) járt.; *Horváth R.:* Itineraria i. m 100.; A két város között fekszik Besztercebánya.

júniusában I. Mátyás követei, Vetési Albert veszprémi püspök (1458–1486), Laki Túz János volt szlavón bán (1466–1470), és a magyar uralkodó orvosa, Francesco Fontana (*?–) már megérkeztek Nápolyba a *per procuram* házasság megkötésére.[184] Edelpöck Borbálának mennie kellett.

A király gálánsnak bizonyult, hiszen 1475 augusztusában megvett neki egy Bécs közeli váruradalmat (Enzersdorf) 9 500 guldenért. A pénzt az uralkodótól kaphatta. Edelpöck Borbála oda is költözött, nemsokára férjhezment egy polgárhoz, Friedrich von Enzersdorfhoz (*?–?), aki felesége birtokáról vette át vezetéknevét.[185] Két gyermeket szült neki.[186] Tudjuk, házassága után nem sokkal újból megfordult Magyarországon. A pozsonyi Krisztus Teste Társulat anyakönyve 1476-ból megőrizte aláírásukat.[187] Alois Gehart úgy véli, házastársa I. Mátyás egyik kegyence lehetett, és valószínűsíti pozsonyi származását.[188] Edelpöck Borbála 1489-ben Budán is megfordulhatott.[189] Azt nem tudjuk, fiát láthatta-e még, de 1482-ben és 1484-ben I. Mátyás megfordult Enzersdorfban.[190] A 1485 júniusának *ötödik vagy* hatodik napján, a bécsi bevonuláskor, ha átugrottak várukból, apja mellett láthatta Corvin Jánost.[191] Megélte a magyar király halálát is. Végrendeletét 1491. szeptember 13-án Bécsben fogalmazták.[192] Ebben

---

[184] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 233.

[185] *Perger, R.:* Matthias Corvinus i. m. 256.

[186] Edelpöck Borbála végrendeletében két gyermekükre céloz név nélkül.; *Ludwig Vince Oszkár – Maschek Ferenc:* Corvin János anyja. Turul 56. (1942) 1–2. sz. 8–9.; *Vinzenz Otto Ludwig – Franz Maschek:* König Matthias Corvinus und Barbara Edelpöck. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 32. (1955–1956) 89–91.

[187] Értsd: a férjét és a feleségét. Az uradalmat Georg von Pottendorftól vette meg, aki éppen Mátyás pártján állt.; *Perger, R.:* Matthias Corvinus i. m. 255–256.; *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 102.

[188] *Alois Gehart:* Enzersdorf an der Fischa. Geschichte des Ortes und der Herrschaft. Enzersdorf an der Fischa 1980. 49–54.; Vele ellentétben Vinzenz Otto Ludwig és Franz Maschek azt írták: „Valószínűleg a von Enzersdorf nemes családból származott, amely 1469-ben Freyenthurn bei Mannswörth várában, tehát Enzersdorf közelében volt birtokos, vagy pedig a Borbálával kötött házassága révén az enzersdorfi vár birtokába jutott." – *Ludwig V. O. – Maschek F.:* Corvin János i. m. 6.; Friedrich von Enzersdorf 1512-ben eladta a várat.; *Perger, R.:* Matthias Corvinus i. m. 256.; Vinzenz Otto Ludwig és Franz Maschek szerint erre már 1504 tájban sor kerülhetett, hiszen ekkor már Wolfgang Khienberger a vár ura.; *Ludwig V. O. – Maschek F.:* Corvin János i. m. 6.

[189] Erről a Beatrixszel foglalkozó résznél írok.

[190] I. Mátyás 1482. október 20-án volt a várban.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 116.; De ott találjuk 1484. november 25-én is, valamint december 27-e és december 29-e között.; *Horváth R.:* Itineraria i. m.119.; Richard Perger szerint 1482. október 29-én időzött Enzersdorfban.; *Perger, R.:* Matthias Corvinus i. m. 256.

[191] A Philostratus-kódex ábrázolása. Corvin János lándzsával és pajzzsal a kezében, fején koronával. I. Mátyás már június elsején bevonult Bécsbe.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 120.; Aragóniai Beatrix azt írta, június 6-án fogadták a város hódolatát.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 134.

[192] *Ludwig V. O. – Maschek F.:* Corvin János i. m. 8–9.; *Ludwig, V. O. – Maschek, F.:* König Matthias i. m. 89–91.

fiára hagyta a besztercebányai házat, amit a király vásárolt neki.[193] Valójában itt derült ki, miképp hívták I. Mátyás házasságon kívül született gyermekének az édesanyját. A testamentumában egyházi intézmények is szerepelnek kedvezményezettként.[194] Köztük az erkölcstelen életet élt nők bécsi Szent Jeromos háza. A megtért asszonyok lelki otthona *(Seelhaus)* a Singer utcában állt. Végrendeletében azt kérte, itt temessék el, de látni fogjuk, nem így történt.[195] Richard Perger megkockáztatja, az adomány szándékosan történt, egykori vadházasságára utalandó.[196] A klosterneuburgi kolostorban élte le élete utolsó éveit, itt is halt meg 1495. február 13-a és március 9-e között. A templom Szent Ágnes-kápolnájában nyugszik.[197] Sem síremléke, sem sírfelirata nem maradt ránk.[198]

Edelpöck Borbála sorsa tipikus és szerencsés szeretői életpálya, a második legjobb befejezéssel. Nem vették feleségül, hiszen egy ilyen házasság számított a nem legitim királyi kapcsolatok csúcsának. Ellenben rendes végkielégítést kapott, talán ki is házasította, mint a megunt vagy elhagyott partnerek rangsorolásában a következő lépcsőfok. Ez azért jobb, mint a harmadik fokozat. A lefejezés vagy a számüzetés. A kapcsolat befejezésének legsúlyosabb következményének gyermeke elvesztése számított. Fiát nem sokáig nevelhette, ez az olyan uralkodói családokban általános volt, ahol a törvényes házasság keretein belül nem született utód. I. Mátyás oldaláról nézve, és szem előtt tartva a címben fogalmazottakat, méltán merül fel a kérdés, szerette-e gyermekének az anyját. Igen, de királyi módon. Ameddig, amíg nem jelentett problémát uralkodói koncepciójában, addig maga mellett tartotta, de fia világra jötte után, új házasságának fényében átrendeződtek szempontjai. Egyaránt képbe került a legitim örökös és a legitim feleség, aki mint említettem illegitim nászból született, hasonlóan Corvin Jánoshoz. Meg hát a szerelem is elmúlhatott.

---

[193] A szövegben ezt olvashatjuk: „Item meinem liebn Sun und herrn hertzog Hannsn schaff ich mein haws in Newnsol, das mir mein herr der kunig kauft hat vnd darüber brief vnd sigl gab, die erlegt sein pey meinem hawswirt vnd ich darumb geschribn stee im grundspuech daselbe zum Newnsol." – *Ludwig V. O.* – *Maschek F.:* Corvin János i. m. 8–9.; *Ludwig, V. O.* – *Maschek, F.:* König Matthias i. m. 89–91.; Végrendeletében gyermekeit nem említette név szerint *(Item den zwaien kleinen Kindern).* Rokonai közül csak nővéréről *(swester),* Hedvigről (*?–?), valamint Dorottya (*?–?) nevű nénjéről *(muemlein)* olvashatunk a testamentumban.; *Ludwig V. O.* – *Maschek F.:* Corvin János i. m. 8–9.; *Ludwig, V. O.* – *Maschek, F.:* König Matthias i. m. 89–91.

[194] Adományai felsorolásától eltekintek.

[195] *Ludwig V. O.* – *Maschek F.:* Corvin János i. m. 6–7.

[196] *Perger, R.:* Matthias Corvinus i. m. 256.

[197] *Perger, R.:* Matthias Corvinus i. m. 256.

[198] *Ludwig V. O.* – *Maschek F.:* Corvin János i. m. 8.

„Non più andrai, farfallone amoroso”

Lorenzo Da Ponte klasszikussá vált sorai jutottak eszembe, amikor I. Mátyás második frigyéről próbálom összefoglalni tudásomat. A Figaró házassága opera első felvonásának a végén elhangzó ária első sorának magyar fordítása – „Most pedig vége a szép időknek, nem csapod a szelet már a nőknek.” – jól visszaadja a lényeget.[199] Házasodni necesse est! Különösen egy uralkodónak, mert kellenek a törvényes örökösök. A magyar diplomácia feleséget kereső sikertelen próbálkozásait már fentebb felvázoltam, de ebben a részben a külügyéreink diadaláról fogok beszámolni, habár Lorenzo Roverella ferrarai püspök (1460–1474) és pápai követ, valamint Antonio Aiello bari érseke (1472–1493) nélkül az uralkodó most is hoppon maradt volna. A jelölt az 1457. november 14-én született Aragóniai Beatrix lett. Édesapjáról már írtam, édesanyja Isabella da Chiaromonte (*1424–1456) volt. A leendő magyar királyné házasságon kívüli kapcsolatból született. Ő sem maradhatott ki a nagypolitikából. 1463-ban már vőlegényét is kijelölték a sessai Giovan Battista Marzano (*1459–1508) személyében. A kislány hamarosan Sessába költözött, de az esküvő kútba esett. Aragóniai Ferrante/Ferdinánd nápolyi király apjával együtt börtönbe vetette. A formailag megkötött házasságból nem lett semmi.[200] Egy, a milánói Biblioteca Ambrosianában őrzött kódexben, halovány utalást találunk, mi is történhetett a sikertelen frigy utáni években. A máig ismeretlen szerző sorait ugyan nem hiszem el, karaktergyilkosságnak tartom, ellenben az itáliai asszonyt ócsárolni vágyóknak had legyen egy jó napja, és hozzám hasonlóan élvezzék Kovács Zsuzsa remek fordítását. Felhívnám a figyelmet az idézetben található évszámra. A szöveg megfogalmazója minden ellenszenve ellenére az 1476-os nász előtti évre már eltisztította az útból az egyik akadályt. Emlékezzünk vissza. Ekkor Edelpöck Borbála egy váruradalmat kapott, míg a lentebb említett valenciainak mással kellett beérnie.[201] Beatrix

> „tisztességtelen szerelemmel élt mind leányként, mind férjes asszonyként. Ugyanis mikor eladósorban volt, és a király házában lakott, féktelen és tiltott szerelmi szenvedély ragadta magával egy Don Ramiro Villaracuta nevű, csodálatosan szép és bájos valenciai ifjú iránt, aki apródként szolgálta, akinek anélkül, hogy idejét vesztegette volna, prédául adta magát, s oly kegyekben részesítette, amelyek

[199] „Non più andrai, farfallone amoroso, notte e giorno d’intorno girando.” – Figaró áriája az első felvonásban.

[200] *Kovács Zsuzsa:* Aragóniai Eleonóra és Beatrix (szerelmi) élete az Ambrosiana egyik kódexében. In: Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban. Szerk Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015. 197–214. 207–208. 213–214.

[201] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 231.

az udvari emberekben felkeltették a gyanút, hogy tisztességtelen dolgok zajlanak közöttük. Így napról napra nőtt a gyanú; s nem tudván fékezni magát a szerelemben – nem úgy, mint a nővére, Eleonóra, aki a három év alatt, míg folyamatosan szórakozott a kedvesével, Don Diego Cavaniglával, soha semmilyen botrányt nem keltett –, a kedvese halálát okozta, mert egy reggel Ramirót a szobájában találták, ahol aludt, a saját ágyában egy lanthúrral megfojtva, anélkül, hogy emiatt bárki is felháborodott volna. Ez 1475-ben történt."

Miért segített IV. Sixtus (1471–1484)? Mert így elérte, a magyar király Itáliában egy olyan hatalmi csoportosulás mellé állt, amely éppen Róma szövetségesének számított. Nem véletlen Ernő szász választófejedelem (1464–1486) követének a kijelentése, aki ott volt az uralkodó és Aragóniai Beatrix esküvőjén, a házasságot Lorenzo Roverella legátus hozta tető alá. I. Mátyás két okból fogadta el a nápolyi menyasszonyt. Szüksége volt a pápai segélyekre, és a nápolyi kapcsolatot gesztusnak szánta a Szentatya felé, aki leállította a pénzek küldését, mivel nem látta biztosítottnak, a király valóban a husziták elleni harcra fordítja az aranyakat. A másik indok, ami miatt gyakorlatilag nem maradt más lehetősége, mint a déli *donna,* az európai politikában találjuk meg. A fentebb felsorolt elutasítások egy dologra vezethetők vissza. A korabeli érdek- és szövetségi viszonyok többet nyomtak a latba, mint a menyasszony vagy a vőlegény lelki és fizikai tulajdonsága. Azokban az országokban, akikkel I. Mátyás koalícióra vágyott, nem látták szívesen, mert nem tudtak azonosulni politikai terveivel. A császári címre vágyó király egyre veszélyesebbé vált. A Német-római Birodalomban és Közép-Európában egyaránt erős fenntartással figyelték az időnként közel 10–15 000 katonát hadra fogó uralkodó lépéseit.[202]

És akkor még nem beszéltem a biológiai óráról. A magyar uralkodó az 1470-es években szembesült az utód hiányával. Ekkor még nem gondolkodott Corvin János öröklésén, joggal reménykedett egy törvényes fiú megszületésében. I. Mátyás feladta a hasznos és előkelő házasság ideáját, és a pápai diplomácia segítségét elfogadandó, megelégedett az utóbbival.[203] Valójában Aragóniai Beatrixen kívül nem sok előnye származott a frigyből. Egyelőre annyit remélhetett, apósa majd támogatni fogja Rómában. Aragóniai Ferrante/Ferdinánd ellenben jobban járt. Ahhoz, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében, valamint a Balkán-félszigeten növelje befolyását, szüksége lehetett a magyar királyra. Hasonlóan segítséget remélhetett tőle egy esetleges törökellenes harchoz is.[204]

---

[202] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 229–230.

[203] Értsd: előkelő.

[204] Erre 1481-ben, Otranto falainál szükség is volt. Magyar Balázs vezetésével 400 gyalogos és 300 lovas segítette a nápolyi sereget.; *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 241.

Titokban talán abban is bízhatott, vejét valamilyen módon az itáliai belpolitikai csatározásokba szintén sikerül bevonnia.[205]

A házasság híre 1474. október 30-án, az egyesült cseh és lengyel seregek által körbezárt Boroszló (Ma Wrocław Lengyelországban.) városában érte I. Mátyást. Örömtüzeket gyújtottak és egy órán keresztül zúgtak a harangok.[206] Antonio Bonfini a házasság előtti kedves időszakról érdekes megjegyzést tett.

> „Azt mondják, hogy a menyegzőre való várakozás a király elméjét nagyon elvonta a feszült harckészültségtől; vállalkozó kedve megcsappant, a kívánt asszony utáni sóvárgás lelohasztotta nemes nekibuzdulását, fellobbantotta férfiúi természetét; Beatrix változatlan és általános híre túlságosan is ellágyította, mert mindenki szájáról azt hallotta, hogy termete hasonlíthatatlan, bája üdvösséges, szemérme páratlan, nemessége ritka, hogy rögtönzött beszédben és váratlan kiszólásban kiváló. Ehhez járult az asszony jótulajdonságának sokasága, több is, mint amennyi nemétől elvárható, és ezektől felgyúlva szerelembe esett. Ha valaki tudni kívánja, milyen volt, olvassa el azt a könyvet, amelyet a szüzességről és az asszonyi szeméremről kibocsátottunk; abból kívül-belül megismerheti."[207]

Fáradtságos utazás után az ifjú pár 1476. december 10-én találkozott Székesfehérváron. Gondoljunk bele, Nápolyból már szeptember 18-án elindultak.[208] A király ekkor láthatta először élőben jegyesét, de mint a megcsalt férj, ő tudott meg mindent utoljára. Összeszámoltam, I. Mátyás előtt kik láthatták menyasszonyát.[209] 1469 tavaszán – utazásukra már utaltam – Handó György pécsi prépost és Alsólendvai Bánfi Miklós egykori királyi pohárnokmester érkezett Nápolyba, feltehetően a tárgyalások alatt újból felmerülhetett valamilyen családi kapcsolat kialakítása.[210] Az ismételt próbálkozás 1465-re vezethető vissza – erről már értekeztem –, amikor I. Ferdinando/Ferrante d'Aragonia már szeretett volna I. Mátyással rokonságra lépni.[211] A két magyar főúr véleményét nem ismerjük a lányokról, akik szépen növekedtek. Eleonóra 1469-ben már 19, de már Beatrix is lassan 12. Mindenesetre 1474-ben megint Nápolyban találjuk őket, szeptember 5-én az örömapa már azt írta leendő vejének, Beatrix eljegyzé-

---

[205] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 230–231.

[206] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 233.

[207] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 4. könyv. 35. fejezet.

[208] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 236., 239.

[209] Kizárólag I. Mátyás embereivel foglalkozom.

[210] *Fraknói Vilmos:* Mátyás király magyar diplomatái. Bp. 1900. 82.

[211] AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registro 22. 71r–v. 1465. 2. 17. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 189. sz. A kötetben hibásan 1464 áll. A szerkesztőket megtréfálta a velencei időszámítás. 1464. február = 1465. február.

se megtörtént.[212] A menyasszony ekkor majdnem 17 éves. Egy ilyen idős lányról már lehetett férfi szemmel véleményt alkotni. Azt gondolom, a két követ közül ez inkább Alsólendvai Bánfi Miklósra maradt. Delikát feladat lehetett.

A következő év júniusában újabb hozzáértők érkeztek. Említettem, I. Mátyás emberei (Vetési Albert veszprémi püspök, Laki Túz János szlavón bán, Francesco Fontana) ekkor kötötték meg a *per procuram* házasságot.[213] A kíséretek névtelen tagjait nem számítva, ez eddig öt. 1476-ban, amikor Aragóniai Beatrixért mentek, legalább 600–800 lovas érkezett Nápolyba.[214] Mindez alapáron 26 450 forintba kerülhetett. Feltételezve, miszerint az az 50 báró, főpap, udvarnok és nemes, akik a delegáció magját alkották,[215] valamennyien találkoztak a lánnyal, már 55-nél tartunk. Aztán ott van 56-nak Szilágyi Erzsébet.[216] Ekkor persze már nem volt visszaút, bármit is mondhattak Aragóniai Beatrix külsejére.[217]

Milyen lehetett az új királyné megjelenése?[218] Még ha pontosan tudnánk, akkor sem tükröződne benne vissza I. Mátyás ízlése. Nem ő választotta, a politika volt a házasságközvetítő. Két apró, de megbízhatatlan adalékkal azért tudok szolgálni. Emlékezzünk, amikor az állítólagos Ippolita Sforza szoborról olvashattunk, azt írtam, a Francesco Lauranának tulajdonított mellszoborban mást és mást vélnek felfedezni. Közöttük Aragóniai Beatrixet is.[219] A másikat, a magyar királyné domborművét, a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Feltehetően, Giovanni Dalmata munkája, I. Mátyás halála után készülhetett. Varga Lívia női szemmel így láttatja Aragóniai Beatrixot. Terebélyesnek tartja, ennek

---

[212] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 233.

[213] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 233.

[214] Egy korabeli ferrarai krónika a követség létszámát 600-ra tette. Ezt erősíti egy ferrarai jegyzék, ebben az októberben visszatérő delegáció tagjait sorolták fel. Az eredmény 579. Hozzájuk kell még számolni Aragóniai Beatrix 350 fős kíséretét is. Velencében 756 emberről, míg Nápolyban közel 700-ról tudtak.; *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 233–234.

[215] Peter Eschenloer beszámolója alapján I. Mátyás minden lovasnak 50 forintot adott útiköltségként. Ha a legalacsonyabb, de szerintem a legpontosabb létszámmal számolunk (579), és ebből levonjuk a név szerint megadott bárókat, egyháziakat, udvarnokokat, nemeseket stb. (50), hiszen ők külön kaphattak pénzt, vagy saját költségükön vonulgattak, akkor 529 főnek járt a napidíj. Ez bizony 26 450. A kíséret összetételére: *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 234–235.

[216] Említettem, Szilágy Erzsébet és Alsólendvai Bánfi Miklós ment elé Pettauba.; *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 239.; A volt pohárnokmestert nem számolom, hiszen ő már legalább kétszer láthatta az aragóniai lányt.

[217] Kép küldéséről nincsen tudomásunk, de elképzelhető.

[218] Az esküvő előkészítésével és a budai ünnepségekkel csak részletekben foglalkozom, a tanulmány célja más. Mindezekre: *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m.

[219] Életére és az ábrázolt hölgyek személyére: *Klemenčič, R. N.:* Laurana, Francesco i. m.

okát az 1488-ban kezdődő köszvényének tulajdonítja. A rövid nyakat és a tokát családi hozadéknak tekinti. Ellenben büszke és dacos tekintetét, kevéssé megalkuvó természetét jól visszaadja a mester, de az Antonio Bonfini és a Galeotto Marzio által említett legendás szépség már a múlté.[220]

Hát igen! Az idő. Az első történetíró kiemelte, az uralkodó

> „mindenki szájáról azt hallotta, hogy termete hasonlíthatatlan, bája üdvösséges, szemérme páratlan, nemessége ritka, hogy rögtönzött beszédben és váratlan kiszólásban kiváló. Ehhez járult az asszony jótulajdonságának sokasága, több is, mint amennyi nemétől elvárható."[221]

Galeotto Marzio azzal kedveskedett az utókornak, hogy a királynét gyönyörű nápolyi udvarhölgyeihez hasonlította, de ezek valamennyin Aragóniai Beatrix szépségéhez képest csúnyának látszottak. „Különösen Magyarországon, mert a magyar faj igen szép."[222] Visszafogva magam az itáliai szerzők szövegének bővebb elemzésétől, csak annyi: én örülök, ha egy fiatal feleség ilyen, kiváltképp, ha I. Mátyásról beszélünk. És ha Francesco Laurana csakugyan Aragóniai Beatrixet faragta márványba, akkor igaza van Varga Líviának. Valóban felszedett egy pár kilót. És most lássuk az én elemzésemet. Nekem így is bejött volna.[223]

Az új asszony jól seper

Milyen lehetett a házaséletük? Fogalmunk sincs. Mindenesetre nekem érdekes, miszerint nem csak az első években keresték egymás társaságát. Itineráriumukat összehasonlítva kiderül, az esküvő után 1479 végéig együtt utazgattak. I. Mátyás az első osztrák háborúba (1477–1478) is magával vitte. Ott volt Olmützben (1479), amikor Ulászló cseh királlyal aláírták a békeszerződést.[224] És ez így ment 1480 nyaráig.[225] A boszniai hadjáratra (1480) nem ment,[226] a következő év júniusában Budán találkozhattak, és egymás társaságában éltek.[227] Ez 1482-ben sem változott, a második osztrák hadjáratra készülődő uralkodót legalább Pozsonyig kísérte.[228] A következő év elején is itt találjuk, I. Mátyás a vá-

---

[220] *Varga Lívia:* Mátyás király és Aragóniai Beatrix budapesti domborműveiről. In: A Szépművészeti Múzeum Közleményei 90–91. Szerk. Tátrai Vilmos. Bp. 1999. 186–187.

[221] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 4. könyv. 35. fejezet.

[222] *Marzio, G.:* Mátyás király i. m. III. fejezet. Egy tréfás mondás.

[223] I. Mátyás halálakor 33 éves.

[224] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 107–110., 131–133.

[225] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 110–111., 133.

[226] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 112–113., 133.

[227] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 114., 133.

[228] *Horváth R.:* Itineraria i. m. 114–116., 133.

rosban hagyta.[229] Innét együtt mehettek Budára, és 1484 őszéig, nyilvánvalóan nem minden nap, de együtt voltak.[230] Pozsonyba is párban érkeztek (1484. október 21.).[231] Aragóniai Beatrix itt várakozott egészen az év végéig,[232] de közben 1485 januárjának végén meglátogatta a férjét. A találkozásra Währing faluban került sor, éppen ott állomásoztak a Bécset támadó magyar seregek.[233] A királyné innét visszatért Pozsonyba, egészen június elejéig itt élt.[234] A hónap 5. vagy 6. napján ott volt, amikor férje bevonult Bécsbe,[235] és az osztrák fővárost csak decemberben hagyta el közösen férjével.[236] 1486-ban megint I. Mátyás mellett találjuk, általában Budán, együtt indultak el Pozsonyba, ahol októberben bevárja Znojmo és Eggenburg elestét. [237] Retznél csatlakozott a királyhoz, onnét együtt utaztak Bécsig, ahová december 20-án érkeztek meg.[238] Itt maradtak egészen 1489 márciusáig.[239] I. Mátyás betegsége ellenére, továbbra is közösen utazgattak Magyarországon.[240] 1490-ben a házaspár ismét Bécsbe vonult.[241]

A tömény adatsor közlését nem az olvasó bosszantására tettem. Nyugodtan kijelenthetjük, olyan sokat voltak együtt, már-már arra gondolok, nem volt ez olyan rossz házasság. Természetesen az ellenkezője is igaz lehet, de ebben az esetben I. Mátyás olyan erőteljesen ráparancsolhatott a feleségére, hogy az legyőzve ellenérzéseit, kénytelen volt mindenhová követni a férjét. Én az első felvetésben hiszek, a szerelmesek boldog pillanatokat élhettek át. Kapcsolatukat három tényező nehezítette. Az uralkodó betegsége az 1480-as évek második felétől kezdődően, a szintén ekkor kulminálódott örökösödés kérdése, valamint a mindent beárnyékoló női tragédia, a gyermekteleség, amit nem lehetett könnyű feldolgoznia.

Aragóniai Beatrix tudta, Corvin János helyzetbe hozásával jövőbeli helyzete bizonytalanná válik, de több száz év távlatából nem lehet megmondani, ez milyen hatással volt személyiségére. Az utód születésének elmaradása furcsa lépésre ösztönözte, feltéve, ha igazat írt nővérének. 1489-ben Aragóniai Beat-

---

229 *Horváth R.:* Itineraria i. m. 134.
230 *Horváth R.:* Itineraria i. m. 117–119.
231 *Horváth R.:* Itineraria i. m. 134.
232 Uo.
233 Uo.
234 Uo.
235 I. Mátyás már június elsején bevonult Bécsbe.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 120.; Aragóniai Beatrix azt írta, június 6-án fogadták a város hódolatát.; *Horváth R.:* Itineraria i. m. 134.
236 Uo.
237 *Horváth R.:* Itineraria i. m. 135.
238 Uo.
239 *Horváth R.:* Itineraria i. m. 135–136.
240 *Horváth R.:* Itineraria i. m. 129–130., 136–137.
241 *Horváth R.:* Itineraria i. m. 130–131., 137.

rix meddősége miatt Edelpöck Borbálát hibáztatta, aki megbabonázta őt. Rávette az esztergomi érsek egyházjogászát,[242] járjon közben a pápai legátusnál az egykori szerető kiközösítése ügyében. Beltramo Costabili (*?–?) ezt állítólag megtette, emiatt Corvin János édesanyja az uralkodóhoz ment panaszra. Ez azt jelenti, eljött Magyarországra, pontosabban Budára.[243] I. Mátyás ezután fiával a feleségéhez ment. Szó szót követett, és a királyné *figlio della putana* kifejezéssel illette a herceget. Ennek ellenére a „nőt" nem zavarták el Budáról – írta levelében nővérének –, de Beltramo Costabilinek mennie kellett.[244] Erre az esetre hivatkozott 1494-ben II. Ulászló a pápai legátusnak. Mivel Edelpöck Borbála, I. Mátyás ágyasa megátkozta Aragóniai Beatrixet, örökös nem várható tőle, így alkalmatlan feleségnek.[245]

A nápolyi lány megjelenése gyökeres változásokat hozott a király és az udvar életében egyaránt. Tökéletes Kubinyi András megállapítása: olyan volt, mint amikor egy agglegény lakásába egy nő költözik.[246] Az udvari etiketten felnőtt feleség gyorsan átalakította a király környezetét. Én inkább egykori mesterem tömör megfogalmazásának a híve vagyok, de Antonio Bonfini sorai élvezetesebbek.

> „Beatrix jövetelével egész életformáját is megváltoztatta. A pannon királyoknak az volt a szokásuk, hogy az előkelőségekkel és a nemességgel családiasan éltek, a bejutást nemigen ellenőrizték, sok asztalt terítettek, a főurak közt lakomáztak barátilag, étkezés közben az ajtó nyitva állt, a kéregető koldusokat beeresztették, alamizsnát osztogattak nekik, mindenkit szívesen meghallgattak, többnyire közönséges kenyeret ettek, a királyhoz való bejutást lehetővé tették bárkinek, a legnyomorultabb személyeknek is, igénytelenül éltek, hitvány lakással is megelégedtek, a kápráztató háborúkra eszméletlen költséget áldoztak, de a fényes épületeket lebecsülték, odahaza szűkmarkúak, kifelé nagyvonalúak és pazarlóak voltak."[247]

És most nézzük a singli megalkuvásának leírását. „Miután pedig a királyné megérkezett, az asztalt és az életmódot kulturáltabbá tette, a hitvány háztartástól viszolyogva nagyszerű ebédlőtermeket rendezett be, díszes csarnokokat, aranyozott lakószobákat teremtett, a királyt visszafogta a közvetlenségtől, az ajtókhoz silbakot állított, megszüntette a szabad bejárást, rávette a királyi felséget, hogy sokkalta gondosabban őrizze a méltóságát. Figyelmeztette, hogy meghatározott időben lépjen be a fogadóterembe és szolgáltasson igazságot. A szkíta

---

[242] Estei Hippolit (*1479–1520) esztergomi érsek az unokaöccse volt.
[243] Edelpöck Borbála 1489-es magyarországi tartózkodására fentebb utaltam.
[244] Erre nem került sor.
[245] *Ritoókné Szalay Á.:* Borbála. i. m. 95.
[246] *Kubinyi A.:* Mátyás király i. m. 110.
[247] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 7. könyv. 38. fejezet.

szokások közé olaszokat hozott, és a latin konyhát is megkedveltette. Itáliából nagy költségen különböző mesterségeket és kiváló mestereket hívott be, mi azelőtt hiányzott. Így aztán jöttek Itáliából festők, bronzöntők, szobrászok, metszők, asztalosok, ötvösök, jöttek kőfaragók és építészek, akik jókora fizetséget kaptak; majd kiteljesedett az istentisztelet, a királyi kápolnát egész Galliából és Germániából szerződtetett énekesek gazdagították, de még konyhakertészeket, kert- és mezőgazdászokat is hozott Itáliából; olyanokat is hívott, akik a sajtot római, szicíliai, francia módon készítették. Csatlakoztak a bohócok, a színészek, akiket a királyné nagyon kedvelt; továbbá szóló és zenekari fuvolások, dudások, citerások. Az ajándékok idehívták a poétákat, a szónokokat, a grammatikusokat is, akik várakozásukban csalódva jóval szegényebben vitték haza Itáliába múzsájukat, mint ahogy idehozták. Mindez Mátyásnak csodamód tetszett, és támogatta; Pannóniából második Itáliát akart csinálni. Mindenfelé felkutatta, idehozta valamennyi tudomány kiváló szakembereit. Kedvelte a csillagászokat, az orvosokat, a matematikusokat, a jogtudósokat; a mágusoktól és a jósoktól sem idegenkedett; semmiféle tudományt sem vetett meg."[248]

Ekkora fordulatra kizárólag egy szerelmes férfi képes, habár megjegyzem, az írásbeli kérvényezés már az 1470-es évek elején elterjedt, és I. Mátyás építkezései, irodalom- és művészetpártolása sem köthető kizárólag Aragóniai Beatrixhez, de kétségtelen, megjelenésével a tendencia megerősödött. Folytatva az itáliai mester ömlengéseit, zárásként – a lehetséges aktualizálás veszélyét is felvállalva – nézzük meg, a kívülállók szerint mit tett felesége I. Mátyással. A műveltség és az élvezet iránt érzéketlen magyarok viszont mindezt ferde szemmel nézték, kárhoztatták az éktelen költekezést, nap mint nap szidták a királyi felséget, amiért a pénzt játékszernek tartja, a tisztesebb célra rendelt adót silány és üres dolgokra fecsérli, amiért sutba dobta a régi királyok takarékosságát és gazdaságosságát, odahagyta az ősi és szigorú erkölcsöket, eltörölte a hajdani szokásokat, és egészen átállt a római, mi több, a spanyol élvhajhászásra meg az elasszonyosodott életmódra. Morgolódtak, hogy papucsférj lett, hogy az idegenek nemcsak az aranyat rabolják el, hanem az uralkodó puhánysága folytán idestova az egész országot is; sok mást is rosszallottak és félremagyaráztak. Ám ez az isteni fejedelem, minden nemes mű atyja, a műveltség pártfogója, folyvást korholta a magyar szokásokat, nyíltan feddette a szkíta parasztosságot meg a civilizálatlan életmódot, következetesen elutasította a barbár ízlést, apránként bevezette a városiasságot, buzdította az arisztokráciát meg a nemességet a kulturálódásra, ajánlgatta, hogy tehetségük szerint építsenek csinos házakat, éljenek kényelmesebben, viselkedjenek barátságosabban a külföldiekkel, akiket korábban minden képzeletet felülmúlóan utáltak. Minderre elsősorban a saját példájával ösztönzött mindenkit.[249]

---

[248] Uo.

[249] *Bonfini, A.:* A magyar történelem i. m. 4. tized. 7. könyv. 38. fejezet.

Sex in the Castle

És aki idáig eljutott az olvasásban, annak kompenzációként az eddigiekért, a végére hagytam a szexet. Uralkodóink hálószobai ügyködéséről hallgatnak a források. Ezért üdítő kivétel, a magyar hírekben amúgy megbízhatatlan carrarai krónika egyik bejegyzése. Felvezetésként Zsigmondról. Amikor a Luxemburgi feleségül vette Máriát (1385 augusztusa vagy szeptembere), a ceremónia után Visegrádon egy bársonyból készült sátorba mentek lefeküdni. Ebben egy gazdagon díszített ágy állt. Egész nap bent voltak, és a következő este is. Szerelmi örömöket adtak kölcsönösen egymásnak *(dandosi insieme amorosi piaceri),* és elhálták a házasságot. A másik napon hajnalban felkeltek majd kijöttek a szárnyékból, és Erzsébet királyné, valamint sok báró előtt megesküdtek, megtörtént, aminek történnie kellett, mindkettőjük akaratából és egyetértésével.[250] A helyes történet igazságtartalmának vizsgálatába most nem megyek bele, elég legyen annyi, az uralkodói párok egybekelésének valamennyi kellékét megtaláljuk a szövegben. A nászéjszakát, a konszumációt, az esküt és a tanúkat egyaránt.

Maradjunk még egy kicsit Zsigmondnál. Elsősorban azért, mert házaséletének rejtett intimitásai közül még egyet ismerek. A Luxemburgi, feleségének állítólagos hűtlensége miatt, Borbála királynét Váradra száműzte. Másfél évig tartott a mosolyszünet, de 1419. december 25-én végre személyesen is találkoztak Szakolcán (Ma Skalica Szlovákiában.). A férfi megbocsájtott a nőnek. „Azt az éjszakát együtt hálták el, viszályuk tehát elcsitult."[251] Lám! Az egymásra találási technikák nem sokat változtak az évszázadok alatt.

Eljutva I. Mátyáshoz, ha nem is a nászéjszakájáról, de még az esküvői ünnepségeket (1476. december 22.) követő vidám napokban történtekről Hans Seybolt von Hochstetten an der Donau számolt be. A bajor utazót egykoron a landshuti Kloster Seligenthal alkalmazta írnokként,[252] Thoman Jud von Bruckberg megbízásából vetette papírra néhány évvel később a menyegzőt.[253] Ő tudósított 1475-ből Landshutból, Georg der Reiche von Bayern (*1455–1503) herceg esküvőjéről is. Ez számunka egy dolog miatt érdekes. A menyasszony nem volt más,

---

[250] Cronaca Carrarese di Galeazzo, Bartolomeo e Andrea Gatari a cura di Antonio Medin e Guido Tolomei. (Rerum Italicarum Scriptores 17/1.) Città di Castello 1914. 238.

[251] Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. (História Könyvtár. Elbeszélő források 1.) Bp. 2008. 155. fejezet.

[252] Apácakolostorként működött.

[253] Munkáját 1482-ben fejezte be.; *Peter Käser:* Thoman Jud von Bruckberg und die Seybolt-Handschrift zur Landshuter Hochzeit 1475. Eine Untersuchung zum Stifterbild mit den Wappen der Jud und Radlkofer. Verhandlungen des Historischen Vereins für Niederbayern 135. (2009) 141–142.; 1487-ben a landshuti Heilig-Geist-Spital gondnoka. Ezután nemsokára meghalt. *Borsa Béla:* Reneszánszkori ünnepségek Budán. Tanulmányok Budapest Múltjából 10. (1943) 11.

mint IV. Jagelló Kázmér leánya (Hedvig), akit I. Mátyás hiába próbált feleségül venni. 1477. január 6-át írunk, amikor éjjel tíz óra körül három máglyát gyújtottak az udvaron, és folytatták a hatkor kezdődött lovagi viadalt. A versengés után italt hoztak. A király kézen fogta a királynét és a szobába vezette. Az itáliai kíséret *(die wahlen)* sokáig várakozott az ajtó előtt, az uralkodó ellenben mindenkit ki akart küldeni, de a szolgálóit ott tartotta. A násznál *(Hochtzeitt)* senki sem volt bent. Nem ettek és nem ittak, az idős asszonyok és a hajadonok is kimentek a szobájából. A király a felesége mellé feküdt, és rohammal bevette a bástyát *(gewan die pastein mit dem stürm)*.[254] Azt azért nem gondolnám, hogy egy született *voyeur*-rel van dolgunk, de krónikásunk valahonnét sikeresen kiszemezgette a pikáns részleteket. Jelzem, nem kellett hozzá nagy képzelőerő, mi is történhet a zárt ajtó mögött. Szájbarágásnak fog tűnni, elvégre Hans Seybolt von Hochstetten an der Donau pontos leírást ad az uralkodói udvar szexhez köthető szokásairól. A király és a királyné nem egy szobában laktak, és Ámor ügyei általában részleges nyilvánosság előtt zajlottak. Gondoljunk a kint ácsorgókra, vagy a szobában sertepertélő szolgálólányokra és asszonyokra.

Epilógus

Zárásként érdemesnek tartom összefoglalni, mi lett azoknak a hölgyeknek a sorsa, akikkel I. Mátyást valaha összehozhatta a sors, és most nem a Szép Ilonkákra,[255] vagy Edelpöck Borbálára gondolok. Cillei Erzsébet fiatalon meghalt,[256] Garai Anna Hédervári Imre felesége lett.[257] Podjebrád Kunigunda/Katalin szinte gyerekként költözött át a másik világba.[258] A brandenburgi lányokról nem írok, mert fogalmunk sincs, melyikre gondoltak a papák lehetséges feleség jelöltként. II. (Szelid) Frigyes szász választó lánya (Margit) 1470-ben már biztosan Seußlitzban, a klarisszák kolostorában apátnő.[259] Ippolita Maria Sforza Nápolyba került, Alfonso d'Aragonia kalábriai herceg feleségeként.[260] Kezdetben csak kósza ötletnek számíthatott Ferdinando/Ferrante d'Aragonia részéről I. Mátyással rokonságra lépni valamelyik leánya révén,[261] de bárkire is gondolhatott Aragó-

[254] *Borsa B.:* Reneszánszkori ünnepségek i. m. 52.

[255] *Vörösmarty M.:* Szép Ilonka i. m.

[256] Erről fentebb már írtam.

[257] *Nagy Iván:* Magyarország családai. – www.arcanum.hu. letöltés 2019. máj. 5. IV. Garai család.

[258] Erről fentebb már írtam.

[259] Erről fentebb már írtam.

[260] Erről fentebb már írtam.

[261] A szövegben ezt olvashatjuk: *„desiderare faceret matrimonium cum isto Serenissimo Domino rege Hungarie."* – AS VENEZIA. Senato, Deliberazioni, Secreti, Registro 22. 71r–v. 1465. 2. 17. Velence. Kiadása: Magyar Diplomacziai Emlékek i. m. 189. sz. A kötet-

niai Eleonóra és Aragóniai Beatrix közül, az első 1473-ban a ferrarai I. Ercole d'Este (*1431–1505) felesége lett, de a másiknak sem kellett sokáig pártában maradnia.[262] III. Frigyes lányát, Kunigundát, IV. Albrecht von Wittelsbachhoz (*1447–1508) adták.

Számunkra a sok menyasszonyon túl Aragóniai Beatrix további sorsa a legérdekesebb. I. Mátyás halála után tisztán látta, ha a hatalomban akar maradni, merész lépésre lesz szüksége. Megemlítem, én azok közé tartozom, akik szerint a királyt nem gyilkolták meg, és feleségének nem állt érdekében nagybeteg férje halálát meggyorsítani némi méreggel. Az özvegy bátor sasszéra szánta rá magát. Felajánlotta kezét az új magyar királynak, akivel 1479-ben már találkozott Olmützben.[263] Legalább 11 év múltával el tudták képzelni egymást. II. Ulászló igen mondott, mert ekkor senkitől nem remélhetett anyagi támogatást uralmának konszolidálásához a trónkövetelőkkel szemben. 1490. október 4-én – többek között a nápolyi követ jelenlétében – Bakócz Tamás győri püspök (1487–1492) összeadta őket, aki a szertartás alatt feltehetően szándékos formai hibát vétett. Tulajdonképpen mindegy volt, hiszen a Jagellónak már volt egy hitvese, a fentebb említett Brandenburgi Borbála. A ceremónia után Aragóniai Beatrixot Esztergomba küldték, ahol 1500-ig unokaöccse (Estei Hippolit), majd Bakócz Tamás esztergomi érsekek (1497–1521) vendéglátását élvezte. Valójában ez egy házi őrizet volt, de 1490 őszén az új uralkodó ezzel elérte, házassága egy időre titokban maradhatott.[264] II. Ulászló jól számított, esküvőjük után azonnal 10 000 aranyat kapott hitvesétől.[265]

A matrimóniumot – erre már utaltam – 1500. április 3-án a titkos consistoriumon VI. Sándor pápa érvénytelenítette. Ekkor szabadult meg jogilag és véglegesen II. Ulászló tőle és Brandenburgi Borbálától egyaránt.[266] Aragóniai Beatrixnek mennie kellett. Májusban még sikertelenül megpróbálta visszaszerezni hozományát. Hosszas utazás után 1501. január 30-án érkezett meg Ferrarába, március 15-én már Nápolyban találjuk.[267] Férje elvesztését követő tragikus évek ellenére szerencsésnek mondhatjuk. Azon ritka királynék közé tartozott, aki viszont láthatta szülővárosát, valamint rokonságát.[268] 1508. szeptember 13-án

---

ben hibásan 1464 áll. A szerkesztőket megtréfálta a velencei időszámítás. 1464. február = 1465. február.

[262] Igen! Ő Aragóniai Beatrix.

[263] Erről már írtam.

[264] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 244.

[265] *Kubinyi András:* Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). Történelmi Szemle 33. (1991) 1–2. sz. 33.

[266] Ennek körülményeire: *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 245.

[267] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 246.

[268] Szülei már nem éltek.

halt meg a Castello di Capuanában (Castel dell'Ovo). A nápolyi San Pietro kolostorba temették édesapja mellé.[269]

Kronológiailag nem ide illik, de méltó befejezésnek vélem a lengyel király gyermekének történetét, akit a magyar uralkodó feleségének kért. IV. Jagelló Kázmér lánya (Hedvig) 1475-ben Georg der Reiche von Bayern herceg neje lett,[270] de Peter Eschenloer (*1420 k.–1481) kedvemre valót írt róla, és igazából ezért vázoltam fel azoknak a házasságát, akik elszalasztották I. Mátyást. A boroszlói jegyző megemlítette, Hedviget bántotta, miszerint a politika miatt a trón helyett, csak hercegnői koronához jutott.[271] Remélem, ez a kikosarazott Hunyadi fiú fülébe jutott, és a hír hallatán, mint ilyen esetben minden kirúgott férfi, örömmel vegyített elégtételt érzett.

[269] *E. Kovács P.:* Magyarország és Nápoly i. m. 246.
[270] Erről fentebb már írtam.
[271] *Borsa B.:* Reneszánszkori ünnepségek i. m. 13.

Barta Róbert

A HUNYADIAK A MAGYARORSZÁGRÓL SZÓLÓ ANGOL NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁSBAN – CARLILE AYLMER MACARTNEY ÉS BRIAN CARTLEDGE*

Bevezetés

Carlile Aylmer Macartney neve a szélesebb hazai és nemzetközi történész társadalom előtt leginkább az 1938 és 1945 közötti időszakban Magyarország mellett kifejtett aktív diplomáciai, politikai és propaganda „lobbi" tevékenysége, valamint a brit és amerikai egyetemeken évtizedekig tankönyvként használt főbb művei[1] révén ismert. A modernkori brit–magyar kapcsolatok diplomácia- és politikatörténeti vonatkozásaival foglakozó szakemberek a skót–ír származású brit történész Magyarországgal kapcsolatos tevékenységének különféle vonatkozásait már érintették,[2] azonban „Macartney Elemérről"[3] még nem született

* A tanulmány a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara által 2018. szeptember 20–21-én megrendezett, Hunyadi Mátyás és kora című tudományos konferencián elhangzott előadás bővített, átdolgozott változata. A tanulmányhoz szükséges kutatások A magyar arisztokrácia kapcsolatrendszere a 16–20. században című, NKFI K 120197 számú pályázatának keretében és támogatásával készültek és a Klebelsberg Kunó Kutatói Ösztöndíj (2016. szeptember–október) keretén belül valósultak meg.

[1] *Carlile Aylmer Macartney:* October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I–II. Edinburgh 1956–1957.; Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney:* Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945. I–II. Bp. 2006.; *Carlile Aylmer Macartney:* Hungary. (The Modern World. A Survey of Historical Forces. Foreword by Herbert Albert Laurens Fischer). London 1934. (Reprinted with correction 1962., 2009.); Magyar kiadása: *Carlile Aylmer Macartney:* Magyarország. (Ford. Fest Sándor – Kállay Miklós) Bp. 1936.; *Carlile Aylmer Macartney:* The Habsburg Empire 1790–1918. London 1969. (Reprinted with correction 1971.)

[2] *Robert John Weston Evans:* The Making of October Fifteenth: C. A. Macartney and his Correspondents. In: British–Hungarian Relations since 1848. Ed. László Péter – Martyn Rady. (SSEES Ocassional Papers 62.) London 2004. 259–271.; *Hugh Seton-Watson:* Carlile Aylmer Macartney 1895–1978. In: Proceedings of The British Academy, LXVII. London 1981. 411–432.; *Beretzky Ágnes:* Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarországkép változó előjelekkel (1905–1945). Bp. 2005.; *Lojkó Miklós:* C. A. Macartney and Central Europe. European Review of History 6. (1999) No. 1.; *Czigány Lóránt:* Trianon angol kritikusa. Száz éve született „Macartney Elemér". Magyar Nemzet, 1995. január 19. 14.; *László Péter:* The Political Conflict between R. W. Seton-Watson and C. A. Macartney over Hungary. In: British–Hungarian Relations since 1848. 2004. 167–193.; *Ránki György:* Találkozásaim Macartney Elemérrel. Élet és Irodalom 7. (1978) 8. sz. 6.

[3] A brit és a magyar közvélemény főként a második világháború első éveiben, magyar

tudományos igényű, átfogó magyar nyelvű biográfia. A tanulmány elsősorban Macartney történészként végzett tevékenységét kívánja bemutatni, különös tekintettel a középkori Magyarország fénykorával, ezen belül a Hunyadiakkal kapcsolatos írásaira. Ez utóbbi szempont jelentőségét az adja, hogy Macartney 1926 és 1978 között folyamatosan publikált, számos Magyarországgal foglalkozó szaktörténészi munkája több kiadást is megélt, bizonyíthatóan alakítva a korabeli brit és angol nyelven olvasó más országok közvéleményének Magyarország képét. A magyar középkorral kapcsolatos ismereteit jórészt Szekfű Gyulától szerezte,[4] a két életpálya többször is összefonódott és Macartney történészi látásmódját jelentősen befolyásolta magyar történész kollégájának munkássága.[5] A Macartney-féle Hunyadi ábrázolások egyik súlyponti és értelmezésbeli sajátossága, hogy a két Hunyadit szorosan együtt tárgyalja és beilleszti a kor európai nagyhatalmi viszonyrendszerébe. Megállapításait természetesen meg kell feleltetni a vonatkozó és jelenleg többé-kevésbé konszenzusos magyar történészi álláspontokkal. A tanulmány nem kívánja áttekinteni a Hunyadiakról szóló régebbi és újabb angol nyelvű történetírás teljes spektrumát, viszont, mintegy esettanulmányként kísérletet tesz arra, hogy egy későbbi Macartney tanítvány,

---

nyelven sugárzott BBC rádió adásain keresztül ismerhette meg Macartney magyarosított nevét. Rádiós szerepléséről bővebben: *Pál Monika:* „Jó estét kívánok, itt Macartney Elemér beszél". C. A. Macartney és a BBC magyar adása. In: Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről. Szerk. Frank Tibor. Bp. 2004. 340–357.

[4] *Carlile Aylmer Macartney:* Studies on Early Hungarian and Pontic History. Varirorum collected studies. Ed. Lóránt Czigány – László Péter. Aldershot 1999.; A kötet Macartney 17 tanulmányát tartalmazza a korai és érett középkori Magyarországról, valamint Hugh Seton-Watson nekrológját és Macartney műveinek hét oldalas, a szerkesztők által 1915-től kronologikusan válogatott listáját. Részben Szekfű bíztatására, Macartney 1938 és 1951 között szerzőként is aktívan közreműködött a magyar történelem korai forrásainak angol nyelvű kritikai kiadásaiban: Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources. 1–2.: The Lives of St Gerald, The Composition of the Zágráb and Várad Chronicles and their relationship to the longer narrative chronicles. Études sur l'Europa Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 18. Dirigées par Emeric Lukinich. 1938. 456–507.; Studies of the Early Hungarian Historical Sources III/1–2. The relations between the narrative Chronicles and other historical texts.; The Attila Saga, The Hun Chronicle, and Études sur l'Europa Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 21. Dirigées par Emeric Lukinich. 1940.; Studies of the Early Hungarian Historical Sources III–IV. (recte part IV.): The Hungarian Texts Relating to the life of St. Stephen. IV. (recte part V.): The interpretation of the Chronicon Posoniense and the Genealogy of Almus on (!) the Chronicon Budense. Études sur l'Europa Centre-Orientale. Ostmitteleuropäische Bibliothek 21/a. Dirigées par Emeric Lukinich. 1940.; Studies of the Earliest Hungarian Historical Sources VI.: Unrecognised components of the Chronicon Budense. VII.: The Origin, Structure and the Meaning of the Hun Chronicle. Oxford 1951. 184.

[5] Erre nézve lásd: Balogh József és C. A. Macartney levelezése. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár, 1/2064.; valamint *Dénes Iván Zoltán:* A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Pozsony 2015. 364., 450.

Brian Cartlegde[6] munkája alapján érintse az All Souls College történészének szellemi hatását.

Súlypontok és értelmezések

Carlile Aylmer Macartney az 1934-ben megjelent Hungary című összefoglaló történeti feldolgozásban,[7] majd annak későbbi, bővített és átdolgozott változatában (1962) nem csupán történeti leírásokat és elemzéseket közölt, de megpróbálta bemutatni az úgynevezett magyar nemzeti karaktert is. Az 1936-ban magyar nyelven is kiadott Hungary című, 376 oldalas áttekintése azzal a megállapítással kezdődik, hogy központi fekvése miatt a kárpát-medencei térséget állandó támadások érték és az ezek elleni védekezés szervesen beépült a magyar nemzet életébe. Ez az idegen inváziók elleni sorsszerű és kényszerű védekezés itt azonban nem a Szekfű-féle hanyatlástörténet részeként jelenik meg, inkább pozitív értelemben, és erősíti a magyarság túlélő képességét. Macartney mintegy száz oldalt szentelt a magyar történelem vázlatos áttekintésének az államalapítástól egészen 1931-ig, különösen hangsúlyozva a 19. századot, ahol véleménye szerint a nemzeti küzdelem a Habsburgok ellen egybeesett a nemzet integritásának védelmével.[8] A továbbiakban a kötet tematikus áttekintéssel és nem kevés kritikai éllel ismerteti a magyar történelem alkotmányos, intézmény- és társadalomtörténeti vonatkozásait. A szerző megállapítja, hogy az országnak nem volt írott alkotmánya és a Szent Korona hatalma, mint jogforrás a gyakorlatban az ország intézményein, közigazgatási berendezkedésén keresztül érvényesült. Az első, 1934-es angol nyelvű kiadásban Hunyadi János neve mindössze két alkalommal, Mátyásé öt alkalommal szerepelt. Hunyadi Jánossal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy mint sikeres kormányzó fiának trónra juttatásával nemzeti királyságot teremtett és elévülhetetlen érdemeket szerzett a török elleni küzdelemben, de mindez kimerítette az ország erőforrásait:

---

[6] *Sir Brian Cartledge* (1931–) történész, diplomata. Cambridge-i (Hurstpierpoint College, St. John's College), oxfordi (St Anthony's College) és amerikai (Hoover Institute, Stanford University) tanulmányok után Svédországban és a Szovjetunióban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1980 és 1983 között az Egyesült Királyság budapesti nagykövete volt. Fő műve: The Will to Survive – A History of Hungary (2006). Magyarul: Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével. Bp. 2016.; Pályájáról bővebben: http://www.andrewlownie.co.uk/authors/bryan-cartledge, https://www.sant.ox.ac.uk/people/bryan-cartledge, letöltés 2019. febr. 11.

[7] *Carlile Aylmer Macartney:* Hungary. (The Modern World. A Survey of Historical Forces. Foreword by Herbert Albert Laurens Fischer). London 1934. (Reprinted with correction 1962., 2009.).

[8] *Carlile Aylmer Macartney:* The Magyars in History. In: *Macartney, C. A.:* Hungary i. m. 35–126.

„[…] 1458-ban a magyarok Corvin Mátyás személyében nemzeti királyt választottak, aki nem királyi vérből származott, hanem a dicső kormányzó, Hunyadi János fia volt. Addig Magyarországon is minden esetben az európai dinasztikus trónöröklésödési rend működött. Így 1301 és 1526 között az országnak négy Anjou, egy Luxemburg, két Habsburg, három Jagelló és egy nemzeti uralkodója volt […] a török előrenyomulás fenyegető közelsége miatti szakadatlan háborús készültség a 15. században folyamatosan és egyre nagyobb mértékben vette igénybe az ország erőforrásait. Európa és a saját védelmében Magyarország kimerült. Ebben a küzdelemben tűnt fel hősiességével Hunyadi János, egy magyar mágnás család feje, akit 1446-ban az ifjú László király mellé kormányzóvá választottak […]"[9]

A nemzeti királyság intézményének hangsúlyozása mellett Macartney Mátyás kapcsán a magyar rendekkel kialakított ambivalens viszonyt is fontosnak tartotta és egy későbbi írásában azt hangsúlyozta, hogy a magyar nemesi ellenállás, illetve ennek az ellenállásnak folyamatosan fenntartott képessége szorosan kapcsolható az ország önállóságához*: „[…] Tetszik, vagy sem, Magyarország a nemeseinek és csakis nekik köszönhette, hogy nem vált a német birodalom egyik német tartományává […]"*[10] Hasonlóan a hazai történészek értelmezéséhez, a rendi országgyűlés és a rendek háttérbe szorítását, a központi adminisztráció és az adózás hatékonyságának megerősítését és az önkényeskedések letörését a brit történész is pozitív folyamatnak tartotta, ugyanakkor elismerte, hogy Mátyás központosított uralma és az ez elleni tiltakozás volt az egyik oka a halála után bekövetkezett széleskörű anarchiának. Az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelést és annak megtorlásául bevezetett örökös röghözkötést is ebbe a logikai sorba illesztette, hangsúlyozva, hogy ez utóbbi rendelkezés a magyar történelem legrosszabb pillanatban meghozott, legigazságtalanabb törvénye volt.[11] Macartney, nyilván jórészt azért, mert hazájában az európai kisebbségi kérdés egyik legfelkészültebb szakértőjének tartották, történészként különösen pozitívan értékelte Mátyás ilyen irányú politikáját. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy Mátyás méltányosan bánt a Délvidékre betelepült szerbekkel és az országban élő zsidókkal is:

„[…] 1483-ban a pápának írt levelében Corvin Mátyás említette, hogy négy év alatt 209 ezer szerb telepedett le Magyarország déli részén és ezek a szerbek a török

[9] *Macartney, C. A.:* Hungary i. m. 72., 74.

[10] The European Nobility in the Eighteenth Century. Eds. Albert Goodwin. London 1953. Idézi: *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 179.

[11] „[…] In 1514 a frightful jacquerie broke out. It was put down with more than inhuman savagery, and the Diet thereafter, perpetrating the worst social injustice in Hungarian history at the moment when she could least well afford it, condemned the participants to true and perpetual serfdom![…]" – *Macartney, C. A.:* Hungary i. m. 65.

fenyegetés árnyékában a királyi haderő fontos részét jelentették, megerősítették az ország katonai védelmi képességét […] Számos magyar uralkodó, különösen Corvin Mátyás humánusan és bölcsen bánt a zsidósággal és ezért ritkán voltak olyan üldöztetésnek kitéve, mint a német birodalomban élő társaik […]"[12]

Ezeket az alapvetően helytálló megállapításokat annyival mindenképpen ki kell egészítenünk, hogy a magyar uralkodó-humanista neveltetése mellett a szerbek esetében nyilvánvalóan katonai-védelmi, a magyarországi zsidóság tekintetében pedig financiális-adózási megfontolásokból követte ezt a toleráns politikát. Macartney azt is helyesen látta, hogy Mátyás külpolitikája végső soron egy erős közép-európai monarchia megteremtésére irányult, melyet az országot körülvevő tartományok egy részének meghódításával, valamint a korai abszolutizmust idéző uralkodási módszerekkel uralma végére sikerrel meg is valósított.

Az 1934-es Hungary című országtörténeti kézikönyv 1962-es újabb, átdolgozott kiadása,[13]amely 1956-ig tárgyalja a magyar történelmet, a Hunyadiak korával is bővebben foglalkozik. Hunyadi János üstökösszerű felemelkedését és félig román származását Macartney összefüggésbe hozta azzal a korabeli és azóta is időnként a köztudatban élő legendával, hogy talán Zsigmond törvénytelen fiáról volt szó és ez is segítette gyors karrierjét. Vagyon- és birtokgyűjtésben legalább olyan sikeres volt, mint katonaként *(he was as great a money-maker as he was soldier)* és sikeres hadjáratai miatt, különösen Nándorfehérvár felszabadítása után a Hunyadi név legendássá vált a magyar köznemesség körében *(the name of Hunyadi was magical among the small nobles)* és ez nagymértékben hozzájárult Mátyás királlyá választásához.

Macartney szerint Hunyadi Mátyás uralkodását a magyar történetírás részben azért tartja egyfajta fénykornak, mert Szapolyai Jánoson kívül ő volt az egyetlen nemzeti király, aki úgy nyerte el a koronát, hogy származását tekintve nem kapcsolódott ősi királyi dinasztiához.[14] Ugyanakkor a brit történész hangsúlyozta Mátyás kitűnő személyes tulajdonságait, műveltségét, államférfiúi és

[12] *Macartney, C. A.:* Hungary i. m. 67., 209.

[13] *Carlile Aylmer Macartney:* Hungary. A Short History. Chicago 1962. 54.; Macartney a kötet kéziratát 1961 novemberében zárta le az oxfordi All Souls College-ban és két akkori magyar származású oxfordi diákjával, Bak Jánossal és Péter Lászlóval is átnézette. A következő évben publikált kötet a térképek mellett már képi illuszrációkat is tartalmazott, köztük a Hunyadi Jánosról készült korabeli rézmetszetet és a bécsi Kunsthistorisches Museum-ban található, Mátyást ábrázoló dombormű fotóját (48. o.).

[14] „[…] Mátyás Corvinus, as he is commonly known from his crest, a raven, is, with the somewhat qualified exception of John Zápolyai, the only completely ‚national' king to have worn the Holy Crown after the extinction of the old dynasty, and it is natural that Hungarian historians should have seen his reign, in retrospect, through something of a golden haze […]" – *Macartney, C. A.:* Hungary. A Short History i. m. 54.

katonai tehetségét, kiemelve, hogy képzett csillagász volt, hat nyelven beszélt és komoly adományokkal támogatta a tudományt és a művészeteket. Ebben a tekintetben Macartney Mátyást már korábban is igazi reneszánsz hercegnek tartotta és ezért nem véletlen, hogy a *New Cambridge Modern History* 1957-ben megjelent, a reneszánsz korát bemutató első kötetében a Kelet-Európáról szóló részt megírva, Hunyadi Mátyás uralkodását az európai reneszánsz kissé perifériális, de mégiscsak annak szerves részekét tárgyalta.[15] Másokhoz hasonlóan a királyi könyvtár gyűjteményét *(Bibliotheca Corviniana)* európai jelentőségűnek tartotta és nem csupán a kézzel másolt, miniatúrákkal ellátott kötetek tárgyi értéke, hanem annak tartalma miatt is, hiszen ezek a könyvek a történeti szövegek és a szépirodalom mellett a tárgyi művészeteknek *(objets d'art)* is fontos hordozói voltak, mert korabeli illusztrációkat tartalmaztak szobrokról, ékszerekről, ötvösművészeti alkotásokról. Macartney, majd későbbi követője Brian Cartledge ehhez szorosan kapcsolódva hangsúlyozza, hogy a Hess András-féle budai nyomdából 1473-ban kikerült latin nyelvű magyar krónika négy évvel megelőzte William Caxton első angliai kiadású kötetét.[16] A Mátyás-kor építészeti alkotásainak jó része, a könyvtári gyűjteménnyel együtt a későbbiekben a török hódítás és a pusztítások miatt ugyan jórészt elenyésztek és a budai alapítású egyetem sem volt hosszú életű, a budai Mátyás-templom azonban ma is áll, Macartney szerint azt reprezentálva, hogy Mátyás korának legfejlettebb államaival is fel tudta venni a versenyt. A kritikai szemléletet is jelző pontosításként fogható fel a brit történész két megállapítása, miszerint a reneszánsz (annak korai itáliai szakasza) jórészt csak az aragóniai Beatrix-el 1476 decemberében megkötött házasság után terjedt el magyar földön. Másrészről a kor abszurditásaként jelzi, hogy ekkor élte fénykorát az Attila kultusszal felerősített hun–magyar rokonság mítosza és a Hunyadiak római leszármazásának Bonfini általi bizonygatása (a Hunyadi család eszerint egy római konzul leszármazottja, aki egyenesen Zeusz-ig és a Tygeta nevű nimfáig vezette vissza családfáját). Macartney úgy látta, hogy mindez a magyar nemzeti büszkeség és dicsőség megerősítésére is szolgált, hasonlóan a sokak által idézett, Mátyásnak tulajdonított történethez:

---

[15] *Carlile Aylmer Macartney:* Eastern Europe. In: The New Cambridge Modern History. Ed. George R. Potter. Vol. I. Chapter XIII. The Renaissance 1493–1520. Cambridge 1957. 368–396.

[16] *Macartney, C. A.:* Hungary. A Short History i. m. 55.; *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 86.; *William Caxton* (cc. 1422–1491) angol kereskedő, nyomdász, fordító és könyvkiadó. A flandriai posztókereskedelembe bekapcsolódva nagy vagyont gyűjtött, 1474-ben Brugge-ben, majd 1476-ban Londonban nyitott könyvnyomtató műhelyt. 1477 novemberében jelentette meg a Dictes and Sayings of the Philosophers című angol nyelvű művet, melyet az első angol nyomtatott könyvként tartanak számon. Életéről bővebben: https://www.britannica.com/biography/William-Caxton, letöltés 2019. febr. 18.

„[…]Amikor Mátyás apósa egy spanyol lóidomárt küldött vejének, a király így válaszolt: »Mi magyarok évszázadokon keresztül híresek voltunk lovagló tudásunkról, ezért a magyaroknak nincs szüksége arra, hogy lovaink spanyol módon táncoljanak« […]"[17]

Kevésbé romantikus megközelítésben a brit történész Mátyás uralkodását a pozitív és negatív vonások egyvelegeként jellemezte. Úgy látta, hogy uralkodása elején az erőskezű konszolidációs politika szükségszerű volt, hiszen a külső ellenfelek (Podjebrád György, III. Frigyes) és belülről a magyar mágnások és a nemesség jó része gyengekezű és befolyásolható királyként képzelte a kisebbik Hunyadi fiút. Mindezek mellett a délről fenyegető török veszély, Szilágyi Mihály hatalmi ambíciói is indokolttá tették a kemény uralkodói fellépést. Ez utóbbit Macartney alapvetően pozitívan tárgyalta, azzal együtt, hogy a török elleni politikában ő is inkább a defenzív vonásokat hangsúlyozta. A rendi állam alapvetően nemesi kézben lévő intézményeit Mátyás nem oszlatta fel, sőt megnövelte a vármegyék hatáskörét. Ugyanakkor a királyi abszolutizmus korai és a korban divatos eszméjét követve megpróbálta ezeket az intézményeket kiüresíteni, működésüket formálissá tenni. A királyi tanács helyett inkább az általa személyesen kiválasztott és megbízott hivatalnokokra támaszkodott és ebben a körben a szakértelem és a személyes hűség fontosabb volt, mint a származás. Macartney hangsúlyozta, hogy Mátyás uralkodása, bármennyire is felvilágosult, vagy sikeres volt, mégiscsak a korai abszolutizmus egyik közép-európai megvalósítási kísérletének volt tekinthető. A kormányzati mechanizmus egyszerűsítése és hatékonyabbá tétele, a bírósági rendszer anakronizmusainak csökkentése, a visszaélések háttérbe szorítása és a városi rétegek támogatása miatt Mátyás a korabeli magyar társadalom alsóbb és középső rétegei szemében népszerűvé vált, annak ellenére, hogy adóztatási politikája óriási terheket rótt a jobbágysorban élő népességre, akiknek jogi státusza uralkodása alatt nem változott. Macartney ennél nagyobb kritikával illette Mátyás katonapolitikáját. Elismerte ugyan, hogy a huszita harcosokkal feltöltött Fekete Sereg a kor és a térség egyik legütőképesebb hadereje volt, ennek fenntartása azonban olyan rendkívüli adók bevezetését és következetes beszedését igényelte, amelyet a magyar rendi országgyűlés általában nem támogatott. 1470 után ezért az országgyűlés megkerülésével, királyi utasításra és a központi apparátus segítségével történt az adók behajtása,[18] ami a magyar nemesség széles rétegeiben okozott érdeksérelmet. Noha a magyar nemesség kezdetben elfogadta az adóterhek növelését, mert

[17] *Macartney, C. A.:* Hungary. A Short History i. m. 55–56.

[18] Macartney szerint Mátyás uralkodásának második felében a királyi adóbevétel elérte az évi 6–800 ezer aranyforintot, sőt esetenként meg is haladta azt.; *Macartney, C. A.:* Hungary. A Short History i. m. 58.

azokat az uralkodó támogatható célkitűzésekkel (a Szent Korona visszaszerzése III. Frigyestől, a csehek kiűzése az ország északi részéről, a török elleni déli végvári vonal megerősítése) indokolta, a későbbi nyugati hódító politikája már egyre kevésbé az ország védelmét és egyre inkább személyes ambícióit szolgálta. Noha a cseh és osztrák területek megszerzése Mátyás értelmezésében éppenséggel a török elleni magyar erőforrások bővítését jelentette, a magyar rendek ebben mégsem látták közvetlen érdekeik megvalósulását. Macartney szerint:

> „[…] a magyarok, akiknek ugyan különösebben nem okozott nagyobb lelkiismeret furdalást Mátyás zajos, agresszív háborús politikája, ebből azonban nem húztak hasznot és nem vágytak arra, hogy egy többnemzetiségű birodalom középpontjává váljanak. Úgy gondolták, hogy Mátyás egyszerűen mindent személyes ambíciói alá rendel, még az ország déli védelmi vonalának meggyengítése árán is […].”[19]

A brit történész a Mátyás ellen szőtt összeesküvést is ennek az elégedetlenségnek a fényében láttatja, amit ugyan a magyar király gyorsan és hatékonyan megfékezett, de emiatt Macartney szerint az utókor sohasem övezte olyan dicsfénnyel, mint I. Istvánt, vagy akár Nagy Lajost. Az 1490 tavaszán, törvényes fiú utód nélkül elhunyt uralkodó halála előtti utolsó éveit a jól bevált dinasztikus családi politizálásra fordította, amennyiben természetes fia, Korvin János számára egy Habsburg házassági szerződéssel kívánta a magyar trónt biztosítani. Halála azonban minden számítást keresztülhúzott; a magyar rendek mindenképpen gyenge kezű utódot akartak, miközben a Habsburgok nagyon közel kerültek az áhított magyar trónhoz. Ráadásul a délről fenyegető török inváziót egy fokozatosan befelé forduló, anarchiába süllyedő országnak kellett volna elhárítania.

Újabb szintézis Macartney nyomában: Brian Cartledge

Brian Cartledge két angol kiadást is megért *Will to Survive. A History of Hungary* című munkájának 2016-os magyar nyelvű kiadásához írt előszavában John Lukacs megemlíti Carlile Aylmer Macartney nevét, főként abban az összefüggésben, hogy a Horthy-rendszerről szóló *October 15* című könyve megkerülhetetlen olvasmány:

> „[…] A 20. században C. A. Macartney oxfordi történész írta meg a két világháború közötti és a második világháború alatti Magyarország talán legrészletesebb és legalaposabb történetét, olyan adatokkal, amelyeket a magyar történészek sem ismertek: ez valóban jelentős alkotás […]”[20]

---

[19] *Macartney, C. A.:* Hungary. A Short History i. m. 59.

[20] *John Lukacs:* Előszó. In: Brian Cartledge: Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével. Bp. 2016. 13.

John Lukacs azonban azt is hangsúlyozza, hogy Macartney időnként politikai-ideológiai szempontból részrehajló és túl nagy szerepet szán a politikai események részletezésének. Ezzel szemben Cartledge *„könyve szélesebb témakört ölel fel és mélyebbre hatol”*. A neves magyar származású amerikai történész egyenesen úgy fogalmaz, hogy

> „[…] Brian Cartledge mélyre hatol a magyar történelemben. Figyelme nemcsak a történelmi események értő feltárására terjed ki, hanem nyomon követi a magyar tudomány és kultúra fejlődését, az ország gazdasági életének alakulását, portrét rajzol a kiemelkedő személyiségekről is. Megállapításai olyannyira eredetiek és helytállóak, hogy talán nem túlzás kijelentenem: a külföldiek által írt összes magyar történelemkönyv közül valószínűleg Cartledge-é eddig a legkiválóbb […]”[21]

Brian Cartledge könyve első nagyobb részének negyedik fejezetében, 25 oldalon keresztül foglakozik a Hunyadiak tágabb értelemben vett időszakával (A fényből a sötétségbe [1444–1526]). Ennek több mint a felét teszi ki Hunyadi János és Mátyás korának tárgyalása (16 oldal), ami világosan jelzi a szerző hangsúlyait. Cartledge kötetében hat alkalommal név szerint is hivatkozik Macartney munkáira, amin nem lehet csodálkozni, hiszen a két oxfordi történész személyes ismeretségben volt, ráadásul a szakmai kapcsolódáson túl szorosan összekötötte őket a magyar történelem iránti érdeklődés és a magyarság melletti rokonszenv. Noha Macartney szellemi hatása végig érezhető a kötetben, Cartledge elemzései mégis árnyaltabbak és időnként kritikusabbak, mint az All Souls College-beli kollégájáé. Hunyadi Jánossal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy *„[…] minden jel szerint román (oláh) származású volt, katonának nevelték, de nem volt zsoldosvezér, mindazonáltal a magyar bárók familiárisaként sokat tanult az itáliai zsoldosoktól.”*[22] Amíg Macartney még az 1962-es kiadású, bővített Magyarország történetében sem szentel túl nagy figyelmet Hunyadi Jánosnak (leginkább Mátyás trónra kerülésének összefüggésében tárgyalja), addig Cartledge egy kisebbfajta jellemrajzzal igazítja el olvasóját, rámutatva Hunyadi János pályájának legfontosabb jellemzőire:

> „[…] Hunyadi alapvetően egy ’arriviste’ (törtető, karrierista) volt, aki azért harcolt a török ellen, hogy ezáltal is növelje saját és családja hírnevét és státuszát, hogy védelmezze nagykiterjedésű birtokait (amelyek pályafutása vége felé több mint hárommillió hold földet jelentettek) és, hogy teljesítse királya iránti kötelességét. Valószínűleg ez volt az érvek fontossági sorrendje, de ez nem von le semmit abból, hogy felbecsülhetetlen értékű szolgálatokat tett a Magyar Királyságnak és az ország

[21] *Lukacs, J.:* Előszó i. m. 14.
[22] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 72.

> keresztény szomszédainak: Hunyadi diadalai további nyolcvan évre biztosították Magyarország területi egységét és függetlenségét.[…]"[23]

Bizonyítandó, hogy ismeri a vonatkozó magyar történeti kutatásokat és publikációkat, Cartledge Engel Pál angol nyelven megjelentetett összefoglaló munkája[24] alapján a Hunyadi család felemelkedését a magyar nemesség 15. századi szerkezeti jellegzetességeivel együtt tárgyalja. Hangsúlyozza, hogy ekkorra már a magyar nemesség fejlődése nyugvópontra jutott, így levonhatóak általános következtetések. Az akkori összlakosság mintegy 3%-át kitevő magyar nemességet létszámában Európában csak a lengyel előzte meg és vagyon, valamint kiválóság (privilégiumok, tisztségek) alapján három részre tagozódott. A legfelsőbb bárói, réteg 30–40 családja betöltötte ugyan a királyság legfontosabb tisztségeit, de a 14. század végétől hozzájuk csatlakozó mágnás réteg egyre gyarapodó vagyonával annak ellenére is ellensúlyozta őket, hogy a mágnások sokáig nem töltöttek be állami hivatalokat. Ez utóbbi csoport kiemelkedő alakja volt Hunyadi János 30 várral, 49 vásártartási joggal rendelkező mezővárossal és majdnem ezer faluval.[25] Cartledge árnyalt elemzései mutatják talán leginkább az eltérést és a fejlődést Macartney helyenként leegyszerűsítő, sommás Hunyadi ábrázolásaihoz képest. Ennek megfelelően a dicsőséges hadvezér tevékenységének árnyoldalait is megemlítette, amennyiben Hunyadi János győzelmes hadjáratai hosszú távon belekényszerítették az országot a nyugati kereszténység védelmezője szerepkörbe és ezt a nyugati keresztény államok a pápasággal az élen egy idő után kötelező feladatként már el is várták a Magyar Királyságtól. A kényszeres hadjárat szervezések viszont folyamatosan és egyre fokozódó mértékben vették igénybe az ország erőforrásait, melyet a Nyugat törökellenes anyagi és katonai segítsége alig-alig gyarapított. Hunyadi János összegző értékelése kapcsán Cartledge reális képet adott, egyszerre hangsúlyozva a pályafutás gyengéit és erősségeit:

> „[…] Hunyadi nem volt kiemelkedő hadvezér: a Várnánál és Rigómezőnél elszenvedett vereségei legalább akkora kárt okoztak hazájának, mint amennyi előnyt a diadalai. Nem volt tehetséges államférfiú sem, amit kormányzóságának zavaros politikai hagyatéka is jelzett. Hunyadi ugyanakkor vitéz és bátor katona volt, aki makacs elszántsággal kitartott a török elleni harcban, annak ellenére, hogy mind Magyarországon, mind azon kívül csak igen szerény támogatásra talált […]"[26]

---

[23] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 73.

[24] *Engel Pál:* The Realms of St Stephen: a History of Medieval Hungary, 895–1526. London 2001.

[25] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 66.

[26] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 79.

Hunyadi Mátyás uralkodását Cartledge, sokakkal együtt a középkori Magyar Királyság fénykorának tartotta és ennek megfelelő terjedelmet szentelt az időszaknak (a korabeli kultúra és műveltség bemutatásával együtt 18 oldalt). Pozitív hatású belpolitikai reformjai közül kiemelte a központi hatalom megszilárdítását és az uralkodó újfajta kinevezési politikáját:

> „[…] Mátyás a központi hatalom megerősítése érdekében jelentősen javította a kormánygépezet működését. A királyi kancellária és a kincstár tisztségviselői immár nem kizárólag nemesek és püspökök voltak: a központi adminisztráció hatékonyságát nagyban növelte, hogy az embereket nem származásuk, hanem képességük szerint válogatták, és sok volt közöttük a külföldi […]"[27]

Politikájának sajátos kettősségét az angol történész abban látta, hogy miközben Mátyás a kortárs európai uralkodókhoz (XI. Lajos francia és VII. Henrik angol királyok) hasonlóan mélyen hitt az abszolút uralkodói hatalomban és kormányzásban, hazájában a sajátos politikai hagyományok és a nemesség ellenállása miatt sok mindenben engednie kellett. Erre példaként az 1486-os rendi országgyűlésen hozott határozatot említi, miszerint a nádor közvetítő szerepet töltött be a korona és az országgyűlés között, amennyiben a nemesi jogok sérülnek. A magyar uralkodó külpolitikája, mely szoros koherenciát mutatott a hadjáratokkal Cartledge megítélésében végső soron egy erős közép-európai birodalom megteremtését tűzte ki célul, mely uralkodása végére többé-kevésbé meg is valósult. Mátyás személyes célja a német–római császári cím elérése volt, ami nem csupán a nyugati politikát, de az oszmán–magyar viszonyt is meghatározta. Jelezvén, hogy fontos kérdésről van szó, Cartledge több okkal is magyarázta azt a tényt, hogy Mátyás 1466 után nem indított nagyobb offenzívát az Oszmán Birodalom ellen. Véleménye szerint a Közép-Európa felé irányuló terjeszkedő politika nagyobb anyagi bevételt, a hadsereg számára kecsegtetőbb zsákmányt jelentett, mint a lepusztított Balkán elleni támadás. Mindezzel erőt lehetett demonstrálni az északi és nyugati szomszédok felé, hogy ez által az európai dinasztiák egyenrangú félként kezeljék a nem királyi vérből származó Mátyást. Cartledge szerint a magyar király ezzel azt is érzékeltette, hogy nem kíván a régi európai dinasztiák zsoldosává válni a török elleni harcban, ráadásul nyugati irányból III. Frigyes folyamatos fenyegetést jelentett. A déli végvárrendszer megerősítése és fenntartása, a fényűző királyi udvar költségeivel együtt teljesen felemésztették a királyság éves bevételeit, a párhuzamosan folytatott északi és déli hadjáratokra egyáltalán nem voltak meg az anyagi források. A jelenlegi hazai történeti megítéléssel jórészt egybecsengő fentebbi megállapítások után nem csoda, hogyha Cartledge kritikusan vonta meg Mátyás uralkodásának mérlegét és uralma következményeit:

[27] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 81.

> „[…] Annak ellenére, hogy megújította az államigazgatás gépezetét és hatékony állandó hadsereget állított fel, amikor […] meghalt, olyan országot hagyott hátra, amely még kevésbé volt felkészítve arra, hogy szembeszálljon a török veszéllyel, mint trónra lépésekor […]"[28]

Macartney korábbi véleményével és írásaival egybehangzóan, Cartledge értelmezésében is a leginkább pozitív mátyási örökség a kultúrateremtő, pártoló, mecénási szerep, az ország bekapcsolása a korai itáliai reneszánsz és humanizmus áramlataiba. Ugyanakkor ez csak szűk körben, szelektív módon és rövidtávon történt meg*:*

> „[…] Mátyás kétségtelenül megismertette Magyarországgal a reneszánszot, de ennek nem voltak tartós következményei. Sikerei egy időre meg is változtatták a képet, amelyet Európa alkotott Magyarországról. A kultúrában megmaradtak bizonyos nyomok, de a magyar társadalom a legtöbb vonatkozásban 'kivetette' ezt a beültetést. A magyar reneszánsz csekély hatást gyakorolt a királyi udvar körein túl, ahol a kancellária Mátyás két Jagelló-házból való utóda idején is a humanista tudományosság eleven műhelye maradt, és ahol az egyházi hierarchia számos tagja is bátorította saját székhelyén a művészeteket és a tudományokat. A bárók és a köznemesség azonban zömmel mentesek maradtak a reneszánsz hatásoktól, csak egy nemzedékkel később vált jelentőssé a művészet és a tanulás világi pártolása. Budának egyetem nélkül nem volt esélye arra, hogy utolérje Prágát, Krakkót és Bécset, amelyek Közép-Európában a szellemi élet központjai voltak. Az a hagyaték, amelyre Mátyás a legbüszkébb volt, ötven éven belül megsemmisült […]"[29]

Mátyás örökségét figyelembe véve az angol történésznél a mérleg nyelve végső soron mégis inkább pozitív irányba billent, mert humanista, a korszak kulturális modernizációját bevezető uralkodóként és kiemelkedő tehetségű államférfiként aposztrofálta:

> „[…]Corvin Mátyás uralkodását azonban Magyarországon nem elsősorban katonai sikerei, vagy közigazgatási reformjai miatt tisztelik, hanem azért, mert ha csak egy rövid időszakra is Magyarországot az európai humanista kultúra fősodrába állította. Hatására Magyarország egy időre részese lett az olasz reneszánsznak."[30]

Végül Cartledge Hunyadi János és Mátyás alakját sajátos módon, elsősorban kimagasló személyiségjegyeik alapján illeszti a magyar történelem hosszabb trendjébe:

---

[28] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 84.
[29] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 86.
[30] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 84.

„[…] A Magyar Királyság alapvető gyengeségét a nagy, válságos pillanatokban néhány kivételes képességű személyiség kiemelkedő tulajdonságai és bátorsága rejtette el. Ezek közé tartozott III. és IV. Béla, I. (Nagy) Lajos és a két Hunyadi. A középkori Magyarország felemelkedő, terjeszkedő szakaszai a rossz kormányzás és a belső megosztottság szakaszaival váltakoztak […]"[31]

Összegzés és kitekintés

Carlile Aylmer Macartney és Brian Cartledge történetírói munkássága szorosan összekapcsolódott diplomáciai, politikai tevékenységükkel, s mindkét területen érzékelhető a magyarság iránti érdeklődés, rokonszenv. Macartney 1934-es *Hungary* című országtörténete jórészt az ismeretterjesztést szolgálta, ugyanakkor az angol nyelven olvasók jó részének ez volt addig az első hozzáférhető történeti munka Magyarországról. A kötet, és annak 1962-ben napvilágot látott bővített, átdolgozott újabb kiadása évtizedekig egyetemi jegyzetként szolgált az angol és amerikai felsőoktatásban, bizonyíthatóan alakítva brit és amerikai közvélemény egy részének Magyarország képét. Macartney magyar története persze helyenként vázlatos és mozaikszerű, de ez nem magyarázható pusztán azzal, hogy az All Souls College történész professzora inkább a 20. század szakértőjének számított. Macartney komolyabb ismeretekre tett szert a középkori Magyarország történetéről és forrásairól, amikor az 1920-as évek elején fiatal diplomataként megismerte az akkor szintén Bécsben tartózkodó Szekfű Gyulát. Ugyanakkor meg kellett felelnie a kiadói elvárásoknak is, főként abban a tekintetben, hogy írásainak közérthetőnek kellett lennie. Ezért országtörténete inkább átfogó és a nagyobb történeti folyamatokat elemző munka, amely azonban nem nélkülözi a mélyebb, elsősorban társadalomtörténeti megközelítéseket sem. A két Hunyadi időszakát szoros egységben tárgyalta és fontosnak tartotta a királyi hatalom megerősítését, valamint az ország védelmi képességének fenntartását. A korszakot biztos kézzel kapcsolta a térség korabeli dinasztikus, nagyhatalmi viszonyaihoz, a török elleni védekezés európai horizontú ügyéhez és a reneszánsz, valamint a humanizmus korai áramlataihoz. Ebben a tekintetben a legfontosabbnak Mátyás kultúra és tudomány támogató politikáját tartotta, a reneszánsz magyar király portréja pozitív színben tűnt fel olvasói előtt. Azt viszont le kell szögezni, hogy Macartney ugyan ismerte a témával foglalkozó alapvető magyar nyelvű szakirodalmat (olvasni jobban tudott magyarul, mint beszélni), de az 1978-ban bekövetkezett halála miatt csak az 1970-es évek végéig követhette a magyar történészek ide vonatkozó kutatásait és írásait. Így a Hunyadiak koráról is csak saját, aktív történészi tevékenységének értékítéleteit közvetíthette. A frissebb, mélyebb áttekintést Brian Cartledge végezte el, aki

[31] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 95.

nemcsak hogy felhasználta Macartney Magyarországról szóló történeti munkáit, de személyesen is ismerte a kalandos életű oxfordi történészt, számos alkalommal konzultált is vele. A magyarul is napvilágot látott Cartledge-féle Magyarország történet már kritikusabb hangvételű, hangsúlyozza Hunyadi János politikusi és hadvezéri korlátait, Mátyás belpolitikai hibáit, a túladóztatás veszélyes következményeit. Ugyanakkor árnyalt képet kapunk a rendek és az uralkodó viszonyáról, valamint a kül- és katonapolitika dilemmáiról, alternatíváiról. Cartledge egyenesen Machiavelli elveit követő reneszánsz uralkodónak tartja Mátyást, akinek kultúra teremtő és támogató munkájából még középtávon sem maradt sok minden, de ezzel mégis egyfajta „modernizációt" hajtott végre, pozitív irányba alakítva a kor Európájának addigi sematikus magyarság képét.

A korszakkal behatóan foglakozó magyar történészek újabb összefoglalásaiban[32] a főbb megállapítások nagyobbrészt alátámasztják Macartney és Cartlegde elemzéseit, ugyanakkor természetesen mélyebben és árnyaltabban tárgyalják a Hunyadiak korát. Hunyadi János származását tekintve abban konszenzus alakult ki, hogy biztosan román ősei voltak és egy 1440-es keltezésű királyi oklevélből az is kiderül, hogy az azt aláírásukkal megerősítő 55 főúr közül már a 34. helyen állt.[33] Engel Pál a korabeli magyar rendi állam és a rendi struktúra leírásához és elemzéséhez kapcsolja a Hunyadi család felemelkedését, hangsúlyozva, hogy a nemesi nemzet, a nemesség összessége *(gens, natio)* már ekkor is rendelkezett valamiféle ideológiával, amennyiben legfőbb törekvésük „a rendek politikai jogainak lehető legnagyobb kiszélesítése volt a királyi hatalom rovására."[34] Hunyadi János ebből a nemesi körből, az ún. nagybirtokos nemesség csoportjából emelkedett ki és birtokain a közhatalom (a tisztségekért kapott földek igazgatása) és a magánhatalom (a családi birtokok fölötti uralom) sohasem váltak szét teljesen. Politikai és katonai pályáját összességében értékelve a kortárs magyar történetírás-hasonlóan a tárgyalt brit történészek álláspontjához-elismeri, hogy a nándorfehérvári diadal után több mint fél évszázadig az Oszmán Birodalom vezetői nem indítottak nagyobb katonai akciót a Magyar Királyság ellen. Mindemellett Hunyadi János hősies kitartása megszilárdította

[32] Az újabb, egyre gyarapodó számú magyar nyelvű szakirodalomból az alábbi munkákat használtuk a brit történészek megállapításainak reflexióihoz: *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 419.; *Pálosfalvi Tamás:* A Hunyadiak kora 1437–1490. In: Magyarország története 7. Főszerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 104.; *Kubinyi András:* Mátyás király. Bp. 2001. 171.

[33] Pálosfalvi Tamás szerint Hunyadi János 1395 és 1407 között bármikor születhetett, viszont az biztos, hogy apja, Vajk Zsigmond udvari vitézeként 1409-ben kapta meg az erdélyi Hunyadvár uradalmát, ami a család központja lett.; *Pálosfalvi T.:* A Hunyadiak kora i. m. 17.

[34] *Engel Pál:* A Hunyadiak kora. In. Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 197.

hívei küldetéstudatát és ezzel előkészítette az utat kisebbik fia trónra lépéséhez. Ugyanakkor katonai tevékenységének öröksége magyar részről bizonyos fokú passzivitást is eredményezett:

> „[…] A főkapitány halálával nemcsak az elmúlt évtized vezető magyar politikusa tűnt el, hanem az a katonai stratégia is, amelyet képviselt. Ettől kezdve a mindenkori magyar vezetés mindjárt Hunyadi saját fiával, Mátyással kezdődően soha többé nem tett kísérletet arra, hogy támadó hadjárattal, nyílt csatában próbálja legyőzni az Oszmán Birodalmat […]"[35]

Mátyás hatalomra jutásakor jelentős nemesi rétegek támogatására számíthatott, a magyar nemesség politikai, hatalmi szerepét a Hunyadiak korában és előtte is mind Macartney, mind Cartledge döntő fontosságúak tartotta, de kezdetben ehhez még nem társult megfelelő anyagi erő, az ország várai közül csak minden tizedik volt a kezében.[36] Az említett angol történeti összefoglalásokkal egybecsengően a magyar történészek is kiemelik, hogy a rendekkel fenntartott ambivalens kapcsolat Mátyás uralkodásának egyik sarokköve volt, főként az 1464. évi hivatalos koronázás előtt, de azután is, amikor egy sokkal konszolidáltabb időszakban is folyamatos engedményekre kényszerült a bárókkal szemben. Ez jól tükröződött a kancellári tisztségben, mert a kancellárok egyszerre képviselték az uralkodó és a rendek akaratát. Ez a kettőség folyamatos konfliktusokat okozott a mindenkori kancellár és Mátyás között, ezért a magyar király több rendeletet is kiadott a kancellártól független pecsétjeivel ellátva (időnként cseh királyi és osztrák hercegi pecsétjeit használva a magyar ügyekben).[37]A pénzügyek és az évenkénti királyi adóbevételek tekintetében a magyar szakemberek között sincs teljes konszenzus. Az évi 6–700 ezer aranyforintra becsült átlagos adóbevétel mások szerint csak az évi kétszeri adókivetéssel volt elérhető, de így sem közelítette meg a brit történészek által közel egymillió aranyforintra becsült értéket. A magyar történészek ebben a tekintetben inkább azt hangsúlyozzák, hogy Mátyás rendet tett a pénzügyekben és az adópolitikában azzal, hogy Ernuszt János kincstartóságától (1467) kezdve minden bevétel és a teljes adókivetés mechanizmusa központilag a kincstartó felügyelete alá került. Ugyanakkor ez a bevétel meg sem közelítette a korabeli Oszmán Birodalom anyagi erejét és nyugat-európai mércével sem volt túl magas. A Mátyás elleni 1471-es össze-

[35] *Pálosfalvi T.:* A Hunyadiak kora i. m. 44.

[36] Kubinyi András szerint Mátyás megkoronázásakor családi vagyonként és királyi jogon az ország 360 vára közül csak 36-ot birtokolt.; *Kubinyi András:* Mátyás trónra kerülése és a hatalom megszilárdítása. In: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 217.

[37] *Pálosfalvi T.:* A Hunyadiak kora i. m. 58.

esküvés és annak kezelése valójában inkább azt mutatta, hogy a magyar uralkodó nagyjából fél évszázaddal Machiavelli működése előtt szinte ösztönösen alkalmazta a reneszánsz államkormányzás alapelveit, amelynek azonban nem sok köze volt a későbbi abszolutisztikus berendezkedésekhez. Esetében az abszolút kormányzás inkább a szilárd állami intézményekre támaszkodó szuverén királyi döntéseket jelentette, melyek során időnként túltette magát a törvényes előírásokon és a szokásjogon. A korabeli felfogások szerint ezt meg lehetett tenni, még akkor is, ha mindez nem volt feltétlenül jogszerű. Mindenesetre a magyar történetírás Mátyás abszolutista kormányzását korántsem kapcsolja olyan szervesen a későbbi nyugat-európai abszolutizmusokhoz, mint Macartney és Cartledge. A magyar király kül- és védelmi politikáját tekintve világosan látszik a fő cél: a Zsigmond által megkezdett déli végvári vonal kiépítésének befejezése és megerősítése. Ez ötven éven át biztosította az ország védelmét, az átlagos évi állami bevételek viszont még a zsoldossereg teljes fenntartására sem voltak elegendőek. Ezért szinte törvényszerűek voltak a nagyobb zsákmánnyal kecsegtető északi és nyugati hadjáratok, melyek így jelentősen hozzájárultak a Fekete Sereg fenntartásához:

> „[…] A Fekete Sereg a török ellen többre nem volt képes. A nyugati hadjáratok valóban kimerítették a kincstárt, de az ottani zsákmány ki is egészítette a sereg ellátását […] Kiszámítható, hogy az állandó zsoldossereg fizetése, továbbá az udvartartás és a király kulturális mecénási tevékenységének fedezése Mátyás birodalma bevételeiből szinte lehetetlen volt […]”[38]

A magyar történészek között abban is egyetértés van, hogy a cseh és osztrák területek megszerzésére fordított hatalmas összegek politikai szempontból haszontalannak bizonyultak, ugyanakkor Mátyás zsoldosserege akkor sem tudott volna ellenállni a török inváziónak, hogyha utódai képesek lettek volna azt egyben tartani. A nyugati háborúk jórészt azt a célt is szolgálták, hogy ott a Fekete Sereg tartsa el magát és így a déli végvári vonal fenntartására több anyagi forrás juthatott. Mátyás uralkodása kultúrpolitikai vonatkozásainak megítélésében szinte teljes az összhang az újabb magyar összefoglalások megállapításai és Macartney, valamint Cartledge következtetései között:

> „[…] Mátyás korának kulturális fejlődésében megkülönböztethető a királyi udvar reneszánsz kultúrája az ország nagy részében uralkodó középkoriastól, bár az utóbbi az udvarban is megtalálható volt. E korszakban nemcsak az udvari kultúra fejlődése jelentős, hanem a kultúra alapjainak érzékelhető kibővülése, a nemesi

[38] *Kubinyi A.:* Mátyás trónra kerülése i. m. 266.

világi értelmiség térnyerése, valamint a városi és mezővárosi polgárság növekvő képzettsége is. A mátyási reneszánsz bizonyos mértékben a politikai reprezentációt szolgálta: a király jól tudta, hogy a fényes udvar, a magas szellemi kultúra, modern építészet itthon és külföldön egyaránt politikai propagandaeszköz is. Az már más kérdés, hogy ennek a költségei jelentősen megterhelték a kincstárat."[39]

A magyar történetírás azt is hangsúlyozza, hogy a korszakban az állandó egyetem hiánya, melynek egyik oka a magyar nemesség jó részének ilyen irányú érdektelensége és közömbössége volt valóban nagy kulturális hátrányt jelentett.

A magyar történelmet, benne a Hunyadiak korát a nyugati világgal megismertetni kívánó Carlile Aylmer Macartney és Brian Cartledge nagyon jól tudták/tudják, hogy a magyarság viszonyulása saját történelméhez sokszor különleges és eltérő, mint a nyugati civilizáció legtöbb nemzetéé. Brian Cartledge frappáns összegzése szerint:

„[…] Az Árpádok, az Anjouk, a Hunyadiak és a Jagellók kora […] megismertette Magyarországgal a nagyság varázsát, és az iránta érzett nosztalgia ott élt a népben a későbbi századokban is. Csak nagyon kevés nemzet van, amelynek olyan sokat jelent középkori múltja, mint a magyarnak."[40]

[39] *Kubinyi András:* A kultúra Mátyás korában. In: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2005. 274.

[40] *Cartledge, B.:* Megmaradni i. m. 95.